

A. Holman

ANTON HOLBAN

O P E R E
I

*Studiu introductiv,
ediție îngrijită,
note și bibliografie*

de
ELENA BERAM

SCRIITORI ROMÂNI

EDITURA MINERVA

București, 1970

II 552141

ANTON HOLBAN — PROZATOR ANALIST

În 1929, la apariția primului volum al lui Anton Holban, presa literară sublinia evenimentul ca fiind „o primă manifestare a unui talent, care, fără îndoială, va reuși să se impună în literatura românească”. Cartea se numea *Romanul lui Mirel*, și unele fragmente văzuseră lumina tiparului în *Gazeta literară*¹. Nu era propriu-zis un debut. Tânărul începuse a fi cunoscut cu câțiva ani înainte, din 1924, ca un comentator informat al fenomenului cultural și artistic. *Mișcarea literară* i-a găzduit primele articole și recenzii, lăsându-i deplină libertate în alegerea subiectelor și tratarea lor. Revista, condusă de Liviu Rebreanu, năzuia să fie „veriga de unire între creatori și cititori, o călăuză într-o epocă de înflorire a culturii românești”. În articolul-program, directorul publicației arunca anatema împotriva pseudo-intelectualilor, care deplîngeau așa-zisa secetă a literaturii contemporane, lamentații datorate calomniatorilor, „critici provinciali, profesori anchilozați, poetaștri deveniți reporteri, gazetari atotștiutori, a căror sete intelectuală se astîmpără suficient din vagi foiletoane de amintiri școlare...”

Cînd, peste câțiva ani, *Mișcarea literară* își încetează apariția, Holban își exprimă critic opiniile², dezavuînd ideea de promovare a lui Scarlat Struțeanu („un ton prezumțios și gol, complicații inutile, haină greoaie pe un trup zădarnic”), apreciind însă contribuția lui Perpessicius, Felix Aderca și Pompiliu Constantinescu. „Pe lespedeă proaspătă încă — sfîrșea articolul — se cuvine totuși, noi, cei care am ținut la ea, să întirziem o clipă, lăsînd acolo, cu dreptul acelor care

¹ Anton Holban, *Romanul lui Mirel*, în *Gazeta literară*, I, nr. 1 din 31 ianuarie 1929, p. 2 și nr. 2 din 7 februarie 1929, p. 2.

² Vezi *Sburătorul*, IV, serie nouă, nr. 2, aprilie 1926, p. 27.

au cunoscut-o de aproape, în defectele și calitățile ei, o lacrimă sinceră.“

Fără să accepte vreo tutelă, Holban a găsit în gruparea „Sburătorului“, prezidată de Eugen Lovinescu, un mediu prielnic pentru definirea unui crez estetic. Revista cu același nume a întovărașit câțiva ani activitatea cenaclului, jucînd un rol deosebit în mișcarea ideilor, însușindu-și o perspectivă modernă în interpretarea literară. Dacă în 1919 atenția lui Eugen Lovinescu se îndrepta exclusiv spre „cei ce vin“, socotind că imperativul celui ceas era impulsivarea producției beletristice, în 1926 accentul cădea pe delimitarea de alte curente. Noțiunea de „generație artistică“ nu se identifică noțiunii de „generație biologică“, orice individualitate reprezentînd „principiul activ al descătușării de tirania multiplicării în serie; ea nu se valorifică, deci, decît pe măsura diferențierii“. Potrivit acestei concepții, „noutatea estetică“ nu este legată aprioric de o generație nouă, ci de participarea activă la „elaborarea sensibilității epocii și la fixarea stilului ei: a fi dintr-o generație nouă înseamnă a fi contemporan cu tine însuși, a fi exponentul aspirațiilor estetice ale momentului istoric și a le realiza printr-un maximum de expresie“¹... (s.n.). Noua serie a *Sburătorului*² a aliniat o pleiadă de poeți și prozatori, dar mai cu seamă un grup de critici cu o pregătire culturală ieșită cu totul din comun, astfel că remarca lui Eugen Lovinescu, sintetizată retrospectiv, era pe deplin justificată: „O revistă a cărei echipă critică era formată din E. Lovinescu, T. Vianu, G. Călinescu, F. Aderca, Pompiliu Constantinescu, Vladimir Streinu, Anton Holban se poate spune că a fost reprezentativă...“ Alături de poeziile lui I. Barbu, George Călinescu, Perpessicius, Vladimir Streinu, Ilarie Voronca și alții, înfilnim pagini de proză semnate cu precădere de Hortensia Papadat-Bengescu, G. Brăescu, Ticu Archip. Datorită îndrumărilor cercului „Sburătorul“

¹ Tudor Vianu făcea aceeași distincție între generația biologică și generația creatoare. „Oameni de vîrste foarte felurite se pot simți solidari în comunitatea acelorași idealuri și acelorași teme inedite. Sub discrepanța generațiilor cronologice și biologice, se pot reface unele generații de creație, adică solidarități între oameni, care, trăind în aceeași vreme, oricare ar fi vîrsta lor, nutresc aceleași aspirații și colaborează la aceeași operă. Existența generațiilor de creație este unul din faptele cele mai caracteristice ale societăților civilizate“ (*Generație și creație*, București, Alcalay & Co., f.a., p. 6, „Biblioteca pentru toți“, nr. 1.441—1.442).

² În ședința din 28 februarie 1926 a grupării sburătoriste se constituie comitetul de redacție al revistei — serie nouă — care se compune din E. Lovinescu, Ramiro Ortiz, Hortensia Papadat-Bengescu, Valjean, G. Brăescu, Camil Petrescu, F. Aderca, Sanda Movilă, Vladimir Streinu, fiind cooptați Pompiliu Constantinescu, Anton Holban, Ticu Archip și Gh. Nichita.

și ale conducătorului ei spiritual, Hortensia Papadat-Bengescu se orientează spre proza de mare amploare din mediul citadin, desprinzându-se de „romantismul și subiectivismul obișnuit al literaturii feminine“. Ceea ce marchează viața mișcării sburătoriste este independența totală de opinii, posibilitatea de exprimare a unei viziuni proprii, chiar dacă venea uneori în contradicție cu aprecierile concrete ale mentorului ei. „Spre deosebire de toate cercurile literare, cite au fost și cite sînt (cu excepția «Junimii») — scria F. Aderca — cercul «Sburătorului» trăiește în zodia unei libertăți de gînd și temperament...“ Aci are trecere „numai acel care aduce un gînd, o atitudine, o observație, o imagine sau o lume de imagini mai puțin comune.“¹ Astfel se explică de ce, nu o dată, se înregistrau păreri contradictorii, observații critice susținute nu numai în ședințele grupării, dar chiar și în numerele revistei (vezi, de pildă, E. Lovinescu despre romanul lui F. Aderca, *Omul descompus*, sau F. Aderca despre stilul Hortensiei Papadat-Bengescu).

Concepția estetică a lui Eugen Lovinescu își trăgea substanța din cîteva teze de bază, reductibile la diferențierea esteticului de etic și etnic, pe de o parte, și la modernism, pe de alta, cu toate implicațiile ce decurg din îmbrățișarea acestor premise (adversitatea consecventă față de idilizarea formelor anacronice, sincronizarea cu „spiritul veacului“, preconizarea unei proze cu subiecte din viața citadină etc.). „Etnicul — scria E. Lovinescu în *Sburătorul* — poate fi un determinant estetic, în sensul limitării virtualităților estetice ale unei rase la anumite forme sau moduri de expresie, dar nu se confundă cu însuși esteticul și — prin urmare — în nici un caz nu poate fi considerat ca un principiu de valorificare.“²

O incursiune — voit simplificată — învederează o diversitate de poziții, care sînt absorbite de cîteva direcții principale. Nu insistăm asupra acestui tablou al înfruntării ideologice, întrucît lucrurile sînt îndeobște cunoscute.³ Ceea ce ni se pare mai interesant este trecerea în revistă a influențelor exercitate asupra generației creatoare care a

¹ Felix Aderca, *Cel mai nou critic modernist*, în *Sburătorul*, IV, nr. 9, martie 1927, p. 118.

² E. Lovinescu, *Etnicul*, în *Sburătorul*, serie nouă, IV, nr. 11—12, mai—iunie 1927, p. 132. Și mai departe: „Esteticul este o categorie specială a sensibilității omenești, ce se dezvoltă în cadre și în material etnic, dar se conduce după legi proprii“...

³ Vezi Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale* [București], 1967, Editura pentru literatură, p. 19-199.

debutat în jurul anilor 1925 și felul în care aceleași noțiuni filozofice și estetice au fost subsumate unor concepții diferite.

Prima conflagrație mondială a constituit fenomenul social care a lăsat urme indelebile, determinând o reevaluare totală și imediată a conceptelor. Crestînd îndoieli și neliniști, smulgînd iluziile inerente copilăriei și adolescenței, războiul a pus sub semnul întrebării însăși puterea absolută a rațiunii și validitatea teoriilor generale.

Descoperirile freudiene au dat un impuls puternic studierii vieții psihice, lărgind domeniul cercetărilor prin includerea inconștientului, fațeles ca ansamblu al instinctelor primare și al proceselor refulate, „sursă de energie și refugiu al misterelor personalității“. Bergson a eșafodat o filozofie a vieții, întemeiată pe analiza extrarațională a procesului de cunoaștere și pe critica teoriilor mecaniciste și finaliste, a căror identitate de structură era pusă în evidență o dată cu precaritatea gîndirii deductive. Teoria duratei, polarizînd ca un focar componentele filozofiei bergsoniene, desprinsă de ideea spațialității, reprezintă acea forță menită să capteze pulsațiile stărilor de conștiință în procesualitatea lor și să le reconstituie după cristalizare.

Preconizînd însușirea realității *pe calea intuiției* prin participare directă, afectivitate și „trăire“ interioară, Bergson năzuia să surprindă bogăția și varietatea vieții în curgerea ei infinită.

Psihanaliza și bergsonismul, alături de dialectica hegeliană și de filozofia lui Schopenhauer și Nietzsche, au înrîurit viziunea estetică din perioada postbelică. În locul convențiilor și dogmelor se cultiva cu furie experimentul individual, singura modalitate întrevăzută de a se dobîndi o cunoaștere imediată a realității. Îmbrățișînd „trăirea“ ca principiul suprem al creației artistice și chiar — uneori — ca element de valorificare critică, scriitorii se regăseau în aceeași grupare, fără a milita, însă, întotdeauna pe aceeași linie „a baricadei“. Pledoaria pentru exprimarea nefalsificată a propriilor stări sufletești nu slujea ca factor de coeziune și unificare; armătura teoretică și concluziile ideologice erau adeseori contradictorii. Pentru unii „trăirea“ era coroborată iraționalismului, pentru alții experiențele personale își găseau pandantul în rațiune, în inteligibil. Nu este dificil să întrevedem în cei dinții pe teoreticienii gîndirismului, care, pe plan ideologic, oficiau pe altarul conceptului tradiționalist de specific național, conjugat cu ortodoxismul și misticismul.¹

¹ „A existat totdeauna la noi un grup de snobi fără personalitate care au pîndit, minut cu minut, tot ce se petrece peste hotare, care au adus aci fără selecție, îndeosebi tot ce e recent. Acești mondeni ai scrisului se numesc însă tradiționaliști, poate fiindcă au, în furia lor de import, o preferință pentru

Nu trebuie să credem însă că aderarea la o grupare condiționa în mod absolut îmbrățișarea tuturor punctelor din programul respectiv. Confluențele se întretaie și străbat peisajul spiritual al epocii, astfel că reprezentanți ai unor curente foarte diferite se întâlnesc adeseori ca adepții aceleiași formule de creație.

„Trăirea“ bergsonistă putea să conducă — așa cum am arătat mai înainte — fie la neîncrederea în puterea intelectului și la cufundarea în „euforie metafizică“, înglobînd cu precădere înclinația mistică¹, fie la introspecție și confesiune, fără nici o tentă irațională. „Experiențialismul“ în această ultimă formă intra în țesătura intimă a unei doctrine estetice, în care cerința fundamentală era cunoașterea vieții, realizată prin asocierea inteligenței cu intuiția.

Cea mai tinără generație de creație era judecată mai cu seamă sub aspectul caracteristicilor generale, și nu al delimitărilor ideologice. Această prospecțiune se înfăptuia pentru detectarea notelor dominante ale unei noi mentalități. G. Călinescu o categorisește „frenetică“, observînd o lipsă de unitate și existența a două tabere, una mistică, formată din exponenții „Gîndirii“, alta arborînd o atitudine ostilă ei.² Criticul încerca o periodizare a culturii românești în primul deceniu postbelic, distingînd o fază *estetică*, apoi una *prozaică* sau *critică*, în care confruntările ideologice colorează intens cîmpul culturii. „Această etapă se remarcă printr-un echilibru între subiect și obiect, între cultură și personalitate...“ Reprezentantul acestui tip de intelectual era desemnat Tudor Vianu.

Încercînd să depisteze „temeiurile spirituale“, Petru Comarnescu socotea că noua generație se definește prin tendința consecventă de autenticitate, nesaturată de „varietatea experienței“, un anume orgoliu al individualității dezvăluindu-se în spontaneitate și lipsă de poză, dar și în permanenta mișcare și prefacere, împotriva oricăror convenții și „osificări cerebrale“³.

valorile reacționare... Toți cei care tremură de frica libertății, ca să nurămlie fără stăpîn, afișează moda religioasă. E o ipocrizie comodă care scutește de atitudinii fățișe... (Mihai D. Ralea, *Credo quia absurdum, Cuvîntul liber*, seria a II-a, II, nr. 3, 17 ianuarie 1925, p. 1—2).

¹ O direcție era exprimată, de pildă, de Traian Herseni: „Pe linia trăirii, omul, conștient de realitatea existenței sale, cuprins de spaimă și neliniște în fața tainelor care îl înconjoară și a neantului care îl pîndește..., încearcă saltul cel mai îndrăzneț, dincolo de sine, și descoperă calea izbăvirii prin Dumnezeu“ (Traian Herseni, *Metafizica absolutului, Azi*, III, nr. 1, ianuarie 1934, p. 883).

² George Călinescu, *Generația bombastică, Viața literară*, III, nr. 91, 27 octombrie 1928, p. 1.

³ Petru Comarnescu, *Observații provizorii asupra mentalității tinerei generații, Azi*, I, nr. 2, aprilie 1932, p. 196—202.

O. Șuluțiu era ademenit să releve manifestările contemporane ale contradicției dintre autentic și estetic.¹ Dacă romanticii, realiștii, naturaliștii și experiențialiștii acceptau arta ca expresia fidelă, autentică a vieții, clasicii, parnasienii, simbolisții, moderniștii, neoclasicii erau adepții unei formule potrivit căreia arta este expresia artificială a vieții. Criticul credea că „între autentic și estetic“ există o relație de succesiune și de consecință, iar nu una de „suprapunere“.

Demarcația nu era însă atât de netă, și de multe ori se putea sesiza la un scriitor coexistența celor două tendințe influențându-se reciproc. Unele tentative de conturare a mișcării literare din acea vreme vizau curentul modernist, explicat într-o anumită privință ca orientare spre „clasicismul substanțial“. Pentru Camil Petrescu „mișcarea modernistă reprezintă tot ce e mai frumos, mai loial și mai generos în viața literară. Reprezintă revolta împotriva clișeului și a trucajului, înseamnă dorința nematerializată a vagului «mai bine», și mai ales înseamnă piciorul izbit în toate combinațiile și toate aranjamentele celor mai bătrâni, înjuțați de viață la carul tuturor compromisurilor. «Modernismul» e însuși principiul progresului. Cu o singură condiție... să fie făcut de revoluționari“²...

Orînduit de George Călinescu în capitolul *Filozofia neliniștii. Epica experiențialistă*, sau de Eugen Lovinescu la *Epica autobiografică*, Anton Holban ar putea fi revendicat cu justificată îndreptățire și de alte grupe de scriitori (cerebralii, proustienii) în măsura în care unghiul de vedere se modifică, și alte elemente componente ale concepției estetice și ale modalității artistice intră în discuție.

Un spirit de observație excepțional, o inteligență și o cultură cu totul remarcabile sînt coordonatele unei personalități de „cea mai armonioasă factură intelectuală“. Curiozitatea ardentă și multilateralitatea preocupărilor și-au pus sigiliul, configurînd o activitate diversificată,

¹ Octav Șuluțiu, *Autentic și estetic*, *Azi*, III, nr. 1, ianuarie 1934, p. 958—964. Și Petru Comarnescu face distincție între cele două tendințe principale — atitudinea estetizantă, „a gîndirii și trăirii exprimate în forme căutate și alese, noi și pline“, și atitudinea „conținutului“, pentru care „indispensabil și valoros este autenticitatea experienței, prezentarea directă, sinceră și brutală a adevărului trăit (negîndit sau sugerat) a trăirii reale, a faptei cu toate urmările ei grele și complexe“. Dar cele două tendințe nu sînt exclusive, ci pot coexista fructificîndu-se reciproc: A. Gide, Rainer Maria Rilke, Th. Mann, W. Withmann.

² *Modernism modern*, *Rampa*, XIII, nr. 3.026, 24 februarie 1928, p. 1. Și mai departe: „Căci mai mult decît un sens artistic... modernismul prin elementele lui — care sînt totdeauna cele mai vile, cele mai apte și cele mai dornice de a cunoaște ale unei generații — are un neprețuit sens moral“.

care totuși polarizează trăsături cu caracter de permanență. Romanțier, nuvelist și dramaturg, eseist și critic, Anton Holban și-a încercat până în varii domenii, purtat de o neistovită căutare a esențelor. Adept al investigației cazurilor de conștiință, el a lăsat o operă ale cărei dominante se relevă în vocația analitică și în luciditatea autocritică. Holban aparține familiei de scriitori ce s-a impus printr-o atitudine lipsită de prejudecăți față de ideile și teoriile noi, sprijinind cu entuziasm adevăratele valori și îmbogățind cu propriile creații peisajul literelor românești.

Spirit modern prin excelență, Anton Holban a aderat la principiile „Sburătorului” în virtutea unei identități de înclinații și sensibilitate. Adversar neîmpăcat al obscurantismului, naționalismului și trăirismului mistic, Holban prețuiește forța rațiunii și tot ceea ce dă substanță umanismului, toate laturile ce definesc omul ca „om”. Refractor teoriilor care propovăduiau întoarcerea la patriarhalism, la formele anacronice de viață socială, Holban este un adept al teoriei sincronismului, susținută de Eugen Lovinescu în *Istoria civilizației române moderne*¹, și al tezei citadinizării literaturii. Pentru el, ca și pentru Camil Petrescu, ca — de altminteri, pentru întreaga grupare sburătoristă — intelectualul nutrit cu tot ceea ce cultura și civilizația i-au pus la îndemână este singurul în stare să vibreze la mare tensiune, și numai simțămintele lui merită să fie consemnate.² Este „noocrația necesară”, lansată de Camil Petrescu, teorie care, în ciuda premisei politice eronate³, a exercitat un rol de ferment în viața literară a vremii.

Fie că primesc lupta cu societatea, chiar dacă inegală, fie că se retractează, mărturisindu-și în acest fel neputința de a se adapta, pro-zatorii analiști (Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Mihail Șebastian, Mircea Eliade, Anton Holban) își găsesc în artă sensul suprem

¹ „Expresie a momentului istoric, oamenii se valorifică numai prin gradul de colaborație inconștientă și mai ales conștientă cu spiritul veacului” (Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 30—31).

² Convingerea lui Holban că țărănul este lipsit de complexitate și nuanțe sufletești este inacceptabilă. G. Călinescu era îndreptățit să combată absolutizarea raportului între complexitatea sufletească și așezarea individului la sat sau la oraș.

³ „Dar [el] nu se înșela deloc atunci când combătea în spiritul burghez plat și obtuz, prizonier al tuturor prejudecăților și, în special, al celor vulgare pozitive, împotmolit în clișee și deplin satisfăcut de el însuși, dușmanul adevăratei culturi și al oricărei înnoiri” (Georgeta Horodincă, *Camil Petrescu sau condiția intelectualului*, *Secolul XX*, nr. 4, 1966, p. 61).

la existenței.¹ Într-o societate în care oamenii sînt supuși presiunilor de tot felul, numai artistul — afirmă Anton Holban — are posibilitatea de a restabili legătura cu oamenii, exprimîndu-se potrivit înclinațiilor lui intime, nefalsificate. Sinceritatea devine astfel premisa actului de creație, „resortul vieții adevărate și pline“. Cultivînd „trăirea“ și făurindu-și din transcrierea directă, nestilizată a emoțiilor subiective emblema unei concepții estetice, Anton Holban se găsește la intersecția unor influențe multiple, dintre care desprindem deocamdată elementele filozofiei bergsoniene și pledoaria gidiană în favoarea autenticității. Așa cum remarca R.M. Albérès în caracterizarea literaturii secolului XX, scriitorii nu mai admit ipostaza de — spectator. André Gide a dat semnalul insurecției față de o atitudine favorizată și în bună măsură impusă de educație și de constrîngerile exterioare, înălțînd steagul în vederea preîntîmpinării compromisului „între spontaneitatea individuală și norma comună“, acordînd vioara întii lucidității, adică „spiritului critic, care îi îngăduie să dejoace propriile sale comedii și pe ale altora“. Aria de investigație a lui Anton Holban atîșă teritoriul „concretului“, îngăduindu-i să îmbine în actul cunoașterii rațiunea și intuiția, într-un raport de conexiune și de stimulare reciprocă. Așezarea eului în centrul existenței era legitimă pentru Holban, ca și pentru Camil Petrescu, care afirma că „aceea ce ne e dat prin el e singura realitate înregistrabilă, acel *video*, analog lui *cogito*“...

Activitatea publicistică, parte integrantă a unui proces de creație fecund și diversificat, contribuie la înțelegerea personalității scriitorului. Demnă de menționat este informația cuprinzătoare, frecventarea cu precădere a unor opere pentru care avea înclinații simpatetice, urmărirea trăsăturilor esențiale. Pasiunile literare și artistice vor reveni ca un leitmotiv. Atașament afectiv, dar și curiozitate ardentă, oferind interpretări originale pentru înțelegerea unor opere reprezen-

¹ „La vraie vie, la vie enfin découverte et éclaircie, la seule vie par conséquent réellement vécue, c'est la littérature; cette vie qui, en un sens, habite à chaque instant chez tous les hommes, aussi bien que chez l'artiste. Mais ils ne la voient pas, parce qu'ils ne cherchent pas à l'éclaircir. Et ainsi leur passé est encombré d'innombrables clichés qui restent inutiles parce que l'intelligence ne les a pas développés“ (s.n.) (Marcel Proust, *A la recherche du temps perdu*, Paris, tome III, Bibliothèque de la Pléiade, p. 895).

tative.¹ Alegându-și temele după predilecții strict subiective, eseistica sa îmbracă haina unor meditații îndelungate, ale căror concluzii se cer împărțășite. Excluzind din zona cercetării operele ce nu-i dădeau răspuns propriilor neliniști, Holban reține numai pe acelea „bine-făcătoare“, care au un ecou în sufletul lui, ajutându-l să se cunoască mai bine.² Este mai mult o confesie folosind un material străin, păstrind în plămada involburată a emoțiilor tremurul cald și viu — cu profunde iradiații — al unui elan sufletesc.³ De aceea scrierile eseistice transmit — ca și beletristica de altminteri — tensiunea unui intelectual cu multiple valențe, ce-și notează avalanșa impresiilor. Actul receptării se înfăptuiește sub egida gindurilor în fluxul lor neîntrerupt, supuse unor asociații momentane — facilitate de o cultură remarcabilă clasică și modernă — subsumând toate domeniile artei. Spiritul critic nu se lasă însă pradă emoțiilor și, transcriindu-le, le depășește, atingând nivelul coagulării unei viziuni estetice.

Pentru Holban literatura nu este un divertisment, ci „expresia vieții celei mai intime“, o obligație morală de a-și prelungi existența. Prozatorul atestă creației artistice capacitatea de a reflecta veridic realitatea, selectând datele semnificative și organizându-le pentru transmiterea unor vibrații personale. Fiind deplin conștient că în procesul de elaborare creatorul operează o secțiune în real, sintetizând într-o formă originală multiplele aspecte ale vieții, Holban combate transpunerea mecanică, fotografică a reacțiilor individuale. „Eroii trebuie să semene cât mai mult cu realitatea, deci cu ceea ce sîntem noi, cu mici slăbiciuni și aspirații. Această judecată morală ne este nouă așa de familiară, încît deseori nici nu ne dăm seama de dînsa și credem că este posibil să facem artă pentru artă, cînd *arta este un rezultat al experienței trăirii noastre*“⁴ (s.n.).

¹ „Critica apare cînd idealului de a construi și idealului de a distruge, ambele interesate, li se substituie o idee dezinteresată: de a înțelege“, scria Albert Thibaudet în *Creația în critică* (vol. *Fiziologia criticii*, Editura pentru literatură universală, 1966, p. 55).

² „Criticii se înșală de foarte multe ori în aprecierile lor, și, în nici o țară, în nici un secol, nu există exemplul unui critic infailibil. Probabil că acesta e motivul: e fatal ca orice om să aibă și el o anumită sensibilitate, și să-i scape orice nu se integrează acestei sensibilități“ (*Recunoscerea, critici de artă, Viața literară*, nr. 164, 1—15 decembrie 1934, p. 1). Aserțiunea lui Holban este similară opiniei lui G. Călinescu, exprimată în articolul *Simțul critic (Viața literară*, nr. 40, 5 martie 1927, p. 1): Criticul „admite sau respinge opera, după cum ea se înscrie sau nu în forma spiritului său de creație“.

³ „Trop de nouveautés nous étonnent; nous ne savons goûter en autrui que ce que nous pouvons reconnaître“ spunea undeva, în jurnalul său, André Gide.

⁴ Anton Holban, *Arta și morală, Vreemea*, nr. 263, 11 noiembrie 1934, p. 8.

Principiul autenticității joacă un rol primordial în estetica lui Holban, fiind nu numai premisa care condiționează creația, dar totodată și uncriteriu de valorificare. După cum vedem, și din acest punct de vedere el sesitează pe aceeași platformă cu autorul *Sufletelor tari*.

Vrednic de subliniat este faptul că prozatorul modern a dovedit o vocație în cercetarea adevărului. O operă este valoroasă dacă transmite o experiență și dacă încrustează „pulsăția vieții“, „observația cea mai strictă a vieții“. Racine, Proust, Hortensia Papadat-Bengescu, Huxley sînt mari scriitori pentru că au darul inimitabil de a contura personaje care palpită, trăiesc și suferă ca și semenii noștri, ca și noi, pentru că au exprimat cu măiestrie universalul prin particular antrenînd cititorul la o participare totală, la o cufundare în magma incandescentă a substanței lor intime.

Holban reacționează la evoluția personajelor literare, urmărindu-le cu pasiune, ca și cum ar avea înaintea sa ființe vii, și nu întrupări ale fantasmelor „reale“. Una din coordonatele esențiale ale fizionomiei sale spirituale este tocmai această suprapunere a planului existenței cu domeniul operei de artă. Receptează realitatea cu o deosebită acuitate, încorporînd-o unei viziuni esențiale estetice. Astfel se explică afirmații de felul: „A judeca greșit un erou literar mi se pare tot atît de condamnat ca și a judeca greșit emoțiile vecinului“. Sau: „*Avem afecții sau antipatii pentru un erou numai pentru că el se potrivește [sau nu] cu veleitățile noastre interioare*“ (s.n.).

Pornind de la premisa că observația constituie „prima sursă a literaturii“, Holban definește specificul creației sale. „Clasicii — scria el — credeau că o producție literară trebuie să pornească de la observație, dar renunțau să se arate pe ei. Proust mă învață că la observația celor de primprejur pot să adaug și observația asupra mea.“¹ Ambiția prozatorului este de a studia oamenii și a încerca să descifreze „tainele mecanismului interior“. Cerința menționată la un concurs lansat de Societatea scriitorilor dramatici, potrivit căreia „nu se admit piese psihologice“, i s-a părut un nonsens, refuzînd să-și imagineze o creație „fără să urmărești fiecare gest al unui om, să-l interpretezi, să-l explici, să-l găsești verosimil sau nu“².

Din îndreptarea observației asupra celor din jur au ieșit primele lui cărți, piesa *Oameni feluriți*, *Romanul lui Mirel* și mai tirziu *Parada dascălilor*. Renunțînd la ceilalți, a înlocuit persoana a treia cu persoana

¹ Anton Holban, *Testament literar*, în *Azi*, VI, nr. 27, februarie—martie 1937, p. 2.457.

² Anton Holban, *Interpretări false*, în *Vremea*, nr. 384, 14 aprilie 1935, p. 9.

intii. Nu se refugia într-o contrafacere, „vreun caiet găsit. Eram mulțumit să mi se dea un prilej să mă ocup de mine, căci cu mine sînt obligat să trăiesc tot timpul, pînă ce comedia vieții mele se va termina definitiv“¹.

Holban nu se declară partizanul unei anumite metode, acceptînd deopotrivă formula romanului „obiectiv“, cit și cea a romanului „subiectiv“. Referindu-se la propria sa creație, preferă staticul, avînd pentru el un înțeles mai adînc și răsfrîngînd stări de conștiință de care este absolut sigur. În romanul „dinamic“ *O moarte care nu dovedește nimic* „ce se întîmplă cu eroina? A murit? Îi înșeală pe Sandu? Oscilația între două bănuieli. Curiozitatea lectorului va fi susținută pînă la ultimul rînd. Și mai departe dacă se poate.“ În romanul „static“ *Ioana* lectorul cunoaște intriga de la primele pagini, deci nu mai are nici o surpriză. Staticul — lipsit de ornamente și imagini poetice — relevă „jocul amănuntelor“, prin renunțarea „la orice spectacol“, și observațiile extrase din fluxul continuu al „devenirii“ prezintă „garanții de adevăr“. „O carte dinamică presupune că te ocupi numai de lucrurile exterioare oamenilor, căci numai întîmplările se pot petrece în salturi. *O carte statică te obligă a rămîne înăuntru oaznelor*“² (s.n.). Aspirația lui Holban este aceea de a face o operă din „nimic“, adică fără acțiune, întocmai ca piesa lui Racine, *Bérénice*, al cărei subiect se poate rezuma astfel: doi oameni se iubesc, dărtrebuie să se despartă. Absența acțiunii trebuie suplinită de bogăția stărilor psihice transfigurate artistic: „Diversele jocuri sufletești, cu ocazia acelorasi sentimente, sînt tot atit de bogate în evenimente, dar sînt mai subtile și, ca să le notezi, și se cere o privire mai pătrunzătoare“.

Scriitorul consideră nuvela superioară romanului, cu tot cadrul ei restrîns: „Cînd nu ești în stare să măsoari giganții, preferi să ai lucrul tău mic, dar bine făcut. *A prefera miniatura. A examina fiecare detaliu. Ceea ce corespunde de altfel sensibilității actuale*“³ (s.n.). Nuvela pretinde concentrare, discernămint în alegerea faptelor, meșteșug în gradare, putere analitică. Din tot ce a scris, Holban enumeră cîteva fragmente, fiecare „brodînd pe altă nuanță sufletească“.

În aceeași ordine de idei, se îndoiește de valoarea dialogului intrucit „suprimă interpretările migăloase“ și îl reneagă în favoarea monologului interior, valorificat ca principal mijloc de detaliere a

¹ Anton Holban, *Testament literar*.

² *Ibidem*.

³ Anton Holban, *Romanul și nuvela, Vremea*, nr. 408, 6 octombrie 1935, p. 7.

sondajului psihologic, încrustînd „cele mai subtile scîncete ale coardelor sufletești“. Regretă că nu a însoțit romanele lui cu prefețe succinte, așa cum procedau clasicii francezi pentru a-și face mai explicite intențiile.

Anton Holban a profesat o critică impresionistă în accepția pe care i-o dădea unul dintre întemeietorii ei. Parafrazînd pe Anatole France, prozatorul român nu a scris despre creația lui Racine, Molière, Hortensia Papadat-Bengescu, Barbey d'Aurevilly, Proust, Huxley, ci a povestit aventurile spiritului său în mijlocul capodoperelor, înseilînd un soi de roman autobiografic la îndemîna lectorilor avizați. „Socot destul de complicat să faci critică — scria el — adică să încerci să fii drept pentru o mulțime de opere, dintre care unele îți rămîn tot timpul străine, oricît le-ai admira, și nu extragi din ele nici un ajutor pentru neliniștele tale.“¹ Asemenea declarații sînt frecvente în eseistica lui Holban și motivează parțial acuzațiile de amatorism, și chiar subaprecierea unei activități, care constituie fără îndoială o altă ipostază a itinerarului autoanalitic, complementar beletristicii, tot atît de pasionant.

Publicistul acordă o înaltă responsabilitate actului critic și, în ciuda înclinațiilor subiective, rîvnește la o încadrare justă a valorilor, la o apreciere care să țină seama de toate laturile unei creații pentru relevarea nucleului original, a calităților latente sau manifeste. Adept al autonomismului estetic, Holban încearcă să desprindă creația de biografie și critica de istorie literară. În practică însă procedează răspunzînd criteriilor tainiste, neputîndu-se sustrage referințelor la climatul social și ideologic, la credințele politice ale oamenilor de creație. Portretul lui Jules Barbey d'Aurevilly se articulează — de pildă — prin acumularea detaliilor semnificative de la aspectul fizic și vestimentație, la temperament și atitudine. Confesia, încadrată de solide și îndelungate cercetări, se materializează sub forma unei biografii spirituale. Pendularea lui Barbey între democratism și catolicism intransigent este explicată prin spiritul lui recalitrant, ca o manifestare frondistă față de strictețea și rigorismul familiei sale aristocratice. Opera lui răsfrînge toate precipitățile și obstrucțiile unui „cavaler medieval pornit în armura scilpitoare“ să răstoarne mediocra lume burgheză. „Trăsăturile distinctive ale operei sale sînt: violența, trepidația, satanismul, mai degrabă panteism decît veritabil creștinism, o originalitate puternică, un spirit critic vioid, dar deseori parțial și feroce...“ În romane, constată Holban, scriitorul a urmat

¹ Anton Holban, *Cărți excepționale*, în *Reporter*, nr. 25, iunie 1934, p. 2.

o cale în vădită contradicție cu teoretizările critice. Aci se petrec „aventurile cele mai extraordinare, perversitățile cele mai rafinate“, încorporate într-o textură în care legendele normande sînt reînviaste și rețrăite.

Se revoltă împotriva istoricilor literari care se rezumă la o muncă de arhivă, înșirînd scriitorii ca „mărgelele pe ață“. O scrisoare a lui Boileau „aduce cu el puțin din vibrația celui care a ținut-o odinioară în mînă“ și arată „că celebrul critic al secolului al XVII-lea a fost un om, și nu numai o dată literară“¹.

Ca și lui George Călinescu, îi repugnă biografiile romanțate pentru procentul de artificial și de convenție care alterează realitatea, depărtîndu-se de la cercetarea documentelor și a operei.²

Eseistul face o distincție categorică între imitația servilă și influență, insistînd asupra receptării fertile a ideilor estetice și a modalităților innoitoare, situîndu-se pe aceeași platformă cu autorul *Imoralistului*. Remarcînd faptul că marile epoci de creație au fost și cele mai puternic înrîurite, André Gide își întemeia aserțiunile dînd ca exemplu pe Goethe. Pe plan individual, comuniunea cu operele de artă are consecințe pozitive, deschizînd calea unui colocviu cu sine însuși. La citirea unei cărți pe care nu o mai poate uita, André Gide exclamă: „Elle est descendue en moi si avant, que je ne la distingue plus de moi-même. Désormais je ne suis plus comme si je ne l'avais pas connue. Que j'oublie le livre où j'ai lu cette parole; que j'oublie même que je l'ai lue; que je ne me souviennne d'elle que d'une manière imparfaite... n'importe! Je ne peux plus redevenir celui que j'étais avant de l'avoir lue. Comment expliquer sa puissance? Sa puissance vient de ceci qu'elle n'a fait que me révéler quelque partie de moi encore inconnue à moi-même; elle n'a été pour moi qu'une explication — oui, qu'une explication de moi-même“.³

Absorbînd influențe contradictorii eseistul le convertește într-o formulă originală. Sainte-Beuve și Taine contribuie la făurirea unei viziuni estetice, alături de Boileau, La Bruyère, Stendhal, Faguet, Jules Lemaitre, Anatole France, Proust și Gide. Astfel că principiile clasice sînt mereu corectate și adaptate unei conștiințe moderne în perpetuă dezvoltare. (Eseistul însuși remarcă faptul că un scriitor nu poate omite elementele innoitoare ale mișcărilor romantice și

¹ Anton Holban, *Louis Barthou bibliofil...*, în *Vremea*, nr. 401, 18 august 1935, p. 9.

² *Iidem*, *Perspective franceze*, în *Vremeg*, nr. 356, 23 septembrie 1934, p. 8.

³ André Gide, *Prétextes*, Paris, Mercure de France, 1923, p. 13-14.

simboliste.) Capodoperele clasice sînt susceptibile de noi interpretări, evoluînd „ca orice ființe adevărate“ o dată cu modificarea perspectivei în virtutea căreia integrează noi dimensiuni: „Nu știu pentru ce operele vechi rămîn nediscutate la noi și fiecare n-are decît orgoliul de a cita un nume cît mai nou... *Anumite capodopere de odinioară nu mi se par impietrite într-o singură formă, ci au o evoluție ca orice ființe adevărate, după preocupările și emoțiile noastre în perpetue transformări*“¹ (s.n.).

Oamenii se deprind greu cu ideile și teoriile novatoare, dar prin trecerea timpului acestea cuceresc noi aderenți. Ceea ce azi pare imoral, raportat la dogmele unei societăți date, mîine devine moral și procesul poate fi urmărit de-a lungul istoriei culturii și științei. Este adevărat că morala „nu poate fi îndepărtată complect din artă, așa ne este nouă de organică și așa de deprinși sîntem noi să judecăm orice ni se înfățișează numai din punctul ei de vedere. În toate romanele psihologice, chiar dacă nu avem reprezentanți numai oameni buni sau răi, urmărim evoluția lor, după cum urmărim actele vecinilor noștri din realitate.“² Dar subordonarea criteriului estetic celui etic poate duce la greșeli grave de interpretare. În trecut operele lui Flaubert și Baudelaire au fost anatemizate sub culpa gravă a atentatului la „bunele moravuri“. Critici lipsiți de har își maschează neputința intelectuală cenzurînd creațiile inimitabile ale lui Tudor Arghezi, Matei Caragiale, Hortensia Papadat-Bengescu. Frumosul nu poate fi imoral, conchide Holban, reamintind afirmația celebră a lui André Gide: „Pornografia este condamnabilă numai dacă este inutilă“.

Concepția estetică a prozatorului se refuză unei caracterizări simplificatoare, orice etichetare fiind unilaterală, absolutizînd o trăsătură, dar lăsînd în umbră altele.

De la început trebuie să remarcăm faptul că Holban oscilează sub impulsul unor tendințe contradictorii. Cea mai însemnată dintre dualitățile care străbat partitura ideologică și estetică a scriitorului cristalizează conflictul fertil între *formația culturală de esență clasică și dispoziția psihică de factură romantică*. O recunoaște el însuși în mod sintetic: „Dacă prin nevoia de a face confesiuni, de a găsi un sens existenței noastre sîntem romantici, prin migala lucrului, prin concentrare sîntem clasici. Adică noi toți, cei care avem — toată lumea — gustul francez.“³

¹ Anton Holban, *Nedumeriri cu prilejul „Mizantropului“*, în *Vremea*, nr. 330, 18 martie 1934, p. 7.

² *Idem*, *Arta și morala*.

³ *Idem*, *Romanul și nuvela*.

Intr-o mică notă inserată în *Vremea*¹, Holban descifrează trăsăturile dominante estetice ale contemporaneității în subiectivitate și în obsesia morții. Artistul modern — spre deosebire de cel romantic — își orchestrează confidențele apelând la simboluri: „Ceea ce ne deosebește esențial de romantici este nu numai o mai mare atenție la meșteșug, dar și un alt mijloc de a face mărturisiri; nu prin îndelungi lirisme, prin semne de exclamare puerile, ci prin comprimări, prin reticențe, prin aluzii, prin sugestii. Dar și cei de acum, ca și romanticii de odinioară au același scop: de a construi atmosfere cât mai deprimante și mai sincere.“

Prin contactul asiduu cu operele valoroase ale literaturii universale, Holban și-a îmbogățit perspectiva și a adăugat noi valențe înclinațiilor native. Scriitorii secolului al XVII-lea au constituit un motiv de veșnică admirație, și operele lor — modele nepieritoare — i-au slujit în neobositele excursuri intelectuale. Este vorba de o influență profundă, nutrind concepția estetică a prozatorului, mulindu-i gusturile și simțul critic în conformitate cu preceptele clasicismului francez. A citit cu nesațiu „preceptele înalte“ ale lui Bossuet și „fulminațiile geniale“ ale lui Blaise Pascal. Boileau, La Fontaine și Molière revin sub pana lui cu putere obsesivă. Preferința pentru Racine nu-și găsește sursa într-o simplă și efemeră emoție. Marea artă de a zugrăvi oamenii sub imperiul forțelor pasionale, destinul dramatic al eroilor, neputincioși în fața vicisitudinilor soartei sint tot atâtea laturi demne de o examinare îndelungă. Andromaca, Fedra, Neron sau Britannicus îi prilejuiesc lui Holban comentarii nuanțate. În articolul *Reflexii în preajma Andromacii*² criticul analizează comportarea eroinei antice, acuzând-o de „nesocotințe“. Judecat prin optica secolului al XVII-lea, Pyrrhus ar trebui să repugne văduvei neconsolate pentru șantajul ce ascunde alternativa: „ori mă iei de soț, ori las să-ți omoare fiul“. Și totuși, regele ne inspiră simpatie, pentru că, îndrăgostit și curajos, refuză să predea grecilor pe fiul lui Hector. Holban trasează modificările sentimentale ale celor doi eroi, insistând asupra greșelilor Andromacăi, cochetă și ironică. Abia atunci Pyrrhus întrezărește posibilitatea șantajului. Ceea ce nu a cucerit de bunăvoie, speră să obțină prin amenințări și intimidare.

Prozatorul a fremătat în cadența „armoniei miraculoase a versurilor“ și a extras sugestii „ce depășesc litera scrisă“. Explicațiile de la sfârșitul tragediilor raciniene le găsea superflue, pînă cînd o întîmplare petrecută într-o călătorie i-a învederat eroarea. Desco-

¹ Nr. 377, 24 februarie 1935, p. 8.

² În *Vremea*, nr. 113, 15 mai 1930, p. 4.

perea că în nenorocire omul se adresează semenilor, chiar dacă îi sint străini și drumurile lor nu se vor mai întilni niciodată.

În opera lui La Fontaine apreciază *adevărurile curente asupra vieții*, „unde cei slabi sint întotdeauna vinovați“. Este fermecat de conversația celor două animale din *Le corbeau et le renard* și conchide că „e mai bine să fii deștept ca vulpea decît prost ca un corb“, după cum în *La cigale et la fourmi* îmbrățișează cauza bietului greiere, care „nu trebuie condamnat fără apel, așa cum se obișnuiește de obicei“ pentru că activitatea lui nu e inutilă (idee reluată și de Marcel Breslașu).

Instinctul teatral al lui Holban găsește în tragediile raciniene și în comediile lui Molière un cîmp vast de referințe. Nu acceptă însă pe Corneille pentru accentul retoric și neagă valoarea pieselor lui V. Hugo pentru că nu respectă exigențele genului: „Nicăieri nu strică mai mult cultul eului decît la teatru, unde autorul trebuie să rămînă obiectiv, pentru ca fiecare dintre personajii să se individualizeze“¹. *Burgravi* sînt o piesă absurdă, fără vreo corespondență cu realitatea. Eroii „se agită, ridică brațe la cer, amenință, gesticulează, se strîmbă. Și cum toate acestea nu corespund nici unei impulsii interioare, spectatorul nu vede decît un joc de păpuși... Nici o lumină adevărată, nici un țipăt omenesc“. Nu poate suporta grandilocvența, convenționalismul unei larg desfășurate recuzite „a surprizelor, a răpirilor, a duelurilor...“, fuga nebună în căutarea „aventurilor minunate, a coincidențelor... a deghizărilor...“ În virtutea aceluiași principiu al autenticității, romanticul Holban respinge creația romanticilor.

Receptează clasicismul prin filiera moralistilor și analiștilor francezi, de la Madame de La Fayette la Stendhal și Proust, ca și prin creațiile modernilor de structură clasică (Paul Valéry).

Herodiada lui Mallarmé îi descoperă frumusețea artei contemporane. Se crezuse istovit, căci citea pe Hugo, Lamartine, Vigny sau Musset fără vreo emoție. „Mă irita didacticismul din ei, ideea primă care era apoi dezvoltată pe măsuri anumite. Mă refugiam ca un bătrîn în interpretări multiple și subtile asupra lui La Fontaine și Racine. Și deodată descoperii o lume nouă, o sensibilitate, un neprevăzut așa cum îmi plăcea mie! *Mă regăseam pretutindeni, descopeream însuși saltul minții mele*“²... (s.n.).

Despre curentul simbolist inserează cîteva observații pentru a disjunge muzicalitatea de muzica propriu-zisă. Nu se lasă fermecat

¹ Anton Holban, *Victor Hugo*, în *Vremea*, nr. 381, 24 martie 1935, p. 7.

² Anton Holban, *Fragment*, în *România literară*, II, nr. 73, 8 iulie 1933, p. 1.

pină la sfârșit de elementele sugestive din poezia simbolistă pentru că „misterele cu care se învăluia nu ascundeau decît vid“.

Am zăreși însă dacă am restrînge aria de investigație a lui Holban numai la literatura franceză, sau numai la clasicism, fără să ținem seama de înclinații mărturisite de atîtea ori. O galerie de scriitori aparținînd diferitelor țări și epoci se alătură celor menționați mai înainte. Cu cine să începem enumerarea? Holban este ispitit, turmentat, în sfârșit vibrează la modalități foarte deosebite, cu unele avînd certe corespondențe: Flaubert alături de Balzac, Dostoievski, alături de Rilke și Thomas Hardy, Anatole France și Thomas Mann. De aprecieri superlative se bucură romancierul englez Huxley. Inteligent, lucid, își îndreaptă spiritul de observație către „creație; personagiile sale sînt uimitor de vii, viața pulsează, și în același timp, după modelul francez sînt tipuri generale ale umanității“¹. Deasupra tuturor se înalță însă edificiul inegalabilului Marcel Proust.

În România numele lui Proust se impune treptat grație unor studii și eseuri originale, aparținînd unor personalități de prim ordin. Popularizarea operei a fost realizată prin participarea criticilor de profesie, dar și a unor scriitori înrădiți ca înclinații, formație culturală și temperament. Nu este lipsit de interes să menționăm că cei care își aduceau această contribuție se situau pe poziții diferite din punct de vedere ideologic și artistic. O primă perioadă circumscrisă aproximativ în primul deceniu de la moartea scriitorului francez se caracterizează prin strădania de a explica principiile directoare ale viziunii proustiene, noutatea compozițională, construcția romanului etc. Acum își spun cuvîntul Mihail Ralea, B. Fundoianu, Cezar Petrescu, Felix Aderca, Mihail Sebastian, Dan Botta, G. Ibrăileanu, Paul Zarifopol și alții. Se insistă îndeosebi asupra contradicției dintre metodă (reconstituirea unui eveniment petrecut altădată cu ajutorul reminiscentelor declanșate de o senzație prezentă, fixat cu tot cortegiul de stări afective și eternizat ca o realitate nouă, sustrasă duratei) și caracterul obiectival operei (evident în fresca socială). Prioritatea popularizării lui Proust nu aparține cercului „Sburătorul“ și „moderniștilor“, ci *Vieții românești*. G. Ibrăileanu, mentorul ei spiritual, are meritul incontestabil de a fi atras atenția asupra romanului proustian, deschizînd larg paginile publicației ieșene, pentru a nota originalitatea artei lui Proust, pentru a ține la curent cititorii cu apariția volumelor postume, precum și a

¹ Anton Holban, *În marginea lui Huxley*, *Revista literară*, I, nr. 7, 2 aprilie 1932, p. 1.

opiniilor celor mai calificate condeie ale criticii franceze. Tot aci apar și primele studii originale românești valoroase consacrate proustianismului.

Un puternic ecou a avut polemica iscată între F. Aderca și Mihail Sebastian. Disputa avea ca punct de plecare premise concrete, dar concluziile ce se degajau dezvăluiau opiniile celor doi scriitori despre perspectivele romanului românesc.

Studiind cu dorința de a atinge „calea dreptei înțelegeri“, Mihail Sebastian năzuia să scrie un jurnal pe care să-l intituleze „*Tratat asupra artei romanului*“. În creația proustiană, el vedea un nou tip de roman, denumit provizoriu liric (în măsura în care depășește raporturile epice clasice, polarizând eroii și episoadele în virtutea unor voințe interioare). Mihail Sebastian considera că *În căutarea timpului pierdut* are o circulație universală, influențând „tutelar“ scrisul contemporan. Apreciind în mod just originalitatea lui Proust, „natura sa multiplă, simfonic-orchestrală“¹, Aderca se întreba dacă aceste mutații psihice, care atacă linearitatea vechilor structuri, nu sint de natură a compromite romanul ca gen literar.

Tentativele de aprofundare a particularităților romanului *A la recherche du temps perdu* se conjugă — după 1930 — cu eforturile de a se descifra liniile de forță ale prozei românești. Camil Petrescu, „unul dintre cei mai de seamă dialecticieni pe care i-a produs generația de după război“², în studiul *Noua structură și opera lui Marcel Proust*, își expune opiniile sale estetice, avînd ca premisă „revoluția proustiană“, moment culminant în cultura secolului al XX-lea.

Clasicismul a avut un rol imens în istoria literaturii universale — afirma el — dar estetica clasică nu mai corespundea sensibilității omului modern. Pînă la Proust, romancierii străbăteau o cale deductivă, de la teze stabilite în prealabil, la eroi meniți să le illustreze. Dogmele literare ale veacurilor trecute (XVII—XIX) se sprijineau pe o psihologie raționalistă. Denunțînd prejudecata în imuabilitatea, în permanența caracterului, a personajului, Camil Petrescu explică romantismul ca o răsturnare a teoriilor conservatoare despre psihicul uman, o îmbogățire a problematicii prin interesul acut manifestat individualului, subiectivului.

Ciclu modern de cultură se caracterizează prin receptarea cuceririlor științelor speciale, care aruncă la muzeu postulatele și rațio-

¹ Vezi Felix Aderca, *Marcel Proust*, în *Năzuința*, II, Craiova, nr. 8, februarie 1924, p. 3.

² George Călinescu, *Camil Petrescu, dialectician al romanului*, în *Viața românească*, nr. 1, ianuarie 1939, p. 84.

namele categoriale. Camil Petrescu menționa influența lui Schopenhauer și Nietzsche în această întoarcere la inefabil, la inconștient, spre „unicitatea fenomenului vital“, la „rădăcinile și misterele vieții însăși“. Noua structură, adică ciclul modern de cultură, depășind raționalismul clasicist (fără să însemne nicidecum o scufundare în irațional) prezidează creația literară, fiind în același timp principiul esențial în interpretarea oricărei lucrări literare. Accentul cade nu pe elemente, ci pe „totalități, pe contururi instabile, dar fulgurant funcționale“. Proust transmite propria sa viziune despre lume, configurată de experiența acumulată și de reacțiile subiective (afective și intelectuale), creația sa fiind — după opinia lui Camil Petrescu — expresia strălucită a „noii structuri“. Autorul *Patului lui Procrust* făcea remarcă subtilă că romancierul, deși acorda teoretic cea mai mare însemnătate memoriei involuntare, în opera sa, raportul de forțe în vederea primatului inteligenței¹; afectivitatea călăuzește memoria dar pirghia filozofică a romanului este problema cunoașterii², monologul lui Proust fiind dirijat de „interesul semnificației“.

George Călinescu apreciază³ că obiectul romanului este omul „ca ființă morală“. El devine erou nu fiindcă reacționează după instincte fundamentale-umane, dar pentru că „se zbate să se explice complex“. Criticul îmbrățișează idealul clasic⁴, în timp ce autorul *Sufletelor tari* aderă la noua structură, cea modernă, ilustrată de Marcel Proust, cerind literaturii să-și multiplice unghiurile de vedere.

Cele două puncte de vedere vor constitui canavaua unor dispute îndelungate antrenând critici și romancieri. Semnificativ este faptul că mulți dintre cei ce intrau în arenă încercau să arate că formula așa-zisului roman obiectiv (de speță balzaciană) nu exclude analiza psihologică, după cum literatura de confesie, utilizând persoana întâi, nu

¹ „Operele de artă sînt epave salvate din naufragiul marilor inteligențe; pînă și aceștia (scriitorii veacului nostru, n.n.) au fixat pe o urzeală de inteligență acele biuterii ale sentimentului...“ Și mai departe: „...Căci chiar dacă inteligența nu merită coroana supremă, ea e singura în stare s-o acorde. Și dacă nu ocupă decît locul al doilea în ierarhia virtuților, e singura capabilă să declare că locul întâi se cuvine instinctului“ (Marcel Proust, *Împotriva lui Saint-Beuve*, *Secolul XX*, nr. 4, 1965, p. 27).

² Părerea lui Camil Petrescu concordă cu cea a lui Mihail Sebastian: „Toate momentele *Căutării*..., toți oamenii și toate lucrurile acestui univers sînt furate îndoielii și rupte dintr-o obscuritate care le ascunde“ (*Domnișoara Stermaria*, *Cuvîntul*, nr. 1.388, 3 martie 1929).

³ În articolul citat, *Camil Petrescu, teoretician al romanului*.

⁴ Postulatul artei era în acea vreme pentru G. Călinescu „ideea de... permanență a sufletului uman în universalitatea lui“ (*Sinteza*, aprilie 1927).

presupune neapărat subiectivitate, adică experiență particulară, lipsită de capacitate generalizatoare.

G. Ibrăileanu, în studiul *Creație și analiză*¹ (apărut prima dată în *Viața românească*, nr. 2—3, februarie-martie 1926), insistă asupra influenței exercitate de Proust în opera căruia investigația psihologică este creație, „fie că se analizează pe sine, fie pe alții“. Criticul ieșean previne asupra confuziei ce se poate face punând semn de egalitate între metoda introspecției și subiectivitate. Subiectivismul „*incepe numai atunci când apare atitudinea afectivă față de propriu-ți suflet*“ (s.n.). Or, creațiile lui Proust sînt lumi sufletești, stări de suflet (aruncate în lume, tot astfel cum alți scriitori făuresc eroi, lăsîndu-i să circule nestingheriți), care devin realități obiective.

Critica literară din această perioadă s-a străduit să se debaraseze de prejudecăți. *Cea mai puternică dintre ele era identificarea realismului cu metoda balzaciană, și această credință, adăugată „indistinctivității“ caracterelor, a constituit o judecată de valoare socotită de mulți infailibilă și primordială*. Se aud însă glasuri luînd cuvîntul în contradictoriu. Orice proză bună trebuie să cuprindă — scria Al. A. Philippide² — analiză psihologică. *La nouvelle Héloïse, Les liaisons dangereuses, Le rouge et le noir, Père Goriot, Crimă și pedeapsă* sînt exemple alese intenționat din toate categoriile romanului universal (romantic, realist, naturalist, fărănesc sau citadin) pentru ilustrarea ideii de bază. Independent de poziția directă sau indirectă pe care o ia scriitorul, psihologia personajelor trebuie să se evidențieze din acțiunile și comportarea lor, dar și din monologurile interioare „dozate cu măsură și cerute imperios de mersul intrigii“. Pompiliu Constantinescu³ făcea comparația între Liviu Rebreanu și Hortensia Papadat-Bengescu, găsindu-le asemănări în aspectul dublu social și psihologic al operei lor. El întrevedea că proza românească, eliberată de sociologie, va intra în „categoria universală“, prin „autonomia internă“ a eroilor.

Petru Comarnescu⁴ nu credea că modalitatea de narație la persoana întâi hotărăște gradul de sinceritate și veridicitate: „Un autor care se exprimă de-a lungul romanului său la persoana întâia, sugerînd

¹ Inițial utilizase termenul de „comportism“, dar temîndu-se că nu va fi înțeles în accepția dată de critic, îl preferă pe cel de „creație“. La orice prozator de talent „creația și analiza se găsesc împreunate în diverse proporții“.

² *Roman de analiză și roman pur și simplu* în *Viața românească*, nr. 4, aprilie 1933, p. 72.

³ În *Considerații asupra romanului românesc*, *Kalende*, nr. 1, 10 noiembrie 1928, p. 27—29, nr. 2, decembrie 1928, p. 15—22.

⁴ *Literatură confesie sau literatură obiectivă?*, în *Vremea*, nr. 286, 7 mai 1933.

că se confesează cititorului, nu poate minți? Și un alt autor, care sub diverse personaje și în situații complexe, vorbește prin gura tuturor eroilor săi, dar în mod impersonal, obiectiv, nu poate spune mai mult adevăr decât primul?" Remarcînd că psihologiei moderne actuale îi corespunde scrisul-confesie, P. Comarnescu consideră că orice eveniment sau emoție trăită, fiind transcrise, se obiectivează, deci orice proză este în același timp obiectivă („fiindcă este scrisă sau povestită“) și subiectivă (în sensul că este rostită de cineva și deci mulată potrivit sensibilității sale).

Anton Holban a trăit sub farmecul creației proustiene ca simplu cititor, ca scriitor și critic. Stau mărturie zecile de articole, comentarii, recenzii, cronici sau simple note apărute în *România literară* și mai ales în *Vremea* (la rubricile „Carnet francez“, „Perspective franceze“, „Fapte și idei“). De marele prozator analist îl aproprie unele corespondențe biografice, gusturi artistice și literare identice, *același gen de sensibilitate* (pasiunea pentru explorarea vieții interioare, obsesia morții sau a salvării de sub imperiul timpului). „Pe Proust l-am înțeles fără nici o greutate. Mi se părea că mă regăsesc pe mine în el. Aceeași copilărie singuratecă și bolnăvicioasă, aceeași sensibilitate extremă, aceleași suferințe multiple. Chiar și anumite motive: groaza că mama nu va veni să mă sărute înainte de culcare... Unii din admiratorii sinceri... gustă intelectual toată subtilitatea proustiană. Eu mi-am retrăit viața mea“¹...

În anul 1935, autorul *Ioanei* recitește integral romanul *În căutarea timpului pierdut* cu însemnări care se sudează într-un studiu apărut în revista *Azi*. Deținem o pagină cu explicații, scrisă în vederea publicării lucrării într-o broșură separată. Nemulțumit de contribuțiile similare pentru că sînt incomplete, nu-și face totuși iluzia că ar putea elucida toate problemele ridicate de această operă vastă. De aceea preferă să restrîngă titlul la „cîteva puncte de vedere“, de fapt emoții suscitade de o nouă lectură, „dorința de a discuta opera lui Proust ca povestea unui om nespus de drag“. Să nu ne așteptăm deci la un studiu alcătuit în conformitate cu cerințele genului, deși are o sumedenie de subîmpărțiri, după procedeele lui Thibaudet și Robert Curtius. Pășind dincolo de porțile cetății, scriitorul se lasă purtat pe căile universului proustian, a cărui configurație și bogăție îl fascinează. Periplul se înfăptuiește însă de un observator cu antene fine, dublat de un spirit critic asociativ și nuanțat. Ori de cîte ori entuziasmul

¹ Fragment, *România literară*, nr. 73, 8 iulie 1933, p. 1.

sparge zăgazarile și se dezlănțuie frenetic, Holban izbutește să se reculeagă și să introducă obiecții, rezerve, temperînd epitetele.

Exegetul român intuiește perfect valoarea laturii obiective a romanului, „critica cea mai ascuțită, deși imperceptibilă, a saloanelor literare“, lăsînd să se întrevadă intenția de satiră la adresa aristocrației, o clasă socială „depășită de viață“. Superficialitatea, mediocritatea, lașitatea, politețea prefăcută, snobismul și nepriceperea față de creațiile artistice sînt puse în lumină în mod necruțător. Întregul ciclu — remarcă autorul *Ioanei* — se arcuiește sub bolta unui eveniment cu un ecou extraordinar, zguduind Franța din temelii, dezbinînd-o în două tabere ireconciliabile. Afacerea Dreyfus este fundalul care îi permite lui Proust să-și caracterizeze personajele¹. Nobili, ca ducele de Guermantes, își trădează ideile preconceptuate, raționamentele false, într-un cuvînt, reacționarismul politic și social. Alții, deși aparțin cercurilor din faubourgul Saint-Germain, simpatizează cu Dreyfus, dorind fierbinte să se continue cercetările pînă la dovedirea nevinovăției lui complete.

Proust a insistat pe unele trăsături, menite să articuleze mai degrabă tipuri sau stări de suflet. Charles este viciosul invertit, Swann gelosul, Odette, femeia cochetă, Norpois, diplomatul ratat, doamna de Cambremer, burgeza snoabă primită prin căsătorie în clasa nobiliară etc. Paginile dedicate slujnicii Françoise rețin atenția. Apariția ei punctează viața familiei lui Marcel. Holban apreciază că este personajul cel mai viu, cel mai desăvîrșit, studiat pe o rază de acțiune ce depășește activitatea lui umilă. Filtrînd cu bunul ei simț atitudinea și comportamentul celor ce frecventează casa stăpînilor săi, Françoise își făurește o părere întotdeauna justă despre ei, dîndu-și seama de adevărata lor natură. „Are opinii și sentimente pentru toate evenimentele și pentru toți oamenii care trec prin preajma ei..., ca și cum, folosindu-se de Françoise, Proust ar vrea să prezinte încă o dată unele tablouri, sub un nou aspect însă.“

Pentru construirea eroilor săi, Balzac procedează prin acumularea datelor despre mediul ambiant, orașul, strada, familia, cu scopul de a evidenția trăsătura universală care-i caracterizează. La Proust „decorul nu contează. Eroii aproape n-au fizionomii. Numai stări sufletești, nu totdeauna esențiale.“ Proust insistă pe dominantăa unui personaj, lăsînd impresia că nu a transcris decît ceea ce i s-a oferit, pentru ca apoi să modifice bătaia reflectorului, prinziînd la intersecția

¹ *Dreyfus și Proust, Vremea*, nr. 403, 1 septembrie 1935, p. 10 și *Proust și Dreyfus, Vremea*, nr. 406, 22 septembrie 1935, p. 9.

razelor un altul, asupra căruia să utilizeze aceeași metodă, pină la epuizare. „Te găsești în fața unei creații de viață, și deci n-are nici un rost să pretinzi un aranjament, care, oricât de artistic ar fi, ar trăda adevărul.“ Pentru lectorul familiarizat însă cu scena imensă a romanului, jocul interior se desfășoară după legile dialectice ale vieții psihice. Holban, el însuși dialectician, își face un titlu de glorie din detectarea „aspectelor duble“ ale personajelor proustiene, reacțiile lor fiind adesea în voia capriciilor momentane, nu întotdeauna în concordanță cu concepțiile, și nici măcar cu structura lor temperamentală. Françoise este devotată și atroce, Swann „neprețuitul“ devine ridicul, Bergotte este bun și rău, după observația lui Proust însuși că în același om pot coexista cele mai frumoase calități cu vulgaritatea cea mai neașteptată. Unul dintre exegeții de renume, Léon Pierre-Quint, a semnalat printre cei dintii aspectul comic în ciclul proustian. Holban subscrie ideea și o detaliază într-un capitol special, relevând dimensiunile și cadrul în care „se joacă“ spectacolul. O serată la ducii de Guermantes, sau o zi de primire la Verdurin sînt pretexte admirabile pentru Proust de a-și prezenta eroii în manifestările lor tipice. Comicul se degajă din situații caraghioase, din ticuri de limbaj („prin vorbe unele personaje își definesc firea“), dar mai ales din confruntarea între aparență și esență, automatismul personajelor și viață. Ceea ce la început fusese abia schițat (o manie, un tic, un viciu), fără să influențeze în mod hotărîtor echilibrul, se dezvoltă și ia proporții monstruoase, invadînd întreaga personalitate a individului, transformînd-o într-o caricatură „gigantică“.

În fața morții oamenii sînt superficiali și nesinceri. Nobiliți privesc sfîrșitul unei rude sau prieten ca un impediment plictisitor. Ducele de Guermantes, „facil prin excelență“, escamotează realitatea, prefăcîndu-se ori că nu știe nimic, ori că nu poate da crezare veștilor ultime. Se simte vexat în ziua cînd face o vizită părinților lui Marcel, și aceștia, sub povara deznădejdiei (bunica e pe moarte), nu-i dau onorurile cuvenite. Holban amintește scena celebră în care Swann își anunță sfîrșitul apropiat ducilor de Guermantes. Între obligația mondenă și obligația sufletească, ducesa nu are ezitări. Este îmbrăcată pentru bal, trăsura o așteaptă la scară, și întrucît nu poate să renunțe la petrecere, ocolește fondul problemei și, nevoind să dea crezare destăinuirii lui Swann (pentru că așa îi convenea), îi recomandă să se îngrijească. Moartea unor amici ai Verdurinilor este trecută sub tăcere pentru ca programul recepției să nu sufere vreo modificare. „Toți sînt insensibili în fața morții, «căci orice moarte este pentru alții

o simplificare a existenței, reduce scrupulul de a se arăta recunoscători, obligația de a face vizite»“.

Proust nu este numai un scriitor urmărit de ideea sfârșitului, ci și un cîntăreț al dragostei. Holban notează fragmentele cele mai emoționante din care se degajă „observațiile cele mai subtile, accentele... fără de nici o umbră de invenție... atmosfera cea mai poetică...” Pasiunea nefericită a lui Swann are o rezonanță deosebită în sufletul cititorului pentru timbrul ei grav, autentic. Lui Marcel îi reproșează uscăciunea sufletească, luciditatea și disimularea. Este un Adolphe modern, oscilînd între extreme: „Vrea să scape de Albertine de cîte ori e sigur de dînsa“, căsătoria apărîndu-i „uneori o nebunie, dar alteori absolut necesară ca s-o tenteze să rămîie cu dînsul“.

Opera lui Proust preia elementele esențiale ale romanului clasic de analiză psihologică. În timp ce Eugen Ionescu prefera comparațiile cu Benjamin Constant și Amiel, Holban acorda preponderență lui Racine, Molière, Balzac, moralistilor și memorialistilor (Montaigne, Saint-Simon). Racine l-a obsedat pe Proust pentru admirabila cunoaștere a sufletului omenesc. Dar în timp ce evoluția eroilor din tragediile raciniene se înfăptuiește pe o cale precisă, fără surprize, la Proust, oamenii reacționează în virtutea unor impulsuri pentru care nu se pot da întotdeauna explicații logice, conștiente: „În preajma lui Proust se simte umbra lui Freud“.

Abordînd în felul său original lucrările de exegeză cunoscute în acea vreme (și nu am căuta decît pe Paul Souday, Léon Pierre-Quint, Benjamin Crémieux, Albert Thibaudet, Robert Curtius, André Maurois), scriitorul român își formulează punctul său de vedere. Împotriva unor aserțiuni din acea vreme, Holban este convins că Proust a tras at de la început destinul personajelor sale. Repetirile, digresiunile, acumularea de detalii aruncă spații mari între diferitele întîmplări, dar nu pot ascunde decît pentru cei superficiali] compoziția romanului, care își înalță dantelăria ca o simfonie clasică sau ca o biserică gotică, armonioasă și strălucitoare.

Studiul lui Holban conține aprecieri sumare, dar judicioase asupra tuturor aspectelor ce se desprind din lectura unei opere vaste și de o bogăție excepțională (viață și moarte, efemeritatea senzațiilor, a emoțiilor și sentimentelor și eternitatea operei de artă, timpul „destructor“ și amintirea „salvatoare“, satiră și morală, muzică și poezie, limbaj și stil...).

Despre clasicii români a scris puțin și sporadic. Eminescu, Creangă, Caragiale, Slavici, reprezentanți autentici ai geniului românesc, sînt

citați, fără să li se dedice studii întinse. Numai I. L. Caragiale îi incită curiozitatea, și îndeosebi în paralelă cu Molière. Holban socotește că în piesa *O scrisoare pierdută* autorul a subordonat mișcării în spirală și gradației de la simplu la complex toate celelalte elemente ale conflictului. Fiecare scenă, oricât de sumară, este o treaptă pentru atingerea unității construcției. Acțiunea, „orinduită maestru, a creat în drumul ei personaje”. Unele se reduc „la o expresie lapidară care le satisface perfect firava lor gamă sufletească”. Altele însă apar mai nuanțate. Zoe este „sentimentală, răutăcioasă, energică, magnanimă, iar Cațavencu este pe rînd „curtezan, grațios, pervers, ironic, sentimental, umilit și laș”. Ancorați puternic în societatea românească, eroii lui Caragiale — statici sau dinamici — poartă însemnele unor evenimente politice cu valoare autohtonă, neputînd — după opinia eseistului — să dobîndească universalitate ca personajele lui Molière, slujind totuși la reînvierea unei epoci cu moravurile ei specifice. „Capodopera” lui Caragiale va servi în viitor „pentru studiul moravurilor din timpul acela”, deși receptarea ei — susține Holban, ca și E. Lovinescu — se va reduce treptat.

Lui C. Hogaș îi închină o figurină notabilă: „Prin natura descrisă cu o putere unică pe care își reflecta personalitatea imensă, totodată glumeață și gînditoare... printr-atiția oameni înviați cu cîteva trăsături definitive, prin gustul sigur al valorii cuvîntului, Hogaș este unul din marii noștri artiști”¹...

Holban a militat pentru impunerea noilor modalități estetice, știind să discearnă valoarea de nonvaloare. Fără să atingă nivelul expunerii lui Pompiliu Constantinescu, sau stringența rațională a lui Mihail Sebastian, autorul *Ioanei* a izbutit să emită totuși aprecieri, dintre care puține sînt lovite de caducitate. A scris despre Tudor Arghezi, G. Bacovia, Ion Barbu, Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Matei Caragiale, considerați ca cei mai de seamă constructori ai literaturii moderne românești. A semnalat cu entuziasm creația unor reprezentanți ai tinerei generații, găsind întotdeauna epitetul caracterizant. A semnalat poezia lui Dan Botta, Emil Gulian, Eugen Jebeleanu și proza de analiză a lui Mircea Eliade, I. Peltz, Lucia Demetrius, Ury Benador etc.

Anton Holban a fost unul dintre „elogiatorii fideli” ai Hortensiei Papadat-Bengescu, alături de Eugen Lovinescu, Pompiliu Constantinescu, Felix Aderca, Mihail Sebastian și alții. Admirație profundă și consecventă, exprimată cu un entuziasm adolescentin, cu reveniri

¹ Anton Holban, C. Hogaș, în *Mișcarea literară*, nr. 30, 6 iunie 1925, p. 2.

— după obicei — mai bogate și mai nuanțate, inspirate din integrarea scriitoarei în registrul universal.

Hortensia Papadat-Bengescu evoluează prin eliminarea sentimentalismului din primele volume de proză spre ceea ce se numea în epocă „literatură obiectivă“. Spargerea oglinzii¹ din finalul nuvelei *Femeia în fața oglinzii* simbolizează începutul unei etape noi în creația bengesciană. „Călătoare pe drumuri lăuntrice“, scriitoarea parcurge o cale marcată de trecerea de la „reflectarea propriei individualități în trupuri străine“, la analiza sinceră, nu lipsită de „cinism“ față de fenomenele psihice.

Lirismul „declarativ și manierat“, semnificând „o poziție sentimentală în fața vieții“ (atitudine repudiată de Holban cu îndrjire²) și răsfrițarea subiectivă cedează pasul filonului epic, marcând evoluția perceptibilă spre proza obiectivă.

Eseistul socotește că piesa *Bătrnul* aduce pe scenă „oameni adevărați, cu o personalitate amplă, exact prinși în calitățile și defectele lor“. În *Balaurul* găsește observații „încrustate artistic în canavaua generală a războiului“.

Abia cu ciclul Hallipa proza bengesciană este potențată către culmile artei moderne. Eseistul distinge cu spirit critic ce este perisabil, reliefiind capacitatea de a transfigura în ordinea estetică rezultatele unei observații a cărei acuitate determină surprinderea unei întregi societăți, intuită cu sensibilitatea unui poet, dar și cu rigoare clasică.

Holban asemuiește *Drumul ascuns* unui poem simfonic, brodiind în jurul unei teme principale: „Walter în fața conștiinței lui“. Axa principală a acestui erou este ambiția care ia dimensiuni excepționale „prin lărgirea cadrelor în care se desfășoară“. Holban deschide canaturile operei bengesciene, luminînd pe rînd personajele ciclului Hallipa, readucîndu-le pe scenă și configurîndu-le în secvențe reconstruite prin asamblarea trăsăturilor dominante. Studiul *Viața și moartea în opera doamnei Hortensia Papadat-Bengescu* poate figura cu cinste în lista celor mai bune pagini ale criticii românești închinată prozatoarei. Remarcăm spiritul unui dialectician desăvîrșit, el însuși „un călător neobosit pe drumuri lăuntrice“, și analizele duse pînă la ultimele consecințe.

¹ Anton Holban, *Hortensia Papadat-Bengescu, Sburătorul*, IV, nr. 10, aprilie 1927, p. 125.

² Proza lui Ionel Teodoreanu, invadată de lirism, îi provoacă reacții în lanț.

Personajele se definesc în reacțiile impulsionate de forțe obscure care izbucnesc din străfunduri în urma unui travaliu în galeriile „soboliene“ ale psihicului. Lenora ilustrează perfect femeia trăind la nivelul instinctelor și a funcțiunilor vitale. „Fără alt orizont decât acela al patului și al buduarului cu ingerii bucălați, orice joc interior nu ajunge pînă la lumina conștiinței, totul se petrece în umbră, la rădăcina vieții“...

Din pricina uneltirilor bastardei Mike-Lé împotriva legitimei Elena, secretul nașterii celei dintîi, ascuns atîția ani, invadează conștiința moșieresei, precipitînd manifestarea brutală a unui proces nevrotic izbucnind ca o înclinație de a distruge tot ce constituia pînă atunci întreaga sa rațiune de a fi: legăturile conjugale. Mărturisirea este ultimul pilon al unui capitol și începutul altuia. Despărțirea de Doru Hallipa, internarea la spitalul doctorului Walter, căsătoria și moartea sînt tratate cu o artă inegalabilă.

„După ce fusese o sursă de viață — notează Holban — *sexul devine o sursă a morții*“, deci moartea este „transformarea necesară a vieții luxuriante“. Prin surprinderea dinamicii vieții și a transformărilor fenomenelor, în apusul lor, Hortensia Papadat-Bengescu se apropie de Thomas Mann și André Gide.

Specifică artei bengesciene este aplicarea observației asupra oamenilor în unitatea lor psihofiziologică. Tuberculoza prințului Maxențiu, cancerul Lenorei, miocardita lui Drăgănescu sînt suferințe ale trupului observate cu pasiune de naturalist, cercetate îndeosebi însă ca boli ale sufletului, ca factori principali „ai disoluțiilor morale“. Holban se realizează lui Perpersicius, care preciza că „nu e vorba numai-decît de transcrierea exactă, clinic vorbind, a maladiilor și fazelor lor, cît mai cu seamă de procesele fiziologice de care sînt însoțite“. Capriciile sufletești ale Lenorei își găsesc suportul în boala necruțătoare care o macină, ca „reflex al distrugerii fiziologice“.

Un alt personaj care pendulează între viață și moarte în ciclul Hallipa este Drăgănescu. Nefericitul soț al Elenei este o victimă a vieții și a oamenilor, prea slab să reziste presiunilor exterioare și bolii care-l minează de mulți ani. „Lucrat“ în filigran cu o deosebită artă, eroul „păstrează o discreție“, cu toate că salturile unei panici de neînfrînt îl ancorează în ipostaza de învins. Eseistul îl privește cu simpatie, opunîndu-l soției, dotată cu toate virtuțile, în afară de una singură, „umanitatea“.

Soțul luptă pentru întărirea căsniciei lui, acumulînd deasupra capului însă, prin stîngăcii, numai resentimente. Și emoția lui Holban se încorporează în cuvinte ca acestea: „Cum au rămas calmi tovarășii

mei de o clipă... în fața neliniștii lui perpetue? Cum nu s-au tînguit o dată cu el? Cum nu s-au recunoscut de o mie de ori în acest secol al analizei, cînd nu mai este posibilă încrederea simplă... care făcea glorioși pe străbunii noștri?"

Viața prințului Maxențiu este nutrită din suprapunerea proiecțiilor interioare ale unei imaginații dereglate de boală. Dar pe lângă realitatea crudă a bolii, eroul ne apare în ipostaza unui Narcis „oglindit în ape tulburi“.

Chiar personajele primitive, elementare, sînt angrenate în drame violente, indiferent de rolul ce-l dețin, îngăduind romancierii să înregistreze transformările imprevizibile și contradictorii.

Urmărite în devenire, luminate încetul cu încetul, personajele se dezvăluie treptat cititorului. Tendința de „istovire a amănuntului psihologic, prin bogate asociații în [jurul unui punct infinitesimal, care multiplică senzația prin reflecție“, aruncă punți de legătură cu opera proustiană.

Holban anticipează discuțiile cu privire la filiațiile operei bengesciene, supunînd ciclul Hallipa unei confruntări multilaterale, demonstrînd cu exemple bogate interferențele, proiectîndu-l pe dimensiunile literaturii universale. Punctele de referință sînt numeroase, și nu o dată eseistul citează pe Huxley, Proust, Gide, Th. Mann și Dostoievski. *Concert din muzică de Bach* se pretează la o comparație mai amănunțită cu *Contrapunct*, fără să fie vorba de o influență în adevăratul înțeles al cuvîntului, „La amîndoi, încercarea de a crea oameni. Siluetele se desprind halucinante...“ În ceea ce privește compoziția de asemeni se pot trasa puncte comune.

Accentul cade pe descripție, de aceea mijlocul cel mai bun este scena turnantă. După descinderi în viața sufletească a unui personaj, „se trece la altul, ca din capriciu, și apoi la altul, și apoi se revine la cel dintîi“...

Există apropieri indiscutabile între Hortensia Papadat-Bengescu și autorul *Timpului pierdut* — susține Anton Holban — și ar trebui enunțată în primul rînd împletirea elementelor de „creație“ cu cele de „analiză“, înglobate în prezentarea cazurilor sufletești „speciale“. Eseistul subliniază influența salutară a teoriei freudiene în opera prozatoarei, îmbogățirea investigației prin determinările inconștiente ale mobilurilor psihice.

Deplîngînd nenorocul scriitoarei de a fi scris într-o limbă necunoscută peste hotare, Holban crede a fi găsit explicația pentru care

faima Hortensiei Papadat-Bengescu este circumscrisă între granițele țării, deși se situează printre marii scriitori ai lumii.

Dacă Holban exagerează valoarea creației bengesciene raportată la registrul universal, nu greșește afirmând alături de critici de prestigiu „talentul incontestabil cu influențe vaste asupra literaturii române moderne“.

Anton Holban a fost atras cu o forță irezistibilă de urme arheologice, palate domnești și biserici, poposind săptămîni de zile în preajma lor, cu credința că și-a găsit o preocupare care să-l angajeze pentru totdeauna. Profesorului Gheorghe Balș i-a purtat recunoștință pentru că i-a descoperit un alt univers, alcătuit din linii și culoare, „o altă formă de frumusețe“. *Arhitectura religioasă în Moldova, Bisericele lui Ștefan cel Mare* de G. Balș, alături de *Arta românească* de N. Iorga și G. Balș au fost cărți hotărîtoare pentru educația artistică a tînărului. În marginea lor, Holban își îngăduie noi considerații, mai ales despre stilul arhitectonic din Moldova — în comparație cu cel din Muntenia — mai original, mai puternic delimitat, prin grefarea unor elemente gotice pe fondul bizantin, perceptibile la ferestrele și ușile în formă de ogivă, sau la contraforții mici susținînd turla mult înălțată. Holban insistă asupra detaliilor menite să valorifice arta veche, piesele și portretele, icoanele și candelabrele, „de o frumusețe neînchipuită“. Articolele și recenziile risipite în *Mișcarea literară*, *Sburătorul*, *România literară*, *Vremea* comentează activitatea desfășurată în domeniul artelor plastice, manifestările internaționale, cărțile apărute, stilul palatelor domnești etc. Dacă lucrările lui G. Balș îi impun pentru înuta științifică, informația exhaustivă, simț echilibrat și claritate în expunere, ca și pentru ineditul temelor¹, altele sînt puse la stîlpul infamiei pentru nepermisele imprecizii și confuzii.²

În domeniul plasticii, Holban și-a spus cuvîntul mai întotdeauna ca iubitor de artă, și nu în calitate de specialist. Pretutindeni caută sensul, mesajul, semnaland cu bucurie originalitatea și talentul. G. Petrașcu este un „Creangă al penelului“, transpunînd obiectele înconjurătoare într-o viziune densă, în care materia se diversifică neîncetat. „Mereu aceeași frumusețe elocventă, multiplicată la nesfîrșire, fără de nici o scădere care să-ți intrerupă extazul și să încerci să critici și să cauți diferențe: parcă te-ai afla într-un tezaur cu pietre prețioase sau într-un magazin cu flori.“ Exultă ori de cîte ori o părere

¹ În această privință Holban nu s-a înșelat, căci lucrările menționate au intrat în categoria studiilor clasice dedicate artei vechi românești.

² Vezi, de pildă, *Istoria artelor* de M. Simionescu-Rîmniceanu.

proprie se confirmă prin glasuri autorizate. Jules Perahim îi captează sufragiile pentru „spiritul de frondă“, pînzele lui îndemnînd la reflecție, „bineînțeleas întotdeauna amară, neîmpăcată cu soarta, proletară.“ Sculpturile lui Boris Caragea îi stîrnesc elogiul, nu pentru dinamismul lor, ci pentru „impresia de putere, de siguranță“ ce se degajă din blocurile de piatră umanizate. Pentru Lucian Grigorescu, Gheorghe Iuster, Lena Constante sau Tache Soroceanu găsește epitetul caracterizant, nota fundamentală. Uneori, însă, clasificarea îmbracă forme exagerate. Conduit de emoția estetică și de prietenia care îl leagă de un artist sau altul, emite păreri superlative, care apar astăzi disproporționate, exagerate.

Muzica îl primește pe Holban în împărăția sunetelor, restituindu-i încrederea în oameni și înălțîndu-l deasupra vicisitudinilor. Tot ce a scris în acest domeniu poartă amprenta unei pasiuni niciodată istovite, care impresionează mai mult chiar decît cunoștințele expuse fără prețiozitate sau orgoliu. Tonul confesional nu este niciodată părăsit, astfel că articolele lui, simple cronici sau fugare impresii, păstrează întotdeauna o căldură ce învăluie pe cititor. De aceea interesul documentar pentru viața artistică a țării noastre de acum aproape patruzeci de ani alternează cu emoțiile declanșate de vibrațiile scriitorului însuși. Asociațiile de idei sînt uimitoare, trecînd de hotarul unei arte. Nu știi niciodată ce surprize vei întîlni în articolul minuscul inserat în *România literară* sau *Vremea*, între altele mai pretențioase. Părerile împărțășite demonstrează o cultură muzicală și un rafinament cu totul deosebite. Toate comunicate fără ostentație, fără stridențe, dar cu același freamăt interior. Absența de la un concert bun o socotea echivalentă „unui cataclism mondial“. „Veneam pentru a cincizecea oară la același program, cunoșteam partitura fiecărui instrument, puterile fiecărui executant, tresăream dacă o notă ieșea nepotrivită, prea tare sau prea încet, grăbită sau întîrziată, fremătam dacă un dirijor nou aducea noi sonorități, recunoșteam și discutăm cu aprindere cea mai mică transformare a ritmului, percepeam toate vibrațiile sălii și primeam ca un dezastru tusea sau reflexia imbecilă — care întrepriseau reveria.“¹ A întîmpinat inițiativele și succesele cu satisfacție, identificînd etapele proprii sale vieții cu cele străbătute de mișcarea muzicală românească. Orchestra Filarmonicii, Asociația muzicii de cameră, Pro arte, Amicii muzicii, Corul C.F.R. au susținut — în pofida „greutăților timpului și a nepăsării oamenilor“ — manifestări artistice de înalt nivel, incluzînd în program creațiile originale, cît și

¹ Anton Holban, *Theodor Popovici, România literară*, nr. 8, 9 aprilie 1932, p. 1.

muzica simfonică modernă și clasică. Un mănunchi de laude risipește referindu-se la inițiativele lui George Georgescu, Alfred Alessandrescu, A. Teodorescu, L. Mendelsohn, George Cocea și la contribuția unor interpreți de talia Cellei Delavrancea, Filionescu, Emilia Ciomac și alții. Pentru George Enescu are un adevărat cult, niciodată temperat, urmărindu-i activitatea cu înfrigurare, socotindu-l cel mai mare artist român al timpului său.

Anton Holban nu s-a angajat în activitatea politică, deși cu inima a fost alături de colegii săi de generație, care militau pentru înfăptuirea năzuințelor populare. A iubit hărnicia și bunul simț al oamenilor simpli, după cum i-au repugnat practicile guvernanților și demagogia politicianistă cu tot cortegiul ei de abuzuri și fărădelegi. Democrat convins, a îmbrățișat cauza păcii și a denunțat intențiile revanșarde ale Germaniei hitleriste. Partizan al teoriei sincronismului, se vâdește totuși preocupat de specificul național, considerând că vioiciunea spiritului, sănătatea și plasticitatea sînt trăsăturile definitorii ale spiritului românesc.

Demascarea mizeriei și inculturii în care erau ținute masele și condiția artistului sînt două puncte pe care adesea le găsim asociate mai ales după 1930. Nu o dată scrie îndurerat despre situația precară a scriitorului, obligat să plătească din buzunar suma necesară pentru tipărirea cărților sale, care nu se citesc nici măcar de acei ce au menirea să educe tinerele generații și să le cultive dragostea de carte, sau despre nepăsarea birocratică a aparatului de stat burghez față de arta românească. „Oficialitatea — notează Holban — s-a remarcat de atîtea ori, n-are nici o legătură cu talentul și nu alege decît ce-i mai prost.”¹ Sub titlul *Tragedia cărții românești*,² scriitorul remarcă întristat: „Nu este ușor să fii scriitor român. Peste un popor care n-are obiceiul de a citi, s-a adăugat criza cumplită care adoarme și ultimele scrupule.” Laudă pe un librar din Galați care, în anii de criză, căuta să ajute oamenii necăjiți, oferindu-le cărți bune.

Critica, de obicei, acordă prioritate celor bătrîni sau decedați, manifestînd o prudentă exagerată față de talentele tinere, care duc o luptă chinuitoare și deprimantă împotriva nepriceperii și nedreptății: „Nu este ușoară viața pentru un artist veritabil în țara românească... Pentru un tînăr, însă, lupta ca să dezmorțască sensibilități grosolane e tragică, încercarea inutilă a lui Don Quichotte împotriva morilor de vînt. Căci trebuie să facă parte din confrerii, să fie important sau linguşitor, să se agite fără încetare pentru o laudă oarecare. O exactă

¹ Anton Holban, *Tache Soroceanu*, în *Vremea*, IV, nr. 210, 25 octombrie 1931, p. 4.

² În *România literară*, I, nr. 21 din 9 iulie 1932, p. 1.

prețuire, avînd seriozitatea pe care o merită, nu vine niciodată.”¹ Holban își face o datorie de onoare din declarația sinceră a admirației sale și din intuirea adevăratelor valori. Asemenea exemplare rare ale umanității „te conving că lumea nu este cu totul rea și că nădejdele de copil îți sînt încă permise“.

Prima lucrare de proporții a scriitorului Anton Holban este piesa în trei acte *Oameni feluriți*, terminată pe cînd avea nouăsprezece ani și abia intrase în facultate. Ne-au rămas pagini interesante despre influențele care au determinat începuturile activității sale. Într-o scrisoare către Hortensia Papadat-Bengescu², Holban îi mărturisește impresia puternică, hotărîtoare pe care a avut-o drama *Bătrînul* asupra lui și dorința de a cristaliza într-o operă asemănătoare propria sa experiență de viață. Pornind de la premisa că un artist trebuie să privească în jurul său, Holban se străduia „să creeze oameni“, insistînd asupra analizei psihologice. Îl îndemna un spirit de observație mereu treaz, dar și lectura asiduă a clasicilor francezi: „Cu ce frenezie am citit pe Racine sau pe Molière! Cu răbdare, analizînd rînd cu rînd, căutam să înțeleg procedeele tehnice ale lui Molière și apoi ale lui Balzac de a anima personagiile.“³

Lucrarea s-a bucurat — citită la distanțe mari — de aprecierile favorabile și recomandările Hortensiei Papadat-Bengescu, ale lui Camil Petrescu, Liviu Rebreanu și Victor Eftimiu. Neavînd curajul s-o propună spre reprezentare, piesa a stat în cartoane vreme îndelungată. „Aveam atîtea îndoieli, scepticismul lui Eugen Lovinescu a fost întotdeauna așa de dizolvant, încît poate fără lauda d-lui Camil Petrescu aș fi rupt manuscrisul și n-aș mai fi scris niciodată nimic“ (afirmație deconcertantă, contrarie celei inserate de E. Lovinescu în *Istoria literaturii române, 1900—1937*, potrivit căreia *Oameni feluriți* este considerată „cea mai bună lucrare a lui Anton Holban“).

Piesa este depusă la Teatrul Național în timpul directoratului lui Liviu Rebreanu și montată sub conducerea regizorală a lui Vasile Enescu. Pentru că Holban nu se arătase la repetiții (exasperat de nenumărate amînări), actorii credeau că autorul a murit.

La 17 ianuarie 1930 are loc premiera, dar după cîteva spectacole este scoasă de pe afiș. Abia mai tîrziu, în 1934, scriitorul publică

¹ Anton Holban, *Portretul unui pictor tîndr.*

² Scrisoare datată 28 martie 1932, în posesia mea.

³ *Anton Holban despre sine însuși, Vremea, III*, nr. 231, 1932, p. 7.

primul act din *Oameni felurii*¹, precedat de un articol intitulat *Confidențe preliminare*²: „Cunosc piesa bine de tot. Adică am avut timpul să-i examinez resorturile fără nici o complezență. Cred, astfel, că pot semna acum în întregime actul prim, că personagiile au viață autentică, sint complexe, și nu formate dintr-o singură caracteristică.“

Acțiunea se desfășoară într-un orașel de provincie. Elementul biografic este transparent, în micul Coca existînd elementele definitorii pentru portretul scriitorului la vîrsta copilăriei. Eroul principal, Jean Bogdan, ofițer activ în armată, este un om rău, „terorizînd pe cei din jur“, și mai cu seamă pe soția lui, Ortansa, femeie resemnată în nenorocirea ei, incapabilă să reacționeze. (De remarcat și similitudinea de nume și identitatea profesiunii: Gheorghe Holban, tatăl scriitorului a fost căpitan de infanterie.)

Actul I se deschide cu o scenă tipică de familie. Micul Coca își face lecțiile alături de Ortansa, care brodează la lumina lămpii de gaz. Este liniște, doar sforăiturile tatălui îi puntează amenințător prezența și creează o atmosferă de tensiune suspendată. Din comentariile copilului ni se dezvăluie ultimele evenimente: loviturile de sabie primite de Grigore, soldatul-ordonanță, și cravașarea lui Puiu, calul lui Jean Bogdan, scenă oribilă, care atrage atenția vecinilor și a rudelor Ortansei.

Lipsit de conștiința mărginirii lui spirituale, căpitanul aplică în viața de toate zilele prerogativele funcției ce o deține. El nu știe decît să strige, să poruncească, să bată, ca la cazarmă, unde „toți soldații sint pungăși“. Lectorul urmărește traiectoria unui personaj de o violență nemaiîntîlnită, cu salturi de la tristețe la veselie, de la avaricie la dărnicie, a căruia grosolănie și brutalitate distrug dimensiunile unui trai normal. Scriitorul nu-i îndulcește trăsăturile, ci îl prezintă în jocurile contradictorii ale temperamentului, în care avem posibilitatea să întrezărim cu ușurință „înregistrarea strictă a tuturor variațiilor unei minți ce naufragiază în nebunie“³.

Sfîrșitul primului act reprezintă în același timp și punctul culminant al conflictului dintre soți:

„Ortansa: Jean, ți-ai trecut măsura! Tu ești bolnav, nu-ți dai seama ce faci! Gîndește-te, nu mai pot nici eu răbda! M-am sacrificat pentru băiatul ăsta! Am crezut c-o să fim fericiți... Am avut multă răbdare și curaj... Aș vrea să mai rămîn, dar nu mai

¹ În revista *Azi*, III, nr. 3, mai 1934, p. 1.130—1.153.

² În revista *Azi*, III, nr. 2, februarie-martie-aprilie 1934, p. 1.037—1.039.

³ Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 383.

pot! Mi-e teamă de viața mea, ca nu cumva copilul ăsta să rămână singur!...

Jean (*scos din fire*): După ce m-ai furat, vrei să te duci? După ce te-am ținut de pomană 11 ani, vrei să mă lași?! Dar bine, n-ai decit! Ce, te-am ținut eu cu de-a sila?“...

Plingînd mereu, soția stinge lampa, își pune șalul pe cap și se îndreaptă hotărîtă spre ușă. Tocmai atunci rudele ei se întorc de la iarmaroc, și Ortansa aude cit se poate de limpede exprimai disprețul familiei. Tristă și resemnată, se întoarce din drum.

Îmbolnăvindu-se grav, Ortansa este sfătuită de medici să se despartă de Jean Bogdan, și chiar părinții ei, pînă atunci total dezinteresaji sub pretextul că „nu se amestecă în casele altora“, încearcă să o convingă că este singura soluție rațională.

Tatăl, temător și laș, nu vrea să aibă explicația decisivă cu Jean Bogdan, pentru a nu abdica de la principiile lui „de om pașnic“. Mama, superficială și comodă, este mulțumită că a măritat-o pe Ortansa, socotind că astfel și-a îndeplinit suprema datorie față de ea. Irina aparține aceleiași galerii de „oameni feluriți“. Limitată la manifestările cotidiene, sora Ortansei pare satisfăcută de micile variații ale vieții de provincie. Avînd un singur țel în viață, acela de a se mărita, ea trăiește în prezent și nu are nici o nedumerire și nici o aspirație. Suflet de om mediocru, cu pretenții și gust de viață mondenă, Irina își idealizează logodnicul, pe locotenentul Artur, cartofor, cu veleități de intelectual, care nu a studiat ingineria pentru că e „puțin cam vulgară“ și a ales cariera armelor pentru că e „mai nobilă“... „Stridentele glumețe ale Irinei erau făcute să adîncească și mai mult tristețea iremediabilă generală, ca orice detaliu comic suprapus tragicului.“¹

Ortansa vrea să-și răscumpere suferințele printr-o viață liniștită, în care să-și găsească un sens: „Da, mamă, tare am fost nenorocită! Am tăcut și acum nu mai pot, parcă aș vrea să țip s-audă lumea întregă că am fost nenorocită, că m-am chinuit... Prea m-ați uitat cu toții, prea m-ați lăsat pe mîna lui... Și n-ai știut nimic! Știa tot orașul! Știa slugile, numai voi nu voiăți să știți nimic!... N-am făcut decît bine... Și m-ați ucis!“...

Este interesantă evoluția copilului pe parcursul celor trei acte. Intelligent, înțelegînd că disensiunile dintre părinți se datoresc ciocnirii unor temperamente diferite, dar și unor concepții de viață ireductibile, micul Coca judecă aspru actele de violență ale tatălui și atitudinea de stăpîn absolut pe care o arborează („casa mea“, „calul meu“ etc.).

¹ Anton Holban despre sine însuși.

Există în actul întii o solidaritate impresionantă a celor umiliți (Ortansa, Coca, Grigore), care se destramă în actele următoare. Chiar băiatul, înzestrat cu un dar al observației remarcabil, se îndepărtează sufletește de Ortansa. Contribuie, desigur, și influența bunicilor, copilul fiind ademenit de petrecerile organizate de bătrâni (reuniuni săptămânale menite să faciliteze aranjamentele politice locale). Dar explicațiile nu ar fi suficiente dacă ne-am opri aici. Este desigur „teribilismul“ vârstei care-și spune cuvântul, cu tendința de emancipare și independență. În același timp, se învederează tot mai limpede moștenirea unor trăsături ale tatălui, care izbucnesc în contact cu veșnica pasivitate a mamei. Părăsită sufletește de toți, Ortansa suferă din cauza băiatului, care îi aduce aminte de apucăturile tatălui: „Coca, câteodată semeni grozav cu Jean la față, la mișcări, la vorbe... Uit că ești tu și mi se pare că sînt cu Jean, iarăși Jean, toată viața Jean... Toată viața! S-a dus unul și vine altul... Și acela e copilul meu!“

„Nu ridică covorul în picioare! Parcă văd pe Jean“ este replica finală a piesei, sugerînd prelungirea suferințelor eroinei, prin această asemănare dintre tată și fiu, în singurătatea și neînțelegerea care o înconjoară din toate părțile.

Piesa are un ascuțit critic bine precizat. Prin intermediul micului Coca, alter-ego al scriitorului, el aruncă oprobriul asupra unui anumit tip social de tristă memorie, ofițerul vechii armate. Disprețul cel mai profund este dublat de o atitudine nedeținută, care se integrează în aversiunea lui Holban față de grosolanie și primitivitate sufletească. Într-o scrisoare către prietenul său, Tache Soroceanu, din 28 ianuarie 1930, Anton Holban mărturisește: „Și dacă mă îndoiesc de realizarea lor artistică (a eroilor piesei, n.n.), sînt convins de existența autentică și multiplă a lui Jean, a lui Mihai, a Mariei și a Irinei. Și e greu să-i suportți. De frica lor, stau infinit singur între patru pereți, cu 50 de plăci de patefon de bună calitate, cu 3 glastre de flori, cu cîteva cărți și 4 păpuși care surid fără obosire și fără frică, cu gura lor de porțelan...“

Contemporanii au emis păreri foarte diverse, dintre care unele merită a fi reținute. A fost supusă criticii tentativa de a aduce pe scenă un caz patologic, pe motivul că un astfel de caz nu ar putea prezenta un interes artistic. Obiecția în sine este lipsită de temei, dramaturgia lui Ibsen sau Strindberg constituind un argument destul de concludent. De altfel, se pare că influența ibseniană se resimte destul de puternic asupra lui Holban, și unele tendințe de ordin social, moral și psihologic au corespondențe vizibile cu piesa *Strigoi*. Același destin sumbru urmărește pe Ortansa în zadarnicele strădării de a tăinuși vicisitudinile căsniciei ei între zidurile casei, ca și pe doamna Alving.

Prelungirea tragediei în copii reprezintă o idee fundamentală în cele două piese, deși nu îndeajuns valorificată în *Oameni feluriți*.

Cu toate aceste asemănări, piesa rămâne originală, relevînd un crîmpei de viață românească, studiat în detalii caracteristice, „pe o rază atît de scurtă, încît autenticitatea impresionează ca o rană deschisă”¹.

Alături de calitățile indiscutabile (mînuirea dialogului, natura-lea replicilor, darul de a însufleți personajele, observate cu luciditate și detașare sufletească), sînt vizibile slăbiciuni de construcție. Primul act formează o entitate, răspunzînd exigențelor genului. Celelalte două acte reprezintă mai degrabă o povestire dramatizată, atenția deplasîndu-se prin mutații succesive de la un personaj la altul (de la Jean Bogdan la Ortansa, soția lui), acțiunea fiind înlocuită cu o stare sufletească sprijinită pe fapte petrecute anterior și repovestite. Al doilea act, cel mai slab, distruge unitatea piesei. Scenele sînt lungite în mod inutil, chiar unele note melodramatice se suprapun lipsei de experiență teatrală a autorului.

Scriitorul însuși le găsește greșeli de detaliu și anumite „efecte sentimentale”, care demonstrează că putea fi influențat și de „mediocrul Henri Bataille”.

Cu toate că piesa a primit premiul „Gh. Florescu”, căderea spectacolului l-a afectat pe Holban în mod deosebit. Nu l-au necăjit aprecierile negative ale unora, ci faptul că nu a fost sesizată „tragedia caracterului lui Jean, revenirile lui, extravaganțele lui, contrazicerile lui, toate plătite cu păreri de rău”².

O singură dată Anton Holban mai revine la teatru, în mod neașteptat, cu o piesă într-un act, *Rătăcirii*, prezentată la concursul organizat de Societatea autorilor dramatici, în 1934, pe numele prietenei sale, Coca Codreanu. În buletinul amintitei societăți (nr. 14, 1935, p. 10) se consemnează faptul că, din 57 de lucrări, juriul a triat cinci susceptibile de a fi luate în considerare, atribuind o mențiune onorabilă piesei *Rătăcirii*. Scrisă într-o perioadă de intensă și diversificată activitate, lucrarea se încadrează unei serii de preocupări familiare cititorului din romanele *O moarte care nu dovedește nimic* și *Ioana*. Și aci Holban intenționează să demonstreze instabilitatea erotică și cauzele care declanșează modificările unor fenomene sufletești de o relativă consistență. În acest scop își alege trei personaje care ar putea forma cunoscutul triunghi al comediilor de moravuri. Spunem

¹ Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane. 1900-1937*, p. 382.

² Scrisoare către pictorul Tache Soroceanu.

„ar putea forma“, deoarece întreaga lucrare este un proces ce se derulează în prezent pentru o infidelitate posibilă în viitor. Trama piesei se infiripă deci nu în jurul unor acțiuni săvârșite, și în acest caz ireversibile, ci în jurul unor insesizabile influențe de natură afectivă, care ar putea duce, o dată ajunse la nivelul conștiinței, la hotărâri ireparabile.

Traian și Lilly trăiesc o căsnicie modernă, întemeiată pe încredere reciprocă, având ca premisă îndepărtarea oricărei constrângeri: „Spaima unui menaj o produce mai ales închiziția pe care cei doi soți și-o aplică“. O întâmplare le scoate în cale pe Bob, un bun prieten al lui Traian de pe vremea studenției. Doi oameni complet diferiți: soțul, disciplinat, organizat, iubind liniștea și oferindu-și satisfacții din munca de cercetător (lucrează la o masivă *Filozofie a Renașterii*), Bob, tip de boem, trăiește în virtutea inerției, lunecând fără grijă, dar și fără mari pasiuni.

O dată cu Traian, scriitorul vibrează cu emoție, amintindu-și anii petrecuți în tinerețe la Paris, (orele lungi de studiu la Biblioteca Națională, vaporășele de pe Sena, plimbările fără scop, avid „de mici întâmplări neînsemnate, dar care palpită de viață“). Între ei evoluează Lilly, dornică să confrunte imaginea făurită din povestirile soțului, cu impresiile ce se acumulează treptat.

Pentru a o pune pe Lilly la încercare, Traian începe un joc, la început curios să noteze reacțiile celorlalți. Dar, la un moment dat, își pierde echilibrul sufletesc, tulburat de intuiția unor evenimente copleșitoare.

La adăpostul convențiilor sociale și al unui anumit automatism în care se complac, și care-i modelează, oamenii rămân liniștiți și nu-și pun nici o întrebare chinuitoare. Traian s-a crezut la adăpost de suferințe și frământări lăuntrice. El constată cu groază că este gelos, că dragostea și gelozia nu sînt sentimente paralele, fără puncte de tangență, ci se condiționează reciproc: „N-aș putea accepta — îi spune soției sale — să ai bucurii cu un altul. Aș întoarce de mii de ori și într-o mie de feluri imaginea dăruirii tale.“

Scena dintre soți, după plecarea precipitată a lui Bob, transferă obiectul discuției pe un plan abstract, dar perfect posibil în cadrul vieții reale. Soțul sesizează exact starea de spirit a lui Lilly și, prea orgolios ca să se împotrivească, îi mărturisește temerile, cerîndu-i socoteală pentru intențiile pe care el i le atribuie, adică eventualele ei fapte viitoare. Traian, ca și Sandu, eroul romanelor ce alcătuiesc tripticul erotic (*O moarte care nu dovedește nimic, Ioana și Jocurile Daniei*), are acea capacitate de a observa pe cei din jur și, în același

timp, de a se examina cu luciditate. Dacă un om îți este indiferent, caracterizarea lui se înfăptuiește în virtutea unei analize cu garanții de adevăr. Când intervine însă o atitudine simpatetică, concluziile se alterează, afirmă eroul piesei, inteligența și spiritul de observație fiind subordonate emoției afective. Lilly, în fața acestei pledoarii, nu contestă că o atrage superficialul Bob, „cu ochii lui melancolici, cu chipul lunguiet, cu trupul firav, cu gesturile artificiale și grațioase de duduie“.

Într-un astfel de moment împotrivirea lui Traian s-ar vădi zadarnică, pentru că orice încercare de a-și îndepărta soția de Bob ar fi în favoarea acestuia: „Imaginația mea — declară Lilly — după scurta noastră cunoștință, l-ar arăta mai fermecător. Ar căpăta toate însușirile care impresionează. Altfel, într-o trăire zilnică, ar fi exact ceea ce este... și viața cu el ar fi la fel de monotonă, neavînd nici măcar valoarea pe care o menții tu...“

Interesul cititorului este captat de evoluția stărilor sufletești ale celor doi protagoniști: inventivitatea lui Traian, pusă în mișcare deresorturi interioare, revelația complexității lui Lilly, care i s-a arătat egală cu ea însăși atîta timp cît nu și-a dat osteneala s-o înțeleagă, pentru ca brusc jocul început în glumă să distrugă un echilibru ce părea dat o dată pentru totdeauna, contrariind judecățile comode și aruncînd în aer punțile de legătură. „O mică întimplare — se întreabă Lilly — să ne arate că toată înțelegerea noastră n-a fost decît o farsă? Mă întreb în unele clipe dacă nu glumești, cu toate că ar fi o proastă glumă. Oricît ai fi alături de un om, nu poți pretinde că-l cunoști!“

În detectarea peisajului sufleteș al cuplului erotic, în monografierea geloziei, în descifrarea meandrelor unei psihologii complicate se dezvăluie virtuțile unei capacități analitice, atrase îndeosebi de funcțiunile vieții interioare. „Să urmărești fiecare gest al unui om, să-l interpretezi, să-l explici, să-l găsești verosimil sau nu.“ Fără această „radiografie“ Holban nu concepea literatura. Eroul piesei mărturisește aceeași aviditate de a afla adevărul, construind ipoteze, variante, parcurgînd intuitiv etape încă netrăite. De o sensibilitate neobișnuită, el transmite neliniștile unui temperament frenetic, înregistrînd cele mai imperceptibile nuanțe ale proceselor psihice, niciodată mulțumit în setea de a cuceri absolutul (pe planul cunoașterii în general, pe planul vieții erotice în special).

Deși se reîntîlnesc vechi teme, centralizate în jurul unei probleme fundamentale, viziunea piesei nu este tragică, precum în *Ioana*, căreia i se afiliază totuși prin aria investigației și natura preocupărilor. Piesa *Rătăcirii* poate fi apropiată creațiilor dramatice minulesciene

Pleacă berzele și Manechinul sentimental. Totul trebuie luat ca la teatru, cu atribuțiile fiecărui rol în parte. La un moment dat, eroina din *Rătăcirii* spune: „Mă amețise atîta conversație din care nu mai prindeam uneori decît timbrul vocii. Parcă eram la teatru, unde personagiile trebuie să umple tot timpul liniștea, cu toate că liniștea formează cele mai adînci raporturi între oameni.“

Ca și în epica sa, Holban creează o atmosferă de pregnantă autenticitate, iar cititorul participă cu vădit interes la procesul care se desfășoară în ritmul susținut al unui dialog inteligent și plin de vervă.

Oameni feluriți aparține unei prime perioade a activității lui Holban, fiind înrudită cu *Romanul lui Mirel* (expresie a formulei „obiective“). Piesa *Rătăcirii* corespunde altei perioade și unei alte formule artistice (proză de investigație psihologică), mai moderne, mai actuale.

Anticipînd, putem afirma că cele două piese, *Oameni feluriți* și *Rătăcirii* (netipărite pînă acum), ne oferă posibilitatea de a regăsi preocupări specifice, structurate în cadrul altei modalități artistice. În ansamblul creației lui Holban, ele reprezintă un domeniu demn de luat în seamă ca intenții și realizări.

Romanul lui Mirel continuă firul cronologic autobiografic din piesa *Oameni feluriți*, evocînd atmosfera familială din același oraș, moldovenesc. Mirel este însuși scriitorul, surprins la vîrsta adolescenței, contradictoriu în impulsuri și capricios în sentimente. Reîntors dintr-o călătorie în Egipt, băiatul își pregătește apariția ca un actor pe scenă. În sufragerie, familia: bunicul — boierul Ion (Tata) — nemișcat, calm, cu „barba albă și îngrijită, împărțită în două“, bunică (Mama), „veșnic în mișcare“, Mary cea frumoasă, cu surisul ei grațios, perpetuu, soțul ei Tololoi, mătușa Lina, Ortansa, „mama lui Mirel, dusă pe gînduri, și verișoara Lilli. Cu riscul de a anihila surpriza fetei, Mirel apostrofează violent pe Tololoi, care își întinsese mina spre farfuria cu struguri din mijlocul mesei, pentru a rupe o boabă, „o mînă cu vine multe, păroasă și neagră“... Nu era pentru prima oară cînd băiatul își îndrepta atacurile răutăcioase către unchiul său, Tololoi, un „bonom inofensiv“, un caraghios stîngaci, cu reacții întîrziate de om care sesizează greu și lucrurile cele mai simple.

Respins de Ioana, fata din casă a bunicilor, Mirel o seduce pe verișoara lui, Lilli, fără să o iubească, dar dintr-o dorință de compensație pe plan erotic. La vestea că va avea un copil, Mirel devine laș, îi aruncă vorbe jignitoare, disperat că un fapt căruia nu-i acordase o

prea mare însemnătate ar putea să-i schimbe viața. Temându-se de complicații viitoare, se duce la unchiul său, mărturisindu-i situația grea în care se găsește. Greșeală de neiertat: Tololoi divulgă secretul cu inconstiența lui proverbială. Mirel nu poate accepta postura, și încearcă să se răzbune. Povestește că Mary trăiește despărțită de soțul ei, Tololoi, sub pretextul unei boli de nervi și că are un amant în persoana doctorului Walter. Dezvăluirea secretului căsniciei lui Mary, la care adăugase și o presupunere posibilă, avu darul să impresioneze întreaga familie. Urmărind gesturile lui Tololoi, cercetându-i gândurile, toți așteptau să-l vadă pentru prima oară reacționând într-un fel. „Toate posibilitățile se întretăiau în mințile lor. Avea poate să plece, să omoare... Sau să se bată în duel cu doctorul... Avea, desigur, să plece îndată... Și pînă atunci avea să țipe, să se vaiete, să întrebe, să ceară lămuriri, să plîngă, să se tîrască la picioarele lui Mirel, să-i spună că nu-i adevărat... Sau, durerea cea mai grozavă, n-avea să poată face nici un gest...” Dar Tololoi nu se dezmente nici acum, fața i se destinde, și „o mină neagră, păroasă, cu vinele umflate, se furieșă printre bobitele de struguri...”

Tololoi este o figură unică în proza lui Holban. Incapabil să ia o hotărîre și prea neîndemînic pentru a-și ascunde slăbiciunea, își promitea o muncă organizată pentru un doctorat mereu amînat pentru la toamnă. Pseudointelectual, cunoștințele lui în domeniul istoriei nu erau de folos nici lui, nici altora. Orice întîmplare declanșa răspunsuri aproximative, prin divagații punctate de sentințe categorice. Primea orice fel de invitații, petrecîndu-și ore întregi pe la vecini, rugat de vreun prieten grăbit să plece la club, să țină de urît nevastei.

Dezlinat în felul de a vorbi, în păreri, sărînd de la un subiect la altul, avea și o înfățișare nu prea gîngășă: „mic, slab, întors de spate, negricios, neîngrijit în îmbrăcăminte, uneori murdar, cu cravata prost făcută, cu șiretele de la ghețe desfăcute. Purta niște ochelari mari rotunzi, și sub pleoapele groase se vedeau ochii sticlind bolnăvicios, ochi făcuți parcă din fațete geometrice.” Personajul este definit prin cîteva momente-cheie care îi fixează psihologia. În scena memorabilă a dejunului politic, organizat de Tata, pentru concilierea celor doi conducători locali ai partidului liberal, Tololoi se oferă să țină el discursul, dar în fața „bărbilor respectabile” își uită complet rolul. La un semn discret al Mamei, se pregătește să ia cuvîntul: „Tololoi încercă să vorbească, își drese glasul, articulă ceva, aruncă prematur un deget în aer, se încruntă aruncînd o privire ascuțită printre asistenți, apoi își caută batista..., își scoase ochelarii și începu să și-i șteargă grăbit”.

Un interes viu, susținut pînă la finele cărții, stîrnește Mirel, adolescentul inteligent și răutăcios. Oscilînd între timiditate și orgoliu, visează să cucerească înălțimile, dar aterizează în reacții gratuite și în acte necugetate. Această discrepanță între aspirații și acțiuni trădează inconsecvențele vîrstei, dar și dorința neînfrînată de a-și manifesta individualitatea cu orice preț, chiar prin fapte arbitrare, obligînd pe cei maturi să țină seama de existența lui. Facultatea dominantă a lui Tololoi este apatia, și lupta dintre unchi și nepot se configurează pe terenul contradicțiilor temperamentale. Dacă unchiul este un nehotărît, nepotul este pripit, energic, urmărind cu perseverență scopurile propuse. Dotat cu un spirit remarcabil de observație, Mirel nu pierde nici un amănunt din spectacolul vieții. Chiar figurile episodice din apropierea sa, membrii familiei, nu sînt iertate de o cercetare rece și necruțătoare.

Cartea de debut a lui Anton Holban a fost privită la apariție ca o replică dată medelenismului, scriitorul disprețuind lirismul revărsat, verbiajul coloristic și abundența imaginilor. „Oricît de circumscrise ar fi cadrele în care se desfășoară acțiunea acestui roman, despuiat de acțiune și de decor — scria Eugen Lovinescu într-o sumară prezentare — ceea ce-l caracterizează nu sînt fericitele defecte de abundență ale începutului, ci stigmatele dureroase ale maturității, supravegherea de sine împinsă pînă la sterilitate, observația acidă, rea, lipsa de lirism și avînt.”¹ O seamă de recenzii subliniază apariția *Romanului lui Mirel*. Totodată sînt remarcate stingăcii inerente debutului, vizibile mai cu seamă în arhitectonica operei și conducerea acțiunii, observații de altminteri judicioase.

Intenția scriitorului a fost ca în cadrul unei lucrări concepute în concordanță cu formula prozei obiective să aplice liniile armonice ale unei construcții unitare. Cartea începe și se încheie cu aceeași mișcare a lui Tololoi la masa de familie. Deznodămîntul trebuia, ca în piesele clasice, să încununeze, ca o ultimă verigă, conflictul dintre cei doi protagoniști, Mirel și Tololoi.

Apărută la un interval de un an după romanul *O moarte care nu dovedește nimic*, *Parada dascălilor* reprezintă o revenire la lumea exteroară. Neurmărind construcția unui roman cu acțiune ramificată, ci doar sugerarea atmosferei specifice a cancelariei profesoriale, Anton Holban prezintă o colecție de siluete creionate cu sobrietate, după modelul *Caracterelor* lui La Bruyère.

¹ În *Gazeta literară*, I, nr. 1 din 31 ianuarie 1929, p. 2.

În „civilitate“ profesor, scriitorul a cunoscut în mod nemijlocit mediul didactic din vremea lui, comunicînd sub o formă ușoară o experiență proprie. *Parada dascălilor* este „un tablou satiric al corpului didactic secundar“¹, „o expoziție animată din lumea profesorală“², scriitorul fiind inclinat să îndrepte o oglindă măritoare pentru a surprinde deformațiile psihologice ale unei categorii sociale bine definite într-un anumit moment istoric dat. „Produs al burgheziei urbane — scria Pompiliu Constantinescu — profesorul autohton se integrează și el în condițiile sociale prezente și participă la psihologia colectivă a unei pătri care interesează progresiv pe româncieri.“ Mediul furnizează îndeosebi psihologii dominate de automatisme, de orizonturi limitate. În articolul dedicat *Paradei*, George Călinescu remarcă această notă, specifică multora dintre reprezentanții dascălîmii de odinioară. Din cauza mijloacelor bănești nesatisfăcătoare, ca și altor cauze de ordin social și psihologic, profesorul de liceu era depășit de impetuoasa dezvoltare a tuturor ramurilor științei și artei. În multe cazuri el se rezuma la cunoștințele acumulate pe băncile școlii, devenind un fel de funcționar pe catedră. Predarea materiei fără lărgirea cunoștințelor an de an, lipsa unei lecturi sistematice provocau rutinarea, memorarea mecanică a lecțiilor în aceleași limite ca și la începutul carierei. De aceea el nu putea fi un intelectual în adevăratul înțeles al cuvîntului și descalificarea preceda cu mult părăsirea arenei.

Inerția spirituală avea ca pandant incapacitatea de a înțelege psihologia copilului. Asemenea profesori erau tipicari, apeleu la memorie, și nu la inteligență, înlocuiau activitatea creatoare cu un formalism penibil.

Parada dascălilor este o suită de portrete incisive. „Nu trebuie ca cineva să se recunoască în *Parada dascălilor*“, anunță scriitorul într-un succint cuvînt introductiv. „Pentru a construi fiecare siluetă, am întrebuițat gesturi sau vorbe de la mai mulți oameni, de la mai multe școli din diferite orașe, uneori chiar în afară de școală.“ Desigur că această afirmație constituie o pavază pe care scriitorul încerca să o interpună între el și modelele sale. Precauție în adevăr inutilă — așa cum s-a remarcat și la apariția cărții — (dar dintr-un alt motiv decît cel invocat de critici) întrucît bogata colecție din insectarul lui Anton Holban a fost adunată de la o anumită școală, și anume Liceul „Vasile Alecsandri“ din Galați, unde a activat trei ani consecu-

¹ G. Călinescu, recenzie apărută în *Adevărul literar și artistic*, X, seria a II-a, nr. 589, 20 martie 1932, p. 7.

² Pompiliu Constantinescu, recenzie apărută în *Vremea*, V, nr. 230, 29 martie, p. 8.

tivi după reîntoarcerea din Franța. „Am scris vara aceasta (în mijlocul unei păduri superbe) *Parada dascălilor*, și scria prietenului său, profesorul Ion Argintescu. Din punct de vedere estetic sînt foarte mulțumit... O lectură a d-tale, ca om mai ponderat, ar fi indispensabilă. Și apoi o discuție între noi (și nu simplă scrisoare!). Cum vom face? De altfel, eu, după publicare, nu cred că o să mai pot veni prin Galați. *Căci cu semeție n-am omis nimic!*“ (s.n.).

Un prim fragment apărut în *Vremea* declanșează la liceul din Galați „discuții îndelungi“, despărțind profesorii în două tabere potrivnice, unii care iau apărarea scriitorului, alții care îl condamnă. „Păcat că n-ai fost în cancelarie“, îi scrie Holban aceluiași prieten și coleg de breaslă. „Cred, după ecouri, că era pasionant! Și psihologia cunoscută: unul față de altul se arată indignat... În spate, însă, reflexia: «L-a prins bine!» Dar nu s-a găsit unul de inimă care să spuie: «Nu mai exagerați inutil. Sînt fleacuri care nu trebuie luate în seamă.»“

Cortina se ridică și vedem liceul țigului, „ocladire gălbuie cu două etaje. În față, cîteva straturi cu floricele.“ Subdirectorul Boiu, „cu fața de Hindenburg pașnic, cu picioarele larg despicate pe care-și balansează trupul, și cu bețișor în mînă“, păzește florile. Hanibal Ionescu, profesor de filozofie, nu meditează nici la Spinoza, nici la Kant; ci: „Ai auzit ce formidabilă palmă dă corpului profesoral noul director? Vrea să dea ora de drept de la clasa extrabugetară pîrlitului de Fanache.“

Rînd pe rînd defilează ca în fața unui spectator profesorii Liceului „V. Alecsandri“ din Galați. Iată-l pe domnul Biju „cavaler tomnatec, epițigoi bătrîn și tandru“... cu mustăcioara isteasă, cu floricea la butonieră... cititor neobosit de romane sentimentale, în care se lăcrimează și se suride perpetuu“, sau pe maestrul de desen, Alexandru Frunză, cel cu o mie de ocupații, transcrise toate pe cartea lui de vizită. Minuțios, așezat, fără să manifeste vreo precipitare nici la pierderea soției, moartă din pricina neghiobiei doctorilor, „ai impresia că nici o frământare nu i-a tulburat ființa, cînd îi vezi fața netedă, zîmbetul neînterupt, mersul domol, vorba totdeauna potolită, ușor glumeată...“

Scriitorul apucă în virful peniței tipurile cele mai variate, completîndu-și colecția cu o voluptate evidentă, mărturisită — după cum am văzut — în scrisori. Bătrînul Berechet are o singură pasiune, filologia, fiind oricînd și oriunde gata să explice originea cuvintelor. „Nu consideră limba o ființă vie, care în evoluția ei își pemrite toate capriciile... Gramaticul manifestă trufia inconstientă de a crede că limba poate fi

supusă oricărei prefaceri subiective și inventează unele forme aberante.“ (Judicioasă observație, bazată pe cunoașterea dezvoltării istorice a limbilor!) După treizeci de ani de muncă, la ultima sa lecție înainte de pensionare, Berechet „explica neîntrerupt cuvintele“ fără nici o emoție, fără nici o umbră de melancolie. Portretul se termină cu o poantă amuzantă: „Și desigur, când moartea se va coborî să-l ia cu dînsa, d-l Berechet, neținînd seama de suferința lui, de lacrimile și jeliurile celorlalți și de prăpastia cumplită care i se va deschide în față, va corija la vorbă pe rude, pe prieteni, pe medici și pe Dumnezeu în persoană“.

Hanibal Ionescu trecea drept „un om ciudat“. Lupta la fiecare început de an să obțină cît mai multe ore, iar de nu era numit în comisiile de bacalaureat se plîngea inspectorilor, directorului, protesta la minister, considerînd că, nedreptatea ce i se făcea atîngea prestigiul întregii bresle. Întîlnindu-l odată șchiopătînd pe stradă la miezul nopții, și interesîndu-se de starea în care îl vede, autorul primește următorul răspuns: „Eram să mor, un automobil a dat peste mine, am alunecat cînd am vrut să mă dau la o parte și mi-am scrîntit piciorul“. Întrebat de ce nu se duce acasă, dascălul răspunde: „Nu pot să renunț la aerul curat!“ Abonat la unicul tramvai al tîrgului, pentru a sta cît mai mult în preajma elevelor, Hanibal era ținta multor farse din partea colegilor mai tineri.

Nu lipsește figura preotului, profesor de religie, numit în toate comitetele și în toate slujbele onorifice, dar mai cu seamă remunerate. Părintele Bartolomeu nu manifestă nici o preocupare, deși „e în preajma celor mai profunde întrebări“. Plictisit și nepăsător, el răspunde invariabil la frămîntările celor din jur: „N-o să schimbi d-ta lumea“...

Agitația sterilă, superficialitatea, ambiția meschină sînt atributele profesorului Michael Leonard Nicolaescu-Dîmbovița. Pentru a-și satisface dorințele de parvenire, se avîntă în politică, din calcul, și nu din convingere, schimbînd cinci partide în doi ani: „în unele a militat fără să se înscrie, în altele s-a înscris fără să militeze, în unele din recunoștință pentru X, în altele din admirație pentru Y“ hulind astăzi pe prietenul de ieri, „maltratînd logica cea mai îngăduitoare“. Ca și alți colegi ai săi, Nicolaescu se complăce într-un pseudo-doctism penibil. Amator să vorbească despre orice subiect (istorie, literatură, artă), „pentru care abia avusese timp să frunzărească Larousse-ul“, arbora o dezinvoltură care putea induce în eroare doar pe ignoranți: „Spunea adeseori inexactități, făcînd mereu paranteze personale... cu o totală lipsă de date care presupunea lipsa de informații serioase“.

Pe cît de agitat este Nicolaescu, pe atît de domol apare Lungeanu. Îl reținem nu numai grație trăsăturilor fizice („lung peste măsură și subțire“), dar și pentru pitorescul psihologic. Deși tînăr, cu tabieturi și manii de om bătrîn, este gata să aprobe pe oricine și să repete vorbele „alese“ ale dascălilor mai vîrstnici, nedîndu-și seama de ridicolul situației. După o expunere despre Beethoven pregătită îndelung, Lungeanu este neconsolat că a omis să vorbească despre surzenia genialului compozitor.

Moșinschi, conferențiarul tîrgului, cu priză la publicul feminin din localitate, aglomerează într-o conferință despre artă, afectat și prețios, toate numele proprii ce le-a reținut în lunga sa viață. Scena este de un comic gras: alături de scriitor, prietenul Paul comentează și rectifică toate inexactitățile, termenii nebuloși, apoi, obosit, renunță, mulțumindu-se să intervină cu interjecții sau apostrofe.

Singurul portret pictat cu simpatie vizibilă, în ciuda ironiei omniprezente, este acela al macedoneanului Dicea, „zeificare elocventă a ezitării“, „cea mai substanțială, cea mai omenească și mai îngrijită din siluetele *Paradei dascălilor*“. Dialogul de mai jos e concludent pentru structura psihică a macedoneanului:

„— E frumos aici.

— Da, dar e scump.

— E ieftin aici.

— Da, dar e aer prost.

— E bun aerul aici.

— Da, dar nu e privește frumoasă.“

Întrebat dacă nu are ore de clasă, găsește un al treilea răspuns: „Nu *prea* am!“

Altă dată se hotărăște în ultimul moment să-l însoțească pe scriitor într-o excursie în deltă, dar ajunge la locul întîlnirii pe o ploaie torențială, tocmai în clipa în care vaporul se îndepărtează de țărîm, și nu mai apucă decît să-și salute colegul aflat pe punte.

Profesorul Marcu, cu cincisprezece ani înainte, era imaginea vie a omului inteligent, îndrăgostit de meseria sa, animat de o curiozitate ardentă, intransigent cu sine și cu cei din jur. Acum Marcu a pierdut toate elanurile, nu mai știe nimic, limitîndu-se la traiul mediocru al căminului său. „Și gîndindu-mă la domnul Marcu, m-a cuprins o nespusă milă de toți aceia (și mi-e groază pentru mine) care pornesc vijelios să transforme lumea, și apoi, încet-încet, admit orice, suportă orice, își tocesc spiritul critic, îmbătrînesc, capătă tabieturi, nu mai sînt în curent, nu se mai ocupă de școală, căci totul li se pare prea ușor... victime ale mediului înconjurător în țara aceasta, în care nu-i nici o

dreptate, în care tembelismul ne face să suportăm pe orice caraghios: ajuns în locuri importante, revoltându-ne... mulțumindu-ne să numărăm prostiile spuse și făcute, să apostrofăm între patru pereți necinstea, și, suprema noastră tragedie, fiind inteligenți, să vedem clar ce se petrece cu noi. "Dezvăluirea modului de viață burhez, cu toate consecințele unei politici anticulturale, își dă mina cu revolta și dezavuarea sistemului de educație și învățămînt. Din cauza insuficienței pregătiri a corpului profesoral, generații întregi de elevi ajung la bacalaureat fără să fi citit vreo carte în afara manualului. Cum ajung pînă în ultima clasă? se întreabă scriitorul, și tot el găsește explicația reală și întristătoare: „Pentru că sînt feciorii lui X, Y sau Z și X e om politic, Y e doctor, iar Z profesor de liceu“. Autorul protestează vehement împotriva inculturii, a metodelor antiștiințifice și imorale promovate de la catedră.

Mihail Sebastian i-a reproșat că *Parada dascălilor* nu aduce pe prim plan conflictul dintre generații, drama confruntării directe a cancelariei cu clasa.¹ Holban nu crede — și pe drept cuvînt — că ar exista o luptă între generații. Sînt profesori buni, cu dragoste pentru școală, afirmă el, bucurîndu-se de un prestigiu binemeritat în fața elevilor, pe care încearcă să-i modeleze pentru a deveni oameni multilaterali, cu personalitate. Sînt alții, însă, care „cer lecția pe de rost... nu știu nimic ... pun nota de trecere din oficiu... se pretează la toate intervențiile“. Copiii de clasa a II-a se plîng naratorului, profesor de franceză și diriginte: „domnul Hortopan ne ascultă rînd pe rînd și numai o dată pe trimestru. La domnul Berechet nu facem nimic. Ce-o să știm peste cîțiva ani? Dacă-l întrebăm ceva pe domnul Hanibal Ionescu, ne răspunde să nu fim obraznici cu catedra. Lui Ghițescu, nepotul directorului, toți profesorii îi pun note mari, iar pe bietul Iliuță, pentru că e mic și timid, toată lumea îl persecută...“ Și scriitorul conchide: „E tragic mai ales să vezi entuziasmul micilor elevi și constatățile lor zilnice, așa de disperate.“

Parada dascălilor este strigătul profesorului incapabil să se conformeze unei atmosfere îmbibate de platitudine și rutină, chinul unui om conștient de tarele unei categorii sociale din care face parte, dorind să schimbe totul („Și nu se poate face nimic? !“), strivit de ignoranța înconjurătoare, simțind la fiecare pas dezolarea intelectualului, obligat să-și piardă tinerețea într-o ambianță sufocantă. „Cartea d-lui Holban, scria G. Călinescu, nu este humoristică, ci e pătrunsă

¹ Vezi cronica în *România literară*, I, nr. 5, 19 martie 1932, p. 3.

de o amărăciune și o indignare ce răsar la tot pasul în observațiuni de o nobilă idealitate.“

Primită favorabil, *Parada dascălilor* a prilejuit discuții foarte interesante. Condeie de prestigiu susțin puncte de vedere convergente, menite să generalizeze concluziile cărții. Totodată se acordă o specială atenție soluțiilor artistice ale cărții, și aici se manifestă rezerve. Perpessicius ar fi dorit să citească o operă mai puțin siluetară, și condamnă timiditatea lui Holban, exprimată în chiar forma de jurnal a *Paradei*. Notele personale, prin care răzbat „temperamentul și facultatea dominantă a autorului“, remarcate cu satisfacție de Perpessicius, sînt respinse de G. Călinescu ca neconvenind unei creații obiective, răpind cărții „deplina putere de sugestie“. Mihail Sebastian consideră că *Parada dascălilor* este defectuoasă sub aspectul construcției epice, vizibilă în lipsa de acțiune și în metoda de prezentare a eroilor, conchizînd că Holban este un portretist, și nu un psiholog.

Nu este lipsit de interes să spunem că în 1932, cînd apare cartea lui Holban, se declanșează o polemică răsunătoare în jurul volumului doi al *Memoriilor* lui Eugen Lovinescu. Tot Mihail Sebastian a deschis discuția anatimizînd încercarea criticului de a fixa o galerie de oameni în rama portretului, prin hiperbolizarea unei singure trăsături. Volumul, după opinia lui Sebastian, dovedește aptitudinile unui excelent portretist, dar al unui nul psiholog. Concluziile se adăugau reacțiilor acelor literați care se recunoșteau în paginile memoriilor, fiind afectați de absolutizarea și de îngroșarea unor linii pînă la caricatură.

Mihail Sebastian cere portretistului „să reproducă“, psihologia fiind „un detaliu cu totul secundar în portret și de cele mai multe ori împovărător“. Această disjunție era efectuată în temeiul cerințelor tradiționale ale genului: „Un portret este ceva coerent și unitar. Îl vei crea deci cu nesocotirea trăsăturilor contrazicătoare. Vei ignora tot ce nu aderă la cadrul tău dinainte fixat, la atmosfera și intențiile tale... Legea portretistului este esteticul, pe cînd a psihologului este adevărul.“¹

Anton Holban își expune opiniile în articolul său, *Portretele d-lui Lovinescu*². Arta portretului, moștenită de la moralisti ca La Bruyère sau memorialiști ca Saint-Simon, se întemeiază pe reținerea unei facultăți principale — în pofida complexității personajului — în jurul căreia polarizează detalii selectate cu un simț dezvoltat al nuanțelor. Portretele criticului relevă „o artă a variației desăvîrșită“. Nu sînt

¹ Mihail Sebastian, *Psiholog și portretist nu e totuna*, în *România literară*, nr. 12, 7 mai 1932, p. 1.

² Articol publicat în *Vremea*, nr. 235, Paște 1932, p. 16.

memorii, ci „o colecție de siluete“ ... din care se desprinde în primul rând „sufletul autorului, duios, resemnat, sceptic fără revoltă, lunecînd domol spre peisagiul cenușiu al eternității“.

Parada dascălilor infirmă delimitarea strictă propusă de Mihail Sebastian. Chiar dacă Holban aplică legile genului, „expoziția animată din lumea profesorală“ învederează îmbinarea darurilor portretistului cu ale psihologului. De aceea personajele examinate în cadrul real al vieții lor rămîn pentru totdeauna întipărite în mintea cititorului, pentru că detaliilor exterioare (desen, culoare etc.) li se suprapun elemente principale temperamentale și caracterologice.

★

O moarte care nu dovedește nimic, apărut în 1931, deschide seria romanelor analitice în creația lui Anton Holban, alcătuită, cu *Ioana* (1934) și *Jocurile Daniei* (1936, postum), ceea ce am numi tripticul erotic.

Părăsind construcția „obiectivă“, scriitorul adoptă o formulă artistică ce i se pare mai apropiată investigației psihologice. Elementele autobiografice se ordonează în conformitate cu cerințele literaturii de confesie, înlocuirea persoanei a treia cu persoana întii nefiind un simplu procedeu formal, ci o modalitate directă de exprimare a stărilor de conștiință subiective, în curgerea și metamorfozarea lor neîntreruptă.

Romanul reface traiectoria sentimentală a unui cuplu de îndrăgostiți, Sandu și Irina. Plecarea tînărului în Franța (dorință cristalizată încă din adolescență) reprezintă în același timp un prilej de eliberare. Despărțirea a fost destul de rece, pentru că imaginase plînsute și suspine. Foarte tare în teorii, lansase una și cu cîteva minute înainte de plecarea trenului: „Întotdeauna înainte de a te despărți de cineva drag, nu te pricepi să-i vorbești, tocmai pentru că ai prea multe de spus“. Parisul îl cucerește, astfel că veștile din țară își pierd interesul. Scrisorile de la Irina îi revin la date fixe, și Sandu îi răspunde grăbit, „cu gîndul în altă parte“. În grădina Luxemburg, pe înserate, tînărul se simte fericit. O singură nemulțumire are: „Am lăsat acasă o fată care mă iubește. Nu e frumoasă, și ochii mei au oboșit repede îndreptîndu-se spre silueta ei bicisnică. Nu e savantă, și am ostenit vorbind singur, inutil și ridicol. Nu e bogată, și mi-ar îngreua mersul purtînd-o pe umerii mei, ca melcul cocioaba. Dar e îndrăgostită, căci pentru dragoste nu e nevoie de minte, de frumusețe sau de bani.“ Inventînd o convorbire cu o forță care ar putea să orînduiască totul în lume, îi cere, pentru ca mulțumirea să-i fie deplină, să-și redobîndească libertatea.

O neliniște bruscă îl năpădește cînd epistolele lui rămîn fără răspuns. Ce îl tulbură mai mult, „neputința logicii“ sau motivul însuși al întîrzierii răspunsului? Multiplicarea detaliilor vieții lor comune și a explicațiilor plauzibile îl determină să ezite între două posibilități extreme: s-a omorît, ori s-a căsătorit cu altul.

Cînd s-au cunoscut erau amîndoi foarte tineri, studenți, colegi de facultate. Îvingindu-și „timiditatea dezastruoasă“, se apropie de Irina. O excursie studentească la Curtea-de-Argeș, apoi plimbări și discuții pe teme literare și artistice favorizează prietenia. Îngrozit de singurătate, tinărul se lasă antrenat de sentimentele Irinei, nefiind el însuși în stare să ia o hotărîre și neștiind să definească propriile lui stări de suflet. Se crede degajat și încearcă să-și mențină independența, comunicîndu-i părerile lui despre temperamentele artistice, „ce nu trebuiesc înlănțuite cu obiceiuri burgheze“. Admirator al frumosului, Sandu își împărtășea frenetic concepțiile sale despre artă, întreprinzînd o adevărată operă de educație intelectuală, încercînd să modeleze gustul iubitei, să o supună unui program de studiu organizat. Dar eroina, lipsită de intuiție, superficială, nu poate emite o părere personală, și nicîsă descrie un om decît cu aprecieri generale: „e drăguț“, „e antipatic“, „e bine“, „vorbește franțuzește“, „cîntă drăguț la pian“. Avînd o singură dorință, aceea de a fi mereu în preajma lui Sandu, iubita acceptă discuțiile intelectuale, mai bine zis monologurile lui, jucînd rolul confidentelor din tragediile clasice. Facultatea îi dăduse un plus de informații, care însă nu se infuzaseră unei structuri sufletești, permeabile la cultură, nu se convertiseră în sensibilitate. Dar poate că Irina îi apare obișnuită, neînsemnată, mediocră din pricina literaturii. Poate Racine e vinovat că eroina, „singura cu respirația veritabilă, mi se pare bicisnică și fadă“.

Sandu este un intelectual însetat de certitudini, chinîndu-se mereu, neputincios să extragă din analiza propriilor sentimente concluzii absolute, adevărul sufletelesc categoric. Obsedat să se autodefi-nească, el operează o descindere în viața anterioară, reînviind, sau mai bine zis reîncercînd trecutul. Chinuit de un amor propriu ce depășește hotarele normale, el oscilează ca un damnat între năzuința unei prietenii (intemeiată pe afinitate sufletească și identitate de gusturi intelectuale) și dorința de a fi liber. Deși nu se simte serios angajat într-o legătură ce epuizase toate distanțele, eroul se vede totuși frînat în posibilitățile de acțiune, regretînd atîtea aventuri posibile ratate. Dezamăgit de lipsurile fizice și psihice ale Irinei, se crede eliberat de obligații, socotînd că are dreptul de a se erija în judecător neînduplecat. Uneori acționează împotriva înclinațiilor lui, pentru a o vedea dispe-

rată, pentru a se convinge că Irina este oricând dispusă să sacrifice tot ca să rămână lângă iubitul ei. O trimitea adesea să se distreze în societate, fără să o însoțească, pentru ca astfel să-i dea posibilitatea să-l compare cu alți tineri și în același timp să constate repulsia față de spiritele mediocre și întoarcerea ei mai „nebună“ către el. „Se lăsa în voia instinctelor care o făceau, capricios, să se sacrifice, să dispereze, să spere, să se amuze și să mă uite.“

În depărtare, Sandu conferă iubitei calități și defecte după secvența ce o derulează cu ochii minții. Cum era iubita lui în realitate? Ce păreri avea despre artă, natură sau moarte? Chinurile se amplifică pentru că nu are certitudinea unei interpretări exacte. El constată că iubita lui s-a comportat cu totul altfel decât s-ar fi așteptat: „Am crezut că deoarece îmi dau seama de toate gesturile și mișcările unui personaj, de tot ce are exterior, îl cunosc perfect, că deoarece plinge disperat, spunând vorbe tragice și jurăminte — adevărul din adâncimi este același. Și acum văd că natura umană e mai complicată.“ Eroinele lui Thomas Hardy sînt insesizabile din pricina unui mister care planează asupra lor. Irina e insesizabilă „dintr-un motiv contrar: truda mea de a o explica în întregime și de a arunca asupra ei toată lumina de care sînt în stare“.

Visul, adevărat boșmar, în care imaginea Irinei în văluri de mireasă se suprapune unei Irine înșepenate pe catafalc, îl torturează, și amintirile îl asaltează fără ca el să poată ști ce trebuie să aleagă din sutele de scene (vorbe, gesturi, priviri) pentru a reconstitui o ființă vie. „Aruncînd la întîmplare tot ce-mi aduc aminte despre dînsa, formez o ființă stranie din cauza prea multor apucături contradictorii și suprapuse.“ Tînărul se zbate într-o plasă inextricabilă, urzită din fapte trăite, deasupra cărora planează îndoiala. „Cum să știu adevărul asupra ei, se întrebă, cînd nu știu adevărul asupra mea? Și eu mă am la îndemînă, mă știu sincer față de mine, și în același timp mă analizez pasionat și fără întrerupere de cînd mă cunosc.. Cum să disting din tot ce a spus ea ce e sincer, cînd eu nu sînt sigur dacă reflexiile mele nu sînt pornite din ciudă sau din remușcare și că n-o judec pe rînd sau cu excesivă îngăduință sau cu excesivă severitate. Nu știu dacă tot chinul meu se numește dragoste sau amor propriu.“

Îndoiala și scepticismul lui Sandu izvorăsc din posibilitatea de a interpreta un gest într-o mie de feluri, *de a nu ști* dacă semnificația la care te-ai oprit corespunde realității. Neliniștea este provocată de această nesiguranță în propria ta intuiție sau judecată. Iar sentimentul neputinței invadează sufletul eroului pentru că mereu are impresia că își este inaccesibil: „Mă duc cu mine și nu mă cunosc, cu toate

că mă observ cu o grijă migăloasă și trudă inutilă... Mă mir cum pot suporta să ții cu mine pretutindeni, pe mine, străinul..."

Ce s-ar fi întâmplat cu Irina dacă nu l-ar fi întâlnit pe Sandu? După ce iubita se mutase cu familia într-un orașel din provincie, revederile erau „pasionate” și despărțirile tot atât de disperate ca și înainte. Dar cu neplăcere Sandu observase că noul cerc de cunoștințe se insinuase între ei. Îl obsedează ideea că Irina, dacă ar fi întâlnit pe altcineva, ar fi îmbrățișat altă sferă de preocupări, și-ar fi însușit cu aceeași dezinvoltură opiniile altcuiva, fără ca aceasta să determine realmente o mutație în psihologia eroinei¹.

Neprimirea la dată fixă a scrisorilor iubitei aduce brusc răsturnarea raționamentelor și a deducțiilor. Posibilitatea ce se întrezărește ca Irina să se fi omorât, ori să-l fi părăsit, anihilează orice altă judecată. Argumentele, care pînă mai ieri erau utilizate în favoarea despărțirii, găsesc în contraargumentele momentului un adversar puternic. Eroul își analizează suferințele și nu-și dă seama dacă gîndul la Irina, care-l obsedează, este dragoste sau gelozie, concepută ca un sentiment de sine stătător. Se simte umilit, îi dorește moartea, vrea să se răzbune. Și totuși, cînd tăcerea se prelungește, este gata să-i scrie că o va lua în căsătorie. Irina nu trebuie să facă nici un pas hotărîtor. Pentru a se descătușa din starea „intolerabilă”, Sandu îi trimite cîteva rînduri printr-un prieten. Dar, neavînd răbdare să aștepte răspunsul, se întoarce în țară. Nu-și găsește liniștea pînă ce nu află motivul tăcerii chiar de la Irina. Lipsa oricărei perspective, neputința lui Sandu de a lua o hotărîre a determinat-o să accepte o căsătorie oarecare. Ar fi putut folosi tînguirile și regretele Irinei pentru a o reține, pentru a o transforma din nou într-o sclavă supusă. Dar nesiguranța în sentimentele sale îl face pe Sandu să amîne hotărîrea definitivă. Departele de el, la Sinaia, Irina redevine o femeie fără personalitate, manevrată de cei din jur.

Reîntors în Franța, tînărul află de la o prietenă comună că Irina a căzut de pe un vîrf de munte și a murit. Spirit contradictoriu, Sandu nu crede în accident, ci își imaginează că fosta lui iubită, dezamăgită, nu a rezistat despărțirii și s-a aruncat în prăpastie. Omorîndu-se, Irina schițează un gest premeditat, căutînd parcă să demonstreze că viața

¹ Ca eroina lui Huxley din *Deux ou trois grâces*. Într-o scrisoare adresată profesorului Ion Argintescu în 1932, după apariția romanului *O moarte care nu dovedește nimic*, Holban îi scria printre altele: „Am citit o admirabilă carte, și eroina seamănă mult cu Irina mea, eroul este însă mai calm decît mine: *Deux ou trois grâces* de Huxley. Neapărat s-o citești!”

fără iubitul ei și-a pierdut orice sens, că fericirea nu este posibilă într-o căsnicie contractată pe alte temeuri decît cele sentimentale. A arătat deci că nu era femeia obișnuită, fără personalitate, schimbîndu-și direcția după influențele celor din jur, lăsîndu-se purtată de șuvoi. Omorîndu-se, Irina, ca și Ellénore din *Adolphe*, lasă în urma ei regrete. Remușcările îl asaltează; pocăit, își revizuieste părerile. „A fost convinsă că-mi este de prisos și dispăruse. Și, supremă abnegație, preferase să-mi pară ușuratică, numai să n-am remușcări... Ea, care se îndoia sub hotărîrile tuturor, a fost în stare de o hotărîre proprie grandioasă...” Se recunoaște ușuratic, făcîndu-și mii de impuțări, pentru că s-a zbuciumat în van, ca deodată îndoiala să-l asalteze din nou, oferindu-i altă posibilitate: dar dacă moartea Irinei nu se datora unui gest conștient și iremediabil, ci unei întîmplări nefericite? „*Poate a lunecat...*”

Finalul, integrînd îndoiala care planează asupra sfîrșitului tragic al iubitei, rezumă neputința eroului de a avea concluzia definitivă. Pentru G. Călinescu această îndoială este prețioasă, scrierea căpătînd noi dimensiuni prin strădania analitică aplicată asupra „unei conștiințe încercate de vina de a fi judecat prea ușor o femeie...”

Eugen Lovinescu aducea mărturie explicațiile lui Holban însuși: „...Eroul nu se descărca de povara remușcării, ci își introducea în suflet un nou element de incertitudine și de suferință. Însuși titlul cărții... îi indică sensul. Moartea Irinei nu-i aducea certitudinea iubirii, după care se zbuciumase atît. Gîndul că putuse să lunece și să moară din accident îl arunca din nou în îndoială. Tacit, eroul ar fi preferat ca Irina să se fi sinucis decît să fi murit din accident. Nu-l chinuia deci remușcarea, ci nemulțumirea că nu fusese satisfăcut în nevoia lui de siguranță și poate de orgoliu...” În adevăr, această notă de cruzime încununa minunat psihologia neliniștită și egoistă a naratorului, așa cum o cunoaștem din toate cărțile lui.

În recenzia dedicată romanului, Eugen Ionescu insistă asupra finalului, care dezmente capacitatea inteligenței de a interpreta just „sensul sufletesc al Irinei”, gestul ei fiind în totală discordanță cu detaliile acumulate prin analize succesive.

Eroul din *O moarte care nu dovedește nimic* are ceva din substanța lui *Adolphe*: agitat și neliniștit, „amestec de egoism și de sensibilitate”, manifestă aceeași convingere că se sacrifică pentru ca iubita sa să nu sufere și aceeași nehotărîre de a pune capăt unei legături neprielnice aspirațiilor sale, pentru ca, brusc, moartea iubitei să-l arunce în brațele deznădejdii și remușcărilor. „Mă sacrific pentru ea, fără s-o pot face fericită; și duc aici o viață inutilă, lipsită de independență, fără o

clipă de libertate...“ declară Adolphe, fiind sigur de sentimentele Ellénorei, ca după moartea ei să se lamenteze astfel: „Ce apăsătoare mi se părea această libertate, după care jinduisem atât de mult!“¹

Dorința îndrăgostitului de a se elibera de cite ori este sigur de ființa iubită și de a regreta cînd a pierdut-o este desigur o formulă de esență clasică, preluată și de moderni. Oare schimbul de scrisori, între Sandu și Irina nu ne sugerează strădaniile disperate ale naratorului din ciclul *A la recherche du temps perdu* de a o aduce pe Albertine din nou lîngă el? Prin cite stări diametral opuse trece Sandu, de la asentimentul dat iubitei în legătură cu proiectata căsătorie, pînă la rîndurile umile prin care o imploră să nu întreprindă nimic fără știrea lui! Forța de disimulație și gîndurile de răzbunare sînt anihilate sub presiunea suferinței cumplite ce-i cuprinde întreaga ființă². Moartea iubitei nu-i va aduce liniște lui Sandu, după cum nu-l va sustrage pe Marcel suferințelor: „Pour que la mort d'Albertine eût pu supprimer mes souffrances, il eût fallu que le choc l'eût tuée non seulement en Touraine, mais en moi!“

Fragmentul *Rica*, publicat în *Excelsior* și neinclus în roman, îl situează pe Sandu într-o nouă ipostază. În timpul legăturii cu Irina, ca o manifestare a independenței și totodată pentru a-și dovedi talentele de cuceritor, eroul se angajează într-o aventură. Rica locuia pe aceeași stradă cu Sandu și era probabil flatată că un intelectual îi dă atenție. Febrilitatea și nerăbdarea lui sînt puse la încercare pentru că mica funcționară nu era ușuratică. Stăteau ore întregi împreună, în fiecare seară, astfel că Rica se deprindea încetul cu încetul să răspundă la sărutări și să nu mai fugă de mîngîierile și îmbrățișările din ce în ce mai îndrăznețe ale tînarului.

Simțindu-se prinsă în acest joc erotic, fata protestează din ce în ce mai slab, pînă ce îi cedează. Îndrăgostită cu adevărat, Rica se

¹ Și mai departe: „Cit îmi lipsea din suflet acea dependență care mă revoltase de atîtea ori! Odinioară toate faptele mele aveau un scop; eram sigur că prin fiecare din ele înlătur o durere sau aduc o mulțumire. Dar atunci mă plîngeam; eram nemulțumit pentru că un ochi prietenesc îmi urmărea pașii, pentru că fericirea unei alte ființe era legată de acești pași...“

² „Jusqu'ici je l'avais considérée — notează Proust referindu-se la Albertine — surtout comme un pouvoir annihilateur qui supprime l'originalité et jusqu'à la conscience des perceptions; maintenant je la voyais comme une divinité redoutable, si rivée à nous, son visage insignifiant si incrusté dans notre coeur que si elle se détache, si elle se détourne de nous, cette déité que nous ne distinguons presque pas, nous inflige des souffrances plus terribles qu'aucune et qu'alors elle est aussi cruelle que la mort.“

metamorfozează, dezvăluind o capacitate neașteptată de „a minui indoielile“, de a se zbate între încredere și bănuială, între entuziasm și suferință: „Fiecare vorbă sau gest... îl interpreta cu tot atîta subtilitate cu care un intelectual autentic descifra ideii“. Printr-o prietenă, colegă cu Irina, fata are prilejul să cunoască antecedentele erotice ale lui Sandu, astfel că aventura capătă o turnură neplăcută, agravată de discuții punctate cu amenințări. Într-o seară, nevăzînd nici o putință de evadare dintr-o situație rivnită mai înainte, Sandu vrea să se corfezeze Irinei, socotind că ea va putea aprecia încrederea, sugerîndu-i și rolul pe care trebuie să-l joace: „Te cred o ființă superioară, care îți mai mult la mine decît la prejudecăți...“ Reacția însă nu este cea scontată, astfel că eroul trebuie să mimeze gluma, și, pentru a stinge bănuielile Irinei (cași Adolphe), să găsească o judecată inversă decît cea de la început: „Ce copilă! N-ai văzut că e o glumă, ca să văd cît te-ar dura infidelitatea mea!“ Pericolul fiind îndepărtat prin intervenția Vanei, sora lui Sandu, cei doi îndrăgostiți pleacă la Sinaia, extaziindu-se în fața priveliștilor minunate.

Spuneam că episodul este interesant pentru că apare ca o explozie a simțurilor. Aici tînărul nu are neliniști de ordin intelectual, nu este minat decît de frenezia pur carnală. În ordinea erotică, însă, cucerirea micuței funcționare trebuia să constituie „o împotrivire obișnuinții“ și totodată interpretarea unui rol ambiționat de Sandu: „Eram încîntat că aveam în același timp două succese diferite și trebuia să întrebuițez micile minciuni care mă impresionaseră atît de mult în romane și care mi se păreau un semn de superioritate sentimentală.“

Conferindu-i și de această dată lui Sandu modul său propriu de simțire, prozatorul consemnează în *Ioana* o nouă experiență pe plan erotic. Romanul este drama unor tineri care se iubesc, dar nu-și găsesc liniștea, fie că sînt împreună sau despărțiți. Ioana, jignită în mindria ei de femeie, neacceptată ca soție și chinuită ca amantă, se hotărăște să-l părăsească pe Sandu. Crede că se poate vindeca în tovărășia unui prieten de-al acestuia, încercînd ceea ce Pompiliu Constantinescu numea „eliberarea din absolutul pasiunii“. După trei ani tinerii ajung la concluzia că dragostea persistă. Cartea se deschide cu descripția unui sat de pescari, Căvarna-Port, unde Ioana și Sandu speră să fie fericiți după împăcare. O stradă principală, cîteva prăvălii, o cabană transformată în casă de locuit, cîțiva oameni și marea, „îmbinare fantastică de culoare, zgomot, mișcare și miros“. Departe de viața trepidantă a orașului, cu multiplele lui obligații și constrîngeri, eroul și-ar putea găsi pacea interioară. Dar, ațîțat de o curiozi-

tate bolnăvicioasă, își anchetează iubita, obsedat de prezența „celuilalt“. Ca și Ștefan Gheorghidiu, eroul lui Holban este un intelectual lucid, „întors spre sine însuși“. Pornind de la aceeași trăsătură psihică — nevoia rațională de a cunoaște adevărul, de a afla, cum spune G. Călinescu, „*realitatea ultimă a lucrurilor și a sentimentelor pe care le trăiește înlăuntrul ființei sale*“ — eroul lui Camil Petrescu eșafodează un întreg edificiu de posibilități, de argumente și contraargumente, pe care rînd pe rînd le prinde și le aruncă spre cei doi poli, fără să poată ajunge la concluzia definitivă, admitînd și respingînd alternativ, pentru a găsi dovezile care să-l conducă la adevăr. Tot astfel procedează și Sandu, numai că gelozia lui nu derivă din nesiguranță, deoarece Ioana i-a mărturisit totul fără înconjur. Sinceritatea femeii, deși izvorăște din dorința de a nu exista între ei nimic obscur sau mincinos, exacerbează sentimentul geloziei. Perceperea imaginativă a „modalităților intime“ este torturantă, constituind o permanentă sfișiere morală, cu atît mai mult cu cît pentru Sandu totul rămîne adînc înfipt în memoria și în carnea iubitei. „Caut ridicol — se confesează eroul — să descopăr un colț din carnea ei neprofanat, căci ideea de «dragoste» e prea abstractă pentru chinurile mele, iar pe mine mă obsedează micile evenimente dintre ei, și vizual reconstitui scene în toate detaliile.“

Sentimentul de iubire este acaparant prin însăși esența lui, angajînd deopotrivă pe bărbat și femeie, cuprinzînd într-o entitate unică individualitatea afectivă și senzorială a celor doi. Dar în cadrul unei asemenea unități, cele două părți se atrag și se resping cu o forță bizară, rămînînd distincți într-o luptă menită să refacă echilibrul cînd e stricat și să-l distrugă de îndată ce există. Discuțiile febrile readuc în conștiință momente îndepărtate, retrăite cu intensitate, astfel că prezentul și trecutul se întrepătrund, iar aluviunile vechilor neînțelegeri izbucnesc și se revarsă asupra celor doi îndrăgostiți. Conflictul rezultă, cum observa cu justețe Mihail Sebastian, din „confruntarea a două sensibilități excesive, tragice, care se pîndesc, se caută, se sprijină și se exasperează reciproc“.

Orgoliul lui Sandu nu mai găsește motiv de suferință în defectele fizice și intelectuale ale iubitei. Ioana este o fată frumoasă, cu o inteligență vie, cultivată și sensibilă. Nu repetă, fără să mediteze, părerile altora, ci este capabilă, avînd o puternică personalitate, să-și susțină punctul de vedere, chiar în contradictoriu, să descopere interpretări noi, subtile, pretinzînd să fie tratată ca un adversar egal în posibilități și drepturi. L-a înfilnit pe Sandu cînd abia sfîrșise școala secundară, și el a învățat-o literatura și muzica. Deși este „victima celor mai romantice zbuçiume“, nu-i plac decît operele clasice. Racine

este scriitorul preferat¹, și tragediile lui reprezintă punctul de plecare al unor dispute nesfârșite. Personajele, detectate în evoluția și destinul lor, sînt confruntate cu propria lor viață. Realul și livrescul se amestecă, iar observațiile, simțămintele și gîndurile puse în lumină de pasiunea analitică configurează existența și lupta eroilor. Ioana reține atenția într-un chip deosebit; și în psihologia ei întrevezi adîncimi amețitoare, contradicții, excese, independență; degajată de convențiile societății burgheze, și totuși femeie, ea dorește oficializarea situației. Scriitorul notează contrastele surprinzătoare: „egoism meschin și apoi generozitatea cea mai neprevăzătoare. Mîndria i se poate numi pe rînd dragoste excesivă sau despotism.“ Frumoasă sau urită, chipul Ioanei reflectă „caracterul ei instabil, evoluînd între extreme...“ Este eroina impulsivă și mîndră, tiranică și vanitoasă, cum se străduiește prozatorul să ne-o înfățișeze? Sau ar trebui să-și scrie și ea „romanul“, fiind aptă, ca și Sandu, „să-și noteze cele mai impalpabile stări sufletești“?

Sandu este același tînăr agitat cu treceri bruște de la entuziasm la indiferență, de la dorința de a o face pe Ioana fericită la plictiseală și la nostalgia pentru alte locuri. Dar, spre deosebire de eroul principal din romanul *O moarte care nu dovedește nimic*, Sandu nu mai este un Adolphe al secolului XX, avînd ca dominantă labilitatea psihică, ci de astă dată joacă un alt „rol“, intruchipînd o conștiință bîntuită de gelozie. Din trecutul mereu reînviat sub alte aspecte, el răsucesce una și aceeași obsesie: că trupul iubitei a fost maculat. „Carnea de lingă mine a mai fost atinsă. E tot ce rețin din trecut, restul îmi este complet indiferent.“ Faptul că Ioana i-a rămas fidelă pe plan spiritual chiar în timpul celor trei ani de despărțire, nu-l consolează pe erou. Neștiind să rețină bucuriile, gravitatea întîmplărilor capătă în sufletul lui o rezonanță deosebită. „Dacă în dragoste mă găsesc neînsemnat, depășit de toată omenirea, în nefericirile din pricina dragostei mă consider unic, căci nu sînt în stare să mă refac, să lupt contra acelei stări, și chiar mă complac astfel, îmi găsesc un motiv de orgoliu și sînt mulțumit că îngrijerez pe toată lumea dimprejur, care se înspăimîntă de atîta singurătate funebră.“ Și Ioana se consideră unică în sentimentele ei: „Sandu e dragostea vieții mele, îl iubesc cum am impresia că nimeni n-a mai iubit pe lume, orice s-ar fi întîmplat“.

Orgoliul și teama de ridicol îi alimentează gelozia. Orgoliul îi dictează să se răzbune, căci incetarea „ostilităților“ i-ar demonstra

¹ O seamă de critici au observat și consemnat preferința lui Holban pentru Racine. Cu specială privire la *Ioana*, vezi Șerban Cioculescu, *Aspecte epice contemporane*, *Revista Fundațiilor regale*, II, nr. 7, 1 iulie 1935, p. 169.

nu superioritatea spiritului, ci nevolnicia. Temperamente identice, „bizare“ și „neprevăzute“, nici unul n-ar accepta minciuna care menajează, și nici unul nu ar părăsi arena fără luptă acerbă. „Aceleași aptitudini am avut, aceleași defecte și calități sufletești. Orgoliul ne-a fost egal și, din pricina lui, n-am suportat nici unul nici o înjosire și ne-am răzbunat pentru orice umilință.“ Întrebarea „cine este mai vinovat?“ se dovedește o falsă problemă, căci amănții reacționează aidoma, purtați de „fatalitățile structurii lor“.

Ca și eroii lui Stendhal, Sandu are acel dar special de a trăi și simultan de a se contempla trăind, seismograma interpretărilor, de multe ori opuse, fiind rezultanta unui proces de dedublare. Altfel spus, eroul manifestă capacitatea de a se desface în subiect și obiect, în actor „cuprins de pasiunea rolului, și public, prodigios de curios să audă toate vorbele, să vadă toate personajele și chiar decorul“. A fi lucid în concepția prozatorului înseamnă a nu-ți pierde niciodată controlul, chiar în momentele cele mai tragice. Din această poziție critică Sandu culege satisfacții, indiferent de natura sau sfera fenomenelor analizate, dar de multe ori își dă seama că luciditatea devine „un defect funest“. „A asculta o bucată de muzică, a citi ceva subtil, a fi în mijlocul celui mai superb aranjament al naturii, și totuși a nu-ți uita prezența... A-ți urmări clipă de clipă propria-ți emoție și evoluția ei înseamnă să nu mai ai nici un sentiment pur, nealterat de o cercetare migăloasă și inutilă.“ Supunând îndoielii critice toate emoțiile și procesele sufletești, eroul nu poate extrage niciodată mulțumirea deplină, pentru că este „o caracteristică a minții mele de a nu savura în voie o clipă de fericire, fără ca în același timp să o examinez, să-i precizez limitele, să mă doară încetarea ei fatală în viitor“.

Se leagănă în iluzia că certitudinea i-ar aduce alinare: „Eu am impresia că mi-e bolnav tot sufletul din pricina nesiguranței, și aceasta e cauza că orice se transformă pentru mine în cataclism. Chiar și o scrisoare întârziată cu o zi mă distruge. Aș prefera certitudinea cea mai gravă, căci pînă la urmă te deprinzi cu ea.“ Dar combustiunea unui temperament tumultuos favorizează mobilitatea interioară și discontinuitatea impulsurilor. „Temperamentul meu — se lamentează eroul — nu este în stare de nimic sigur, orice definire mi se pare în același timp posibilă și imposibilă — și n-am încredere în mine.“ Însăpămîntat de efemeritatea emoțiilor și sentimentelor, ar vrea să prelungească o stare psihologică, să o desprindă din complexitatea ei structurală. Dar necesitatea organică a autoscopiei „infinitezimalului psihologic“ dezagregă totul, lăsînd eroul dezarmat în fața vieții, sub imperiul tutelar al îndoielii. „Și cînd Ioana mă învinovățește că nu

am încredere în ea, declară eroul, și că i-am distrus orice fericire, infiltrându-i îndoiala și oprind-o de la orice decizie, fărămițându-i avântul, gîndesc că are dreptate, căci într-adevăr așa e firea mea, pe care o aplic tuturor și mie îndeosebi, și mă împiedică să izbutesc ceva pînă la capăt.“

Gelozia acționează ca o forță distructivă, fie că se manifestă în limitele normalului, fie că atinge patologicul. Determinant nu este deci gradul de sensibilitate al gelosului, ci reacțiile lui declanșate de forța obsesională a pasiunii. Sub acest raport Sandu se înrudește cu eroul lui Ury Benador din *Subiect banal*, chiar dacă acesta eșuează în nebulie, și într-un moment de exasperare se sinucide. Îi apropie excesul de analiză și vocația durerii. Violoncelistul nu vrea să aducă acasă un fost coleg de școală, întîlnit întîmplător, fiindu-i teamă „să se joace cu focul“, orice bărbat fiind un amant virtual al soției sale. Nu știe dacă Hilda l-a înșelat vreodată, dar mintal o vede în brațele altuia, suferind ca și cum aceste imagini ar reflecta o realitate. Neliniștea lui Ludwig își are rădăcini în convingerea că orice femeie este tentată să-și schimbe bărbatul atrasă de ineditul senzațiilor („Aveam certitudinea absolută că orice femeie cade“).

Indușoșat de starea mizeră în care se află Ivănescu, violoncelistul îl invită la el acasă și-l găzduiește o bucată de vreme. Chiar dacă am conferi sentimentului de milă explicația unei asemenea hotărîri, mobilul real este altul. Situația aceasta excepțională reprezintă o posibilitate unică (deși inconștientă!) de „experimentare“, deci de eliberare din chinul bănuielilor. Chiar dacă în mod logic, rațional, eroul nu poate argumenta de ce a procedat astfel, explicația trebuie căutată în setea de certitudine a gelosului care facilitează astfel „căderea“ femeii. Și Sandu aduce pe prietenul său și îl recomandă Ioanei, minat de impulsuri contradictorii: dorința nemărturisită de a pune capăt unei legături dătătoare de suferință și totodată prilejul de a-și dovedi că Ioana — cu toate că femeie superioară — nu se deosebește de toate celelalte, fiind influențabilă și capricioasă. (Deci, în ultimă instanță, tot un fel de experiment pentru cucerirea adevărului.)

Ceea ce nu rostește Sandu, încarcerat în propria sa închisoare, izbutește să dezvăluie sculptorul Dechartre din *Crinul roșu*, romanul lui Anatole France. Gelozia este pentru bărbat „un chin profund ca suferința morală, și necurmat ca suferința fizică... Dacă o cercetez, găsesc în ea prejudecățile ereditare, un orgoliu sălbatic, o susceptibilitate bolnăvicioasă, amestec de stupidă violență și crudă slăbiciune, revoltă răutăcioasă și nătîngă în contra vieții și a lumii. Însă degeaba

o cunosc și știu din ce-i alcătuită, există însă, și mă chinuie...¹ Nici eroul lui Anatole France nu poate uita trecutul iubitei. Acest trecut „se prefăcea-n prezent o dată cu mărturisirea ei. Icoanele pe care și le-nchipuia îl torturau...“²

Am remarcat mai înainte afinitatea lui Sandu cu Ștefan Gheorghidiu.³ O aptitudine analitică ieșită din comun, o stăruință în descoperirea — sub învelișul aparențelor — a adevărului psihologic, a esențelor, îi unește pe cei doi eroi, intelectuali lucizi și pasionați, pentru care viața este o luptă neîntreruptă și dragostea o înțeleasă între două unități de sine stătătoare, angajate pe traiectorii ce nu se interferează decât rareori și în mod cu totul întâmplător.

Obtuzitatea și nonintelectualitatea Elei din *Ultima noapte de dragoste*... găsesc un teren prielnic în cercurile marii burghezii, unde minciuna și adulterul sînt apreciate ca o marcă a bunului-gust. Societatea reprezintă în ultimă instanță factorul de disoluție a armoniei dintre soți, generînd drama morală a eroului. Gelozia lui Ștefan Gheorghidiu sintetizează astfel conflictul individului cu societatea, coagulînd încercările, dar mai cu seamă loviturile și înfringerile suferite pe toate planurile. Holban, așa cum a subliniat Paul Georgescu, are tendința de a-și scoate eroii din circuitul normal, pasiunile fiind oarecum desprinse din conexiunea lor concretă și „redate“ în stare pură. Sandu și Ioana se depărtează de lume, se retrag într-un loc aproape pustiu, în afara relațiilor obișnuite. Gelozia lui Sandu nu este mai puțin torturantă, deși bănuielile au fost înlăturate și certitudinea evaziunii erotice cunoscute. „Nu e o simplă gelozie ceea ce încearcă Sandu — scria O. Șuluțiu⁴ — ci o gelozie asupra unui fapt cunoscut, ireversibil, și cu atât mai dureros. Chinul lui Sandu e cu atât mai puternic cu cît totul este ireparabil.“

O confruntare a *Ioanei* cu romanul doamnei de La Fayette ne sugerează o apropiere demnă de menționat. Doamna de Clèves nu poate accepta minciuna și ipocrizia societății feudale, căreia îi aparține, și prin această concepție își depășește contemporanii. Ea își face un titlu de mîndrie pentru că i-a destăinuit soțului dragostea pentru altul, sinceritatea fiind o trăsătură a unui caracter intransigent cu sine însuși și totodată o înclinație temperamentală. Chiar dacă drama interioară implică un conflict cornelian între datorie și senti-

¹ Anatole France, *Crinul roșu*, București, E.P.L.U., 1967, p. 267.

² *Idem*, p. 392.

³ Comparația s-a impus din perioada apariției romanului *Ioana*.

⁴ Octav Șuluțiu, Anton Holban, „Ioana“, *Familia*, seria a treia, I, nr. 9, ianuarie 1935.

ment („Ce fantomă a datoriei puneți în calea fericirii mele?“ strigă Nemours), accentul cade pe analiza psihologică și pe înregistrarea neliniștilor cumplite provocate de asaltul pasiunii.¹ Aceeași apologie a sincerității, aceeași sete de certitudine și liniște și aceeași teamă de umilințe marchează viața sufletească a celor doi eroi. Gelozia este degradantă, „chinurile ei îngrozitoare“, lăsându-te pradă îndoielilor și suferințelor. Neputința de a permanentiza o stare de fericire, datorată evoluției implacabile a personalității umane, pecetluiește refuzul doamnei de Clèves de a-și uni viața cu Nemours, după moartea soțului, ca și concluzia sceptică a eroului principal din *Ioana*. Pe cei doi eroi îi unește o aspirație către absolut în comparație cu care actele și emoțiile umane încorporează clipa, adică ceea ce este trecător și fluctuabil.

Boala neașteptată a lui Viky, sora Ioanei, deplasează neliniștile. Aripa morții s-a lăsat deasupra patului ei, și nici un doctor nu poate să o smulgă febrei și letargiei. Diminețile, când sînt singuri, acasă sau pe plajă, ori seara, când se reîntorc de la soții Axente, unde a fost transportată bolnava, scenele de gelozie irump, și Sandu, neputînd renunța la ceea ce numește el „adevăr“ (un amănunt dobindește prin capriciul momentului o însemnătate covârșitoare), își formulează întrebările pregătite îndelung, revenind și recapitulînd, ca variațiile unei teme principale într-o compoziție simfonică. După-amiaza însă, discuțiile sînt înlăturate ca o „impietate“. Soarta lui Viky le deturneză gîndurile, teama îi invadează, aruncînd cenușă în sufletele istovite ale celor doi protagoniști. Frămîntat de posibilitatea morții lui Viky, eroul alternează neliniștile, avînd sentimentul că se găsește „la întretăierea misterelor supratereștre“.

O dată cu Viky s-a îmbolnăvit și pisoiul Ahmed, parcă în semn de fidelitate pentru tînăra și grațioasa lui stăpînă. O dată cu moartea lui se derulează ultima scenă a romanului. Sandu și Ioana se hotărîsc să părăsească micul port și reîntorcîndu-se la București, speră să o salveze pe Viky.

Finalul „Am visat pe Ahmed“ simbolizează drama celor doi eroi, care nu-și pot tămădui rănilor sufletești, chiar dacă înlocuiesc decorul.

Fragmente publicate separat și neincluse în roman aduc alte personaje sub reflector. „*Les jeunes filles en fleurs*“ nu lipsesc în acest

¹ „Ea (doamna de Clèves, n.n.) e hotărîtă să-și jertfească dragostea înaltei ei demnități. Dar pasiunea o află tot atît de dezarmată ca pe oricare dintre viitoarele eroine romantice“ (Elena Vianu, în cuvîntul înainte la romanul tîlmăcit în românește, E.P.L.U., 1967, p. 13).

peisaj aproape pustiu, unde fiecare apariție reprezintă un eveniment. Aci Sandu întâlnește pe Arabella, fosta lui colegă de la Dijon, fetița neastimpărată pe atunci, și acum în voia ușuraticului Charles, ori pe Lidia Miras¹, fosta elevă de la Sacré-Coeur din Galați, ascultând cu emoție conferința lui Sandu despre Beethoven. Ca și altădată, eroul (adică prozatorul) tinde să refacă atmosfera de „subtilă poezie“, așa cum se impregnase în subconștient. Toate fetele i se păruseră frumoase, iar curiozitatea și atenția cu care urmăreau expunerea îi măguleau amorul propriu. Însă întâlnirea cu Lidia Miras la Caverna alterează o imagine „consolatoare în orele de tristeță“.

Înrudit ca tematică și atmosferă cu *Ioana*, romanul *Jocurile Daniei* transpune istoria a doi oameni „care cred că se iubesc și totuși nu-și pun nici o întrebare esențială“. Construită din „nimic“, adică fără o acțiune exterioară propriu-zisă, creația postumă a lui Anton Holban învederează aplicarea aceluiași procedee de investigație psihologică pentru relevarea unor personaje în continuă devenire. O fată de nouă-sprezece ani, Dania, frumoasă și bogată, dorește din capriciu să-l cunoască pe Sandu, ale cărui romane îi dezvăluie o experiență sentimentală pe care ea însăși nu a avut-o. Pentru că nu știe să se sustragă obligațiilor mondene, invitațiilor și dineurilor, întrevederile sînt rare, cu hiatusuri de zile și săptămîni. „Prietenia noastră nu se adîncește. Sînt familiarități neașteptate, îmbrățișări pe care Dania nu le-a cunoscut pînă acum. Dar cînd ne reîntîlnim, parcă nu s-a întîmplat nimic între noi. Nimic nu ne leagă.“ Tînărul are mereu impresia că de fiecare dată trebuie să refacă drumul către sufletul iubitei: „...Spațiul dintre mine și Dania nu se poate umple niciodată, mereu o iau de la capăt, și nu pornesc mai departe de unde am rămas, truda lui Tantal în infernul care se numește viața mea.“ Care este Dania cea adevărată, păpușa iresponsabilă și răsfățată, evoluînd în societate cu surusul pe buze dăruit tuturor, călăuzindu-se după normele stabilite în cercurile cele mai înalte ale piramidei sociale, sau fetița modestă și caldă, îndrăgostită și geloasă? Crescută ca o plantă de seră, contactul cu oamenii o înspăimîntă, îi provoacă panici, realitatea o deziluzionează: „Nu cunoaște importanța faptelor. Refuză să facă ceea ce alții acceptă imediat, fără să reflecteze că se contrazice. De ce a refuzat la început? De ce a admis mai tîrziu?“ Elanurile instinctive o îndeamnă să rostească adesea cuvinte care nu sînt echivalente sentimentelor, ci înveșmîntă fulgurația clipei.

¹ Fragment transcris integral în capitolul de note.

Romanul se constituie din insumarea fragmentelor, unele transcrise sub dogoarea halucinantă a emoțiilor puternice și contradictorii, altele readuse în conștiință de memoria afectivă.

Așteptarea unui semn din partea Daniei (o chemare la telefon, o invitație sau o plimbare), care întârzie, îi anihilează orice altă dorință. Cărțile citite odinioară, compozițiile muzicale nu-i pot reține interesul și astimpăra tremurul lăuntric. Sandu este ezitant, disociativ și orgolios, trăsături temperamentale întreținute de gusturile capricioase ale Daniei: „Depind de hotăririle Daniei, sint deci în inferioritate. Ce umil mă simt!” Și totuși, prezența iubitei îi alungă gândurile negre și conferă un sens existenței lui de om înșingurat. Convorbirile la telefon joacă un rol esențial, fiind diferite și asemănătoare totodată. Se aseamănă pentru că eroul investește răspunsurile Daniei la întrebările lui cu puteri miraculoase; se deosebesc pentru că o nouă suferință se cere alinată: „Aș rămîne neconsolat dacă nu ar apare o nouă curiozitate, la fel de crispantă, care o înlocuiește pe cea veche“. La școală se simte nervos și plictisit, își privește neconținut ceasornicul, nu are răbdare să aștepte răspunsurile elevilor. Când sună clopoțelul, se precipită în cancelarie pentru a obține legătura. De multe ori colegii țin firul ocupat pentru diverse aranjamente politice, altelei iubita este plecată, sau nu poate vorbi în largul ei. Acasă, minutele par secole, toate simțurile stau de veghe să prindă zgomotul ascensorului, oprirea lui, căci telefonul este situat la intrarea blocului, iar el locuiește la etajul al șaptelea: „De cite ori trece pe la un etaj, zgomotul capătă alt sunet; pot să urmăresc drumul ascensorului și să număr cele șapte etaje. Dar dacă se oprește în mers? Sau am numărat greșit? Sau n-a pornit exact de la parter, și atunci e inutil să număr de șapte ori?... Chiar dacă ar urca cineva pînă aici, s-ar putea să nu fie la mine. S-ar mai putea să vie cineva tocmai la mine, dar care nu mă interesează! Și asta se întimplă de dimineața pînă seara!”

Vara, în orașelul copilăriei, la bunica, Sandu își poartă suferințele sub arborii încărcăți de poame, așteptînd vești. Factorul devine cel mai însemnat personaj, așteptat cu înfrigurare în fiecare dimineață. Tăcerea Daniei este interpretată în sensuri opuse: fie că, prinsă în vârtejul petrecerilor, lasă vremea să treacă, fie că, dimpotrivă, s-a hotărît să se despartă de Sandu. Despărțirea ridică ziduri și așterne distanțe incommensurabile, ca și cum cei doi ar trăi pe alte tărîmuri, „unul viu și altul mort“. Nici o influență dimprejur nu este destul de puternică pentru a-l smulge tensiunii și deprimării... „Dacă luam parte la vreo distracție, mă socoteam străin, și dacă vorbeam cu vreo fată care era bucuroasă să mă cunoască mai de aproape, eu știam că

numai întâmplător continui un rol, dar că aparțin în altă parte, viața mea interioară are alte preocupări, chiar dacă nu mărturiseam nimic.“ Ar trebui să-și schimbe felul de a fi, să trăiască în prezent, fără să mă fie victima „nostalgiilor pentru trecut și a panicelor pentru viitor“. Sau să lase timpul să treacă, să-l acopere zilele și nopțile, să se apropie data reîntoarcerii la București. Până atunci își caută o mie de ocupații în care se refugiază, „aruncând zilele cu lopata“. De multe ori renunță la tovărășia celor tineri, la plimbările obișnuite, rămânând pe balcon cu bunica.

Dacă nu ar fi Dania, prietenia cu Milly i-ar aduce calmul, i-ar canaliza energia spre scopuri interesante, cu rezultate imediate. Este o fată sinceră și iubitoare, revărsindu-și sentimentele de om singur pe lume asupra lui Sandu. Lucrează la un birou, trăiește dintr-o leafă mizeră și trebuie să asculte de un șef care crede că totul îi este permis. „Ghifuit, căci el poate să mănince cînd vrea, odihnit, căci el se poate scula cînd vrea. Nu spune bună ziua, pretinde, se supără, rămânînd tot timpul distant și imbecil. Imposibil de contrazis, oricîtă dreptate ai avea.“ Cuvîntul „birou“ nu poate traduce toate „peripețiile, încurcăturile, obrăznicile superiorilor, munca stupidă și istovitoare...“ Milly își găsește compensația unei existențe lipsite de orizont în orele dedicate lecturii și muzicii. Fiecare carte, fiecare concert deschid o lume de idei și simțăminte, captînd inteligența și sensibilitatea micuței funcționare. Greutățile și încercările au călit-o, dar nu i-au mutilat sufletul. La începutul prieteniei lor, Sandu nu vrea să deslușească trecutul lui Milly, pentru a nu-și crea obligații. De bună seamă că au existat în viața ei experiențe, deziluzii, tragedii. La ce bun să mai fie dezgropate? Dar mărturiile a ceea ce a fost stau în același sertar: „Tovărășia scrisorilor noastre simbolizează tovărășia noastră“. Procedînd astfel, eroul se crede la adăpostul neprevăzutului. Dar pasiunea devoratoare pentru Dania, scrisorile primite de la ea, agitația permanentă, actele lui intempestive o jignesc pe Milly și o întărită împotriva femeii necunoscute care i-a distrus viața. Fijija, pisica siameză, așteaptă mîngîieri mergînd de la unul la altul, cînd ciocnirile sînt violente și cuvintele lui Sandu cad grele, amplificînd suferințele lui Milly.

Sandu o asemuiește pe Dania cu eroina lui Huxley din romanul *Două sau trei grații*, sîrînd de la un subiect la altul și repetînd ca o lecție învățată aserțiunile din cercul monden pe care-l frecventează. „Îi vorbesc cu entuziasm de unele cărți. I le ofer. Și nici nu știu dacă i-au plăcut. Cu ce emoție i-am trimis *Deux ou trois grâces*, capodopera lui Huxley... Grațioasa Grace, explicabilă ca o temă muzicală

care se repetă, și atât de influențabilă, încât îi recunoști fiecare amant după cuvintele pe care le întrebuințează.

Dania nu ți-ai recunoscut portretul tău și nu ai avut ocazia să privești în cartea aceea ca într-o oglindă!“

Prozatorul percepe cu sensibilitate etapele hotărîtoare în viața unei fete, de la adolescența visătoare și romantică, la dorințele tot mai accentuate, deși inconștiente, ale femeii ce se dezvoltă și își cere drepturile. Este în Dania o complicată țesătură de pudicitate și senzualitate, de curiozitate și timiditate, amestec bizar de superficialitate și străfulgerări de intuiți valabile și raționamente judicioase. „Dania are o viață imaginară, și își poate permite toate îndrăznelile numai cu imaginea mea, nu cu realitatea existenței mele...“ Trăind „în obsesia cărnii ei, a sărutărilor ei... puteam să fiu fericit că mi se dă un rol de fantomă?“ se întreabă cu disperare eroul. Uneori cuvintele iubitei veneau emoționante, „fremătătoare“, dar nu exista „nici un plan de realizare a fanteziei ei“, căci „totul nu era decît o poveste a unei fete înainte de a se culca, o fecioară care păcătuiește, rămînd totuși curată“.

Evoluînd pe fundalul unei pasiuni, luminată printr-un joc de oglinzi în mereu alte ipostaze, iubita este o apariție plină de grație, copilăroasă și gravă, ironică și calină, frenetică și îndepărtată, la vîrsta minunată a tinereții impetuoase și inconsecvente. Multiplicate, „devenirile“ Daniei nu polarizează pentru a contura un caracter, ci o fac și mai inaccesibilă. Plutînd într-o aură de farmec și poezie, eroina întruchipează misterul sufletului feminin, înrudită cu Otilia din romanul lui G. Călinescu, cu Maitreyi din romanul lui Mircea Eliade, cu eroinele lui Turgheniev și Thomas Hardy.

Prozatorul a realizat o figură de o plasticitate unică în creația sa. Frumusețea ei impresionează, atitudinea ei nedumerește, și nu poți ști, în labirintul contradicțiilor, cum este ea cu adevărat. Îl iubește? Și dacă îl iubește, de ce se poartă astfel? Dania poate fi iertată pentru lipsa ei de logică, pentru desprinderea totală de realitate, pentru vorbele și faptele ei din care poți scoate semnificații opuse, *dar nu poate fi cunoscută*, pentru că simbolizează „eternul feminin“, prea subtil pentru a fi sesizat, deconcertant în însăși existența lui. Dania rămîne pentru cititor o făptură enigmatică, planînd între vișși realitate, purtînd secrete pe care nu le poate dezlega nici mintea cea mai lucidă, cercetătorul cel mai pătrunzător.

Sandu e un Dominique al timpurilor moderne, exasperat de echivocul situației. Resemnarea îi îndreaptă pașii spre locurile părintești, din pricina unei dragoste neîmpărtaşite. Ca și eroul din

Adela lui G. Ibrăileanu, Sandu ia în glumă vorbele iubitei prin prisma bărbatului plin de scrupule, temător să treacă anumite granițe, care i-ar crea responsabilități. Nu îndrăznește s-o întrebe de-a dreptul dacă a avut sau nu experiențe erotice, înainte de a-l cunoaște pe el. „Ai ști de unde pornești aventura ta, la ce trebuie să renunți și pe ce trebuie să construiești.“ Dar între ei intervine și un alt element. Bogăția fetei îl pune în inferioritate; se simte un intrus primit într-o casă sumptuoasă pe ușa din dos. Reacțiile fetei îl chinuiesc, firea ei „neprecisă“ îl înjosește. Nu există decât un singur mijloc de a se smulge unei suferințe perpetue: să fugă. După atâtea convorbiri la telefon, ultima e de rămas bun: „Plec într-o călătorie din care nu mă mai întorc niciodată. Cred că trebuie să-mi iau rămas bun. Și să-ți doresc astăzi pentru tot ce ți se va întâmpla de acum înainte, căci nu voi mai avea nici un prilej să le transmit...“

O seamă de fragmente publicate separat ar putea fi considerate ca nuvele de sine stătătoare, cu atât mai mult cu cât nu au fost incluse în broderia romanelor analitice. Dar voința scriitorului a desemnat apartenența lor la un roman sau altul, chiar dacă cerințe de ordin compozițional sau alte motive l-au obligat să le lase deoparte. Dar și reciproca e adevărată. O infinitate de însemnări, scene, pagini de jurnal, care ar putea avea și o existență independentă, se adăunează ca bucățile colorate ale unui mozaic dispuse în virtutea unui plan ce le cuprinde pe toate și le dă substanță.

Schițele și nuvelele lui Anton Holban prezintă corespondențe cu romanele, polarizând în jurul unor teme identice. Scriitorul se aventurează pe vultele memoriei involuntare, transpunând rezultatele unei prospecțiuni compensatorii. Aspecte din viața cotidiană se întreține cu reminiscențe afective. Schimbarea unei locuințe (*Melancolie de Sf. Dumitru*) constituie un prilej de a opera o secțiune în trecut. În camera pe care o părăsește s-au perindat atâtea femei tinere, dar fiecare a rămas cu nota ei personală, fără să se suprapună celorlalte. Doar florile presate, ilustratele, panglicile și scrisorile de la persoane diferite stau în același loc, așa cum stau în sine însuși.

Un scatiu micuț este observat în dinamica emoțiilor manifestate zi de zi (*Scatiul și stăpînul său*): elan liric, supărare, gelozie și spaimă. La muzică reacționa diferit și îi plăceau numai „lucrăturile miniaturale“. Dintre toate plăcile, vibrase cu mai multă plăcere la *Poema* lui Chausson, executată de George Enescu. În pădurea de la Cernica,

asistat de călugări, Holban eliberează scatiul din colivia lui și îl privește cum sare pe crengi, tot mai departe, până dispăre în zare.

Din avatarurile lui ca profesor la seminar, scriitorul extrage tema unei schițe (*Zi glorioasă la Cernica*). Drumul de doisprezece kilometri, într-un automobil nenorocit, se transformă iarna într-un adevărat calvar. Ajunși la locul destinației („învesmântată în alb, într-o tăcere mormintală, cu chiliile împrejurul bisericii, cu zidurile arse în preajma grădinilor de zarzavat, cu ciorile pe acoperișuri și cu elevii-călugări așteptându-ne înșirați pe cerdacul lung, sfânta Mânăstire Cernica“), profesorii deschid larg fereastra din cancelaria în care soba emană un miros oribil, repetă aceleași lecții și în recreații aceleași vești politice, înspăimântați de spectrul șomajului sau al scăderii lefii. Ora trece mai repede dacă eroul, urmărind harta din perete, se imaginează mereu în altă parte: Sicilia, Rusia, Franța, India...

Trecutul sentimental îi oferă o bogăție de „momente“ actualizate de transcrierea lor sinceră și impregnate de vibrația emoțiilor inițiale.

„Fetele în floare“ exercită o atracție perpetuă, și unora din ele prozatorul le închină pagini de un lirism voalat. Fălțiceni, orașel „așezat capricios pe câteva coline armonioase, cu străzi largi și drepte, cu case invadate decopaci și flori“, slujesc drept cadru „experiențelor“ erotice ale adolescentului în timpul primului război mondial. Antonia, fetița ofițerului rus, poposită vremelnic pe aceste meleaguri, „cu obrazul de porțelan, cu ochii albaștri și cu un suris foarte grațios“, ia lecții de pian la profesoara lui Anton și-l ascultă cuminte, până ce sfârșește exercițiile, ca apoi să-l rețină pentru a-și dovedi progresele. Amiciția lor nu era lipsită de sușuri și coborîșuri, pentru că Antonia se manifesta în adevărată femeie: „Observa, ținea supărări, prelunga căldura împăcărilor... își aranja cu noi variații panglicile“. Înainte de a se reîntoarce în țara ei de origine, fetița îi lasă un bilet, rugându-l să nu o uite. Apariția ei, „venită ca o vrăjitoare și ca un vis, din necunoscut“, i-a lăsat în suflet un dor neîmplinit. „Te port mereu cu mine, și descori, la miezul nopții, fac kilometri pe ulițe, căutând zadarnic, pe pomi și pe ziduri, făptura ta indecisă“...

Același regret pentru afecții necristalizate se degajă și din schițele *Désirée*, *Odette*, *O aventură mică pe o platformă uriașe*, sugerînd atmosfera impregnată de farmec și mister din *Le Grand Meaulnes* de Alain Fournier.

Influența lui Proust transpare în toate aceste schițe prin notarea stărilor de suflet, impalpabile, ce dispar înainte de a prinde contur.

În preajma unor colegi dezlănțuiți, tânărul student român fraternizează cu o mică japoneză, și protestul lor mut, pecetluit de un suris, conținea în el „toate sensurile: tragic și cu speranțe, îngăduitor și revoltat... A fost o clipă de înțelegere perfectă a noastră, neprevăzută pentru doi oameni necunoscuți, din alte lumi și cu alte gusturi, clipa care anunța fericiri depline sau poate dezastre, dar care se stinse înainte de a-i da o consistență, lăsându-mi însă, cu toate că diafană, certitudinea fostei ei existențe.“ Momente învăluite în fericire și frumusețe, ca și cel imortalizat de Proust în paginile romanului său: o țărancă tânără luminată de razele dimineții, ieșind dintr-o căsuță într-o gară de lângă Balbec și trecînd dintr-un compartiment în altul, oferă cafea cu lapte pasagerilor. Marcel este mișcat de proșpețimea imaginii, solidificarea unei impresii unice, auidoma unei ferestre deschise spre o altă viață decît cea cunoscută, deșteptînd facultăți ce zăceau ascunse din cauza deprinderilor și automatismelor¹.

O femeie frumoasă este zărită în goana trenului la geam și curiozitatea incitată se nutrește din relațiile Irinei (*Colonelul Iarca*).

Ida Iarca reprezintă un subiect inepuizabil de conversație pentru locuitorii orașelului T, unde prietena lui Sandu se mutase cu familia. Iubitoare de muzică, fumînd și jucînd cărți fără socoteală, îmbrăcată după ultimul jurnal, soția colonelului este admirată sau ponegriată, după cum preopinienții se situau într-o tabără sau alta.

Peste zece ani, Sandu se apropie de colonelul Iarca, venit să-și petreacă o lungă convalescență la Fălticeni, păstrînd însă mereu teama nelămurită că bolnavul îl va întreba despre Irina de care se despărțise de mult. Ofițerul, pasionat meloman, cobora adeseori în grădina bunicilor pentru a asculta discurile compozitorilor preferați. Subiectele de conversație erau banale, dar Iarca inspira simpatie. „Observai că nu este o inteligență sclipitoare, că nu vrea să darme nimic din rosturile lumii... Avea o experiență îndelungată a vieții, ceea ce-l îndreptăța poate să fie mai împăcat în judecată. Era înainte de toate «un om de treabă», pe care puteai parcă să fii întotdeauna sigur, și care îți întărește încrederea, de attea ori scep-

¹ „Je ressentis devant elle ce désir de vivre qui renaît en nous chaque fois que nous prenons de nouveau conscience de la beauté et du bonheur. Nous oublions toujours qu'ils sont individuels et, leur substituant dans notre esprit un type de convention que nous formons en faisant une sorte de moyenne entre les différents visages qui nous ont plu, entre les plaisirs que nous avons connus, nous n'avons que des images abstraites qui sont languissantes et fades, parce qu'il leur manque précisément ce caractère d'une chose nouvelle, différente de ce que nous avons connu, ce caractère qui est propre à la beauté et au bonheur“ (*A la recherche du temps perdu*, Paris, Pléiade, t. I, p. 655—656).

tică, în semenii tăi, atașabil de lucruri și oameni, istorisind fără oprire o mulțime de amintiri, toate scumpe...”

Din vorbele lui se conturează desenul unei alte Ide, virtuoaase și credincioase.

La București, alte întâlniri întâmplătoare cu Iarca, pînă cînd într-o zi un anunț mortuar. Scriitorul se duce la capela Sanatoriului Militar, unde la căpătîiul soțului veghează, zguduită de plîns, Ida. Figura acestei femei, zărită de Sandu în două momente — unul de fericire, altul de dezastru — se îmbogățește netncetat din însumarea referințelor subiective ale Irinei și ale soțului.

Scena din final nu aduce „dezlegarea“, pentru că nici un eveniment nu ar putea contribui la dezvoltarea adevăratei configurații morale a eroinei.

Elevele din clasa a șasea a liceului din Galați scriu la teza de franceză despre eroinele lui Racine (*A l'ombre des jeunes filles en fleurs*). Fără excepție au ales pe Hermiona, „fecioara înnebunită de dragoste“, adîncindu-se într-o analiză subtilă. Priveliștea este alterată de o întrebare ce răsare din subconștient. Ce vor deveni aceste fete în floare la vîrsta văduvei lui Hector, ce le hărăzește oare viitorul?

Holban comunică vibrațiile tînrului în momentul cînd întreaga-i ființă este invadată de un sentiment inedit (*Preludiu sentimental*). „Dragostea cu chinurile ei... Gelozia, așteptările, dezastrele... Discuțiile interminabile din care n-ai lăsa la o parte nici o replică, așa par de esențiale în întregime!“... Pentru a transmite febrilitatea acestor clipe unice, prozatorul le înregistrează imediat, fiind convins că cititorul le va înțelege, aducîndu-și aminte de propriile trăiri. Dar primii fiori prefigurează dezastrele, căci din convertirea spiritului la detalierea neostoită a fiecărei nuanțe, însuși sentimentul se pulverizează. Chiar în vorbele neînsemnate, care „vibrează cu aceeași intensitate ca și o amenințare de moarte pentru o ureche mai rafinată... găsești... de peacum, în miniatură, toate cataclismele viitoare“.

Moartea, ca prezență sensibilă și inexorabilă, este tot atît de obsesivă ca și dragostea. Ideea nu-l chinuiește pe scriitor sub aspectele ei metafizice, nefiind mărturia unui sentiment religios, ci ca o stare palpabilă, ca existența însăși. Cine iubeste viața trebuie să se gîndească și la momentul sfîrșitului, pentru că în fiecare zi murim este puțin: „Te uîți în oglindă (motiv proustian, n.n.) și constăți zilnic transformarea și distrugerea. Îți ții iubita în brațe, încordată de patimă, tremurînd toată, fierbinte, și deodată se înțepeneste, nu mai are nici o vibrație la apropierea ta“¹... Omul, remarcă Anton

¹ Anton Holban, *Scatiul și stăpinul său*.

Holban, se pătrunde de ideea morții încetul cu încetul, nefiind în stare să-i înțeleagă semnificația decât în anumite împrejurări. Teza este ilustrată admirabil în schița *Chinuri*. Moartea Paulei nu-l impresionează pe Sandu, soțul ei, care constată că nu-și pierde controlul nici în clipe grave ca acestea. „Alături moartea, misterul cel mai important, în umbra căruia ar trebui să ne orînduim toate gândurile“, și totuși, acum eroul este atras mai curînd să reconstituie „banalitatea vieții cotidiene“, discuțiile ultime, boala femeii, traiul lor comun. În loc de meditații, gânduri superficiale, ducînd toate la concluzia că „sîntem cu toții meschini“. „Peste cît timp, ținînd seama de doliul meu neașteptat, voi putea să hotărîsc reparațiile, fără să mă simt vinovat față de mine că am astfel de preocupări în clipe așa de grave, și să-mi indispun rudele, care-și pun toată atenția să descopere temeinicia suferinții mele?“ De ce n-ar mânca bucata de șocolată găsită în buzunar? Și dacă îi este sete, de ce nu s-ar duce să ia un pahar cu apă? Adevărul se filtrează în conștiință și țîșnește brusc la vederea pantofilor scilciați, lăsați cu o zi înainte în mijlocul camerei de culcare: „Puțin umflați, cu o baretă strîmbă, cu tocurele tocite, cu stropi de noroi la virfuri. Și, în fața lor, brusc, Sandu a priceput totul și a început să urle.“

Ideea sfîrșitului nu-i tulbură de obicei pe oameni, chiar cînd sînt loviți de pierderea unei ființe dragi. Preferă să ocolească gândurile, eșuînd uneori în „socoteli“ de tarabă: „s-ar putea să mai trăim, deoa rece sînt oameni mai bătrîni ca noi“. Numai acela care a trăit „tot timpul cu sufletul și toate gândurile în preajma morții“ poate să o savureze în toată plenitudinea. A o gusta, după Holban („cu spaimă sau cu delicii, în orice caz a fi impregnat de ea), este un talent special, și oamenii talentați sînt rari“¹. Pentru unii totul vine pe neașteptate, pentru alții, care poartă în ei tragedia unei boli fără vindecare, ideea morții este tovarășa de fiecare zi.

Ce rost are moartea să vină însă la oameni ca Bombonel, se întrebă scriitorul. Subțirel, cu pantalonii pe dungă, spintecînd aerul „cu două degete alipite la virf“, Bombonel era un „fleac“, purtînd o tragedie autentică, pe care toți au minimalizat-o, așa nu se potrivea cu gesturile lui de farsor. „În pantaloni ireproșabili l-au dus la cimitir și din Câmpiile Elizee trebuie să fi privit încîntat.“

Unii se refugiază în moarte, dorînd-o cu anticipație, ca loc de veșnică odihnă (Dumitra-spălătoreasa), alții însă iubesc viața „cu furie“, ca boierul Pandelescu. Fără comentarii, cu sobrietate, Holban

¹ Anton Holban, *O moarte care nu dovedește nimic*.

li compune portretul. Boier, și-a trăit zilele fără noblețe. Slugile se plecau în fața poruncilor lui, femeile de pe moșie îi făceau voia: un despot avînd un singur țel pe pămînt, să smulgă satisfacții în orice clipă. „N-a făcut teorii, dar a sorbit din ea cum sorbi apă proaspătă după o zi de muncă pe căldură, cu violență și cu zgomot.“ Cînd a murit, „oamenii s-au minunat. Erau deprinși ca în fiecare an să conducă pe cineva la cimitir, dar boierul li se părea etern.“

Dacă nu ar fi plecat de la un prototip real, am spune o dată cu alți critici că fragmentul morții bătrînului șambelan Brigge din *Caietele lui Malton Laurids Brigge* de Rilke i-a inspirat lui Holban portretul boierului Pandele. Fără îndoială că opera marelui scriitor german a exercitat o tulburătoare și dureroasă atracție pentru prozatorul român, subsumînd meditații gravitînd în jurul obsesiei sfîrșitului, similare viziunii sale.

Sfîrșitul tragic al Irinei, prototipul real al eroinei din *O moarte care nu dovedește nimic*, îl angajează pe Holban într-un periplu retrospectiv, convertit într-o suită de nuvele, *Icoane la mormîntul Irinei*, *Marcel*, *Obsesia unei moarte*, *Conversații cu o moartă* și postuma *„Două fețe ale aceluiași peisagiu*.

După căsătoria Irinei, orice legătură a fost tăiată — pentru totdeauna. Deși locuiau în același oraș și ar fi fost normal să se întilnească mereu, iubita „dispăruse... cu toată lumea ei, cum ar dispărea un oraș întreg sub lava unui vulcan“. Unele clipe de intensă vibrație, ca cele petrecute la Minăstirea Humorului, rămîneau profund incizate în memoria afectivă a eroului. O căsuță albă a adăpostit pe cei doi îndrăgostiți pentru cîteva săptămîni, și în cerdac au privit o eclipsă de lună, într-o atmosferă de vrajă. Aici Irina și-a mărturisit fericirea, povestindu-și „dragostea întregă și definitivă, transformările ei prodigioase... deliciale și dezastrele fatale care se înlanțuie necontenit“.

După despărțire, devine obsedantă viața dusă de Irina, simte nevoia să o reconstituie imaginativ în cele mai stricte intimități, „invenție mai torturantă decît cea mai atroce realitate“, rezultat al unei minți chinuite. Și după cîtiva ani vestea neașteptată a morții ei. Dacă s-ar duce la biserică, înfășurat într-o pelerină neagră, cu coif și sabie, cavalier descinzînd din alte vremuri, gestul lui ar putea fi judecat în două feluri. Unii ar exclama: „Nu trebuia să vie, căci știa că prezența lui era o dovadă a trecutului dubios... și, moartă trebuia scutită de orice apropiere tulbură...“ Iar alții ar spune: „orice ar fi făcut, el trebuia la o ocazie așa de gravă s-o ierte și să vie s-o vadă pentru ultima oară“. Și în subtext notează o îndoială: Dacă ar fi

rămas împreună, „poate“ că Irina nu ar fi murit. [Rudele au aprobat căsătoria cu celălalt, pentru că, burghez așezat, fi oferea o viață liniștită și asigurată. Și totuși, „cu mine, romanticul, boemul, personajiu incert, poate că Irina n-ar fi murit!“ După ce trimite un buchet de margarete la biserică, se cufundă într-un somn agitat și visează un cimitir. Printre mormintele tăcute, aliniat ca soldații la cazarmă, cel al iubitei. „Și atunci a început transfigurația. Imprejurul meu totul a început să se miște. Cimitirul era un cazan în fierbere, și mormintele erau clocotele. Și, pe neașteptate, mormintul Irinei se transformă într-o caleașcă. Caleașcă după vechea modă boierească, largă, cu arhitectura grațioasă... La crucea lungită folosită ca oște, se înhamase greieri enormi, colorați, care chiuiu și agitau zurgălăi, gata să pornească. Stelele luminau drumul. Copacii plesneau ca niște bice.“ Sprijinită despătar, desprinsă de tot ceea ce o înconjoară, eroina îi face un semn cu mâna și dispăre în beznă.

Pentru a se desface de obsesia Irinei, pornește la cimitir. Peisajul nu-l impresionează, nu plînge și nu-și pierde autocontrolul, poate pentru că nu s-a obișnuit cu gândul că fosta lui iubită își doarme acolo somnul de veci, în fața lui, sau pentru că *despărțirea lor înainte cu ani a fost echivalentă cu o moarte*. „Oricite surprize aș fi imaginat, eram așa de convins că nu pot s-o mai întilnesc, în orice caz s-o mai string în brațe (singura realitate care mă interesa), încît am considerat-o întotdeauna moartă. Sau poate invers, cum n-am asistat la găteala ei ultimă, la punerea în sicriu și în mormînt, nu pot crede că în fața mea, dacă aș scormoni pămîntul, mi-aș găsi iubita (în ce fel?), și asta mă menține încă așa de calm.“

Căutîndu-i mormîntul și negăsindu-l imediat, risipindu-și emoția „pe o sută de alte morminte indiferente (dacă se poate spune că un mort poate fi indiferent),“ se simte umilit ca de o ultimă ofensă: „Irina!... Răspunde! Trebuie să-mi faci un semn. Am fost dragostea ta, nu se poate să rămîi fără de nici o tresărire și să mă simt aici, cu tine alături, ca între streini... Am avut atîtea intuiții, că ghiceam totul de la distanță, și acum n-am deloc intuiția locului unde ești. Irina, aceasta e ultima pedeapsă pe care mi-o dăruiești...“

Eroul se pregătește sufletește pentru [o conversație liniștită, firească, dar pe măsură ce se integrează în atmosferă, reflecțiile lui se alterează în strînsoarea tuturor infidelităților ei reale sau prezumate. Prins în tentaculele geloziei, Sandu vrea să se răzbune, să pedepsească, pentru că a fost părăsit și înșelat. „Dacă ai trăi, m-aș răzbuna cum! nimeni nu s-a priceput încă să se răzbune. Dar mai pe urmă... Mai întii, fără vorbe, te-aș strînge, și nicicînd n-ar fi o împreunare mai fierbinte. Te-aș zdrobi poate, și ai țipa de durere și de voluptate!“...

Și ca un epilog al acestei obsesii prelungite în moarte, cuvintele cu care se încheie nuvela *Icoane la mormintul Irinei*: „Irina, îndrăgostită, înlănțuită febril de mine... Apoi trădătoare... Și acum țeapănă, destrămându-se pe fiecare clipă... Din cele trei înfățișări diferite, legănate toate de razele lunii, cum să construiesc o singură ființă?...”

Sfârșitul îl obsedează pe Sandu ca o prezență materializată, veghindu-i orele și zilele, amestecându-se în orice fapt de viață și în orice gând.

Încă de la începutul legăturii cu Ioana, eroul lui Holban îi vorbește despre preocupările lui funebre, îndrumându-i pe acest făgaș neliniștite, sugerându-i „o mie de catastrofe”. Este ca un viciu de care nu se poate dezbăra, găsindu-și satisfacția perversă în transmiterea panicilor lui intime. Boala lui Viky, deasupra căreia flutură aripa morții, dă un alt înțeles contradicțiilor dintre Sandu și iubita lui. Eroul colecționează vorbele și gesturile bolnavei „ca pe relicve de mare preț”... Părăsește ezitând camera, privește în jur pentru a-și întipări în minte decorul. „Ușa salonului se închide în urma mea, ca o ușă de temniță, pe unde nu mai poți pătrunde, pe unde pedepsitul nu va mai ieși niciodată.”

În fiecare după-amiază parcurg amândoi distanța pînă la Caverna, pentru a afla vești despre Viky, în casa soților Axente, și se apropie cu spaima de a vedea zăbranicul la poartă. Peisajul, colinele uscate sau marea și-au irosit farmecul, iar trecutul nu-l mai exasperează pe erou ca pînă acum. Își imaginează sfârșitul lui Viky, cu care prilej mătușa ei nu ar renunța la nici un amănunt al ritualului, ar căuta să se despăgubească de rolul ce-l deține acum îngrijind-o zi și noapte. Desigur că și ea „a întrezărit hainele negre pe care le va purta cu toată prestația”, exploatînd moartea unei fete tinere și frumoase în orașelul minuscul. „Dar — se întreabă eroul — numai imaginînd acest spectacol și descriînd-o pe doamna Axente în toate transformările ei posibile la o ocazie gravă... nu dau dovadă de incapacitate de a simți o durere mai multă vreme fără intrerupere?”

Boala și înmormintarea micuțului verișor, dus la cimitirul din Balcic de toți copiii turci cu care se jucase o vară întreagă, sînt evocate în conversațiile funebre dintre Sandu și Ioana, constituind și subiectul unei schițe, *Puiu*.

Obsesia sfârșitului se împletește la Holban cu ocupațiile cotidiene. Ca profesor la Constanța ținuse o prelegere despre moarte, discursul lui Bossuet slujind drept punct de plecare al reflecțiilor personale. I se părea ciudat că elevii nu se gîndiseră niciodată la acest subiect. Cînd se întîmpla o nenorocire în școală, dascălii rămîneau

convenționali, „nu își uitau preocupările neînsemnate, schimbările politice sau mici interpretări de regulament. Discuțiile superficiale se aprindeau ca și cum numai ele ar fi fost esențiale.”¹ Ceea ce-l curpinde pe Holban nu este „lipsa de compătimire profundă de vecin”, ci „cum fiecare nu tremura pentru soarta lui și pentru dezagregarea fatală care va veni”² (s.n.).

Frecventarea predilectă a moralistilor francezi a alimentat înclinațiile unui temperament sfișiat de contradicții, incapabil să se deprindă, cum îl învăța Montaigne, să nu se teamă de moarte, să cucerească liniștea sufletească. Dar considerațiile în jurul acestui subiect urmează întocmai sinuozitățile gândirii lui Montaigne. Citatul de mai sus calchiază celebra frază a eseistului: „*Comme est-il possible qu'on se puisse deffaire du pensement de la mort, et qu'à chaque instant il ne nous semble qu'elle nous tient au collet?*”³

Spaima de neant se sublimează într-o examinare perpetuă a gesturilor celorlalți în preajma unor grave evenimente. „În fiecare clipă avem prilejul să surprindem neantul, și totuși continuăm a trăi nepăsători, ne bucurăm sau ne supărăm pentru lucruri neînsemnate...”⁴ Și altă dată completează ideea: „Moartea, singură importantă, ține mai puțin atenția decît detaliile ei, fără importanță”⁵.

Holban colecționează cuvintele stereotipe, gesturile mecanice și țese cu fuorul experiențelor anterioare o scenă densă: *propria sa moarte*. „Ce ar simți și ar zice dascălii dacă ar afla că am murit?” I s-ar atribui cîteva aptitudini, directorul ar oferi o coroană din partea liceului, iar elevii, avînd de pe acum „predispozițiile celor bătrîni”, vor fi „oficiali și îndurerați. Fiecare face cîte un mic gest, la care se crede obligat (asistă la biserică, la groapă sau măcar spune cîte o vorbă tragică). Dar înăuntru de tot se și frămîntă întrebări asupra notelor viitoare la obiectul meu.”

Profesor la călugări, Holban își întrezărește drumul spre cimitir, urmat de elevii înveșmîntați în negru, „fantome”, cu „aceeași gravitate inexpressivă a feței”, desprinse parcă dintr-o pinză de Tintoretto. Fratele Silvestru, „cu barba roșie, rotundă”, „cu burta ca o roată de trăsură”, fratele Coțoflec, „deșirat fără dimensiune”, sau fratele Turcu, „maiestos și important, avînd de pe acum prestigiul rolului ecleziastic pe care va avea să-l joace și lărgindu-și pieptul ca să-i încapă

¹ Anton Holban, *Halucinații*.

² *Ibidem*.

³ Montaigne, *Essais*, Paris, Editions Garnier-Frères, 1958, Livre I ch. XX, p. 86.

⁴ Anton Holban, *O moarte care nu dovedește nimic*.

⁵ *Ibidem*.

decorațiile viitoare...“ În jurul sicriului plutesc „aventurile, cu detaliile care au fost știute precis de toți... și cu mărturisirile făcute prin cărți, aruncînd lumini și umbre...”

Fantasma propriei sale înmormîntări, la care nu va putea participa, încrustează un flux de idei și de sentimente dispuse pe același portativ prin asociații de tip proustian.

Scriitorul dorește să audă încă o dată toate plăcile, strinse cu infinită trudă. Sunetele să-l împresoare ca „o pinză în veșnică filfirie“ și să-l poarte asemenea valurilor mării. „Beethoven, freamătele și cataclismele. Mozart, apa liniștită, care joacă ușurel, glumeț și în același timp melancolic la scintele soarelui. Wagner, vijeliile. Chopin, plescăitul lopeții la razele de lună. Iar Debussy, valurile subțiri și capricioase, uneori roze, alteori argintate, lunecînd pe maluri și în care își înmoaie nimfele degetele de catifea...” O bătrinică „subțirică și grațioasă“ îi întrerupe reflexiile. Și gîndul îl duce înapoi la copilărie, în casa tristă în care mama cu fiul se solidarizau pentru a se opune grosolaniei, vulgarității și tiraniei tatălui. Mama îl așeza în patul roz, îl săruta pe frunte și îi șoptea, „cu un zîmbet de infinită tristețe: «Dormi! Nu te mai gîndi la rău!»“

În același capitol se încadrează și remarcabila nuvelă *Bunica se pregătește să moară*. În micul orașel din Moldova, scriitorul se întoarce în fiecare vară. După moartea bunicului, „lucrurile au rămas înțepenite cu anii“, portița grădinii, bătută în cuie, mobila, fotografiile. Chiar manșetele purtate de acesta înainte de a muri au rămas pe masa de toaletă, și nimeni nu le-a schimbat locul... „Și nu numai în semn de pietate... dar și din obiceiul casei de a nu se schimba nimic.“ Însemnările scriitorului sînt contaminate de amintirile vîrstei nevinovate, alternînd impresiile noi cu cele grefate pe retina minții.

Nivela se deschide cu imaginea bunicii în iatacul ei. De obicei citește ziarele („căci o interesează tot ce se întîmplă pe fața pămîntului, și continuă prin ele, într-un neîntrerupt monolog tacit, conversațiile pe care le avea odinioară cu bunicul“), reia apoi lectura romanului început, privind din cînd în cînd forfota de afară și urmărind îndeplinirea treburilor cotidiene. Face eforturi să coboare în grădină, dusă de mîna de cite cineva din familie, iar în „tîrg“ nu a mai fost de multă vreme. Nu mai poate ține nici socotelile casei „cu scrisul ei de școlar cuminte“, aude din ce în ce mai prost, uită în fiecare zi cite ceva, are nevoie de mai multă odihnă...

Scriitorul discută cu bătrîna în contradictoriu, „de la egal la egal“, fiind capabilă să înțeleagă orice, „evoluînd o dată cu noi, în

curent cu orice știre nouă, model de forță morală și intelectuală“ Harnică și chibzuită, bunica a muncit să-și crească copiii, i-a dat la învățătură, stimulindu-le aptitudinile intelectuale.

Nepotul ar putea copia „vorbe“ de-ale bunicii, „avînd siguranța că orice e important de la un om care se pregătește să moară... Mai tîrziu ne vom aduce aminte de cîte o întrebare de a ei și o vom păstra cu nespusă băgare de seamă, ca pe un obiect vechi, rămas din bătrîni.“ Bunica nu o mărturisește, dar are optzeci de ani și se teme de moarte. „Pare o luminare care se topește: a ars atîta, că abia mai găsește puțină substanță să mai dea, pentru scurtă vreme, o flacără palidă... Gîndul că o să-și părăsească toată munca ei și bucuriile o chinuie.“ Și pentru ca s-o mîngîie și să-i dea alte preocupări, nepotul se plînge de propria lui suferință: „Bunico, sînt bolnav rău!... Nu am puțința unei clipe de nădejde, căci zilnic, la fiecare oră, sînt forțat să-mi aduc aminte de tragedia mea... O să se termine totul curînd, nu mai am nici o îndoială... Cu tine odată, oricît de ciudată ar părea tovărășia, o bătrînă și un tînr. Amîndoi, ca în grădină, bunica și nepotul, prin cer și nouri, mai departe, la bunicul...“

Holban caută înfrigurat în mijlocul naturii un reazem, un echilibru, o modalitate de a se uita pe sine. Notele de călătorie sînt mai mult o transplantare temporară în alte locuri, mînat de aceleași psihoze. A fost atras de pădurea foșnitoare, de crestele munților, dar marea i-a smuls accente unice. „Fețele mării. Vocile ei. N-am cunoscut obsesie mai constantă. Dacă aș fi poet, aș face o epopee în care n-ar apare nici un om. Numai valurile... Aș înșira o mie de emoții, și aici sînt emoții suprapuse. Orchestră gigantică, cu nenumărate instrumente... Nemărginire, și simți mereu impresia măruntei tale ființe.“¹ Alteori o compară cu „o ființă augustă, prezentă și totuși impalpabilă“, care te vrăjește legîndu-te între extaze și torturi.²

Holban are nu numai sentimentul naturii, ci și sentimentul frumuseților naturii, folosind termenii în accepția dată de Al. Philippide.³ Conștiința estetică a scriitorului anexează natura într-un sens dublu, de factor psihologic și de factor estetic propriu-zis, percepția realizîndu-se cu virtualitățile tuturor artelor. Participarea lui Holban la mișcările exterioare și proiectarea suferințelor și chinurilor proprii în peisajul inconjurător făuresc legături indisolubile între om și natura umanizată, apropiată și consolatoare.

¹ Anton Holban, *Ioana*.

² Anton Holban, *Halucinații*.

³ În volumul *Scriitorul și arta lui*, Editura pentru literatură, 1968, p. 9—177.

Deși este impregnat de tablourile pline de relief, culoare și sunete ale peisajelor țării noastre, scriitorul face rareori apel la descripția cadrului exterior. *În această atitudine trebuie să deslușim mai curînd o cenzurare a unui elan romantic și adoptarea unei observațe de esență clasică.* Excepție face nuvela *Nuntă princiară*, în care scriitorul reeditează basmul lui Călin, sub forma unui poem în proză. Iubitul a avut un vis fantastic, pe care-l transcrie pentru Marina. Strecurîndu-se în noapte, printre pomii cu ramurile grele de fructe, se îndreaptă spre casa iubitei, întovărășit de iepuri, furnici, greieri și păsările. Intră în casă urcînd pe o funie de mătase, nu îndrăznește s-o trezească și rămîne să o privească cufundată în somnul ei adînc de fecioară. Îi fură un pantof și pleacă. Marina vine la fereastră și îl roagă să o ia cu el. Din razele lunii îi făurește hainele de mireasă, brazii s-au alăturat alaiului și stelele aprind lumini „pentru marea sărbătoare“.

Muzica este pentru Holban „nu numai o adunare de dificultăți tehnice care trebuiesc învinse, ci și un lucru foarte trist... o adunare de frînturi de suflet, speranțe și renunțări înlănțuite...“ În nuvela *Colecționarul de sunete* scriitorul revine momente cheie ale inițierii sale muzicale. Interesante sînt „faptele de bravură“ ale liceanului țîmid, care izbutește să intre la Ateneu — fără bilet, se înțelege — așteptînd ceasuri întregi într-o firidă a clădirii începutul concertului. Mai tîrziu patefonul, „tovarășul tuturor singurătăților și al nopților de veghe“, și plăcile strînse cu înfinită trudă, fiecare avînd istoria ei. *Sacre de Printemps* de Strawinski, cvartetele op. 127 și în la minor de Beethoven, *Missa* lui Bach, cvintetele lui Cesar Franck și Debussy, concertul pentru pian și orchestră al lui Brahms. „Și dacă îți place muzica atît de mult că te obsedează meandrele ei ziua și noaptea; că porți cu tine, întotdeauna, oricît ai părea de preocupat în altă parte, o temă de cîteva note; că începi să ascuți și deodată bagi de seamă că au trecut cîteva ore fără să le observi, iar a doua zi începi din nou; atunci patefonul tău... își pierde rigiditatea, lemnul prinde căldură, iar înăuntru lui ai impresia că auzi pulsația. Și plăcile, ființe veritabile, identice și totuși fiecare cu viața ei interioară, pe care trebuie să te înveți s-o cunoști, să-i pricepi subtilitatea detaliului și în același timp personalitatea; să le iubești cu pasiune, să te consolezi și să le înșeli una cu alta și apoi iar să revii. Căci fiecare și-a implîntat în tine cîte o emoție, căreia îi vei rămîne fidel“¹...

Muzica este pentru Holban un refugiu, o oază, un imperiu în ale cărui porturi ancorează cu frenezia simțămîntelor mereu impres-

¹ Anton Holban, *Halucinații*.

pătate. Și ca un alt Luceafăr dorește să fie îngropat la marginea mării, „legănat pe valuri, adormit în cîntece“.

Nu se poate vorbi în cazul scrierilor lui Anton Holban despre o delimitare precisă între obiectiv și subiectiv. Chiar dacă unele lucrări sînt formal obiective (acțiunea desfășurîndu-se cu ajutorul unor personaje cu trăsături proprii, cu o viață independentă), prezența scriitorului se face neconținut simțită. Eroii cărților lui Holban poartă amprenta sensibilității sale, fiind zugrăviți în perspectiva sentimentelor lui, chiar cînd acesta caută să se sustragă din cercul de lumină proiectat asupra acțiunii sau asupra oamenilor. În această privință criticul Octav Șuluțiu a remarcat judicios că opera sa se identifică cu viața scriitorului, fiind ușor să se discearnă „toate elementele unei existențe copios folosită drept material literar“¹.

Sandu, alter-ego-ul lui Anton Holban, este exponentul tipic al unei categorii sociale bine definite, și anume, al acelei părți din intelectualitatea românească ce încearcă să se elibereze din constrîngerea social-economică a orînduirii capitaliste. Dezgustat de sacul cu bani, apăsător de nesiguranța zilei de mîine, lovit de rapacitatea și ipocrizia claselor dominante, Sandu se manifestă ca un individ neaderent la mediu. El tinde să se depărteze de societate, să-și făurească un fel de carapace, turnul de fildeș al intelectualului ce nu se poate adapta, dar care nu are nici o viziune clară a viitorului. Ultragiat de societate, se întoarce cu precădere asupra vieții sale lăuntrice, nutrînd iluzia că va găsi pe plan individual ceea ce nu poate găsi în relațiile cu lumea. Setea de a atinge absolutul într-un univers minuscul, redus la sine și la femeia pe care o iubește, imprimă lucrărilor lui Anton Holban o notă de dureroasă introspecție cu rezonanțe adînci în sufletul cititorului.

Bineînțeles că autorul nu se identifică total cu Sandu, după cum naratorul din romanul *În căutarea timpului pierdut* nu se substituie lui Proust. Dar, spre deosebire de marele său maestru, scriitorul român nu se zugrăvește decît într-un singur personaj, care cumulează toate experiențele, simțămîntele, neliniștile, spaimile și aspirațiile lui — cu un cuvînt, condiția sa umană. Îl vedem evoluînd de la micul Coca din piesa *Oameni felurii*, la adolescentul Mirel din romanul cu același nume, și la tînărul Sandu din tripticul erotic și nuvele. Nu refacem traiectoria unei existențe în elementele ei statice, ci o biografie spirituală, dinamică și palpitantă.

¹ Octav Șuluțiu, *Anton Holban*, în *Viața românească*, X, nr. 1, ianuarie 1957, p. 133.

Piatra unghiulară a concepției sale despre lume este problema cunoașterii, a cunoașterii de sine în special. (Cît de bine se potrivește lui Holban aprecierea lui Mihail Sebastian referitoare la ciclul *În căutarea timpului pierdut*: „Ce este altceva romanul lui Proust dacă nu o halucinantă goană după adevăr, o nostalgie profundă și lucidă a unei realități fixe, un dor de cunoaștere și verificare, de descoperire și precizie?“¹) Deși își îndreaptă atenția și asupra altora, obsedat să rezolve în primul rînd propria sa ecuație, figurile celor apropiați capătă consistență în măsura încare îl ajută la elucidarea registrului subiectiv. „Eram mulțumit să mi se dea un prilej să mă ocup de mine, căci cu mine sint obligat să trăiesc tot timpul, pînă ce comedia vieții mele se va termina definitiv.“² Sau: „Toată truda este să te cunoști cît mai exact și să nu porți cu tine, toată viața, pe un străin.“³ Pleacă de la o contemplare activă, dar existența contrariilor și mobilitatea interioară îl dezarmează. Temperamental nu poate suporta o chestiune nelămurită, deși este lucid că omul caută supape pentru a înlătura suferințele: „Acoperim adevărul. Escamotăm, alegem interpretări agreabile, întrebăm, dar avem grija să nu ni se răspundă complect... Aflînd adevărul în clipa cînd încă nu te doare nimic, te deprinzi pe cînd te-ar putea durea“⁴...

Memoria afectivă este incertă, trădătoare: „Trăiești clipe teribile, și apoi ele se așează la întîmplare... Nu le mai retrăiești cronologic și nici nu le alegi pe cele mai importante. Deodată o scenă neînsemnată prinde proporții, te persecută.“⁵ Sau: „Țin minte unele întîmplări în toate amănuntele și pe altele mi le spune Nutzi, ca și cum le-aș afla abia acum“⁶. Unii oameni s-au întipărit mai pregnant, deși „mai puțin hotărîtori“, poate pentru că „pe un indiferent poți să-l examinezi mai bine, căci ești calm față de dînsul, pe cînd față de cineva de care ai fost emoționat n-ai fost în stare să te lămurești, și chiar farmecul acestei întîmplări constă în vagul atît de poetic în care s-a petrecut povestea“⁷. Aceeași idee o regăsim și în nuvela *Icoane la mormîntul Irinei*: „Reții mici amintiri, fără să știi ce legături interioare au avut cu tine, ca să fie așa de exact reținute, cînd așa de vag poți reface o scenă importantă“. Nu este sigur dacă

¹ În *Cuvîntul*, nr. 1.388, 3 martie 1929.

² Anton Holban, *Testament literar*.

³ *Idem*, *Ioana*.

⁴ *Idem*, *Jocurile Daniiei*.

⁵ *Idem*, *Ioana*.

⁶ *Idem*, *Jocurile Daniiei*.

⁷ În schița *Odette*.

interpretează exact reacțiile celorlalți: „Sînt întotdeauna nesigure constatările ce le faci asupra unei chestiuni ce te interesează prin toți nervii, în timp ce în alte ocazii, la o analiză literară, de pildă, pentru care pui cea mai mare sîrguință și dorință de adevăr, tot ajungi la anumite convingeri“.

Are o viziune romantică despre dragoste, sentiment răscolitor care îți angajează întreaga ființă. Dar alături de inclinații altruiste, se dezvoltă tendințele dominante, neîncrederea, gelozia, ura, setea de distrugere. O fisură neluată în seamă la vreme poate produce ruptura: „Este oribil felul cum se despart doi oameni care s-au iubit... Te-a interesat cel mai mic eveniment din viața celuiilalt, ai suferit sau te-ai bucurat împreună, și-ai făcut o mie de planuri, și deodată totul trebuie să-ți devie egal... Trebuie să arunci cu totul anii aceia și să nu mai păstrezi nimic.“¹ Despărțirile aștern distanțe incomensurabile între cei doi iubiți: sînt ca o moarte. „Știi, m-am săturat, plec... pentru totdeauna. Cuvinte pe care niciodată nu le-am înțeles, pentru că eu nu m-am putut despărți pentru totdeauna, fără complicații și ezitări, nici măcar de un obiect umil.“² Iubita nu poate fi cunoscută nu numai din pricina altor dorințe, influențe care potențază schimbări radicale în atitudinea ei, dar și pentru că același gest, aceeași reacție exterioară pot fi expresia unui sentiment profund sau a unei minciuni.

Fiecare experiență erotică se întipărește în suflet, fără să se suprapună celorlalte, fiecare „cu savoarea ei“. Trecutul se încorporează prezentului, „iar gîndul la viitor vine foarte rar, căci sîntem preocupați de ceea ce se întîmplă; viitorul nu apare decît ca să ne dea o crispație în plus“³...

Am putea transcrie multe pagini autocaracterizante. Portretul lui Sandu — adică al scriitorului — se compune din însumarea detaliilor exterioare și subordonarea lor trăsăturilor dominante ale structurii psihice. „Sînt întotdeauna de o nervozitate extremă. Asta mă face ca să nu pot fi niciodată potolit. Fizicește nu-mi găsesc locul. Îmi mișc mîinile și picioarele pînă cînd adorm... Intelectual, sar tot așa de la un gînd la altul... Astfel nu mă pot niciodată bucura de moment“⁴... În societate nu știe cum să se poarte, este „prea umilit sau prea pretențios... Pentru o chestiune neînsemnată am nesfîrșite ezitări. Nu mă pricep să merg pe drumul drept, ocolesc. Găsesc mai

¹ Anton Holban, *Ioana*.

² *Idem*, *Icoane la mormîntul Irinei*.

³ *Idem*, *Ioana*.

⁴ *Idem*, *O moarte care nu dovedește nimic*.

multe mijloace posibile și nu mă pricep să aleg... Mă ascult cînd vorbesc și nu sînt încîntat de vorba pe care o spun. Îmi acoper timiditatea cu unele istețimi nepotrivite... Multe artificii pentru cel mai mic gest. Nu mă pricep să limpezesc «da» sau «nu». Fac o paranteză, căci un gînd nou s-a intercalat, totdeauna conținînd în el un chin: povestind ceea ce s-a întîmplat odinioară, eu fac constatări de ceea ce se întîmplă chiar în momentul povestirii¹...

Ca și eroul lui Proust, exclamă: „Am de atîtea ori impresia că nu sînt un singur om, ci sînt în fiecare clipă altul și între ei nu există nici o legătură“.

Sandu denotă instinctul analizei: „Din pricina unei fatalități căreia trebuie să mă supun, interpretez multiplu orice nuanță și voi face așa tot mai profund, mereu, dacă dragostea se va înfiripa, voi chinui și mă voi chinui, voi fărâmița un sentiment ce ar trebui lăsat nealterat, ca o forță a naturii.“² Vibrațiile interioare, puterea de dăruire, bucuriile poartă însemnele unui veșnic provizorat: „Entuziasmele mele se darmă imediat, n-am perseverență în nici o hotărîre, și, orice plan aș alcătui, am netă prezența timpului care se scurge fără pic de răgaz, și deci e ridicol să-l întrebuițez, din frica de a-mi pierde timpul, făcînd ceva nu destul de însemnat ca să fie plătit cu zile de viață“³... (s.n.).

Sandu are o adevărată vocație a suferinței: neînsemnat și banal în dragoste, se consideră unic în nefericirile cauzate de pasiunea erotică, „căci nu sînt în stare să mă refac, să lupt contra acestei stări și chiar mă complac astfel“⁴... Ar putea subscrie cuvintele lui Eugen Ionescu: „Prin durere sînt prizonierul realului, ea mă leagă de ceea ce numesc eu realitate“⁵...

O timiditate bolnăvicioasă, avînd ca revers un orgoliu exacerbat, un instinct de autoanaliză dus la exces, neputința de a recompune mișcarea sufletească ce nu se lasă fixată — îndoiala și în același timp *sfișierea morală ce însoț este iluzia absolutului* sînt tot atîtea trăsături ale unei personalități neliniștite și contradictorii.

Obsesia sfișitului dă un alt înțeles și alte dimensiuni tuturor faptelor umane. „Apare cu ocazia întîmplărilor celor mai diferite, și astfel o amestec printre chestiunile neînsemnate și-i micșorez gravitatea. Unii surd cînd eu pornesc mereu aceleași obsesii, ca și cum aș da din cap tot timpul sau aș strîmba din ochi și din nas. Am impresia

¹ Anton Holban, *Jocurile Danieli*.

² *Idem*, *Preludiu sentimental*.

³ *Idem*, *Ioana*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Eugen Ionescu, *Notes et contrenotes*, Paris, Gallimard, 1966, p. 363.

că nu mă interesează nimic altceva. Nici nu sînt capabil să variez tema, ci doar clamez același fior care mă străbate, ca și cum mi-aș fi pus mîna în foc și țip, indiferent de cuvintele ce aleg. A da explicații mi se pare o împietate și o cădere în banal¹...

Numai în singurătate crede că se pot trăi clipe într-adevăr profunde, ascultîndu-și glasurile interioare: „Singurătate“, exclamă Sandu în *Halucinații*. „De unde să iau cuvinte așa de impalpabile, culori așa de armonioase, ca să-ți descriu farmecele. Te păraseam infidel, tîrît de slăbiciuni, și apoi, după dezastre, te regăseam cu nesațiu pentru o vreme“...

Și totuși, tinjește după o adevărată prietenie, o dragoste sinceră, integrală. Cum ar putea să smulgă viața de sub imperiul clipei, al efemerului? Și ce cale să străbată pentru a anihila izolarea, alienarea, pe care le resimte dureros? Nu există decît o singură perspectivă, pe care i-o deschide asaltul spre cunoaștere și interpretarea psihologiei oamenilor: creația artistică. Ea desferecă tainițele sufletului, lăsînd să circule nestingerite „adevărurile profunde“ pe care le poartă cu „tragedie și voluptate“. „De ce scriu această carte? se întrebă Holban. De ce mă căznesc să refac atmosfera? Din manie de autor, care profită de experiențele lui intime ca să le dea în vileag și să aștepte laude? Din nostalgie după vremuri care se duc? *Dar mai ales e un țipăt către oameni ca să mă consoleze și să mă vindece*“ (subl. ns.).

Interpretîndu-și partitura, scriitorul părăsește fotoliul din care a privit — amizat, ironic sau crispat — lumea exterioară. Autoexaminarea se înfăptuiește de un actor ce nu se poate desprinde însă total de optica spectatorului. Caracteristică este poziția lipsită de sentimentalism față de propriul suflet, inteligența și luciditatea cenzurînd elanul liric.

Literatura lui Holban înscrie o istorie sufletească, transpunînd evenimentele psihice după legile memoriei afective... Prin interferarea prezentului cu trecutul, scriitorul își trăiește viața de două ori. „Încui ușa, intru în pat, trag paharul cu luminare drept lingă pernă și, cu un creion pe un vraf de hîrtii, încep să retrăiesc trecutul și să deslușesc prezentul între mine și Ioana. Abia acum pot să refac vechile scene dintre noi fără să le turbur cu emoțiile prezentului. Trecutul, sub alte forme, continuă și acum. Parcă noaptea și liniștea dimprejur au pus stavilă neliniștilor, sînt detașat de realitate, ca și cum, bătrîn, m-aș gîndi la întîmplări vechi, cu melancolie, dar fără zbucium.

¹ Anton Holban, *Ioana*.

² *Ibidem*.

Parcă toate faptele trăite sînt la egală distanță de mine, și n-am decît să aleg între ele și să mă las cuprins de vreo amintire...“

Creația lui Anton Holban este o reconstituire a timpului pierdut. Răsucitînd trecutul, el năzuiește să-și prelungească existența, recreînd-o artistic. Pompiliu Constantinescu afiliază opera prozatorului la curentul realismului psihologic: „Un ciudat lirism rece, o neuraștănie metafizică și o cazuistică istovitoare, unite cu sentimentul dezolant al provizoratului“.

Citînd scrierile lui Holban ai impresia că autorul a notat în mod spontan rezultatul explorărilor sale analitice, atît de vibrante sînt stările sufletești pe care ni le împărtășește. Găsim aci, împrumutînd definiția lui Vladimir Streinu, „înregistrarea febrilă, deși conștientă, a creșterilor și diminuărilor morale ce suferă o psihologie omenească sub imperiul iubirii pasionale, stenogramă a unei conștiințe în fierbere“¹. Senzația de durere vie lovește conștiința noastră și ne îndeamnă la o participare fără reticențe. Paginile de jurnal alternează cu monologul interior. Prozatorul aplică metoda dezintegrării proustiene dintr-o înclinație temperamentală. Bineînțeles însă că totul este redus la arhitectura unei creații purtînd însemnele talentului său de miniaturist. Impregnat de exigențele artei clasice, acordă un rol important meșteșugului, proporției și armoniei interioare, după cum aspirația către măsură, echilibru, liniște reprezintă cerințele prin contrast ale unui suflet involburat, romantic.

Fragmentele sînt orînduite după anumite reguli proprii, care i se par autorului că ar realiza efecte artistice deosebite. Inversiunea cronologică, alternanța timpurilor constituie pentru Holban mijloace de a extrage poezie. El lucrează finaluri cu adîncă semnificație, astfel încît cartea să se desfacă de cititor, obligîndu-l să se gîndească la destinul posibil al personajelor. „Poate a lunecat“ este indisolubil legat de titlul cărții „Omoarte care nu dovedește nimic“, continuîndu-l. „Am visat pe Ahmed“ sugerează imposibilitatea eroilor din *Ioana* de a-și găsi liniștea, oriunde s-ar afla.

Prin sobrietate și conciziune, stilul lui Holban se adaptează unei literaturi care trebuie să atingă domeniul abstracțiunii, să vehiculeze idei. Adesea anticalofilismul prozatorului se manifestă prin neglijențe supărătoare, întorsături de frază ce nu corespund topicii limbii românești.

Din multiplicitatea punctelor de vedere și a unei perspective mereu înnoite, se coagulează imaginea unui scriitor modern, apropiat

¹ Vladimir Streinu, *Pagini de critică literară*, I, Editura pentru literatură, 1968, p. 259.

de omul contemporan prin darul autoanalizei, neliniștea existențială și obsesia morții. Holban aparține acelei generații care a debutat după primul război mondial, aducându-și contribuția în variate domenii de activitate. Natură polivalentă, purtată de căutarea pasionată a esențelor, cu o cultură remarcabilă, nu s-a mulțumit să transpună numai experiențele și „dezastrele“ subiective, individuale, ci a integrat universului său alte continente sufletești. Raportînd la propria sensibilitate adevărurile vieții și adevărurile livești, el recrează lumea pe o bază infinit mai bogată și mai nuanțată. Nu este o comparare a celor două planuri, ci o contopire a lor, astfel că portativul pe care se mișcă își lărgeste neîncetat cadrul și dimensiunile prin anexarea valorilor spirituale din tezaurul universal.

S-a vorbit adesea de proustianismul lui Holban, el însuși revendicîndu-și descendența. Dar așa cum mai afirmat-o și în alte dăți¹, trebuie să vedem mai degrabă o corespondență a dispozițiilor temperamentale, o identitate de structuri psihice, care în cazul scriitorului român au cea mai mare însemnătate în procesul de integrare a influențelor într-o concepție estetică proprie.

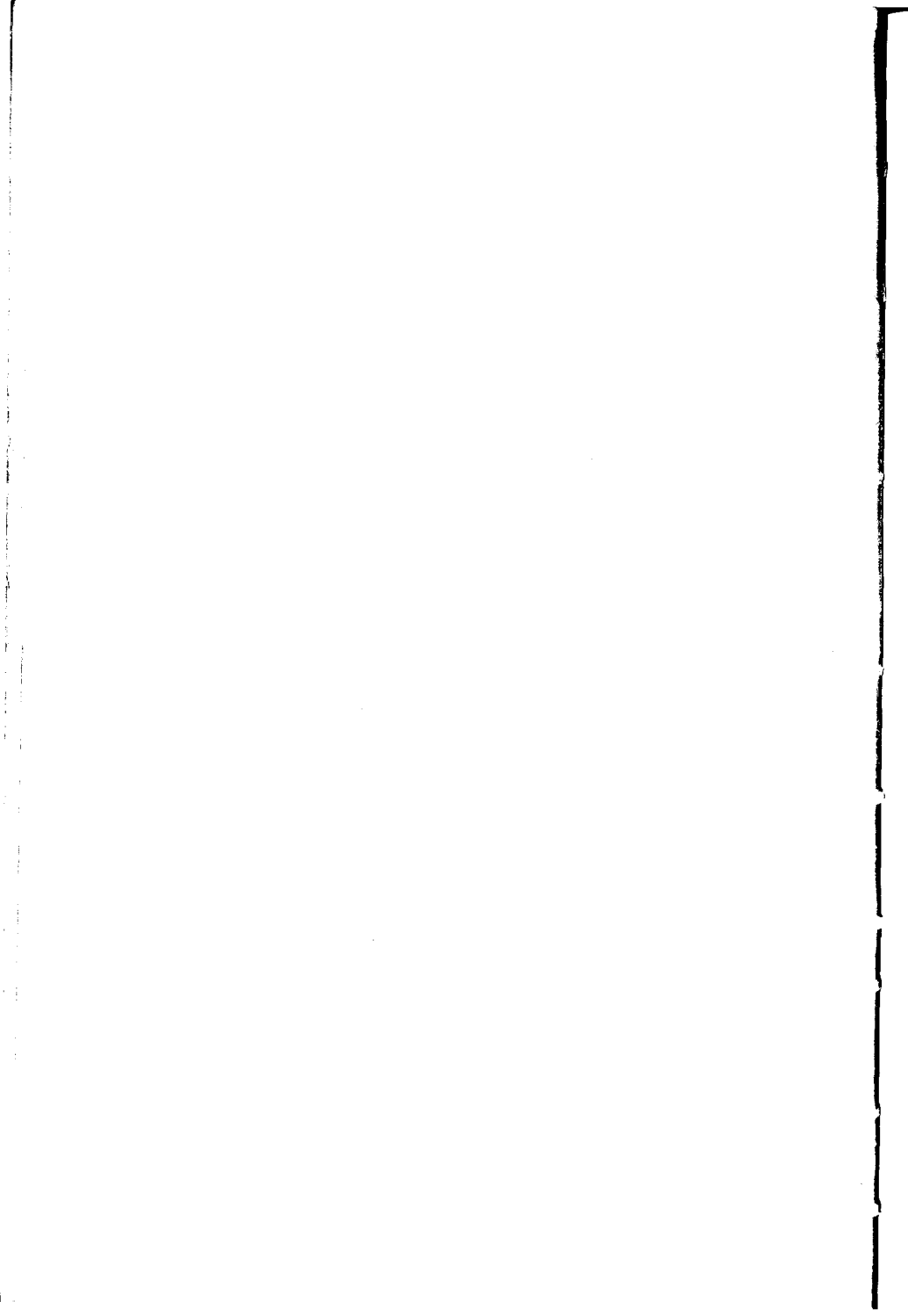
Literatura lui Holban constituie reflexul unei insurecții spirituale împotriva alienării și însingurării, o strădanie de demistificare a realității și o modalitate de restabilire a legăturii cu umanitatea. Scriitorul porcede la o cercetare minuțioasă a resorturilor psihice, realizată la mare tensiune, cu mijloacele inteligenței și intuiției. Rîvna autorului *Ioanei* este de a cuceri absolutul, iar nefericirea lui rezidă în neputința de a înțelege cauzele care alimentează mișcarea permanentă, modificările emoțiilor și sentimentelor. Pentru a se smulge provizoratului, efemerului, clipei într-o lume „dominată de timp“, Holban se străduiește să fixeze „devenirile“, să le încrusteze în opere de artă, singurele care-i oferă iluzia absolutului.

Torturat de marile probleme ale existenței, scriitorul își compune o partitură cu sușuri și coborîșuri melodice, a cărei temă principală se reliefează ca o dramă a cunoașterii.

ELENA BERAM

București, 1964—1967

¹ Vezi articolul meu intitulat *Anton Holban sau lectura afectivă în Secolul XX*, nr. 4 din 1965 și studiul meu *Echos proustiens* în *Revue Roumaine*, nr.1 din 1967.

NOTA EDITORULUI

Ediția de față adună pentru prima dată laolaltă moștenirea literară și publicistică a lui Anton Holban.

Spre deosebire de alți scriitori, Holban nu a beneficiat în timpul vieții de o tipărire masivă a creației sale. Cu excepția romanului *O moarte care nu dovedește nimic*, publicat în două ediții (prima la Editura „Cugetarea“, 1931, 171 p., a doua în colecția „Biblioteca pentru toți“ a Editurii Socec, nr. 1.498—1.499), celelalte lucrări în proză de mai mare amploare au fost prezentate cititorilor o singură dată:

Romanul lui Mirel, București, Editura „Ancora“, 1929, 152 p.;

Parada dascălilor, București, Editura „Cugetarea“, 1932, 108 p.;

Ioana, Brad (Biblioteca „Ritmul vremii“), 1934, 271 p.

Nuvelele, schițele, povestirile au rămas în paginile publicațiilor periodice, fără ca scriitorul să-și poată îndeplini dorința de a le stringe și publica în volum.

Prin strădania unor prieteni apropiați a apărut, în 1938, după moartea lui Holban, la Editura „Vremea“, o culegere intitulată *Halucinații*.

După douăzeci de ani, în 1958, Editura pentru literatură și artă publică un volum, *Parada dascălilor*, care înmănunchează aproape toate schițele, povestirile și nuvelele din culegerea *Halucinații*, completând sumarul cu *Romanul lui Mirel* și suita de portrete din mediul didactic, *Parada dascălilor*.

O confruntare a textelor din publicațiile literare, corespunzătoare celor incluse în ediția din 1938, ne demonstrează că îngrijitorii au procedat la o „stilizare“ care a denaturat uneori voința scriitorului. Modificările de acest ordin au fost reproduse și în ediția din 1958.

Prezenta ediție încearcă să reconstituie traiectoria activității lui Anton Holban, punând în circulație lucrările tipărite în timpul vieții scriitorului, cât și opere postume.

Din această ultimă categorie amintim:

a) *Jocurile Daniei*, roman despre care se știa că fusese dactilografiat și pregătit pentru tipar la sfârșitul anului 1936, deci cu puțin timp înainte de moartea neașteptată a scriitorului, din care câteva fragmente fuseseră publicate (vezi nota explicativă de la sfârșitul volumului II).

Prin grija noastră alte fragmente au fost oferite revistelor literare (*Viața românească*, X, nr. 1, ianuarie 1957, p. 127—133, *Gazeta literară*, X, nr. 462, 17 ianuarie 1963, p. 4, *Viața românească*, nr. 6—7, iunie-iulie 1963, p. 33—42, *Almanahul literar 1969*, p. 191—192).

b) Piesa în trei acte *Oameni feluriți*, care abia acum apare pentru prima dată complet. Deși a fost reprezentată la Teatrul Național din București, în stagiunea 1929—1930, numai un act se tipărește sub directa supraveghere a lui Anton Holban în revista *Azi*.

c) Piesa într-un act *Rătăcirii* a avut, din voința scriitorului, o soartă ciudată. Trimisă la concursul anual din 1934 pe numele doamnei Florica Codreanu, piesa a fost distinsă cu mențiune. Nu a figurat niciodată între operele scriitorului, din cauza acestei substituiri voite de persoane. O reproducem după o dactilogramă revăzută de scriitor.

Valoarea ediției de față sporește prin includerea masivă a publicisticii extrase din miile de pagini ale revistelor literare din perioada 1924—1937 (articole, studii, eseuri, cronici muzicale, plastice, literare, note de călătorie), capitol extrem de însemnat și care evidențiază diversitatea domeniilor abordate, cultura multilaterală a scriitorului.

Am ezitat îndelung înainte de împărțirea materialului pe volume și am ales o soluție intermediară, care să corespundă atât cerințelor editoriale, cât și celor de ordin tipografic.

Primul volum întrunește lucrările antume de mai mari proporții (*Romanul lui Mirel*, *O moarte care nu dovedește nimic*, *Parada dascălilor și Ioana*); în cel de al doilea volum au fost orînduite în continuare romanul *Jocurile Daniei*, schițele și nuvelele, piesele de teatru, notele de călătorie și eseurile dedicate Hortensiei Papadat-Bengescu și lui Marcel Proust; cel de al treilea volum cuprinde publicistica orînduită după criterii strict cronologice și corespondență. În cazul respectiv, principiul tematic ar fi oferit cititorilor lucrările repartizate pesectoare

(literatură, arte plastice, muzică etc.). Dat fiind faptul că multe articole se referă în același timp la artă și la literatură, Holban aplicând metoda comparativă, revenind cu predilecție asupra unor opere și creatori, utilizând exemple din toate domeniile, exista pericolul unei împărțiri arbitrare. În plus, criteriul cronologic are avantajul de a permite cunoașterea preocupărilor lui Holban an de an, precum și aria lui de investigație.

Aparatul ediției este format din studiul introductiv, un tabel cronologic, note, comentarii și variante la sfârșitul fiecărui volum, indici de autori și opere, precum și o bibliografie la finele ediției.

Notele însumează informații de istorie literară, aparițiile succesive (fragmentare sau complete), geneza lucrărilor, date concise despre opere și autori, cu lămuriri mai ample pentru domeniile artelor plastice și muzicii.

Variantele au fost înregistrate pentru stabilirea modificărilor de la publicarea în periodice la tipărirea în volume. Aceste modificări ne-au ajutat să corectăm multe greșeli de tipar, să punem la punct textul și să urmărim fluctuațiile lexicale și lingvistice.

La transcrierea textelor au fost respectate formele de limbă specifice scriitorului, aplicându-se normele ortografice în vigoare.

S-au păstrat alternanțele extrem de frecvente de tipul: *aibă / aibe, arate (să) / arâte, cetitor / cititor, mîini / mini, obicinui / obișnui, reflexii / reflecții, rezemat / răzimat, străini / streini* etc., etc.

S-au transcris întocmai forme regionale și arhaice ca: *boale, danțuri, ietac, jel, perini, petecă, strade, tristeță, vițiu, vorbareță, zădarnic* etc.

Au fost reproduse întocmai substantivele feminine terminate în *e* (în loc de *ă*): *cămașe, grije, păpușe, tovarășe, ușe*.

În cazul genitivelor și dativelor feminine s-au păstrat formele în *ii*: *neștiinții, perdeliu* etc., și s-a împlinit cu un *al* treilea *i* genitivul articular al femininelor de tipul: *manii, armonii* etc.

S-a păstrat pluralul în *ile* pentru *ele*: *literile, operile, pedepsile, și ele* pentru *ile*: *neliniștele, ulițele* etc.

S-au transcris în mod unitar *sint* și *care*.

În cazul alternanțelor *buduar-budoar, adaugă-adaogă*, am optat pentru o singură formă: *buduar, adaugă*.

Forme de tipul *curajos, pasagii, peisagiu, ravații*, le-am conservat, în alternanță cu formele curente astăzi: *curajos, pasaj* etc.

Consemnăm și unele forme verbale regionale, ca de pildă: *să reție, să spuie, să vie, vroi, creai* etc.

Numeralele au fost redată în cifre și în litere, după cum apar în textele de bază.

Ori de cite ori au lipsit cuvinte din text, le-am adăugat, punându-le între paranteze drepte.

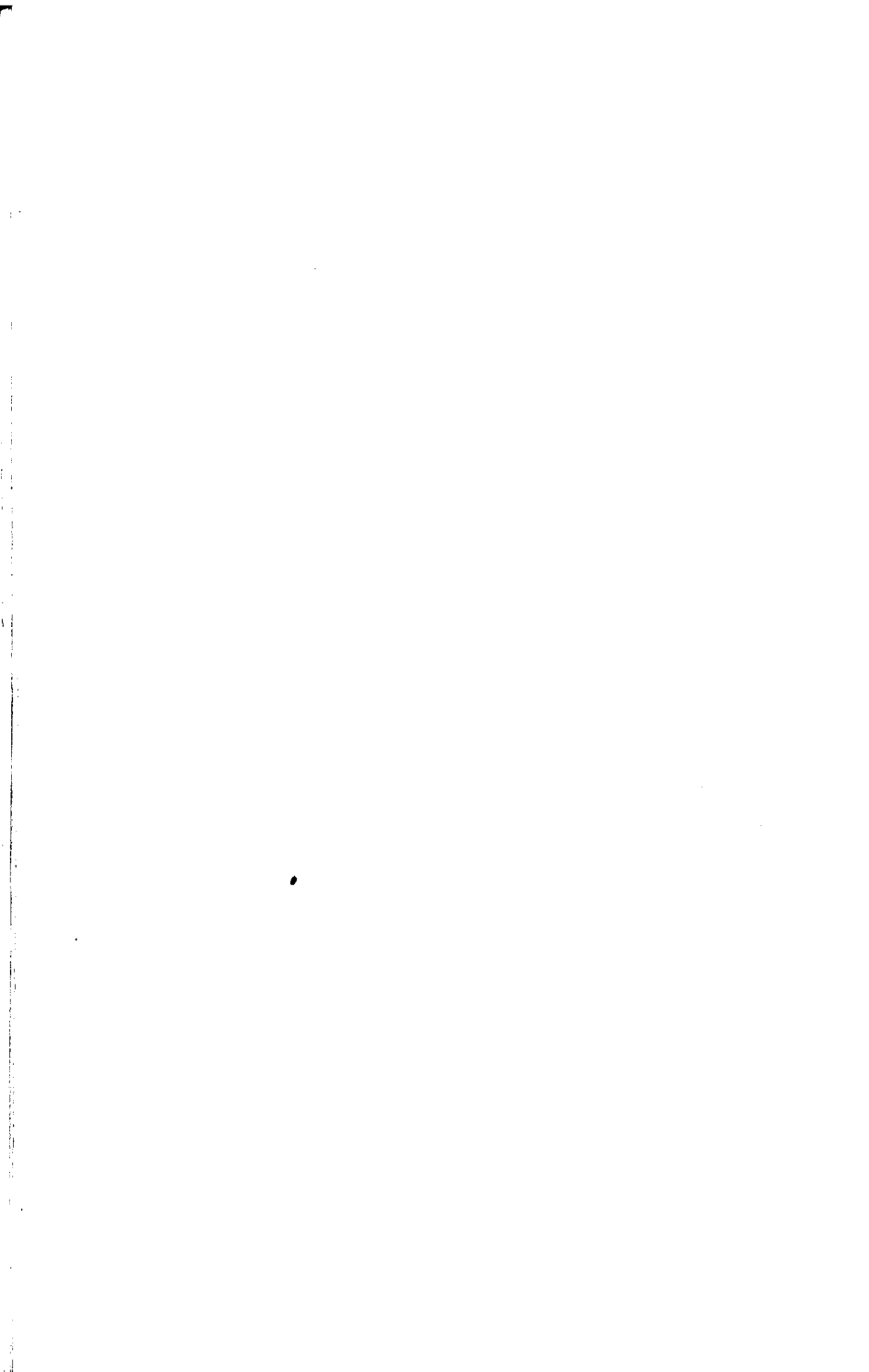
Greșelile evidente de tipar s-au corectat în mod tacit. Ori de cite ori au existat dubii, s-a înregistrat forma originală la capitolul de comentarii.

La capătul acestei note îndreptăm mulțumirile noastre rudelor, prietenilor și cunoștințelor scriitorului, care ne-au ajutat în perioada documentării și întocmirii ediției prin informațiile și materialul pus cu bunăvoință la îndemână, și îndeosebi doamnelor Florica Codreanu, Adina Ghițescu, Maria Stratulat, domnilor profesori Aurel George Stino, Ion Argintescu, Valeriu Luca.

E.B.

ROMANE

ROMANUL LUI MIREL

Trăsura urcă drumul gării, coti pe bulevard și se opri în fața celor doi tei bătrini, straje de o parte și de alta a porții. Mirel sări sprinten și se îndreptă iute spre intrarea împodobită cu geamuri colorate. În drum, zărind la fîntină pe Catinca, vînjoasă și arsă de soare, îi țipă: „Cîți copii mai ai, Catinco?”

Servitoarea întoarse capul și rise semet: „Patru, domnișore, și la anul o să am cinci”.

Lui Mirel nu-i plăcu glasul prea prietenos. N-avea decît 19 ani, dar socotea că boierii trebuie să fie respectați la orice vîrstă. Ca să se răzbune, îi aruncă în față: „Și tot cu oamenii din tîrg îi faci pe toți?” Cuvîntul duru. Servitoarea avusese în tinerețe un păcat, apoi se măritase. Bărbatul uitase și acum erau fericiți.

În ușa bucătăriei, la vorba de afară, apărură unul după altul, ca de obicei, Ghiță Prostul și, îndemnîndu-l pe la spate, Chiva, legănîndu-se pe picioare ca o rață. După o viață zbuciumată, cu copii mulți și iubiți feluriți, Chiva își orînduise bătrînețea și urîțenia lîngă argatul curții. Perechea era minunată. Totuși, cu toată moliciunea lui Ghiță și încăpătînarea femeii, prostul nu putuse fi hotărît s-o ia de nevastă. Boierul Ion trebuise să-i suporte, astfel, din lipsă de servitoare.

Mirel îi văzu stingaci, neștiind să dea bună ziua, și le strigă: „Chivo, am auzit c-o să ai un copil”. Ghiță rise prosteste, dar o mină îl trase pe la spate, repede, înapoi în casă.

Și apoi apăru Sultana, bucătăreasa bătrână și mititică, repede la toate, nedespărțită din tinerețe de casa boierească. Spuse bucurată: „A venit domnișorul nostru!“ Și se grăbi să-i iasă în întâmpinare. Băiatul își uită răutățile și fața i se însenină. Își aduse aminte de plăcinta făcută anume pentru dînsul pe ascuns, de preziceri bune asupra viitorului lui — bătrîna știa vrăjitorii — de povește frumoase și de povești cu zîne binefăcătoare. Îi strînse mîna și apoi, ca să-și ascundă emoția, se îndreptă spre cine: „Mărcule, ce faci acolo?“ Marcu nu-l recunoscuse: „Ah, tot prost ai rămas“. Și-l lovi în cap cu piciorul. I se părea că printr-o răutate nouă putea uita gestul bun de adințioară. Totuși, emoția rămînea. Chiar dacă nu se mai gîndea, voit, înapoi, mîngîia acum o pisică mare, neagră, cu vorbe bune. În sfîrșit, se îndreptă încet spre ușa de sticlă. Pe lîngă dînsul trecu în fugă Ioana, voinică și înaltă, frumoasă în rochia albastră și cămașa de zăpadă, cu cozile negre, lungi pînă la briu, cu picioarele goale. Strigă: „Bine-ai venit, domnișorul“, și-și arată dinții albi.

Mirel privi prin ușa de sticlă, în sufragerie, la lumea toată din jurul mesei. Își pregăti apariția și se gîndi cu ce cuvinte să surprindă mai mult.

Bunicul — boierul Ion, Tata — sta nemișcat, cu minile întinse de-a lungul brațelor scaunului înalt. O frunte mare, fără crețuri, ochi liniștiți, trăsăturile regulate, barba albă și îngrijită, împărțită în două, îi dădeau o înfățișare calmă. Alături, doamna-mare — Mama — rotundă pe cît era boierul de drept, veșnic în mișcare, rîdea în toate părțile. Cu fața spre ușă, Mary surîdea grațios, ca și cum ar fi știut de existența băiatului acolo. Lîngă dînsa, mititică și vioaie, tușa Lina vorbea tare. Apoi venea Ortansa, calmă, cu gîndul departe, și-apoi mica Lilli.

Scena familială mișcă pe Mirel. Reflectă: „Ce frumoasă e Mary!“ Se uită la fața tristă a Ortansei și la Mama, tot bine dispusă. Nu-i văzuse de multă vreme pe toți împreună, și totuși izbucni: „Pentru Dumnezeu, Tololoi, lasă strugurele în pace“.

Într-adevăr, Tololoi își întinsese mîna spre farfuria mare, plină cu struguri, din mijlocul mesei, care aștepta sfîrșitul mîncărilor, și rupsesse o boabă. Cu tot gîndul surprizei pe care trebuia s-o facă, Mirel nu putu să tacă în fața gestului

urit și pe care o mină cu vine multe, păroasă și neagră, îl făcuse și mai puțin elegant. Toată lumea se uită la Tololoi, care-și retrase iute mina. Ortansa, rugătoare, îi șopti: „Taci, te-aude Tata“.

Tușa Lina era încântată de exclamația răutăcioasă. Se uita la toți și făcea reflecții. Mary, ca și cum n-ar fi supărat-o situația puțin ridiculă a bărbatului său, suridea și mai pronunțat.

Mama primi pe băiat cu gesturi multe, cu vorbe amestecate, cu o gamă întreagă de a. Singur Tata rămase ca împietrit pe scaun, ca și cum o mișcare de a lui ar fi stricat armonia celorlalți. În sfârșit, cu un gest domol, netezi părul lui Mirel, care se apropiase de dînsul. La Mama băiatul întirzie mai mult. Bătrînica îl săruta mereu, pe frunte, pe ochi, pe obraji, pe părul roșcat, vorbind în același timp, întrebînd și răspunzînd singură, întorcîndu-l ca să-l privească din toate părțile. Cu greu îi dete drumul. Mirel înconjură masa și se duse întins la Mary. Ea îl sărută neîndeminatec și-i șopti: „Du-te la Ortansa. Uite cum se uită la tine, săraca!“

O ascultă, și mamă-sa se uită de aproape la el, cu o dragoste nemărginită. Apoi trecu, pe rînd, la tușa Lina, care-i spuse că-l iubește, la Lilli, pe care o întrebă: „Tot așa de moale ești, Lilli?“ Și-și întoarse iar privirea înspre Mary. Dînsa, zîmbind, îi arată pe bărbatul ei. Uitîndu-se în altă parte, Mirel întinse mina lui Tololoi, dar nu putu să nu-și arate dinții ascuțiți. Apoi luă loc lingă Ortansa, la tacîmul adus în grabă de Ioana. Masa își urmă cursul ei. Conversația era dusă acum de Mama, de tușa Lina și de Tololoi, care-și dădea părerea despre orișice, și uneori de Mirel, cînd i se dedea răgazul să răspundă. Tata își răzimase din nou mina pe brațul scaunului.

Întrebările Mamei, mai cu seamă, nu mai conteneau. Mirel se întorcea dintr-o călătorie lungă în Orient, făcută împreună cu mai mulți tovarăși, și avea ce povesti. Întotdeauna îi plăcuseră călătoriile și nu lua seama la frica Ortansei, care tremura de grijă. Plecase odată, demult, pînă la un oraș vecin, și dispariția lui înspăimîntase pe toată lumea. Apoi, cu toată cearta, pornise din nou. De atunci se obicinuseră cu el. Rămînea doar Ortansa să tremure, în urmă. Acum

se dusesse departe de tot, fără să-i pese de noua împotrîvire pe care primejdia depărtării o ridicase și mai puternică. Găsise tovarăși mai mari, excursia fusese organizată de aproape și nu putuse lipsi tocmai el. Povestea acum, la întimplare, după întrebările deslușite din învălmășeala vorbelor. Mama cerea deslușiri despre mormîntul lui Cristos, tușa Lina despre piramide.

„Ierusalimul, niște popi care se ceartă, apoi tratații la ovrei, la englezi, la patriarhi și la muftii, cu rahat și cafea neagră. Și piramidele: trei mormane scurte și groase de bolovani, la capătul unei mahalale a Cairului. Impresie de testabilă. Alături, Sfînxul cîrn.“

Tololoi era curios dacă femeile din Palestina erau blînde pe cît sînt de frumoase. Și, priceput în toate, făcu cîteva considerații asupra rasei. Mirel ar fi voit să inventeze o aventură, pe nisipurile Tel-Avivului, cu vreo arabă nostalgică. Tinerețea lui și prezența familiei nu-l sfiau. Siguranța cu care vorbea Tololoi despre femeile de acolo îl făcu însă, cu toată părerea de rău, să-l dezaprobe cu vioiciune: „Nu-i adevărat, numai niște slute“. Își dete iute seama că putea, totuși, să nu renunțe la prima lui intenție de a se face erou de roman. „În schimb Egiptul“... Se opri, tăcînd cu înțeleșuri, ca să impresioneze și mai mult. Știa că n-au să-l lase la începutul istorisirii. Într-adevăr, tușa Lina adăugă imediat: „Egiptul?“ Ortansa, fricoasă de îndrăznelile lui Mirel, îl rugă cu o privire să tacă, dar el se făcu că nu vede. Toată lumea îl privea, așteptînd. Înșuși Tata, printr-o privire mai atentă, își arăta aprobarea. Ortansa mai îndrăzni să spuie: „E și Lilli de față“. Mirel îi răspunse cu siguranță: „Parcă ea pricepe ceva!“, ceea ce făcu pe biata fată, tăcută și sfioasă, să se facă și mai mică la colțul mesei. Ceilalți găseau că băiatul avea dreptate. Dar Mirel făcea observații acum în altă parte. Cu toate că vorbea de obicei repede, își repezi și mai mult vorba, ca să nu fie timpul să se schimbe ceva: „Uitați-vă la Tololoi“. Într-adevăr, Tololoi, mare admirator de cucoane, cum pretindea Mirel, asculta nemișcat, cu ochii lucioși sub ochelarii rotunzi, cu cravata într-o parte și cu fălcile, de așteptare, pîrînd că mestecă ceva.

Imaginea nu era lipsită de interes. Ceilalți tăcură și-și întoarseră, cu bunăvoință, ochii în altă parte. Numai Mama protestă, ca de obicei la ocazii de astea: „E doar băiatul

meu". Tuşa Lina surise răutăcios. Tololoi voi să spună ceva răstit, se încurcă şi tăcu. Apărarea Mamei dura şi mai mult. Numai Mary avea zîmbetul ei minunat de totdeauna, ca şi cum nu s-ar fi întîmplat nimic.

„Extraordinar oraş Cairo. Modern şi vechi totodată. Străzi mari şi drepte, case cu etaje multe şi nivelate sus, teatre, cafenele şi restaurante elegante, toate pline de oameni îmbrăcaţi europeneşte. Nici nu crezi că eşti într-un oraş oriental. Şi apoi, alături, Cairo vechi, cu străzile strimte şi înghesuite, cu prăvăliile pitice unde se găsesc de toate: mîncări, bragă, mărgele şi muşte. Cu măgarii totdeauna în vervă... şi, mai departe, vestigiile preţioase, geamiile enorme, mormintele mamelucilor şi ale califilor. La mijloc, Nilul verde, cu palmierii pe de lături.“

Nu aceasta aşteptau ceilalţi de la Mirel. Erau convinşi că, deoarece văzuseră Parisul, restul lumii nu-i mai putea învăţa nimic de preţ.

Tololoi, curios după aventuri, nu se amuza nici el. Băiatul însă nu se grăbi. Priceput, ştia să-şi pregătească efectele pe îndelete. Aşteptarea putea da mai multă importanţă şi crezare mai sigură închipuirilor lui. Nerăbdarea tuşei Lina îl hotări însă să înceapă:

„Dar vreo aventură n-ai avut?“ Răspunse scurt: „Trei“.

„Bravo!“ izbucni Tololoi, şi aplaudă. Îndrăzneala lui Mirel era cunoscută de toţi, astfel că nimeni nu-i punea la îndoială vorbele. Totuşi, cu toată fantezia lui promptă, se gîndi să amîne povestirea pe cînd Tata, a cărui nemişcare îl încurca puţin, nu va mai fi de faţă.

Avea trei succese de imaginat pentru altădată.

Ioana, subţire, se strecură printre scaune cu o mîncare nouă. Bătrînul îşi tăie friptura în bucăţi geometrice, cu grija să nu facă nici un gest inutil. Mama şi-o tăiasă de la început toată, în bucăţele mici, ca pentru un copil. Mary, Ortansa şi Lilli nu se băgau în seamă cum mîncău. Mirel examinează iarăşi pe Tololoi, căruia îi plăcea mîncarea, ca şi femeile. Pînă să-i vie rîndul la servit, se uita mereu la farfuria mare, cîntărind din ochi fiecare bucată. Apoi, la urmă, tot nu era hotărit. Bolnav mereu de stomac, doctorii îl obligaseră la o dietă severă, pe care el nu o putea ţine în-

tocmai. Alerga, astfel, la tot felul de șiretenii, ca să înșele pe ceilalți și mai ales pe el însuși. Deosibea înțelesul cuvîntului „a mânca“ de „a gusta“. Cînd i se atrăgea atenția, protesta cu vehemență: „Nu vezi că numai gust?“ Gustă și de astă dată. Luă, neîndeminatec, bucata de friptură, o scăpă în farfuria mare și o luă iar. Simțea privirile lui Mirel îndreptate asupra lui și se încurcă și mai mult. I se păru că a luat prea mult, că n-ar mai ajunge pentru restul mesei, se uită la cei rămași, ridică din nou carnea, o legănă puțin în aer nehotărit, apoi o puse la loc, încercînd să rupă din ea cu lingura. Mirel îi spuse ironic: „Cu cuțitul se taie, Tololoi“, ceea ce pricinui ruga Ortansei: „Tot răutăcios ești“. Tololoi începu să mănînce, în sfîrșit, stîngaci ca de obicei, zgomotos, cu ochii ațintiți pe sos. Mirel, neavînd răbdare să întirzie mai mult asupra aceluiași subiect, readuse conversația la început: „Este un cartier celebru în Cairo... acela al femeilor ușoare“...

Și începu povestirea, fără să mintă cu totul. Unul dintre tovarăși, „doctorul“, mic și vorbăreț, cu ochii scinteietori, descoperise cartierul: străzi strimte de doi metri, nenumărate, și, pe amândouă părțile, pe la uși și pe la ferestre, la toate etajele, pe balcoanele mici, femei de toate vîrstele, vopsite, în costume sticloase, ademeneau pe trecători.

Lume multă, vorbă, miros greoi și cite un piano dezacordat. Uneori, cite o lampă se stingea ca să se reaprindă curînd. Mirel avea impresia că se află între culisele unui varieteu, înainte de a se începe spectacolul, unde aveau să danseze mii de baletiste. Oamenii circulau printre ziduri, încet, interesați și totodată fricoși, oprindu-se ca la bălei în fața vreunei uși mai luminoase, hotărîndu-se cu greu să intre înăuntru. Femeile îi chemau în toate felurile, și, la urmă, „stăpînul casei“ aducea argumente noi: „Dansează femei goale, cinci lire“.

Doctorul, deși cartierul nu-i inspira nici o încredere, nimerise singur aici și, admirator al sexului frumos, intrziase multă vreme, făcuse cercetări amănunțite. Lucru curios, cu toată slăbiciunea corporală, după atîtea nopți nedormite, cu toată lipsa de bani, explicabilă la sfîrșitul unei excursii lungi prin țări scumpe, reușise să se facă cunoscut într-o singură seară. În noaptea următoare, cunoscător mare, luase cu dînsul pe Mirel, curios de cele auzite, pe Cer, îmbrăcat după ultima modă și veșnic cu grija dungii pantalonilor, pe Grosu, într-adevăr enorm,

cu nevastă și copiii mulți acasă, oftind după ei, pe Ticu, mititelul, codița celor mari, cu bastonul mai mare decît dînsul.

Le arată de toate și îi duse într-o casă cu fete multe, unde fu primit cu țipete de bucurie, și, după ce sili pe Mirel să cînte la piano, încercă chiar un dans. Apoi, în capul grupului, plecă mai departe. Recomandă pe italianca, picior peste picior, cu fruntea răzimată pe un deget, într-un costum închis pînă la git și într-o ținută demnă, care-i surise, pe Jeny, poloneza, pe Dora, pe Lola, pretutindeni răsfățat. Apoi trecu mai departe, în cartierul mai întunecos al negreselor.

Tabloul nu era deloc fermecător. Murdare și uscate, cu un păr creț, incurcat, goale aproape, femeile negre rîdeau la trecătorii acum mult mai rari. Pozițiile lor groțești dezgustau. Teoriile doctorului schimbară însă părerile celorlalți. Asigura pe toți de farmece necunoscute în Europa, de senzații rare și nebune. Apoi, pe un ton patetic, cită un vers din Mallarmé. Și mai departe încă, și mai întunecos, se întindea cartierul bărbaților. Aici doctorul nu voi să întîrzie mult. Se întoarseră pe același drum. Doctorul, darnic, invita la o alegere și se oferî însuși ca expert. Cuvintele lui se dovediră a fi puternice. În orice caz, făcură pe Cer să dispară grațios prin perdelele buduarului lui Jeny, poloneza. Doctorul îi strigă: „Bagă de seamă să nu-ți strici dunga pantalonilor“, și plecă mai departe. Grosu intră și el la Dora, nu fără să ofteze gîndindu-se acasă. Cum Ticu, sprijinit în baston, întîrzia la un limonagiu, doctorul rămase numai cu Mirel, care se arătase surd la invitațiile lui. Se întrebuițase gluma, rugăciunea, promisiunile — zădărnice. Teribilului Mirel, de răutățile căruia se temea toată familia, îi era frică.

Doctorul mai întîrzie cităva vreme prin ungherele ulițelor, apoi se opri la ușa italiancei, care-i zîmbi, în aceeași poziție grandioasă. Intră în casă, găsi un scăunaș și se așeză lîngă femeie. Curînd începu o conversație lungă cu dînsa asupra impresiilor avute în Italia, cu ocazia unei alte călătorii a lui. Mirel îi privi o clipă, se gîndi la curiozitățile lumii și se așeză mai la o parte, pe treaptă. În jurul lui, luminile, muzicile, țipetele se întretăiară. Și, melancolic, cu gîndul departe, poate la o poartă mare cu doi tei foșni-

tori de o parte și de alta, răutăciosul Mirel se uita la un colț de lună, apărută stingher, pentru câteva minute, printre două acoperișuri apropiate...

Rămase multă vreme astfel. Trecătorii mulți nu-l tulburară. Italianca, distrată de povestirile dibace ale doctorului, își uitase clientela obișnuită. Începu să-și spuie și ea visurile ei de odinioară, din Veneția; cum gusturile nestatornice și nenorocul o purtaseră prin toate colțurile lumii, ca să ajungă la Cairo, în acest colț îndepărtat. N-avea încredere în viitorul la care se gindea cât de rareori cu puțință. Doctorul îi descrie atunci Bucureștii ca pe un oraș minunat, cu bărbați voinici și nobili ce nu-și precupețeau banii, și unde el avea atâtea cunoștințe. Apoi găsi o apropiere între italieni și români, porniți de la aceeași sursă comună, latinitatea. Italianca putea fi fericită în București. Chestiunea, e drept, trebuia studiată mai de aproape. Când italianca ceru deslușiri imediate, doctorul își aduse aminte că nu venise singur. Se uită la Mirel și întreabă intrigat: „Ce s-o fi făcut ceilalți? A trecut atîta timp, să nu se rătăcească cumva...” Apoi, intrigat de-a binele: „Dar unde o fi rămas Ticu?” și deodată ridicîndu-se: „Trebuie să mergem să-i căutăm”. Își luă bună seara, promițînd întîlnire pentru ziua următoare.

Femeia îi surise prietenește, apoi își reluă poziția demnă de la început, dreaptă pe scaun, picior peste picior, cu fruntea sprijinită pe un deget. Cei doi tovarăși plecară pe același drum și găsiră pe Grosu în ușa unde fusese părăsit, singur, neștiind încotro s-o apuce, cu figura tragică. Doctorul, fără să se oprească, îl trase de mîncă cu un: „Hai, desperatule” și trecu înainte. Apoi mai spuse: „Cred că o să fii așa de drăguț și n-o să mai oftezi în astă seară”.

Mai departe, găsiră pe Cer de vorbă cu Jeny, poloneza. Era încîntat, căci se credea cu mare trecere la femeii. Le vorbea întotdeauna cu înțelesuri, arăta scrisori care nu-i aparțineau sau interpreta după plac cuvinte fără nici o importanță. Se credea obligat să vorbească cu orice fată și să pară îndrăzneț, cînd de fapt era inofensiv. De nu era văzut sau cînd se putuse face că nu vede, speriat de truda care-l amenința, dispărea îndată ce vreo cunoștință se ivea la colțul unei strade. Acum se simțea obligat să

întreie conversația cu Jeny. Ceea ce doctorul putuse face cu ușurință Cer se chinuia prin risete puternice sau prin gesturi mari. Jeny, după ce primise banii, ascultase plictisită citva timp, și la urmă nu mai ascultase deloc. Cer îi vorbea, obosit și el, despre muzeul din Cairo, despre piramide sau despre climă. Apariția doctorului puse capăt discuției. Jeny îl primi cu o explozie de bucurie. De la prima privire, doctorul pricepu că n-are de ce să felicite pe Cer. Totuși, cu toate pretențiile polonezei, nu întârzie mult lângă dinsa. Gîndul dispariției lui Ticu îl neliniștea. Își luă rămas bun plin de promisiuni și, în frunte cu Mirel și Cer după el, cu Grosu, tirindu-și anevoie picioarele groase, la coadă, ceata se puse în mișcare. Cutreierară zadarnic toate colțurile. Reveniră apoi pe același drum, întrebără, și nimeni nu putu să le dea vreo deslușire. Cercetară în van prin camerele cu ferestrele întunecate: „S-o fi întors acasă...” O ultimă încercare prin cartierul negreselor îi duse însă la un rezultat neașteptat. În pragul unei uși, zîmbitor, sprijinit în bastonul lui mare, apăru Ticu, în timp ce o dihanie cu chip de om, neagră și păroasă, rinjea la spatele lui. Doctorul, el însuși deconcertat, exclamă un: „Bravo, mă Ticule“, laudă mare, și băiatul se roși pînă la urechi de bucurie.

Priceperea doctorului de a se descurca orișunde, cu ușurință, plăcuse mult lui Mirel. Astfel, cu termosul întotdeauna prins la șold, se dădea jos la fiecare gară de acolo, sub căldura cotropitoare, și se ruga să i se dea gheață, întrebuițind toate semnele posibile ca să se facă înțeles. La Ierusalim, unde negustorii evrei cereau zece prețuri pe fiecare obiect, știa să se tocmească minunat. Cerceta de aproape marfa, o compara în gînd cu altele văzute în altă parte, făcea glume, se împrietenea și reușea să capete lucruri cu prețul cel mai ieftin posibil. Mirel, timid cu cei străini, găsea în exemplul doctorului un ideal la care ar fi dorit să ajungă. Încercase odată și el să facă la fel și izbucnise într-o explozie de vorbe ca să sperie pe un negustor, dar nu reușise nimic. Își auzi vocea falsă și renunță, amărit, la vreo nouă încercare. Acum se mulțumea numai să-și atribuie cîteva din îndrăznelile doctorului. Întors acasă, voia chiar să le povestească pe indelete, ca și cum ar fi fost ale lui, pe un ton indiferent, netemindu-se din partea

nimănu-i de vreo dezmințire. Cartierul femeilor din Cairo îl impresionase cel mai mult. Neluind în seamă prezența Tatei, se gîndea să facă povestirea imediat. Fața rugătoare a Ortansei nu-l supăra deloc. De altfel, surisul tușei Lina, ochii rotunzi ai Mamei și întrebările zgomotoase ale lui Tololoi îl încurajau. Și începu mai întâi cu multe înțelesuri, apoi vorbind pe față. Tololoi citeodată îl întrerupea cerînd lămuriri. Dar deodată vocea Ortansei se auzi mai puternică decît de obicei: „Pentru Dumnezeu, e și Lilli de față!“ Lilli se făcu iar mică. Tușa Lina, nedepinsă să audă la Ortansa vorbe hotărîte, începu un: „Lasă-l să spuie“, dar, ridicînd întimplător ochii spre dînsa, îi văzu, ca niciodată, fruntea încrunțată.

Se opri atunci. Se auzi zgomotul furculițelor. Mama, cu îndeminare, începu să spuie cît l-au dorit, atît ea, cît și Tata: „Nu-i așa, Ion?“ Însă Ion nu făcea nici un semn. Numai Tololoi, stîngaci, încercă peste vorbele Mamei: „Și mai departe?“ Cînd Mirel fu sigur că nu mai poate continua, iar de ar face-o, impresia n-ar mai fi așa de mare, își reîncepu răutățile obișnuite. Cum discuția nu fusese hotărît schimbată, căci Ortansa nu avea atîta curaj ca să înceapă, iar ceilalți nu voiau sau nu puteau s-o schimbe, tot el întrerupse o situație plicticoasă, care se prelungea prea mult, și întrebă ascuțit: „Ce mai faci, Lilli?“

Întrebarea era ironică, și Ortansa nu putea fi mai mulțumită. Orfana crescuse singuratică în mijlocul familiei, și acum, destul de mare — avea 17 ani — părea nesigură în viață și fricoasă de orice gest sau vorbă care i se arunca în față. Tăcută și plăpîndă, n-o cunoștea nimeni; nu se știa dacă avea și care-i erau gusturile, dacă suferea sau dacă era fericită. Bunicul o crescuse fără să se ocupe de dînsa. Mama, vorbăreață și bine dispusă totdeauna, nu-i iubea ochii triști și fața potolită. Cu cîteva vorbe bune, se simțea scăpată de obligațiile ei față de Riria, fata ei cea mai mare și mama lui Lilli, tristă și ea, și pe care n-o răsfățase odinioară din cauza tristeții sale. Fără să fie întreată, Riria fusese măritată cu primul venit. De altfel, nici nu protestase. De a doua zi chiar, nu se înțelesese cu bărbatul său, ea, care se înțelegea cu toată lumea. Jean era greoi în vorbe și în fapte, neînțelegător la încercările Ririei de

a se apropia de dînsul. Se îmbăta adeseori, și scenele erau atunci penibile.

Muri curînd după nuntă, pe neașteptate, și Riria rămase cu totul dezorientată asupra vieții pe care avea s-o ducă mai departe. Bătrînii îi oferiseră o ospitalitate nu tocmai binevoitoare, dar soarta fusese îndurătoare. Muri, născînd pe Lilli, înainte de a-și fi putut vedea copilul și de a regreta, astfel, ceva în viață. Streină și neîngrijită crescuse copila la casa bătrînească. O slugă o păzea și bunicii primeau doar sărutarea de dimineață și de culcare. Prin ungherele casei fata se juca tot timpul cu o păpușe, liniștită, neștiută de nimeni. Toată nevoia de dragoste și-o revărsa asupra bucății de petecă, și toate cuvintele mîngîioase le inventa singură. O dată doar ieși din umbra obișnuită. Își prinsese un deget în ușă și încercă un țipăt; privirea surprinsă a Mamei, care nu-și închipuia că fetița poate să plîngă, o incremenise și o făcuse să-și uite durerea. Își ridică păpușa, care căzuse jos, și fugi în fundul grădinii. Tremura toată, iar noaptea se zbătu în somn. Sluga care o îngrijea o descîntă a doua zi.

De atunci nu mai arătase nici un semn de viață. În vremea școlii, Mama află mai tîrziu că Lilli învață foarte bine. O sărută și-și aduse aminte că și Riria învățase la fel. Chemă pe Tata, care puse, ca niciodată, mîna pe fruntea fetiței. Apoi timpul trecu iarăși ca și-nainte. Doar Tata, la vreo întrebare streină, spunea cu laude: „Învață foarte bine“, ceea ce o făcea pe Lilli să se roșească și să fie bucurasă toată ziua.

Divorțul Ortansei schimbă multe lucruri în viața ei. Ortansa semăna cu Riria: aceeași tristețe veșnică, aceeași bunătate, aceeași puțință de a se face în mijlocul tuturor inexistentă și de a nu încurca pe nimeni. Avusese o viață la fel de chinuită. Bărbatul ei fusese tot așa ales la întimplare. Dacă nu bea, avea în schimb cusururi și mai mari. Era spaima tuturor, ocăra pe toți, bătea slugile, trăia rău cu toată lumea. Ortansa suferi toate, știind că la Tata și la Mama ar fi fost de prisos. Apoi nu voia să lase pe Mirel fără tată. Băiatul era deștept, dar avea un caracter nesigur. Părea că s-au întîlnit în el calitățile și defectele părintești: ca tatăl său, era scripitor, repede la toate și, în același timp, egoist și răutăcios; iar alteori, ca mamă-sa, era timid,

fricos și cu atenții care minunau. Atâtea trăsături, unele contrare altora, se amestecau la el în măsuri inegale și foarte capricioase. Nu putea fi cuprins într-o formulă, și neașteptat veneau de la el răutățile, ca și cuvintele bune. Ortansa trăia într-o veșnică frică asupra celor ce avea să spuie sau să facă.

Cu toată bunăvoința ei, Ortansa n-o putuse duce la capăt cu Georges. Slăbise și se temea să nu moară și să rămie Mirel singur.

În urma unei slăbiciuni mai accentuate, doctorii chemați în grabă fuseseră lămuriți: viața cu Georges nu se mai putea. Mama și Tata trebuiseră să accepte întoarcerea fiicei lor în casă. Mama se arătase chiar drăgăstoasă și se învinuia că nu veghease destul altădată.

Apoi totul se liniști. Mirel, cetitor neobosit, nu arunca decît rareori cîte o răutate. De altfel, amator mare de excursii, pleca de cîte ori putea. Școala îi lua restul timpului. Lilli însă nu se mai simțea atît de singură. Avea cine să-i poarte de grijă: Ortansa veghea ca o mamă asupra ei. Nu vorbeau mult împreună, totuși se înțelegeau de minune. Această înțelegere pricinuia deseori răutățile abile ale tușei Lina, dar cum dinsa venea rareori în provincie, nu supărau prea mult. Apoi sensibilitatea Ortansei, lovită deseori de grosolăniile lui Georges era oarecum zdruncinată. În ceea ce privește pe Lilli însă, Ortansa se arătă hotărîtă cum nu fusese niciodată. Nu suporta multă vreme gluma pe socoteala fetei. Pe Mama însăși o ruga să-i ia apărarea. Repede influențabilă, Mama era în stare de păreri de rău în urma rugii, după cum ironia tușei Lina o făcuse odinioară răutăcioasă. Obținuse astfel Ortansa, cu timpul, ca Lilli să fie lăsată în pace. Uneori chiar avea curajul să-i laude știința, inima bună și cuminenția față de toți. Mai tîrziu riscă și comparații. Ceilalți primeau toate fără să dezaprobe, dar fără nici o grabă de aprobare. O dată chiar, Ortansa adăugă: „Și ce frumoasă e!“ Aceasta, desigur, era prea mult, și stîrni protestări. Niciodată nu se uitase nimeni la Lilli și părea o imposibilitate frumusețea ei, neobservată pînă atunci. Tușa Lina izbucni energic: „E o slută“.

Mama găsi nimerit un cuvînt bun: „Gîndește-te că e fata Ririei“, apărare stîngace, care supără și mai mult pe Ortansa. Tăcu și se duse să mîngîie pe Lilli în odaia de

alături; fără să fi auzit nimic, fata începu să plîngă în brațele ei.

Totuși întâmplarea îi aduse noroc. Lulu, o vară depărtată, vestită pentru o frumusețe rară și pentru multe aventuri avute în lumea bună, trecu prin oraș. Nimeni nu se îndoaia de gusturile ei și, cu toate că familia o vorbea pe la spate de rău, erau încințați cu toții să-și arate rudenția. Lulu își vizită neamurile, minunată în rochia ei elegantă, cu glasul zglobiu și nestinjenit. Cu toții erau adunați împrejurul ei. Erau și Tololoi cu Mary, veniți tot atunci. De cum venise, decretase definitiv: „Lilli e o minune!“ Mary surse și adăugă: „Întotdeauna am spus asta bărbatului meu“. Mama privi pe Lilli cu un zîmbet prietenos, ca și cum lucrul ar fi fost recunoscut de toată lumea de mult. Tata îi puse mina pe cap. Întimplător, Tololoi, care-și dedea totdeauna părerea, tăcu, ocupat cu un ziar, și astfel impresia nu fu pierdută. De altfel, Lulu nu se opri numai la o singură laudă. Mîngîie pletele blonde, și era interesant de văzut mina roză a femeii ușoare pe fruntea roză a fecioarei. Lilli, de emoție, nu putea spune un cuvînt. Tușa Lina își permise iarăși ironia: „S-a rușinat minunea“. Lulu însă era convinsă: „Extraordinar de fină. Mărturisesc că n-am văzut niciodată așa ceva. Un chip de înger, cu obrazul transparent, cu ochii mari și limpezi, cu sprincenele subțiri și arcuite, cu fruntea largă și puțin bombată. Apoi părul de aur. Ce frumos îi vine cu cărarea la mijloc!“

Totuși, tușa Lina adăugă: „Dar e așa de proastă“.

„Nu știu dacă e proastă, dar în orice caz e o minune. Ai crede un înger pictat de Botticelli. 17 ani. Nu pare. Abia o copilă.“

Exemplul lui Botticelli atîrna greu pentru tușa Lina. Avea oarecare lectură, învățase cîteva nume artistice sau literare și i se părea că are oarecare superioritate față de ceilalți. De s-ar fi făcut că nu observă numele ilustru, și-ar fi negat însăși această superioritate. Nu putea nici să contrazică comparația lui Lulu, cunoștințele ei fiind prea vagi ca să găsească argumente contrarii. Cu toată contrarietatea, fu nevoită să aprobe chiar mai mult decît ceilalți. Mama era acum de partea lui Lulu. De altfel, i se părea că niciodată nu crezuse altceva. Tata închise definitiv discuția:

„Fata învață bine“. Ortansa nu spusese nici o vorbă de apărare și, totuși, era cît mai mulțumită.

De atunci nu mai deschisese nimeni discuția și nu se mai știa părerea celorlalți asupra fetei. Și acum Mirel venise să aprindă iarăși focul abia potolit. Răutatea lui obicinuită nu putuse să se arate stinjenită de rugămintea umilă a Ortansei. Tușa Lina era bucuroasă și avea să reinceapă micile ei răutăți de fecioară bătrînă. Tata avea să spună doar: „Fata învață bine“, și Mama, din cînd în cînd, avea să înceapă o protestare vagă sub influența Ortansei: „Gîndiți-vă, e fata Ririei“. Mary, atît de drăguță întotdeauna, nu lua niciodată hotărîri care aveau s-o depărteze din mijlocul simpatiei generale. Cu toată vorba lui zgomotoasă, Tololoi nu conta. De la prima vorbă, Mirel se arătă primejdios pentru blîndețea lui Lilli. Fata se făcuse mică și aplecase capul în semn de umilință.

Dar Mirel se mulțumi numai cu o întrebare. Victoria i se părea prea mică ca să-l reție prea mult. Și se întoarse înspre Tololoi, un dușman mai interesant, ce-l preocupase întotdeauna. Spuse fără nici o nuanță ironică (de altfel, Tololoi nu era în stare să observe nuanțele): „Și Tololoi? Ți-ai luat doctoratul?“

„Nu încă... la toamnă.“

De ani de zile, de cînd își luase licența, de multe ori fără să-l întrebe cineva, nu spunea decît același lucru. Citea, dar era nehotărît și dezordonat în lectura lui. Mic, negru, slab, păros, veșnic făcînd impresia de nebărbierit, Tololoi nu avea o înfățișare prea gingașă. Obrazul era neregulat și aspru, și ochii, care se opreau multă vreme asupra unui vorbitor, cu ochelarii enormi și rotunzi, speriau. Era încîntat de miinile lui mici și nu observa pielea neagră prin care se observau vinele umflate. Apariția lui alături de Mary, elegantă și grațioasă, părea foarte ciudată. Fusese totdeauna bolnav. Acum, la fiecare început de masă, amesteca tot felul de doctorii. Boala îl împiedicase să-și continue studiile, dar prea harnic nu fusese niciodată. Învățase numai din îndemnul guraliv al Mamei și de frica Tatei, care însă nu-și arătase niciodată minia. Nu putuse pricepe decît studiile istorice, prinzînd cu ușurință datele și înlănțuirea faptelor, cauzele politice și economice. Acum, în

viața de toate zilele, cugeta cauza fiecărei întâmplări. Dacă cineva spunea în fața lui: „Copilul acesta este prost“, începea o explicație asupra motivelor atavice, a fatalității, a societății inconjurătoare. Vorbea tare și gingăvit. Totuși, nu-l asculta nimeni; ceilalți, deprinși cu vorba lui, nu-și întrerupeau firul gândurilor. Fără să observe neatentația generală, Tololoi continua.

Era inofensiv. Nu făcea nimănui rău, fiindcă era incapabil de a face ceva pozitiv sau să ia o hotărâre într-un fel. Unii îl dădeau ca model de bunătate. Ortansa era printre aceștia, și Mama se credea obligată să repete lauda. Străinii erau la început surprinși de familiaritatea lui Tololoi, care, incapabil să spună un „nu“, primea orice invitații, rămânea prin vecini uitând de casă, prindea brațul și spunea pe nume cu ușurință, se împrietenea repede cu orșicine. Pleca deseori la vizite, deși Mary, tot bolnavă, nu-l însoțea. Întârziea pe la cunoscuți, fără să se fi gândit dinainte; intra pentru citeva minute, și prietenul, grăbit să se ducă la club, știindu-l neprimejdios, îl ruga să-i ție de urit nevastei. Tololoi primea imediat. Și pînă noaptea tîrziu vorbea femeii despre mîncări, copii, despre orice, cu aceeași neistovire, dînd mereu sentințe. La orice ocazie începea să răscolească cite un fapt istoric. Privirea pînii îl făcea să discute despre exportul la romani. Prietena îl asculta pe jumătate, și în mijlocul vorbei îl întrerupea, cerîndu-i părerea la broderia la care lucra. Fără să se incurce, își da sfatul cu aceeași competență, la fel, într-un potop de vorbe amestecate. Mary nu se interesa deloc de întîrzierile bărbatului său; pretextînd tot felul de boale, ea era rareori vizibilă. Nu ieșea decît ca să se ducă la vizite sau la cumpărături, gătită, grațioasă, minunată întotdeauna. Nehotărit, vecinic în voia ultimului venit, Tololoi nu putea să lucreze la doctorat cu preciziunea și cu sistemul cu care ar fi trebuit. Își făgăduia muncă multă, dar în fiecare zi o vizită, o treabă sau indispoziția îl făceau să-și uite făgăduiala. Durerile de cap îl împiedicau mult, mai ales el n-avea curajul să treacă peste ele. Imediat ce găsea un motiv, nu-l mai nemulțumea lenevia lui; de fapt, chiar sănătos, alerga la tot felul de pretexte și găsea întotdeauna argumente convingătoare. Cînd începea, în sfîrșit, lectura, citea o pagină, apoi răspundea unei întrebări auzită în odaia

alăturată, deschidea fereastra și cumpăra fructe de la olteni, recitea un fragment dintr-un ziar vechi din preajmă, pe care i se oprise fără voie ochii lucioși, începea din nou studiul, dar închidea din nou cartea și pleca la farmacie după noi doctorii. Seara, fără să-l întrebe nimeni, spunea mulțumit: „Azi am cetit 6 ceasuri“.

Mirel îi observase obiceiul și-și bătea joc de el. Îl întreba zilnic: „Azi ai făcut vreo 10 ore de studiu?“ Și Tololoi, stingherit că trebuie să dea un pretext, pe care îl găsea vag și pentru dînsul și care spus tare nu mai era posibil, se încerca totuși să gîngăvească: „Nu știi că m-a durut capul? N-am dormit astă-noapte și sînt obosit.“

Într-o zi avu imprudența să se laude cu o noapte bine dormită și cu sănătatea excelentă (îi plăcea să vorbească mult despre dînsul). Mirel profită de ocazie și, pentru că-l știuse toată ziua pe drum, făcu observația la masă: „Azi trebuie să fi cetit foarte mult, și-a fost foarte bine“. Tololoi găsi și [de] data asta un răspuns: „Azi am avut gust de vagabondaj. Era timpul să am și eu odată dreptul ăsta.“

A trecut mult timp pînă ce Tololoi să-și dea seama că Mirel își bătea joc de dînsul. Trebuise intervenția specială a tușei Lina, cu ocazia întîlnirii lor la Tata. Într-adevăr, tușa Lina îi spuse cu intenții rele: „Ce bun ești... cum suporti răutățile lui Mirel“.

Lui Tololoi, cu toate că deprins să i se spună că e bun, vorba tușei Lina îi făcu și de data asta plăcere, fără să bănuiască gînduri ascunse. Primise ideea răutății lui Mirel față de dînsul ca ceva ce știa de mult. Neîfiind în stare de nici o hotărîre precisă, nici nu i-ar fi trecut prin minte să fie mai sever față de impertinența băiatului.

Dar tușa Lina, văzînd că nu-i reușește numai aluzia, adăugă apăsător: „Cum permiți piciiului aceluia să-și bată joc de tine?“

În fața unei întrebări așa de precise, Tololoi rămase consternat. Răspunse pe neașteptate: „Lasă, c-o să-l învăț eu minte“. Tocmai atunci intră Mirel, și Tololoi îi țipă: „Să te duci la dracu!“ Mirel, neștiind despre ce era vorba, rămase mirat, întrebător. Tușa Lina surise de nepriceperea lui Tololoi și de izbucnirea lui nepotrivită. Dînsul, luînd surîsul ca o protestare împotriva unei ocări prea mici, se încrêți și adăugă gîngăvind: „Nu vreau să fac rău Ortansei“.

Apoi ieși vijelios. La câțiva pași în odaia vecină găsi un ziar vechi. Ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, îl luă și, așezându-se pe canapea, picior peste picior, cu ziarul deschis întreg, ținându-l numai în câteva degete, cum numai el putea face, începu lectura.

După ce încercase povestirea amorurilor din Egipt, după ce neliniștise pe Lilli, Mirel îl întrebese pe Tololoi cu aceeași răutate ca și altădată: „Cînd dai doctoratul?”

Și Tololoi, nepriceput în nuanțe, răspunse cu aceeași bună-credință: „La toamna”.

Mirel începu să ridă. Mama, curioasă, cercetă imediat motivul. Ortansa întrerupse: „Pentru că e răutăcios”.

Mirel protestă: „Nici nu știi despre ce e vorba. Mă gîndesc la o scenă de la Sanatoriul Carol.”

Tușa Lina întrebă: „Ce legătură are?”

Băiatul ripostă: „Așa-i spiritul meu, mobil”.

Tușa Lina glumi: „Țopăitor”.

Dar Mirel găsea totdeauna ultimul cuvînt: „Cred că cei pricepuți pot găsi și în această țopăire o logică”, apoi, ca să convingă, începu repede povestirea.

„Un prieten al meu, bolnav de piept, era internat la Sanatoriul Carol. M-am dus într-o zi să-l văd. În sanatoriu erau în căutarea doctorului o serie de nebuni de diferite grade. Unii, liberi, se plimbau prin grădină, alții apăreau curioși printre gratii. Mi-aduc aminte că un avocat urla, nevăzut, după o fereastră cu geamurile sparte. În celula alăturată, o femeie slăbănoagă se agita și vorbea neîntrerupt. Sunetul vocii ei ascuțite se auzea pînă departe. La apariția noastră, ne învinui de nu știu ce crimă. Mai departe, o fată tinăra de tot, cu bucle negre, spunea incetișor versuri franțuzești.

Prin curte umblau cei cumiști. Madam Rapaport, dispusă mereu, se amăra numai cînd i se vorbea de scumpirea caselor. Dacă prietenul meu vorbea cu dînsa, ea îi surîdea gingaș: «Măi nebunule, măi, tu ai înnebunit de-a binelea». Madam Drăgușanu părea la prima vedere tot așa de sănătoasă. Nu se iubeau și, vorbind cu noi, se făceau una pe alta nebună. Și Garabet, răspunzînd invariabil de nouă ani, de era întrebat dacă va părăsi sanatoriul: «Plec luni».

În ziua aceea Garabet făcu senzație. Apăru în capul scârilor zimbitor, la braț cu «prințesa Ghica», îmbrăcată toată în roșu, cu o mătură în mână. În fața uralelor noastre, la care se asociase și madam Rapaport și Drăgușanu, cavalerul Garabet avu un moment de ezitare. Atita i-a fost de ajuns prințesei să cadă. Se propti în mini, apoi în 4 labe își continuă plimbarea pe scări.

Urmară câteva clipe tăcute. „Asta-i tot?“ făcu tușa Lina.

„Prietenul meu a părăsit sanatoriul curînd. După cîteva luni, mă plimbam seara cu dînsul pe stradă, prin fața clădirii sanatoriului. În grădină, printre pomi, sub lună, Garabet sta gînditor. L-am strigat să vie la gard. Era foarte măgulit de vizita noastră. Ne-am amintit împreună de timpurile de odinioară. Garabet ne ținu în curent cu ce se mai întimplase de atunci. Aproape toată lumea se vindecase. Poeta se măritase chiar, și era fericită acum. În locul lor nu mai venise nimeni altul. Era pustiu, și Garabet se plîngea de urit. Mă gîndeam la judecata lui perfectă; mă întrebam de ce nu-i dăduseră și lui încă drumul. Nu se observa la dînsul nici o urmă de rătăcire. Însă prietenul care îl cunoștea mai bine îl întrebă: «Cînd pleci, Garabet?» «Luni.»“

Povestea interesase. Mirel nu-și mai amintea cu ce gînd o spusese. Dar tușa Lina, răutăcioasă, readuse conversația la început.

Și băiatul ținti răutăcios, fără nici o finețe:

— Același lucru. Garabet spunea de 9 ani c-o să plece luni. Tololoi, de cînd îl știu, o să-și ia doctoratul la toamnă.

Tata se sculă cu zgomot de la masă și întrerupse, astfel, conversația. Curînd se risipiră cu toții prin odăile lor.

Tata impunea tuturor, și e greu de știut motivul acestei puteri asupra celorlalți. Nu era violent și nu-și arătase nici odată vreo dorință hotărîtă. Făcuse orice lucru cu socoteală, fără zgomot și gesturi inutile, și nici un fapt extraordinar nu adusese o schimbare în viața lui. Personalitatea lui se caracteriza prin a nu face nici un gest care să nu se vadă. Totuși, prosperitatea rodea în fiecare an.

Moșiile se întregeau, oamenii se înmulțeau la lucru. Devenise necesar în politică și era chemat ori de cîte ori era nevoie de o persoană reprezentativă. Trăsăturile feței regulate, fruntea enormă și calmă, barba mare și îngrijită, despărțită în două, mișcările măsurate, toate la un loc impresionau. Nu ținea discursuri, nu vorbea mult la mesele mari și, totuși, la dinsul se simțea centrul mulțimii, spre el se îndreptau ochii celorlalți, pentru plăcerea lui se încerca o părere nouă. O vorbă fără multă însemnătate, spusă de boierul Ion, era interpretată în diferite feluri și întotdeauna lăudată. În vreo ceartă politică din județ, prezența lui era indetulătoare să împace pe toată lumea. O singură dată o acțiune de a Tatei minunase pe ceilalți: se însurase, și noua-venită nu-i semănase întru nimic. Mama era rotundă și zîmbitoare, repede în mișcări și în vorbă. Discuta despre orice cu ușurință, curioasă totdeauna, gata la mici răutăți și la amintiri sentimentale. Mama ridea încontinuu, pe cînd

Tata abia încerca un suris. Mama nu-și mai găsea locul, pe cînd Tata, în jelțul înalt, părea de piatră. Și totuși, Tata și Mama se împăcaseră foarte bine. Prestigiul Tatei crescuse chiar și mai mult. Mama, ușuratecă, nu făcea însă nimic care ar fi clintit trîncicia bărbatului său. Dimpotrivă, în poveștile ei fără sfîrșit, amesteca cuvinte bune pentru dînsul. Prin ea, Tata devenise și mai impunător. Înșiși copiii, sub deseale asigurări de tot felul ale Mamei, nu încercau să iscodească puterile bătrînului. Tușa Lina, sora Tatei cea mică, romantioasă și guralivă, nu găsea de data asta nici un prilej de vorbă. Numai Mirel, cu mintea lui ascuțită, se indoise de calitățile Tatei. Aceste calități nu se prezintau prea bine conturate, pentru ca băiatul să și le poată preciza. Totuși, slăbiciunile erau tot așa de vagi. Nu se putea găsi vorba care să lovească drept, după cum putea fi nimerit Tololoi. Dar Mirel nici nu se gîndea să lovească. El nu căuta cîștiguri personale și nu urmărea scopuri ascunse și depărtate. Răutatea lui era dezinteresată. Lovea deodată și contra oricui, fără antipatii și simpatii anumite. Nu-și îndrepta, desigur, săgețile contra tuturor cu aceeași putere. N-ar fi intrigat pe seama unui absent. Îi plăcea ca efectul să aibă o anumită formă. Îl interesa să vadă rezultatul pe fața dușmanului, risetul înfundat sau tăcerea semnificativă a celorlalți. Tololoi, cu înfățișarea ridicolă, cu stîngăciile, cu vorba puțin gingavă, se potrivea admirabil gusturilor lui răutăcioase. Și astfel, lăsase la o parte pe Tata, care, nefăcînd nici un gest, nu avea ce să fie imitat. Respectat de toți, o pornire contra lui ar fi putut părea deplasată. Cum toată activitatea îi fusese încununată de succese, se bănuia că sub o frunte calmă se ascund gînduri foarte chibzuite. Și Mirel se mulțumea numai să chinuiască pe Ortansa cu aceeași glumă:

„Tata nu e omul marilor pasiuni.“

Apoi, cînd avea de spus cuvinte îndrăznețe și cînd Ortansa îi șoptea cu spaimă: „E Tata de față“, dînsul continua de obicei fără să se simtă deloc stînjenit.

Boierul Ion avusese trei copii, dar de nici unul nu era prea mulțumit. Fetele, Riria și Ortansa, amîndouă la fel, blînde și inexistente, umile în rochiile lor de bal cînd Mama încerca să le scoată în lume, nu putuseră să aducă nici un

prestigiu nou familiei. Fuseseră măritate la întâmplare. Riria murise curînd. Ortansa, după lungi ezitări, trebuise să se despartă. Omul datoriilor, atît timp cît ele erau vizibile, Tata primise la dînsul pe cei rămași, pe Ortansa și pe Lilli, fata Ririei, blînde amîndouă, și pe Mirel, acel caracter ciudat, amestecat din obrăznicia lui Iorgu și din timiditatea Ortansei.

Tololoi, la rîndul său, nu avea o înfățișare prea distinsă. Era urît, incurcat la vorbă, îmbrăcat neîngrijit, stingaci și deseori caraghios. Avea însă mari aptitudini pentru studiile istorice. Lumea îi hotărîse soarta: „E un om bun“. Mama se simțea datoare să pară mulțumită.

Și se însurase cu Mary. Nimeni nu putea explica impecabla aceasta nepotrivită. Mary, minunată, elegantă și zîmbitoare, întotdeauna de partea tuturor, cu cei slabi și cu cei tari, fără să-și arate vreo dorință hotărîtă, era prețuită de toți.

Astfel, zgomotoși sau tăcuți, mai mari sau mai mici, familia boierului Ion Dinu ducea o viață potolită. Fapte mici, care pentru unii din ei, mai plătînzii, însă, păreau grandioase și amenințătoare.

Deși obosit, Mirel nu dormi după-masa sosirii sale. Își aducea aminte de chinurile de odinioară: cînd era mic, îl obligau la somn, și el se zvîrcolea zadarnic în pat. Acum se răzbuna. Sta în grădină sub pomi, cu o carte în mînă, capul strîmb pe speteaza scaunului, un picior răsucit sub el, altul pe trunchiul unui măr. Din cînd în cînd, Ortansa ridica storul de la fereastra odăii ei și întreba rugător: „De ce nu vrei să dormi, Mirel? Nu vezi ce slab ești?” Băiatul se făcea că nu aude. Ortansa mai spunea oftînd: „Cum mă chinuiești!” și dispărea după perdele.

Soarele, împînzit de nori, abia pîlpîia. În orașelul de munte nu era niciodată prea cald. Mirosul bradului plutea în unde. Mirel se plictisea, cu ochii pe același rînd din carte, sub tăcerea prea cuminte pentru sufletul lui invrăjbit. În prag se ivi Lilli, ușurel, cu părul blond împărțit la mijloc, apariție suavă. Mirel o credea proastă și socotea inutil să te ocupi de proști și să le bănuiești virtuți ascunse. Plictisindu-l singurătatea, încercă totuși o conversație. Îi vorbi cu băgare de seamă, ca să n-o alunge:

— Ce mai faci, Lilli?

Lilli răspunse stîngaci:

— Bine.

Deprinsă cu glumele rele ale băiatului, era speriată de orice gest care ar fi venit din partea lui.

Pentru Mirel răspunsul nu era prea deștept. Întotdeauna îl supărau acele vorbe care nu spun nimic hotărît. Însă de data asta continuă:

— Nu vrei să vii lângă mine să stăm de vorbă?

Și iarăși o șoptă:

— Ba vin...

Și încet se apropie de dînsul. Rămase rezemată de un pom, una cu tulpina lui, subțirică, capul puțin aplecat. Mirel nu știa ce să o întrebe. Își adusese aminte de o vorbă de a Tatei („Fata învață bine“) și începu la întimplare:

— În ce clasă ești tu?

— Am trecut în clasa VI-a.

— Ce repede! Parcă acum te văd în școala primară; câți ani ai?

— Împlinesc în curînd șaptesprezece.

— Domnișoară desăvirșită. O să încep să-ți fac curte. Știi tu ce e aia?

Apoi, văzînd neliniștea fetei, gata să fugă, se întoarse la început:

— Și îți place școala?

— Desigur, îmi dă o ocupație.

— Sînt mulți imbecili printre profesorii tăi?

— Nu... Cum ar putea să fie?

Lilli răspundea rar, precis, cu fraze întregi. Mirel, care se grăbea la vorbă, sărea repede de la un subiect la altul, făcea fraze cu tot felul de întorsături, găsea școlăresc felul fetei de a vorbi. Apoi nici conținutul vorbelor nu-i plăcea prea mult. Fata era mulțumită cu toate și el era veșnic nemulțumit.

— Și care obiect îți place mai mult?

— Toate.

Mirel credea că un om inteligent trebuie să aibă o preferință hotărîită.

— Cum? Ce preferi? Literatura sau științele?

— Nu m-am întrebat niciodată.

În fața răspunsului naiv, băiatul se uită cu de-amănuntul la ea. După o lungă ezitare, Lilli spuse încet, ca și cum i-ar fi trebuit curaj mult:

— Îmi place muzica.

— Muzica? Ce părere ai despre Debussy¹? Îți place, nu-i așa? Un revoluționar. Ce finețe prinsă pe clape, pe care Beethoven nici nu le bănuia. Poetul celor mai gingașe stări sufletești. Pe care îl preferi dintre muzicanții² moderni?

Roussel³, Darius Milhaud⁴, Ravel⁵, Schreker,⁶ Honegger⁷, Stravinski⁸? Desigur pe Stravinski.

Spirit iscoditor, lui Mirel nu-i scăpa nici o noutate în literatură, muzică sau artă. Îi ajungeau câteva caracterizări ca să claseze autorul și ca să aibe o părere despre dînsul. Cei moderni îl interesau îndeosebi. Urmărea numele noi, ținea minte toate anecdotele în legătură cu ele, pe care le spunea apoi altora, ca să-și arate știința.

Lilli mărturisi, sinceră ca de obicei, dar cu o dezvinovățire în glas:

— Profesoara mea nu-mi îngăduie ca să cînt din aceștia...

— De care? Voia să vadă dacă fata putea să repete vorbele lui.

— De care spui tu...

— De care spun eu! Ha! Proastă profesoară! Ca toate profesoarele. Nu-s capabile să spună o literă mai mult decît cele învățate în tinerețe. Ascultă-mă pe mine! Apucă-te de Stravinsky!

Urmă o pauză.

— Și ce cînți mai mult din muzica clasică?

— Mozart!

— Mozart! Înțeleg Wagner! Să vorbim și de Mozart, dacă vrei numaidecît. Ce crezi despre Mozart?

— Cum ce cred?

— Cum îl înțelegi tu? Cum crezi că se poate Mozart cînta mai bine?

Lilli era tot mai stîmjenită.

— O să-ți cînt ceva și o să vezi.

— Să cînți? Trebuie mai întîi să știi cum să cînți. Într-un fel se cîntă Beethoven, în altul Debussy și în alt fel Mozart. Trebuie să știi cum să-i cînți pe fiecare.

Mirel, deprins să se folosească de inteligență pentru orice gest, nu credea în posibilități instinctive.

— Va să zică, te apuci să cînți Mozart, fără să știi cum! Să-ți explic eu atunci!... Și începu: Mozart este poate cel mai delicat dintre toți muzicanții. Din câteva note apropiate admirabil și unde n-ai putea schimba nimic fără să se tulbure tot înțelesul, reușește să scoată melodii unice de puritate și veselie scînteietoare — de aceea nici un *andante* de al lui nu poate fi luat în serios... Poate uneori o ușoară melancolie... Rar de tot... De obicei, o bucurie

neistovită de copil. Aceasta este definiția care-l cuprinde în întregime. Delicatețe, dar nu subtilitatea, care este opera modernilor, a lui Debussy, de exemplu, pe care tu nu-l cunoști. Acordurile complicate, unele impresiuni sufletești rare, curiozitățile intelectuale, nimic din toate acestea nu erau știute pe atunci. Totul era simplu, și totuși, ce definitiv!

Vorbea pe un ton uscat, puțin fals, pentru a minuna pe Lilli. Căuta cuvinte și era încântat de cele ce știa.

— Desigur, viața lui Mozart, blindă și scurtă, ajută mult la impresia pe care o avem despre muzica lui, dacă ne gândim la dinsa în bloc și nu o cercetăm în parte. Totuși, sfârșitul vieții lui Mozart a fost tragic de tot.

Urmă iar o pauză. Mirel rămase gânditor, cuprins parcă de cele ce spunea. Era increzut, și era destul de naiv ca să-și arate slăbiciunea și altora.

— Și să nu-ți inchipui, din cauza simplității lui, că Mozart e ușor de cântat! Dimpotrivă. După mine, este unul din cei mai grei. Bineînțeles, nu mă gândesc la exhibițiile de proastă calitate ale lui Liszt. Mozart cere o exactitate a vorbirii notelor completă. Apoi o ușurință în atingerea clapelor, nuanțe la fiecare pas, imposibile fără studii îndelungate și, deci, fără o răbdare imensă. La Debussy îți sînt permise unele licențe. La Wagner, în tumult, poți scăpa chiar cîteva sunete. La Mozart, cea mai mică stîngăcie se observă imediat. Orice s ar spune, după mine, Mozart e cel mai greu, tocmai pentru că trebuie să faci impresia că-l cânti cu ușurință. Ca și în literatură uneori. Fraza cea mai ușor construită a pricinuit autorilor cele mai teribile sforțări: gîndește-te la Anatole France!

Urmă iar o tăcere și iarăși Mirel făcu pe gânditorul.

— Puțini îl pricep azi pe Mozart. Fiind numai delicat, e cântat cu grație. Ca și Chopin, de altfel. Și acolo tot ar fi multă dreptate. Mozart are forța lui, proporționată desigur cu melodiile mărunte, totuși o forță! Nu găsești ca la Beethoven disproporții de sunete, un *forte* alături de un *piano*, care-i dau viață lui Beethoven. Totuși, în mic, și la Mozart trebuiesc separate nuanțele hotărît unele de altele. Ritmul trebuie ținut totdeauna exact și vioi. O delicatețe bărbătească! O să-ți cânt și o să mă pricepi și mai bine. Unde e piano?

— În pavilion...

Pavilionul era alătura de casă, o cameră singură, cu geamuri colorate de jur împrejur, cu uși de sticlă deschise ziua, plină cu tot felul de plante.

— De ce l-a pus acolo?

— Ca să nu tulbur pe ceilalți când fac exerciții...

În câțiva pași, Mirel fu acolo. Căută caietul cu sonate ale lui Mozart și răsfoi nervos multă vreme în el. Încercă câteva note și îngăimă nemulțumit:

— Ce prost piano!

— E doar Erard^o!

— Ce are a face! Uneori fabrici necunoscute sînt mai bune!

Începu în sfîrșit să cînte. Dădea din cap nervos, bătea clapele inegal, aproape întotdeauna prea puternic; își dădea seama, și asta îl făcea să-și contracteze fața. Se străduia și îi era rușine de Lilli, care se lipise de piano, fără zgomot. La urmă izbučni:

— Eu nu cînt Mozart niciodată! S-a învechit de mult pentru mine! Și apoi nici nu e în temperamentul meu! Mozart e bun pentru blegi. Eu sînt făcut pentru Beethoven! Vijelios!

Singele i se urcă brusc în obraji. Cu un ulcior subțioară, zveltă și voinică, cu ochii migdalați și cu pupilele negre enorme, cu cozile lăsate pînă la brîu, Ioana se îndrepta spre fîntînă. Mirel se strădui să spună ceva și, în sfîrșit, rosti pripit:

— Ioană, îmi ieși cu ulciorul gol! O să-mi meargă răul!

Ioana rise și-și arătă dinții albi:

— Nu-ți fie frică, conașule!

Și trecu înainte. Mirel rămase cu ochii după ea. Neținînd seama de Lilli, își spuse gîndul tare:

— Ce admirabilă fată e Ioana! Simți viața cum fierbe într-însa! Uite la mîinile ei goale. Nici o zgîrietură... Parcă n-ar munci toată ziua. Și picioarele ei, ce linii perfecte! Uite cum se strînge jos pulpa de frumos. Și talpa arcuită! Ea, care umblă toată ziua desculță. La domnișoarele noastre, cînd își scot pantofii cu tocuri înalte și ciorapii de mătase, piciorul nu mai are nici o formă. O cămașe albă și o fustă albastră. Și ce minune! Și sprintenă, sigură în mersul ei. Un arc în mîni, o căprioară alături, și ai crede o adevărată Artemiză!

Ioana sta acum de vorbă cu un băiețandru îmbrăcat în haine militarești. El îi povestea mereu. Ea își arăta dinții albi și mișca veșnic minile și picioarele, în tot felul de gesturi neastimpărate.

— Uită-te la sinii rotunzi, cum ridică de frumos cămașa. Mici și ridicați! La voi sinii sînt lungi și moi.

Lilli nu mai putu răbda. Porni încetșor spre casă. Dar Mirel nu băgă de seamă. Acum Ioana și flăcăul se îndreptară spre poartă, el tot guraliv, ea tot necumințită. Apoi dispărură după castani. Mirel avu un tremur de ciudă:

— Păcat! O stricată!

Își întoarse privirea și se văzu singur. Apoi o zări pe Lilli, care tocmai intra. Exclamă tare, ca să fie auzit:

— Ah, proasta aia, s-a și speriat! A șters-o!

Și începu iar cîteva note la piano cu violență.

În ușă, eterică, cu o mină întinsă peste un tufiș de ia-somie de alătura, apăru Mary, zîmbitoare ca de obicei.

Mirel rămase în mijlocul unei note ascuțite, care, bătută prea tare și ținută cu pedala, zbîrni singură peste frunze.

Se sculă apoi repede. Scobori scările neregulat, împletindu-se în ele, și se apropie de Mary, încetinindu-și pasul pe măsură ce înainta. Printre atîtea ființe ce-și schimbau în fiecare zi importanța, după ocazie, Mary rămînea singura necontestată de nimeni. Era bună față de toți, fără să-și arate într-un chip hotărit bunătatea. Nu făcea gesturi mari și nu spunea vorbe cu intenții ascunse. Nu se amesteca în certurile celorlalți, chiar de era vorba de bărbatul său, ca și cum n-ar fi voit să supere pe nimeni. Zîbind tuturor și dîndu-le o importanță egală prin cuvinte politicoase, nu putea fi bănuită de indiferență. Cînd Tololoi era luat în bătaie de joc, Ortansa, ca să puie un capăt, se folosea de Mary: „De ce voiți s-o faceți să sufere?“... Și dacă Mirel răspundea cu jumătate de gură: „Dar nu vezi că Mary nu spune nimic!“ Ortansa replica: „Ce puțin o cunoști!“...

Vorbele Ortansei, pricepută în sufletele omenești, dacă nu erau de vreun folos pentru Tololoi, măreau admirația de care se bucura Mary.

De fapt, Tololoi nu era rău. Lipsit complet de voință, nu era în stare să facă nici răutăți. Primind, fără împotrivire, orice rugăminte i s-ar fi făcut, mulți îl socoteau chiar

ca pe un bărbat desăvârșit. Amator de conversație, putea fi adus oriunde era nevoie de cineva care să ție de urît. Apoi Tololoi avea o inteligență specială, nu fără calitate. Dacă era lipsit de spirit de observație, dacă părea că nu pricepe nimic din ce îl înconjoară și, vorbind, făcea impresia că se ascultă numai pe dînsul, avea cunoștințe — mai cu seamă istorice — foarte bogate. Dînsul dădea orice explicație celor ce nu erau în curent cu ele. La cinematograful, la reprezentarea vreunui film istoric, făcea toate rectificările necesare, aproba sau se indigna împotriva unor neadevăruri (de pildă, cînd Lucreția Borgia, pentru mai multă moralitate, devenea numai vara lui Cezar), întotdeauna cu zgomot, în timp ce ceilalți cunoscuți sau necunoscuți îl ascultau cu o oarecare ironie, dar nu și fără interes. Cititul îndelungat al ziarelor îl făcea să știe tot ce se petrecea zilnic. Putea fi întrebat, astfel, oricînd despre statistica griului sau a porumbului, planurile edilitare sau temperatura tuturor țărilor. E drept că vorbele veneau așa de încurcate, încît cu greu puteai lămuri ceva precis; totuși, dacă n-ar fi fost comparat fără voie cu Mary, ar fi putut părea un soț minunat. Dar nepotrivirea, mai ales fizică, dintre ei era așa de mare, încît dădea prilej de vorbe. Tololoi era mic, slab, întors de spate, negricios, neîngrijit în îmbrăcăminte, uneori murdar, cu cravata prost făcută, cu șiretele de la ghețe desfăcute. Purta niște ochelari mari, rotunzi, și sub pleoapele groase se vedeau ochii sticlind bolnăvicios, ochi făcuți parcă din fațete geometrice. Apoi, zgomotos în vorbă, nu mai contenea, trecînd de la un subiect la altul cu o egală competență, stîngaci în mers, în gesturi. Și alături de el, Mary, suavă, subțire și mlădioasă, cu părul blond, cu fața albă, întotdeauna îmbrăcată minunat și liniștită, fără să-și spuie gusturile și gîndurile. Nimeni nu înțelegea, astfel, căsătoria dintre Tololoi și Mary.

Se bănuia la Mary tot felul de decepții care o hotărîseră odinioară și care o resemnau acum. Bolnavă, fără să se precizeze bine ce are, venea puțin printre ceilalți. De aceea aparițiile ei erau întîmpinate cu multă prietenie și cu toții i se stringeau împrejur.

- Știi, Mirel, că plecăm sîmbătă dimineață?
- Ce repede!

— Sintem doar de-o lună aici! Apoi, după o clipă de tăcere: Mult!

— Poți să stai oricît de mult! La toți faci plăcere...

— Ești drăguț tu...

— Nu, Mary, te asigur că toți te iubesc. Mai rămii!...

— Nu, nu pot lăsa casa în voia întîmplării. Ion are treabă.

— Tololoi poate pleca singur mai înainte.

Tololoi era veșnic ținta răutăților lui Mirel. Dar acum, cînd trebuia să-i răspundă lui Mary, băiatul nu se gîndea la nimic rău. Prin vorba ei melodioasă, oamenii căpătau pentru el, cel puțin în minutul acela, un alt înțeles.

Mary continuă:

— Ion nu-i bun gospodar... El n-ar putea sta singur în casă. Nu-l pot lăsa să se chinuiască.

— Pentru cîtva timp nu se chinuiește!

— Și apoi eu sînt bolnavă... Am nevoie de îngrijiri pe care nu le pot avea aici.

Băiatul spuse trist:

— Ești întotdeauna bolnavă! Și apoi: Îmi pare așa de rău!

Mary îi mîngîie părul roșcat:

— Și o să te rog ceva, Mirel...

— Da, Mary...

— Am vorbit și cu Ortansa... Tu mai ai o lună pînă la începutul școlii, să vii și tu cu noi!

Băiatul se înroși timid.

— Nu pot, îți mulțumesc foarte mult...

— De ce nu poți?

— Am de învățat...

— Și la mine ai liniște... Și o grădină mare...

— Mama are nevoie de mine.

— Ortansa e bucuroasă să vii.

— Nu pot...

— De ce nu vrei cînd te rog?

— Nu pot! Și apoi: Mi-i așa de greu să mă duc în casă străină...

— La mine nu e casă străină.

— N-am vrut să spun asta. Nu-s deprins să stau decît cu mama.

— Azi te-ai întors de pe drumuri.

Anton Holban cu mama lui, Antoaneta Lovinescu

1910

Vasile și Profira Lovinescu cu nepoții

Și iar o clipă de tăcere. Băiatul mărturisi:

— Mi-i rușine... Nu te superi, nu-i așa?

— Nu trebuie să-ți fie rușine... O să ai odaia ta separată, cu tot ce-ți trebuie. Poți să faci ce vrei acolo, să pleci și să te întorci când îți place. O să mergi la teatru, la expoziții! Te rog mult, Mirel.

Un ideal: viața în capitală. Lui Mirel îi plăcea zgomotul și era nesăturat după orice spectacol. Nu avusese [posibilitatea] să stea în București decît rareori și cite puțin. Acum, deodată avea prilejul pe care-l nădăjduia de atîta vreme. Și totuși, nu vroia să primească...

Dar Mary se ruga mereu:

— Știi, Mirel, că mi-ai face nu numai o mare plăcere, dar și un serviciu. Eu sînt bolnavă și părăsesc rar camera. Nu-mi place vorba și, astfel, sînt o tovarășe plictisitoare pentru Tololoi. Tu i-ai mai ține de urit.

Și fără să vadă enormitatea unei astfel de propuneri — să ție el de urit lui Tololoi! — Mirel primi acum, bucuros că poate fi de folos lui Mary. Tocmai atunci apăruseră Ortansa și cu Tololoi, de vorbă. Ca să-și ascundă emoția rugămintii împlinite, Mirel alergă copilărește la mama sa și, dînd pe Tololoi la o parte, o cuprinse de git.

— Știi că plec cu Mary, mamă!

Mary adăugă din urmă:

— Ce fericită ești, Ortanso: ai un băiat așa drăguț!

Observație făcută deseori de cite vreun străin, cînd Ortansa nu mai știa ce să creadă.

Întrebări și răspunsuri ascuțite, uși deschise, slugi grăbite cu lucruri în miini, storuri lăsate și ridicate: bătrînii se pregătesc de vizite. În sfîrșit, apare Mama, încorsetată, cu gropițele în obraji, și mai rotundă în rochia de tafta neagră. Întoarce mina și dă să i se încheie mînușa lungă. Vorbește fără întrerupere, spune amintiri, păreri, birfeli, toate în legătură cu vizita pe care voia s-o facă. La fiecare frază, aceeași reflecție: „Și Tata, care nu mai vine!”

„Ne ducem la Rosinii, ofticoșii... Amîndoi slabi, el lung și ea mititică. Adevărate scînduri... Împerechere nostimă, el tăcut și ea guralivă... Amîndoi proști. Războiul a schimbat multe. Acum el e prefect și ea președintă la orfani... Au zi de primire... Și Tata, care nu e gata! Se îmbracă încet parcă ar fi o cucoană!”

Mama, într-un picior, se răzîmă de ușă. Apoi ia loc pe colțul unui scaun, vorbind mereu. Ortansa o ascultă vag. Mirel învîrte în mîină o carte. Catinca apare: „A spus domnul să mai așteptați!”

Mama se enervează: „Dar eu ce fac?” Apoi adăugă: „Ce om, Doamne!”... Nu mai are răbdare. Se plimbă prin odaie și protestează fără încetare împotriva încetinelii Tatii. La urmă se oprește la fereastră.

În curte, Sultana dă de mîncare la păsări.

Împrejurul ei se inghesuie găini nervoase, cocoși războinici și claponi increzuți. Sultana a iubit întotdeauna vietățile mici. Ea îngrijește de pisici și de ciini, ea hrănește pă-

sărilor. Se apleacă la ele, împrăştie porumbul împrejur şi-şi mai păstrează şi în mână. Cîte un cocoş mai îndrăzneţ îi ciuguleşte în palmă. Mamei îi plăceau scenele acestea. Se entuziasma pentru păsări, cum se entuziasma uşor pentru orice.

Privind şi acum, Mama îşi aduce aminte de puii de curcă, pe care, mai firavi, îi îngrijea ea singură. Se întoarce pe totul înalt şi străbate în grabă, cu paşi mici de copil, camera, apoi coboară în curte. Ortansa o vede pe fereastră vorbind ceva cu Sultana şi, adîncindu-şi gropiţele în obraji şi umplîndu-şi batista — ce-o ţinea în mîna înmănuşată — cu firimituri de brînză, cum începe să strige: „Copiii mamei, copiii!”

Astfel o găseşte Mirel, care exclamă, făcînd o strimbătură:

— Vai, Mamă, asta nu e treabă pentru d-ta!

Şi Mama răspunde:

— Ce vrei, eu nu sînt mofturoasă!

Şi cum Mirel n-o ascultă, Mama se răzbună asupra lui Tololoi, ce tocmai apare cu un ziar deschis mare în mîni:

— De cînd v-aţi mărit, sînteţi nişte obraznici. Nu mai purtaţi nici un respect. Dar lasă odată gazeta cînd îţi vorbesc!

Îi păru însă rău de tonul aspru şi începu glumeţ:

— Ce vrei, eu sînt de vină! Prea mi-am răzgîiat mult copiii şi nepoţii. Nu vă puteţi da seama cît vă iubesc! Copiii mamei! Şi apoi, iar cu gropiţele în obraji, strigă puii de curcă din nou: Copiii mamei, copiii!

Raţele agită cozile, puişorii îşi saltă, dintre umeri, capul mititel...

Încet-încet, apare toată lumea, vine în preajma Mamei. Mirel întrebă deodată, fără nici o legătură:

— Ce ţi-o fi venit, Mamă, să botezi pe unul din copiii Ion? E un nume plat.

Dispusă întotdeauna la vorbă, Mama dă toate explicaţiile:

— Povestea e lungă... Era să se numească cu totul altfel. Voiam să-l cheme Alfons.

Tușa Lina zîmbește, Mirel ride sarcastic, numai Tololoi, lingă ceilalți, cuprins în lectura ziarului, nu aude nimic. Mirel continuă cu întrebările:

— De ce Alfons? Familia noastră nu are nimic spaniol în înfățișarea ei!

— Într-adevăr orice, numai spaniol nu, zice tușa Lina.

— Mie mi-au fost dragi întotdeauna spaniolii, începe iar Mama pe un ton sentimental. Țara cavalerilor! N-am avut parte și eu să văd țara aceea. Singurul meu ideal! Dumnezeu știe dacă voi mai avea parte în viață să mi-l implinesc. S-o ducă Mirel pentru mine, tot îi plac lui drumurile. Numai să nu se amorezeze de vreo andaluză, că-s ticăloase! Auzi, Mirel?

Dar Mirel n-aude. Întrebă iarăși:

— Ei, și apoi?

— Dacă Tata n-a vrut! Și știi, cînd nu vrea Tata ceva, n-ai ce face! A spus că destule nume străine avem în familia noastră, vrea să-i poarte și cineva numele lui. Și l-am botezat Ion.

— Ce nume urit!

— Urit, dar nu-i nimic, e el om de treabă?

— Ți se vede cămașa, Tololoi!

Tololoi întoarce capul, se uită urit la băiat, își trage pantalonii și apoi se depărtează tot cu ziarul deschis.

În urma lui, lumea ride.

În capul scării apare în sfîrșit Tata, în mare ținută și cu decorații pe piept. Mama își aduce aminte de el.

— Dar bine c-ai venit! Știu că m-ai făcut să te aștept! Și se emoționează deodată: Vedeți ce bine e tatăl vostru? Nu sinteți nici pe departe ca el! Impunător! Atunci, la revedere la toți! Și să ai grijă de casă, Ortanso!

Se grăbește cu pași mărunți după Tata. Unul lingă altul, Tata corect, tăcut, cu pași măsurăți, Mama repede, mică și rotundă, guralivă și cu gesturi multe, cu mina de copil sub brațul lui, amîndoi se îndreaptă spre poartă.

Ortansa suferea mult știind pe Mirel răutăcios. Când era el de față, avea grija tuturor vorbelor lui, aruncându-i priviri rugătoare și pline de muștrare. Mirel o asculta pe jumătate și uneori chiar încerca un răspuns:

— De, *maman*, așa sint oamenii inteligenți, răutăcioși!

Totuși, Mirel nu-și îndrepta împotriva tuturilor săgețile sale veninoase. Astfel, pe Lilli n-o chinuia decît rareori, și atunci numai de plictiseală.

Cu ceilalți, timiditatea îl făcea politicoș. De aici părerea bună ce o aveau streinii despre el. Față de atîta istețime de vorbă și de un spirit de observație așa de sigur, timiditatea lui era inexplicabilă. Pornea poate, în mare parte, din lașitate. Nu-i plăcuseră sporturile, și Ortansa, cu toată grija ei, nu pricepuse însemnătatea lor.

Își petrecuse vremea mai mult în casă, învelit la cel mai mic vînt, forțat să mănînce mult, cînd nu putea suferi mîncarea. Crescuse firav și înalt. N-avea putere și trebuise să suporte în școală glumele rele ale camarazilor; acolo în timp ce ceilalți se băteau și azvirleau cu pietre, el tremura într-un colț mai întunecos, cu groaza să nu i se întîmple ceva. Și, totuși, excursiunile îi plăcuseră și pe atunci, tot așa de mult. Lua parte la ele, învingîndu-și oboseala și teama de camarazi. Dar, pe cit putea, rămînea singur. Astfel, nu avusese niciodată prieteni. Atîtea răutăți mici, care pentru dînsul păreau enorme, îl învrăjbiseră. Simțea o veș-

nică revoltă, care-l făcea să nu doarmă, să tremure, să amenințe cu gindul și să sufere. Când știa sigur că vreun adversar e mai slab decît dînsul, se arăta nemilos. Nu bătea, dar rîdea pe socoteala lui. Își arăta dinții într-un zîmbet strîmb și spunea vorbele care dureau cel mai rău.

Mare, își păstrase obiceiul. Își dădea seama de lașitatea lui, și aceasta îl făcea să se chinuiască. Se răzbuna cu glumele care i se păreau o minunată dovadă de inteligență. Era incîntat de ravagiile pe care le făceau ele. Nefiind interesat, socotea grijile Ortansei inutile. Nu se simțea vinovat cu nimic.

Mirel își îndreptase răutățile mai cu seamă împotriva lui Tololoi, și Ortansa nu putea pricepe cauza. Tololoi nu le merita mai mult decît altul. Dimpotrivă, nu făcea nimănui rău și se arăta gata la orice explicații folositoare, mai ales în ceea ce privește istoria. Adesea Mirel alerga la dînsul cînd avea vreo nedumerire. Tololoi nu putuse fi niciodată ironic asupra neștiinții altuia, oricît de elementară ar fi fost, și adeseaori Mirel, cînd era potolit, se plimba cu dînsul — amîndoi nu puteau sta locului — și vorbeau despre vreun fapt istoric. Dacă vorbele lui Tololoi erau fără șir, dacă nu răspundea niciodată la întrebări precis, totuși, din lunga lui perorație se putea prinde cîte ceva. Se puteau afla lucruri interesante, chiar dacă nu de ele aveai nevoie atunci.

Și totuși, Mirel își potolea supărările mai ales asupra lui. Motivele erau multe. Știa sigur că n-o să i se riposteze. Nuse temea nici de supărări mai puternice și nici de răspunsuri bune, care l-ar fi făcut să tacă. Cu toate acestea, Tololoi avea uneori spirit. Lipsa totală de voință îl făcea însă să nu se folosească de el ca de o armă. Într-adevăr, Tololoi era incapabil să ia vreo hotărîre și era prea neîndemînat ca să-și ascundă slăbiciunea aceasta. Voia să-și ia doctoratul în istorie, se lăuda: „De miine încep serios studiul!“, pentru ca în ziua următoare să se dezvinovățească: „Iar mă doare capul!“ Mirel, deși sănătos, credea în boala unchiului său. Îl vedea deseori livid și, la masă, invîrtind în pahar doctorii. Apoi chinul cu care gusta friptura oprită se băga de seamă. Nu enerva astfel faptul că din cauza durerii de cap cartea de istorie rămîne netăiată. Era însă supărător acel

veșnic: „De mine încep să citesc“, spus cu siguranță și apoi dezmințit. Așa era Tololoi în toate împrejurările.

Făcea proiecte de ani de zile că: „La toamnă plec la Paris“, sau: „La primăvară îmi iau doctoratul“, pentru ca apoi toate să fie uitate; ori, în cazul vreunei observații sarcastice asupra împlinirii lor, nega totul. Mirel era hotărît. Din cauza grabei și exactității cu care își executa planurile, Ortansa căreia îi plăcea chibzuiala îndelungată, îl numea „apuca-tul“.

Într-un minut, plănuise plecarea în Egipt. Urmărit multă vreme de neîncrederea celorlalți, își îndeplinise totuși gin-dul. Precis, nu prea admitea astfel lipsa de precizie a lui Tololoi, care, cu toate astea, nu-și mărturisea defectul nici măcar față de el însuși. Dacă ceilalți surîdeau ironic, el le dădea dreptate, numai ca să le facă plăcere; dar continua imediat mulțumit: „Asta o fac din filozofie...“ Băiatul adăuga: „E drept, filozofia celor leneși...“, dar Tololoi, ocupat cu vreun ziar, nu-l mai asculta. Această hotărîre o arăta Tololoi și în gesturile lui, înghesuite, pripite, în ri-setul zgomotos. Era inestetic în toate, și Mirel, cu gusturile lui artistice, avea pretenția să studieze frumosul și uritul și asupra oamenilor. Îi plăceau deci cuvintele bine întrebui-nțate și nu protesta împotriva unor neadevăruri care puteau să împodobească o povestire. Nu-i plăcea decît o anumită dezordine, pe care o avea el și pe care o numea, nu fără in-dulgență, „neglijență artistică“. Tololoi nu numai că nu avea o înțelegere a nuanțelor, dar își și bătea joc de ele: „Mofturi!“ Și cu oricite explicații, era incapabil să-și schimbe părerea: „Am doar bun-simț!“

Mirel se mulțumea atunci să răspundă, ascunzindu-și cu greu ciuda: „Eu sînt artist, ce vrei!“ — la care se auzea me-reu aceeași exclamație: „Să nu mănînci cîteva zile, și apoi să vezi cum te lași de artă!“

Inestetic era Tololoi în păreri, în înfățișare, dar mai ales în felul de a vorbi. Gîngăvea zgomotos, dîndu-și despre orice părerea cu aceeași siguranță, abia ascultîndu-și tovarășul. Apoi cuvintele erau urit alese. Făcea mereu aceleași greșeli și, cu toată bunăvoința, nu putea să se dezbare de ele. În-totdeauna își termina astfel fraza cu cîte un „*parole d'hon-neur*“. Spunea „miniușos“ pentru minușos, și cuvîntul, lovînd așa de tare, părea întrebuițat la orice frază. Și, de

fapt, îl spunea des. I se atrăgea atenția întotdeauna asupra pronunțării greșite. Provoacă risul, nu protestase nimeni contra acestei corijări. Deoarece Mirel exclama cu bunătațe falsă: „E doar în binele lui!“, nici Ortansa nu se supăra. Se reușise, după multă vreme, ca Tololoi, înaintea pronunțării cuvintului, să-și aducă aminte că-l greșește, și atunci, el, care se împleticea la vorbă, ca de obicei, se încurca și mai mult. După o gingăveală penibilă spunea numai „minuițos“, sau, în cel mai bun caz, „minuițios“. Aceste stingăcii i se întâmplau mai cu seamă când voia să vorbească franțuzește. Spunea mereu „écoutez“ și amesteca uneori în vorbă cuvinte românești. Aproba cu o mulțime de „da“ puternic și, când voia să fie și mai categoric, exclama un „Ba, oui!“, lucru ce făcea pe Mirel să ridă și pe tușa Lina să zîmbească.

Atunci Tololoi rostea un „du-te la dracu!“, mărturisindu-și neputința. Pentru băiat, exclamația era cea mai bună încoronare a succesului. Cu vremea, însă, se deprinseseră toți cu Tololoi. Mirel se enerva, protesta, și riposta îl costa pe el cel mai mult.

Spiritul lui de observație era atât de ascuțit, că nu-i scăpa nimic. Cu vremea se simțea așa de plictisit, încît reușita răutăților lui nu-l mai mulțumea. Ar fi vroit să-l prefacă pe Tololoi și să facă să înceteze această stare pe care nervii lui nu mai puteau s-o ignoreze. Încearca cu toată bunăvoința, dar totul era inutil. Tololoi nu-și recunoștea decît foarte vag greșelile. La vreo observație mai întîrziată, protesta cu convingere: „Da' de unde! Eu nu vorbesc niciodată tare!“

Cînd ceilalți veneau în ajutorul băiatului, atunci, dacă nu alerga la vreun motiv filozofic, spunea un „se poate!“ așa de indiferent, încît nu puteai primi victoria cu bucurie. Și la noi ocazii nega iarăși. Mirel trebuia să se mulțumească cu cite un „du-te la dracu!“, supărat, uitat și el la primul ziar găsit.

Omul rămînea același, cu gesturile și cu vorbele lui, invulnerabil, avînd parcă scris pe fruntea răscolită: „Cîinii latră, caravana trece!“

Tololoi avea uneori spirit. Îl prezinta însă așa de greoi și ridea singur și așa de zgomotos, încît nu făcea efectul dorit.

Astfel, odată sosise la Tata, pentru citeva zile, un nepot mai îndepărtat, însurat de curînd cu o italiancă. Se iubeau

mult și-și stringeau mereu minile, cînd se credeau neobservați. La masă nu scăpau ocazia să schimbe pe furiș cîteva cuvinte italienesti. Întotdeauna Tololoi, stingaci ca de obicei, dădea de gol șoaptele spuse în fugă prin cîte un „ce?” curios și indiscret. Apoi se scuza: „Un tic nervos!”

Într-o seară iubiții se țineau înlănțuiți pe o bancă, sub un măr. Tololoi apăru și el și luă loc lîngă ei. Mirel îi găsi așa și făcu observația: „Ce pastorală! Păstorul și păstorița se iubesc, iar Tololoi face pe oaia!”

„Și tu pe măgarul!” Riseră cu toții. Mirel rise și el, ca să-și arate indiferența, dar după un sfert de oră băiatul se gîndea mereu la gluma întîmplată. Ca să fie imparțial, se simți obligat s-o spuie și celorlalți. La începutul povestirii fu însă întrerupt: „Ne-a spus Tololoi!”

Mirel și-l închipui reprezentîndu-se să-și spuie succesul, i se păru că aude un ris zgomotos și se depărtă dezgustat.

Astfel, la un loc, aceste cauze îl duceau pe Mirel pe urmele lui Tololoi, fără voie îl făceau să-l contrazică, să ridă de el, și la urmă să se enerveze.

O scenă produsă chiar de Ortansa îl făcu mult să sufere pe Mirel și să rămână la urmă și mai incurcat.

Ca de obicei, Mirel ridea pe socoteala lui Tololoi. Îi spunea că mănincă urit și el protesta: „Da' de unde!”

Atîta necredință, sinceră de altfel, îl revoltă pe băiatul care uneori, din cauza zgomotului fălcilor de alături, era silit să părăsească masa. Nu mai încercă nici măcar să fie ironic. Tușa Lina îi veni în ajutor:

— Tololoi, nu te supăra, dar nu măninci așa de frumos.

— Poate, cine știe, oi fi fost vreodată mai nervos. Și adăugă sigur pe dinsul: Eu, care am prinzit numai în case bune.

Mirel spuse mai tîrziu Ortansei:

— Ce lipsit de spirit de observație e Tololoi. Habar n-are de ce se petrece cu dinsul sau cu ceilalți din jurul lui.

Ortansa protestă și îi făcu morală:

— Nu știi ce ai tu cu Tololoi! Vrei să mă chinuiești. Așa sînt oamenii și trebuie să-i iei cum sînt. Parcă tu nu ai atîtea defecte!

Răspunsul fu plin de încredere:

— Eu am darul observației! Cum observ pe alții, cu atît mai mult mă observ pe mine. Deci știi ceea ce sînt.

— De ce rizi atunci de păcatele pe care le ai și tu?

— Nu văd care?

— De pildă, crezi că măninci mai frumos decît Ion (Ortansa îi păstra numele), sau ești mai puțin neglijent, sau că ești mai puțin distrat. Citești mult, e drept. Dar care e rezultatul, dacă sari de la o chestiune la alta și n-ai răbdarea să termini nici una! Așa te-ai apucat de engleză, de piano sau de pictură! Acum le-ai lăsat pe toate! Rîzi de felul cum vorbește Ion. Dar nu te auzi niciodată cum amesteci cuvintele? Mă doare că-ți spun asta, dar tot sper să te mai corejezi. Ion e stîngaci, dar tu de cîte ori nu ești la fel! Eu nu te pricep încă! Ai momente de obrăznicie și alteori te apucă timiditatea și-ți roșește toată fața. Uneori ești așa de rău, și alteori ai inimă bună, Mirel dragă. Nu mai fi rău cu Ion. Nu vezi cît mă nenorocoște asta?

Tușa Lina, care ascultase nevăzută, își făcu apariția și conchise cu vocea ei subțire:

— Are dreptate Ortansa, Mirel seamănă foarte mult cu Tololoi, și, protectoare: Dar nu trebuie să exagerăm. Mirel e mai drăguț ca fizic.

Preocupat de toate actele lui Tololoi, la început în glumă și la urmă fără să vrea, Mirel era nedrept cu alții, cu tot gestul de dreptate. Ortansa îi făcea deseori muștrări. Atunci se împotriva cu vorbe multe, găsind totdeauna o apărare. Rămas singur, mai puțin încrezător în sine, se întreba cu frică dacă nu cumva se înșală. Își observa preocuparea numai pentru anumite persoane, în timp ce asupra altora din apropiere nu putea spune un cuvînt de bine sau de rău. Spiritul lui de observație — mîndria lui veșnică — era foarte capricios: nu se îndrepta decît asupra celor care îl interesau. Acest interes, la rîndul lui, era de precizat. Dintr-o dată, fără motive, se oprea asupra cuiva și observa atunci ceea ce alții nici nu bănuiau. Mirel își mărturisea inegalitatea cu care își risipea răutățile. Ca să se scuze, cugeta:

„Sînt un artist și nu aleg decît ceea ce e interesant din ceea ce ne înconjoară. Poate sînt nedrept. Dreptatea sau nedreptatea nu sînt însă valori estetice, singurele care mă preocupă. Și apoi nu pot să fiu învinuit că sînt orb, că alții pot face din mine ce vor. Sînt destul de lipsit de prejudecăți ca să pot presupune orîșice... Se poate ca Tololoi să fie, în afară de fizicul lui și de stîngăciile sale — singurele pe care le urmăresc — un om de geniu. Se poate ca Mary — îmi permit inchipuirile cele mai nesocotite — să nu fie așa de pură

după cum pare. Se poate iar ca Mama, care e așa de bună, să aibă un trecut dubios. Tatăl meu să fie un prinț sau un țigan, să mai am frați sau surori prin pensioane; toate aceste nu pot să mă supere pe mine, să mă micșoreze și să dea dreptul altora să mă învinovățească de neobservație; ele chiar de mi-ar fi țipate, nu le-aș auzi: *Nu mă interesează.*“

Vorbe multe ca să se împace cu sine însuși, căci adevărul lor nu-l controlase niciodată. Poate că prima întâmplare care ar fi schimbat ceva din rostul familiei lui. așa cum și-l închipuia el, l-ar fi pus pe gânduri.

Intr-o zi Tata dete un mare dejun politic. Pregătirea se făcu cu mulți nervi. Discuția fusese mare dacă să ia parte și familia și cine anume din familie, însă imediat ce Tata fusese pus în curent, hotărîse: „Va fi o masă serioasă numai de bărbați“. Mama protestă cu multă iscusință: „Dar atunci nu voi putea lua parte la discursul tău“. Una din vechile pretenții ale Mamei era să-l audă pe Tata ținînd discursuri, dar Tata, cu toată importanța lui, se eschiva aproape totdeauna. Fu și acum concludent: „Eu nu vorbesc“. Se porniră, pe diferite tonuri, o mulțime de „imposibil“ din partea Mamei și a tușei Lina. „Nu se poate să nu vorbești! S-a făcut dejunul cu gîndul de a împăca dezidențele din partid pe nesimțite și de a apropia pe Duma de Vulpescu. Înainte de masă vor fi conversațiile particulare, iar la masă vei face aluzia, ca astfel tratativele să poată intra într-o fază definitivă.“

Tușa Lina conchise: „E momentul să-ți arăți abilitatea legendară“.

Vorba „abilitate“ plăcu și fu apăsată apoi de Mama, întovărășită de exclamări sentimentale. Tata nici nu voia să audă. Brusc, întrepruse Tololoi discuția: „Știți ce, nimic mai simplu, voi vorbi eu“.

Mirel, care se amuza ca la teatru, aprobă izbucnind: „Da, va vorbi Tololoi“.

Tușa Lina se grăbi și ea să spuie că ideea e bună, iar Mama, după o ezitare, primi. O nouă discuție se ridică asupra hainelor pe care Tololoi trebuia să le îmbrace cu

această ocazie. Atîta grabă era ca el să nu-și schimbe ideea, că toți îi căutau și îi curățau cite ceva. Cu toții îl încurajau, unii cu bună-credință, alții ironic. Tololoi nu asculta sause mulțumea să facă cite un spirit. „Nu pricep numai dacă pot să-mi iau doctoriile în fața lor“.

Ziua fatală veni. Bărbi respectabile, haine negre, conversații grave. Din cînd în cînd cuvîntul „în definitiv“ predomina.

La masă însă Tololoi își uitase complect rolul. Tata îl privea cu înțelesuri, iar dînsul îi răspundea prin zimbete afectuoase. Vulpescu și Duma mînceau fără vorbă, aplecați pe farfurii. Mama, care în camera alăturată se plasase chiar lingă covorul pus în locul ușii anume, și care chemase prin preajma ei toată familia exclamînd mereu: „O! Ce emoții, *mes chers enfants!*“, acum da semne de o nerăbdare plină de primejdii. „Imbecilul! Îmi vine să intru acolo să-l cert. Nu trebuia să se ofere dacă nu era în stare!“

Ortansa nu mai știa cum să o împace. „Linștește-te, Mamă, pentru Dumnezeu, gîndește-te că e băiatul tău.“

Dar din partea lui Tololoi nu venea nici un semn. Mama trimise pe un servitor să-l cheme discret, și perfect se auzi răspunsul lui Tololoi: „Vin!“ Apoi se sculă, și din picioare începu să vorbească cu vecinul. Mama iar izbucni: „Asta e în stare să spuie la toți că l-am chemat“.

În sfîrșit, cînd Tololoi dete cu ochii de Mama, roșie de minie, își aduse aminte dintr-o dată, și, fără să mai aștepte vreo vorbă, se întoarse înapoi la masă. Își turnă dintr-o sticlută roșie citeva picături în paharul de șampanie și se ridică. Plecarea lui, întovărășită de acel „vin“, întoarcerea lui bruscă, pregătirile lui așa de inabil făcute făcuseră pe mulți să observe scena, și acum se distrau. Tata răsufală ușurat și își întinsese urechea; cu toții se întoarseră spre Tololoi. Vulpescu și Duma, știind că despre ei era vorba, deveniseră gravi. Tololoi încercă să vorbească, își dresе glasul, articulă ceva, aruncă prematur un deget în aer, se încruntă aruncînd o privire ascuțită printre asistenți, apoi își căută batista, nu o găsi în nici un buzunar, luă atunci șervetul de pe masă, își scoase ochelarii și începu să și-i ștergă grăbit.

Din partea cealaltă a mesei se auzi un „domnilor“ răspicat.

Era Tata, care, galben la față, impunător ca un patriarh, salva situația.

Ziua plecării venise repede. Cu o seară înainte, toată lumea părea¹⁰. Tuşa Lina risipea sfaturi, se arăta tristă și dădea pregătirii o importanță nemăsurată, ca să-și arate interesul. Mama, învîrtindu-se pe un scaun, gesticula neobosit și, vorbind mereu, repeta la fiecare frază: „Și Tata e de părerea asta!“

Tololoi își spunea și el părerea, zgomotos ca de obicei, aruncîndu-și, spre mai multă argumentare, două degete înțepenite în aer. Apoi se întrerupea pentru cîteva clipe, cu ochii pe un colț din ziarul care servea la împachetat. Se uita deseori la ceas și, totuși, de era întrebant, nu știa să spună ora.

Mary, singură, fără să-și piardă calmul, așeza în ladă lucrurile cu îngrijire, dantelele subțiri și panglicele de toate culorile. Aproba totul în tăcere, zîmbind.

Ortansa ducea grija lui Mirel. Orinduia cu băgare de seamă geamantanul, dînd totdeodată povețe de ascultare și de cumînțenie. Dar băiatul n-o auzea. Nu-i plăceau sfaturile pe care Ortansa le împrăștia întotdeauna cu dărnicie. Era cuprins de melancolia plecării.

Îndrăgostit de frunze și de flori, îi părea rău ori de cîte ori le părăsea. Lăsă pe Ortansa în mijlocul vorbii și ieși în curte. Liniștea serii începuse să se lase. Își aduse aminte de zgomotul de odinioară, cînd Tata nu vinduse încă moșia, de oameni mulți, de vitele blajine... O tristețe apăsătoare îl cuprinsese.

Deschise porțița și se strecură în grădină.

Merii încărcăți își tirau crengile de greutatea rodului. Pomușoara își scinteia bobitele pină departe în noapte. Macii, în grămezi, singerau pe iarba proaspătă. Un parfum puternic și sănătos izbi pe băiat, și deodată, neașteptat, o bucurie ascuțită îl străbătu. I se păru că vede palate de marmoră, luminându-se pentru dînsul și, în muzici nebune, dănțuitoare sprintene îl ademeneau. Auzi aplauze, chiote, zgomote de trăsuri. Imaginea capitalei îl cuprindea, halucinatoare. O forță nouă îl pătrunse. Trupul lui firav se simți improspătat. Fără frică, ar fi fost în stare să se ia la luptă... Se vedea așa de fericit, că nu mai putea să-și suporte fericirea. Întinse minile în aer și se încordă, cu un țipăt de bucurie. Apoi o porni la goană prin toată grădina, călcînd peste straturi. În fața unui nuc bătrîn se opri. Apucă o creangă apropiată și se cățăără pe ea. Urcă apoi sprinten, curagios cum nu mai făcuse niciodată, și nu se opri decît în vîrf de tot, pe o creangă subțirică, indoită sub greutatea lui. Se propti în picioare și, abia răzimat, întinse mîinile încă o dată în aer. Rămase multă vreme acolo, cu gura întredeschisă, cu ochii înțepenîți spre depărtări, ca și cum ar fi vrut să privească lumea întregă.

Cînd se dădu jos, bucuria îl părăsise. Se întoarse în curte, și de acolo se depărtă tot mai mult printre brazi. Seara se lăsase de tot. În fereastra lui Mary, o luminare cu luminița ei mică se încerca să străbată întunericul. Nu se mai auzeau zgomote în strada pustie, doar pomii foșneau ușurel. Narcisele își înnegriseră petalele cu noapte. Mirel se simțea mai trist ca niciodată. Se văzu din nou mic și neînsemnat, frămîntat de doruri neîmplinite. Auzea în muntele care nu se mai putea vedea un vuiet surd; îi rostogolea parcă numele, din stîncă în stîncă, cu o chemare zadarnică, căci el nu se simțea în stare să meargă acolo. Rămăse cu capul în mîni, pe o bancă, fără gînduri, cu sufletul gol. În aer se pregăteau minuni. O luminiță subțire, dar puternică, străbătu spațiurile. Apoi lumina se mări tot mai mult, cuprinse molcom toată natura, strecurînd, prin întunericul frunzelor, pete de beteală.

Candela cerului, luna rotundă, apăru în sfirșit întreagă.

Și atunci, deodată, o muzică înceată și mingiitoare tremură peste fire. Încremenit, Mirel ascultă fără să priceapă. Sunetele egale, abia atinse, se frământau toate în jurul lor neobosit. Melodiile fugeau înaripate, zinele glumețe se îndemneau la joc. Dar lanțul se rupea mereu și jocul nu putea porni. Voci abia auzite și tragice le opreau. Cîteva note stinghere turburau întreaga bucurie. O melancolie suavă și îmbălsămătoare chinuia lumea. Și pentru prima oară Mirel pricepu tot cuprinsul acestei melancolii. Îtovărășită de danțuri, se auzea și mai tragică. Rămase încovoiat ca în fața unei revelații.

Așa cum spusese Mirel, și mai bine decît spusese dînsul, Lilli, mititică, cu ochii limpezi, cînta din Mozart, în noapte.

A doua zi, în zori, cu Mary și Tololoi în fund, cu Mirel pe scăunaș, trăsura urui spre gară.

Într-o stradă tăcută, printre pomi, se ridica, subțire și înaltă, casa lui Mary. Albă cu totul, dantelată, îngrijită și împodobită la ferestre cu flori roșii, avea o înfățișare gingașă și primitoare. Fără să se ocupe stăpînii, baba Lina, slugă bătrînă, avea grije de toate. Mary nu știa nimic din rinduiala Linei. Bătrîna apărea deodată acolo unde era nevoie de curățit. Ochii ei iscoditori și iuți vedeau imediat lucrul care nu mai era la locul lui și apoi dispărea tot așa de ușurel. Apartamentul lui Mary, de la etajul de sus, era astfel admirabil îngrijit.

Camerele de jos însă arătau mai puțină curățenie. Cu toate protestările babei, Tololoi nu putea fi schimbat. Capetele covorului erau veșnic întoarse, și pe masă se înghesuiau zeci de ziare mototolite, iar după strînsul mesei, la prînz, apăreau apoi noi firimituri pe cuvertură. În camera lui Tololoi, îndeosebi, Lina renunțase de mult să mai facă vre-o ordine. Orice gînd de îmbunătățire era zadarnic. Învălmășite, pe masă, pe pat, pe scaune, pe sobă, pe jos, haine și ziare rupte, cărți deschise, creioane fără virf, nasturi, cravate...

Totuși, Tololoi reușea să-și găsească îndată orice lucru de care avea nevoie, și protesta împotriva oricărei orînduielei, care mai mult l-ar fi incurcat.

În preajma sosirii stăpînilor, baba Lina începuse o nouă grijanie. De dimineață doctorul Walter își făcuse apariția cu întrebarea:

— Cu ce tren sosesc?

Baba nu știa să răspundă.

— Ce curios! Și adause plictisit: Oamenii ăștia n-or să învețe niciodată să fie exacti!

Lina, fără să înțeleagă ceva, aprobă. Apoi Walter dispăru, și spre seară se arătă din nou.

— N-au venit? Și la răspunsul negativ: Fantastic!

Își atîrnă în cuier, cu grije, paltonul și pălăria. Trase scaunul cu speteaza înaltă, și drept, picior peste picior, cu o mină bătînd nerăbdător în lemn, așteptă.

Doctorului Walter nu-i plăcea niciodată să vorbească despre familia lui. Totuși, înfățișarea-i englezească îi destăinuia originea. Era înalt și drept, cu trăsături energice, cu privirea hotărîtă. Rîdea rareori, sarcastic. În gesturi și în îmbrăcăminte se arăta de o eleganță căutată, dar fără excese. Numele lui adevărat era Wardley; Tololoi, care-l cunoscuse din școală, neputînd spune cuvîntul, simplificase „Walter“.

Cum doctorul, venit de copil mic în România, uitase cu desăvîrșire de strămoșii nordici, își păstrase numele nou.

În sfîrșit, se auzi o trăsură oprindu-se și apoi o sonerie. În ușă apărură Mary, Tololoi și mai în urmă Mirel. Mary zîmbi și spuse bucuros, întinzînd mîna albă:

— Bine te-am găsit, doctore!

Mirel observă același zîmbet prietenesc care îl întîmpinase și pe el altădată. Îi păru rău că nu era nici o deosebire între dînsul și un străin.

Tololoi înaintă zgomotos, cu vorbe multe:

— Ce faci, Walter? Nu te-am văzut de mult!? Te-ai îngrașat, măi, fire-ai al dracului!

Walter aplecă încetișor capul, corect.

Mary surise iarăși:

— Îmi dai voie să-ți prezint pe nepotul Mirel, cavalierul meu!

Doctorul strînse ceremonios mîna băiatului și se recomandă:

— Walter!

Mirel se simțea măgulit de importanța pe care i-o dăduse omul elegant. Ușurel, fără să-și scoată pălăria, Mary se așează pe scaun, apoi se plinse cu același zimbet:

— Un drum așa de lung! N-a fost prea simplu pentru mine! O să trebuiască să mă îngrijești bine de tot!

Walter făcu un gest:

— La dispoziție...

Tololoi întrerupse:

— Nu mai avem nevoie de tine, Walter. Nevastă-mea e sănătoasă.

Mary protestă încetișor, dar hotărât:

— Dimpotrivă, nu mă simt bine deloc. Acolo aerul era prea tare pentru mine!

Tololoi exclamă mirat, ca și cum acum ar fi aflat pentru prima oară:

— Așa?!

Apoi, gășind un ziar vechi, uită de ceilalți. În timpul acesta, Mary povestea mereu:

— Da, am petrecut bine acolo... dar n-o să mă mai duc multă vreme... M-am deprins aci cu lucrurile mele, cu liniștea mea... Acolo mă turbura orice zgomot... Am fost obligată să-i vizitez... Nu-i mai văzusem de mult... De altfel, oameni așa de buni cu toții!... Să vezi pe mama lui Mirel! O minune! Dar dacă eu sînt bolnavă și am nevoie de îngrijire specială... Ai să te îngrijești puțin și de mine, nu-i așa, domnule doctor?

Walter aprobă cu seriozitate, apoi Mary continuă:

— Să îngrijim și de Mirel. Mi l-a dat în seamă mamă-sa. Călătorește mult, nu mănîncă. E păcat de el! Nu e așa, Mirel, că o să mă ascuți?

Walter spuse și el:

— O să fie în îngrijirea mea specială.

— Desigur, spuse iar Mary.

— Uite, domnule doctor, dacă vrei, ai putea chiar acum să mă vezi, sînt așa de fricoasă! Mă tem să las să treacă timpul.

— Tocmai vroiam să propun...

— Și ai să fii bun să aștepți puțin... Numai să mă curăț de drum. Trimit să te cheme într-un sfert de oră... Nu-i așa că nu-i prea mult?

— Oricît, pentru dumneata...

Mary se întoarse atunci către Lina, care nu se îndura să se depărteze:

— Lino, odaia roz o dăm lui Mirel. N-avea grije, e un băiat foarte ordonat! Te duci, Mirel, să-ți arate odaia?

Și, zîmbind încă o dată, mlădioasă și fără zgomot, Mary urcă scara împodobită cu covoare românești înspre camera ei.

Sosirea acasă o făcuse pe Mary mai vorbăreață ca de obicei.

Chiar începuse, tot fără zgomot, să întrebe, să se roage, să se plîngă...

Walter își reluă locul, picior peste picior. Tololoi, lingă fereastră, cu ziarul deschis în mână, părea că uitase de ceilalți.

După puțin, baba Lina apărură în capul scării:

— Domnule doctor, vă cheamă duduia...

Walter, cu o mîină la spate, porni grav pe urmele babei. Tololoi întoarse capul, în sfîrșit, și strigă:

— Vezi, Walter, spune-i că e bine; nu mai poate merge multă vreme așa!

Doctorul replică:

— Îmi voi face datoria!

— De doi ani nu faci decît asta! Să știi că aștept aci răspunsul.

Și reluă ziarul.

Vizita doctorului se prelungi aproape o jumătate de oră, și Tololoi da semne de nerăbdare. Dar tocmai cînd se auzi o ușă deschizîndu-se, Tololoi, complet distrat, cu ziarul în mîni, își luă pălăria și ieși în stradă. Doctorul găsi, astfel, numai pe băiat. Fără să arate vreo mirare, începu ceremonios:

— Să nu te îngrijești, cu timpul o să se facă bine. Trebuie însă multă, multă răbdare. Boală de nervi... Inimă slabă... dar nici un pericol. Mai cu seamă să nu fie contrazisă, și, dacă se poate, să aibe distracții... Bineînțeles, distracțiile care îi plac. Și, întinzînd mîna: — Încă o dată, să n-ai nici o grije.

Mirel se crezu dator să mulțumească, încruntînd din sprincene. În prag, Walter își opri pasul; păru că-și amințește ceva:

— Scuză-mă, vreau să te întreb, cum te mai simți?

— Bine, de ce?

— D-na Mary se îngrijește de slăbiciunea d-tale. Nădăjduiesc că nu e nimic serios. În orice caz, o să-mi permiți, când vei vrea, bineînțeles, o mică examinare... N-o să te plictisească prea mult.

Mirel își ascunde timiditatea sub o glumă:

→ O, domnule doctor! Dragostea cucoanelor e într-adevăr copleșitoare! N-am avut niciodată nimic!

Doctorul răspunde cu aceeași seriozitate:

— Cu atât mai bine... În orice caz, o să vii miine special pentru dumneata... La revedere! Și întinse încă o dată mina...

Această politețe exagerată tulbură pe Mirel.

Walter vorbise cu dînsul cum nu mai făcuse nimeni niciodată. Nu-l mai considera un copil.

Totuși, timiditatea lui îl oprea să se bucure prea mult de delicatetea doctorului... Se simțea roșind.

În stradă Walter auzi o exclamare zgomotoasă și neașteptată:

— *Bonjour*, Walter! Ce mai e cu tine?

Tololoi îl strîngea în brațe, ca și cum l-ar fi văzut pentru prima oară.

Doctorul nu-și pierde însă cumpătul.

— Am căutat pe doamna Mary...

— A! Bine zici! E bine, nu-i așa?

— Nu e chiar așa de bine pe cit crezi!

— Ce tot are? Eu nu văd nimic!

— Tot așa!...

— Hm! Ascultă, Walter. N-ai putea să spui ce are, în fond, că eu tot nu știu! Ce dracu, de doi ani de cînd ține boala!...

— Inimă, anemie, nervi... Toate la un loc...

— Bine, dar atunci n-o să se mai facă niciodată bine!

— Sper că doctoriile prescrise o să-i facă ceva... De inimă să n-ai grije... Nervii sînt de vină în toate.

— Dar de unde nervi? Eu o văd foarte calmă!

— Boala de nervi se prezintă la fiecare în alt fel. Cei cu izbucniri sînt cei mai puțini nenorociți... cel puțin pentru ei...

— Și va să zică... viața în comun tot nu e posibilă?

Doctorul avu o clipă de gândire:

— Deocamdată, nu!

— Teribil!

Urmă o tăcere, dar care se rupse îndată.

— Ia te uită, Walter! Ce femeie frumoasă! Extraordinar!

O doamnă înaltă, puțin cam corpulentă, traversa strada. Tololoi o urmă cu ochii.

— Strașnică femeie!

Doamna dispăru. Tololoi, fără să mai adauge nici un cuvint, deschise un ziar și se depărtă spre casă, cu pași inegali, mai repede, mai încet, sau oprindu-se în loc, după importanța lecturii.

Doctorul Walter plecă și el fără să se mire.

Acasă, Mirel aștepta singur, la masă. Tololoi sosi în sfirșit. Mary trimise veste prin baba Lina că, obosită peste măsură, se culcase.

Mirel rămase astfel numai cu unchiul său. Se simțea plictisit, dar își aduse aminte de rugămintea lui Mary: „O să-i ții de urit lui Tololoi“.

Puse o întrebare asupra lui Ludovic al XV-lea. Atît a fost de ajuns. Cu același zgomot, cu aceeași lipsă de plan și stîngăcie în vorbă, cu numele proprii spuse rău, Tololoi povestea sute de fapte mărunte din cine știe ce carte. Uitînd toată nestatornicia cu care erau înfățișate lucrurile, băiatul asculta cu atenție, invinovățindu-se de neștiința lui.

Seara, după ce se stinse lumina, Mirel auzi, în depărtare, zgomote de trăsuri și tramvaie, și în inchipuirea lui flutură un rîset ademenitor. Se simți fericit.

A doua zi, gusturile vagabonde ale lui Mirel fură oprite chiar de la început. O ploaie murdară și egală curgea din norii cenușii, vestind din vreme toamna. Cu fruntea lipită de geamul ud, băiatul privea trist la apa care se prelingea neîntrerupt pe strada puțin aplecată, la trăsurile acoperite, rare, grăbite. Ar fi plecat totuși, nesocotit totdeauna în ceea ce privește sănătatea lui, dacă Mary nu ar fi trimis pe Lina cu rugămintea mare „să nu facă imprudențe“. Ascultă. Timpul trecu încet. În odaia de alături, Tololoi, după multe promisiuni, pe care nu i le ceruse nimeni, reîncepuse studiul istoriei. Prin ușa de sticlă, Mirel îl vedea cum nu-și mai găsea loc... Deschidea și iar închidea cartea, se plimba prin camere, apoi recitea un capăt de ziar. Făcându-se că nu știe nimic, băiatul îl întrebă tocmai atunci:

— Ce fericit ești că poți pricepe lucruri așa de subtile!

Nu răspunse nimic, dar își reluă cartea.

Spunea pe de rost cu voce tare, încruntându-se și aruncînd din cînd în cînd în aer cele două degete, cu cite un „domnilor“ puternic. Apoi, obosit de efortare, lungea cuvintele, înceta, pentru că apoi, cu o nouă efortare, pricinuită adesea de răutatea lui Mirel, să înceapă din nou.

Mirel se ferea să facă vreo întrerupere care ar fi semănat a întrebare. Tololoi era gata să dea deslușiri nesfîrșite, tot ceea ce citise, oricît de minuțios ar fi fost, neluînd seama că nu putea fi înțeles. Cu toate observațiile lui Mirel, Tololoi închise cartea definitiv, căutînd o dezvinovățire:

— Destul pentru azi! Trebuie să mă învăț cu încetul.

Curind după aceea, Mirel îl văzu pe geam, cu umbrela prea mare pentru el, cu șireturile de la ghete fluturînd, cu un ziar mare deschis, depărtîndu-se nepăsător prin ploaie.

Sub ploaia ce nu mai contenea, ziua trecea posomorită. La prinz, cum Mary nu se cobori, Mirel mîncă iarăși cu Tololoi. Pe la patru, Mary, tot așa de roză și de zimbitoare ca de obicei, apăru gata de plecare. Spuse în trecere cite o vorbă bună, apoi adăugă:

— Eu mă duc la vizite...Încep cu Adela... Trebuie să te deprinzi cu mine, Mirel. Singura mea distracție e să-mi văd prietenele.

Și înainte de a pleca mai spuse:

— Să fiți acasă devreme! Avem pe Walter la masă!

Mirel rămase nedumerit. Întrebă pe Tololoi:

— Cum pleacă Mary pe vremea asta?

— I-a adus doar Lina trăsură! Și continuă, cu chef de vorbă: Admirabilă inimă are Mary! Poartă de grije la o mulțime de rude sărace. Toate zilele și le pierde cu ele... Parcă n-ar putea să le trimeată ceva fără să se ostenească!... Nu vrea să m-asculte... Ce vrei? Dacă e gustul ei! Walter a spus să n-o contrazic.

Seara fu veselă și mulțumi pe toți. Florile, argintăria, sticlele, fața de masă și șervetele brodate, totul sclipea sub becurile aprinse. Mary, tăcută de obicei, acum povestea tot timpul. Exclama, protesta, se revolta, se plîngea mereu, cu zîmbetul ei minunat, cu aceeași grație și lipsă de zgomot. Mirel se mira în fața transformării. Walter, impecabil ca totdeauna, își purta cu eleganță hainele de modă, ascultînd cu interes pe oricine ar fi vorbit.

Tololoi vorbea cel mai mult, zgomotos și luînd parte, cu toate acestea, foarte puțin la discuție. Un amic, avocat, îi arătase un pasagiu din Demogue. I se păruse interesant pentru el, care era competente în toate, și acum încerca să-l povestească.

— Se poate contracta cu tine însuși! Exemplu: o femeie are jumătate de casă ca dotă. Deci sub administrarea bărbatului. Cealaltă jumătate îi revine mai tirziu ca moștenire: o administrează ea însăși. Ea poate face cu dinsa, astfel, un partaj! Bineînțeles, francezii n-au textul de lege, germanii însă admit în anumite cazuri...

Walter asculta cu atenție, și din cînd în cînd cerea cite o mică explicație ca să priceapă mai bine. Mary zîmbea, pîrînd că înțelege despre ce e vorba. Numai Mirel își permise un „foarte interesant“ ironic.

Walter devenea din ce în ce mai neprețuit. Călătorise mult, și băiatul nu mai contenea cu întrebările. Dacă doctorul observa mai puțin pitorescul țărilor, studiase în schimb cu de-amănuntul oamenii și obiceiurile. Mirel găsi o scuză pentru lipsurile doctorului: „Și Montaigne făcea la fel!“

În istorisiri, doctorul numea, printre prieteni, cițiva duci și conți, și faptul impuse băiatului. Tololoi întrerupea zgomotos, gata să-și spună părerea. Numai Mary tăcea. Asculta cu ochi mari, cu gura admirabilă, întredeschisă. Într-un tîrziu, vocea ei mică și melodioasă reuși să întoarcă conversația:

— Și pe mine nu mă bagă nimeni în seamă!

Părea un copil mic care se alintă. Doctorul Walter spuse incetîșor:

— Pe d-ta te purtăm tot timpul în gîndul nostru, ori despre ce am vorbi, cu grija cu care porți un lucru prețios și delicat de care te temi să nu se strice!

Tololoi întrerupse cu un ris sacadat:

— Doctorul, doctorul! El numai la sănătate se gîndește!

Mary întrebă glumeț:

— Sentimental?

După o mică tăcere Walter răspunse:

— Ploaia și frigul sînt de vină poate... Și țările calde de care vorbeam... Și apoi reluă tonul lui obișnuit: Boala de nervi de care suferiți...

Mirel se uita curios la Walter. Doctorul devenea pentru dînsul tot mai interesant. Gesturile măsurate, eleganța vorbelor, cunoștințele vaste, politețea nedezmîntită, toate impresionau și, uneori, cu toată înfățișarea masivă, citeva umbre de melancolie. Poate dureri ascunse, frămîntări, la fel ca la Mirel... Băiatul se mîndrea cu supărările lui, căci îl făceau să trăiască intens. Dar el nu avea tăria înfrînărilor în dînsul și izbucnea adeseori. Și bănuia la doctorul o putere de reținere gigantică. Cu gîndul mereu la literatură, apropie pe doctor de imaginea lui Vigny: aceleași dureri nemărturisite. Cînd Mirel izbutea să se reculeagă de sub farmecul

povestitorului, se întreba dacă nu se înșală. Glasul ceremonios și rece al lui Walter continua vorbele măsurate.

Conversația fu întreruptă de soneria telefonului. Tololoi, ca de obicei, se repezi la aparat. Niciodată nu păruse mai stingaci decât acum: vorbea tare, apoi șoptit, și deodată începea să țipe, incurca cuvintele, repeta mereu: „Aud?“ Nu înțelegea ce i se spune, cerea să i se vorbească mai tare, ridicînd însuși glasul, și apoi se răstea celor din cameră, cu toate că nu vorbea nimeni:

— Dar tăceți din gură!

După zece minute de chinuri, Tololoi închise telefonul.

— Au greșit numărul!

Mirel se uită la cei doi bărbați și făcu comparație: unul urît, stingaci, inestetic; celălalt socotit, elegant, plin de atenții. Privirea îi alunecă apoi spre Mary, albă, sclipitoare sub lumina bogată, cu o floare roșie în părul de aur, minune de grație, și care, ca și cum nu-și dădea seama de nimica, suridea ca întotdeauna.

După multe rețineri din partea lui Mary, deloc obosită, doctorul plecă. Mary nu mai întârzie mult. Spuse bună seara cu vocea ei caldă și melodioasă, apoi urcă fără zgomot scările. Mirel se uita nedumerit după arătarea suavă ce dispărea printre covoare. Întoarse o privire ascuțită către Tololoi, rămas la masă, și intră în odaia lui plină de întuneric. Afară ploaia bătea neîntrerupt în geamuri.

A doua zi o șuviță de soare, strecurată prin dantela perdelei, trezi pe Mirel. Curînd după aceea, tocmai cînd Tololoi întredeschise cărțile, Walter apăru impecabil, în haine de sport, cu o pelerină sub braț:

— Am venit să vă iau la o plimbare cu automobilul.

Tololoi exclamă turbulent:

— Bravo, Walter! Ce idee genială. Tot n-aveam ce face! Și închise cartea.

Mirel spuse ironic:

— Să nu-ți pierzi obiceiul studiului.

— Pentru o zi, nu-i nimic! Și țipă Linei: Du-te de întrebă pe Mary de nu vrea să meargă și ea! De altfel, slabă nădejde. Se scoală așa de tirziu!

Walter întrebă pe Mirel:

— Nu-i așa că nu-ți displace o plimbare de dimineață?

— O, nu, eu nu merg. Mulțumesc!

— De ce nu? După ploaie aerul e curat și drumul fără praf. Am auzit că te interesează bisericile vechi... Putem vizita câteva!

Mirel protestă, cu toată dorința de a vedea lucruri noi:

— Sint obosit!

Tololoi izbucni:

— Obosit!?... Minciună sfruntată! A dormit 12 ore! E încăpăținat, ascultă-mă pe mine!...

Cum el avea veșnic insomnii, îi bănuia pe toți de somn îndelungat. Walter insistă:

— Nu sint lucruri extraordinare prin împrejurimi, dar, în orice caz, palatul de la Mogoșoaia trebuie văzut. Epoca lui Brincoveanu, când se adunau împreună atâtea stiluri. La Mogoșoaia sint influențe venețiene. Este o *loggia* minunată. Și totuși tradiția bizantină nu e ruptă... Și totul, ce e mai rar, e bine armonizat. Trebuie să vii s-o vezi!

O voce catifelată foșni în capul scării, închizînd discuția:

— Desigur, Mirel, vine cu noi!

Și Mary apăru albă și zîmbitoare.

Tololoi exclamă:

— Ia te uită la Mary! Curioase mai sint femeile! Cite-odată nu părăsesc patul pentru o zgrietură, și altădată mai voinice ca bărbații! Aplaudă: Bravo, Mary!

Vocea lui Mary glumea armonios:

— Să n-aveți grije, n-o să vă împiedic în ștregăriile voastre!

Tololoi făcu haz, apoi zise serios:

— De vizităm mănăstiri, să mergem numai pe la călugărițe! Mă interesează foarte mult!

Mirel se uită urit la dînsul.

În automobil, Tololoi ceru locul lingă șofer, nu de politețe, ci ca să fie mai puțin zdruncinat. Doctorul, după multe insistențe inutile, luă loc în fund, lingă Mary. Mirel ședea pe scaunul în fața lor. După cum spusese Walter, timpul era minunat. Un aer răcoros și limpede lovea în față. De o parte și de alta se întindea griul galben, gata să fie cules. Tololoi întoarse capul, ca să-și dea părerea asupra agriculturii.

Walter întrebă:

— Sintem pe drumul spre Pitești. Dacă aveți vreo dorință, puteți să mi-o spuneți.

Tololoi exclamă:

— Mie mi-e indiferent!

Walter continuă:

— Putem face călătoria cît de lungă. Nu v-am făgăduit prea mult, că mi-a fost frică să nu vă speriați. Dar dacă doamna Mary nu se simte obosită...

— O! Mie îmi face bine aerul...

Walter se arată mulțumit:

— Atunci, încotro o luăm?

Și cum ceilalți tăceau, se întoarse spre Mirel:

— Care e părerea d-tale?

— Prin apropiere nu e nimic interesant?

— Oricît de departe! Mașina merge cu o sută de km pe oră.

— Aș spune Mănăstirea Hurezu... Dar nu știu!

— Așa, desigur, Mănăstirea Hurezu! Ceilalți nu au nimic împotriva?

Tololoi aprobă cunoscător:

— Da! Planul nu e rău!

Automobilul o luă într-o goană nebună. Străbătu numai Curtea-de-Argeș, ca să nu se piardă timpul și făgăduindu-se o nouă vizită specială pentru Biserica Domnească. Apoi o porni prin păduri spre Olt. Stejari enormi își impleteau frunzele, acoperind cerul. Fundul pădurii întunecate îngăima un vaiet. Oaspeții de o clipă tăceau. Numai Tololoi își spunea mereu părerea. Mirel, enervat, îl întrebă:

— Atîta frumusețe nu te face să meditezi?

Și el răspunse:

— Dar eu ce fac?

Ajunseră. O maică, albă ca varul la față, le ieși în întîmpinare. Cu dînsa vizitară biserica, arhondaricul, bolnița. Mirel, priceput, dădea și el relațiile necesare. Cercetară cu de-amănuntul minunea lui Brincoveanu, armonia picturilor maestre. Întîrziară mai mult la stilpii răsuciți în toate felurile de la intrarea locuinții stariței. Apoi mai departe, încercară o privire generală. Armonios se întindea șiragul de coloane, de-a lungul clădirilor, pînă în fund. Albe și proporționate se repetau mereu, și ochii, vrăjiți, alergau fără oboseală de-a lungul lor.

Tololoi intrerupse minunea:

— Numai stilpii nu-mi plac, prea sînt monotoni!

Cînd ajunseră acasă, se innoptase de mult. După ce, sub ploaie, oraşul i se păruse lui Mirel gol şi urit, acum, din fuga automobilului, luminile care se întretaiau, zgomotele şi mişcarea îi încurcau observaţia. Nu putea reţine decît o făgăduinţă pentru mai tirziu. După masă nu mai putu răbda. Se îmbracă să plece. Tololoi voi să-l întovărăşească. Mirel îi aruncă un: „*Vieux marcheur!* Uită-te mai bine în oglindă!” Şi se îndreptă singur spre necunoscutul stradelor.

O apucă încotro vedea lumini mai multe, citea nesăturat afişele, se oprea la fiecare vitrină luminată. Se uita după femei, le cerceta îmbrăcămintea şi făcea reflecţii. Venit cu intenţia să petreacă, avea bunăvoinţă faţă de toate şi admira orice îi ieşea în cale. Hoinări multă vreme şi nimeri în sfîrşit în faţa luminilor de la intrarea unui varieteu. Cobori treptele şi luă loc într-un colţ mai singuratic.

Pe scena mică, începuse spectacolul. Femei urite şi bătrîne se perindau, încercînd jocuri moderne sau cîntînd fals, cel mai adesea în ungureşte. Aplauze teribile, ironice sau admirative închideau fiecare număr, în timp ce diva reapărea trimiţînd o sărutare în aer.

Mirel nu voi să-şi recunoască deziluzia. Văzînd că ceilalţi fac haz, nu bănuî gustul îndoielnic la oamenii capitalei. Aprinse o ţigare pentru prima oară şi comandă o sticlă de vin. Programul înainta şi femeile erau tot aşa de urite, dansînd tot aşa de prost. Doi gimnastici şi un copil fenomenal pricinuiră noi furtuni de aplauze. Cortina căzu pentru ultima oară, şi cei cîţiva muzicanţi începură furioşi un marş.

Lumea se îndreptă, parte înspre garderobă, parte spre o sală alăturată cu bufete şi cu uşi acoperite cu perdele. Mirel examină camera şi văzu la o masă citeva din dănţuitoarele de pe scenă. Erau îmbrăcate colorat, cu panglici multe, şi vorbeau răguşit între ele.

„Aci e scump!” gîndi Mirel, şi se îndreptă spre ieşire. În stradă, o luă pe uliţe mai dosnice. Inima îi bătu cu putere. Cele citeva picături de vin îl făceau să se clatine. La un colţ de stradă întunecat zări femei multe, plimbîndu-se într-o parte şi alta. De aproape le văzu galbene la faţă, cu ochii ascunşi sub vopsea, cu buzele roşii; lacome, privirile tuturor se îndreptau înspre Mirel. Unele îi făcură semne, altele îl chemau lămurit. În mijloc, se deschidea o uşe asupra unei curţi întunecoase. Se auzeau cuvinte de mîngîieri şi tot felul

de fĂgĂduieli. Mirel se gindi sĂ aleagĂ. N-avea insĂ curajul. Iși simțea mușchii încordați și o înĂbușire în gît. Toată lumea îl chema, și lui îi era rușine sĂ primeascĂ. Din spate se auzi o voce subțire ca un clopoțel:

— LasĂ-l, dragĂ, nu vezi cĂ ne sfideazĂ!?

Și Mirel se trezi singur în întuneric. FĂrĂ sĂ observe, trecuse de mult colțul ispitelor. GrĂbi pasul și se simți deodată fericit. Mentea lui turburatĂ schimba dupĂ gustul ei scena de mai înainte... Il chemau, și el nu voise sĂ primeascĂ... El nu e doar un om de rînd, care îngĂlbeneste în fața unei rochii.

FĂrĂ veste, se gĂsi în fața casei unde locuia. În fereastrĂ, Tololoi, în cĂmașe și cu ochelarii negri pe nas, își aerisea insomnia. Il vĂzu pe bĂiat și-i țipĂ, amenințîndu-l în glumĂ cu degetul:

— Acum se vine? Ștregarule!

FĂrĂ sĂ mai ție seamĂ de rugĂciunea lui Mary „sĂ nu su-pere pe Tololoi“, de datoriile lui de oaspe sau de prezența foarte deasĂ a lui Walter, Mirel își întetea rĂutĂțile împotriva unchiului sĂu.

TrĂind alĂturi de dînsul, îi observa toate stingĂciile și se enerva. Nu se putea opri sĂ nu arunce toatĂ vremea cîte un: „Ce urit mĂninci!“ sau: „Vorbești de se aude din stradĂ!“ TrudĂ zadarnicĂ, de altfel; Tololoi pĂrea cĂ nu aude, și nu schimba nimic din obiceiurile lui. Mirel suferea de pe urma defectelor aceste și se mira cum Mary putea sĂ zimbeascĂ mai departe.

BĂiatul era nervos și nu bĂga de seamĂ cĂ se schimbase singur. Depindea de altul.

Tololoi apĂrea veșnic același, cu cravata într-o parte, cu șireturile desfĂcute, cu ziarul deschis întreg și la cea mai neînsemnatĂ întrebare începînd perorația.

Era invulnerabil.

În fiecare searĂ Mary, cu un zîmbet minunat, dispĂrea în capul scĂrii, printre covoare, iar dimineața nu era vĂzută decît rareori. Prințul i-l ducea baba Lina sus. Abia pe la cinci se cobora cu pĂlĂria în cap, gĂtitĂ, gata de vizite.

Camerele lui Mary erau pentru Mirel pline de mister. Nu fusese niciodatĂ chemat acolo, și odatĂ, cînd își exprimase dorința unei vizite, i se refuzase frumos:

— La mine e o neorinduială...

Puse atunci unele întrebări lui Tololoi, dar acesta nu dădu nici un răspuns hotărît. În mintea băiatului se aprinseră tot felul de bănuieli.

Într-o zi, cum Mary plecă la vizite, Mirel, nemaistăpînindu-și curiozitatea, urcă scările. Ajuns sus, își furișă privirea printre covoare și dădu peste un antret mic, în fund cu o ușe de lemn. Se apropie de ea, o întredeschise cu frică și fu izbit de lumina dinăuntru. Era o cameră mare, cu laturi multe, și cu tavanul de geamuri mici, artistic împreunate între ele. Pe podele și pe pereți, covoare vechi. În mijloc, o sofa enormă, aproape pătrată, acoperită cu perini de mătase de toate culorile. Și în toate colțurile, lucruri prețioase și mici, tablouri, scaune, paravane, măsuțe, oglinzi, plante și flori. Impresia generală era sclipitoare. Mirel își recăpătă aci toate iluziile pierdute asupra vieții de capitală. Trecea de la un obiect la altul, minunat de gustul care domnea în această neorinduială. Descoperea în ele o ființă cu totul nouă. Și încercă cu privirea ascuțită să-i cerceteze toate tainele. Un pas ușor se auzi. Îngălbeni, neștiind ce să facă, negăsind nici o vorbă să se dezvinovătească. Îi sclipi, între două covoare, deschizătura unei uși, se îndreptă acolo și ajunse în camera de baie. Se alipi de ușe și rămase nemișcat. Privirea-i nimeri într-o oglindă în care se reflecta odaia luminată de alături. Și văzu pe Mary, minunată ca întotdeauna, pășind grațios și fără zgomot înspre o oglindă, își scoase pălăria și, privindu-se, se pudră cu un puf enorm. Surise și apoi se întinse pe patul mare, printre perinele moi, rezemîndu-se într-un cot. Buzele roșii și proaspete pătau fața ei transparentă, ca un mac aruncat pe ape. Părul de aur scînteia în lumină.

Apoi alt pas sui inegal treptele, pasul caracteristic al lui Tololoi. Mary avu o înclăștare a dinților și un sunet de supremă oboseală, dar, la apariția bărbatului său, buzele se destinseseră și zimbi după obicei. Cîteva gesturi numai, dar care fură revelatoare. Mirel, primul, surprinsese un secret care intrigase așa de mult pe toți. Căzuse pentru o clipă toate profunzimile pe care le ascundea fața veșnic calmă și mulțumită a lui Mary. Descoperirile i se opriră însă aci. Tololoi începu să se plîngă de toată singurătatea în care e lăsat. Cînd vrea să vorbească și el puțin cu cineva, trebuie

să se ducă la vecini. Mary primea totul cu blindețe. Văzind asta, Tololoi deveni mai curajos. Încercă să o sărute și, pentru că Mary îl dădu ușor la o parte, izbucni:

— O să mă forțezi să mă duc *aiurea!*

Simți tăria vorbei spuse și voi să se scuze:

— Dacă de doi ani mă respingi mereu!...

Căzu pe scaun și începu să plîngă. Se opri însă curînd și ieși tot așa de șovăitor precum intrase. Mary nu făcuse tot timpul nici un gest.

Un timp, și, ca și cum toți și-ar fi dat întîlnire în camera lui Mary, Walter intră și el.

Mirel simțise momente de surprindere, de scîrbă, de milă. Acum curiozitatea îl făcea să uite tot ceea ce simțise mai înainte.

Pe același ton ceremonios, doctorul începu să vorbească de lucruri neînsemnate...

Cînd se cobori, Mirel rămase îndelung copleșit de revelația pe care o avusese. Așa de tînăr, asistase la o tragedie a cărei nuanțe nu-i puteau fi familiare. Milă pentru Tololoi, care, neînțelegînd nimic, se arăta pretențios și desperat, milă pentru Mary, care se sacrifică fără speranță. El nu putea și nimeni altul n-ar fi putut schimba nimic. Singurul lui rol era să se facă complet neștiutor și să nu facă să izbucnească, printr-un gest stîngaci, atmosfera sumbră care dura din frica fiecăruia de a nu distruge totul la cea mai mică inițiativă.

Ușa sufrageriei se deschise zgomotos. Intră Tololoi și în spatele lui se zări silueta masivă a lui Walter.

— Vești proaste! A venit o telegramă. Ortansa e foarte rău și-și cheamă băiatul...

— Ortansa bolnavă! Ce are?

— Nu spune nimic... Poate că-i e dor de băiat...

Ortansa era bolnăvicioasă de felul ei, totuși telegrama sperie pe toată lumea. Walter căută cuvinte bune:

— Poate să nu fie nimic grav...

Mirel se uită la el cu curiozitate.

— Plec cu primul tren.

— Îți dau eu automobilul... Dacă nu e nimic, te poți întoarce înapoi...

— Mulțumesc, pot lua trenul...

— Tren n-ai decît mine la 8. Cu automobilul poți pleca și acum noaptea dacă vrei.

Mary se oprise:

— Noaptea se poate întîmpla ceva.

Dar Tololoi era incintat de propunerea doctorului:

— Mai bine cu automobilul. Merg și eu cu dinsul. Mie îmi plac foarte mult plimbările astea. Ne întoarcem apoi imediat.

Călătoria fu hotărită în câteva minute. Walter telefonă și automobilul sosi repede. La îmbrățișare, Mary șopti lui Mirel:

— Îmi pare rău că pleci tocmai acum când am și eu un prieten.

Automobilul o porni zgomotos și iute. În urma lui, Mary și Walter fluturau batistele.

Mașina fugi prin noapte, implintind în întuneric două fișii de lumină. Ajunseră dimineața la nouă. Pe stradă întâlneau pe Tata.

— Ce e cu mama?

— E bine acum. V-ați speriat degeaba. Avusese un leșin și Mama s-a apucat să telegrafieze. Totuși e în pat...

— E bine mama!

Tololoi izbucni:

— Ei, nu ți-am spus eu?

Se strecurară printre tei. În curte, Lilli, tăcută ca de obicei, juca crochet cu un băiețandru cu părul blond și creț. Mirel recunosc pe fostul lui camarad de școală, băiatul deputatului Radu.

— *Bonjour*, Fritz!

Îl poreclise Fritz pentru că făcea impresia unui nemțșor. Acasă îi spuneau Gigel.

Lilli exclamă:

— Uite pe Mirel!

La scară, Ioana veni să ia geamantanele. Spuse băiatului, isteată:

— Bine ai venit, conașule! Și-și arată dinții albi.

Mirel nu răspunse nimic, rămase însă cu ochii după dînsa. Din spate auzi o voce zgomotoasă:

— Strașnică femeie, Ioana!

Și Tololoi observase.

Mirel trecu în fugă pe lângă familie și se repezi în camera pe care o cunoștea așa de bine. Ortansa nu știa nimic de venirea lui.

Sta în pat cu ochii închiși, cu fața slabă și tristă, dusă pe gânduri.

— Mamă!

— Mirel!

Un strigăt bucuros, plin de viață, ieșit dintr-un piept așa de slab. Ortansa își strînse copilul, apoi îl așeză lângă dînsa. Îl întrebă de toate, de Mary, de viața de acolo, de sănătatea lui, fără să se plîngă cu nici un cuvînt.

— Ai fost bolnavă, mamă?!

— Ca de obicei, nu te-ngriji... Oboseală multă... Și, ce e de mirat, nu fac nimic toată ziua. Firea mea păcătoasă!... Și spune, Mirel, ești mulțumit?

— Cine te îngrijește, mamă?

— Toată lumea e bună cu mine...Nu-ți fie frică. Lilli veghează mereu. Ce fată bună!

— Am văzut-o cum juca crochet.

— Eu am trimis-o. Să mai ia puțin aer... Am lăsat-o cavalerului ei...

— Ce cavaler?

— Gigel... Sînt prieteni buni de tot. Toată ziua Gigel e la noi. Știi ce încrezut era pe vremuri! Acum e politicoș cu toată lumea și nu știe ce să mai facă pentru Lilli... Băiat bun... Și-a cerut voie, cînd va fi obosită Lilli, să mă îngrijească el... Auzi? !... Și tu ce mai zici, Mirel?

Și iar îl strînse în brațe.

Vorba o obosi pe Ortansa. Lilli, întoarsă atunci, stăruie:

— Ar fi bine să te odihnești puțin...

Ortansa nu se împotrivi, și Lilli rămase de veghe.

Afară pe bancă Fritz aștepta.

Mirel îi aruncă:

— Degeaba aștepți, că nu mai vine!

Nu primi nici un răspuns.

— Ce, Fritz, poate ești amoretzat? Iubești pe bleaga de Lilli?

Fără vorbă, Fritz plecă și se așeză pe altă bancă, mai departe. Mirel se simți jignit.

— Să nu fii obraznic, te rog, că nu ești în casă la tine aci.

La spate, vocea lui Lilli se auzi, hotărîtă:

— Nu-l asculta, că nu știe ce vorbește!... Haide cu mine, Gigel!

Se depărtă printre pomi. Băiatul o urmă docil.

Tata se mulțumi numai cu o strângere de mină, dar Mama și tușa Lina puneau mereu întrebări. Erau curioase să știe pe de rost toate obiceiurile de acolo, căci Mary, tăcută, nu răspunsese altădată decit prin zimbete și prin monosilabe, iar pe vorbele lui Tololoi, numeroase de altfel, nu se putea conta. Astfel Mirel, observator bun și povestitor neobosit, părea neprețuit. Trecu la rind casa, grădina, camerele; cu ochii pe fața tușei Lina, lăuda fiecare lucru. Toate tablourile erau de valoare, toate covoarele, vechi și scumpe. În pragul scării care ducea la etaj își opri însă povestirea. Spunea tot ce putea ști în legătură cu misterul acestei scări, ca să mărească importanța lui Mary. La întrebarea: „Tu ai urcat scara?“ ocoli răspunsul și, după tot felul de lămuriri noi, se opri iar. În sfârșit, când curiozitatea fu la culme, rosti solemn, cercetînd cu ochii cele două fețe:

— Pe mine m-a luat Mary sus!

Apoi începu în fugă numărarea podoabelor, parfumurile, florile, pernele, vasele prețioase, tot ceea ce citise prin cărți și toată impresia pe care o avusese în momentul intrării lui acolo.

Deodată, însă, povestirea i se frînse. Zărise pe Ioana la fîntină, rizînd unui om cu mustați negre și cu haine militarești. Își aduse aminte că mai văzuse o dată aceeași scenă.

Întrebă aproape răstit:

— Aveți un servitor îmbrăcat cu haine militare?

— Da, omul nostru, Mihai... Dar de ce?

-- Nimic! și se depărtă.

În urmă auzi pe tușa Lina spunind Mamei:

— Ți-am spus că Mary e o cochetă primejdioasă. Săracul Tololoi!

Cu minile în buzunar, cu ochii iscoditori, fluierînd ca să-și arate nepăsarea, Mirel făcu un ocol prin curte. Ca să-și astîmpere necazul, fugărea păsările. În fuga lor, răuștele cădeau una peste alta.

Apoi intră în bucătărie. Era numai Ioana, care aprindea focul.

Spuse, și glasul părea că nu e al lui:

— Ioana! Ce faci?

Fata ridică iute capul și îi răspunse fără frică:

— Bine, conașule!

El încercă o glumă:

— Dar cu dragostea cum o duci?

Ioana își arătă dinții albi și apoi, semeață, privind pe băiat drept în ochi:

— Bine și cu dînsa!

Mirel făcu o sfortare, păli și apoi se roși deodată:

— Bună trebuie să mai fii de iubit tu, Ioană!

Nu se auzi decît un ris ascuțit și șiret.

— Ești mai frumoasă decît o cucoană. Albă la față... și la mîni, cu sinii fragezi...

Și ca să-i arate, o atinse ușor cu mîna pe cămașe, la piept. Fata se feri, dar nu-și încetă risul.

Deodată băiatul se încordă pe picioarele firave și o cuprinse cu amîndouă brațele. Ioana încercă să se smucească din strînsoarea lui:

— Lasă-mă...

Dar minile nervoase strîngeau ca un clește. O îndoi pe speteaza unui scaun și-și apropie gura de gîtul plin. Sub piept, simțea doi sini rotunzi și tari, care, fierbinți, se ridicau și se coborau sub răsufllarea puternică.

— Lasă-mă, îți zic!

Acum, curajos, simțînd fata mai slabă decît dînsul, își trecu degetele nervoase prin deschizătura cămășii.

— Pe Mihai cum îl lași?

— Mihai e de-al nostru! Și, adunîndu-și toată puterea, îi aruncă deodată, răstit: Lasă-mă, că te spun duduii! Minile lui Mirel căzură moi.

Ioana își așeză cămașa și, ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat, începu din nou să întetească focul.

Băiatul își reveni și o porni afară.

Mirel nu se mai întoarse la București, după cum făgăduise lui Mary. Ortansa era slabă și nu părăsea patul; singura ei bucurie era să-și vadă băiatul. Tololoi, neputînd să ia o hotărîre singur, prefera să mai rămîie. Îl prinsese o dragoste neașteptată de părinți, cu toate că-și petrecuse toată vara cu ei; nu se mai gîndea la Mary. Automobilul plecase, astfel, singur.

Zilele își reluară aspectul lor de odinioară. Doar surîsul fermecat al lui Mary lipsea. În schimb, apărea aproape zilnic fața roză a lui Fritz. Prietenul lui Lilli își găsea veșnic treabă prin casa vecină. Mirel se prefăcea că-l ignorează. Mama însă ținea la dînsul. Băiatul era inteligent, fără să fie scriitor, și politician cu toată lumea. Nu se dezlipea de Lilli, la jocuri sau la carte. Cînd fata își făcea exercițiile la pian, el asculta fără să se miște, oricît de mult timp, cu o dragoste de neamț adevărat. Așa cum era, nu se putea mai bine potrivi pentru Lilli.

Acum stăteau cu toții, aproape toată familia, sub brazi, pe scaune aduse de Ioana și, de acolo, se uitau la sutele de păsări colorate care se înghesuiau în jurul Mamei. Sub castani, poarta se deschise mare și intrară, venind de la pășune, vacile albe, negre și roșcate, oprindu-se în mers sub merii care rostogoleau fructele galbene.

În urma lor, un taur tînăr și vînjos, cu privirea întunecată, înainta încet, cu pași grei. Mihai, în pantaloni milită-

rești, răsucindu-și mustața neagră, conducea cireada. Țiganul, cînele prost și credincios, încercă un lătrat.

Mama dădu lămuriri:

— Uitați-vă la taur ce frumos este! L-a cumpărat Tata de două zile. Dar e foarte rău. Nu e chip să se apropie cineva de el. Numai de Mihai ascultă.

Ioana ieși în pragul bucătăriei. Mirel o văzu și se încumetă să-și arate puterea:

— Eu nu mă tem de taur!

Tușa Lina surise:

— Te lauzi ca de obicei!

— Eu nu mă tem de taur, vă zic! și înaintă cu pași siguri spre el.

Tușa Lina rise iar:

— Lăudărosule!

— Bine, vom vedea!

Mai făcu cițiva pași, se strecură printre vite și se opri înaintea animalului, sfidător. Mihai îi zise:

— Du-te conașule, din calea lui, că e foarte rău.

Mama dete un strigăt:

— Mirel, nu face prostii!

Atunci băiatul aruncă o privire semeață înspre bucătărie și țipă nearticulat:

— Nu mă tem, vă spun!

Scoase o batistă și o flutură ostentativ.

Taurul, care privise nemișcat, își ridică deodată capul cu furie.

Apoi se îndreptă asupra băiatului, cu picioarele încordate în pământ, cu coarnele înainte, cu gura lui enormă întredeschisă.

Toată lumea se uita la scena grozavă.

Păsările, cînele, vacile, ca și cum ar fi priceput, își îndreptară capetele într-acolo. Mirel îngălbenise, batista îi căzuse din mîini. Făcu cițiva pași înapoi. Taurul înainta încet și sigur pe pradă. În spatele băiatului se ridica zidul casei. Ajuns acolo, Mirel se răzimă și rămase fără gînduri. Deodată, un glas răsună sigur:

— Nu vă temeți, conașule!

Și dintr-o săritură sprintenă, Mihai se strecură între băiat și animal. Își suflecă mîinile și așteptă. Taurul avu un moment de ezitare, apoi se hotări să mai facă un pas. Mihai

se sprijini cu picioarele în perete, iar cu mâinile apucă taurul de coarne. Animalul voia să-l împingă înapoi, dar Mihai, cu o efortare enormă, îl înțepeni locului. Dinții omului scrișneau, sudoarea șiruia de-a lungul feței. Vinele de la miini se umflaseră, gata să plesnească. În sfârșit, taurul își opri minia. Dete un pas înapoi, întoarse capul, mugit tare, apoi o porni spre grupul vitelor.

Toată lumea începu să respire. Pe fețele tuturor erau broboane de apă. Mihai, cu capul în jos, amețit, respira apăsător.

Mirel privise scena, întâi cu groază, apoi cu o admirație și recunoștință sinceră. Își uitase boieria și ar fi vrut să îmbrățișeze pe omul mirosind a sudoare. Familia începuse un tumult de laude. Pe pragul bucătăriei, Ioana păși bărbătoasă, cu două lumini ciudate în ochi. Dete lui Mihai un ștergar să se șteargă. Apoi, aplecând un ulcior cu apă la gura lui, spuse încetișor: „Bea!”

— Omul sorbea cu putere, ca o vită...

Toată recunoștința din inima lui Mirel se risipi. Se găsi ridicol și ciuda îl năvăli. Pricepuse atitea, învățase atitea, el, băiat de boier, și acum era făcut de ris de un servitor. Voi să-l umilească și rosti tare ca o poruncă:

— Mihai, dă-mi batista!

Tonul nepotrivit produse o impresie penibilă asupra celorlalți. Numai Mama încercă o scuză:

— Lăsați-l. E enervat, sărăcuțul, și nu știe ce face!

Ioana voi să spună ceva, dar se opri și-și mușcă buza. Și Mirel aștepta împlinirea poruncii, încrunțat.

Fără să arate vreun semn de mirare, Mihai luă batista mototolită și i-o întinse băiatului.

Tot restul zilei, Mirel păru preocupat. Nu vorbea cu nimeni, nu răspundea la întrebări, mergea din loc în loc, fără nici un scop. Familia nu înțelegea ce e cu dînsul. Tușa Lina făcu chiar câteva observații răutăcioase și Mama se crezu obligată să-i ia apărarea:

— E enervat, săracul!

Totuși înainte de masă, Mirel veni lângă Mama și încercă o scuză:

— M-am speriat rău! Și apoi întrebă deodată: Unde culci atîția servitori?

— Cum, unde-i culc? Dar casa noastră e o cocioabă? Să fi văzut altădată cînd aveam o sută de oameni, nu ca acum... În bucătărie, în șură, Mihai se culcă în grădină, păzește merele, Ioana doarme în grajd cu vitele!

Povestirea părea c-o s-o ție mult, dar Mirel își reluă plimbarea posomorită de odinioară... „Ioana doarme în grajd.“

Mama reflectă în urmă:

— Sărăcul! Nu-i în firea lui! Auzi ce întrebă el, băiat inteligent!

După masă Mirel plecă de acasă, dar în stradă nu întirzie mult.

Se întoarse și, fără zgomot, se strecură printre meri, pînă la grajd.

Găsi ușa încuiată și-și încreți fruntea. Stete puțin pe gînduri și apoi, cu băgare de seamă, înconjură grajdul. Într-un colț, cîteva scînduri erau rupte. Intră prin gaură făcîndu-și loc prin o grămadă de fin pusă tocmai acolo. În sfîrșit, ochii lui dădură peste încăperea lungă și îngustă de tot, luminată slab de un opaiț. De la un capăt la altul, una lîngă alta, vacile mincau grav finul pe care-l aveau fiecare înaintea. În fund de tot, taurul nemișcat părea adormit.

Într-un colț al grajdului, donițe și oale multe, apoi un scăunaș.

Alătura, finul bătătorit bine, acoperit cu o cergă, închipuia un pat. La capăt o perină. Deasupra, răzimată de scînduri, apariție ciudată într-un grajd: o icoană. Culcușul Ioanei.

Mirel rămase culcat în fin. Un miros greu și amestecat îl izbea.

Timpul trecea încet. Din casa boierului se auzeau, în liniștea serii, zgomote multe și uneori frînturi de vorbe. Abia tîrziu de tot zgomotele încetară. Un ceas bătu miezul nopții. În sfîrșit, Mirel auzi un pas voinic și grăbit apropiindu-se. Apoi o cheie se învîrti în broască și ușa se deschise. Ioana, zîna pămîntului, apăru, sănătoasă, cu obrazii îmbujorați. Mirel se uită la dînsa și nu făcu nici o mișcare.

Fusese hotărît să vie îndată la dînsa. Dar în fața minilor puternice, nu se hotăra. Laș, își amină fapta pentru

cind va fi ea adormită. Atunci se va apropia de Ioana, fără grija ca ea să nu fugă. Când o va găsi dormind, o va putea cuprinde cu ușurință... Luată pe neașteptate, nu va opune o prea mare împotrivire. Încălzită de somn, de fin și de căldura aerului, simțurile ei de femeie împlinită și voinică vor fi deșteptate și poate va primi strinsoarea cu plăceri cărora nu va putea să li se opuiască... Mina băiatului, iscodind pe neașteptate toate ascunzișurile, va face pe fată să nu se mai rușineze și, astfel, o piedică puternică va fi dată la o parte de la început. De altfel, pentru atunci, Mirel își simțea mușchii încordați și hotărârea nestrămutată.

Ioana nu se grăbea să se culce. Își despletise cozile negre, și părul bogat și sclipitor umbri tot spatele cămășii albe. Apoi se așeză pe patul ei de fin, își răsuci un picior și-și răzîmă bărbia pe genunchi. Rămase cităva vreme așa, dusă pe gânduri. Mirel nu știa ce să creadă. Sîngele îi curgea prea repede și așteptarea îi făcea rău. Un zgomot de pași afară i se împlintă în minte și-i înțepeni respirația. Acuma se auzi o bătaie în scînduri. Ioana se cutremură toată; dintr-o săritură fu la ușe și trase zăvorul. Mihai apărură, cu mustața neagră răsucită, în hainele lui militarești. Fără nici o vorbă, fata se înalță în vârful picioarelor, se strînse lingă bărbat, închizînd ochii și lăsîndu-și capul puțin pe spate, îi înlănțui trupul cu minile ei voinice. Mirel văzu cum în mișcarea pe care o făcu ca să se înalțe, fusta i se ridicase în față și genunchii goi apăruseră, plini și pîrguiți. Mihai, cu o mișcare repede, îi incolăci mijlocul ca s-o sprîjine. Cealaltă mină se strecură lacomă prin deschizătura cămășii și frămîntă sinii rotunzi și ridicați. Se aplecă și-i mușcă buzele roșii. Respirația lor foșni apăsată și scurtă. Apoi, pentru citva timp se opri în loc. Nu se mai auzea decît mestecatul vitelor. În urmă, Ioana dete un scîncet și atrase pe bărbat după ea.

Mirel își simți minia clocotind. Își strînse pumnii și voi să se ridice. Un gînd, deodată, îl fulgeră în loc; văzu parcă minile păroase cu vinele umflăte stringînd cu putere coarnele taurului.

Îi fu frică, se strecură printre scînduri și fugi în întuneric.

Simțea în tot trupul un tremur puternic, respirația îl înăbușea, dinții clănțăneau în neștire. Sîngele, năvălit cu putere în

cap, se zbătea de tîmple. Nu mai avea nici un gînd hotărit. Scena văzută nu și-o putea repeta în minte de la un cap la altul. Diferite impresiuni se amestecau și-l chinuiau cu jocul lor nestatornic. Dorința, frica, ciuda, dorul de răzbu-nare îl frămîntau laolaltă. Clocotea și nu găsea nici un mij-loc de limpezire. Se vedea întreg, puternic, gata de luptă, înconjurat de copacii care foșneau alene, lingă casa adormită în noapte.

Fugi în lungul curții, și pașii lui singuri se auzeau în liniște. Apoi, deodată, se opri locului. Un lucru alb se mișcă la un geam. Se apropie și se uită cu atenție. La urmă i se păru că pricepe: Lilli, în cămașe, privea cerul de sinea-lă, înstelat.

— Lilli, deschide!

Fata, neașteptîndu-se, se sperie. Apoi întrebă:

— Ce vrei?

Băiatul se rugă:

— Deschide, te rog!

Lilli se hotări și întredeschise fereastra.

— Ce s-a întîmplat cu tine?

Mirel nu răspunse. Apucă pervazul și-l trase în afară cu putere. Dintr-o săritură, fu în casă; Lilli, subțirică, cu părul blond resfirat pe umeri și cămașa de zăpadă lungă pînă la călcie, se uita mirată. Mirel îi cuprinse trupul mitel și o sărută pe gură. Și atunci, ca o minune, o vorbă înceată și dulce, desprinsă parcă de pe buzele vreunui înger, tremură în seară:

— Și eu te iubesc, Mirel!

Fără nici o protestare, se lăsă în voia lui. Mirel o ridică în brațe și se miră cînd o simți așa de ușoară.

De neînțeles dragostea lui Lilli pentru Mirel. Neasemnarea era imensă. Lilli, blîndă și cuminte, bună cu toată lumea, trecea prin viață fără zgomot. Mirel, dimpotrivă, era rău și nestatornic, veșnic pe drumuri, veșnic nemulțumit. Și Lilli s-a îndrăgostit de el.

Prezența lui Fritz, bun și cuminte cu dînsa, a fost inutilă. Lilli fusese pentru nemțisor o prietenă bună, i s-a spovedit lui cînd Ortansa era bolnavă, dar cu gîndul departe, la băiatul turbulent și egoist, care o supăra pe sărmana Ortansa și care o speria pe fată cu glumele lui rele. Și prima dată cînd el s-a apropiat de dînsa, și l-a văzut nenorocit, cu ochii lucind ciudat, nici nu s-a gîndit să se împotrivească. Fără nici un plan pe viitor, nici o făgăduială din partea băiatului, nici măcar o rugăminte, ea, cu gîndul cinstit, care nu știa încă bine ce e greșeala și nu simțise niciodată dorința frămîntîndu-i trupul subțirel, lăsase să se săvîrșească păcatul.

Cînd o strînse Mirel în mîinile lui de oțel, nu simți nici o rușine și nici vreo durere care să-i cutremure carnea. O bucurie imensă o copleși, cum odinioară, copilă, o bucuraseră prin vis îngerii, cu hainele lor albe și cu aripile străvezii, cîntîndu-i ca să doarmă mai bine. O bucurie care străbătea ca singele, de la capul cu pletele blonde pînă la picioarele subțiri, și care o lăsa fericită. Ar fi vrut ca timpul să se oprească în loc. Nu căuta să-și explice fericirea: în minte nu-i mai veneau supărările și speranțele de odinioară, nu se gîndea să judece pe Mirel în bine sau în rău. Faptele pămîntești îi chinuiau trupul, dar ea nu lua parte la ele.

Nu simțea dorul străin și aspru lingă pielea ei fragedă, nu auzea respirația fierbinte a băiatului.

Pe geamul rămas deschis, vântul zbătea încetișor perdelele. Și fetei i se părea că vede aripile străvezii ale ingerului profilate pe cerul cu stele.

A doua zi, când se trezi singură, n-ar fi putut să povestească ce s-a întâmplat. Se crezu tot așa de nevinovată ca și înainte; ieși din odaie și toate aveau aceeași înfățișare. Ortansa îi vorbi tot așa de dulce. Tata îi puse iarăși mâna pe frunte și Mama o sărută cu cuvinte multe de dragoste și cu mintea aiurea. Mirel n-o băgă nici acum în seamă. Apoi, ca de obicei, veni și Fritz, cu buclele lui blonde, chemind-o la crochet.

Dar această liniște nu dură mult. Lingă un măr îl zări pe Mirel și, cu frica de odinioară, voi să-l inconjoare. Băiatul o prinse de mână și ea voi să fugă. Atunci el o întrebă mirat:

— Dar ce-ai pățit? Ai uitat că de aseară ești a mea?

O trase aproape și i sărută, apăsând, gura. Și pentru prima oară fata simți un fior prin tot trupul. Când ieși din îmbrățișarea lui Mirel, fugi în odaie la dânsa. Ajunsă acolo, se ascunse între perne și încercă să se gindească. O vorbă îi suna în ureche: „Era a lui Mirel“. Începu să se întrebe cum se întâmplase faptul. Și atunci simți lingă ea ceea ce nu simțise noaptea: un corp străin și aspru. Fața i se înroși de rușine. În mintea ei începea să se înșire, de la un capăt la altul, povestea nopții.

Își aduse aminte cum, în cămașe, se uitase la cerul senin și la bogăția de stele. Apoi cum îi bătuse cineva în geam și cum văzuse pe Mirel gîfîind și cu ochii sticloși. Cum ea deschisese și el se furișase înăuntru.

Cînd băiatul o cuprinsese cu brațele, se auzi spunînd: „Și eu te iubesc, Mirel“... O întrebare îi fulgeră mintea: Iubea pe Mirel?...

Nu știuse. Poate că nu era adevărat. Dar atunci cum n-a protestat împotriva lui, ea, care se supăra de orice gest mai îndrăzneț al altuia?...

Iubea pe Mirel... și totuși se temuse întotdeauna de dînsul. Dar ce dor îi era cînd băiatul lipsea!... Cum îi purta de grije, întocmai ca Ortansa... Și cum o dureau răută-

țile lui. Pentru ceilalți sau pentru că-l vedea pe el nenorocit, veșnic neîmpăcat cu lumea?

Și apoi fusese păcatul. Ceea ce se întâmplase cu altele despre care lumea vorbea de rău, și pe care Tata nu le primea în casă la dinsul, i se întâmplase și ei. Acesta era păcatul... El făcuse pe Mirel să spună: „Acum ești a mea“... Ce mult îi plăcuse vorba asta!

Și, de emoție, începu să plângă.

Vocea mamei îi intrerupse gândul:

„Masa gata!“

Lilli își șterse ochii și-și netezi rochia de mătase albă. În drum spre ușă, se opri în loc. Se întoarse la oglindă și-și îndreptă pletele blonde. Apoi își zimbi.

La masă vioiciunea lui Lilli miră pe toată lumea. Îndrăzni chiar să spuie câteva vorbe. Înfățișarea ei se schimbase. Mișcările erau mai rezezi, zîmbea la toți, asculta ce se vorbea în jurul ei. În ochii albaștri, calmi ca o apă pe care n-o tremură nici un vînt, se aprinseseră lumini. Tușa Lina făcu cea dintîi observația, pe un ton răutăcios:

— Ce-o fi pățit Lilli pe ziua de azi?

Mama, cu gândul aiurea, spuse o vorbă bună:

— Bravo ei! Așa ar trebui să fie întotdeauna!

Un fapt îi uimi și mai mult. Cînd Ioana uitase să dea lui Mirel o farfurie, Lilli i-o dete pe a ei. Tușa Lina, care o urmărea cu coada ochiului, reflectă tare:

— Se vede că s-a întimplat ceva dacă se împacă și cu Mirel!

Mirel își strinse buzele numai. Dar după masă, rămas singur cu Lilli, spuse:

— N-ai nevoie să schimbi felul tău cu mine în fața lumii!

— De ce?

Întrebarea era așa de mirată, încît răspunsul întîrzie puțin;

— Pentru ca să nu bage cineva de seamă!

— Trebuie să ne ascundem?

Băiatul nu avu curajul să-și spună tot gândul:

— Numai deocamdată! Să-i deprindem cu încetișorul.

Și fiindcă ochii fetei erau tot așa de întrebători: În fine!
Să spunem că este un capriciu de-al meu!

Atunci abia fața lui Lilli se destinse:

— Dacă-ți face ție plăcere!...

Dorința lui Mirel luă pentru Lilli o proporție enormă. Era primul lucru ce-i cerea el... Ascultătoare de obicei, cuvîntul lui era acum o poruncă. Îndreptată spre sacrificiu, era în stare de tot ce i-ar fi cerut Mirel.

Ca să-i facă lui plăcere, nu se mai gindea la altceva decît cum să-și ascundă mai bine dragostea. I se părea greu lucrul și era fericită că munca ei nu era ușoară. Se chibzuia cum să se strecoare printre ceilalți, să vorbească, să asculte și să primească. Se chinuia să fie așa cum fusese odinioară de felul ei.

Se făcu iar tăcută și liniștită, fără să-și arate vreun gest. Ochii-i priveau iarăși ascultător, fără nici o bucurie. Rătăcea printre copaci singură și, cînd era cineva de față, ocolea pe Mirel. Tușa Lina observă și această nouă transformare. Făcu o observație răutăcioasă, fără să bage de seamă, pentru un motiv contrar de cel de care rîsese la masă:

— Lilli și-a revenit. Se putea altfel?!

Mama și de data asta găsi un cuvînt de scuză:

— Dacă așa e firea ei!

Dar cînd Ioana aduse vestea că d-l Fritz așteaptă pe d-ra, Lilli, fără voie, exclamă plietisită:

— Ce mai vrea și ăsta?!... Adăugă însă îndată, cu vocea ei cuminte: Du-te și spune-i să mă ierte... Mă doare capul...

Și totuși, cu toată înfățișarea indiferentă, știa tot ce se petrecea în jurul ei. Nu făcea Mirel un gest fără să nu-l vadă, chiar dacă se uita în altă parte. Nu era o vorbă de a lui fără s-o audă.

Cu băiatul nu rămînea singură. Fusese prea rece cu el și o împrietenire bruscă ar fi mirat pe toată lumea. Numai cînd n-o vedea nimeni, nici chiar dînsul, își întorcea ochii asupra lui.

Seara, Mirel pretextă o vizită. Trecu pe lingă fată și-i șopti:

— Lași fereastra deschisă!...

Noaptea Lilli îl așteptă, la fel cum fusese cu o seară mai înainte, ca și cum s-ar fi temut că altfel nu i-ar mai place lui.

În cămașa albă pînă la călcîie, cu pletele blonde lăsate pe spate, lipită de geam, privea la cerul albastru, presărat cu stele.

Dar gîndurile nu mai erau aceleași. Nu mai simți fericirea fără dorinți și fără griji de odinioară, care s-o învăluiau toată.

Aștepta cu nerăbdare sărutarea pe care băiatul avea să i-o dea pe gură. Își aduse aminte cum se lăsase în voia lui, fără să-și arate bucuria. O strînsese în brațe și ea nu făcuse nici un gest de dragoste... Se mira ce nepricepută fusese, și-i fu teamă ca lui Mirel să nu i se urască, să nu plece aiurea, unde va fi iubit mai bine, sau să rămie la dînsa numai din milă. Niciodată nimeni nu-i vorbise cum se fac lucrurile acestea. Era prea mică și prea neîndeminatecă ca să le priceapă ea singură. Prea tînără, instinctele n-o învățau... Și se întreba cum să primească pe iubit.

Era așa de pierdută în gînduri, că umbra intrată în odaia ei dintr-o săritură o sperie. Și atunci, deodată, toate grijile i se risipiră. Făcu așa cum i se părea că-i place lui mai mult.

Se ridică în vîrfurile picioarelor mici și albe, se strînsese lingă dînsul cît putu mai tare și-i cuprinse capul cu minile subțiri. Închise ochii și întinse buzele umede.

Băiatul încercă să uite corpul plîpînd pe care-l ținea în brațe și, mușcind gura roșie, se gîndi la Ioana.

Mirel se desprinsese și începu să se dezbrace în fugă, aruncînd la întimplare lucrurile în întuneric. Nu dormise cu o seară înainte și se temea ca Lilli să nu-l silească iarăși la o noapte de veghe...

Dar nu îndrăznea s-o părăsească prea repede. Atunci făcu un plan:

— Știi ce, de acum eu dorm cu tine în fiecare noapte. Singur nu mi-ar veni somnul și eu am nevoie de odihnă. Dimineața mă furișez în odaie la mine...

Lilli primi vestea cu bucurie. Băiatul adăugă șiret:

— Nu-i așa că și tu preferi să dormi cu mine?

— O! Da!

Se gîndi să-l păzească prin somn, să nu i se întîmple ceva.

— Sint gata! Mă primești?

Nu auzi nici un răspuns. Și căută trupul, dar patul părea gol. În sfîrșit, îi găsi picioarele răsucite unul lingă altul. O rază de lună lumină brusc odaia, strecurată de după un noursaș.

Lilli, în genunchi, cu mâinile lipite de piept, își făcea rugăciunea. Nici o îndoială n-o tulbura. Fața ei arăta o bucurie fără seamăn. Buzele surideau, obrații luceau, ochii aruncau lumini. Și șoptea repede înaintea icoanei. Mulțumea lui Dumnezeu pentru fericirea ei. Pe Mirel îl duru această bucurie. Ca să-și astimpere remușcarea, atrase pe Lilli repede lângă dînsul. Fata simți o durere și se strînse și mai mult lângă băiat.

Zilele treceau și nimic nu se schimbase în casa Tatei. Tușa Lina își distra plictiseala prin mici observații îndreptate în toate părțile. Ortansa, tot așa de slabă și de tragică ca de obicei, părăsea rar odaia, și atunci după cîteva pași se simțea obosită.

Tololoi, venit pentru cîteva zile, nu se pregătea nici el să se întoarcă, pretindea că aerul puternic de munte e foarte bun pentru sănătatea lui și profita de ultimele zile frumoase. Pe Mirel îl supărau mai mult ca întodeauna stîngăciile lui. Astfel, nu [scăpa] nici o ocazie ca să nu le observe tare și să nu pricinuiască surisul celorlalți... Tololoi primea toate acestea cu mici strimbături și rareori cu cite un „du-te la dracu!” De cele mai multe ori, însă, nici nu băga de seamă.

În curte, vîntul împrăștiă frunzele uscate...

Numai Lilli se schimbase mult. Era mai serioasă. Întodeauna fusese liniștită și nu i se auzea decît rareori risul, dar acum parcă vorbele ei aveau o mai mare greutate. Printre cei mari, nu se mai simțea străină. Și cînd apărea nemțisorul Fritz, acum foarte rar, speriat de răceala cu care era primit, fata, ca să nu-l supere, juca cu dînsul crochet, cu bunăvoința cu care i se face plăcere unui copil. Gîndurile se schimbase și ele. Dragostea nu i se mai părea un joc, se înspăimînta de seriozitatea ei. Întrebări grele, pe care nu și le mai pusese niciodată, veneau acum s-o chinuiască. Teamă ca băiatul să nu se sature de dînsa o făcea să-și îngrijească frumusețea.

Dacă Mirel pleca seara în oraș, fără vreun motiv puternic, sau dacă vorbea cu vreo fată, se simțea îngălbenind. Cînd îl avea alături, aprins de dorinți, i se plîngea, îl puneă să jure și se arăta pretențioasă. Uneori îl amenința și alteori plîngea ca o nebună s-o ierte...

Nu-i venea să creadă ce nepricepută fusese la început, și cum, fără s-o învețe nimeni, știuse să fie ca toate celelalte.

Își aminti ce mândrie avusese când Mirel, tremurînd de plăcere, îi șoptise:

— Acum ești femeie în toată puterea cuvîntului!

Într-adevăr, acum era femeie. Îi plăceau sărutările care-i mușcau buzele și, cînd două brațe voinice o strîngeau, simțea fiori străbătîndu-i tot trupul și-și auzea respirația.

Pe neașteptate, după obiceiul lui, Mirel plecă într-o excursiune. Peste câteva zile, la întoarcere, se temea să n-o găsească pe Lilli supărată. Fata însă îi ieși în întâmpinare la poartă și, stringindu-i mâna cu putere, îi spuse:

— O să-ți spun o bucurie mare!

— Ce anume?

— Mai pe urmă!...

Cum Mama venea să-l certe pentru grija pe care o purtase Ortansei în lipsa lui, ei se despărțiră.

Mirel era nerăbdător să afle noutatea, dar nimeni nu-i spuse nimic. Se întoarse iar la Lilli.

— Trebuie să fim numai noi amândoi ca să-ți-o spui... Du-te și mă așteaptă în fundul grădinii, la banca cea verde...

Fără să mai întârzie, băiatul se duse acolo. Curînd veni și Lilli.

— Bine-ai venit, Mirel!

Își trecu brațele pe după gîtul lui și-l sărută pe gură. Lui Mirel îi plăcu sărutarea după atîta lipsă. Totuși, nu-și stăpîni curiozitatea:

— Ce vrei să-mi spui?

Fata nu se grăbi să răspundă. Îi mîngîie părul și-l întrebă drăgăstos:

— Mă iubești mult, Mirel?

— Desigur, dar începe!...

Ca și cum s-ar fi temut să spuie o veste așa de mare dintr-o dată, Lilli începu să povestească repede cu vorbe multe:

— O bucurie mare, Mirel! Așa de mare, că-i greu de spus!... Când am fost singură, mi-a părut așa de bine, că nici nu mai știam ce fac... Și tu, care tocmai atunci lipseai!...

Băiatul da semne de nerăbdare, ea însă nu se întrerupsese:

— Eu, Mirel, mai demult, înainte de plecarea ta bănuiam, dar nu eram sigură și n-am vrut să-ți spun. Acum nu se mai poate să mă înșel... Știi, Mirel, de-acum n-o să ne mai ascundem de lume și o să pot arăta la toți ce fericită sint. Or să vadă ce om bun ești tu și n-o să te mai facă nimeni răutăcios... Și dacă te-or face, eu o să am dreptul să te apăr...

— Spune odată!...

Vocea era răstită, fața se crispase. Lilli își alipi obrazul de obrazul lui și-i șopti cu voce tremurătoare de emoție:

— O să avem un copil!...

Își simți capul aruncat cu atîta putere, încît se clătina gata să cadă. O voce furioasă, cum nu mai auzise, se răsti la ea:

— Ești nebună?!

Urmă o liniște penibilă. Lilli plecase fruntea și în ochi dispăruse orice urmă de bucurie. Gîndurile i se învălmășeau și nu putea înțelege bine ce se întîmplase. O voce repezită începu s-o roage:

— Lilli, nu se poate să fie adevărat! Desigur ai glumit, ca să mă încerci. Nu-i așa că nu-i adevărat? Spune că nu-i adevărat!...

Lilli se uită la Mirel și i se păru că acum îl vede pentru prima oară. Mila o cuprinse pentru omul care în fața ei era gata să plîngă.

Îi veni în minte că acesta era iubitul ei.

— E adevărat...

Atunci el începu să țipe, fără să se mai gîndească ce spune:

— Nu sint eu de vină! E în firea unui bărbat să încerce! Tu n-aveai decît să nu primești!... Să nu fi deschis fereastra!... Te-ai aruncat în brațele mele ca o femeie de stradă!...

Lilli se incovoia sub fiecare vorbă ca sub loviturile unui bici. Ar fi vrut să plîngă, și-și simți ochii uscați. Și totuși, o voință pe care n-o mai cunoscuse îi umfla vinele. Își încreți sprîncenele și întrebă aspru:

— Va să zică, eu n-o să fiu nevasta ta?...

— Nevasta mea! O proastă, nevasta mea?... Mai bine mă omor! Ți-ai putut inchipui una ca asta?!...

Izbucni într-un hohot de ris nervos, cutremurînd banca.

Lilli nu mai spuse nici un cuvînt și o luă la fugă printre nuci, spre casă, fără grije pentru macii striviți în mers.

Mirel nu știa ce să hotărască. Vestea îl înfiorase atît de mult, că nu avea nici o părere de rău pentru vorbele sale. Nu se așteptase la ea și nu crezuse că un fapt căruia nu-i dăduse nici o importanță să aducă rezultate așa de mari. Nu pricepea cum aveau să se sfîrșească aceste neplăceri și nu-și dăduse seama întrucît era vinovat. Furtuna familială ce trebuia să se dezlănțuiască îl copleșea de pe acum... Apoi nu cunoștea legea și se temea de pedepse penale. Gîndul unei însurători cu Lilli nu putea să-l primească cu nici un chip. Avea prea multă încredere în el, ca să renunțe la toate planurile de dragul unei fapte bune. Nu se socotea în stare de sacrificiu. Visase o viață de petreceri, de călătorii în jurul lumii, și trupul subțirel al lui Lilli l-ar fi încovoiat de la început ca o povară. De altfel, vinovăția lui nu i se părea sigură. Fata i se dăduse de voia ei, cînd el abia începuse o rugăminte; avusese și ea plăcerile ei, poate tot așa de mari, vina era deci egală.

Totuși, frica nu-l părăsea. Legile oamenilor nu țineau poate seamă de judecata lui. În neștiința celor ce aveau să urmeze, se frămînta grozav.

Ca și cum în casa Tatei n-avea să găsească decît amenințări, fugi în stradă. Cutreieră drumurile, însă nu întîlnea pe nimeni care să-i poată da o lămurire. Simțea oboseala înțepenindu-l și mergea mereu, fără să știe bine ce caută. Abia tirziu îl zări pe Fritz. Se duse la dinsul, îl luă de braț și-i spuse cu o voce prietenească neobișnuită:

— Vrei să ne plimbăm împreună?

Fără să priceapă, Fritz se lăsă în voia lui. Mirel începu o poveste lungă și neclară, rîzînd strident, gesticulînd, oprindu-se în loc pentru explicații. Fritz se simțea stîmjenit de prietenia neașteptată care i se arăta. Deodată o întrebare îl izbi:

— Ce se întîmplă dacă trăiești cu o minoră și te află poliția?...

Cel întrebat avu o privire așa de speriată, că Mirel își reluă vocea ironică și rea:

— Cu ce prost vorbesc eu! Semeni cu Lilli!...

Și, lăsându-l în mijlocul drumului, plecă spre casă, tot așa de neliniștit. În poartă îl găsi pe Tololoi, și nădejdea îl cuprinsese din nou. Își aduse aminte că unchiul său trecea drept bun și în orice caz neprimejdios. Apoi avea multe cunoștințe și trebuia să știe astfel lucrurile acestea așa de obișnuite.

— Tololoi, sînt în una din cele mai grele cumpene ale vieții mele. Numai tu mă poți scăpa!

Doi ochi lucioși, sub ochelarii rotunzi, se îndreptară spre dinsul.

Mirel voia răspunsul precis pentru cazul lui și nu ocoli, astfel, vorbele.

— Uite ce e... Eu nu mai sînt așa de copil cum credeți cu toții. A venit și timpul petrecerilor. S-a întîmplat într-o zi ca în urma unor cuvinte de dragoste neînsemnate o fată să-mi cadă în brațe fără să mă fi așteptat...

Un hohot aprobator îl întrerupse:

— Bravo, ștregarule! Așa îmi plăci!... Era frumoasă?

Mirel avu curajul să urmeze. Tololoi, pe care-l interesau astfel de întîmplări, îl asculta cu atenție. Totuși, nu se putea opri să nu facă tot felul de exclamații.

Mirel începu istorisirea de la capăt, fără să uite un amănunt.

— Bravo! Bravo!... Era frumoasă?...

Mirel răspunse posomorît:

— Nu de asta e vorba. Pentru un sfat venisem la tine... Eu nu mă însor cu dînsa pentru nimic în lume... Ea e minoră, dar n-am întrebuițat forța.

Curiozitatea lui Tololoi era tot așa de puternică.

— Minoră! Extraordinar! Poate că și fată mare?! Nu zău, spune, despre ce este vorba?

Faptul că Lilli era victima da situației un aspect cu totul nou. Toată familia era de temut. Totuși, în familie se puteau ascunde mai ușor lucrurile. Ca să nu mai aibă nici o îndoială asupra celor care aveau să se întîmple, mărturisi:

— Îți dai cuvîntul că nu spui la nimeni?

— *Parole d'honneur!*

— Lilli...

— Extraordinar!...

Dar mirarea lui Tololoi nu ținu mult. Ca răspunzînd unui gînd al băiatului, făcu reflecția tare:

— Mai bună trebuie să fie Ioana! Și făcu o strimbătură: Lilli e prea slabă!

Mirel tăcu, așteptînd o povață. Tololoi părea gînditor.

— De aceea a plecat Ortansa așa pe neașteptate.

— Cum a plecat?

— A poruncit să puie caii la trăsură și s-a dus în munți, la țară. Pretinde că numai muntele poate să-i facă bine. A luat-o și pe Lilli să-i ție de urit. Toată lumea s-a mirat de această hotărîre bruscă. Cînd a întreat-o Mama cum poate pleca fără să te vadă, a spus că ești o brută... Și s-a dus...

Așadar Lilli se plînsese Ortansei... Atîta semeție la o proastă! Și Ortansa avusese tăria, bolnavă cum era, să plece departe... Poate că era mai bine așa. Ortansa, la urmă, cu toată supărarea, avea să caute să ascundă lucrurile. Spovedania către Tololoi fusese astfel inutilă. Dar acum era prea tîrziu. Mirel ceru deslușirile de care avea nevoie:

— Tu cunoști dreptul, spune-mi, ce mi se poate întimpla?

— Depinde!... În dreptul belgian, de exemplu...

— Nu mă interesează dreptul belgian... Vreau fapte imediate...

— Nu poți să știi practica de nu cunoști teoria. Cum noi am copiat dreptul belgian, trebuie să ne referim veșnic la el. Să vezi ce interesantă e evoluția... Planiol¹¹...

Mirel se ținu să nu țipe...

— Tololoi, nu te întreb asta! Răspunde-mi precis. Cînd ai legături cu o minoră cu consimțămîntul ei, pățești ceva?

— Ți-am spus că depinde. Dacă ea minte că ar fi fost fără voie?... Depinde și de ce vîrstă are minoră...

— E vorba de Lilli...

— Cînd discuți o problemă juridică, nu trebuie să te referi la speță, n-ai decît să deschizi dreptul penal. Acolo ai să găsești toate posibilitățile. Eu nu mai țin minte datele...

Și o porni pe stradă. Mirel simți pentru dinsul un dezgust nemărginit. Îl ura și se gîndi cum să se răzbune. Nici o urmă din mila pe care o simțise uneori — la București mai ales — nu mai rămăsese în el.

Se întoarse în odaie la el și rămase mult timp acolo. Noaptea se lăsase și ceasornicul bătut de ora mesei. Atunci ieși în grădină. Tușa Lina sta pe o bancă, sub un măr. Îl zări și îl chemă. Apoi, de aproape, îl întrebă iscodindu-l cu ochii:

— Ce mai faci, *marquis* de Priola?¹²

Mirel își simți singele năvălindu-i în obraji:

— *Marquis* de Priola? De ce?

— Nu te mai prefacă!... Știm noi ce i-ai făcut bieteii Lilli!

Găsise un cuvânt bun pentru Lilli. Astfel, fapta băiatului era și mai urită. Totuși, zimbea, ca și cum l-ar fi aprobat.

Mirel, luat deodată, nu avu puterea să inventeze o minciună. Nu pricepea cum se răspîndise vestea; întrebă:

— Cine ți-a spus asta? cu un ton care nu arăta totuși o mărturisire completă.

— Cine să-mi spuie?... Tololoi, desigur...

Tololoi fusese incapabil să ție secretul... Poate nici nu-și dăduse seama cînd spusese faptul, și acum, luat de aproape, și-ar fi negat greșeala. De altfel, toate erau inutile. Îndiscreția se întîmplase, și încă din cauza lui. După atîtea observații asupra lui Tololoi, după ce se asigurase de neputința de a conta pe dînsul, își încredințase secretul cel mai de seamă tocmai lui. Nu-și mai da seama cum putuse să fie așa de neîndemînat. Acum se simțea așa de încurcat, că nu-i mai era nici frică, nici rușine. Nevoia de răzbunare se întetîi în el. Vedeă că răutățile de altădată nu-i mai puteau ajunge. Ura care-l străbătea trebuia să se descarce mai puternic și se chinuia cu mîntea în ce fel...

În fața lui, Tololoi era neputincios. De i-ar fi dat o palmă, ar fi rămas nebăgată în seamă.

Alături, tușa Lina vorbea într-una ca de obicei.

— Tololoi, desigur! El e ticălosul! Dacă tu te-ai apucat să-i spui lui! Fantastic! Tu, care te cerți tot timpul cu el! Înțeleg să-mi fi spus mie!

Tușa Lina era destul de inteligentă pentru ca să nu rostescă ultimele cuvinte pe un ton glumeț.

— Eu mă mir de tine, tu, băiat inteligent, cum nu pricepi că orice trudă să-l îndrepti pe Tololoi e inutilă. De cînd te știu, te chinuiești cu dînsul, și n-ai parvenit încă să-l faci

să spuie „minuțios“ ca oamenii!... De fapt, cine știe, în afară de unele mici defecte fizice, poate că el are dreptate: e filozof! Nu-l supără răutățile tale. E mai presus de aceste petreceri pămîntesti. Și poate că, astfel, cu toate că tu îți bați joc de el, Tololoi e mai tare ca tine!

— Glumești?!

— Nu glumesc de loc! Nu vezi! N-ai izbutit să-l superi o singură dată: nu [l-]ai făcut să se gîndească, măcar pentru o clipă, cu groază, asupra persoanei lui! Uite, acum, de exemplu. El ride pe socoteala ta, povestind la toți aventura. Și tu nu ești măcar în stare să te răzbuni!

— Mă voi răzbuna!

— Ești prea deștept ca s-o crezi tu singur. Cum? Vei face încă o glumă? Vei țipa la dinsul? Îl vei bate? Sau atunci cum? Îl vei omori? Ca să te duci pe tine la ocnă? Mai bine lasă-l în pace...

Și tușa Lina surise răutăcios.

— Mă jur că mă voi răzbuna!

— Bine, dacă zici tu!... Vom trăi și vom vedea!

— Mă voi răzbuna chiar în astă seară, la masă.

— Ba nu, dragul meu, lasă pe altădată și nu veni astă seară la masă. Toți sînt porniți în contra ta! Se poate ca Tata să izbucnească... cu toate că n-are el obiceiul ăsta...

Dar băiatul repetă încăpățînat:

— Mă voi răzbuna astă seară la masă!

Și se depărtă.

Cînd se îndreptă înspre sufragerie, Sultana, mititică și bătrînă, îi aruncă o vorbă drăgăstoasă: „Ce mare s-a făcut domnișorul nostru!“ Apoi trecu Chiva în pas de trap, legîndu-se pe șolduri ca o rață, îndemnînd pe Ghiță Prostul la mers. Ioana își arăta, de la fereastra bucătăriei, dinții albi, iar Țiganul începu să latre din senin.

Lui Mirel i se păru că retrăiește scena de odinioară, de la întoarcerea lui din Orient. În casă, la fel, Tata sta pe jețul înalt, la capul mesei, nemișcat, cu ochii neexpresivi, cu barba frumos pieptănată, cu minile duse în lungul brațelor scaunului. Lîngă dinsul, Mama, rotundă și guralivă, suridea și lăcrima în același timp, cu gesturi multe în toate părțile. Tololoi amesteca doctorii, iar tușa Lina zimbea amuzat. Doar Mary, frumoasă și bună, nu mai era printre ei.

Locurile Ortansei și al lui Lilli erau goale și ele. Poate că farfuria enormă, plină cu struguri, din mijlocul mesei, în-tări impresia băiatului. Își aduse aminte de mina neagră, păroasă, cu vine umflante, strecurându-se printre boabe.

La intrarea lui, lumea părea că nu-l vede. Mama își urmă zglobie vorba începută. Tololoi întrerupea zgomotos, dindu-și părerea. Numai tușa Lina îi aruncă o privire plină de înțelesuri. Mirel se așază liniștit la locul lui. Planurile mari îi năpădeau mintea și, astfel, nu băga de seamă cele ce se petreceau în jurul său. Ținea ochii în farfurie, așteptând parcă ceva. Tușa Lina, cînd el păru că poate să vadă, îi făcu un semn nou. Și atunci se hotărî. Se sculă în picioare și țipă, încercînd să ridă în același timp:

— O să vă spun o noutate!

Cu toții întoarseră ochii spre el. Însăși tușa Lina nu pricepea gîndul lui. După o clipă de tăcere, Mama voi să impace lucrurile. Cu toate că ceilalți n-o mai ascultau, continuă povestea începută. Băiatul repetă și mai tare, bătînd cu pumnul în masă. Și de data asta fără să mai ridă:

— Am să vă spun o noutate!

Nimeni nu mai avu curajul să întrerupă. Tololoi privea plin de curiozitate prin ochelarii rotunzi.

— O noutate mare! Știți că Mary nu mai trăiește cu Tololoi de doi ani de zile. Pretinde că e bolnavă! De fapt îi e scîrbă de el! Am prins-o eu însumi în pat cu amantul ei, un anume Walter, doctorul casei!

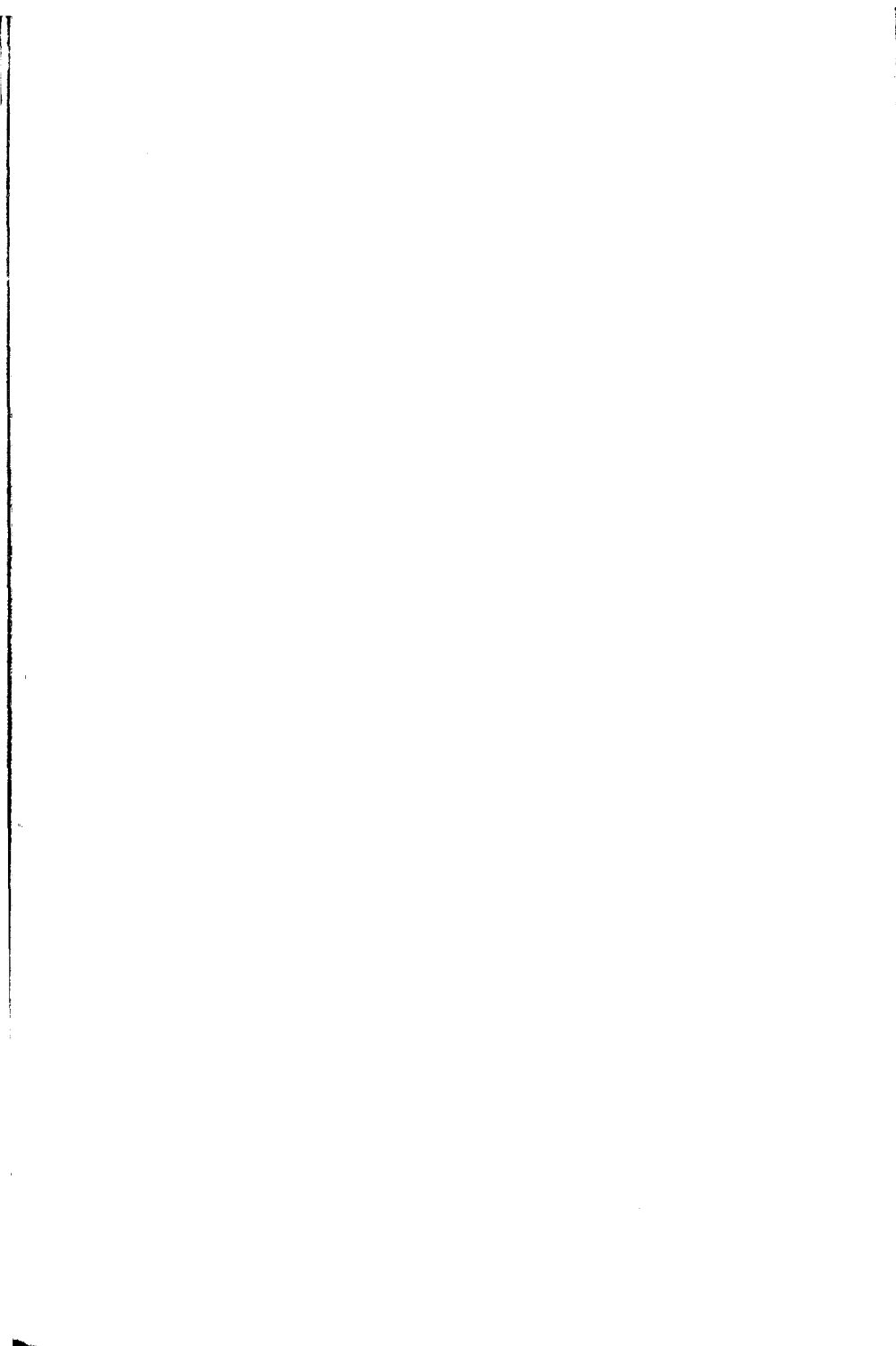
Mirel, în ura lui, nu se dăduse în lături de a-și murdări propria lui ființă, dezvăluind secretul sentimental al lui Mary, pe care el o admirase cu atîta venerație odinioară, unei lumi care avea să-l repete și să-l ironizeze la infinit, și, profitînd de cele cîteva fapte pe care le aflase, adăugase cea mai cumplită minciună.

Vorbele băiatului izbîră în toți ca niște bice invizibile. Toată lumea rămase incremenită. Mama, veșnic mobilă, înțepenise. Tușa Lina își făcu ochii rotunzi. Însuși Tata, lucru nemaivăzut la el, rămăsese cu mina în aer. Ochii tuturor erau pironiți asupra unui om mititel și negru, care, cuprins parcă de inerția generală, rămăsese fără mișcare. În liniștea așa de mare de parcă se auzea, ochii lui sticleau, gura se întredeschise, fața se înveteșise. Și deodată plesni un rinjet fioros. Mirel se simțea răzbunat.

Abia atunci pe fața lui Tololoi se observă o tresărire. Pleoapele începură să clipească, gura să mestece ceva. O mină se mișcă în aer, nesigură, și ochii tuturor îl priveau mereu. Acum o curiozitate nebună îi cuprinse pe toți. Îi urmăreau gesturile, îi cercetau gândul, așteptau cu aviditate să-l vadă, în sfârșit, pentru prima oară în viața lui, izbucnind într-un fel. Toate posibilitățile se întretăiau în mințile lor. Avea poate să plece, să omoare... Sau să se bată în duel cu doctorul! Avea, desigur, să plece îndată... Și pînă atunci avea să țipe, să se vaiete, să întrebe, să ceară lămuriri, să plingă, să se tîrască la picioarele lui Mirel, să-i spuie că nu-i adevărat... Sau durerea cea mai grozavă, n-avea să poată face nici un gest...

Deodată, peste fruntea lui Tololoi păru că trece un gând, fața i se destinse și o mină neagră, păroasă, cu vinele umflate, se furișă printre bobitele de struguri...

O MOARTE CARE NU DOVEDEȘTE NIMIC

Fericirea a fost mare cînd mi s-a dat prilejul să plec la Paris! Scopul copilăriei mele se realiza. Aveam să străbat în fine eu însumi toate ungherile prin care mă orientam cu ușurință cu mintea și unde plasasem numai cu imaginația sute de romane a căror acțiune se petrecea acolo. Palpitînd de bucurie, studiam, alături de Irina, ghidurile, hărțile, cărțile explicative. O purtam cu mine prin magazine, pe la legații, pe la birouri de bilete de tren, perorîndu-mi toate planurile. Ziua plecării sosi, și mă conduse la gară. Trenul mai avea 20 de minute pînă la plecare, mă instalasem bine și acum nu știam ce să-i vorbesc. (Poate pentru că mă obseda ideea că despărțirile trebuie să se întovărășească de suspine și de vorbe.) Și am schițat o teorie: „Întotdeauna înainte de a te despărți de cineva drag nu te pricepi să-i vorbești, tocmai pentru că ai prea multe de spus“. Îmi scuzam astfel uscăciunea din momentul acela? Sau era un mijloc să mă liniștesc, văzînd-o indiferentă? În orice caz, sarbezi eram amîndoi (poate că din cauza lumii care ne împiedeca) și despărțirea n-avea nimic din tragediile de odinioară, din fiecare seară. Pe obrazul rece pusei o sărutare scurtă, iar gura ei nici nu mă atinse. Apoi trenul porni.

Am uitat repede motivele de griji pe care le lăsasem. Trăiesc din surprize, și seara adorm istovit de atîta goană prin muzee și pe străzi. De la Irina îmi vin scrisorile la dată fixă, așa cum hotărisem acasă. Îi răspund conștiincios, dar gră-

bit, cu gîndul în altă parte, vorbindu-i de lucruri care probabil n-o interesează. De pildă, într-o scrisoare nu i-am spus decît de Sainte-Chapelle. Despre mine și despre dînsa nimic, doar un „dragă“ la început și „sărutări“ la urmă. Așa își scriu îndrăgostiții și acestea sînt mijloacele de a întreține focul nestîns?

A trecut o lună și mă găsesc într-un amurg în Jardin du Luxembourg. E minunat, soarele abia a apus, seara coboară armonios, pe pomi, pe flori, pe bazinurile cu apă cu reflexe roșcate. Singur, împreună mîinile, îndrept ochii spre cer și mă rog:

„Doamne, te vizitez rar, dar sînt acum așa de fericit că vizita mea e obligatorie, oricît de neatenț ai fi tu față de toți, sau numai față de mine. Grație ție, poate, viața mea este în perpetuă transformare. Surprizele îmi împodobesc orice moment cu noi prilejuri de îmbătare... Îmi simt corpul sănătos și sprinten, nici un defect la mașinăria complicată, iar mințea o pot îndrepta după voie, înspre descoperirile cele mai subtile. Ai îmbogățit lumea ca ochii și urechile să fie în veșnică incîntare. Sînt aproape complect fericit. Toate nemulțumirile de odinioară au dispărut, poate pentru că am exagerat crezîndu-mă iremediabil bolnav, indiferent de motive.

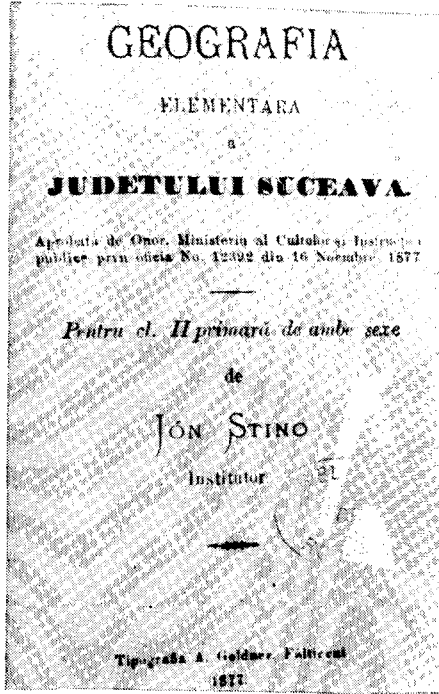
Numai o singură nemulțumire. Am lăsat acasă o fată care mă iubește. Nu e frumoasă, și ochii mei au obosit repede îndreptîndu-se spre silueta ei bicisnică. Nu e savantă, și am ostenit vorbind singur, inutil și ridicol. Nu e bogată, și mi-ar îngreui mersul purtînd-o pe umerii mei, ca melcul cocioaba. Dar e îndrăgostită, căci pentru dragoste nu e nevoie de mințe, de frumusețe sau de bani. Am simțit-o că trăiește numai din gîndul la mine, că singură s-ar usca întocmai ca o floare neudată.

Doamne, fă să-mi recapăt libertatea... Cum, nu ai putea pricepe decît tu, cu priceperea ta savantă. Eu nu sînt în stare de nici o hotărîre.“

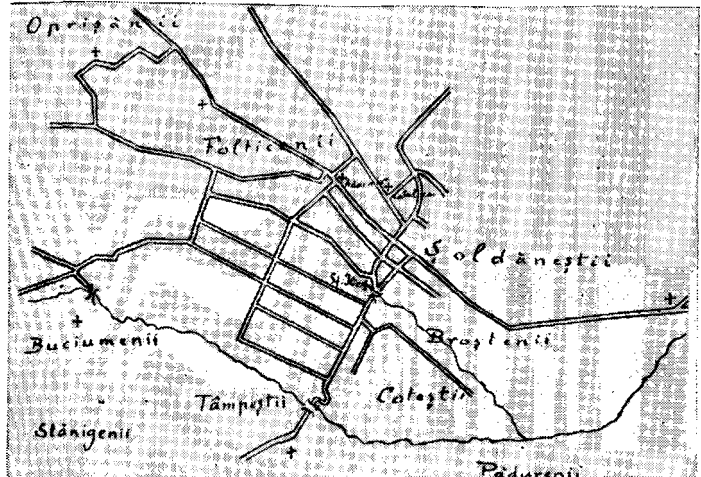
Cum au trecut trei zile, și cum n-am primit scrisoare de la Irina, după obicei, am telegrafiat: „*Ecrivez. Comprends pas votre silence*“.

Vedere spre dealurile Fälticeniilor

Carte de *Geografie elementară a județului Suceava*, întocmită de Ioan Stino

Satele din raza orașului Fălticeni

Telegrama mea a rămas, după o săptămână, fără răspuns. O neliniște bruscă mi-a alungat calmul și mi-a uscat curiozitatea pentru frumos, pe care o socoteam inepuizabilă. Rugăciunea mea de acum câteva zile mi se pare fără sens, sau eu acum sint fără sens, căci neașteptată era tulburarea care mă stăpânește. Încerc să mă gîndesc precis la Irina, ca să pot găsi explicația probabilă (lăsînd la o parte vreo fatalitate a naturii extravagante). Poate că mă enervează mai mult faptul neputinții logicii mele decît motivul însuși al întîrzierii scrisorii. Cum? Să nu pot deduce ce ar fi în stare să facă Irina în lipsa mea, după ce am trăit atîția ani în preajma ei și, chiar dacă nu m-am ocupat special s-o analizez, totuși o cunosc, fatal, destul de bine? Să mă gîndesc la sărutările disperate din fiecare seară dar și la sărutul rece de la urmă... A evoluat poate? Însă mi-aduc aminte de mărturisiri tandre care s-au petrecut în ultimul timp. Și apoi mai sint atîtea probe care se contrazic în timp, sau, chiar cu înțelesuri inverse, se suprapun. Ca să fiu sincer, nu pot afirma nimic. Cu cît mă gîndesc mai mult, cu atît se multiplică detaliile și vād mai puțin clar. E dureros că sufletul omnesc este așa de lipsit de consistență. Și cu groază vād că se poate ca Irina să fi luat hotăriri exagerate sau atîtea altele intermediare. Se poate, admițînd posibilitățile cele mai extreme, să se fi omorît pentru mine sau să se fi măritat pentru un altul.

Cînd am cunoscut-o, eram tînăr de tot, abia intrasem la Facultatea de litere. Aveam toate defectele tinereții. Mă credeam frumos și întîrziem bucuroși la oglindă, unde îmi variam mereu pozele, printre care buza răsfrîntă mi se părea un semn sigur de distincție. Îmi schimbam hainele de mai multe ori pe zi, mă pudram și dădeam chiar cu roșu. Mă comparam cu ceilalți studenți, mă găseam cel mai bine și, în dragoste, succesele mele mi se păreau indiscutabile. Totuși, pînă atunci, aventurile fuseseră foarte vagi. O timiditate dezastruoasă mă oprea să fac primul pas, să îndrăznesc să mă apropiu de o fată fără recomandare prealabilă și îndelungi preliminarii, timiditate care — vedeam cu ciudă — îmi întîrzia planurile, însă în același timp mă și consola: puneam pe seama ei singurătatea mea. Dar am izbutit cu încetul să am cunoștințe. Vorbeam cu toate fetele

urite. Curios, ca să intru în vorbă cu ele, nu simțeam nici o emoție. Voiam să fiu încântat cu orice preț, și la început n-am băgat de seamă că, în definitiv, eram tot așa de singur. Față de o urită eram incapabil să mă angajez în vreun fel. Priveam însă din fundul amfiteatrului și mă felicitam că lipsea încă puțin ca să cunosc pe toată lumea.

Un grup de trei fete, indeosebi, mi se părea intangibil.

Erau mereu împreună, fără amestec printre ceilalți, vioaie, grăbite, surizătoare, pricepându-se, mi se părea, să fie politicoase față de toți și în același timp distante. Ușurința cu care se strecurau prin lumea multă, siguranța gesturilor și totuși singurătatea lor mă impresionau, și atunci o ambiție m-a străbătut: cunoștința lor — nu mergeam mai departe — ar fi o dovadă a importanței mele. Dar nu știam cum să încep. Începutul mi se părea totdeauna extrem de dificil. Mă temeam ca prima mea mișcare să nu fie ridicolă. Înclinat de pe atunci la neurastenie, găseam un motiv bun de chin. Și exclamam ridicol — ridicol pe care-l credeam atenuat, deoarece îmi dam seama de prezența lui: „Nu voi fi niciodată un don Juan!“

Le examinam tot timpul pe cele trei muze, în grup și, uneori, pe câte una, fără să le disting la început bine și fără să am vreo preferință. Pe atunci mi se părea că semănau între ele. Dădeam fiecăreia aceeași importanță generală de culoare, mișcare și zgomot. Din imaginea tuturor trei se întregea o singură ființă nouă. Decît să aleg în parte, preferam jucăria întregă.

Cu vremea am auzit cum le cheamă. Maia era mai blajină, mai umilă. Dudu suridea fără întrerupere cunoscuților și necunoscuților, strecurându-se grațios prin mulțimea care se grăbea întotdeauna să-i facă loc. Irina era mai greu de definit. Odată s-a așezat, singură, în apropierea mea. Gătită într-o rochie de mătase scurtă, îi ieșeau picioarele subțiri, interminabile, pe care și le legăna pe rînd, fără sfială, ca o persoană care n-ar simți nici cea mai mică nedumerire printre streini, cu minile fără mînci în mînuși lungi, cu fața pudrată prea mult. A fost întrebată ceva de profesor și a răspuns cu un glas melodios, cu un timbru ușor, tremurător, franțuzesc. Răspunsul, cu toate că încetșor, era dat fără ezitare, întreg, explicit. Însă cu tot glasul franțuzesc

și sigur, picioarele dezvelite și fardul mi se păruseră exagerate.

Și în altă sală, în aceeași zi, impresie diferită. Peneșteptate o zării la spatele meu. Într-o bluză albă, capul ei mi se păru mic, cu părul, din cauza căldurii, ud de transpirație și căzînd în lațe sărace, fața umflată și moale, genele aproape inexistente, nasul cîrn, dinții subțiri și interminabili.

În fața neînsemnătății ei am fost satisfăcut ca de un câștig personal. Vioiciunea și prestața ei de odinioară mă umilise. Și, într-adevăr, la o întîlnire pe scara mare a Universității — ea urca, eu coboram — cu tot aerul ei semet, înfoindu-mă în hainele mele noi, i-am aruncat o privire încrezătoare în acele ce vor urma. Curaj mare pentru sficiunea mea obișnuită.

Cunoștința se făcu într-o zi întimplător, din nimic.

O excursiune studentească la Curtea-de-Argeș cu niște camarazi neprietenoși și abia cunoscuți ne-a apropiat. Acolo, în fața mămăliguței cu brînză și a cepei, ne descoperirăm amîndoi mofturoși (sau că făcea pe mofturoasa ca să-mi placă). Amîndoi nu reușirăm, ca ceilanți, să ne culcăm imediat. După o ezitare, în urma propunerii mele, se hotărî să meargă cu mine prin noapte. Din urmă, o amică ne vesti stupid: „Bine, o să vă spun miine domnului profesor!”

Pornirăm în întuneric și coborîrăm la Argeș. Era liniște, aerul curat, copacii lăsau umbre lichide. Argeșul tremura sprinten, luminînd argintiu pietricelele. Atmosfera poetică, amîndoi singuri, abia scoțînd cite o vorbă. Ne simțeam aproape. Și atunci un regret m-a chinuit: n-o cunoșteam mai bine ca să am curajul unei sărutări. După cum se vede, pe atunci aveam gustul armoniei oricărui fapt.

Preliminările amorului trebuiau să aibă o durată hotărîtă.

Oricît de neașteptată ar fi fost o sărutare atunci, după un așa de puțin timp de cunoștință (era tînără și, cu tot fardul, nu-i bănuiam experiențe sentimentale), cred că ar fi fost bine primită. O exclamare acolo, în noapte, în singurătatea noastră, departe de tîrg, ar fi fost ridicolă. Dar am preferat să ne întoarcem, nu prea tîrziu, ca să nu nesperiem complet vecinii, trecînd pe lîngă o prăvălie luminată,

fără să am curajul să cumpăr ceva de mâncare, de frică să nu par greoi, tulburându-mă o foame teribilă, la care, cu tot amorul și poezia Argeșului, mă gindeam tot timpul, și astfel mi-o exageram. Pe drum, aducându-mi aminte de amenințarea camaradei, o învățai o minciună (ca și cum ar fi fost nevoie să ne scuzăm față de cineva!): „Mîine vei spune singură domnului S. de plimbarea noastră nocturnă. Astfel paralizezi orice aluzie răutăcioasă.“

În trenul care ne întorcea mai tîrziu acasă, amîndoi, lîngă fereastră, ne întreceam să prindem din fugă frunzele copacilor apropiați, cu exclamații, bucurii și regrete copilărești, și ca din întîmplare ne atingeam mîinile. De pe banca din față, profesorul S. deschidea vag pleoapele lăsate greoi, și ne zîmbea amuzat de vreun vis scurt sau de aventura ce se înnoda, în fața lui, tot mai puternic la fiecare stilp de telegraf.

Am continuat la București conversațiile lungi și neînsemnate fără să ne fi făcut vreo mărturisire anume, dar simțindu-ne complici. Găseam între noi asemănări care ne apropiau: eram pripiți și dezordonați. Observația o făcu Dudu: „Ce nostimi și identici sinteți cînd vă vede cineva de departe!“

Părerile asupra ei mi se schimbaseră mult. O priveam cu un aer de ușoară superioritate. Nu mai eram impresionat de vreun aspect de-al ei. Odată o fată o înterupse cu o voce răgușită și întrebuițind mulți „la dracu“ în vorbă. „Sora mea Elena“, prezintă Irina fără să încerce cu timbrul vocii să o scuze.

Altădată Irina făcea planuri pentru viitorul nostru, fără să mă numească pe față. „O să mă scol tîrziu, să mi se aducă la pat cafeaua cu lapte.“

Orice socoteală de viață tihnită mi s-a părut totdeauna ridicolă, burgheză, cu toate că personal am fost un burghez care se înpăimînta la prima noapte nedormită. Totuși, n-am protestat, probabil dintr-o mică perversitate: mă apropiam mai mult de ea, aveam mai multe drepturi, fără ca în schimb să-i făgăduiesc ceva anume. Conștiința era liniștită. Dar poate că mă ponegresc acum și nu-mi mai aduc bine aminte. În orice caz, Irina poate că a luat totul ca o aprobare.

Vacanța mare venise. Toate aceste se întimplaseră foarte repede, și după atâtea nedumeriri de o iarnă întreagă, explicațiile asupra caracterului și a aspectului Irinei se rezolviseră de îndată. Nu mai aveam curiozități. Dudu și Maia nu mă mai interesau. Tot grupul mi se clarificase de îndată ce cunoșteam bine o parte din el. Eram de fapt foarte incurcat, neîncrezător într-o legătură definitivă. În schimb, îmi pierdeam timpul și-mi limitam inutil probabilitățile de succes pentru mai târziu. Crezându-mă „aranjat“ nimeni nu s-ar mai fi gândit la mine. Se făceau și glume, iar camarazii mei — mi se părea — nu mă invidiau prea mult. Aveam și remușcări. Mă simțeam vinovat față de speranțele pe care o lăsam să și le puie în mine.

Tragic început pentru un don Juan...

Dar era prea târziu să mă opresc în drum. N-aș fi avut curajul — și mi-ar fi părut prea umil — să provoc o explicație sinceră. Ca să fiu drept, mă obișnuisem cu viața mea nouă și-mi era frică să nu rămân iar singur.

Acum Irina nu se mai sfia să rămână tot timpul cu mine, inventind amândoi minciunile cu care trebuia să-și explice întârzierile acasă. Dar mereu nimic între noi. Rude, cunoștințe, profesori, examene... Cîteodată, într-o aglomerație o stringeam puțin de mină, acesta îmi era tot curajul. Într-o zi îmi spuse: „Să înconjurăm strada. S-ar putea să văd pe cineva de acasă.“

Atmosferă periculoasă, care însă nu se înregistra prin nici un semn. Nu mai știu, de-atunci e vreme multă, să reconstitui fiecare zi în parte, acum mi se par toate la fel, probabil însă că era o adîncire perpetuă. Obișnuința ne ajuta fără voia noastră.

Vacanța veni tot atunci. Trebuia să plec în străinătate pentru cîteva luni, și acolo aveam timpul tuturor reflexiilor. Aveam prilejul de a înceta aventura mea. Prea pierdeam timpul... Nasul scurt al Irinei mă persecuta. Îmi aduceam aminte de drumurile lungi pe străzile mărginașe, apoi de toate descoperirile asupra cunoștințelor ei simple; mai ales o vorbă de a tatălui meu mă convinsese: „Cine era urîțica ceea cu care te-am văzut pe stradă?“

De ar fi zis „urîta“ nu m-ar fi impresionat așa, l-aș fi numit numai răutăcios. „Urîțica“ avea o impresie de adevăr care mă umilea. Încearcai astfel de la Berlin să răspund

tot mai rar (totuși răspundeam!) la scrisorile Irinei, care veneau tot mai dese. Scria la întâmplare, fără virgule și puncte (o ironizam mai târziu că scrie „genre Mallarmé”), înseilind laolaltă tot felul de idei care-i alergau prin cap. Din înțelesul lor general, trăgeam concluzia că mă iubește la nebunie și că se plictisește singură.

E ușor de închipuit, găseam toată istoria stupidă. La întoarcere, nu am căutat s-o văd la început. M-a zărit într-o seară de la plafonul Operei. Era cu familia, pe care n-o văzusem în complectul ei pînă atunci.

„Domnule Sandu, mă așteptați la ieșire, nu-i așa?” Am dispărut la ieșire, dar am întîlnit-o mai târziu. Era fatal în tirgul Bucureștilor, mă mir cum nu prevăzusem de la început. Și după cîteva reproșuri și după scuze de ale mele pocăite (mă scuzam față de mine, interpretînd inoportun morală „nu vreau s-o fac să sufere”, cu toate că nu-mi luam nici o obligație pentru mai târziu: de fapt, eram laș și foarte plictisit de singurătate), plimbările începură — mai întii pe strada principală și apoi pe din dos — și discuțiile despre familie și despre rochii; și apoi, într-o seară de lună plină, sărutările nebune cu tot felul de demonstrații din partea ei. Și apoi zilele identice: întirzieri pe ulițe, sărutări la întuneric... Despărțirile zilnice se făceau tot mai greu. Trebuia multă imaginație ca să-și explice acasă întirzierile.

Începuse să plîngă în fața tramvaiului, și asta în fiecare seară. Lumea se uita curios la noi și mie îmi era rușine. Acasă din pricina întirzierilor, dădeam naștere la ironii, și eu nu puteam suferi ironii pe seama mea. Și timpul trecu la fel, plictisindu-mă, dezgustat de mine, regretînd succesele la care renunșasem și deseori avînd remușcări. Mă obișnuisem însă, și astfel eram zilnic cu ea. Nu mai căutam minciuna cu care să mă sustrag. Văzîndu-mă incapabil să iau vreo hotărîre, eram și mai nenorocit. Ca să nu pierd timpul, încercai să vorbesc cu ea de pictură sau literatură, subiecte care mă interesau orișicînd. Îi dam să citească volumele pe care le studiam în același timp, și discutam mai pe urmă impresiile. De fapt, eu îmi spuneam părerile, iar Irina aproba. Aproba însă cu așa vioiciune, că nu-i mai simțeam rolul subordonat. Între timp, la vacanța Crăciunului, am mai încercat o despărțire definitivă. Într-o scrisoare am avut curajul să-i spun multe. Îi arătam că nu-i pot promite ni-

mic pentru viitor, că aveam de gînd să-mi păstrez toată viața independența. Am găsit-o la scoborîrea mea din tren, mititică, infrigurată în paltonul subțire, neavînd curajul să-mi iasă înainte, cerșind cu privirea o vorbă bună. Ce milă am avut de dînsa atunci! Cum mă socoteam o brută pentru toate planurile mele viclene! O luai strîns de mină și merserăm kilometri fără să ne spunem nici o vorbă. Și mă chinuiam: „Ce trebuie să fac, Doamne, ce trebuie să fac?” Mă durea acum supărarea ei, frigul care o răzbea și nu știam cum s-o liniștesc. „Voi fi iubind-o!” Privind-o întregă, simțeam că mi-e dragă. Am promis la urmă ca s-o îmbun: „Fac tot ce vrei!” Și apoi iar plictiseală și îndoieli. I-am repetat: — „Nu mă voi însura, dar vei fi prietena mea cea mai bună!”

Cînd o simțeam prea mîhnită, căutam s-o entuziasmez asupra frumuseții naturii cu teorii fantastic de naive: „Ești o intelectuală, vom citi, vom discuta!”

Cu toate că nu vedeam nici un sfîrșit pentru mai tîrziu, nu-mi mai făceam iluzia că e posibilă o intrerupere bruscă. Îmi dam seama, în sfîrșit, că nu eram în stare de nici o hotărîre definitivă.

Mă resemnam cu gîndul că nu mi-am sacrificat decît prezentul (cu toate că nu vedeam nimic pentru viitor, și încetarea iubirii ei sau renunțarea mea mi se păreau oribile). Prezentul, însă, vedeam, era cu desăvîrșire sacrificat. Nu mai puteam spune nici un cuvînt altei fete fără să întîmpin lacrămile Irinei. De altfel, nu mă mai lua nimeni în serios. La școală cu toții mă osîndiseră printre „aranjații definitiv”. Totul era așa de limpede, încît nu mai încasam nici măcar ironii.

Încecai cel puțin ca acest prezent să fie cît mai copios: citeam împreună tot timpul, vizitam expozițiile și respiram melancolia parfumului de tei de pe bulevarde, îi dam sfaturi cum să se îmbrace, cum să ridă, cum să-și ție capul, cum să se coafeze.

Sfaturi binevoitoare de „prieten bun”, de fapt indelicatete. Mult am arătat-o, sărmana!

Am dat examene, am făcut excursii, am discutat, a trecut multă vreme în felul acesta; am simțit emoții mari, și, mereu cu ea, a trebuit să i le împărtășesc. Căutam deseori

consolarea în ființa ei; uneori mă lăcrimam, alteori mă exaltam în fața vreunui apus de soare.

În ce fel aş putea descrie această viață cu mici obiceiuri zilnice și alteori cu surprize vaste! Cum nu mai făceam planuri de eliberare, nu mai aveam remușcări. Din pricina teoriilor pe care le peroram mă credeam darnic: o educam!

Într-o zi n-a venit: a fost la nunta unei prietene. Mi-a povestit a doua zi toată petrecerea, cu entuziasm pentru dans, invitați și muzică.

La toate reflexiile mele nu mai era așa de atentă ca de obicei. Citisem o carte, nu m-a întrebat de impresiile pe care le-am avut. Numai rochii, glume, mirele și mireasa. Fusese domnișoară de onoare și avusese cavaler. M-am enervat că nu mai eram luat în seamă și prefera, în locul discuțiilor intelectuale, flecărelile mahalalei. Ca să fiu sincer, m-a durut mai ales petrecerea la care se amuzase fără mine. Eram gelos, îmi dam seama, și mă supăram, căci mă găseam ridicol. Sentimentul geloziei nu pretinde neapărat dragoste. Eu nu iubeam, eram convins de asta. Nu făceam nici un sacrificiu, aveam veșnic necazul de a fi legat fără voie, și în genere mă plictiseam. Și totuși, atunci, lângă Irina povestind viori petrecerea, am suferit. Îmi trebuia o răzbunare imediată. Am urcat-o într-un automobil închis și am tras perdelele. Pe drum îmi vorbea despre nuntă.

Am ajuns la o casă de petreceri cunoscută și obscură în același timp.

Am cerut de mâncare și-mi aduc perfect aminte de niște varză roșie.

Apoi am dezbrăcat-o pe încetul, întirziind la sînii goi, pe care îi cunoșteam mai demult. N-a protestat o clipă, nu s-a revoltat și n-a făcut nici gestul cedării amoroase.

A scîncit doar, și, în întunericul care se lăsa, îi vedeam ochii mari deschiși, sforțindu-se să vadă tot ce se petrecea cu dînsa. Probabil că nu era curiozitatea, ci mai mult frica. La întoarcere mi-am exagerat răul pe care mi-l făcuse vinul băut ca să mă pot duce de-a dreptul acasă, căci bănuiam că după un act așa de mare erau necesare tot felul de mulțumiri și de efuzii sentimentale care m-ar fi întirziat pe drumuri. Irina mi-a dat astfel drumul, încercîndu-se să nu plîngă și trimetîndu-mă singură ca să mă îngrijesc. Plin de milă pen-

tru gestul ei — știam cît plînge la despărțirile obicinuite — am lăsat-o totuși. Probabil că par grozav de hain. Cred că oricine de și-ar exprima sincer vagile impresii, ar ajunge la aceleași rezultate. De obicei, sînt cu toții de rea-credință și nu-și recunosc slăbiciunile. Pentru mine, însăși această sinceritate scrupuloasă și încercare de analiză lucidă nu este o scuză? Vina mea depinde de punctul de vedere din care era privită. Irina era destul de mare ca să-și dea seama de actele comise și nu protestase în nici un fel. N-o mințisem niciodată asupra viitorului: voiam să-mi păstrez libertatea. Ca prieten îi făgăduisem totdeauna ajutorul. Eram în tovărășia ei pe cît puteam și nu mă gindeam să mă sus-trag vreodată.

Nu aveam nici o pretenție de nici un fel, și mărturisesc că nu fără plăcere am dat legăturii noastre o nouă putință de improspătare. Dacă nu eram încă peste măsură de în-fierbîntat, nu eram eu de vină. Sînt vinovat, dar a mea este singura aventură din lume? Aventura nu mai revoltă pe nimeni acum.

Probabil că mă iubea și nu-și precupețea darurile. Trebuia imediat să mă sacrific? De altfel, nu renun-țasem la orice planuri pentru mai tîrziu?

Odată îmi spuse: „Cum sîntem văzuți tot timpul im-preună, de ce nu vii acasă la mine să faci o vizită? Asta i-ar asigura pe toți. Ești un copil și n-or să te creadă peri-culos.“

M-am dus cu toată timiditatea mea, din curiozitate.

O casă cu trei etaje, subțire și înaltă ca un joben, cu o scară învîrtindu-se în loc, păsări și oameni peste tot.

Voci care întrebau de la acoperiș la pivniță: „Cine-i aco-lo?“ Apoi un trîl de pian și apoi o ocară care n-avea înțeles. Însoțit de Irina, am intrat într-un salonaș, și la intrarea mea am auzit cele patru uși ale camerei închizîndu-se în grabă.

Am început conversația, jenat. Irina mă încuraja. „Nu te speria, așa e la noi!“ Apoi, pe rînd, au intrat membrii familiei. *Madame* Lisa, cu o rochie *beige* cu trenă, cu *évan-tail* și coafată „Pompadour“, cu obrazul de 60 de ani vopsit gros, mereu cu vorba „Noi, femeile“... Apoi *madame* Cléo, ncorsetată și cu sinii pepeni, examinîndu-mă cu *pince-nez*

ul; apoi *madame* Aspasie, subțire și nesfirșită, întoarsă ca un cincii. Se vorbea: „*Mon Dieu!*“ — „*C'est épatant!*“ „Noi femeile!“ — „Vai, cum zici!“... „Ți-aduci aminte!“... „Asta nu se cade!“

M-a privit fiecare în felul ei: *madame* Aspasie se subția, *madame* Cléo se îngroșa, *madame* Lise zâmbea grațios. Apoi apăru și Michel, tatăl Irinei, căpitan pensionar.

Era gros, cu cărarea în mijloc, cu gușa proeminentă prin gulerul tare răsfrînt. Rîdea și făcea pe glumețul, și cucoanele întrerupeau ciripind: „Vai, cum spui, Michel! Uită că sintem și noi de față! Noi, femeile!“ Totul era ridicol și amuzant. Nu înțelegeam nimic, zâmbeam și aprobam. Toți vorbeau laolaltă și nimeni nu înțelegea ce spune celălalt. Păreau mai multe gramofone puse în mișcare deodată, cu plăci diferite.

Michel deveni impudic, și cum femeile se revoltau, se enerva că i se strică efectul povestirii. Vocile se ridicau. Am fost luat ca martor. În același timp, la ușă începură lătrături diferite.

Tinărul Grégoire, galben și unsuros ca un sparanghel fiert, își făcu apariția.

Tante Eliza scuză: „Grégoire adoră animalele!“ Nu puteam pricepe gradele de rudenie ale fiecăruia. Aveam impresia că stau cu toții în camera aceea. Grégoire întrerupse cu un aer autoritar: „Năprasnic zgomot!“ Apoi, ca și cum i s-ar fi înmuiat enervarea, căzu ca o haină pe un scaun.

Convorbirea continuă, suvenirurile circulau, reflexiile melancolice fumegau. Rîsul gros al lui Michel reîncepu. La fiecare izbucnire i se zguduia tot stomacul. Picioarele umflate stau depărtate unul de altul și i se vedea coada jachetei pe scaun bălăbănindu-se.

Apărură atunci două grații tinere. Domnișoarele Riri și Coca, în *rose* și *bleu*. „Porumbițele noastre!“

„Războiul de la 77.“ „Lasă, Michel, s-a terminat cu eroismul!“ Riri începu la piano o romanță, cu mîna stîngă trecînd peste mîna dreaptă. Ce oi fi gîndit eu atunci? Nu mai țiu minte. La un moment dat, știu că socoteam, măsurînd din ochi pulpele rotunde ale lui Michel, dacă ar putea pune un picior peste celălalt. Grégoire numai din cînd în cînd spunea cîte o vorbă: „Fantastic!“ „Năprasnic!“ „Bombas-

tic!“ Își întărea astfel moliciunea galbenă prin cuvinte energice.

Am plecat cu frica să nu strivesc păsările și oamenii, amețit, învîrtindu-mă pescara învîrtită, pe cînd, pe deasupra capului meu, reîncepuseră conversațiile dintre pod și pivniță. În poartă Irina îmi spuse: „A apărut luna!“ Vorba mi se păru fără nici o noimă.

Irina vorbea deseori de rudele ei și totdeauna le critica sau se amuza pe socoteala lor. Nu o dată punea în mișcare scene hazlii. Am avut nedelicateta, în fața complectei ei îngăduințe, să rid din ce în ce mai tare.

„Ce curios lucru: toți ai tăi au ceva strîmb în ei. Poartă haine demodate și sclipitoare, amestecă româneasca cu franțuzeasca într-un mod caraghios. Tu singură din toți ești precisă, ai simțul proporțiilor, n-ai fost influențată de casă, de oameni și de păsări!“

Irina surise măgulită și primi vorbele mele ca pe un compliment.

Timpul trecea, scenele se repetau întocmai. Irina îmi suporta firea. Nici una din speranțele sau din deziluziile mele n-aveam delicateta sau n-aveam tăria să i le ascund. Nu eram nici copil, nici om întreg, și transformarea aceasta aducea cu sine o stare nesigură, entuziasm, planuri, petreceri și apoi șovăială, neîncredere, disperare. Prezumțios peste măsură, fiecare insucces mă istovea. Era pe timpul cînd începea să mă tulbure înțelesul morții, la care nu mă gîndisem pînă atunci decît cu ușurință, și mă deprindeam cu greu cu această idee. Irina suferea toate toanele mele. O pedepseam amarnic de orice mi se întîmpla, o umileam, o disprețuiam. Găseam cuvinte savant combinate care s-o doară. De la tatăl meu, care înjura birjărește, și pînă la mine, care căutam și în minie să mă exprim interesant, era un progres mare. Cînd o vedeam așa de abătută, mă cuprindea mila, și o tiram cu aceeași frenezie spre camera unde ne întilneam de obicei, și acolo ne grăbeam să ne îmbrățișăm pătimaș, ca să nu mai avem vreme să ne gîndim la ceea ce a fost. La urmă plingeam încetîșor, și Irina mă mîngîia ca o soră. Atunci mă recunoșteam incapabil de a duce viața singur, și nimeni altul nu mă putea potoli mai bine ca Irina. Și bucuria, tot așa de intensă, mi-o revărsam tot asupra ei.

Rideam copilărește, fugeam fără să-mi pese de nimeni pe stradă, făceam planuri, pline de fantezie, și fata se lăsa în voia fericirii mele. Aveam încredere în mine atunci, și, la braț cu Irina, visam succese cu altele...

Cu toate lacrimile Irinei, care izburneau zilnic înaintea celei mai scurte despărțiri, cu toate îmbrățișările ei înfrigurate, uneori eram nefericit din cauza ei chiar. Astfel de întâmplări erau însă rare, fie că ea le pricinuia numai uneori, fie că eu, ținînd-o tot timpul lîngă mine, nu-i dam prilejul. M-am indignat într-o zi că a putut prelungi o discuție cu mediocrul X. Irina, la argumentele mele, spuse: „Ai dreptate, eu nu-mi dădeam seama!“ Cu un astfel de răspuns de femeie — și deseori veneau astfel de răspunsuri din partea Irinei — nu erai sigur de nimic. Aveam vag intuiția că toate teoriile mele asupra vieții, a naturii sau a artei, aprobate cu atîta grabă și înpămîntenite imediat, nu fuseseră decît niște monologuri, Irina neavînd decît rolul să-mi întreție elocința, rolul confidentelor din tragediile clasice.

Am făcut o excursie de elevi, și am avut multe peripecții și nedumeriri. Amicii erau, unii, de cea mai proastă calitate. Fete cu vorbe greoaie și gesturi la fel. Schimbau între ele zilnic cele cîteva rochii și cei cîteva ciorapi pe care-i aveau. E ridicol să vezi aceeași bluză roșie cu panglicuțe colorate, ornamentate pretențios, apărînd în fiecare zi pe alt trup. Mă indignam cînd vedeam că Irina lasă să i se schimbe hainele în felul acesta. „Dacă mi le iau ele, ce vrei să fac!“ Băieții se îmbătau, glumeau grosolan și țineau la mese interminabile discursuri. Unul din ei părăsise Irinei bine. „Cel mai bine după tine!“ Iar deoarece eu, la început, mă jenasem să stau numai cu dînsa, Irina se împrietenise cu celălalt. A trebuit să-i arăt cum avea beția vorbelor, cum adăuga spume și floricele la fiecare cuvînt și cum, la masa oficială care ni se dădea, aruncă în mijlocul perorației un „cu virf și strălucit îndesat!“

Toate acestea îmi arătau gustul prost al Irinei și că, de nu m-ar fi întîlnit întîmplător pe mine, ar fi găsit cu ușurință pe altcineva pe care l-ar fi admirat. La fel gust prost a arătat și cînd am cîntat la pian mai mult ca mediocrul, spre admirația celorlalți nepricepuți, și apoi cînd, rămași singuri, Irina avu o criză de lacrimi nebune de umilință și de

admirație pentru priceperea mea vastă. Cunoșteam destul de bine muzica, ca să știu ce prost cîntasem, dar laudele ei îmi făcuseră plăcere și nu am tras imediat concluzii rele. De atunci Irina spunea despre mine, ca și despre toți cei care îi erau simpatici: „Sandu cîntă drăguț la piano!“ După atîtea cărți citite și comentate împreună, se mulțumea cu astfel de formulări rudimentare, care nu însemnau nimic și care demonstrau nepriceperea ei complectă.

În preajma tuturor — și toți răuvoitori — făcusem cele mai mari imprudențe. Curios, dorința de a-mi păstra independența persista totuși în mine și îmi era tot așa de urît să-mi leg existența într-o aventură mică. Ridicolul de a mă vedea suspectat de alții pe care-i socoteam inofensivi și mai ales ironizat mă chinuia. Dar groaza de a rămîne singur și de a vedea pe Irina cu alții mă făcea să suport orice ridicol. Astfel, la braț cu dînsa, făceam un colț separat, căutînd doar să-l mai atenez, aducînd între noi pe inofensivul Niki Mihail. Trio caraghios, la care ne pretam cu toții — Niki și Irina, din inconștientă, eu din nemernicie.

Deseori mi se întîmpla să mă plictisesc cu Irina, dar asta nu ne oprea să fim mereu împreună și să ne părăsim cu greu. Neputința de a o avea în voia mea îmi îmboldea dorințele. De îndată ce nervii se discordau, temerile de a nu fi descoperiți veneau, și mai ales plictiseala de a rămîne cu ea cînd nimic nu mă mai tenta, cu tot trupul fraged și gol de lîngă mine. Atunci nu știam ce să-i mai vorbesc și mă simțeam rău în camera străină.

Cu perversitate îmi pregăteam plecarea, ca ea să nu simtă plictiseala și indiferența mea, cînd voiam să părăsesc camera după o oră, eu, care înainte de a intra, dorînd-o, îi promiseseam că vcm sta patru ore împreună. Cugetam minciuna pe îndelete, și printr-o jumătate de vorbă reflectam că ceasul meu întîrzie, că timpul trece fără să ne dăm seama, că aveam presupunerea că cineva ne pîndește intrarea. Plîngînd, Irina întîrzia pe cît putea plecarea. Cînd se hotăra să se îmbrace, era încovoiată ca la o veste rea. Îmi părea rău, și în stradă nu știam ce să fac ca să-i readuc veselia.

Irina nu a fost niciodată convinsă că eu țin la ea. Nu făceam nici un sacrificiu, nu renunțam la nici un specta-

col numai pentru a rămîne cu dînsa și nu o puteam minți cu totul. Îi și spuneam răs-picat că nu o voi lua de nevastă. Pretextam, pentru ca s-o îmblinzesc, o teorie asupra temperamentelor artistice, din care voiam s-o conving că făceam parte. Un astfel de temperament trebuia lăsat în voie și nu trebuia înlăntuit cu obiceiuri burgheze. Ea izbucnea în lacrimi: „Dar dacă eu nu mă pot lipsi de tine!“ Atunci tot așa de pervers, dar cu sufletul în același timp plin de părere de rău pentru durerea ei, o povățuiam să aibă voința să mă uite și să se distreze cu alții. Imediat ce s-ar fi distrat, aș fi suferit. O dată, familia Irinei i-a găsit chiar un candidat, la țară, la o mătușă. Cînd mi-a spus Irina, rîzînd, istoria, am trimis-o să-l vadă și, dacă se poate, să-l accepte. La întoarcere mi-a povestit toată prostia candidatului și eu m-am amuzat cel dintîi.

(Am trimis-o ca să încerc să găsesc o modalitate de a scăpa de ea, în același timp, să-i văd repulsia față de alții și întoarcerea ei și mai ne bună spre mine.)

În imposibilitatea de a găsi vreo scăpare, Irina se gîndea deseori la moarte. În momentele despărțirii mărturisea scîncit, făcîndu-mă să lăcrămez eu însumi: „Știi cum aș vrea să mor, Sandule!“ Nu mai știu cînd a spus pentru prima oară Irina astfel de vorbe și nici cînd le-a transformat, dîndu-le un sens nou: „Eu o să mă omor!“ Îmi dam seama că de la cuvinte la fapt distanța era enormă, dar astfel de evenimente, oricît de rare, se întîmplă totuși, și uneori era așa de completă tragedia ei întipărită pe toată ființa, că o simțeam în stare de orice. Această stare i-o producea neîncrederea pe care o avea în viitor. (Eu nu-i promiteam nimic, dimpotrivă, o consolam doar spunîndu-i că întotdeauna voi trece pe la ea, și aș fi făcut-o, căci n-aș fi avut curajul s-o părăsesc cînd aș fi știut-o nenorocită.) Această neîncredere era o hrană veșnică și un veșnic motiv de explozie la despărțirile noastre de fiecare seară. Nu știam cum s-o conving că însăși dragostea ei pentru mine o oprea să facă așa ceva, deoarece știa ce nevoie aveam de ea. Eram deseori trist, și atunci o chemam să mă consoleze. Atunci Irina nu mă mai amenința că se omoară. Vorbea despre viitorul ei cu o oarecare liniște.

Adăuga doar — însă ca ceva normal: „Nu mă omor, fiindcă nu mă lași tu!“ Și de cîte ori eram împreună lîngă vreun

pericol — deasupra unei stînci în excursii — o simţeam mişcată, îşi uita vorba şi privea în spaţiu. Pricepeam că se petrecea ceva anormal în ea. De cele mai multe ori vedeam clar ce o zbuciuma pe Irina, uneori însă nu înţelegeam bine, fie că în ea se petreceau lucruri neobişnuite, fie că firea mea curioasă, nesuprapunîndu-se pe starea ei normală, o făceau să mi se pară ciudată (căci eu nu puteam părea faţă de mine ciudat, fiind deprins cu sinuoziţările mele, care mi se păreau normale).

Astfel, poate din pricina mea, apărea Irina tulbure şi neînţeleasă. Zbuciumul ei era aşa de spontan că nu-l bănuiesc nesincer.

Intr-o zi vorbeam, bătîndu-mi joc de fetele bătrîne şi, ca s-o chinui, am adăugat, fără vreo schimbare a vocii, ca să creadă că glumesc sau că sînt numai răutăcios şi astfel să-şi pregătească un răspuns: „Tu ai să rămii fată bătrînă!“ — „Asta pentru nimic în lume!“

La o nouă întrebare, de data asta sinceră, căci eram prea îndurerat ca să nu fiu sincer: „Dar ce o să faci?“, nu-mi răspunse nimic, dar nici nu fu în stare să repare ceva. Ce rost a avut vorba aceea (sau ce rost a avut întrebarea mea)? Şi asta dacă nu la începutul dragostei, totuşi, pe cînd mai plîngea încă cu aceeaşi deznădejde.

Se gîndea că în cele din urmă tot o s-o iau? Sau dragostea ei pentru mine n-o împiedeca să-şi facă, măcar uneori, şi mici socoteli pentru mai tîrziu?

În ce constau mai tîrziu uşurinţele Irinei? Intr-o vorbă pe care i-o spuneam deseori, fără să bănuiesc ce adevărată era: în a nu conta niciodată pe dînsa. Cu toate că aceasta privea numai lucrurile neînsemnate, totuşi, îndoielile mele subsistau.

Un exemplu: una din pretenţiile mele era să vie exact la întîlniri (ceea ce era destul de greu pentru ea, care sta departe). Reuşeam s-o fac să fie exactă, dar întotdeauna aveam impresia că are grije de a nu întîrzia numai spre a nu provoca minia mea. Scuzele ei umile la cea mai mică inexactitate nevoită îmi făceau milă. Nu puteam însă renunţa la pretenţia mea: simţeam că imediat ce nu s-ar teme, ar veni fără nici o ordine, m-ar face să aştept ridicol, şi nu mi-ar face plăcerea decît în cazuri cu totul speciale, cînd

m-aș fi plins, și numai puțină vreme după plingerea mea, înainte de a uita din nou.

Nu contam pe dinsa, mai ales cînd o rugam de ceva care nu i se părea că mi-e necesar neapărat. Îmi plăcea să discut cu ea literatură sau artă, chiar dacă nu făcea decît să-mi repete părerile, și asistam, ascultînd-o, la propriile mele gînduri. Îmi plăcea să se ocupe și ea singură, fie că aș fi voit o dezvoltare a personalității ei, fie că aș fi voit să adîncească vreun autor pe care-l cunoșteam superficial, și la care, ocupat aiurea, nu puteam să întîrzii. Ea mi-ar fi întregit cunoștințele, fără să fiu nevoit să mă ocup special.

Dar observațiile ei erau așa de disparate, încît nu puteam armoniza nimic. Cînd plecam undeva, îi lăsam un plan de studii, ea trebuia să-mi scrie observațiile și nu-mi scria niciodată despre asta în fierbințeala rîndurilor pasionate sau numai oarecare, iar la întrebările mele repetate se mulțumea numai cu generalități („foarte interesant“ sau „nu-mi prea place“), care mă enervau.

La întoarcere, constatam că nu lucrase aproape nimic, că în fiecare zi i se întimplase cite un accident care s-o oprească, și că ceea ce cetise fusese în fugă, fără de nici un sistem.

Nu-mi plăcea la Irina nici ușurința cu care vorbea despre oameni, împărțind repede acel „e drăguț“ sau „e antipatic“ sau „e bine, vorbește franțuzește“, care arătau cît de superficială și cît de egală tuturor fetelor era în judecățile ei. Uneori, cite o exclamare de a ei venea așa de pe neașteptate și în așa contradicție cu temperamentul meu, pe care presupuneam că-l cunoaște cel puțin în trăsăturile lui generale, încît rămîneam uimit. Unul din cele mai puternice sentimente pe care le aveam era acel al cinstei (excepție în dragoste), pe care-l împingeam la exces, și pentru care aveam toate scrupulele. De aci, o veșnică persiflare a moravurilor celorlalți și de cele mai multe ori dezgust. Poate că totul pornea din același instinct de a mă diferenția și de a avea motivele unor noi mîndrii personale. Nu admiteam deci nu numai necinstea fățișă, dar nici aranjamentele cele mai nuanțate care sînt în obiceiul celor mai cinstiți dintre noi. Irina, bineînțeles, ca oricînd, îmi împărțea părerile. Fuseseră sute de discuții și totdeauna rîsesese și ea, batjocorise și ea, desprețuise și ea. Asta n-o împiedecase odată să mă întrebe fără de nici o îndoială: „Prietena mea Florica (o

prietenă oarecare, pe care abia o suportam) e amenințată la profesorul X, camaradul tău de școală. Insistă tu s-o treacă !"

Și, în momentul când îmi arătam indignarea și mihnirea adincă, văzind că atâtea discuții fuseseră zadarnice și atâtea momente de înțelegere între noi, o farsă — căci ea nu făcuse decât să mă aprobe și să mă repete fără vreo convingere proprie, că mai ales mă lăsasem prins de această glumă — ea adăugă și mai înconștient: „Bine, știu că nu trebuie să faci de astea *pentru nimic în lume*, dar credeam că pentru mine e altceva !“... Răspuns de femeiușcă...

Mi-aduc aminte că i-am făcut o morală lungă de un ceas, și în momentul când i-o făceam simțeam ce inutilă e această morală, ce ridicolă, nu numai pentru că era imposibil de schimbat ceva din ființa Irinei, dar și pentru vorbele mele înseși, care nu se mai isprăveau, repetau aceleași lucruri, eram banal ca cele mai banale pagini de morală de prin clasele primare; nu aveam nici o convingere de a schimba ceva ca să dau o viață vorbelor, sau poate aveam chiar indiferența după unul din instinctele mele ciudate de a-mi fi brusc indiferent un fapt pentru care lucrasem și la care visasem ani de zile, de a mă persecuta brusc, în miezul unor gânduri, pe care le crezusem primordiale, o prăjitură colorată pe care n-o puteam s-o alung din minte cu cât mă încăpăținam mai mult s-o uit, conștient în același timp că mă amuz, neputînd-o s-o alung. Și totuși, continuam cu persecuția spre Irina, pe care mi-o închipuiam distrată, plictisită, enervată, doritoare s-o las mai iute în pace, cu plăcerea de a mă simți și a apărea caraghios, plăcere egală cu aceea când, fiind de obicei bun, faci fără nici o pricină rău unui animal la care ții, numai ca să te simți rău, să te disprețuiești și să-ți strici o reputație la care lucraseși cu trudă și de care te simțeau mîndru.

Mereu nici o scrisoare.

Un vis. Mă găsii deodată într-o bisericuță de mahala. Acolo, o nuntă umilă și tot lume cunoscută, ocupată toată ca să dea impresia unei nunți mari. Într-un colț, Niki Mihail își rezimase capul pe gîtul de cocostîrc și, în mijloc, mirii: domnul, rotofei, făcut cu penița rondă; alături, Irina, dizgrațioasă în vâlurile albe, gesticulînd dizgrațios, vopsită cu roșu pe fața ei roșie. O simțeam că joacă un rol

și că-și permite chiar să facă exclamări sau gesturi ridicole ca să impresioneze pe cei care găseau prezența ei acolo nefirească. După ce acceptase totul, nu numai faptul, dar și exhibiția lui în toate detaliile, acum i se părea, din scrupul pentru trecut, că n-ar trebui să rămână calmă. Din când în când arunca chiar câte un răspuns nervos vecinului conciliant. Rudele toate în preajmă, cu demnitare. Cărarea impecabilă a lui Michel se prelungea, lată și albă prin părul negru, sticlos de pomadă. Apoi un popă pițigăiat a început *Isaia dănțuiește*, și au început au toții să se învîrtească după vocea lui. Tot mai repede și mai dizgrațios. Irina șoptea mereu vecinului: „Ah, cum mă enervează!” În mers, voalurile i se deranjaseră. Mă gindeam cum să mă răzbun... Să-mi fac apariția brusc acolo. Dar cum?...

Sufeream îngrozitor, dar preferam orice, numai să nu fiu ridicol. Tot atunci atenția îmi fu atrasă în altă parte, pe obiectul din mijloc, în jurul căruia se dănțuia. Mi se păruse la început o masă, dar era un catafalc. (Vis melodramatic, stupid, însă care mă face și acum să tremur.) Și pe el, printre câteva flori, cu ochii închiși, cu gura deschisă, cu nasul cîrn, iarăși Irina. Vinătă, umilă și mică, tocmai ca atunci cînd o alungam acasă și ea se ținea după mine. Fără mișcare, acolo, din pricina mea... Nu puteam s-o văd decît uneori, ceilalți treceau mereu primprejur și-mi împiedecau vederea. Treceau tot mai repede și mă miram cum de nu amețesc. De la o vreme au început să țopăie. Și, la un moment dat — și mă asigur că asta e nemişcat chiar și în vis, — *le-am văzut pe amîndouă deodată*. Una roșie, dizgrațioasă, cealaltă neagră, întepenită.

M-am trezit țipînd. Imaginile erau așa de puternice, că le-am văzut încă și treaz. A trebuit să-mi întăresc toată judecata ca să mă potolesc. Nu se poate să fie așa. Aceeași persoană de două ori deodată, asta nu se poate. Aș înțelege să se fi măritat, chiar din motive ușurate. S-a deprins cu altul, speră să înceapă altă viață, cu toate că repede s-au mai petrecut toate. Dar să fi făcut nunta la biserică, adică să dea amploare unor lucruri pe care trebuia să le lase în cît mai mare obscuritate pentru ea și pentru alții, asta nu cred. O cred astfel în stare de vicii fundamentale și mi se par imposibile anumite chestiuni de detaliu. Nu pot să mă

explic bine, dar sînt convins că toți care ar cunoaște perfect situația ar judeca la fel.

Fac sforțări s-o reconstituiesc ca să pricep ce a făcut. Caut acum din memorie să reface scenele dintre noi, în toate nuanțele — căci mai cu seamă nuanțele pot trăda adevărul. Să dau exactă însemnătate unor vorbe pe care nu le-am adîncit atunci decît vag, pentru că atunci nu mă interesau decît rareori, cînd aveam vreo nemulțumire sau cînd nervii mei mă chinuiau mai ascuțit. Să aflu adevărul după niște frînturi de adevăr care pot fi interpretate în atîtea feluri. Greutatea vine mai ales din neputința de a putea clasa toate amintirile. Sînt doar vorbe, priviri, interjecții care nu se leagă de nici un eveniment. Nu știu în ce ordine s-au produs ele, și astfel nu voi izbuti să dau o consistență precisă descoperirilor mele. Voi forma o ființă statică compusă din sute de exclamări trădătoare, care s-au petrecut în timp.

În definitiv, Irina poate a evoluat. M-a iubit la început mult, și apoi gîndul că trebuie să se aranjeze într-un fel i-a încolțit, i-a înmuiat dragostea și la urmă a invadat-o complet. Deci sentimentele ei au fost în veșnică mișcare. Și nici evoluția nu s-a făcut mecanic.

Au fost reveniri, remușcări, apoi din nou hotărîri de eliberare. Ezitățile perpetue complică extrem chestiunea. Memoria mea nu poate să aranjeze trecutul. (Opera lui Proust e o dovadă de memorie prodigioasă. Cu cît mai complicată ar fi fost din punct de vedere psihologic dacă memoria lui ar fi fost defectuoasă! Dar n-ar fi putut ști adevărul, și numai adevărul interesează în anumite ocazii.) Aruncînd la întîmplare tot ce-mi aduc aminte despre dînsa, formez o ființă stranie din cauza prea multor apucături contradictorii și suprapuse. Nu imposibilă, căci în viață toate sînt posibile. Oamenii sînt făcuți din pămînt netrecut prin sită, au fost lucați în grabă. Nu mi se pare că rezultatul la care voi ajunge va fi lipsit de viață.

Aud respirația Irinei, nu știu numai dacă aceasta va fi Irina adevărată, și asta aș vrea s-o știu. Și mereu încep cercetările mele de la capăt, cercetări zadarnice, care nu vor duce la nici un rezultat, dar la care nu am tăria să renunț. Cum să știu adevărul asupra ei cînd nu știu adevărul asupra mea? Și eu mă am la îndemină, mă știu sincer față de mine,

și în același timp mă analizez pasionat și fără întrerupere de când mă cunosc. Când mă gândesc, văd ce gusturi mereu contrarii am avut întodeauna. De-mi citesc jurnalul de zi al câtorva clipe din viața mea, văd că uneori sînt mulțumit și alteori disperat, uneori mi-e milă de ea și alteori o urăsc și alteori nu mă interesează. Cum să disting din tot ce a spus ea ce e sincer, cînd eu nu sînt sigur dacă reflexiile mele nu sînt pornite din ciudă sau din remușcare, și că n-o judec pe rînd, sau cu excesivă îngăduință sau cu excesivă severitate. Nu știu dacă tot chinul meu se numește dragoste sau amor propriu... Dacă mi-ar părea rău să aflu că a murit.. Nu știu în cît timp m-aș consola dacă a murit și în cît dacă m-a înșelat. Cred însă că dacă aș afla că totul n-a fost decît o glumă, aș fi fericit pentru o clipă. Mi-aș destinde nervii, m-aș odihni. Apoi, cu dînsa, iar aș începe să mă plictisesc groaznic, cum m-am plictisit tot timpul. Sau poate între doi care se cunosc total, care au terminat de a gunguri amorul și care îl practică la ore fixe, ca într-un menaj autentic, plictiseala este inevitabilă? Sau port cu mine această plictiseală? Sau numai sînt sugestionat de ideea asta? Sînt incapabil de dragoste proaspătă mereu reîncepută, cu toate că mintea mea o visează întotdeauna. Mă duc cu mine și nu mă cunosc, cu toate că mă observ cu o grijă migăloasă și trudă inutilă. Vreau să pricep pe alții! Mă mir cum pot suporta să tirii cu *mine*, pretutîndeni, pe *mine* străinul. Și uneori acel străin e blind, agreabil, dar alteori e odios cu egoismul lui. Și eu îl port mereu cu mine...

Sfinxul înțepenit pe nisipuri (cîrn ea și Irina), încruntat, cu buza atîrnînd, pare că păstrează un secret din pricina tăcerii lui îndelungate. Oamenii vorbesc tot timpul. Dacă ar fi înregistrat pe discuri tot ce spun zilnic, te-ai îngrozi de atîta pierdere de vreme, și mai ales de atîtea contraziceri. Legînd toate vorbele din timp de o lună te-ai crede într-un haos. Te-ai îndoi de pretenția noastră de a te crede organic și de a-ți da limite. Ar trebui să degajezi — imensă dificultate — ceea ce-ți aparține personal de ceea ce e omenesc. O muncă inversă de cea pe care o faci în artă. Acolo cauți generalități și aci le dai la o parte. Nu mă interesează prin ce semăn cu alții, ci prin ceea ce difer. Aș găsi pe discul gramofonului meu imaginar tot felul de exclam-

mări momentane, mereu contrare și idioate: „mi-e foame, mi-e sete, mi-e frig, mi-e cald“, sau „supa te încălzește, friptura e prea arsă, prăjitura prea dulce“, mici exclamații necesare, se va zice, totuși, numărul lor mare e sinistru. Unul făcea socoteală asupra bunicii lui, bună menajeră, cât a dormit în viață și cât a mâncat. Chiar câteva zile în șir n-a făcut decît să sune pe slugi. Cu toții spunem fraze goale și inutile de milioane de ori. Căci e inutil să spui că ți-e foame cînd ai mîncarea gata regulat la aceeași oră. Să căutăm să degajăm din acest lest ce e caracteristic unui anumit om care ne interesează și îi aparține în mod special. De altminteri, chiar și acele exclamații pot servi. Numărîndu-le și comparîndu-le, vei putea zice: A e mai mîncăcios ca B. A e cel mai mîncăcios din toți cei o sută pe care i-am cercetat. Cu toate că concluziile pot fi defectuoase. Într-adevăr, un om poate să mîncească mult și să nu spuie la fiecare moment „mi-e foame“. Și invers, altul se poate tîngui toată ziua, tocmai pentru că nu are ce mîncea. Oricum, un om e tot așa de misterios ca și Sfinxul. Unul pentru că tace, celalt pentru că vorbește.

Am fost într-o seară într-o tavernă lingă Saint-Julien le Pauvre. Era distractiv. Sub pămînt, într-o veche închisoare a Revoluției, se cîntau cîntece vechi franceze, tandre sau cu o savoare galică. Cornemusa acompania. A cîntat romante sentimentale și o mică babă vopsită exagerat, sforțîndu-se să pară tinără. M-a străfulgerat o idee: așa va fi Irina la bătrînețe! Într-adevăr, cu toată carnea boțită, avea mult din aspectul Irinei.

Silueta, culoarea feții și a părului, ochii, nasul scurt, dinții lungi, buza inferioară strivită. Apoi gesturile aveau, ca și la Irina, ceva strident în ele.

Așa va fi Irina bătrînă! Ce satisfacție am avut! Simțeam că descoperirea asta are să mă bucure întotdeauna, chiar cînd totul îmi va fi egal.

Aveam o răzbunare pentru a mă potoli puțin. Consolare imbecilă, îmi dădeam seama, dar mă bucuram totuși...

Sînt talente speciale ca să pricepi o operă literară, o bucată muzicală, o statuie sau un copac, oricît ar părea că aceste lucruri sînt la îndemîna oricui. Într-adevăr, deși

fiecare mărturisește fără jenă că nu poate pricepe o problemă de matematică, își va permite să-și dea părerile asupra chestiunilor literare (mai ales în Franța), se va ofensa de nu le vei lua în serios și nu va crede că pentru astatrebuipe pricepere innăscută pe care s-o educi apoi prin ani de zile de muncă migăloasă. În orice caz, nimeni nu va mărturisi (afară de cei care vor să fie originali) că nu gustă natura. Pot să nu facă nici cea mai mică sfortare să fie în preajma ei, pot să trăiască ani de zile fără să se gîndească la ea, pretenția lor nu este mai mică. Ca și cum a nu pricepe farmecul naturii ar însemna ceva pentru inteligența cuiva. Genialul Kant a putut să transforme judecata lumii fără să facă mica distanță dintre Königsberg și mare ca să vadă valurile. Fiecare poate să aibă alte competențe, să scrie un act judecătoresc caligrafic, de pildă. Poate că fiind așa de legați de schimbările perpetue ale anului, de raze și de frunze, e greu de mărturisit că n-am învățat nimic de la ele.

Există lucruri și mai strins legate de noi și nu le observăm: *moartea*. Nici măcar groaza că vom suporta-o nu ne dezmoștește. Unii dau o interpretare: preferăm să nu ne gîndim. N-au dreptate. Nu renunțăm la gîndul ei din stoicism sau din lașitate mascată, ci din incapacitatea de a o gusta. A gusta moartea (cu spaimă sau cu delicii, în orice caz a fi împregnat de ea) este un talent special, și oamenii talentați sînt rari. De aceea vedem atîtea înmormîntări, și nu facem nici o reflexie, după cum vedem atîtea apusuri de soare, și nu le observăm. (Bineînțeles, sînt unii care observă toate apusurile și alții care freamătă la fiecare mort, iar amintirea lor continuă apoi să-i tulbure.) Facem doar o socoteală de tarabă „s-ar putea să mai trăim, deoarece sînt oameni mai bătrîni ca noi”. Și ne punem din nou la micile noastre treburi zilnice. Amînăm cu ușurință pe anul viitor un plan mai neobicinuit, fără de nici o grabă ne sorbim cafeaua și ne facem siesta, și nici în momentul cînd, în sfîrșit, facem pasul sacru, nu ne tulburăm, căci sîntem mediocri și atunci. Mă gîndeam odată că ar fi interesant de studiat un om mediocru fiind obligat să facă un gest mare. De pildă, un general prost, trebuind să ia o hotărîre mare într-o luptă, cu riscul că de va greși sau de se va sustrage va fi împușcat. Ar fi interesant de văzut storcîndu-și creierul și mișcîndu-și fruntea cum nu mai obicinuisă să facă, încruntîndu-și trăsă-

turile, de obicei moi și leneșe. La fel și un om care este silit să moară și nu pricepe ce e moartea. Un viteaz dă o ultimă comandă de luptă, ceea ce se admiră, dar mie, care nu pricep regulile militare, și care nu mă preocup decît de cadavre, mi se pare fără rost această admirație. E tot așa de enervant ca și pentru un muzician, căruia în momentul interpretării unei sonate a lui Beethoven i-ai povesti despre o importantă teoremă algebrică. Un gramatic va face în timpul morții o observație gramaticală (în genul lui Félix d'Arvers¹), un funcționar își va clasa actele, un avar își va aranja banii, unul care a avut impresia că a fost un tată exemplar va da povește. Nu vor savura clipă cu clipă toată amplitudinea morții decît acei care au trăit tot timpul cu sufletul și toate gîndurile în preajma ei și au pus-o în toată meseria lor zilnică, la care, deși nepricepuți, trebuiau să ia parte. Cel ales va fi agasat de vecinii care îl tulbură, de doctorul care-l pipăie, de rudele care țipă după el. Are o unică ocazie să simtă în toată plenitudinea un vis pe care l-a urmărit atîta vreme și acela îi este ratat din negliobia celorlalți. Căci ceilalți nu-i pot pricepe gustul, talentul morții fiind rar de tot.

Fără rost a fost, de pildă, moartea lui Bonbonel. Subțirel, în haina perfect periată, cu pantalonii pe dungă. De vreo 24 ani. Avea trăsăturile fine, complect bărbierit, nasul subțire ușor arcuit, buzele abia conturate, sprincenile abia vizibile, fața alb-galbenă, pe care cea mai mică bubuliță era cu îngrijire ascunsă sub pudră. Gesturile îi erau întotdeauna „interesante“, și la discuții spinteca ușurel aerul cu două degete alipite la vîrf. Vocea îi era subțirică, discretă, dînd impresia că face reflexii subtile. Eu eram copil pe atunci, și tot îmi dădeam seama de farsa neîntreruptă a lui Bonbonel. Asta nu mă împiedeca să-l iau de model, dar nu-l salutam, căci înțelegeam că ar fi fost ridicol să-l saluți. Veșnic îl vedeam în tovărășia domnișoarelor, care, mi se spunea, nu-l luau niciodată în serios. Le oferea servicii. Astfel, odată a promis să le facă fotografii. Le-a dat înțînire în grădina publică, le-a aranjat în grupe și în parte, pe alei, pe bănci, printre flori, a montat aparatul, l-a apropiat și l-a depărtat, a cerut de zece ori imobilitate perfectă, și cînd, peste o săptămînă, i s-au cerut fotografiile, a mărturi-

sit cu risul lui subțirel că „totul n-a fost decît o glumă“. Pe la serbările orașelului, care se făceau la grădină, era bătut de toți cu confeti, pe jumătate ironic, el răspundea tuturor grațios *merci*, și își lăsa confetile pe haine, pe pălărie și în urechi. Cînd cineva îi atrăgea atenția să se scuture, schița un gest de supremă plictiseală, se peria vag cu mîna de cîteva ori și adăuga:

— Închipuiește-ți, *mon cher*, nu știu ce să mă mai fac! Și apoi, la prima ocazie, iarăși *merci*!

Acest „fleac“ purta în el o tragedie autentică. Inima lui mică, probabil și ea grațioasă și parfumată, bătea capricios, mai tare și mai încet, amenințînd la fiecare moment să se oprească de tot.

Părea imposibil ca fluturatecul de Bonbonel să aibă ascuns în el un secret așa de grav. Orice mișcare de a lui te făcea să crezi că totul nu este decît o nouă „poză“, cu toate că, de data aceasta, toți doctorii atestau adevărul. Într-adevăr, la vreo sincopă, își lungea degetele în stînga pieptului cu atîta eleganță, își închidea pe jumătate ochii cu atîta falsitate, murmura un *mon cher* așa de delicat, că nu puteai fi impresionat. Moartea i-a venit după două zile de boală în pat. Mi s-a spus că nu și-a schimbat deloc obiceiurile nici atunci. A rugat să fie ridicat ca să i se puie sub saltea pantalonii pentru dungă. În pantaloni ireproșabili l-au dus la cimitir și din Cîmpiile Elizee trebuie să se fi privit încîntat. Ce rost are moartea să vie la astfel de oameni?

La Ivonne Segal, vecina mea din tîrgul X, a intrat moartea la fel. Ovreica purta vreo 50 de ani, dar era încă frumoasă, elegantă, zdravănă. Bărbatul său, avocatul Segal, avea ochii subțiați și buzele lungite de satisfacția de a avea o astfel de nevastă. Băiatul lor, subțirel și cochet, tocmai venise de la Paris, unde-și terminase studiile. Seara făcuseră petrecere, și casa lor din mijlocul grădinii înflorite fusese singura luminată pînă tîrziu în strada neagră și calmă. Au stins apoi luminile, pe rînd, în salon, în camera băiatului și în ietac. A doua zi dimineață am fost trezit de niște țipete sfîșietoare și curînd am văzut pe băiat fugind prin grădină, rupînd cîtiva trandafiri și intrînd în casă, lăsînd ușa deschisă. Apoi au început lumini, palide din pricina zilei, întii în ietac și apoi în salonaș.

Mi s-a spus că Ivonne se trezise cu o durere de piept și murise înainte de a veni doctorul de o anghină pectorală pe care o ignorase. La ușa din față, un om a așezat draperii negre, în timp ce altul ținea scara. Pe o ușă din dreapta au început vizitatorii. După o zi a pornit coșciugul. S-au coborât draperiile, s-au deschis ferestrele, și totul a reintrat în normal. Lângă gard o mică bătrână făcea reflexia:

— Săraca! Cu o zi înainte era fericită, cântase la piano, mîncase bine. Cine s-ar fi așteptat!

Într-adevăr, așa am văzut și pe bărbatul ei mai pe urmă. Nu împovărat de o grozăvie precisă, ci subțiat ca un semn de întrebare, căutînd să priceapă un eveniment care nu avea rost în casă la el.

În schimb, spălătoreasa familiei noastre, Dumitra, avea despre moarte, cu toată negliobia ei, idei mai precise. Nu doară că pricepuse cine știe ce sisteme filosofice complicate în legătură cu ea, nici că o persecutau curiozități metafizice și nici măcar nu închipuia, pentru folosul ei, vreo poveste copilărească, în care îngerii ar cînta fără grije. Numai cînd freca rufele de dimineață pînă seara, îndoindu-și corpul schilod deasupra albiei, reflecta cu toată sinceritatea: „De aș muri odată, să mă odihnesc și eu!”

Atîta a înțeles Dumitra: un loc de repaos. Și cîți sint oamenii mai deștepti decît ea care să înțeleagă măcar atîta?

Cum a simțit Dumitra cea schiloadă că e pe ducă, s-a îmbrăcat cu haina ei de sărbătoare, și-a întins trupul mic cît a putut mai bine, fără să economisească din spațiul dintre cele patru scînduri. N-a renunțat nici la o părticică din dreptul ei, dar n-a luat o poză prea impertinentă, ca și cum nu s-ar mai teme de dojană. Fața ei era sfioasă, așa cum se cade să fie la o ocazie atît de solemnă.

Boierul Barbu Pandele, dimpotrivă, a iubit cu furie viața. N-a făcut teorii, dar a sorbit din ea cum sorbi apă proaspătă după o zi de muncă pe căldură, cu violență și cu zgomot. Copil, slugile se îndoiau de pe atunci sub ordinea lui despote. În războiul de la 77 s-a jucat cu viața altora fără nici o considerație, ca și cum numai pentru distracția lui s-ar fi început un joc boieresc. A vîrit groaza și în inamici, și în amici, și era convins că un glonte n-ar îndrăzni să-l

lovească. Ca și cum ar fi avut dreptate, gloanțele nu omorau decît pe vecinii lui. Nici patriotism, nici instinctul datoriei, numai satisfacția de a porunci și de a-și cheltui energia.

Făcea impresia unei forțe imense: corp enorm, mușchii tresărind la orice mișcare. Fața roșie de singe, vinele umflate, părul țepos. Avea gesturile scurte, iar vorba aspră, sacadată nu permitea nici o ezitare.

După luptă, dragostea. Femeile de pe moșie veneau la porunca lui, fete sau neveste, fără împotrivire, ca și cum ai găsi nerod să te împotrivești unui cataclism. Le ținea citeva zile la dînsul, apoi le da drumul. Cine le cunoștea mai dinainte nu le mai recunoștea. Trupurile lor palpitînd de tinerețe, sinii puternici, coapsele vînjoase, risul sănătos, toate dispăreau. Ca niște umbre împovărate, mute, gălbui, își vedeau de treabă, parcă boierul le-ar fi stors în citeva clipe, toată pofta de viață. Le furase fără milă și tinerețea, și frumusețea, și sănătatea. Pandeles, în schimb, neistovît, apărea imediat pe calul vînjos ca un taur, în căutarea unor noi succese. Umili, țărani îl salutau, iar el nu răspundea în nici un fel. Nu se supăra nimeni și-l acceptau cum acceptî neputincios o forță de a naturii.

Ospețele de la conac erau celebre în țară.

Avea Pandele o imensă satisfacție de a primi bine. Aștepta pe musafiri în capul scării, încercînd chiar să suridă grațios. În antreul enorm era aranjată o armată de lăutari. Apoi începeau jocul. Pandeles privea din jelt, indulgent și disprețuitor, cum ai privi o jucărie pe care, de invirtești de manivelă, dansează citeva păpuși într-o melodie de citeva sunete. Mosafirii se ameteau de dansul și de veselia la care erau siliți negreșit, și mai ales de teama care plutea în aer. Se începea, mai tîrziu, mîncarea. Păsările nenumărate erau aduse pe masă, vinul clocotea în sticle. În bucătărie, pe un cuptor mare cit un rug, se frigea boul întreg. Cu toții mîncau și beau ca smintîții, pe nerăsuflăte, și la urmă, ghiftuiți, umflați, invenițiți, cu bale la gură, cu sos pe haine, beți complect, adormeau pe mese, și de sforăiturile lor tremura casa. Boierul, care mîncase și băuse mai mult decît toți, rămînea însă neschimbat. Impunător, de pe jelt patrona pe adormiți, după cum un păzitor și-ar păzi porcii. Cînd se convingea că nimeni nu-l mai stingherește, chema un

lăutar și punea să-i cînte la ureche cîntecul lui favorit, *La deal la Anișoara!*...

Cu o mină își ținea neconținut paharul la gură, cu toate că nu sorbea tot timpul, iar cu cealaltă bătea în masă tactul.

Cînd se lumina de ziuă, pleca la culcare, fără să se mai îngrijească de cei rămași. În lipsa lui totul reintra în ordine.

Își iubea pămîntul cum ai iubi un om. Privea lanurile de griu cu ochii sclipind, cum s-ar fi uitat la carnea de femeie albă, proaspătă, neacoperită. Își îngrijea pomii fructiferi cum și-ar îngriji o mamă copilul. Cu artă desprindea un măr pîrguit, și-l întorcea ca să-l arăte cum ai întoarce un vas prețios. Și, cînd apărea în vîrfurile dealului de unde coborau grădinăriile, și cînd se apleca asupra sufletelor de pomi, asupra straturilor fără număr unde legumele cele mai felurite sorbeau pămîntul, făcea impresia unui muzician inspirat, dirijînd la o imensă orchestră o simfonie extrem de complicată, dar săltînd de viață. Căci pentru boierul Pandele ramurile copacilor erau brațe fierbinți, trunchiurile umede corpuri prin care curge sîngele, iar merele rotunde sîni de femeie împlinită.

A murit deodată, doborît ca un stejar într-o pădure. Oamenii s-au minunat de această veste și și-au făcut cruce. Erau deprinși ca în fiecare an să conducă pe cineva la cîmîtir, dar boierul li se părea etern. Toți repetau știrea, nedumeriți. Și dacă Pandele s-ar fi sculat din sicriul enorm în care încăpuse cu greu, nu s-ar fi mirat nimeni.

I s-a făcut o înmormîntare magnifică, așa cum hotărîse el prin testament și cum se și cădea să se facă. Era tocmai în zi de Paște. Se strînsese lume multă și, ceea ce nu hotărîse boierul mai dinainte, mulți erau sincer emoționați. Femeile pe care le terorizase odinioară acum jeluiau din toată inima. Au venit domni de la oraș care au adus coroane multe, muzica militară și au ținut discursuri. Ca și cum natura ar fi fost părtașă la această sărbătorire, cireșii toți erau în floare. Pe dedesubtul florii albă-roz au purtat opt țărani asudînd trupul de plumb. Cînd a atins sicriul pămîntul din fundul gropii, zgomotul a avut o nuanță ciudată: un plescăit special, prelungit și forte, ca o sărutare pe care ar fi dat-o Wotan Endei².

Preoții au continuat multă vreme cîntecile lor tînguitoare și nepotrivite pentru bătrînul Pandele. Ar fi fost mai

bine, în loc de flori, să dea drumul unui butoi de vin pe țărna răscolită și, în preajmă, să se întindă un praznic monstru unde să se ghiftuiască mosafirii, căci boierului nu-i plăcea să plece nimeni de la el flămînd. Să se aducă haita de vînătoare care să se bată netulburată pe sub masă după cio-lanele întregi, să se ridă, să se facă glume suculente. Cine-l cunoștea pe boier și-ar fi dat seama că e singura petrecere demnă de el; țipetele bețivilor ar fi părut sacre, iar sindrofia întregă ciudată, dar corespunzătoare. Iar la urmă, cînd ar fi căzut pe jos, neputînd să se miște din pricina stomacului prea plin și ar fi adormit sforăind, un lăutar să se aplece la capul lui Pandele și să-i cînte prelung — *În sat la Anișoara...*

Căci n-ar fi fost nici un sacrilegiu...

Ce-o fi crezut Irina despre moarte?

Odată, de pildă — dar amîndoi eram în ocazia aceea identici — intrasem dispuși, vorbăreți, flămînzi într-o cofetărie mică.

În momentul cînd Irina își îndesa cu chef dinții într-o prăjitură de șocolată, privirea îi alunecă pe fereastră și exclamă: „Ah! Ce întîmplare!”

Mă uit: la masa de pe pavaj a cofetăriei ședea, domol, domnul Cornea, o cunoștință destul de vagă de a noastră. Știam că domnului Cornea îi murise cu cîteva zile înainte nevasta; îl cunoșteam destul de puțin și ne simțeam destul de tineri ca să trebuiască să-i fi scris cîteva rînduri de condoleanță, dar de obicei, cînd îl întilneam, vorbeam cu el. Era imposibil să plecăm fără să ne oprim în calea noastră la el. Era complicat, văzîndu-l abătut, să ne prefacem că nu știm nimic despre nenorocirea lui și că nici măcar nu-i observam răspunsurile anevoioase. Eram prea grăbiți, prea dornici de plimbare ca să-l așteptăm să plece, și domnul Cornea sta cu răbdare, minca încet, ca un om care nu mai prețuia timpul. Eram prea bine dispuși ca să fim triști și să-i spunem cuvinte de consolare. Am fi fost comici, hipocriți, și — cine știe? — ne-ar fi cuprins un ris nervos și ridicol în momentul acela. Am ieșit și am vorbit cu el ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat, ne-am arătat mai veseli ca de obicei, am făcut și mai mult scandal, ca să facă impresia că nu-i observăm deloc nici figura, nici doliul de la mină, am debi-

tat spirite unul lângă altul, stupide toate, pe un ton strident, și l-am lăsat brusc fără să știm dacă el a spus vreo vorbă tot timpul.

Oricum ar fi luat domnul Cornea scena aceasta — sau de-i va fi sunat falsitatea ei, sau de va fi crezut-o adevărată — această explozie căzându-i deodată într-un moment cînd se credea mai singur trebuie să-i fi părut dezgustătoare și totdeauna îi vom apare în mintea lui ca niște personaje grotesci.

Am avut remușcări, dar de ce se vor fi produs ele? Rușinea de a fi fost comic? Gelozia de a fi dat domnului Cornea o ocazie de superioritate? Sau gîndul morții, care, ca de obicei, a început curînd să mă tulbure? Sau bucuria de a-mi găsi o scuză și de a arunca, laș, numai pe Irina tot disprețul pe care-l meritam amîndoi? Și acum, după atîția ani, cînd a pornit să mă frămînte gîndul micimii mele de atunci — totul n-o fi decît încercarea de a o ponegri pe Irina și astfel a mă consola?

Dar o altă ocazie îmi precizează sensibilitatea ei față de moarte. În absența mea, murise tatăl unui bun prieten comun. Prietenul fusese deseori cu noi, arătase un suflet ales și ne era drag. Mi-a părut rău desigur, acea părere de rău obișnuită la oameni (timp de zece minute, după noutate, discuții asupra prietenului, asupra durerii lui, asupra ultimei clipe cînd l-am văzut, supoziții, apoi discuția trece asupra altui obiect, asupra vremii, a prăjiturilor uneori, ca să revie din timp în timp și tot mai rar, prin cîte un „săracul.“)

Cînd asisti personal la toată desfășurarea morții și a durerii celor dimprejur, atunci discuțiile și chiar părerea de rău durează mai mult. Totul e în raport cu cantitatea peripecțiilor. Moartea, singura importantă, ține mai puțin atenția decît detaliile ei fără importanță. Unei mame căreia i s-ar aduce vestea morții pe neașteptate a copilului ei, înainte de a țipa, de a plînge, de a leșina, de a se omori chiar, ar întreba: „Cum?“

Irina părea și ea afectată de supărarea prietenului nostru. Mi-a spus: „I-am scris. Cum erai absent, te-am scuzat și pe tine!“ Gestul ei mi-a plăcut. Îl făcuse singură, fără să-i dau ideea, o știam leneșă la scris și eram mișcat. E drept că

acel „te-am scuzat și pe tine“ suna oficial și demonstra că ea scrisese mai mult pentru că „trebuia“ decît pentru că simțise nevoia. Dar era inutil să interpretez în rău ceea ce făcuse.

Era zadarnic și imposibil să reconstituiesc starea ei sufletească din momentul acela, și faptul „de a mă fi scuzat și pe mine“ nu era poate decît o expresie greșită. Se gîndise să mă amintească, fie că orice emoție de a ei venea spre mine, fie că știuse supărarea pe care aveam s-o împărtășesc și eu. Dar asta nu este totul. Curînd după aceea, abia după două săptămîni, bietul prieten își pierdu și pe mama, și tot așa, din cauza lipsei mele, am aflat vestea mai tîrziu de la Irina.

— Și i-ai scris?

— Trebuia?

O! Acel „trebuia“, care arăta perfect ce stearpă sufletește era! Crezuse de datoria ei să scrie întîi, dar printr-o interpretare ușor forțată putea să nu se mai căznească a doua oară (și ce caznă îți pricinuiesc scrisorile acestea cînd nu simți mare lucru!). Cum termenii primei scrisori erau vagi, mintea prietenului meu era destul de dezordonată acum ca să-și mai dea seama; avea mai tîrziu să profileze scrisoarea unică pe suferința lui dublă și să ne păstreze recunoștință. În special, ușurință sufletească din partea ei. Îi păruse rău odată, era obositor să reînceapă părerea de rău. Prilejul unei îndoite morți era rar, și ea nu-și educase sensibilitatea decît pentru o singură moarte. Dar poate, din motive exact contrarii, în sufletul prietenului nostru se petrecuse o stare sufletească similară. Fusesse răpus așa de mult prima oară, se simțea încă așa de extenuat, încît a doua lovitură o suportase calm (căci durerea nu se înmulțește cu numărul morților. Dimpotrivă, parcă se liniștește: capeți convingerea că nu mai ai nici un rost în viață și că totul poate să-ți fie egal.) Cu toate că a doua lovitură era mult mai teribilă: prietenul nostru rămînea singur pe lume...

Moartea Irinei n-ar putea fi decît mediocră. E plictisitor cum natura silește pe toți oamenii să joace un rol la care nu se pricep. Te dezgusti de ei văzîndu-i așa de stingaci. Îi auzi în momentul acela rostînd cite o vorbă goală, pe care aveau obiceiul s-o spuie și altădată, la masă sau la culcare, întrebă, și întrebările rămîn tot așa de neînsemnate, cer cu

stăruință să li se povestească pentru a zecea oară spiritul unui copil al familiei sau descrierea unui eveniment care umple ultima pagină a unui ziar. Mor pentru o veșnicie și spun grav vreunui copil: „Să nu uiți și să ascuți de mama ta!”, când copilul, în câțiva ani doar, va fi mare. Trec hotare nemăsurate și măsură cu metrul. Irina n-ar putea înțelege un astfel de moment, ar vorbi tot timpul și chiar ar da din mfini. Ar spune ceva similar lui: „X cîntă drăguț la piano!”, cu toate că ea nu poate distinge decît un *tango* de un *schimmy*. Și-ar da un aer de importanță ca să aibă ce povesti lumea, același aer pe care și l-ar da și dacă s-ar mărita.

Mă recitesc: or fi adevărate observațiile mele, sau singurul lucru adevărat o fi numai ura mea împotriva ei, bănuind-o necredincioasă? Cu ce drept trag concluzii pentru viitor cînd eu nu știu nimic precis despre trecut? Sau pot fi sigur că eu, în momentul morții, voi fi mai puțin mediocru? În orice caz, voi fi atît de curios să mă văd cum sînt, că sentimentele mele nu vor mai fi spontane. Cu tot gustul pentru adevărul pur, în momentul cel mai tragic voi fi artificial...

Un gînd nou mă interesează acum: ce credea Irina despre Dumnezeu? Asta nu pentru că mă preocupă în mod special astfel de chestiuni, dar poate pentru că vreau să umplu cu tot dinadinsul cu vreun sentiment trupul Irinei, pe care, cu toată bicisnicia lui, nu pot să-l admit deșert, și aș vrea să-l știu interesîndu-se de ceva, chiar în afara gusturilor mele. Mi-aduc aminte de o figură convențională, cînd întîmplător intram prin vreo biserică. Continua, fără sfială, să-mi strîngă mina și acolo. Apoi mi-aduc aminte cum își bătea joc de preotul care o spovedea, de copilă, în fiecare an, și care o mai întreba încă, și acum, cînd cunoștea toate păcatele, de nu fură din dulapul mamei vreo bucățică de zahăr. La fel convențională era și față de vreo tragedie umană. Uneori chiar era rea. Mi-a povestit, astfel, că s-a dus cu mai multe camarade să-i prezinte condoleanțe unei profesoare la care ținea și căreia îi murise tatăl. Acolo, în momentul cînd profesoara, de obicei reținută, a izbucnit în lacrimi, ele s-au pornit pe un ris nebun, suspect, pe care au trebuit să și-l ascundă cu batista, prefăcîndu-se că plîng, astfel că pro-

fesoara, îngrijorată, nu știa cum să le mai potolească. Situația era grotescă și denota uscăciune sufletească. E drept însă că eu, cînd mi s-a spus întimplarea, în loc să mă indignez, am găsit că nu e decît un interesant caz psihologic, cînd în momente grave, cu toate intențiile bune și emoția sinceră, te manifestezi invers de cum ar trebui.

Mă întreb iar dacă îi plăcea natura. O duceam, în entuziasmul meu, pretutindeni după mine, pe dealuri, prin păduri, pe munți, la mare, exclamam, țipam, tremuram de plăcere sau eram melancolic cînd, imperial, se cobora soarele să se culce. Îmi intrerupeam extazul numai pentru a întreba: „Nu e așa că e frumos?“ Și mi se răspundea identic: „Da!“ Cum pot să știu, așadar, întrucît îi plăceau aceste lucruri cu adevărat sau numai mă repeta și dacă truda excursiei n-o suporta decît din dragoste pentru mine? Dar pe atunci nu-mi puneam astfel de întrebări. Vedeam clar numai cu intermitențe, și aceste lucidități nu cauzau frici zadarnice. Cînd eram asupra vreunei lecturi, mă mulțumeam de cele mai multe ori cu aproximații din partea ei, și eu continuam, ca un nebun, să-mi monologhez părerile și eram fericit. Cînd, deci, în fața unor chestiuni destul de precise, mă lăsam înșelat, cu atît mai mult nu puteam să-mi dau seama întrucît admirația Irinei pentru natură era profundă, aci, unde afirmațiile nu se pot face precis. Imaginile sau observațiile lăaturalnice nu vădesc neapărat înțelegerea. Și apoi eu însumi, care sînt așa de mindru în chestiunea aceasta, de cîte ori nu părăsesc o seară parfumată, cu stele sclipitoare, cu luna enormă, cu pomii foșnitori legănînd umbre, ca să mă duc să mă culc, înainte chiar de a-mi fi somn?! Cred, totuși, că acum nu-mi dau seama de credințele religioase ale Irinei pentru că nu mă interesează religia, și nu-mi dau seama de gustul ei pentru natură tocmai pentru că mă interesa prea mult natura, și vibrația mea proprie îmi era suficientă.

Erau însă și subiecte asupra cărora n-am discutat niciodată cu Irina, cu toate că mă preocupau mult. Muzica, la care mă gindeam mereu, care mă urmărea prin vreo frază zile întregi, pentru care făceam toate sacrificiile și toate nebuniile, îi era complet necunoscută. Nu am lipsit timp de ani de la un singur concert, mergeam de zeci de ori la aceeași operă și nu mă văd o singură dată împreună cu ea. O părăseam seara oricît de disperată aș fi lăsat-o, fără să pot face sacrificii u

vreunei ore de muzică. Să simți că te cuprinde în întregime vreun pasaj wagnerian, să te urmărească întocmai ca o ființă, să-ți pui în el toate gândurile, toate voile, să-ți răscolească toate puterile tale interioare, în momentele acelea să nu existe pentru tine altceva pe lume, și aceea cu care stai tot timpul împreună să nu poată pricepe nimic din toate acestea! (Și nici nu poți să-i numești sufletul sterp, căci totul nu e decît un mic defect al urechii.) Mă mir că am putut crede în oarecare asemănări dintre noi. Irina era vorbăreță, spunea la întîmplare tot ce auzea, tot ce credea momentan, dar timp de ani, cît am fost împreună, nu-mi amintesc s-o fi auzit vreodată făcînd vreo reflexie asupra muzicii. Doar uneori o vorbă banală și proastă, pe care o zicea identic și cu aceleași intenții: „E un băiat foarte drăguț!“ și apoi „cîntă drăguț la piano!“ înlocuit citeodată prin „vorbește drăguț franțuzește!“

Lipea pe același „drăguț“ de fraze enervant de banale.

În definitiv, nici nu știu cît era de dezinteresată. Nu că mici apucături de a primi și cheltui bani cu ușurință ar însemna ceva pentru o dragoste profundă. Amîndouă instinctele pot coexista, după cum un avar desăvîrșit poate avea ureche muzicală. Îmi pun întrebarea ca să încerc s-o înțeleg mai bine, și nu ca s-o critic neapărat sau s-o laud... Știu perfect că a avut mai puțin de la mine decît femeia cea mai nepretențioasă și nu primea decît citeva bomboane, citeodată; își plătea de obicei toate excursiile, petrecerile și chiar biletele de teatru. Voi fi eu așa de pornit împotriva ei încît, cu atîtea dovezi mari, totuși să ezit de a fi concludent? Și totuși, n-am încredere în absoluta ei scrupulozitate, după cum nu mi se pare nici un gust al ei absolut indiscutabil. Poate din pricină că mi-o inchipui într-o atmosferă generală fluidă, care nu admiteliniile bine trase, și amestec laolaltă ezitățile și siguranțele ei, nețînînd seama de motivele diferite care le cauzase. Știu că, prevăzător, îi spusese răspicat: „N-aș vrea să-ți dau un ban niciodată, pentru că între noi totul trebuie să rămînă pur. Minciuna ta față de ai tăi nu numai că are toate scuzele din pricina dragostei, dar, prin sacrificiile zilnice, este și de admirat. Însă la cea mai mică nebagare de seamă totul s-ar putea murdări. Atunci ai rămîne ca toate celelalte și ai fi o simplă femeie întreținută.“ Era un argument care abia masca frica de a nu fi obligat să fac prea multe sacrificii și care poate fi ușor interpretat ca o simplă grosolanie de

a mea. Am simțit însă că-i necesar să-l dau. Cu o altă ocazie, cu o altă femeie, nici nu m-am gândit la un astfel de mijloc, nu fiindcă eram de data asta cu adevărat îndrăgostit, ci pentru că aveam încredere deplină. (Și unei alte femei, vizibil interesată, i-am dat ce a cerut.)

Fără să mă fi convins mai mult decât printr-un gest mic dar definitiv, simțeam că față de Irina trebuie să-mi susțin o teorie, ca să nu trebuiască să par meschin sau să nu fiu nevoit să fac sacrificii pe care nu le-aș fi putut îndeplini tot timpul.

Irina era săracă și în același timp cheluitoare. Când avea bani, cheltuia în modul cel mai nesocotit posibil. Veșnic se plîngea de sărăcia ei, dar numai pentru că-i plăcea să vorbească despre tot ce gindea, și nu pentru a mă face să iau vreo hotărîre. Vorbele „nu vreau să fii întreținută“ o zguduiseră puțin și făcuseră imposibile orice fel de intenții rele. Nu cred însă că pătrunseseră adînc în ființa ei, căci ar fi trebuit ca ființa ei să fie profundă, și atunci n-ar mai fi fost nevoie de ele. Însă cînd voiam s-o iau cu mine la vreo petrecere pentru care nu avea bani, și cînd voiam să-i dau eu, ea protesta identic: „Nu vreau să fiu întreținută!“ Întrebuița propriul meu argument, și simțeam că dacă n-ar fi fost acela, ea nu ar fi avut nimic de spus. De altfel, aveam o putere așa de mare asupra ei, încît la prima rugămintă renunța și la el. Și nu vedeam atunci pe obrazul ei dezastrul resemnării, cum îl vedeam pentru motive mult mai mici, de pildă cînd trebuia să ne despărțim pentru o noapte.

Cred că s-ar putea dovedi destul de lămurit acestea. Un cadou de ziua ei, aceasta nu putea ridica riposta „ești întreținută“. Deci, fără scrupule, putea anunța din vreme ziua ei de naștere și cele două de botez (o chema și Marie-Anne) și îmi spunea printr-un ton degajat cît de mult ținea la ele. Eu mă revoltam (cu durere, văzînd ce ușor o înțeleg, și cu perversitatea de a-i strica planurile), arătînd că mi se pare stupid obiceiul acesta. Ea atunci, cu un ton de copilă mică de tot, îmi explica, mîngîindu-se că „o amuză“ să primească daruri (ca și cum nu darul ar avea vreo importanță, ci gesturile ce-l întovărășesc). Irina, care atît de ușor renunța la părerile ei literare sau la oricare alte credințe, aici insista. Într-o astfel de ocazie am avut o impresie care m-a cutremurat aproape. De dimineață îmi anunțase ziua ei, care trebuia să se

întimpla peste două zile, și eu mă arătasem tot așa de contrar obiceiului. După masă mi-a venit cu noi argumente, ceea ce-mi sugera gânduri destul de curioase. După puțin timp sosi fratele ei, care spuse fără legătură: „Știi că poimîine e ziua Irinei!“ Atunci am înțeles prin cuvîntul brusc ce venea stîngaci după cele două conversații că Irina își prevenise fratele în felul acesta. Mi s-a părut că-i aud vocea: „Cînd vezi pe Sandu după amiază, adu-i aminte de ziua mea“. Deci nu numai înțelegeri cu mine asupra altora, ci și invers. Sînt convins că așa a fost înțelesul zilei aceleia. Numai doar de nu eram prada unei idei fixe, pe care cîteva întîmplări ridicole mi-o întîrețeau.

Nu vreau să probez interesul ei, ci numai ușurința ei. Întîmplător am găsit cîteva excepții într-o chestiune în care, în bloc, din indiferent ce motive, s-a arătat ireproșabilă. Cred că cea mai corespunzătoare caracteristică a Irinei era de a putea fi influențată imediat de mine, după cum voiam. (Mai tîrziu va trebui să mă conving că oricine putea face această operație asupra ei?)

Dacă n-avea calități intelectuale, nu cred să fi fost în stare nici de instincte puternice. N-o țîn minte de minciuni grozave, de ură, de gelozie disperată, de sacrificii rare. Cuvintele ei, uneori mari, nu-mi făceau iluzii și nu le luam decît ca rezultatul unei logici șubrede. Cu toate acestea, era formată numai din instincte. Niciodată n-am văzut-o contradicîndu-mă numai din pricina unei judecăți proprii.

Aceste instincte erau însă fără vreun relief, comune, înlocuindu-se unul pe altul la întîmplare, în voia ultimei impresii. Femeia momentului, una din acele femei obicinuite, care sînt în stare numai de mici răutăți sau generozități. A fost deseori geloasă, dar starea ei permanentă nu era gelozia. De îi dam vreo ocazie, se consola destul de iute, șiraționa-mentul meu cel mai fals o liniștea.

Era senzuală? Iarăși încep ezitățile înainte de a da un răspuns și văd cît de neprecis va trebui să fiu. Cum senzualitatea — vădită sau cel puțin sub forma unei sărutări fugare — pricinuia cele mai multe scene dintre noi, nu poate fi cercetată cu ușurință.

Au fost stringeri pătimașe, cînd făceam pentru ele, cu toate că fricoși, cele mai mari imprudențe. În case străine, în camere necunoscute, în mijlocul naturii sau profitînd de

întuneric, în preajma cunoștințelor. N-a avut amorul nici o practică pe care Irina să n-o cunoască și la care să nu se preteze. N-am văzut-o numai umilită, ci tremurînd, plîngînd. În vreun tren, alături de mine, în noapte, tresărea cînd îmi luneca mîna pe toată pielea caldă. Dar cu toate momentele aceste ascuțite, n-aș fi renunțat pentru ele la vreun bilet de concert. Dînsa mărturisea că nu asta o făcea cea mai fericită, ci dragostea însăși, care începea cu mult înainte și dura infinit după împlinire. Să stea fără întrerupere lângă mine, aceasta a fost fără îndoială satisfacția ei cea mai adevărată, mai ales cînd, întîlnindu-mă zilnic, această stare era întreținută. N-am văzut-o timp de ani niciodată grăbită să se întoarcă spre casă, după oricîtă vreme petrecută împreună și după orice-aș fi făcut.

Totdeauna, despărțirile erau disperate. Pentru a și le întîrzia, făcea, fără ezitare, sacrificii zilnice.

Dar dacă separațiile dintre noi erau mai lungi, imediat se simțea o oarecare răceală din partea ei. Dacă se amuzase cu alții, nu mai contenea să povestească amuzamentul, și simțeam o atmosferă streină, cu toate că faptul de a-mi povesti tocmai mie toate detaliile mă făcea să nu mă impresionez prea mult.

Astfel, se duse într-o zi cu toată familia la logodna unei prietene de a ei, și numai cu greu putu să se hotărască să renunțe la un timp pe care l-ar fi putut petrece cu mine. A doua zi, însă, nu mai înceta să-mi povestească și să-mi critice, dar cu un ton în care se simțea că s-a distrat, chiar făcînd aceste critice. Îmi spuse apoi lămurit: „Am făcut cunoștință cu ziaristul X. M-am amuzat tot timpul cu el, e un băiat foarte inteligent“ etc.

Nu m-am putut opri să nu-i spun: „După cum se vede, nu m-ai regretat prea mult!“

Cînd despărțirea era mai mare, se simțeau și mai mari schimbări în ea. O părăseam deznădăjduită și o regăseam discutînd cu alții, veselă, vorbareță. Și atunci, imediat, cu toate că în lipsă o dorisem vag, voiam s-o supun iarăși, în loc să mă bucur de această desfacere liniștită a noastră, la care mă gîndisem atîta. O luam cu mine, mă tînguiam, o îmbrățișam, pînă ce o vedeam tot așa de subjugată ca și

la început și spunind ca o scuză: „Încercasem cu tot dinadinsul să mă vindec de tine, dar văd că nu se poate“.

Bineînțeles, totul intra în normal, dînsa mereu îndrăgostită, iar eu din cînd în cînd dorind-o, iar restul timpului petrecîndu-l cu ea, uneori din afecție, alteori din milă sau din plictiseală și mereu cu impresia că-mi sacrificăm timerețea în mod neinteresant.

Mintea ei capabilă de a uita imediat s-a trădat mai ales atunci cînd a trebuit să se mute cu familia ei în provincie. Cred că acest eveniment a produs de fapt tragedia de la urmă, și de am fi rămas împreună nu știu cum s-ar fi terminat legătura dintre noi. N-aș fi avut curajul nici s-o las pe dînsa, nici să încep cu alta și, fiind zilnic sub influența mea, s-ar fi crezut fericită așa.

A făcut tot posibilul și a mai rămas cîteva zile după plecarea alor ei. Apoi am condus-o pînă la o stație intermediară. Tremurînd toată de deznădejde, stringîndu-se lîngă mine convulsiv, în întunericul vagonului îmi lua mîna și mi-o săruta în neștire. Și, la despărțire, sub lumina felinarului din gara umilă de provincie, am văzut-o cu obrazul ud de lacrimi, cu cearcăne adînci în jurul ochilor, cu privirea rătăcită și lucind nefiresc, cu dinții înțepenți unii într-alții, lăsîndu-se la întîmplare împinsă de mine pînă la trenul de schimb pe care trebuia să-l ia. Scena aceasta m-a urmărit de multe ori, și cînd mi-o aduc aminte nu pot să nu scuz atîtea ușurințe pe care le-a făcut mai tirziu și să nu cred că, indiferent de cele cîteva probe care mă convinseseră că urmărirea în ascuns și mici planuri egoiste, era învăluită întregă în plasa dragostei pentru mine, tragică și dezinteresată. Desigur, nu trebuie căutat ceva rațional în această dragoste. Ea nu-și da seama de nimic din tot ce se întîmpla cu noi, și totul la ea, cu toate orele petrecute în preajma lecturilor subtile, nu era întemeiat pe nici o convingere, pe nici o înțelegere a mea, pe nici o cunoaștere a ei, ca să-și poată da seama intrucît îi pot fi eu — și nu altul — indispensabil, și se lăsa în voia instinctelor care o făceau, capricios, să se sacrifice, să dispereze, să spere, să se amuze și să mă uite.

Ne-am făgăduit să ne vedem săptămînal, și s-a ținut multă vreme de făgăduială, făcînd drumul lung și obositor pînă la orașelul unde trebuia să ne întîlnim.

Atunci revederile erau pasionate, îmbrățișările, rezezi și puternice, iar senzualitatea ne făcea să comitem cele mai mari imprudențe. Despărțirile, fără să semene cu nebulia primei despărțiri, erau totuși dureroase. Simțeam însă că multe se schimbaseră în ființa ei. E curios cu ce luciditate și fără să-mi fac nici o iluzie o judecam tot timpul. Asta nu m-a împiedicat, poate din indiferența cu care primeam aceste noutăți, ca să adaug „poate mă înșel“. Îmi povestea, după obicei, tot ce se petrecea în târgul mediocru — politica, hoțiile, amorurile. Acum, deoarece aceeași situație dura, personagiile pentru mine se conturau, se detailau, le știam cusururile și calitățile toate, clevetirile, existența lor umilă.

Observam că discuțiile noastre de odinioară asupra unor chestiuni mai înalte nu folosiseră la nimic și că, în loc să înceapă să-mi povestească tot ceea ce citise în lipsa mea, sau măcar tot ceea ce gândise despre mine, își pierdea timpul în mod neînsemnat. Alături de critici trebuiau să vie și laudele. Erau acei „drăguți“, acei „buni“, acei „care cântau drăguț la piano“. Îndeosebi calificativul de „bun“ îl rispea cu multă dărnicie. De o întrebam „a citit ceva?“ sau „se pricepe în ceva?“ îmi riposta, ca o scuza suficientă: „Dar e așa de bun!“, ca și cum bunătatea ar fi putut să-l caracterizeze în mod deosebit pe sublocotenentul X, zornăind de dimineața pînă seara sabia pe trotuarul străzii principale, ieșit ofițer numai cu cinci clase liceale, terminate și ele anevoie.

Așa și-a început Irina existența ei în afară de a mea.

Cum eram nemulțumit, ca să nu mă supere, trebuia să mă mintă deseori. De fapt, nu-mi dau seama întrucît a mințit, nu știu dacă obiceiul acesta nu l-a avut întotdeauna. Totuși, la început nu mi-s-a părut că minte, poate pentru că fiind tot timpul împreună cu mine, n-avea prilejul să ascundă ceva. Fiind fericită alături de mine, petrecînd din tot ce petreceam eu, nu avea motive. Am văzut-o deseori disperată, și nu cred ca această disperare să fi fost numai o înaltă comedie magnific jucată ca să mă facă să iau anumite hotăriri, cu toate că, după cum am mai spus, anumite socoteli nu-i lipseau. Se poate ca aceste minciuni care trebuiau să-mi liniștească îndoielile să fi fost pricinuite chiar de mine, bineînțeles ea avînd instinctul, de pe cînd îi inventam cu un lux de detalii prevăzătoare scuzele pe care trebuia să le ducă la familie, despre tot ceea ce se întimpla

ciudat în viața ei de îndrăgostită. Mă întreba întotdeauna, cu neliniște, înainte de despărțirea de la miezul nopții, cum își va explica întârzierea. Asta ar putea fi o probă că obiceiul nu-l avea de la început. Trebuia să-l învețe de la mine și apoi să-l minuiască îndeminatec tocmai împotriva mea. Așa mi-am plătit vina. Acum nu-mi mai aduc aminte decât de o singură minciună înainte de despărțirea noastră: îi dădusem o întâlnire și ea întârziase cu o oră. Ploua teribil și eu eram indignat, căutînd-o pe la toate colțurile străzii. În sfîrșit, o găsi, și ea pretextă că se adăpostise sub un balcon și se prefăcea mirată fiindcă nu mă văzuse. Eu, care o căutasem de mai multe ori în locul acela, am putut să-mi dau seama de neadevăr. Totuși, n-am mai insistat, nedînd nici o importanță faptului, indignat numai fiindcă o așteptasem în ploaie. Acum revăd așa de bine scena, că mă mir cum am fost așa de neatent atunci.

După plecarea Irinei, bănuielile mele aveau de ce să fie întetite.

Observam toate stingăciile ei, dar nu le cercetam cu de-amănuntul. Sufeream pentru alte motive (sau fără motiv) și aveam nevoie să fiu mîngîiat cît mai iute. Încetam deci toate întrebările de îndată ce vedeam pe fața ei cea mai mică părere de rău. Poate și caracterul meu era înclinat, după atîtea dovezi de dragoste, să nu creadă într-o așa de mare transformare sufletească. Acum, cînd îmi închipui de tot ce a fost ea în stare, dau invers o interpretare rea tuturor gesturilor ei.

Sînt întotdeauna de o nervozitate extremă. Asta mă face ca să nu pot fi niciodată potolit. Fizește nu-mi găsesc locul. Am ticuri. Îmi mișcă mîinile și picioarele pînă cînd adorm. Ideea acestei nervozități mi-o accentuează încă. Intelectual, sîr tot așa de la un gînd la altul. Cînd vorbesc, sînt deseori incoherent, fiindcă mintea mea, fugind prea repede, nu are timpul să întirzie și să se explice față de ceilalți. Astfel, nu mă pot niciodată bucura de moment. Nu pot savura pe încetul dezvoltarea lui. N-am putut citi niciodată o carte pe îndelete. În muzică, trăiesc mai ales din așteptarea notei următoare. Este ca și cum la Luvru, în fața *Giocondei*, ai tresări pentru Crivelli³. Gîndul e tot așa de puternic, emoția e mare și de calitate bună, dar ești ca în fața unei

fotografii care ți-ar arăta că aparatul este bun, dar că n-a fost bine pus la punct. Această nervozitate place la femei la început. A fi nervos e pentru ele un atribut nobil. Denotă inteligență și mai ales vioiciune, iar o femeie poate suporta uneori oameni proști, dar îi sînt insuportabili cei blegi.

Place numai la început. De la o vreme, această mișcare veșnică obosește. Femeia, ca și pisica, e repede la mișcare, electrică, dar îi place să se și încălzească, să fie mîngîiată, să lincezească. Mie nu mi-a plăcut niciodată langoarea. Mă plictiseam făcînd mereu aceleași lucruri. Momentele de dragoste începeau brusc și se terminau brusc, ca și răutățile sau suspinele tandre.

Nu eram însă superficial. Trăiam cu intensitate. Am o memorie sentimentală impecabilă, care leagă emoțiile mele dispartate și le dă amploare.

Am brodat numai o dantelă mai fină, aceasta e diferența. Dar pentru un om normal aceste salturi sînt obositoare. Irina se simțea bine amețită, goală, pe perne moi și calde, și eu plimbîndu-mi mina în lungul trupului ei. Și vorbele bune să curgă abia auzite, abia înțelese, dar care făceau bine, numai prin murmurul lor. Încet, pe frunte, pe obraz, pe sîni, pe șolduri, pe coapse. Plăcerea ei se ținea de mina mea, în mișcarea care o făceam, ca prinsă cu clei.

„Și era bună, și cuminte, și deșteaptă, și îi era dragă... și o să se mîndrească de ce diferită o să fie de altele. Și o s-o facă bucuroasă, mereu bucuroasă“...

Calm, bine, dar ea ar fi voit ca farmecul să continue zile întregi, și eu mă plictiseam îndată. Simțeam cum singele îmi bate tot mai iute. Printr-o mișcare bruscă, îmi încleștam unghiile și îi făceam rău. Țipa și apoi se uita la mine, nepricepînd, iar eu rideam, ca și cum ar fi fost o glumă. Apoi îi vorbeam de planuri artistice. De-mi arăta părere de rău, o ambiționam: „Nu-ți plac astfel de conversații? Dar înainte de toate tu ești o intelectuală! Cum putea să se mai împotrivescă fără ca să pierd admirația pentru ea?

Ce scenă de înalt ridicol! În momentul cînd o femeie se dă cu toată carnea și sufletul, tu să-i vorbești despre Proust, „căci ești intelectuală!“ Și ea să trebuiască să spuie: „Deșigur!“

Mă recitesc. Așa găsesc de identice unele motive cu ale lui Proust, că mi se pare inutilă această povestire, care nu poate fi decît o copie palidă a unui original magistral.

De altfel, nici nu știu dacă mirajul lui Proust nu mă face, din cauza unor asemănări exterioare, să-mi complic starea sufletească. Poate că dacă n-aș ficitit *Albertine disparue*⁴, în altfel (mai bine sau mai rău), aș fi suportat dispariția Irinei. Proust ne îmbracă în o haină care nu ni se potrivește. Cînd te gîndești că în nopțile mele albe mototolesc perna și biigui pînă la epuizare întrebarea „ce s-o fi făcut Irina“ poate numai din pricina unei influențe literare!

Irina a suportat, aprobînd, toate descoperirile mele artistice. Mindria de a se ști zilnic mai bogată i-a întărit răbdarea. Dar, oricum, nu asta e o poveste de dragoste.

Am văzut odată oconița uitîndu-se la mare prin *face-à-main*.

Apa nemărginită în veșnică legănare, cu imensele ei bogății de culoare, cîntece și parfumuri, dezgolindu-și întreaga ființă fără nici o pudoare meschină, arătîndu-și toată tulburătoarea ei nuditate, și, în față, minuscul și artificial, tremurînd capricios deasupra unui nas ștrengar, două sticlute pe un bețișor de abanos, la capăt cu un funduleț de mătase. Am ris nebunește la imaginea grotescă. Mă rezimasem de o stîncă, și de aș fi fost Pantagruel⁵, aș fi dărîmat dealul.

Conița s-a scuzat foarte normal.

— Oricît de ridicol ți s-ar părea gestul meu, nu vād bine!

Această imagine îmi sugerează acum felul cum mă folosesc de Irina, persoană inofensivă, cu ocazia unor chestiuni așa de importante ca moartea, viața, natura sau arta.

Alăturînd-o unor lucruri așa de mari, de care ea habar n-avea, sînt eu vinovatul. Și eu încă nu întrebuintez pe Irina — cum făcea conița odinioară cu *face-à-main*-ul — ca pe ceva din nefericire indispensabil pentru alte lucruri importante, dar chiar se pare că mă uit la acele lucruri numai ca să utilizez sticlutele cu bețișorul de abanos și cu fundulețul⁶ de mătase la capăt!...

Într-o zi, cînd eram mai grăbit ca altădată, și cînd arătam nerăbdare la mîngîierile ei încete, Irina îmi spuse:

— Ce nu-mi place la tine e că nu pot să am liniște mai îndelungată. Parcă ai fi o apă care curge!

Într-adevăr, observasem și eu la ea contrariul. Nu-mi plăcea că stă pe loc. Ar fi stat lipită de mine la infinit, și eu nu puteam asta. Ar fi tăcut fără ca vreun gând s-o zguduie brusc sau ar fi vorbit fără încetare lucruri mici, aceleași.

— Mi-ești drag, mi-ești drag!...

Dorința și împlinirea ei nu erau pentru dînsa decît fapte neînsemnate, care nu tulburau șopotul ei dulce.

Un gest familiar de-al ei: cum scotea bluza, pe cap, apucînd-o cu mîinile cruciș, de cele două laturi.

Toți spuneau: „Cum s-o fi uitînd Sandu la ea! Nu e nici prea cuminte!“

De fapt, cînd lipseam, își trecea timpul mereu cu alții. Uneori chiar era numai cu cîte unul, făcea haz de el, vorbea, citea cu el alături. Dar niciodată n-am crezut că asta înseamnă ceva periculos. Acei cu care rămînea nu-mi inspirau teamă. N-aș fi fost convins că Irina și-ar fi dat seama de neînsemnătatea lor, dar nu-i credeam pe ei în stare să facă gestul isteț.

Irina era cu cineva, cu oricine, numai să nu rămînă singură. Văzîndu-i mișcările repezi, ai fi crezut-o foarte personală, dar depindea de cel care i-ar fi poruncit. Singură nu avea forță. Oricine îi putea da o opinie. Cînd protestam, se scuza: „Ai dreptate! Vezi că nu mă gîndisem!“ De altfel, imediat ce mă întorceam, îmi reluam toate drepturile. Sclavajul ei total reîncepea fără gîndul vreunei împotrîviri.

O chinuiam mult, poate, dar nu numai din răutate. Mă simțeam umilit cu ea, dar n-aș fi vrut să se irosească dragostea. Mi se părea că prin răutăți i-o întretineam. Cînd o vedeam calmă, mi se părea că s-a săturat de mine. Voiam o pildă evidentă că nu-i adevărat, și atunci aruncam vorba care trebuia să dezlănțuie furtuna. Ochii brusc în mișcare, fața galbenă și o mișcare a piciorului...

Aveam satisfacție momentană, apoi păreri de rău. Și o împăcam cu tot atîta grabă. Clipele de împăcare erau calde, mi-amintesc.

Deci mă mulțumeam cu satisfacții imediate, fără să mă gîndesc că repetirea lor ar putea produce transformări mult mai profunde și iremediabile.

Găsesc câteva pagini dintr-un jurnal de zi vechi. Vor explica ceva asupra noastră?

E vorba de o plimbare făcută cu mai mulți camarazi la mare.

Luni. Trenul fuge printre oițe și maci. Culoarea de lut. Apoi marea. Ce-o fi făcînd Ela? Cițiva turci, cițiva măgari, o goarnă încercînd sunete în mijlocul zilei, căsuțe albe, unele după altele, coborînd spre mare ca o turmă de oițe: Balcicul. Balcicul: impresia unei fete blonde care, cu gesturi grațioase din cap, din buze și din mâini, ți-ar spune: „Poftim la masă!“ Mi-e somn, sînt obosit, bună seara, Ela de departe...

Marti. O slugă mică, Hamiri, îmi deretică prin cameră. Ies și, singur, o pornesc. Pe drum, un cimitir mic ațipit. Pe deal, mormintele turcești. Apoi în grădina publică. Unul face un spirit local: „E așa de mică grădina, că dacă s-ar culca un măgar, i-ar rămîne coada afară!“

Miercuri. Pe stînci cu Irina. Am cățărat-o cu de-a sila. Pînă la mine s-au suit niște oițe bune și cumînți. Picioarele lor sînt țepene și neterminate parcă. De fug, pocnesc pămîntul ca niște bastoane de lemn. Pupilele și le țîn în virful irisului: persoane încredute.

Le privesc cumînțenia și-mi dau lacrămile. Irina nu pricepe prostia mea, și eu a trebuit s-o liniștesc și a trebuit să-i explic ce simțeam. La urmă face și ea: „Cum ai dreptate!“ și le privește cu simpatie.

Joi. Hamiri îmi aruncă un potop de vorbe. Are ochi frumoși și scînteiați. Pleoapele îi clipeșc cu repeziciune și inegal, ai crede aripile unei păsări care ar vrea să-și ție echilibrul pe un băț prea subțire. Apoi se opresc și rămîn nemișcate pentru cităva vreme.

După prînz. La poarta cimitirului creștin, un mormînt mic înconjurat cu un gard alb, înalt. La un capăt, o cruce mare, sub ea un felinar. Pe lemn, scris numele unui copil. În preajmă, maci și melci.

Vineri. Irina a izbutit să scape de privirile prietenilor și să vie la mine pentru o clipă. Era și timpul...

Hamiri, măturîndu-mi camera, mă întrebă dacă sînt „măritată“. Ea este! Are 15 ani, și nu 12, cum credeam. Îmi istorisește scena din menajul ei, din care eu nu pricep decît

foarte puțin. Acum s-a vîrit sub pat cu măturatul, dar povestirea nu și-o curmă.

Simbătă. Și am plecat pe neprevăzute, fără să-mi iau rămas bun nici de la mare, nici de la oițe, nici de la Hamiri. Și iarăși trenul printre maci...

Toată ziua amărit îndelung, ca de obicei fără motiv. Aș spune că mă gîndesc la moarte dacă n-aș auzi riposta unui om sănătos, bine odihnit și ghiftuit: ești banal. Irina, cu toată prietenia ei, nu poate să-mi facă nimic, iar gîndul la Ela e ca ceva cum nu se mai potrivește pe ziua de azi.

Duminică. Un popas la Constanța, și iar pe drum. Ceilalți dorm, declamă, cîntă, fac dragoste. Eu îmi port melancolia la cele două capete ale vaporului. Irina, sărmana, păzește, pentru mine, curente.

(Urmează o poezie de a lui Géraldy⁷, copiată întregă. Mi se păruse că se potrivește situației dintre noi, indiferent de versurile mediocre.)

*Tu avais Jadis, lorsque je t'ai prise —
Il y a trois ans —
Des timidités, des pudeurs exquisés,
Je te les ai désapprises
Je les regrette à présent.⁸*

(Știam că pagina va fi citită de Irina, astfel că poezia era socotită să fie o mică răutate și să-i facă un mare necaz. Reprezenta și un adevăr: plictiseala pe care o simțeam, cunoscînd-o prea bine. Dar, de fapt, la o judecată dreaptă, versurile erau o laudă pentru ea, însemnau că cel puțin o dată am prețuit viața noastră. Ceea ce nu e adevărat. Chiar înainte de a mă deprinde cu ea mi se păruse că mă sacrific. Apoi, la început, ea n-a arătat nici un fel de ezitare și nici o timiditate. Nu făcea vreun gest, dar mă lăsa să fac orice fără de nici o împotrivire.)

Măgărușii: pitici. Tot așa de mici, cu aceleași figuri de copii îmbătrîniți, cu aspectul lor comic și tragic în același timp.

Luni. La Constanța. Băieții toți la un loc. Seara la culcare zarvă mare, spirite cazone, risete suave, foc pe călcîie, cremă de ghetete pe nasuri, curiozități indiscrete pe sub plăpumi. Se joacă printre paturi. Roll își lasă să i se vadă formele grațioase prin cămășuța trandafirie. Niki zimbește

mereu, Nelu ride cu sughițuri, ecouri și rezonanțe. Dascălul aleargă iepurește într-un curcubeu de culori. Îmi place Dascălu... Are picioare de două ori mai lungi ca pantalonii și mâinile de două ori mai lungi decât minicele. E cel mai înalt din toți și pare făcut numai din chibrituri. Apoi timbrul vocii îi este de „biserică“ Numai timbrul. Cuvintele îi sînt lumeste. Minte cuprinzătoare, imaginează cu ușurință spiritele celorlalți.

Marți. Suport mai ușor pe Dascălu. Seara a venit la mine la pat cu o bomboană...

Irina, lîngă mine, citește ce scriu. O amuză. E bună, așa de bună cum nu se mai poate. O simt caldă. Dar sînt chinuit. Pe vapor mi-am găsit dezlegarea. Cu Irina alături, singuri în noapte, tremurînd sub frig, am plîns împreună. Și ne întrebam: „Nu e așa că sîntem fericiți?“ Am plîns mult, pentru durerile de odinioară și pentru cele ce au să vină.

Pe cer, din toate părțile, cădeau stele...

I-am spus că mi-e dragă, și o credeam... și plîngeam. De ce? Ea spunea că eram atîns în mîndria mea de om independent, că năzuințele mele au fost înfrînte. Cine știe de ce eram așa de deznădăjduit! Mă simțeam slab? sau ridicol?

Și mă gîndesc, și-i măsoz cuvintele, și nu-mi iese măsura, și-i urmăresc gesturile, și sînt multe care nu-s pentru mine, și acum, cînd stă alături, ar vrea să se ducă pînă la ceilalți pentru puțin, iar de încep să-i vorbesc de dragoste, dînsa lasă vorba frîntă, fără curiozitatea sfîrșitului. Se încearcă să doarmă lîngă mine, iar eu mă stăpînesc, ca să n-o tulbur. Dar cînd o simț adormită, cu o mînă atîrnată și cu gura întredeschisă, nu mă mai opresc. Doarme ușor, sărăcuța, cu lacrimile încă pe ochi, a adormit de îndată. E obosită, tot păzindu-mi supărarea și oboselile mele. Singur privesc marea și cerul.

Miercuri. Aseară, pe mal, în așteptarea vaporului, s-a dus cu alții. Nu s-a întors decît tîrziu de tot. Priveam mereu în întuneric pe unde plecase ea, dar nu vedeam nimic. A ris, a țopăit între străini, aș fi vrut să urlu. „O să fim fericiți!“ Durerea mă frămîntă tot, dar respirația ei domoală continuă. De-ar ști Irina ce-am scris, mi-ar stringe mina ca de obicei, apoi ar căuta să mă îmbune. Sau poate — cine

știe? — văzînd că este un mijloc ca să fiu mai aproape de ea, va căuta să se producă aceste scene cît mai des.

S-a trezit cu vorba: „Aș vrea să mor!” De ce tocmai acum, cînd m-a văzut suferînd pentru dînsa? Pentru ce atunci? Fără motiv... Și ea și-o fi dat seama de toate acestea, cînd eu, care mereu mă gîndesc la mine, nu pricep nimic?

E atît de bizară viața...

Joi. Azi m-am distrat atît de bine, că aproape nu-mi venea a crede scena de ieri. Irina e din nou neînsemnată.

Ce-o fi făcînd Ela?

Vineri. Am suferit zilele acestea cea mai puternică emoție din viața mea, și asta din pricina Irinei. Strîmba, cu picioarele sucite, cu părul lațe, cu nasul cîrn, cu rochia de 10 lei metru, cu locuința în mahalaua Dudeștilor, funcționară, mîine poate telegrafistă și viitoare soție de avocat mediocru de provincie, cu cunoștințe franceze de modistă, cu un sentimentalism de melodramă, la dispoziția mea cînd vreau și cînd nu vreau! Să mă chinui eu din pricina ei!

Sîmbătă. Sărmana! Supărare după supărare. Ca s-o pedepesc și mai mult, am lăsat anume să găsească o scrisoare de a mea către Ela. Am făcut-o să nu mai poată și să vrea să se omoare. Lîngă mine, ințepenită, cu ochii uscați și cu gura întredeschisă, iar eu o rugam zadarnic să-și revie. Niciodată n-am văzut-o așa de hotărîtă. I-am vorbit, dar nici nu mă asculta, ca și cum aș fi fost un străin. Noroc că a fost la noi Dascălu, care prin prezența lui caraghioasă (și venirea lui la noi a fost curiozitate grosolană sau finețe desăvîrșită?) a reușit s-o domolească. Dascălu, fără să știe, e un erou căruiia îi datorez viața ei și fericirea mea.

Seara, a trebuit să țin o conferință și am avut un succes mare. Ea exalta de fericire. O întrebai:

— Nu era rău dacă nu erai în seara asta?

Îmi răspunse cu o seriozitate bruscă:

— Nu!

...Trebuie s-o fac fericită, s-o împiedic să se mai gîndească la rău.

Duminică. Irina alături, împăcată, îmi citește ultimele rînduri, îmi ia creionul și adaugă:

Te iubesc mult, nemăsurat, mult de tot, căci ești bun și drag, și de nu sînt de tot fericită, e că mi-e frică. Mi se pare că n-o să pot să mă bucur mult de această fericire. Dar

orice s-ar întâmpla de aci încolo, nu voi uita că ție îți datorez aceste clipe.

Luni. Trebuia să vie la hotel la 9 dimineața și a venit la 11; iar acum își aranjează părul și-și face buzele...

Timput a trecut, trebuie să ne întoarcem la casele noastre...

Marti. Ne-am întors, mi-e urît, mi-e dor de ea. Miine avem întâlnire, oră convenabilă. Nu ne vom revedea prea devreme și nu ne vom despărți prea târziu. Împreună vom fi prudenți. De vom întâlni cunoștințe⁹, vom ride cu ei, ne vom împărți în grupuri, ea înainte și eu în urmă, și nu vom părea decît prieteni buni. Și apoi ne vom da o altă întâlnire, aleasă și ea cu chibzuială, ca să nu se bănuiască nimic.

Miercuri. Cum această situație mă indispuine, prefer o transformare radicală: plec la țară.

Joi. După atîta vreme de vorbă și scris, aș vrea acum, convins că nimeni nu se apleacă pe umăr să citească, să fiu complet sincer.

Scrisorile Irinei sosesc tot mai alarmate și mie mi-e lene să răspund și stau mereu la indoială cum or să se termine toate acestea. Îmi place variația și recurg la toate minciunile ca s-o văd mereu alta, plîngînd, rîzînd, nenorocită sau veselă, în veșnică trudă. Cînd două scrisori i se aseamănă, eu trebuie să-i pricinuiesc o nemulțumire sub aparențele celor mai bune intenții ca să am ceva nou, iar noutatea nu întîrzie mai mult decît de la un factor la altul. Și mereu e mai nemulțumită și deseori mi-e milă de ea, căci o știu de ce e în stare să facă. Apoi încep din nou...

Am crezut întotdeauna că n-o iubesc. Nici cînd eram singur, nici cînd eram gelos, nici cînd era bună și nu știam ce să-i mai fac ca să fie fericită. Niciodată nu mi-am închipuit că o să mă însor cu ea și nici măcar că legătura noastră o să continue prea mult. De ce o chinui atunci? O chinui pentru că nu sînt de un temperament egal, și, de o las calmă, ea se distrează inconștientă cu alții, uită, face ușurințe. Și sînt mindru. Iar dacă aș ști-o disperată, mi-ar părea rău și aș chema-o înapoi. Tragicomedie...

(Urmează o sută de pagini unde ea nu mai are rol.)

Am căutat să analizez cu migală paginile acestea și n-am ajuns la nici un rezultat. Sînt desigur numeroase,

pline de Irina, dar ce contează ele față de miile de impresii scrise, de pe timpul ei, dar printre care ea nici nu e amintită.

Apoi nici nu sînt totdeauna sincere, unele anume mai bune, altele anume mai rele, trebuind să fie multe din ele citite. Nu-mi mai pot da seama care au fost scrise numai pentru ea și care pentru mine.

De altfel, cred eu, ele ar putea folosi la deslușirea (sau la complicarea) caracterului meu, și nu asta mă interesează acum. *Cine este ea*, numai asta vreau să știu. Din faptul că o îmbrac mereu cu altă haină, după cum o urăsc sau mi-e milă, nu pot trage o concluzie.

Mărturisesc, cu multă neplăcere am recitat notele mele. Îmi displace și naivitatea unor reflexii, și mai ales aspectul meu foarte dezagreabil. E aproape o scuză pentru ce va fi făcut ea mai târziu. Dar intenția mea este să reconstituiesc oameni întregi, și nu figuri convenționale. Întotdeauna m-au enervat acei critici care, voind să complecteze un scriitor, insistă asupra tuturor vorbelor lui inteligente, a gesturilor lui elocvente și trec sub tăcere sau scuză unele slăbiciuni. Rezultatul: fantoșă.

Distinsul Alceste¹⁰ este viabil numai pentru că în același timp e și puțin ridicol. În ceea ce mă privește, știu că era astfel, că n-aveam încredere în ea. Nu recunosc că această neîncredere îmi aparține și o arunc și asupra altora. Deci, îmi dădea ocazii. Spunea vorbe mari și se contrazicea mereu. Dar dacă ai memoria vorbelor, cine nu se contrazice?

E drept, la dînsa intervalele dintre două vorbe inverse erau mici, așa că memoria le putea observa ușor. Și dacă n-o stimasem, și o desconsideram, și o umileam, nu era ea de vină? Niciodată nu și-a ținut prestigiul... Dar omul îndrăgostit e întotdeauna ridicol pentru cel calm. Cînd celălalt îți spune: „Te las“, cum să fii mîndru și să nu te rogi: „Nu pleca!“

Știi ce vor spune cei imparțiali: „Amîndoi sînteți vinovați!“, și nimic nu mă enervează mai mult. Ca și cum ar fi o comparație posibilă, o cîntărire precisă a celor două vini. Pretutindeni, vor fi amîndoi vinovați. Unul va fi violent, altul nervos, altul bleg. Auzi reflexiile: „O merită, căci nu s-a priceput să fie stăpîn în casă la el!“ sau invers: „O merită, căci era prea despot!“ Unul va fi înșelat pentru că a fost

gelos, celălalt pentru că n-a fost. Avînd caracterul cel mai maleabil, nu este posibil ca să ai totdeauna dreptate. Și, cînd ai scrupule, amintirea unei mici izbucniri de-ale tale îți tulbură mintea și te face să ai remușcări. Căci ierți tot răul ce și s-a făcut. Personal, în aceste mărturisiri, cu toată pasiunea pe care am pus-o, nu m-am cruțat deloc. Nici n-am amintit atîtea scene în care am fost bun, alergînd ca să-i produc bucurii, distrînd-o, învățînd-o, dezinteresat. Am căutat să-mi descopăr mici gusturi perverse din voința de a fi exact, pe care, de obicei, le crezi inerente fiecărui om. Poate chiar, în parte, iscodindu-le, le-am creat. Am dat consistență unor vagi intenții și mi-am clădit apoi o personalitate sufletească falsă. Poate că de-ar citi Irina acestea, ea care, în definitiv, prin mine și-a trăit dragostea ei primă, și-ar aminti de atîtea satisfacții complete și nu m-ar recunoaște. Sau, de m-ar crede în tot ceea ce s'ap, ar vedea că sînt altul decît m-a cunoscut ea. N-ar trage concluzii din voința mea de a spune tot adevărul, cu orice risc personal, și ar cugeta cu surprindere: „Ce hipocrit a fost fără să știu!”

Deci prefer ca în întregime vinovatul să fiu eu. Dar nu de mine depinde judecata unui om imparțial (adică a unui om care e mai aproape de adevăr). Mereu altele vor fi proporțiile greșelilor noastre, după cum a murit dintr-un accident, s-a omorît, s-a măritat sacrificîndu-se, sau numai ca să se aranjeze. Se va măsura și cît de mare a fost suferința mea față de fiecare din aceste gesturi. În caz că nervozitatea mea, de care a suferit Irina, îndeosebi, va produce ceva autentic în pictură sau literatură, va fi scuzată. De va produce ceva bun de tot, Irina va fi învinovățită că ființa ei mică a putut avea pretenții și m-a chinuit.

Eu știu însă ce la suprafață sînt astfel de judecăți. Adevărul sufletec e așa de complicat că, neputincios, eu n-am nici o părere. Că în preajma mea și-a îmbogățit mintea, asta e adevărat. Dar dacă pentru ea această îmbogățire era ceva artificial, atunci de ce s-o numesc ingrată! Și să-i cer recunoștință! Cum voi putea ști eu dacă o puneam în curent cu toate observațiile mele ca s-o învăț pe ea sau numai ca să mă clarific pe mine?

Poate însă că pentru dînsa n-a fost grea suportarea temperamentului meu.

Primea poate totul fiindcă era astfel construită și nu putea avea inițiativă singură. A stat cu mine fiindcă am reținut-o, apoi s-a dus cu altul fiindcă a luat-o cu el. E așa de greu de priceput ceva în toate acestea!...

Eram amândoi într-un orașel ardelenesc, într-o micuță grădină publică, spre seară. Pe o bancă, nu departe de noi, un soldat și o fetișcană se drăgosteau. El — uscățiv, cu mustățile atirnite, cu ceva bătrânesc în infățișare. Ea — frumoasă, gătită, roză, rotofeie și cu gropițe. Vorbea tot timpul, se apleca spre el, nu-i da pace, făcea pe supărata, se alipea mingioasă. El o lăsa în voie, puțin încovoiat, ca un om care are alte treburi, cu gândul în altă parte, fără pretenții, fie că și le îndeplinise, fie că nu se mai gîndea la ele, știind că ora e prea târzie ca să le mai ridice. Seara se lăsa încet, parfumată, ușor rece, și noi ne încălzeam unul de altul. După o vreme, el spuse ceva scurt, probabil „e târziu“, ceva în orice caz concludent, căci ea a avut tot atunci o mișcare bruscă din cap. Apoi un semn de rugămintă pe buze și pe ochi. Dar el, bărbatul, nu avea obiceiul să ezite fără rost, se sculă, și-l văzurăm lung, subțire, mereu îndoit de spate. Fata rămase pe bancă, sperînd să mai întirzie astfel despărțirea, îl ținea de mină și-l ruga cu vorbe multe să mai rămîie. Ceasornicul de la biserica țîrgului îi veni lui în ajutor, cu bătăi tari, care cădeau dureroase pe capul fetii. El spuse ceva solemn, cu un deget în sus, desigur: „Vezi că am avut dreptate!“ Și apoi o trase la el, prefăcîndu-se că se joacă, de fapt s-o hotărască. O strînse tare, o sărută pe gură, și fata acceptă cuminte strînsoarea. Apoi se depărtă de ea.

Ea rămase puțin descumpănită, apoi își recăpătă surisul vesel și tinerețea, și o porni în altă direcție, printre pemi. Din drum mai întoarse capul după bărbatul care se depărta alene, neatent, și mai aplecat ca de obicei, ca să-și facă o țigară.

Ne uitasem la scenă și ne gîndeam la noi, apoi Irina începu să se jeluiască.

— Ai văzut? Ea îl iubește și el nu! Cum se uita la el, cum glumea cu el, cum se alipea de el, și el plictisit! Și cum îi părea rău la despărțire! Și ce încredere avea în vorbele lui! Cum îi asculta puținele lui exclamări, căci el nici nu binevoia să vorbească pe de-a-ntregul! Cum nu se îndura

să-l lase, și cum întorcea capul să-l mai vadă, în timp ce el își făcea țigara! Fără îndoială, el o va părăsi în curînd, peste o săptămîină, sau peste o lună! Și ea, sărăcuța, nu știe nimic și e fericită!

Vocea Irinei era înăsprită, minele dăduseră drumul minilor mele, iar eu, ca un vinovat, nu spuneam nimic. Cine ar fi crezut...

Cînd acum mi-e așa de neprecisă imaginea Irinei, ce va trebui să fie mai tîrziu! Dar poate că și în fața oamenilor, ca în fața unui tablou sau a unei simfonii, pentru a pricepe ceva, ai nevoie de o anumită distanță. Numai atunci se estompează anumite detalii ca să nu mai ai decît o impresie armonioasă de ansamblu. Mai tîrziu voi uita detaliile, nu mă vor mai interesa, sau nu le voi mai găsi interesante. Acum întîrzi mereu asupra lor, nu pot degaja nimic din mulțimea lor, și nu fac decît să-mi măresc suferința.

Oricine mi-ar putea spune remediul: „Evită, gîndește-te la altceva!” Și totuși, mă complac în aceste analize.

Care va fi părerea mea generală asupra Irinei mai tîrziu? Depinde de cîtea lucruri... De voi fi nenorocit, voi găsi că nu mi-am cunoscut odinioară fericirea. Dacă viitoarea dragoste va fi rea, Irina va fi bună; de va fi bună, Irina va fi rea. Depinde de cum va fi viitoarea: inteligentă sau proastă, frumoasă sau urită, serioasă sau ușuratecă. De voi fi îndrăgostit vreodată cu adevărat, voi găsi viața trecută ca o pierdere de vreme copilărească. De nu voi fi îndrăgostit, fie că nu voi avea prilejul să înlînesc pe cineva care să-mi placă, fie că sînt eu incapabil de așa ceva, voi crede că Irina a fost dragostea întreagă și eu nu mi-am dat seama... (La fel cu Fabrice del Dongo¹¹, care a asistat la lupta de la Waterloo fără să știe.)

În orice caz, oricît voi fi ocupat în altă parte, voi avea afecție pentru timpul acela, pentru că a fost — urît sau frumos — tinerețea mea, cu primele ei experiențe și dezamăgiri...

Din părerea altora, mai calmi, pot trage vreo concluzie asupra ei? Nici unul din prietenii mei nu mă felicitau odinioară pentru Irina. Acei care n-o cunoșteau decît din vedere o găseau complect neînsemnată. Și spuneau termenul cel mai dureros, pentru că dădea impresia de perfectă im-

parțialitate: „urțică“. Se mirau că-mi pierd atîta vreme cu ea. Le făcea și impresia că nu e prea cuminte. Mi-aduc aminte de un bătrîn care se ocupa cu analizele ome-nești, și care, văzînd-o odată lingă mine nenorocită, cu o culoare străvezie în ochi, mi-a spus: „De ce n-o lași în pace! O să-ți faci numai rău! E periculoasă!“ Bătrînului îi făcea impresie de femeie fatală. Un domn, care ne vedea uneori la bibliotecă, mi-a spus: „Iată o femeie care te face fără îndoială fericit!“ Se întîmplase să ne vadă numai veseli. Am găsit pe stradă o cunoștință. L-am întreat¹²: Ce părere ai despre Irina? S-a gîndit, apoi: „E foarte inteligentă și drăguță“!

Niki, odinioară, mărturisise că mă invidiază. Ce conclu-zie să trag? Părerea vecinilor este grăbită și fragmentară. Uneori e interesată, după cum sînt răutăcioși sau indul-genți. Trebuie să studiezi acești vecini, întrucît au cunoscut pe Irina, cît de pătrunzătoare e priceperea lor de a judeca oamenii, cît sînt de dezinteresați în judecata lor. Deci com-plicații cumplite și fără rezultat!

Sînt în romane anumite ființe insesizabile din pricina unui mister voit, aruncat asupra lor de autor, a unor detalii neexplicate, a unor evenimente neașteptate, a unor vorbe stranii. În Hardy¹³, de pildă.

Eroina mea e insesizabilă dintr-un motiv contrar: truda mea de a o explica în întregime și de a arunca asupra ei toată lumina de care sînt în stare.

Și literatura e de vină că nu ne împăcăm cu iubitele noastre. Trăim în iluzii și realitatea apoi nu ne place. Irina nu seamănă cu cinstita Andromaca¹⁴, pentru care nu există slăbiciuni și care rezistă fără greutate imprecategoriilor lui Pirus; cu Esther¹⁵, ce-și riscă viața ca să-și salveze neamul; cu Monime¹⁶, supusă hotărîrilor soartei, decisă să accepte dorința impetuoasă a lui Mitridate, renunțînd la propriile ei sentimente; cu Bérénice¹⁷, ce are curajul, oricît de tragic ar fi, să plece, lăsîndu-l pe Titus obligațiilor sale imperiale; cu Junie¹⁸, care, cu toată gravitatea evenimentelor, nu va ceda fără inelul de nuntă pe deget. Din pricina închipuirilor lui Racine, Irina, singura cu respirația veritabilă, mi se pare bicisnică și fadă.

A fost între noi și o încercare de menaj. Cîteva minciuni acasă, și Irina a putut merge cu mine într-un sat mic în mijlocul munților, lângă Sinaia. Casă țărănească, cu cerdac, cu patru camere și cu antrețel la mijloc. Camera noastră cu oale pe pereți, cu perne multe cu broderie românească, cu mobile țărănești diferite. Cînd ne-am găsit acolo, exultam, ne amuzam pe socoteala camerei. Găseam colțuri stil „Louis XIV“, „Louis XV“ (un scăunăș cu trei picioare) sau „Empire“, și ligheanul reprezenta epoca burgheză a lui Louis-Philippe.

Viață pașnică de studii. Seara, culcarea la ora nouă. Mă sculam cu soarele și citeam singur pe cerdac. Peste trei ore mă întorceam și o găseam încă adormită. O trezeam plimbîndu-mi mina rece în lungul corpului ei fierbinte. Se alipea somnoroasă de mine, oferindu-se. Citeam sau pictam în grădină. O certam uneori că nu era exactă la nimic, lăsa să treacă timpul, întirzia la muncă, nu se uita la ceas, vorbea o mulțime pentru nimica, dar încolo eram fericiți. Ne identificam și nu ne permiteam nici o inițiativă personală. Pretutindeni împreună și singuri.

Am avut și distracții. Din cerdac, printre pomii foșnitori, o lună enormă, anume pentru noi parcă, fără să fi știut dinainte, într-o eclipsă s-a acoperit și s-a descoperit, tulburînd culorile de alb și negru lăsate pe frunze și pe iarbă. A fost și hram la biserică, cu petrecere mare, cu țărani gătiți. Peisagiu bucolic.

Pe drum, căruțele musafirilor. Hora. Cîte un țaran beat încerca să tulbure petrecerea, dar ceilalți făceau ordine. Lăutarii țigani erau neobosiți. Noi eram mari personaje acolo, salutați ceremonios, la biserică invitați în locul de onoare. În definitiv, nu prea îmi dau seama ce credeau ei despre noi. În seara hramului, chefliii ne surideau șiret. Prevăzători, ne-am întors din vreme acasă. Noaptea veneau pe fereastra deschisă chiote de petrecere, uneori de la distanțe mari.

Dar cele mai mărețe serbări tot natura ni le făcea. O! Superbele plimbări pe munți, printre brazii parfumați! Încovoiați de oboseală, și apoi odihna pe iarbă moale, cînd te simți una cu pămîntul! Și adierea de mătăasă care tremură pe obraz!

Odată ne-am urcat mai mult ca de obicei pe un deal anevios. În urma mea, Irina nu mai putea, la fiecare pas mă

amenința plîngător că rămîne pe loc, dar apoi o pornea iar după mine. Și eu urcam mereu, extenuat dar neabătut, pe un pisc mai înalt decît toate, gol, care mă îmbia cu mirajul lui. Am ajuns, și îndată a venit și Irina. Învinsesem. Îmbrățișați, suspendați în aer! Primprejur copacii coborau în văluri. Umbrele nopții, care venea, și ale brazilor tremurau. Departe, în satul nostru, se aprindeau luminițe. Biseriçuța se vedea distinct cu zugrăveala colorată pe pereți.

Parfum, culoare, melodii. I-am spus, cu tot trupul zvicnind: „Sîntem fericiți, Irina! Ce e mai minunat decît clipa aceasta! Cine e în stare să facă la fel? Ce dragoste seamănă cu a noastră?”

O temps, suspends ton vol!

Menajul nostru a avut multă poezie, cel puțin eu simțeam astfel. În urmă însă o intimplare a venit să arunce o îndoială, dacă nu asupra sentimentelor mele, în tot cazul asupra trăinicieii lor. Trebuia să plecăm într-o zi fixată de înainte. Ne trăisem descoperirile noastre în viața comună, mirajul acelei vieți și regretul sfîrșitului. Emoțiile evolu-ează. Eram la șapte kilometri de gară și trebuia să ne ducă acolo o trăsură.

Trăsura n-a venit la ora fixată și așteptarea m-a enervat. Am uitat că, de fapt, ne întîrzia despărțirea. Citeva ceasuri am fulgerat împotriva birjarului. Disperată privea Irina nerăbdarea mea. Trebuia să mai rămînem o noapte. O simțeam fericită și a trebuit să mă răzbun: „Dar nu vezi că inebunesc aci de plictiseală?” S-a îndoit, ca și cum vorba mea ar fi fost de un material care ar fi lovit-o. Eram prea infuriat ca s-o împac.

De altminteri, simțeam așa. Îmi plăcuse timpul petrecut acolo, dar două săptămîni ajungeau și mi se părea intolerabil să mai prelungesc, mă iscodeau alte planuri, iar Irina mi se părea o închisoare. Mă știam în altă parte așteptat. Menajul nostru minunat îmi devenise brusc anost: mă credeam ridicol. În momentul plecării, în sfîrșit, am arătat o figură mai indulgentă. Tot timpul, în trăsură și în tren, Irina a plîns, cu lacrimi încete, subțiri și neîntrerupte. Am căutat s-o împac: iarăși teorii asupra stăpînirii de sine, indispensabile unei intelectuale. De atunci m-am întrebant întotdeauna cum se pot uni doi oameni pentru toată viața. Menajul meu

nu putuse duce mai mult de două săptămîni, cu toate condițiile excepționale în care fusese făcut.

Se lasă blind noaptea, cuminte, ca să nu mă tulbure și să mă impace.

De mai departe se aude un piano. Sunete înăbușite, nedistincte, cu atît mai odihnitoare. Simt gîndul meu legănat de unduirea lor. N-am decît frică să nu înceteze.

E greu de trăit în mijlocul oamenilor, mai cu seamă pentru că nu poți fi niciodată absolut sigur de ei. Mereu cu alte gusturi, alte obiceiuri. Și cu atît mai dureros cu cît inspiră siguranță. Ca lutul întărit de pe marginea lacurilor pe care mergi fără frică, pentru ca deodată, la un loc identic cu cel de mai înainte, să ți se afunde piciorul. Și nu poți conta pe nimeni. I-aș prefera, pentru mai multă liniște, să fie mașini. Să le pui în mișcare anumite gînduri sau gesturi după butonul pe care-l apeși. Vezi un om ani de zile, spune mereu aceleași vorbe, cu aceleași tresăriri pe față, și deodată, face o mișcare care nu se potrivește de loc cu tot ceea ce a făcut. Cine știe ce cuvînt i s-a împlintat în minte și apoi gîndurile au năvălit într-un compartiment din creierul lui, pînă atunci ermetic închis. Deodată, după ani de viață împreună, plină de emoții împărtășite, o femeie îți spune: „Știi, mi-am dat seama, nu te mai iubesc!“ Și așa e de distrată, că nici nu se gîndește să-și ia rămas bun. Tot ce a fost n-o mai interesează. Sacrifică ani din viață fără să observe măcar importanța sacrificiului.

Să fi vorbit ani cu Irina despre oameni și despre sentimente, să mă fi aprobat frenetic și să-și fi dat și ea însăși părerea în același sens, și pe neașteptate să facă la fel cu acei pe care îi desprețuia! Să i se pară că tot ce citise și simțise la aceste lecturi, ce discutase despre ele nu mai are nici o valoare, că tot ce văzuse nu meritase să fie văzut, și nici să nu-și mai puie astfel de întrebări; să înceapă cu ușurință, fără tranziție, o viață nouă; să nu mai fie mîndră de cunoștințele cu care am îmbogățit-o, să nu mai simtă nevoia de a le utiliza în nici o ocazie și să le lase fără de nici o remușcare să se părăginească, să admită oameni noi cu care de obicei nu poți vorbi decît lucruri umile (despre muzica

de la grădina publică sau despre cofetăria centrală), și să suporte, mai ales, omul care n-a mers poate niciodată pe drumul preocupărilor ei, care rîde poate cu un timbru prea greoi (căci nu era nimeni de care să nu ne batem joc, și mai mult ca sigur, de-aș fi fost de față la întîlnirile lor, aș fi sugerat Irinei vreun aspect de-al lui ridicol, ar fi rîs și ea și nici nu i-ar fi trecut prin minte că ar putea să întîrzie la el), sau care repetă o anumită vorbă; ca și cum eu m-aș apuca de o altă meserie, renegîndu-mi pe cea veche și fără părere de rău de a fi pierdut timpul zadarnic. Să te gîndești pe neașteptate, dar cu insistență, la interesul tău, cînd erai dezinteresat, sau să iubești îndată pe altul, cînd te-ai despărțit de celălalt, plingînd de disperare. În fiecare clipă, alte gusturi și alte perspective.

A căzut noaptea. Și pianul care nu mai termină și mă înnebunește cu monotonia lui!

În restaurant, la masa mea, un orb. A trecut cităva vreme pînă să-l descopăr. Ținea capul plecat și fruntea încrêtită, ca un om cu gîndurile aiurea. Găsise poziția aceea pentru că era o expresie a tragediei lui sufletești, sau că-și ascundea defectul de curioșii milostivi, sau că așa îi era obiceiul de totdeauna. Perfect îmbrăcat în gri, fără de nici o neglijență, perfect bărbierit. Avea mîinile minunate, subțiri, transparente, îngrijite. În mîini își strînsese toată sensibilitatea. Le plimba cu repeziciune și cu finețe pe obiectele de pe masă și era uimitor cu ce îndemînare mîncea fără să se murdărească și fără să se înșele. În același timp părea preocupat de chestiuni importante, în afara micilor nevoi zilnice. Precizia cu care mîncea, singur, îți putea arăta că nu era așa de distrat cum lăsa să pară. Ca și cum ar fi fost o întîmplare, mîinile lui tremurau pe farfurie, pe pline, pe furculiță, făceau cu repeziciune înconjurul mîncării din față. I-am invidiat această precizie, eu, care văd, care pot așa de ușor uza de toate mijloacele de investigație, și care nu știu nimic!

Astăzi am făcut noi descoperiri asupra mea, și absolut surprinzătoare. Un *bleu*: „*Sosit ieri seara și plec azi la 5 spre Londra. Fii atunci la Gara de Nord. Radu*“.

Radu era un prieten comun, deseori în tovărășia noastră. El trebuia să știe de tot ce se întâmplă în țară. Aveam în sfârșit posibilitatea să aflăm adevărul. Și acum au pornit în mine niște sentimente extrem de stranii. Nici o bucurie la veste, nici o grabă ca să fiu exact la întâlnire. Și apoi, brusc, o hotărâre, și hotărârea m-a ușurat parcă de buimăceală: „Nu mă duc!“

Iar acum stau în fața mea, ca în fața misterului morții și al vieții și pun întrebarea la care nu pot răspunde: „De ce nu m-am dus?“ Știu că am gândit limpede: „Adevărul cel mai crud e mai bun decât nesiguranța“. De altfel, Radu, în fața durerii mele, ar mai fi rămas să mă îmbune, fără îndoială. Atunci? Din lașitate, de frică de asprimea veștii, am preferat chinuitoarea existență? După cum, invers, sînt oameni care, în război, se omoară de frica gloanțelor care lovesc la împlinire pîmprejurul lor?

Sau poate pentru că mă complac în disperarea mea și pentru că, pornind de la cîteva date reale, am întemeiat, sub pretenția adevărului, o atmosferă care nu corespunde realității? Și am perversitatea de a mă hrăni din această bolnăvicioasă hrană după cum muștele se delectează pe hoituri? Sau poate, neștiind încă adevărul, vreau să mai prelungesc, în închipuirea mea măcar, legătura cu Irina? Dar toate aceste sînt presupuneri, și n-aș vrea, din pricina aranjării lor una după alta, să cadă greutatea pe vreuna din ele, pe ultima, de pildă, cum e obiceiul. Eu nu voi ști niciodată de ce nu m-am dus azi la întâlnire ca să aflăm adevărul.

În balconășul de la clădirea de alături, la etajul al cincilea, și-a uitat un copil o mică jucărie: un bețișor, și, legată la un capăt, o păsărică de vată galbenă. Bețișorul e înțepenit într-un ochi al balustradei, ața verde, scurtă, atîrnă în aer, iar păsărica se învîrtește încetișor la adiere. Pasăre maltrată. Ciocul rupt pe jumătate, aripile, una mai lungă ca cealaltă, așezate nesimetric. Una din aripi, cea mai lungă, se lovește uneori de bețișor; atunci păsărica se oprește pentru o clipă, apoi, după o mică efortare, reîncepe să se învîrte. Dedesubt, spațiul gol, imens pentru mititica jucărie. Și brusc, o milă cumplită mă cuprinde pentru vata galbenă de la capătul bețișorului. O milă cum n-am simțit iarna trecută

cînd o pasăre flămîndă și înfrigurată mi-a bătut în geam și cînd mi-a fost lene să deschid fereastra...

Revăd în curte un trunchi gros, pe el citeva picături de sînge închegat, citeva pene negre, și în el înfipt un topor. Împrejur, pe iarba grasă, sute de pui aleargă sprinten, ciugulesc, ciripind.

Păsări nebune, oameni imbecili... În fiecare clipă avem prilejul să surprindem neantul, și totuși continuăm a trăi nepăsători, ne bucurăm sau ne supărăm pentru lucruri neînsemnate. Cei mai inteligenți își găsesc o scuză: cultul energiei.

La furnici se pare că înmormintările se petrec cu mai multă grandoare și nu se trec cu vederea ca printre păsări. Cînd omori o furnică, vezi cum celelalte încep o mișcare neîntreruptă, se vestesc, se strîng în grupuri, vin la mort și pleacă, apoi iarăși vin. Mai tîrziu pornește un fel de cortegi. Citeva duc cadavrul și celelalte întovărășesc spre tainele unei deschizături. Convoi lugubru. Probabil că în ceată, fiecare își are rolul său. Unele jelesc, altele țin stindardele furnicești, altele pregătesc discursuri. Și parcurg distanța mișcînd harnic piciorușele. Ceea ce trebuie să fie anevoios și obositor. Din nenorocire, pentru uzul lor nu s-a înființat încă tramcare, să poată duce, comod și ieftin, toată familia deodată.

Am cunoscut un bătrîn armean, numit Garabet, de-abia tirîndu-și picioarele după dînsul. Putea fi dat ca exemplu al veșnicei deșertăciuni omenеști, căci tinerețea lui fusese amestecată în multe aventuri galante în care totdeauna jucase rol de prim amoretz, chiar dacă succesul nu fusese întotdeauna deplin. Mai povestea el uneori amintiri sentimentale, pe cît îl mai ajuta memoria, și mărturisirile roze ieșind din gura fără dinți, pe limba groasă și nesigură în mișcări, erau tragicomice.

Odată, de pildă, trebuia să se însoare. S-a dus la țară ca să serbeze nunta cu căruța plină de bomboane și găтели, și și-a găsit mireasa, însă la brațul altui mire (pe atunci nu erau atîtea formalități), care n-a mai crezut necesar să

schimbe ziua anunțată, să contramandeze invitațiile, să mai complice socotelile, și chiar a făcut uz de pachetele aduse de primul candidat.

Și Garabet adăuga, consolidându-se: „Dar cel puțin tot eu am jucat cu ea cel dintîi!“ Ce mult s-a ris și am ris de această reflexie!

Ca și cum noi nu ne-am face zilnic consolări similare și uneori pentru motive și mai importante! După ce-ți îngropi pe cine ai mai scump, îți mărturisești satisfacția: „slujba a fost impozantă!“ Și apoi o bucată de vreme pornești spre cimitir cu buchetelul de flori...

S-a deschis ușa și a apărut, pe neașteptate, după obiceiul lui, amicul Coco. Sprinten, zvelt, grațios. Coco este un tânăr agreabil, superficial, ușor paradoxal, serviabil cînd nu i se cer servicii prea complicate, compătimitor pentru durerile vizibile, spiritual și amuzant întotdeauna.

Poartă costume ultima modă, nu lipsește de la plajă vara, și la cazino este un punct luminos, de la ceaiuri dansante, iarna. Știe perfect toate dansurile noi, la nevoie chiar acompaniază la piano, improvizează cu dexteritate un jazz-band și gungurește fără istovire franțuzește. Față de mine a fost totdeauna atent, ceea ce era un merit pentru distracția lui obișnuită. Chiar, mi se spusese, cînd în conversații se găsea că sînt ciudat și poate nelalocul meu, îmi lua partea cu vehemență.

— Ce pricepeți voi din Sandu!

Ca și cum el ar fi priceput ceva!

Nu-i ceream însă nimic, căci știam că ar fi promis imediat și apoi și-ar fi uitat promisiunea. Nici măcar nu-l invitam la mine, căci s-ar fi plictisit în sihăstria mea sau și-ar fi uitat invitația. Venea după gustul lui, cîteodată mai des și alteori mai rar, la ore întîmplătoare. Răminea și la mine tot așa de superficial. Îmi vorbea de sporturi, de femei, de succese, cu toate că nu-l ascultam decît pe jumătate.

De data aceasta sprîncenele lui lăsate în jos demonstrau o preocupare.

Eram curios ce putuse să i se întîmple. Mi-a explicat îndată, cu expresiile lui proprii, de care nu se putea dezbăra nici cînd era grav:

— Știi, Suzanne „a filat“. Formidabil!

Suzanne, pe care mi-o prezentase la Operă, era o brună delicioasă, surizătoare, cu fața mică și șireată de șoricel.

— Cu *maitre Jack*. *Imaginez-vous!* M-am dus ca de obicei azi-dimineață s-o iau la Bois. Făcusem rost de doi cai *pursang*. Și ea plecase. *Concierge*-ul mi-a ris în nas. *C'est, en vérité, formidable!*

Și începeam să fiu plictisit de această flecăreală dezagreabilă, când, spre mirarea mea, văzui în colțul ochiului lui o lacrimă.

Fui brusc cuprins de remușcări și îmi făcui muștrări. Mă găsii injust în gustul meu pentru forme, căci nu puteam descoperi o suferință reală numai din pricina expresiei caraghioase. Cu afecție i-am cerut să-și destăinuiască supărarea. A ezitat. Apoi a izbucnit într-o mulțime de exclamări stupide, ca să se sustragă întrebării mele. Mă mira această discreție, când îl crezusem incapabil să puie friu vreodată reflexiilor lui imediate. Mă gindeam că, în definitiv, în aventuri proceda cu eleganță, că nu i se știe nimic precis, cu toate că nu era lipsit niciodată din grupul de fete, că de se mindrea în general cu succese, nu compromitea pe nimeni în special și că, în cazul Suzannei, lacrima revelatoare fusese spontană, fără voie, negată sau ascunsă după o clipă de reculegere. Necazul meu era mare, și nu știam cum să-mi îndrept greșala de a-l fi tratat de obicei prea ușurel.

Ca să-l consolez fără să-l umilesc, i-am povestit câteva frinturi din supărările mele proprii, cu toate că-mi displăceau mărturisirile. Îi spuneam ce ridicolă mi se părea închipuirea pe care și-o fac oamenii despre moarte — un schelet cu o coasă în mână — când eu o vedeam ca pe o fecioară implinită, capabilă să-mi inspire senzualitate. Apoi îi arătam imposibilitatea de a cunoaște pe oameni și nesiguranța pe care ne-o inspiră iubitele noastre, deoarece orice gest de-al lor poate avea dublu înțeles. El spuse:

— Ai dreptate, și am și eu un exemplu. Când eram student dam lecții de engleză unei domnișoare frumoșele, *une véritable jeune fille*. După obiceiul meu, profitam de ocazie *pour lui faire la cour*. În mijlocul lecției venea o sluguliță cu apă și dulceață pentru mine și o lăsa în fața mea. Trebuia să găsesc eu, mai apoi, între două vorbe, prilejul ca să *avalez*²⁰ șerbetul. Bineînțeles, nu inghițeam tot ce era

în linguriță, după regulile politeții. Odată, după ce am plecat, îmi arunc ochii întâmplător pe fereastra casei elevei mele, și ce văd! domnișoara, binecrescută, de altfel, *et d'une famille honorable*, mînca restul dulcețului. Și atunci mi-am pus întrebarea *de votre genre*:

— De ce? Mă iubea — *et j'étais sûr qu'elle avait de l'affection pour moi* — cu toată gravitatea mea profesorală, și avea gustul să mănînce după mine? Sau *tout simplement* îi plăcea dulcețul?

Mă uitai la el să văd dacă nu este un ironic, dar părea de bună-credință. Într-un picior, cu o țigară spinzurată de buză, cu vorbe franțuzești intercalate displăcut, Coco făcuse caricatura grotescă a întregii mele sensibilități.

Îmi căzu capul pe umăr. Fără să-și explice bine motivul, Coco pricepu că mă jignise. Vru s-o dreagă și făcu o reflexie profundă pentru capul lui mic și frizat:

— Eu nu te înțeleg. Pe de o parte te interesează chestiunile mari, ca moartea și viața, iar pe de altă parte detailezi la infinit o biată ființă umană, fără importanță. Numai cei care n-au curiozități metafizice găsesc pe oameni complicați.

O liniște, apoi adăugă:

— Eu, să-ți spun drept, nu fac distincții între suflete. În schimb, sint foarte priceput la fizic. *Un grain de beauté* pus nepotrivit pe un obraz, fie el greșit numai cu un milimetru, îmi face insomnie.

N-am putut să ridic capul, a plecat fără să știu cînd și cum. L-am văzut pe stradă și a voit, cu un ton care nu trăda nici un gînd ascuns, să-mi explice neapărat un nou pas de dans. Pe la mine n-a mai venit.

1 octombrie. Uneori era drăguță Irina, ca atunci înainte de plecarea mea, la masa din Parcul Carol, cu Niki Mihail împreună. Lacul, negru și moale, tremura sub vreo lopată singuratecă, iar în spate muzica restaurantului, cu lumea colorată, cu o scenă ridicolă pe care dansau femei urite. În fund, în clădire, dansuri moderne pe lingă care trecusem mai înainte. Cînd mi-am adus aminte că și Irina are obiceiul să danseze... undeva, cu alții (eu n-am văzut-o niciodată), m-a durut gîndul. Ca s-o iscodesc, mă prefăceam că privesc cu interes.

Apoi, la masă, cu Niki înaintea noastră, Niki abia întors din străinătate, și noi îl întrebăm repede de toate, sărind și apoi revenind la același subiect. Irina era vioaie, întreba mereu, rîdea, se apleca peste masă, cu gesturi sprintene din miini, cu mișcări repezi din cap: „Și spune, Niki“...

Apoi am plecat, și prin tot parcul a continuat vorba începută. Irina, între noi doi, îmi stringea din cînd în cînd brațul, ca să mă convingă că, în plină veselie, nu mă uitase. După ce am lăsat-o acasă, Niki mi-a zis: „S-a făcut frumoasă Irina! Păcat că e ocupată cu tine! Aș fi fost în stare să mă îndrăgostesc.“

Era rareori așa: de obicei o cunoșteam aplecată, primind toate ocările mele, toate teoriile mele, mulțumită și nemulțumită cu aceeași potolire.

2 octombrie. Răscolind prin geamantan, o carte poștală: „*Scrie-mi repede ce ai de gînd să faci și mai ales unde să-ți scriu*“. Acum, cînd de două săptămîni nu mai primesc nimic și cînd mă întreb dacă nu m-a părăsit! Aș prefera-o moartă!

3 octombrie. Și iarăși o zi, și iarăși aceeași întrebare mă frămîntă: se mărită sau s-a omorît? Am examinat-o atît, și acum nu știu de ce e în stare. Să se fi omorît repede, nemaifiind eu acolo ca s-o împiedic cu teoriile? Cum va fi fost moartă? Au văzut-o atîția, și eu să n-o fi văzut! Are genele mici și probabil că ochii nu puteau fi închiși de tot și s-o mai fi văzut vreo diră de sticlă neacoperită. Părul trebuie să fi fost țepos pe carnea galbenă, iar gura crispată. Avea dinții lungi, și vreun colț va fi apărut peste buza strivită. Fața veșnic mobilă, calitatea ei principală, s-o fi urîțit de imobilitate.

Trebuie să fi fost foarte urită! N-o pot inchipui decît culcată pe o parte, astfel nu pot vedea decît jumătate din față. De încerc să-i schimb poziția în minte, se turbură imaginea.

Nu s-a omorît. Fără un motiv nou, puternic, nu se putea. A trecut multă vreme de atunci de cînd era grăbită la moarte. Teoriile mele au convins-o pe deplin. Se mărită... pentru fericirea mea. Știe că nu mi-e de folos și, profitînd de depărtare, cînd nu pot face nimic, nedîndu-mi vești pentru mai multă siguranță, se mărită. Cu toate că sînt incredințat că face un sacrificiu, și de-aș vrea, oricînd m-ar

prefera pe mine, poate că numai gelozia mă chinuie. Prea de multă vreme nu se mai gîndește decît că trec anii și că o fată nu trebuie să rămîie singură mereu. Mie mi-a spus-o, e drept, plîngînd, dar prea s-a gîndit de cite ori prietenele îi dau părerea. Și apoi alegea. Nu-i era indiferent cu cine face sacrificiul. Dragostea mea! Am crezut-o mare măcar uneori. Am văzut-o de atîtea ori repetată prin parcuri, pe drumuri, prin camere, și totuși am crezut-o mare! Am văzut-o pe Irina plîngînd, ascultînd, aprobîndu-mă, făcînd scene bune, și apoi îmblînzită, îndrăgostită. Și atunci îi luam toate faptele și le analizam. Nu eram mulțumit cu rezultatul analizei mele niciodată. Nu mă asculta decît de aproape. Puterea mea asupra ei se pierdea la depărtare și după un timp mai îndelungat.

Izbucirile ei prea erau pe neașteptate ca să aibă o bază solidă, micile petreceri și cunoștințele ei cu care se simțea bine mă umileau. Dansuri, spirite ieftine, puțin intelect, uneori conversații interminabile și multe slăbiciuni, care mă făceau să mă indoiesc de trăinicia dragostei ei. Dar deprins cu viața familiei mele burgheze, nu trăgeam concluzii prea rele. Cu toate că, gelos din fire, cu gînd iute spre toate supozițiile, veșnic bănuitor, sînt atît de burghez că aș putea fi ușor înșelat. Sînt credul, indiferent de scenele ghimpoase pe care le fac.

Trebuie puțin talent spre a fi mințit! Toată lumea, de pildă, protesta împotriva vieții mult prea vioaie pe care o ducea Irina față de toți. Toată lumea se gîndea la rău, numai eu, cu toate că veșnic cercetător, nu credeam nimic. Și am presupus dragostea ei mare!

De fapt, mă doare mai puțin supoziția dragostei ei ne-trainice decît gelozia că va aparține altuia. Că va fi îmbrățișată pe gură, pe tot corpul gol, că va fi a lui, că ea, după cîteva săptămîni (poate mai puțin) de primire servilă a mingîierilor — obligată față de amintirea de altădată — după cîteva lacrimi de remușcare, simțînd că totuși faptul brutal produce asupra simțurilor ei, acum învățate, aceeași voluptate, va lăsa slobodă firea ei, se va încolățaci, va tremura, va geme, va obosi.

Așa de mult aș vrea să fi murit!...

4 octombrie. Prost amant am fost, fără îndoială! Nu eram niciodată mulțumit de nimic, spuneam toate gîndurile

rele fără cruțare, și chiar îmi plăcea uneori să chinuiesc fără motiv. Voiam lacrimi din senin atunci când mă durea că nu mai plinsese de mult. Și umilințela tot pasul. Mă roșeam când, cu dinsa, întâlneam pe cineva străin, pierdeam sau dam altora cadourile ei mici (mărturisindu-i apoi cu regret), o vorbeam de rău sau, și mai grav, lăsam să se vorbească de rău, iar eu surideam.

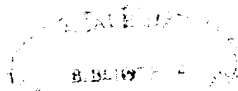
Unul a făcut-o într-o zi „moacă“ și eu am făcut haz. De altfel, ca s-o chinuiesc, eram uneori brutal cum nu e în firea mea, căutam cuvinte grosolane care alunecau anevoie pe limbă, rideam sarcastic la vreo afirmație de a ei, o priveam îndelung cu dispreț pentru făptura ei mică, ceea ce o făcea să se îngălbenească. Tot timpul, de la început, m-a chinuit dragostea ei arătată fățiș, lacrimile și desperările, frământările care îmi împiedecau munca. Apoi, tot timpul de mai târziu, m-a durut că nu plinge destul, că nu se mai arată complect nenorocită, că nu se mai agață dureros de mine. Și acum mă tem ca lipsa mea să n-o fi dezobicinuit de puterea mea asupra ei și să nu se fi convins că nu se mai poate continua așa, să nu fi luat vreo hotărîre și, profitînd de depărtare, să aibă curajul acțiunii. Minte mea nu se gîndește decît la răzbuinarea teribilă de la urmă, decît la vorba care ar putea fi definitivă. Ca un actor care se gîndește în fața oglinzii la toate posibilitățile de a interpreta o scenă puternică, așa îmi strîmb gîndul după o formă unică de pedeapsă. Neștiind intrucît va avea efectul dorit răutatea mea, imaginația mi se zbate în van. Cu vaga intenție de a o face să se reîntoarcă, îmi schimonosesc figura ca să-i arăt cit sînt de nenorocit.

Sau arătîndu-mă indiferent va dura-o mai mult? Dar sentimentul acesta este prea fin ca să-l simtă cu tăria cu care vreau. Și apoi, chinul meu are nevoie de o descărcare fizică. Indiferența presupune, dimpotrivă, un zîmbet patern față de ea și față de acela care o strînge în fiecare noapte în brațe, și chiar o aprobare tacită. Aș fi în stare?

5 octombrie. Îi doresc moartea, așa am zis. Dacă vorba e sinceră, sînt un monstru, cu atît mai mult cînd faptele ei nu o merită. Irina a fost întotdeauna bună cu mine, m-a suferit, s-a umilit, mi-a știut toate slăbiciunile, și acum orice ar face și oricît de miniat aș fi contra ei, în afară de a se aranja personal, se sacrifică puțin și pentru mine.

Anton Holban cu verișoara lui, Corina

Anton Holban, profesor la Galați, liceul „V. Alecsandri”

Se sacrifică poate, și în orice caz o doare pasul pe care-l face. De altfel, nici durerea mea nu e atât de grozavă ca să cer o răzbunare așa de cumplită. N-am făcut nici un gest niciodată pentru a o lega sigur de mine și nu-l fac nici acum. Aș putea să-i scriu și să-i făgăduiesc c-o iau eu, să-i spun serei mele Vana să se ducă la dinsa, sau să iau primul tren și să mă întorc.

Nu voi face nimic din toate acestea. Chiar dacă față de mine recunoscîndu-mi suferința, mă umilesc, nu vreau să mă umilesc față de alții! Scena din copilărie cînd plîngeam și ceream iertare unei fete care voia să mă părăsească, săturată de răutățile mele, nu vreau să se mai repete. N-aș fi în stare s-o omor. Sînt laș și mi-e frică pentru mine sau mi-e frică de singele care-l voi vedea curgînd.

De altminteri, chiar de se va întoarce la mine sau se va dovedi că la mijloc n-a fost decît o nelămurire, bucuria și potolirea sufletului meu încordat nu mă vor îndemna să fac pasul pe care-l așteaptă mereu. Voi continua viața de la început, fără nici o convingere în viitor, nemulțumit de prezent, supărat că voi renunța din pricina ei la multe succese, roșind de prima glumă sau ocară a altuia asupra legăturii noastre. Totuși, sînt incapabil să-mi dau seama de durerea pe care o voi avea aflînd vreo veste rea. N-am presentimentul gradului de supărare. În aceeași zi, la diferite momente, mi se pare că m-ar dura în diferite feluri, sau uneori că nu m-ar dura deloc. Mai ales, aci, de departe. De aproape, puțința de a mă duce s-o văd desfigurată, înspăimîntîndu-mă de mîna galbenă (mîna mai ales m-ar înspăimînta) văzînd pe alții țipînd, sau măcar văzînd mormîntul proaspăt, aducător de amintiri, înainte de a mă fi deprins cu ideea morții — aș începe și eu poate să țip, să plîng, să mă cred fără de consolare. Nu trebuie să mă ponegresc, nu știu ce voi face de voi afla-o moartă...

Pentru că îmi arăt necazul cu mai puțin zgomot, mă cred mai puțin ridicol, iar mîndria mea, printr-o sumă de complezențe, se crede mai puțin atinsă. Azi-dimineață m-am surprins trimetînd Vanei o scrisoare, spunînd că poate mă voi întoarce la București. Aceasta e desigur o trecere pînă la o nouă scrisoare: mă voi întoarce imediat! Într-adevăr, ce rost ar avea întoarcerea mea? De sînt consecvent cu

mine, moartea ei ar face prezența mea inutilă, iar măritișul, neîndeplinit încă, n-ar putea să schimbe nimic, deoarece nu vreau să opresc prin lacrimi și zgomot ceea ce-mi fuge. Să mă umilesc față de cineva de care, la glumele altora, am roșit de atâtea ori. Și totuși, de judec limpede, scrisoarea mea nu are decît un singur rost: prilejul de a o vedea, de a mă arăta nenorocit, de a blestema sau de a-i face reproșuri cu glas molatec și impresionant, de a o sili să se întoarcă plină de remușcări, de a o simți deznădăjduită, de a o chema fără să mă simt umilit, chiar de nu voi ști să limpezesc dacă durerea ei sub ploaia vorbelor mele e tot așa de mare ca și aceea pe care o simte în lipsa mea, și cînd se crede datoare să facă un gest tragic. De nu voi primi nici un răspuns la noile mele imprecășii, mă voi întoarce, pretextînd acasă, ca să nu fiu ridicol, că sînt bolnav. În definitiv, cu toată fruntea mea încrunțată, cu toți mușchii mei celebri, care mă fac să mă pot lupta cu ușurință cu trei oameni deodată, sînt laș, mic, nesigur de ce fac și de ce simt, și mai ales necăjit.

În ziua de toamnă, barca unde-mi scriu aceste note chinuite plutește lin pe Sena, vîntul abia bate, soarele se aruncă furios în apă — o ultimă bucurie înainte de a începe ploile și frigul...

Suresnes, în pădure. Dar poate — cine știe? — se va fi omorit. Cu toate că n-o cred în stare, cum o credeam în stare odinioară (reflexie dureroasă, căci e dureros să știi că dintre atîtea posibilități care pricinuiesc lipsa veștilor aceasta e cea mai puțin sigură), totuși se va fi omorit. Lucru îngrozitor. Să facem atîtea planuri, să ne chinuim, să muncim împreună, atîtea amintiri de la vîrsta noastră cea mai frumoasă, și totul să se termine, totul să fie inutil. Și atunci mă înfior: orice mai bine, orice se poate reface, chiar și gîndul că a fost a altuia se poate consola, însă asta nu...

În jurul meu copacii se întind aranjați cu artă, cu locuri goale, socotite măsurat, printre ei, melancolici, făcuți să mă doară și mai mult. Dar poate în cameră, pe o zi ploioasă, aș înnebuni, sau mai bine aș lua trenul îndată înapoi.

De i-aș ști adresa sigură, i-aș telegrafia să nu facă nimic rău, căci o iau eu...

Și poate că mi-aș ține cuvântul...

...În barcă, în noapte, și acum, la Comedia Franceză, înaintea spectacolului *A quoi rêvent les jeunes filles?*²¹

Ce-a făcut oare? Sint sigur că în urma rindurilor mele a luat o hotărîre, dar care? Să scriu faptele ca să mă lămuresc mai bine. În mijlocul scrisorilor ei toate bune, pline de planuri, o alta cam neexplicită: „*Familia și-a pus un gînd ridicol cu mine*“. Am înțeles o proiecție de mariaj cu o partidă acceptabilă. Atunci, enervat, i-am trimis o scrisoare mică și rea, în care îi reproșam că mă ofensează, că dă vecinice ocazii la astfel de întîmplări, că de n-are pesemne un alt scop, eu îmi dam consimțămîntul. După o zi, o nouă scrisoare de la ea (înainte de a fi primit răutățile), în care-mi vorbește iarăși amical de noi planuri împreună. Apoi nimic de 20 de zile. A luat, se vede, o hotărîre, în urma rindurilor mele. Care? Asta e întrebarea ce mă frămîntă. Prima ei înfățișare este de a nu-mi mai scrie nimic.

Procedeu crud și nedrept. E nedrept față de prietenia noastră veche, de faptele noastre laolaltă, de imposibilitatea de a întoarce în minte ultimii cinci ani fără să ne întîlnim, la orice moment, unul lângă altul. Și noi întrebări mă iscodesc. După ce-mi spune de „*planurile ridicole ale familiei*“, adaugă: „Aș vrea să viu la tine imediat ca să mă sfătuiesc, și aș face nebunia asta, chiar de n-aș avea decît bani de ducere pînă acolo departe“. Deci e un proiect. Un proiect care mă interesează. Are nevoie de sfatul meu, și eu, netrebnicul, i l-am dat. „Îți dau consimțămîntul!“

Totuși, ce o fi făcînd acum?

Spectacolul începe; după un act:

Teribil, să ai asupra unei femei toată puterea, să faci ce vrei cu ea, să o silești să facă orice ți-ar trece prin cap, s-o faci nenorocită sau fericită aproape în aceeași clipă și apoi să nu mai poți nimic. Din cauza depărtării, să te simți neputincios de a schimba cît de puțin mersul evenimentului. Și impresia că orice sfortare e vană. Cu ajutorul aței am mișcat paița cum am vrut, în danțurile cele mai capricioase, și acum, ața rupîndu-se, paița rămîne nemișcată,

oricît m-aş strimba, oricît aş întoarce în mină firul rupt sau oricîtă artă aş pune.

6 octombrie. Nu ştiu, poate neputinţa de a mă considera un altul în împrejurări şi mai rele, sau poate că de multă vreme n-am avut prilejul unei suferinţe aşa de lungi, dar mă simt foarte epuizat. În unele clipe sînt hotărît să plec imediat să văd ce s-a întîmplat acolo.

Ştiu că n-o să mă pot reîntoarce, că o să renunţ la planuri la care mă gindeam de atîta vreme, că hotărîrea asta e inutilă sau prea tîrzie, că acolo, în faţa faptelor împlinite, durerea ar fi încă şi mai mare şi, mai ales, aş fi nevoit s-o port ridicol în faţa tuturor. Dar nu mai pot. De mai continuă starea asta, simt că nu voi mai fi stăpîn pe mine, oricare ar fi regretul de mai tîrziu. De fapt, situaţia e foarte clară. E moartă — şi atunci n-am ce căuta acolo; e măritată sau se mărită — şi atunci sau e prea tîrziu, sau sînt ridicol de desfac ceva, şi, în încercarea de a desface, mindria rănită m-ar nenoroci şi mai mult; sau totul a fost o glumă — şi trebuie să am răbdare. Şi totuşi, cînd văd în fiecare dimineată cutia de scrisori goală, după ce o noapte întregă m-am zbuciumat aşteptînd; după ce, coborînd scara, mă închin lui Dumnezeu, la care nu m-am gîndit niciodată, cerindu-i o veste — nu mai sînt stăpîn pe mine. De altminteri, nu mai primesc nimic de la nimeni, au complotat cu toţii împotriva mea. Sentimentul care mă chinuie, oricare mi-ar fi judecata: teama de a fi a altuia printr-o hotărîre în care intră nu numai un sacrificiu, dar şi grija de a-şi aranja o viaţă nesigură şi mai ales, faţă de mine, cumplită uitare.

Voi povesti o scenă dintre noi caracteristică şi din care s-ar putea vedea că multiplele interpretări ce dau tăcerii ei actuale nu sînt numai jocuri ale unei imaginaţii bolnave. Se mutase în oraşelul de provincie, deci era în ultima epocă a legăturii noastre, pe timpul cînd, din pricina distanţei şi a vieţii noi pe care o ducea, i se mai potolise dragostea, chiar dacă uneori declaraţiile ei izbucneau tot aşa de pasionat. A venit la Bucureşti anume să mă întilnească, şi cum familia mea toată plecase la ţară, am chemat-o la mine acasă. Eram curios s-o văd între obiectele mele familiare printre care trăiam, la care ţineam, de care îi vorbisem

adeseori și prevedeam cu emoție propria ei emoție, dar m-am înșelat (și dureroasă a fost pentru mine constatarea!). Preocupată de intenții străine, abia observă cum o așteptaseră florile din glastră, cărțile, plăcile de patefon cu muzică aleasă, portretele și focul voios din sobă. Acceptă îmbrățișarea mea, străină, rece, ca pe o obligație, și nu pricepeam în ce fel s-o refac, așa cum era de obicei, și cum mă părăsise cu o săptămână înainte.

Pregătisem cu multă artă tartine și prăjituri, le alesesem numai pe cele care știam c-o să-i placă sau îi vor face mai mare efect, samovarul scilipitor nu aștepta decât să-i pun jăratice, iar ea stătea cu brațele moi, cu paltonul pe dinsa, ca gata de plecare, cu privirea absentă. Am încercat să fiu tandru, apoi m-am pornit pe o bucurie factice, cu spirite de diferite calibre, înșirate unele după altele ca mărgelile, cu gesturi brusce și probabil caraghioase, și zgomotul meu accentua și mai mult liniștea ei. Hotărît, atmosfera dintre noi conținea ceva impur, pe care nu-l puteam descoperi, făcînd zadarnice și ridicole truda mea de atunci și toate preparativele dinainte. Am mai pus cîteva lemne în soba de fier, am așezat cărbuni în samovar, monologînd prin cameră și prefăcîndu-mă că nu observ răceala ei; m-a lăsat să mă ostenesc jumătate de oră și, cînd i-am servit paharul cu ceai, a făcut un gest vag: „Nu beau, nu mi-e foame, mulțumesc“.

Am pornit o rugămintă impetuoasă, în care puneam ultima mea speranță de a-i destinde indiferența și, în fața tînguirilor mele, a adăugat: „Dacă vrei tu“, pe un ton lipsit de orice căldură, și acceptarea nu putea să-mi producă nici o mulțumire. A muiat în apă un pesmet, l-a mușcat la un capăt, apoi l-a pus alături, a sorbit cîteva picături, și iarăși a rămas nemișcată. Am căutat s-o încălzesc, s-o îmbrățișez cu putere, să-i sărut miinile, ochii, obrazul și gura, m-a lăsat o bucată, apoi s-a degajat ușurel și a spus:

— Stai, Sandu, liniștit și ascultă-mă. Am să-ți vorbesc.

Aveam să capăt, în sfîrșit, explicația purtării ei și-mi dam seama că acea explicație nu poate să-mi producă nici o bucurie. Mi-a pus întrebarea care, prin fermitate și prin neobicinuință că venea din partea ei, a despicat aerul și a izbit în ureche ca un ciocan.

— Ce ai de gînd să faci cu mine?

Încercai o paranteză care ar fi diminuat înțelesul vorbelor rostite, ar fi lungit conversația și ar fi creat atmosfera neprecisă ce nu i-ar fi explicat nimic, ar fi obosit-o și ar fi făcut-o să redevină așa cum o știam. „Cînd?“ Răspunsul sosi tot așa de dirz: „De-acum înainte“.

Reluai teoriile vechi: „Vom fi cei mai buni prieteni, ne vom vedea cît mai mult, mindri de îmbogățirile spirituale care vor spori zilnic, disprețuind regulile moralei obicinuite“... „Și e potrivit pentru mine asta?“

Într-adevăr, era potrivit pentru ea asta? Ce să-i răspund? O femeie, totdeauna fluidă în judecățile ei, își are precise ideile pentru aranjarea vieții (redușă la o singură formă: mariajul).

După o mică tăcere: „De ce nu mă iei tu?“ N-o luam pentru că nu puteam renunța definitiv la toate planurile mele copilărești, pentru că o găseam prea neînsemnată pentru mine, și în același timp, n-o părăseam căci mi-era milă de dinsa și groază de singurătatea mea. Cerc vițios în care nici o hotărîre nu știam să iau, și timpul curgea. Puteam să-i spun asta? Să-i înșir iarăși ca de obicei: „Nu sînt ca toți oamenii, ca să accept obligații“? La o întrebare răspicată, frazele acestea, broderie literară, ar fi sunat prea fals, și deci am preferat să păstrez tăcere, aplecînd capul puțin în jos. Tot ea a făcut diversiunea: „Știi că m-a cerut un locotenent!“...

De data aceasta căpătasem posibilitatea să răspund, cu toate că suferința pe care mi-o pricinui vorba ei mă împiedică să mai dau vreo importanță faptului că întrebările erau, cel puțin pentru moment, înlăturate. Am mers pe singurul drum ce-mi sta la dispoziție: sarcasmul.

— Tu cu un locotenent! Pentru asta m-am căznit să te învăț, să te fac neprețuită printre camaradele tale, să poți descifra ideile cele mai subtile?! Nu ți-ar fi milă de tine însăși? Un locotenent, care ar spune în loc de Racine, *Racin!*

(Aluzie la o întîmplare anterioară de care riserăm cu chef amîndoi.)

— Ce are a face! Nu va exista! Are bani, rude la Florența, unde merge în fiecare an, acolo mă voi educa pe cont propriu!

Deci avea răspuns la toate exclamările mele, planul fusese bine cugetat. Ca și cum ar fi vrut să-mi arate că o hotărîre posibilă n-ar fi fost rezultatul unei ușurințe, îmi reaminti:

— Știi bine că am fost deseori decisă să mor și că m-ai împiedicat. Ar fi fost și acela un mijloc. Acum nu mi-a mai rămas decît aceasta.

— Și cu cine?

— Cu X.

— Imbecilul acela?!

— Dar e așa de bun!

Răspunsurile veneau formidabile, grave sau ușuratece, așa de caracteristice pentru ea, că lupta era zadarnică. Lupti atîta timp cît ești cu inamicul pe același plan, dar nu cînd te afli pe planuri paralele. Învins, nu mi-am mai ascuns deprimarea; încercai mai bine să mi-o exploatez, s-o înduioșez și s-o fac să renunțe la gîndurile străine. Prevăzuse, și pentru a nu face vreo imprudență, și-a reluat mutismul și fața imobilă. Văzînd că nu eram în stare să încălzesc spațiul mic dintre noi, m-am alipit de dînsa, am încercat s-o mîngii întîi numai pe obraz, apoi mîna, ca din întîmplare, pătrundea tot mai adînc sub bluză. Mi-a simțit imediat intențiile (cu toate că era așa de obișnuită cu îmbrățișările mele, că ar fi putut să nu observe îndată) și a încercat să se desfacă. Atunci am riscat ultimul mijloc, neținînd seama de repulsia pe care o aveam pentru orice fel de brutalitate. I-am smucit hainele, i-am zvîrlit ghetetele și ciorapii, în timp ce ea se înverșuna zadarnic să se apere, zbătîndu-se, încercînd să bată și să muște, aruncînd cuvintele cele mai dureroase pe care nu voiam să le aud:

— Te urăsc, brută! M-auzi? Te urăsc!

Am aruncat-o despuiată sub plapumă. Cînd m-am apropiat apoi, am găsit-o fără mișcare, rece, fără opunere, dar și fără să se ofere ca altădată, indiferentă de ce se va întîmpla cu dînsa. Pricepînd că împotrivirea ei nu putea să-i fie de folos, și deci era inutil s-o mai continue, întrebuița un alt procedeu, care astfel avea să mă copleșească mai sigur. Dar contase prea puțin pe nevoi și pe sînge: întîi doar citeva vagi tresăriri, apoi respirația tot mai apăsată și mai inegală, și la urmă zbuciumul complet. Ne-am regăsit abă-

tuți, stinjenți unul față de altul. Am spus ca să încep într-un fel:

— S-a făcut frig în odaie!

M-am dus să mai pun lemne pe foc, apoi am reîncălzit apa de ceai și am reumplut paharul cu un capăt de pesmete rămas înăuntru, care, înmuindu-se, murdărea aspectul apei. I-am oferit din nou să bea și m-a refuzat iarăși. Când m-am apropiat, m-a întrebat cu aceeași voce aspră de mai înainte:

— De ce să nu iau pe locotenentul X?

Așa a trecut toată noaptea ceea grozavă: cu succesive răcirii și, după câteva lemne, încălziri ale camerei, cu ceaiul de culoare murdară mereu repetat, cu îmbrățișările noastre fierbinți, și apoi cu întrebările reci și inchizitoriale.

Dimineața îi pleca trenul de cu vreme. S-a îmbrăcat în grabă și am fugit, ca să nu întârziem, pînă la gară, prin troiene, amuzîndu-ne fără să vrem de echilibrul pe care trebuia să-l ținem pe gheață, mină în mină, dezmoțîți de goană și de vîntul sănătos ce ne plesnea peste față și ne înroșea pielea.

Din ce în ce ne-a revenit dispoziția de altădată și risul fără constrîngere; s-au îndepărtat gîndurile neliniștitoare, iar la treapta trenului ne-am luat rămas bun, ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat (doar fără melancolia despărțirilor). Chiar în momentul plecării, Irina mi-a zis:

— Să nu crezi nimic din tot ce ți-am spus astă-noapte. Totul n-a fost decît o stratagemă ca să te fac să mă iei tu!

Învinsesem, sau dezastrul meu era, în momentul acela, definitiv hotărît?

Mi-am simțit corpul și mi-am zis apoi: sînt întreg, sănătos, și orice s-ar fi întîmplat cu ceilalți, eu n-am pățit nimic, și orice tragedie aș avea, mă pot reface încă.

Slabă consolare și scurtă...

În durerea mea, mi se pare că acum, pentru prima oară, s-a întîmplat ceva real în viața mea. Tot ce a fost timp de cinci ani — lacrimi, scene, veselie, conversații interminabile — erau numai la suprafață, fără nici o profunzime în suflet.

7 octombrie. Azi m-am frămîntat mai puțin. Am avut tăria — și nu mă socoteam în stare de această tărie — să nu mă mai gîndesc. Sau mai bine, să nu mă întorc în toate

felurile frazele ei și toate posibilitățile. Căci gîndurile, printre rîndurile cărților, printre replicile teatrului, se îndreptau numai acolo. Am început poate să mă obișnuiesc sau mă fortifică siguranța că săptămîna viitoare, denu voi mai primi nici o explicație, mă voi întoarce. Din cînd în cînd, vag, îmi dau seama ce frumos e Parisul în zilele de toamnă calde și moi.

Ca să treacă timpul, merg la toate spectacolele și mă gîndesc cu groază la ziua de mîine, cînd n-o să fie nici un matineu. Orice ar fi, e vinovată. Orice ar crede despre mine, nu e frumos să plece, după ani de zile împreună, fără să-mi spuie un cuvînt! Nu e frumos să ia o hotărîre, oricît de generoasă ar fi, fără să mi-o trimită și mie. Altminteri, gestul ei ar semăna — exterior — cu al oricărei femei care, părăsindu-și amantul, fuge cu altul. Oricît de mult ar fi durut-o scrisoarea mea, nu trebuia să se răzbune, chiar dacă nu credea că aș putea suferi prea mult. Fără îndoială, a făcut multe sacrificii pentru mine timp de cinci ani. A făcut toate nebuniile, și fără nici o siguranță că va fi răsplătită la urmă. Poate că a și profitat de pe urma prieteniei mele. A învățat, a văzut, a auzit. Chiar de nu va fi simțind valoarea acestor lucruri, n-ar trebui să le uite. Serviciile reciproce nu se compensează și deci nu pot fi șterse perfect fără ca să mai rămînă cineva dator. Orice s-ar fi întîmplat, rămîn cinci ani de amintiri comune care nu trebuie să aibă un sfîrșit așa de brutal sau așa de indiferent. Oricare ar fi scuza Irinei, procedeul este rău. Prin bănuieli pe care mi le produce, încrederea se va înlătura pentru totdeauna din conștiința mea. Personalitatea ei e simplă și nu merită poate atîtea întrebări. A fost îndrăgostită de mine, nu așa de teribil însă ca să nu se amuze cu alții în lipsa mea, să nu flecărească, să nu facă planuri în care nu aveam rol, să-mi asculte poveștele, să nu se gîndească că nu va putea rămîne fată bătrînă, cu frica vecinică de a o părăsi. Desigur, despărțirea de un om pe care te-ai obicinuit să-l iubești e grea, dar profitînd de lipsa lui, de un timp mai lung cînd n-ai mai fost mereu cu el și de puțină sfortare, cînd e și în binele lui... Mijloacele nu mai importă.

Discut mijloacele cînd pe mine mă doare faptul în sine!

8 octombrie. Aseară puțin vin m-a făcut mai rezonabil. Mi-am zis cu toată convingerea: atita pagubă! E cea mai bună ocazie să scap de ea, așa cum auș fi vrut deseori. Ea mi-ar face numai încurcături: renunțări, clevetiri de ale publicului, greutatea de a mai continua sau de a mă ascunde. Și chiar uneori plictiseală. Atita pagubă! N-are nici bani, nici frumusețe, inteligența ei este așa de puțin personală că se mulțumește numai să-mi repete observațiunile mele. E deseori comună și găsește plăcerea între cei comuni. Neîntreagă la minte, uită, se încurcă, greșește, nu pricepe, cu toate că aprobă, n-are intuiții...

Și astăzi mă gîndesc iar la ziua plecării, la un răspuns, la o veste, mă gîndesc ce să fac ca să nu mă mai gîndesc.

Ca să am impresia că nimic nu s-a întîmplat, să chibzuiesc ce dar îi voi duce la întoarcere...

În metropolitan o fată drăguță se uită la mine. Mi-am zis: iată scăparea! Să am numai curajul să încep vorba. Mi-ar răspunde. Ocupîndu-mă cu dînsa, voi uita pe cealaltă. Nu voi mai fi așa de singur și gîndul întîlnirilor va face să-mi treacă timpul.

Fără curaj, n-am început vorba. Fata a deschis o carte, iar eu am lăsat-o să plece mai departe. N-am avut îndrăzneala... și apoi la ce bun?... Imediat ce voi izbuti, ce rost voi mai avea? Am nevoie de dragoste adevărată, și asta nu vine decît încet, la ocazii mari, și nu la ochiade fugare. Ce îi voi spune ei cînd Irinei îi făcusem educația intelectuală timp de cinci ani? Ce încredere aveam ca să încep munca mea de la început, cînd Irina, după atitea lacrimi și atitea sacrificii, după atita timp mai cu seamă, a știut să profite de primul moment de libertate după cîteva luni de despărțire?

Zi mai calmă. Am ajuns uneori să-mi zic: ce puțin am suferit! Credeam că o să fie mai grav! Așa de puțin am ținut la ea? Și mai cu seamă: sînt în stare să ții la cineva? Totuși, mereu mintea mea face o imagine: Irina, lingă un om străin, care, cum nu-l cunosc, ia forme diferite. Irina dînd explicații asupra nunții, pregătindu-se, încercînd rochii, făcînd mici escapade în doi, sau mai mulți, și ei doi la o parte. El vorbindu-i, făcînd socoteli, și ea ascu-

tîndu-l. Pe urmă, ziua nunții, felicitări, lumină, și Irina repezită prin odăi, privind, vorbind, și încordată lăuntric. Căci, oricum, nu va putea să nu se gîndească și la mine. Apoi seara, rămași singuri, el istet, ea puțin nenorocită și fără mișcare, el care o prinde în brațe, o strînge din ce în ce mai mult, îi spune c-o iartă de tot trecutul pe care-l bănuiește. Ea rezistă ușor. Apoi se culcă încet, fără zgomot, în întuneric, scoțînd lucrurile pe îndelete, iar el își repetă rugămintea, și într-o seară, în sfîrșit, ea va plînge, iar el o va strînge mereu. Și cu o mișcare repede își va strecura mîna sub cămașa ei. Fără gest, ea va primi dorința lui, apoi se va deprinde...

11 octombrie. Brusc, rana mi s-a redeschis. I-am scris iar o scrisoare, în care fac toate concesiile. Nu mai am rost, nu cunosc pe nimeni ca să-mi treacă timpul. Acum, pe o bancă în Bois aștept să treacă ziua. De cînd mă știu am încercat să citesc în mine. Mi-am analizat durerile în mijlocul lor, și acum, cu toate acestea, mă aflu în fața mea ca în fața unui străin. Nu știu cum sînt și nu știu cît e de mare suferința mea. Cred uneori că n-o simt și apoi mă cuprinde tot așa de tare. Gîndul la ea mă obsedează. Aceasta-i dragostea? Mai mult decît toate mă simt gelos. Așa e dragostea? Sau gelozia este posibilă singură, fără dragoste?

De atîtea ori m-am gîndit s-o termin cu ea, și acum i-am scris să vie neapărat, că fac tot ce va spune. Și dragostea ei? A plîns și a vrut să se omoare. În orice caz, a fost convinsă că vrea să se omoare. De aș fi lăsat-o, ar fi avut curajul ultim în fața armei grozave? A făcut sacrificii, dar acum a plecat, cu toate că nu eram acum mai rău decît atunci. M-a lăsat cu riscul de a mă nenoroci, fără o vorbă de părere de rău. Este o dovadă de curaj din partea ei sau un pretext de a termina fără zbuțiu?

Cinci ani am examinat-o. Credeam că-i cunosc toate resorturile sufletești, și acum, după cîteva săptămîni de despărțire, mă întreb de nu m-am înșelat cu desăvîrșire. Tristă e experiența pe care o fac. Am crezut că deoarece îmi dau seama de toate gesturile și maniile unui personaj, de tot ce are exterior, îl cunosc perfect; că deoarece plînge disperat, spunînd vorbe tragice și jurăminte, adevărul din adîncuri este același. Și acum văd că natura umană e mai

complicată. Forța, oricât de sinceră, nu garantează și durata sentimentelor. Nu putem fi siguri de ce e înăuntrul nostru. Cunosco o doamnă care, la moartea bărbatului ei, a încercat de mai multe ori să se omoare. Împiedicată mereu, la urmă s-a remăritat. Acum ride și are copii mari. Ce suflet va fi avînd, sau care e evoluția lui, pe care n-o pricep eu și n-o fi pricepînd-o nici ea? Ce știm noi de vom muri, cine are să ne plîngă și cît o să fim plînși? Sufletul omului... În fața lui, aproape de noi, mic de încape într-un corp șubred, stăm ca în fața infinitului.

Cînd vezi o mulțime — ca acum, de școlari care se joacă într-un luminiș din Bois — așa de la fel cu toții, îți dai seama ce ingenios și paradoxal a fost acela care s-a gîndit la personalitatea fiecărui individ în parte. Trebuie să fi suferit enorm și și-o fi simțit enorm existența. Și-a țipat-o, și atunci a fost nevoit să lase și pe alții să și-o țipe. Rezultate altruiste pornesc dintr-un temperament frămîntat de el, în el.

Copiii țipă, sar după o minge care alunecă repede în toate ungherele, sfărîmînd frunzele galbene. Culcat într-un colț, privesc și scriu. Contemplan cu hirtia înaintea, ca un pictor cu paleta. De ce în jurul meu nu se strînge lumea? Care din ei ar fi în stare, din joacă, să mă privească și să facă reflexia: uite unul care scrie uitîndu-se la noi...

Pe deasupra, mesteacănii își întind brațele săltîndu-le, grațioși și albi ca niște baletiste...

12 octombrie. Urmăresc firul durerii mele, și cu toate că mă simt amărit, totuși mă întreb dacă puțin nu am mințit plîngînd o iubită pierdută timp de atîtea pagini. Intensitatea durerii scade, oricare ar fi omul, așa e firea. E insuportabil să te vâieți într-una. Sau poate numai durerea se transformă? E mai puțin zgomotoasă, mai interioară? Nu cred. Desigur, pierderea unui copil roade continuu pe o mamă. Totuși, de nu înnebunește în primele zile, cu timpul își va ocupa trei sferturi din zi cu alte gînduri.

Între dragostea de mamă și dragostea de iubită este o prăpastie, nu numai ca formă, dar și ca trăinicie. Obligațiile, la mamă, au săpat într-atîta cămărilor sufletești și de atîta vreme, încît o trădare este rară. Iubita nu s-a dat decît din capriciu sentimental, convinsă de altfel de ade-

vărul dragostei. Este mai fără minte și mai grăbită să se omoare decât o mamă. O spumă fierbinte în veșnică fierbere. Tineretea, simțirile proaspete, curiozitatea o îmbie să încerce. Lanțurile cu care i-a plăcut la început să se lege i se par curind prea dure și nu se mai simte datoare să le suporte. Își va găsi cu ușurință o scuză. Și va iubi iarăși cu aceeași patimă, tremur, nervi, pindiri perverse, amenințări. Și la o vreme, îmbrățișată prea strins, își va nega dragostea dintii. Până când se va deprinde și cu dragostea nouă, se va potoli, se va simți prea încrețită la față ca să mai placă; săturată oarecum, nici nu va mai ține așa de mult să placă; în fața copilului care crește mereu frumos și drept, se va transforma (transformarea prodigioasă ale cărei momente scapă cercetărilor) și-și va aținti asupra lui privirea pentru prima dată constantă. De data aceasta nu va mai spune necontenit: „Te iubesc“, dar dragostea, cu mai puține nuanțe poate, va fi mai rezistentă.

Am văzut *L'ami des femmes*²² a lui Dumas. Ce nerozie! Ca și cum studiul asupra femeilor ar fi posibil. Ca și cum ar avea — chiar în aceeași clasă socială — același resort. Ar trebui să le cunoști pe toate, în cele mai variate exemplare. Și eu n-am fost în stare, cu toată atenția mea încordată, să cunosc una singură. Și cu ce interes! Eu nu pot fi cinic. Cinismul denotă lenevie mintală. Că din rindurile mele se pot degaja generalități rezonabile asupra mea și asupra Irinei se poate! Dar capriciile deconcertează și pricinuesc surprize. Și noi nu sintem avizi decât de acele surprize. Atita mișcare e în jocul lor nestatornic, încît bănuim în orice femeie nouă o excepție. În fața lacrimilor ei grozave ne înduioșăm și credem, noi, cei care nu putem plînge decât anevoie. Iar mai tirziu deziluziile ne încovoae. Cît timp, cum? Nu știm nimic. Aștept să văd. Căci eu insumi mă surprind zilnic sub forme care mă miră.

Vor mai veni două dureri teribile. Vestea în sfârșit: se mărită în ziua de... Și apoi ziua aceea... Și apoi noaptea aceea... Și apoi: s-a măritat! Și mai tirziu: un copil!

Copilul, idealul femeii care vrea să înceapă o viață nouă. Scuza ei față de alții și față de ea, ca să primească pretențiile noului-venit.

Noaptea am căutat o femeie străină, am întunecat odaia și mi-am ațintit gândul la Irina, ca să-mi substituie vizitarea! Eu, care o prețuiam așa de puțin odinioară!

14 octombrie. Cu capul greu. Simt o picătură de apă care curge din susul capului înăuntru, mereu, monoton, cu același debit și zgomot.

Dragoste sau orgoliu? Ce-mi pasă?! Mă doare... Orice reflecție asupra vreunei persoane o îndrept spre Irina și mă întreb de era așa. Încerc mereu s-o cunosc. Ieri am auzit: „e neînsemnată!“ (vorbindu-se de altcineva). Și mă întreb dacă era neînsemnată. Mă gândesc la toate împrejurările, la tot ce spunea, la felul cum pricepea. Cu toate că mă înțelegea perfect, totuși îmi dau seama că n-am fost niciodată surprins de vreo judecată dreaptă de a ei. Nu se interesa de chestiunile intelectuale decît ascultîndu-mă. Singură de o lăsam, vorbea de familie, de prieteni, de fapte cotidiene. Dar vorbea vioi. Mereu îi sclipeau ochii. Acum se zbat în mine toate micile observațiuni dureroase care le făceam odinioară. Am priceput totdeauna că o făceam să meargă pe o cale care nu-i aparținea. Se rătăcea imediat ce nu-mi simțea mîna alături. Era neînsemnată.

Dar eu, care mi-am pierdut cinci ani cu dînsa, care am ascultat-o tot timpul vorbei, care n-am putut gândi un rînd fără să nu i-l spun, fără să nu-i cer părerea, mereu aproba-toare, cum sînt?

Odată, pentru prima oară, după lectura unui roman al lui Mauriac, care nu-mi plăcuse, spusese: „Nu e chiar așa de rău cum spui!“ Nu era o reflexie nouă, ci o concesie față de o părere străină de mine. La argumentele mele asupra romanului, de altfel, nu a adus nici o împotrivire și nici o interpretare nouă.

Cu toate că-i dădusem planul lecturilor, în una din ultimele scrisori, vestise: „*Pentru variație am început o carte de istorie foarte interesantă*“. În momentul acela mi-am presimțit toate nenorocirile. Am bănuțit prezența unui nou-venit.

Sper uneori că totul e o glumă ca să mă facă să mă pronunț, ca să-și riște la întimplare dragostea. Nebună speranță. Nu se încearcă un așa joc la o așa distanță. Deci ultima mea speranță e o situație în care m-aș simți ridicol!

Eu, care îmi băteam joc de bărbații care făceau concesii femeilor! Până unde merge umiliția mândriei mele! Sint totuși lucruri pe care nu le-aș face... Poate... De aș ști că iubește pe altul sau se amuză cu altul, n-aș chema-o. Totuși... m-aș duce la dînsa, aș lăcrima, aș spune vorbe tainice cu planul vag de a o redeștepta și a o întoarce. Știu eu de tot ce aș fi în stare?

În armonia perfectă, o mică surpriză, imperceptibilă, care se întinde încet și fără să bagi de seamă, a cuprins și stricat totul.

În firea Irinei, într-o zi, am descoperit o mică undă neliniștitoare. „Nu e bine de rămas nemăritată toată viața!“ Vorbea în general. Altădată a vorbit chiar de dînsa. Apoi s-a întrebat tare ce-ar putea face ca să mă uite. Iar altădată mi-a spus planuri matrimoniale: „Va fi mai bine pentru amîndoi!“ Și gîndul pătrundea și mai mult cînd, îndepărtați, se deprindea fără mine. Dar cînd mă întorceam se da toată, uita planurile infidele.

Dinard (după mai multă vreme).

Cum starea mea devenise intolerabilă, am sacrificat orice mîndrie personală și am trimis o scrisoare umilă, disperată, implorătoare.

Renunțasem la rolul meu dominator, pe care-l ținusem, fără șovăire, atîția ani. Mi-aduc aminte că nici chiar în momentul cînd scriam nu eram complet lipsit de luciditate. Plîngeam și am lăsat anume lacrimile să cadă pe scrisoare. Cum am terminat hîrtia și-mi venise o idee impresionantă, am adăugat-o pe un petec de hîrtie rupt la întîmplare de la marginea unui ziar, și am făcut reflexia, cu satisfacție, că această hîrtiuță ar putea să convingă și mai mult de dezordinea nervilor mei și să provoace mila. Am scris atunci rău, murdar și nu fără conștiență.

Cum toate scrisorile mele rămaseră fără răspuns, ca și cum le-aș fi adresat unui inexistent, am trimis scrisoarea aceasta unui amic sigur, ca să-i fie transmisă imediat în mină.

Și, într-adevăr, de data aceasta izbutisem: după cinci zile, o telegramă: „*Attends lettres, baisers*“. Nervii mei se destinseră într-o clipă, cum ai desface corzile unei viori,

am căzut pe pat și am dormit profund 24 de ore în șir. Dar scrisoarea pe care am primit-o după alte trei zile nu era așa de liniștitoare cum sperasem și nu mă convingea că „totul nu fusese decît o mică glumă răutăcioasă“. Scrisoare ambiguă, care dădea loc la interpretări și care mă făcu și mai chinuit decît fusesem. Iată pagina primă, singura care mi-a mai rămas printre hîrțile mele:

„Dragul meu Sandu, disperarea ta m-a făcut nenorocită, dar în același timp m-a și bucurat: aveam dovada că te mai gîndești la mine. Și eu, care credeam că s-a terminat cu viața mea! Hotărîrea deznădăjduită pe care o luasem, împinsă mai ales de cei de pîmprejur, trebuia să puie capăt durerilor mele. Aveam în sfîrșit prilejul să mă duc la Sinaia, unde am fost fericită și unde îmi lăsasem viața toată, și apoi, de pe vîrfurile unei stînci unde ne îmbrățișasem odinioară, s-ar fi terminat totul. Tu însă, dragul meu, mă îndemni la viață. Dar mă vei primi din casa altuia? Scrie-mi tot ce crezi (pe adresa prietenei mele Loulou) și voi face precum vrei. Aici va fi ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic cu mine, și de îndată ce fac rost de bani, de vrei, voi veni la tine, sclavă umilă...“

Mai întîi, scrisoarea citită de un indiferent, cu un accent abia liric, poate produce efecte comice. Însă nu valoarea ei estetică mă interesează, ci adevărurile ce le-ar putea conține.

Desigur, o reală părere de rău. Altfel nu mi-ar fi scris; dar „cei dîmprejur“ n-o putuseră sili la nimic, pe ea, fată de 22 de ani, totdeauna de capul ei. Apoi, ca să meargă la Sinaia, unde să se omoare (căci acesta era înțelesul aluziilor ei) nu era nevoie să se mărite. Însă nu trebuie să credem neapărat că ar fi din partea ei niște minciuni ridicele și că eram netot că le mai iau în considerație.

Ideile îi erau așa de vagi, lipsa de logică așa de completă, gîndul faptului ascuns și urît o tulburase în același timp, prezumția în superioritatea ei intelectuală, cu care o deprinsesem, îi sugera ideea că e o „sacrificată“, încît era în stare de fapte pozitive, dar într-o atmosferă de tendințe neprecise. Scrisoarea mai arată că, măcar în parte, și lipsa banilor o hotărîse la pasul acesta. Banii, mai ales la urmă, nu-i ajungeau niciodată. Un lucru însă nu știam exact: se măritase sau numai era aproape? Ridicolul „pe

adresa lui Loulou“ nu însemna neapărat ceva pozitiv. Spusese poate familiei ei că a rupt relațiile „amicale“ cu mine și se jena să se dezmință. Ceea ce mă făcea să cred că faptul nu se îndeplinise este că prea trecuse puțin timp. E drept, îmi spusese că un oarecare caraghios Marcu (originar din Sinaia) îi făcuse propuneri matrimoniale, dar ea îmi povestise faptul ca pe-o cerere ridicolă, și eu nici nu știam dacă nu e numai o glumă de a Irinei. În orice caz, avea o reală părere de rău pentru necazul meu, ceea ce în limbajul obișnuit s-ar putea traduce prin „avea inimă bună“.

Sau poate totul nu era decît un plan, ca să mă facă pe mine, în sfîrșit, s-o accept oficial? Ceea ce iarăși era posibil.

I-am scris (pe adresa lui Loulou!) toate aceste observații ale mele, juste. După o zi, m-am simțit incapabil ca să aștept răspunsul cel puțin 8 zile, și într-o clipă m-am hotărît să mă întorc în țară. Cum n-aveam bani de drum imediat, m-am dus să cer prietenilor, eu, care nu cerusem niciodată. Am fost refuzat politicos. Atunci am căutat Muntele de pietate, cu paltonul de iarnă subțioară. Mi-era rușine să întreb sergenții unde se află. După cîteva ceasuri de ezitare, l-am găsit aproape vecin de hotelul meu. Am făcut coadă. Mai erau femei, numai femei, una cu lingurițe de argint, alta cu haine, alta cu lenjuri. Ce umilintă! Cum aș putea să iert eu vreodată Irinei aceasta, chiar dacă ea nu era de vină! Ce monstru mă pregăteam să fiu la întoarcere! După vizele pe la legații, care, toate, erau în momentul de a se închide, m-am dus la prefectura poliției să-mi puieviza franceză. Acolo mi s-a spus: „*A demain!*“ M-am plîns la ghișeu, m-am zbatut și am spus o minciună: „*Mon père est mort!*“ Mi-era scîrbă de minciuna mea. Eram așa de deprimat, că m-au crezut, dar nu erau de vină, nu era șeful care trebuia să iscălească. În orice caz, să aștept... Am așteptat două ore, învîrtindu-mă năuc împrejurul unei bănci rotunde din mijlocul sălii. Pe la ghișeuri, funcționarele își șopteau între ele arătîndu-mă și invitîndu-mă milos să stau. Mă așezam pentru o clipă ca s-o pornesc iar. Și șeful, acel personagiu misterios care nu venea și pe care îl speram de cîte ori se deschidea vreo ușă! O cucoană, și ea cu necazuri, s-a dus să intervină pentru mine, ca să mi se dea drumul mai iute. Am lăsat-o și am suportat rușinea ca să se îngrijească străinii de mine!

Apoi a sunat clopotul de ieșire. Pe rînd plecau funcționarii. A venit atunci și șeful de la conferința pe care o avusese la etajul superior. M-am dus la el: „*A demain!*“ I-am spus tremurînd tot: „*Je dois partir ce soir! C'est mon père qui est mort!*“ „*Et qu'est ce que cela me fait?*“

Primisem răsplata minciunii mele scîrboase. Față în față, se aflau două excremente ale umanității!

S-a intervenit și am căpătat pașaportul în cîteva minute. Cu o jumătate de oră înainte de plecarea trenului eram la gară. M-am urcat în clasa treia, ca să-mi ajungă banii, și m-am plasat între doi negustori de zarzavat. Curînd am fost lăsat singur. Cum să descriu cele trei zile interminabile, învîrtindu-mă în compartimentul meu ca un lup într-o cușcă! Mă uitam la fiecare zece minute la ceasul meu de la mînă. Mă clătinaam la cea mai mică întîrziere. Vecinii mă priveau curioși. Elveția, Austria, Ungaria, România... Întîrzierile fatale din România, după ce venisem exact. Semnalele întreprinse de plecare de prin toate stațiile mici din Ardeal, pînă ce trenul să se pună în mișcare greoi. Ce mizerie!

Am sosit la miezul nopții. Am luat un automobil și m-am dus la prietena mea Gina. Am găsit casa întunecată și am sunat lung, de mai multe ori, pînă s-au aprins luminile. A apărut servitoarea somnoroasă, și cînd i-am spus că vreau să vorbesc cu domnișoara, m-a crezut nebun. A trebuit s-o conving. Mă temeam să nu se scoale părinții Ginei, pe care-i cunoșteam destul de puțin, dar am avut noroc. În sfîrșit, a apărut la o fereastră la etaj Gina, ținîndu-și o jachetă peste cămașă. S-a uitat buimăcită la mine. I-am țipat:

— Ce s-a întîmplat cu Irina?

— Păi s-a măritat cu Marcu. Sînt la Sinaia.

Am mai avut tăria să întreb:

— Și s-a putut să nu-mi scrii nimic din vreme măcar tu?

— Credeam că nu te interesează!

M-am retras cîteva metri în noapte. Am mai auzit de cîteva ori:

— Dar ce e cu tine, Sandule? Te-ai dus?

Apoi o fereastră s-a închis.

Eram sfărîmat și totuși mințea lucidă continua reflecțiile asupra mea. Nu credea că mă interesează... Vra să zică, nu-i făcusem impresia — nici ei, care trăise mai mult în preajma noastră — că Irina m-ar fi interesat cituși de puțin, atît fusesem de discret, atît părusem de indiferent și atît părusem de surizător față de toate fetele. Și o idee nouă îmi fulgeră: cum să nu aibă dreptate, cînd eu însumi, cu o lună mai înainte, n-aș fi crezut că mă interesează! Cînd apropiam cele două imagini ale mele de la o distanță așa de scurtă, nu mai pricepeam nimic. Și atunci mă întrebai șovăind: oare sînt normal?

Prăpastia din fața mea era deci mult mai adîncă decît crezusem.

A doua zi, la 5 dimineața, soră-mea Vana pleca la Sinaia. În cinci minute îi spusese tot ceea ce-i tăcusem ani de zile, și în alte cinci minute minunate Vana hotărîse ce are de făcut. Am așteptat două zile, făcînd kilometri în jurul curții noastre. Cînd știam că Vana trebuie să se întoarcă, i-am ieșit înainte cu trenul, la o stație intermediară. Cum m-a văzut dintr-un colț al vagonului, nedormit și galben, Vana mi-a făcut semn: „N-ai nici o grijă“. Și fără să mai aștept detalii, brusc liniștit, salutai o cunoștință din vagon, o domnișoară minunată de grație și căreia îi făcusem curte odinioară. Pînă la București ne-am întrecut în glume, în complimente, în aluzii sentimentale, în înțelegeri subtile și complice, iar eu păream (mi s-a spus mai pe urmă) extrem de nervos, dar extrem de fericit de succesul meu. Biata Vana nu știa ce să mai creadă...

Abia a doua zi Vana mi-a dat deslușirile (căci am adormit acasă imediat).

— De la hotel i-am trimes o carte de vizită. A venit imediat singură. A venit la mine și m-a sărutat. (Nu se cunoșteau decît din vedere.) E foarte dulce și prietenoasă. Părea un puișor de găină plouat. Prima întrebare i-a fost: „Unde e Sandu?“ Nu pricepea cum erai întors și n-ai venit s-o vezi. Parcă nu-și da seama de tot ce i se întîmplase și de obligațiile ei noi. Mi s-a plîns că îi e urît printre străini și că se preface bolnavă ca să fie lăsată în pace, că toată lumea o întrebă ce are și că asta o enervează peste măsură. Cînd a auzit că trebuie să reiau trenul seara, a exclamat: „Eu plec cu mata!“ Mi-a repetat de mai multe

ori fraza asta, cu toate că-i explicam de ce nu se poate. Era deznădăjduită cînd a trebuit s-o las. Peste o zi va găsi un pretext, va veni la București, va vorbi cu tine și veți vedea ce e de făcut.

Peste două zile, tocmai cînd mă nelinișteam din nou neavînd nici o veste, primii cîteva rînduri scrise pe o foieță de șocolată (fusesse pusă în mijlocul altei scrisori adresate lui Loulou; era o precauție ca să nu se observe nimic, deci acum era mai prevăzătoare decît se arătase în conversație cu Vana. Poate că Marcu bănuise ceva și pusese unele întrebări).

N-am putut să nu fac reflexia că hirtia de șocolată îi rămăsese de la nuntă.

Iată rîndurile:

„N-am venit căci acum sînt bolnavă cu adevărat. Te rog mult așteaptă cu răbdare. Eu voi veni imediat ce voi putea. Nu mă gîndesc decît la asta.“

După alte două zile, cum nu mai știam nimic, ca să treacă timpul mai ușor, m-am hotărît să fac o mică excursie la mare. M-a căutat în lipsă. Mă gîndesc ce o fi crezut ea de plimbarea mea tocmai atunci? În orice caz, dacă rolurile erau inverse, ce concluzii complicate aș fi tras eu! Dar mie mi se părea firesc și nu știam de ce Vana mă privea mirată. I-am trimis veste să vie pe la mine și spre seară a sosit. Și acum, dacă aș putea povesti scena exactă dintre noi, dacă mi-aș mai aduce aminte de tot ce constatasem atunci, în timp ce conversația evolua! Căci luam parte la scenă și în același timp observam, eram în același timp, după obiceiul meu, actor și public, actor cuprins de pasiunea rolului, și public prodigios de curios să audă toate vorbele, să vadă toate personagiile și chiar decorul. Aș vrea să transcriu cu fidelitate tot ce gîndeam atunci, cu toate că acum, cînd sînt calm, nu mai sînt absolut convins de perfecția supozițiilor mele de atunci. Să refac clipele acelea, chiar dacă ar trebui să le neg mai apoi în tot ceea ce au ele interior.

Bineînțeles, am uitat multe lucruri, așa că nu voi transcrie decît cîteva momente care nu se leagă imediat, dar care, în general, formează o atmosferă.

Mai întâi mi-am preparat intrarea. Când mă va vedea pe neașteptate, orice izbucnire de a ei va fi mai sinceră. Contam pe surprindere. Am spus servitoarei, care trebuia s-o introducă în cameră, să-i spuie că nu voi veni decât mai târziu, cu toate că eram acolo de mai-nainte.

Cum se făcuse noapte și lumina nu era aprinsă, nu m-ar fi văzut imediat. M-a găsit însă de îndată ce a intrat și n-a avut nici o tresărire. Efectul meu fusese ratat. Am sărutat-o ca pe o străină și nu știam ce să ne spunem. O simțeam transformată. Cum prevăzusem altfel întâlnirea noastră, rămăsei deconcertat și-[mi] simții capul vijiiind. Totuși, făceam reflexia cu oarecare dispreț: „I-a făcut un palton nou, ridicol. Dar pălăria o cunosc.“

Voi să-mi spun gândul ca un început al pedepselor ce trebuiau să vină, dar atenția îmi fu atrasă de altceva. Începu să-și scoată mănușile cu febrilitate, și știam precis că și le scoate ca să-mi arate că nu are verighetă. (O pusese probabil cu cinci minute înainte în poșeta de alături.) Atenția asta față de mine, arătată cu așa de puțină discreție, adusă ca un plocon, mi se părea stângace și stupidă, totuși, m-am crezut dator să-i mulțumesc cu efuzie. Mi-a primit mulțumirile fără tresărirea pe care ți-o pricinuieste trecerea de la un gând la altul, probă că interpretasem bine gestul ei. La primele mele întrebări, a aprobat cu totul observațiile mele făcute în marginea scrisorii ei trimise la Paris. „Ai dreptate, nu putea să mă oblige nimeni să fac pasul acesta, dar trebuia să fac ceva cu mine. Acum e prea târziu.“ Repeta vorbele aspru, fără modulații, ca pe o lecție pe care și-o învățase din vreme. Am certat-o, i-am adus aminte de trecut, dar ea repeta tot cu aceeași voce răstită: „Acum, nu, dar poate mai târziu!“

Nu recunoșteam aluatul moale căruia îi putusem da orice formă. Mai ales nu semăna deloc cu aceea pe care mi-o descriesese Vana. Se întâmplase ceva între timp, poate citeva argumente venite bine. Care, niciodată nu voi ști...

Și atunci am țipat în ajutor, ca cineva în fața unui pericol. A sosit biata Vana, care veghea prin apropiere.

— Vana, nu vrea să rămână cu mine!

Țipătul meu sună strident, și Vana nu pricepea transformarea Irinei.

Am început să pling nenorocit într-un colț al camerei. Știu însă că și în clipele acele groaznice îmi dam seama de mine și de ceilalți. Era perversitate. De altfel, luciditatea în astfel de clipe poartă numele de perversitate. Dar nu-mi caut scuze, vreau să mă cunosc întreg. Știu că gindeam atunci, în același timp, că aș fi putut să-mi rețin firea de aș fi voit, dar mă lăsam în voia nervilor ca să impresionez. Știu apoi că de nu-mi alesesem locul unde căzusem istovit, mi-am dat seama imediat că așa, la o parte, singur, păream și mai de plîns. Vocea mea dezolată, tot pentru efect s-a adresat Vanei, peste capul Irinei: „O să mă omor!“ Mulți spun la necaz vorba asta ce nu angajează la nimic, nimeni nu are timpul însă, în momentul acela, să se întrebe de e adevărată. Eu am reflectat limpede: „Asta desigur n-o voi face-o!“ Căci eram mereu dublu. Și nu numai atât. În același timp aveam remușcări pentru această examinare continuă, care făcea ca emoțiile mele reale să fie oarecum falsificate. Nu-mi dam seama cum toate aceste puteau exista în mine deodată, dar împletitura lor era așa de strînsă, că păreau suprapuse. Întocmai ca la o orchestră unde viorile trebuiesc să fie acompaniate de fagoți și de contrabași.

Izbutisem. A venit nebună la mine, plîngînd în hohote, caldă, mîngîindu-mă, îmbărbătîndu-mă, fără nici o jenă față de Vana. De altfel, Vana părăsi discret și tragic camera.

— Nu fi supărat, căci stau cu tine! Mă auzi tu? Stau cu tine! Orice s-ar întîmpla, stau cu tine! Doar tu ești toată dragostea mea!

Pînă a plecat, a rămas așa. Am uitat ce-am mai vorbit. Mi-au rămas doar cîteva cuvînte de ale ei și gîndurile mele cu care le întovărășisem. Astfel, a izbucnit deodată disperată: „Știi, n-am mai citit nimic interesant cu nimeni!“ Fusese mîndră de lecțiile ce i le dasem și acum se găsea sacrificată că trebuise să renunțe la ele. (Mă refer la părerea generală pe care și-o făcuse, grație mie, asupra ocupațiilor intelectuale. În practică zăbovea pe cît putea la treburi mărunte și n-avea curajul să se apuce singură de ceva serios.)

Am întrebato șovăind:

— Ai fost a lui?

— Nu, m-am prefăcut bolnavă. Acasă ceilalți îi făceau aluzii, și el, săracul, n-a spus nimic!...

Îmi inchipuiam scena, regăseam conversațiile „strada Dudești“ pentru care aveam repulsie. Acel „săracul“, spus nu ironic, ci cu o reală compătimire, mi-arată că Irina începuse să-și examineze noul partener.

— Și cum te-ai măritat cu el așa? Ai făcut ceva?

Mi-a dat un răspuns artificial și grăbit:

— Nu, n-am făcut nimic! N-am vrutsă știu de nimic!

Nu știu de era adevărat. În orice caz, tonul ei demonstra că o preocupase gândul acesta. Ce departe eram așadar de muntele de la Sinaia de pe care trebuia să se arunce în spațiu!

Apoi, nenorocită:

— Dar în afară de aceasta, toată sînt murdară! Cum mă mai primești tu cînd toată sînt murdară!

— Cum ai putut să-ți dai gura lui?

— Nu, asta nu, tu știi că mie nu-mi place asta! (Aluzie la buza ei inferioară, care singera imediat.)

De ce spunea asta? Voia, cu toate îmbrățișerile nebune ce-mi veneau acum, totuși să mă hotărască s-o las? Sau coteau remușcărilor și voia să ispășească?

— Și cum ai putut tu la primărie spune „da“?

— Nu, eram pe altă lume, n-am spus nimic!

Iarăși da impresia, pe care o dase de multe ori odinioară, că jucase rolul într-un anumit fel, ca să se vorbească de dînsa. S-ar fi spus cu maliție și curiozitate: „Se mai gîndește la celalt“ și, în același timp, prin astfel de mici ezitări, își ușura conștiința.

— Și la biserică, Irina! (Adică cu lămiță, cu flori și bomboane.)

— Dacă ei au vrut!

În fine, era răspunsul ce o cuprindea întreagă! Așa cred că era ea. Incapabilă să reziste unei rugămînți din partea altora. În voia tuturor, întocmai cutiei de bomboane cu floricele albe pe care o arunc în mare. Și apoi adăugă, ca și cum ar fi simțit că e nevoie de o reparație față de mine.

— Dar a fost foarte simplu totul!

În credința că fraza asta m-ar fi putut consola nu se demonstrează toată ușurința ei? De altfel, în practică, cu

resursele ei, nici n-ar fi putut face ceva complicat. Totuși, cu toate aceste gânduri, mă liniștisem. Nu mi se mai părea că prezența Irinei mi-e absolut indispensabilă, cel puțin deocamdată. Se făcuse de mult noapte și voiam să se ducă la dînsa. Avea a doua zi să-și spuie voința ei de a se despărți. Dar din nou, desperată, mă rugă.

— Nu mă lăsa acolo! Ia-mă cu tine!

Și în tonul ei nu era părerea de rău de a mă părăsi, pentru oricît de puțin timp, ci frica de a nu putea suporta discuțiile care o așteptau. De-aș fi vrut atunci, aș fi putut face orice cu dînsa. Dar redevenisem același pe care-l cunoscuse ea odinioară, nesigur de sentimentele mele, ezitînd, voind să amîn orice hotărîre definitivă. Încet, am coborît-o în stradă. Acolo i-am surprins o privire dosnică, parcă frica să n-o vadă cineva. Încă de cîteva ori: „Nu mă lăsa!“ Apoi a oprit un automobil.

— Acum cu automobilul!

Și iarăși un răspuns din acele care-i caracterizau toate slăbiciunile:

— Nu-i nimic. Acum el plătește!

...Suflețel moale! Ca nisipul dimprejur, cu care mă joc în voie ca să-mi mîngii mina. Dar cu toată observația mea, aveam o satisfacție imensă. Irina făcuse caricatura întregii ei afecții pentru acel Marcu. N-aveam să-l invidiez niciodată, chiar dacă, sărmanul, ar fi ignorat rolul pe care fusese silit să-l joace, sau ar fi avut mai puțină perspicacitate ca mine, sau ar fi interpretat cu bunăvoință mici gesturi de ale Irinei neconvenabile pentru el, s-ar fi consolatat filozofic zicînd că așa e lumea și s-ar fi agățat pentru mulțumirea lui proprie de mici gentilețe în care Irina ar fi fost sincer duioasă, dezinteresată, îndatoritoare sau gravă.

La fel cu acel care, fericit de marea cu imensele ei bogății de culoare și de sunete, și-ar lungi trupul trîndav pe nisip, după ce l-ar netezi și ar îndepărta toate ierburile ude sau scoicile prea tari. Căci pe ce și-ar clădi Marcu construcția fidelității Irinei cînd ea a avut atîta ușurință față de mine, care-i fusesem o dragoste, și nu un expedient? Și ce fel de viață e aceea fără de nici o încredere? Ne-am despărțit stingaci. Mi-a aruncat Irina o ultimă privire piezișă și eu mi-am fluturat mina încetîșor. Apoi a dispărut în noapte. A doua zi eram la Gina. Ființă încîntătoare,

dar lipsită complet de judecată precisă (dar avea să arate mai târziu, în dragoste, o voință uimitoare).

— Am fost la biserică.

Părea cam zăpăcită. Cum m-a văzut, a lăsat pe toți și a venit la mine. Nu voia să mă părăsească. Nu știau ceilalți cum s-o întorcă.

Desigur, faptele nu se petrecuseră fără oarecare tulburări nervoase pentru Irina. Va fi crezut și ea că face gestul imolării. Apoi Gina, prietena noastră comună, nu-i aducea o ultimă imagină a mea?

În ziua aceea, trimisă de mine, Gina s-a dus s-o vadă. I s-a povestit imediat unul din gesturile Irinei. Unul din ei critica o vorbă de a mea, într-adevăr urită, dar Irina mi-a luat apărarea. „E doar așa de copil încă!“ Și de aici concluzia. „Tot se mai gîndește la el!“ Rămase singure, Irina i-a povestit multe, despre dragostea noastră, despre gelozia ei.

Vorbea duios și șoptit, ca de un mort căruia i-ai încerca pentru ultima dată portretul fizic și moral, în timp ce carnea i s-ar face, cu fiecare clipă, mai galbenă și mai tare.

Cum nu mai știam nimic, am trimes-o pe Gina după vești.

Și atunci Gina a asistat la o scenă de un comic monstru și, desigur, păcat că n-am văzut-o ca s-o descriu. Cred că era așa de interesant, încît aș fi uitat că mă privește personal și m-aș fi amuzat ca la teatru. Irina în mijloc și toți ceilalți pe de lături. Secretul plesnise. Marcu întreba buimac: „S-a putut să ai un așa mare secret *sufletesc* și eu să nu știu nimic?“ Ceilalți țipau pe diferite tonuri: „Rămii aici!“ Gina întreba: „Ce faci, vii cu mine?“ Și Irina se zbătea: „Ce să fac?“ Scena a durat, se pare, mai multe ore. La urmă a rămas cu ei, după cum cu două zile înainte, la imprecategoriile mele, rămînea cu mine. Depindea deci de moment. E greu de știut dacă în toate întîmplările ei avea și ea vreo hotărîre personală. Ființă ușuratică și irresponsabilă. După o zi, înainte de a pleca la Sinaia, a trecut pe la Gina. Remușcărilor o frămîntau. Mi-a trimes veste că „se va gîndi toată viața ei frumos la mine“ și că „mă roagă să nu fac nici o prostie“ (să nu mă omor poate). Oamenii rămîn greoi sau ușurateci orice s-ar întîmpla cu ei. Căci ce rost aveau vorbele ultime? Trebuiau să mă conso-

leze! Ca și cum ea nu m-ar fi învățat că vorbele, cu toată siguranța tonului, cu toate lacrimile și promisiunile, n-au decit o valoare momentană.

Asta era într-o vineri. Duminica plecam la Paris. Și cînd Vana m-a rugat să mai întirzii ca să mă întremez:

— Imposibil, zisei, vreau să asist la deschiderea Salonului de toamnă!

Și nu mințeam pe de-a-ntregul.

Porspoder, în Bretania, la ocean.

Ce va mai fi? Și acum să-mi continui romanul? Sau să-mi încep altul? Încă unele momente de durere ascuțită? Și altele de indiferență totală, cînd te îndoiești că a existat ceva? Și alteori numai reverii poetice în preajmă?... Gînduri care apar și dispar, sau numai se întrevăd, ca un înotător pe valuri... Folosind, ca și înotătorul, doar ca un detaliu de curiozitate și de variație în decorul multiplu...

Căci, sub soarele voalat, marea s-a unit perfect cu cerul. Și în fața imensității auguste, bieteile mele gînduri sînt minuscule și nepotrivite.

Totuși, aventura mea va fi legată de mine, orice s-ar întimpla. Mi-a luat o serie de prejudecăți și mi-a dat altele. O voi uita-o deseori, dar și în momentele de uitare voi privi lumea altfel, numai din pricina ei. Lîngă mine, pe nisip, s-a întins Colette. Colette e fragilă și vaporosă, piciorul ei mititel abia atinge pămîntul, vorba ei sună ca cristalul lovit încetîșor cu un cuțitaș de argint. A ieșit abia din mare, apa scînteie pe dînsa și pare o naiadă obosită. Respiră ușurel, ca și cum s-ar prelinge pe corpul ei o adiere, și sinii mititei îi tremură ca două frunze gemene. Cu brațele pe șolduri, pare un vas grecesc în care sînt închise mirodenii. Acum, cînd se încolătăcește în jurul trupului meu, e o iedă pe care a plouat.

Nu cunoșteam de mult, dar n-o găseam de nici o însemnătate. Mă preocupau alte gînduri. Și-a trimis un an de zile, de peste drum de mine, sclipirile ochilor, ca doi pescăruși, în zadar. Și odată, cînd am văzut-o în plin soare, am fost uimit de apariția ei minunată. Am chemat-o și a venit umilă, despuiată de orice pretenție personală, fără nici un gînd ascuns. O port acum pretutindeni cu mine și pun

în ea sau iau din ea, ca dintr-o casetă, toate gusturile mele. Viața dintre noi i se pare un miragiu, cea mai mică despărțire un chin. Știe tot ce-mi place și ce-mi displace și mă păzește fără odihnă să nu mi se întâmple ceva. Lângă mine, pe nisip, e amorțită de oboseală. Totuși, de cite ori îmi fuge mâna în lungul corpului ei, îi tremură carnea. Și ochii ei enormi, negri cu străluciri albastrii, mă privesc neconținut. E în stare să adoarmă cu ei deschiși, numai să mă vadă. Dar eu n-am liniște. Aplecat deasupra lor, mi se pare că au adincuri așa de vaste, ignorate de noi amândoi, că mă cutremur. Asemenea călătorului care, pe vaporul cel mai sigur, se cutremură în fața valurilor veșnic reîncepute.

Stau singur în seară, insulele s-au subțiat, au devenit transparente, au plutit pe valuri și apoi au dispărut. Numai cerul și apa, alburii și ondulate, formind împreună o imensă scoică deschisă. Un om mărunț vine la mine și aud nisipul scârțâind sub pasul lui. E factorul, care mă cunoaște, îmi lasă o scrisoare, apoi pleacă după ce-mi aruncă amical:

— *Toujours pensif, mon petit? Ça ne sert à rien!*

Rup anvelopa în bucățele mici, pe care le arunc una câte una, de cite ori un val se subțiază pînă la mine. Apoi citesc cu greu din pricina nopții. E de la Gina.

„Știi, dragul meu prieten, o veste mare: Irina a murit. Sărmana! Un accident. A căzut de pe vârful unui munte, la Sinaia.“

Pentru un moment am rămas fără de nici un gând. Apoi, un tremur ciudat prin tot corpul. În sfârșit, înțelegem. Nu mai era nici o îndoială asupra bietei nenorocite. Toate interpretările mele asupra ușurinței ei au fost false. Sau așa sînt oamenii. Pot să urmărească un scop mare și să aibă momente de distracții și de mici plăceri inofensive. Acum înțelegem totul. A fost convinsă că-mi este de prisos și dispăruse. Și, supremă abnegație, preferase să-mi pară ușurată, numai să n-am remușcări. Nu-și închipuise că voi pricepe-o imediat. Bineînțeles, nu se putuse jertfi fără ezitări, dar la urmă învinsese. Așa cum mi-o spunea ea odinioară, și la supărare și la bucurii. Așa mică, a fost în stare de un gest mare! Ea, care se îndoia sub hotărârile tuturor, a fost în stare de o hotărâre proprie grandioasă. Poate că a fost ademenită de spațiul de sub ea. Sau, dacă

n-ar fi avut atunci ocazie, n-ar mai fi făcut nimic altădată, s-ar fi obișnuit cu noua ei viață, cu vremea ar fi început chiar să-i placă și să se mire de vechile ei disperări, numindu-le „nebunii de copil“. Dar, măcar pentru clipa aceea, a fost măreață. A stricat toată arhitectura presupunerilor mele.

A arătat că eu sînt cel ușuratec, căci n-am fost în stare decît să mă zbucium. Și noua mea durere de acum, nemîngiată și poate eternă, totuși e limpede, netedă, ca a cuiva care nu mai are nici o nelămurire. Și aceasta numai grație ei.

Nu se mai vede nimic. Cerul s-a apropiat de mare, scoica uriașă s-a închis, cuprinzîndu-mă. Și dacă ar pune cineva urechea, ar auzi desigur accente elegiace, însă prinse în cadențe măsurate după regulele clasice, ordonate și cumînți:

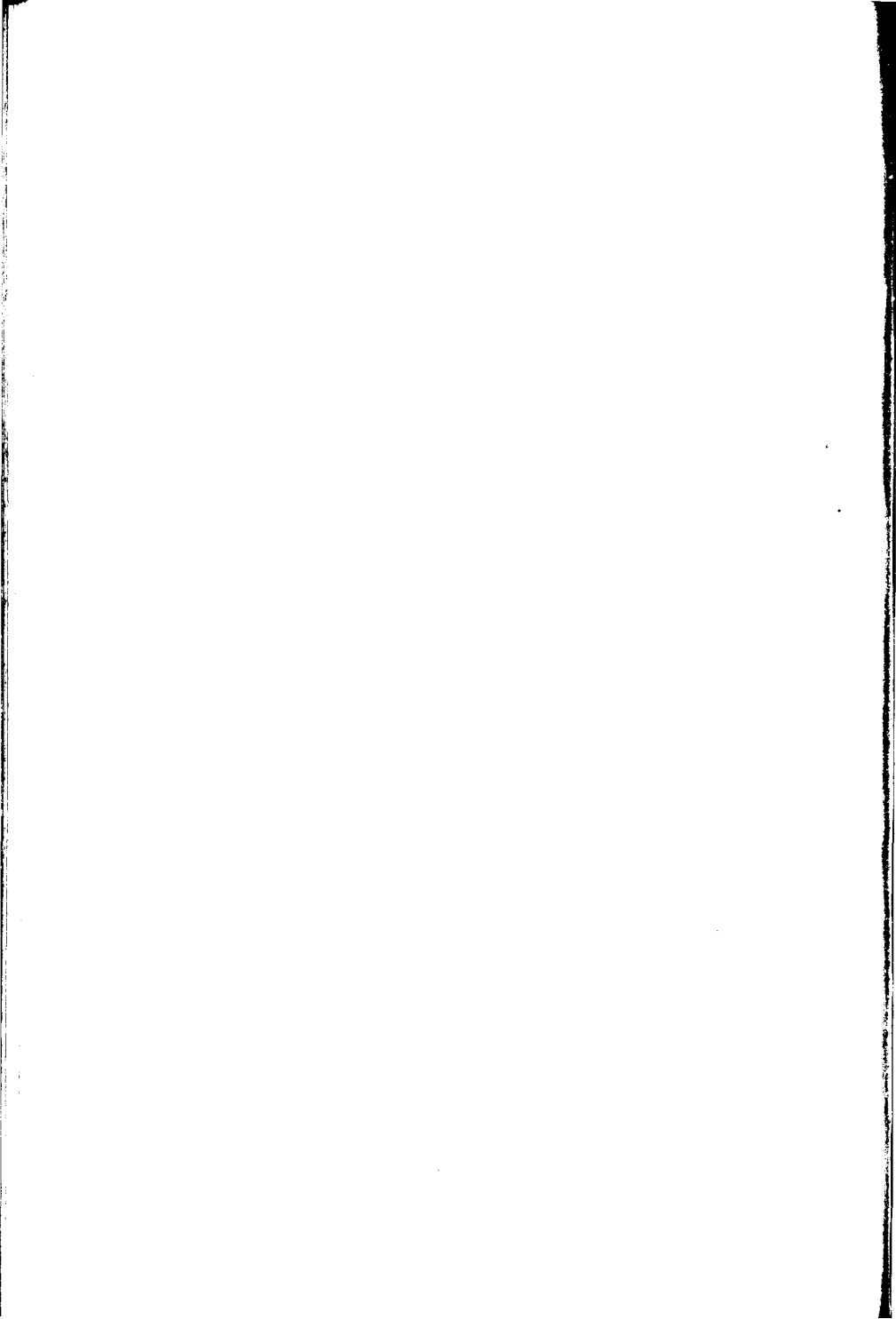
POATE A LUNECAT...

Paris, 1926

Porspoder, 1929

PARADA DASCĂLILOR

În memoria lui G. Aburel,
citor prodigios și suflet delicat,
cu care am discutat de atâtea ori
despre această carte.

Orice carte cu veleități de creație trebuie să pornească de la observații necruțătoare asupra ta sau asupra altora. Asta nu înseamnă să scoți fotografii. Aceste observații le combini, le retușezi, le gradezi după legi proprii pe care n-ai putea să le explici.

Nu trebuie ca cineva să se recunoască în *Parada dascălilor*.

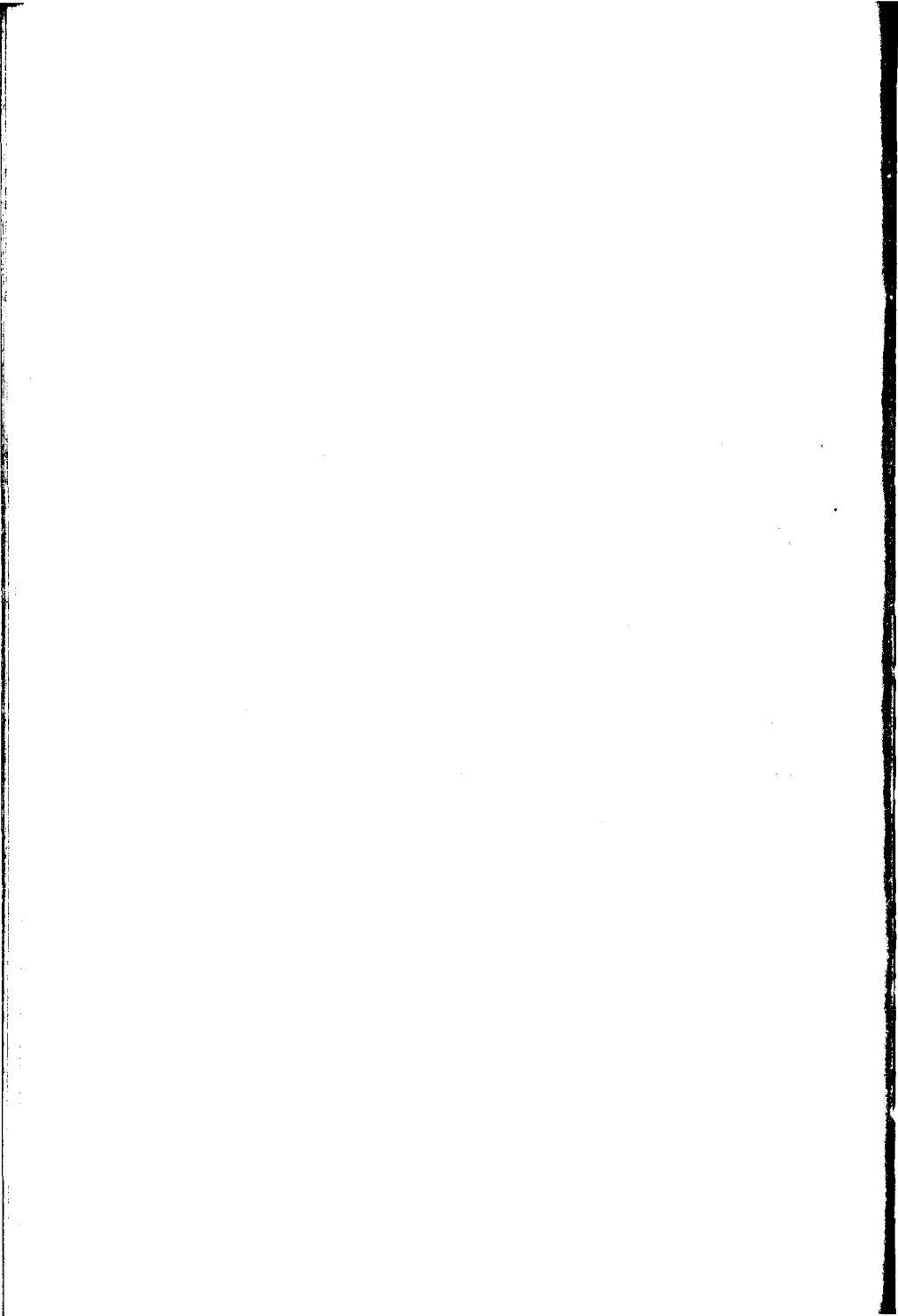
Pentru a construi fiecare siluetă am întrebuințat gesturi sau vorbe de la mai mulți oameni, de la mai multe școli din diferite orașe, uneori chiar în afară de școală.

Din fericire, în țara aceasta mai există mulți dascăli care merită admirație și atenție pentru știința și sacrificiul lor zilnic.

Cu precizie n-am voit să redau decît atmosfera.

Strunga, 1931

AUTORUL

Liceul tîrgului. . o clădire gălbuie cu două etaje. În faţă, cîteva straturi cu floricele. Subdirectorul (codirectorul, cum îşi zice), d-l Boiu, cu faţa de Hindenburg¹ paşnic, cu picioarele larg despicate, pe care-şi balansează trupul, şi cu beţişor în mînă, parcă păzeşte florile pentru eternitate.

Un covoraş la intrare cu: „Bine aţi venit!“ Dar, abia ajuns la el, d-l Boiu îţi aruncă dintre straturi: „Nu uita să-ţi ştergi bine picioarele“. Şi, abia intrat, pe perete, sculptată această învăţătură, cu un chenar artistic lucrat de d-l Frunză, profesorul de desen:

Uşor conduci pe un netot
Dar mai uşor pe cel cuminte.
Pe-un semidoct, nici tu, Părinte,
Nici zeii cerului nu pot !

Pe culuar, d-l Hanibal Ionescu, profesor de filozofie (cel ce-a stat un an la Berlin). Meditează... Spinoza, Kant?... Nu. Deocamdată numai:

— Ai auzit ce formidabilă palmă dă corpului profesoral noul director? Vrea să dea ora de drept de la clasa extra-bugetară pîrlitului de Fanache. Mie mi se cuvine. O să ajungem muritori de foame. Dar o să fac raport la minister.

D-l Hanibal — trup imens, cu barba inelată şi cu capul deseori aplecat. Vorbe caracteristice: „evident“, „în definitiv“.

Pe culuar trece durduliul Viță, numit de curind inspector de specialitate. D-l Hanibal îl oprește: „Închipuiește-ți, domnule inspector“...

N-am răbdare. Surid ceremonios lui Viță, ating degetul întins generos de d-l Hanibal (nu dă mina întreagă, căci se teme de microbi) și intru în cancelarie. Aici mă așteaptă, umplind camera de zgomot și curente, ventilatorul: ideile largi ale noii direcții. (D-l Boiu pretinde însă că numai grație lui a fost introdus, și de cite ori se învirtește, are un suris plin de satisfacție.)

În cancelarie, discuție vastă.

La masă, directorul nou, grav, sprincenat, gras, preocupat de mersul școalei. Alături, d-l Biju, cavalier tomnatec, „pițigoi bătrîn și tandru“, cu nas ștregar și cu suris pe buze, cu mustăcioara isteată, cu floricea la butonieră, matematician, specialist în astronomie, arătînd domnișoarelor cu dexteritate stelele (profesor la toate școlile de fete). Cititor neobosit de romane sentimentale, în care se lăcrimează și se suride perpetuu. Melancolic deseori după ultima lui tinerețe, care trece. Asta nu-l împiedică să fie director la o fabrică de bere. De altfel, suflet minunat.

Lîngă d-l Biju, d-l Frunză, 50 de ani, maestrul de desen, ras, impozant, dar zîmbitor, cu lavaliera fluturîndă, trasează cîteva linii pe sugativă imaculată. (Nu e d-l Boiu să-l vadă.)

Pe un taburel, maestrul de muzică, d-l Duțu, cu breton și cu lavalieră. Într-un colț tăinuiește și ride pe infundate Sf. Treime, noua generație de dascăli: geograful Borș, scurt, gros, tot păr negru; popa Chitic, semn de întrebare; Simionică, băiat bun, dar bolnav de epilepsie. De lîngă ușă, d-l Popică perorează. E sculptorul tirgului. A sculptat pe toți foștii directori ai liceului. În afară de aceasta, are și o nouă invenție de aeroplan. (Planurile au stat expuse cîteva ani la librării și apoi chiar la tutungerii, alături de cea mai însemnată pictură a d-lui Frunză: *Venus la mare*. Pe valurile albastre, Venus goală, roză toată de emoții. Mai tirziu, în urma intervenției directorului, îngrijat de reputația școalei, d-l Frunză a adăugat o pînză ca să acopere anumite părți ale corpului impudicei Venere.)

Discuția e aprinsă. D-l Popică se agită și, ca să convingă, jură pe nerăsuflăte.

Popică (june pudrat, părul în vînt): Jur pe mama mea, pe viața mea, pe aeroplanul meu!

Ultima vorbă a fost însă imprudentă. D-l Biju îl apostrofează: Mai lasă-ne în pace cu aeroplanul d-tale, că ne-ai plictisit!

D-l Popică: Cum vă permiteți să vă atingeți de ce am eu mai sfînt!

Popa Chitic: Ce sfînt! Prostii curate!

Biju (șipînd brusc): Mie să-mi arăți calculele dacă vrei să te cred!

Directorul (sesizîndu-se): De altminteri, tinere, nu-ți permit să fii farseur într-o cancelarie de profesori!

Părintele Chitic (conciliant, în spiritul Bibliei): Titulescu a făcut toate calculele și tot n-a reușit să formeze guvernul.

Borș (spiritual): Întîi ți-ai făcut parașuta și apoi aeroplanul.

Biju (mai îmbunat): Gîndește ce greu e: lipsește un milimetru, și te-ai dus.

Popică (mai pus la punct, dar nerenunțînd la idee): N-aveți grijă, că eu pun totdeauna un milimetru în plus. (Și iese.)

Directorul (cu regrete și cu oarecari scrupule): Prea am fost aspri cu bietul băiat! De altminteri, așa se nasc geniile, din nimic. Cine știe, unul la un milion, te pomenești că are dreptate.

Maestrul de desen Frunză (intervine): Ce dreptate, d-le director? N-am văzut eu desenele lui? Niște mîzgăleli.

Borș (tranșează): Din moment ce profesorul specialist spune că sînt mîzgăleli!

Totuși, le pare rău de răcnete, și, cum Popică reapare, Biju îi spune prietenos:

— Foarte bine l-ai sculptat pe director. Felicitările mele!

Directorul: D-voastră ar trebui să vă dea să lucrați statuiele de prin piețele publice. Așa, nu vezi pretutîndeni decît niște vulturi care se pun pe ei. Scuză expresia, dar cînd vorbești de artă e voie.

Intervin: Statuiele, chiar cele mai bune, nu sînt apoi așezate la locul potrivit. Statuia lui Ovidiu din Constanța, o copie bună, ar fi putut fi așezată la mare.

Frunză (ca pictor, intervine obligatoriu. De altfel, deoarece are o vilă la Mamaia, pe care o dă cu chirie vara, crede de datoria lui să ia partea frumuseților Constanței): De ce la mare? În piață stă foarte bine.

— Ar avea o importanță simbolică. Desigur că Ovidiu la mare și-a petrecut mai ales vremea, s-a chinuit, a privit nostalgic în depărtări. Și dacă ar învia, n-ar mai recunoaște nimic familiar în ulițele actuale.

Frunză (rănit de cuvântul „uliță“): Ulițe erau atunci, nu acum, când totul este pietruit cu piatră cubică sau cu asfalt.

(Exasperându-l): Fără îndoială, statuia lui Ovidiu la mare ar fi trebuit plasată.

Frunză: Eu știu că statuile trebuiesc așezate totdeauna în mijlocul piețelor. Așa e și obeliscul din Piața Concordiei la Paris, și așa este pretutindeni. Bine s-a făcut când s-a pus statuia lui Ovidiu în piața din fața primăriei!

— Pentru ca dumneata, bîndu-ți cafeluța la cafeneaua de peste drum, în timp ce muzica militară cîntă, s-o poți admira.

Frunză: Parcă la mare nu sînt cafenele și nu cîntă, vara, muzica militară?

(Pauză. Apoi continuă mai împăciuitor): Niciodată statul nu se pricepe să ajute pe artiștii adevărați.

Borș (cu o umbră de invidie): Lasă, că dumitale ți-a dat să pictezi biserica din Arginți.

Frunză: Și-o să mi-o plătească la Sf. Așteaptă! (O lungă înșirare a necazurilor cu biserica.) Și, pe deasupra, trebuie să-l fac pe episcop în mărime naturală. I-am spus: „Păi am mai făcut o dată pe sfinția-ta acum trei ani“. Și mi-a răspuns: „Da, dar vezi, fiule, pe atunci aveam barba mai scurtă și nici n-aveam atîtea decorații“.

Ușa se întredeschide și apare figura speriată a bătrînului pensionar Gută: trup interminabil, la butonieră cu o floare proaspăt șterpelită de pe straturile d-lui Boiu. Apare, ca un meteor, la mici intervale, la înscrieri, la teze, la examene, și mai ales la darea situației de sfîrșit de an.

Acum anunță grabnic: Un inspector!

Secundă de reținere.

Borș face: Hait!

Directorul zorește pe profesori: Haide, ocupați-vă, faceți ceva... Care inspector?

Dar Guță își descrețește fața într-un ris plin de spirit: Financiar!

Frunțile se luminează, dascălii rid, și directorul îi aruncă prietenos: Măi, Guță măi, ai îmbătrinit și tot ghidus ai rămas.

Dar risul își schimbă direcția.

— A sosit și președintele P.J.B-ului.

Și dascălul de germană apare, bătrînul evreu Adolf Ițcovici. (Pornografia P.J.B. o îndrept, spre dezlegare, amatorilor de cuvinte încrucișate. P = trofeu; J = nație; B = vîrstă.) Mic, umflat, cu burta atîrnînd balonată și cu pantalonii pe vine; și cu fața ciupită de vărsat, coșuri, fire de păr, puncte de toate culorile. În bloc colorată în roșu, și nasul mai ales luminează. Buza groasă, limba groasă, într-o veșnică mișcare ca să povestească vreo snoavă porcoasă și totdeauna cu succes pe lingă dascăli. Unii rid, alții repetă, alții cer explicații, și preasfînta față bisericască popa Bartolomeu, care spune și el astfel de snoave, dar mai rar, chiar îl invidiază. Și în gura lui Adolf toate națiile și toate vîrstele au cite o pățanie. Dacă s-ar stringe colecția lui, s-ar putea face Rabelais. Păcat însă că dascălii le înregistrează pentru scurtă vreme. De altfel, am constatat că dacă Adolf se repetă, dascălii exclamă: „Parcă ai mai spus-o o dată“. Dar rid cu aceeași poftă. Pentru atîtea merite a fost făcut preșident la P.J.B.; societate care are multe filiale: „Adormirea“, „Veșnica pomenire“, „Nu învie morții“ etc. ...

Adolf Ițcovici începe să povestească:

— A fost odată o damă...

Dar fu întrerupt de Simionică, prada unui atac de epilepsie. Cîțiva dascăli întorc capul. Borș îl susține. Directorul reflectează pentru a suta oară: „Trebuie să raportez la minister“. (Dar știm cu toții că nu se va hotări să o facă.) Frunză povestește:

— Am găsit într-o zi clasa I țîpînd de groază. Avusese un atac. Apoi face pe darnicul: Mai bine îi dăm cu toții ceva lunar și să stea acasă.

Simionică își revine. Și curînd, ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat, Adolf Ițcovici își reia povestirea:

— A fost o dată o damă...
Reîncep risetele.

★

Să vă prezint pe maestrul de desen: Alexandru I.C. Frunză. Întotdeauna am avut impresia că el ia viața ușor. În vîrstă de peste 50 de ani, avusese ocazia să aibă destule deziluzii, și totuși era fără riduri, cu ochii fără nimic tulbure, cu gura veșnic zîmbitoare. Impozant, îngrijit la îmbrăcăminte, cu lavaliera în vînt. Avea o mulțime de indeletniciri: desena, copia tablouri, era expert la tribunal, asista la orice reparație a liceului, la așezarea vreunei plăci comemorative, a vreunui tablou sau numai la „reorganizarea” spălătorului; închidea ochii pe jumătate, cerceta proporțiile și opina. Era reprezentantul tuturor societăților de turism din București, și neostenit căuta noi membri. (Dascălii, principalii nostalgici după toate excursiile, promiteau, dar în practică nu mergeau, mereu ocupați cu reparația vreunei case. Se consolau, indiferent de vîrstă: „Las' la anul!”) Era reprezentantul școlii în sălile de cinematograf, unde trebuia să prindă pe elevii intrați fără voie. Dar ocupația cea mai importantă o avea la începutul anului. Făcea orarul. Și atunci, toată dascălimea îi zîmbea, îl întreba de sănătate, îl căuta, îl invita: „Ce faci, Frunzuliță?”; „Salve, Frunzulescule!”; „A sosit și Frunză-n dungă!”

Față de această febrilitate, Frunză păstra același zîmbet, accepta orice pretenție nouă în aranjarea orarului și reîncepea munca fără să-și piardă răbdarea. Și cînd totuși vreun dascăl nu era mulțumit, atunci se alerga la mijlocul cel mai sigur de a-l face pe Frunză să transforme pentru a suta oară orarul. Se reflecta: „Ce vrei, a îmbătrînit!” Era de altfel spiritul pe care și-l aruncau cel mai adesea dascălii și care cădea pe umerii, cu grijă conservați, ai lui Frunză destul de greu. Într-o zi, unul spuse lui Guță, astfel ca să fie auzit și de Frunză: „Săracul Frunză, nu știu ce are. Tare mai arată bătrîn de la o bucată de vreme!” Și șandramaua de 70 de ani, cu floarea șterpelită de pe straturile d-lui Boiu la butonieră, a oftat. „Nu mă bucur deloc, căci ea miine o să fiu și eu ca el.” Frunză zîmbea galben.

Bun gospodar (căci numai lavaliera evoca legăturile lui cu arta), cînd erai cu el pe stradă trebuia să te oprești

la toate dughenile, căci pretutindenii avea treabă, într-un loc avea ghetele la cirpit („la perfecție“), în altă parte un tablou la încadrat și în altă parte reparația tocului rezervor. În casă la el — mergeam deseori, căci voia cu orice chip să vorbească franțuzește — avea copii după tablourile celebre și statuia nelipsitei Venus din Milo. Într-un colț, albumele cu fotografii după tablourile din muzeele pe care le vizitase, și pe o etajeră (cu ce ocazie?), partituri după opere italienești: *Lucia de Lamermoor* sau *Traviata*. Mai avea colecționate și toate regulamentele școlare și mersul trenurilor, pe care își pusese darnic, la diferite pagine, parafa. În bufet, întotdeauna, ceaiul cel mai scump, vinul cel mai bun, mierea cea mai curată, fructele cele mai apetisante. Întotdeauna îl găseam ocupat la masa de scris. Cîteodată, cu lupa identifica o scriere pentru tribunal, altădată făcea diferite schițe ale unei noi șepci de liceu sau un nou aranjament al numărului pe mîncă și altă dată lucra la ilustrarea aritmeticii de clasa I primară, al cărei text era făcut de profesorul de matematici Biju. Lucrate cu cea mai mare băgare de seamă, se înșirau pe o coală de bloc, pentru explicarea numerelor, patru cuie, cinci batoane, șase cireșe și șapte giște.

Pentru această muncă într-adevăr serioasă, Frunză renunța la monoclu și-și punea bătrînește ochelarii.

Pe ușa de intrare, o carte de vizită:

„ALEXANDRU I.C. FRUNZĂ

Pictor, profesor, reprezentant al turismului, ziarist“ etc.

Mă primește zîmbitor, și, în timp ce apa de ceai se încălzește, d-l Frunză începe franțuzește:

— Am găsit acest pasagiu într-o năvelă din *Le journal*. (Cumpără, după îndemnul meu, regulat *Le journal*, și e clientul cel mai fidel al librăriei lui Petrică.) Și începe lectura: „*Presque quinquagénaire, mais paraissant encore assez jeune, il avait l'élégance recherchée de vêtements, de goûts et d'habitudes... La courtoisie de manières d'un homme délicat*“...

Și zîmbitor peste monoclu: *C'est bien, non?*

Apoi pornește cu anecdote de prin călătoriile sale, căci e unicul dascăl care voiajează. Ai impresia că nici o frămîn-

tare nu i-a tulburat ființa cînd îi vezi fața netedă, zîmbetul neîntrerupt, mersul totdeauna domol, vorba totdeauna potolită, ușor glumeată. Și cînd s-au abătut asupra lui cumplite dezastre, și moartea i-a răpit nevasta, din neghiobia doctorilor, îl vedeam mereu făcîndu-și orele, povestind mersul bolii sau nedumerirea medicilor, dar nu vedeam nici o precipitare în ființa lui (și nici superioara resemnare a unui filozof). Preocupările mărunte persistau o dată cu micile ocupații, din care nu cîștiga de obicei nimic, dar care se țineau după el ca niște panglicițe. Asta nu însemnează că era lipsit de inimă. Dimpotrivă. Avea pentru toți mici atenții și era măgulit cînd și alții se comportau cu el în același fel. Într-o zi, m-a întovărășit la cimitir (căci era totdeauna amator de a întovărăși pe cineva). M-a dus cu ocazia aceasta să-mi arate și mormîntul nevastei lui. Mormînt frumos, pentru care cheltuiseră mult (nu era bogat), și cu un loc pentru el mai tirziu. A deschis o porțiță cu o cheie de argint și mi-a arătat candela cu desenuri artistice, adusă din Veneția. În spatele ei, o iconiță din Milano. (Și simții că le-a cumpărat cu ocazia excursiei, o dată cu colecția de fotografii, cărți poștale, suveniruri, vase etc.) În momentul cînd îmi arăta acestea, nici nu se jeluia, nici nu se indigna contra soartei, nici nu-și înceta zîmbetul, nici nu lăsa să-i cadă monoclul. Asemenea aceluia care, la mare, privește culorile apei, fără să asculte zgomotele și freamătul ce vine din adîncurile misterioase.

*

D-l Berechet e un profesor bătrîn, dar nu bătrînețea îl caracterizează. Nici sfaturi, nici gesturi venerabile, nici melancolii, ci neobosit: filologia. Nu cred că a trecut vreodată o jumătate de oră fără să explice origina vreunui cuvînt. Vorbește tot timpul, singur sau cu oricine i-ar ieși în cale, gata să dea noi explicații. Și în timp ce vreun dascăl povestește anecdotesau se plînge de vreun necaz, d-l Berechet îl întrerupe la fiecare cuvînt ca să-l corecteze, stricînd gluma sau făcînd ridicolă supărarea.

Cînd citește un ziar, se indignează la fiecare rînd, sau, dacă citește procesele-verbale ale conferințelor școlii, face ignoranți pe toți dascălii. Vorbește despre cuvinte tot timpul și oriunde: în recreații, în clasă, pe stradă. În lupta lui pen-

tru purificarea limbii române, în cancelaria dascălilor n-a reușit mare lucru. Numai un singur cuvint a fost introdus definitiv. Toți spun *complet*, și, dacă ești nou venit, te corijază disprețuitor oricare dintre profesori. Pentru restul cuvintelor luptă d-l Berechet singur, și poți pune rămășag că oricînd, de cîte ori pe zi vrei, poți să-l faci să exclame: „Ignorant! Nu-i așa.“ Și apoi explicațiile. Pentru asta nu trebuie crezut că posedă secretul limbii române perfecte. Nu consideră limba ca o ființă vie, care în evoluția ei își permite toate capriciile, pe care gramaticul trebuie să se mulțumească să le înregistreze, fără să-și facă iluzia că poate schimba ceva, ci vrea s-o facă să corespundă exact tuturor legilor filologice și chiar s-o prefacă. Sub motiv că vin din latinește, întrebunțează unele forme caraghioase și inuzitate. Și ți se pare o profanare atunci cînd într-un vers magnific cu armonii magice d-l Berechet nu face decît să discute cuvintele, să le admită sau să le combată vehement. În clasă n-a izbutit să facă nici o lecție întreagă, căci elevii, întotdeauna, ca să scape de orice griji, îi pun o întrebare la începutul orei asupra vreunei chestiuni filologice. Și atunci, el începe să discute, fără să observe că are în față o sumedenie de capete care-l admiră, dar nu-l ascultă. La sfîrșitul trimestrului, după ce descoperă rubrica lui din catalog albă, pune notele la întîmplare, totdeauna mari. Pentru asta, dascălii îl întrebunțează la reexaminări, cînd vor să salveze vreun favorit imbecil, pe care vreunul din profesorii mai tineri, încă fără legături sociale, se ambiționează, cu toate insistențele, să-l lase și să facă dreptate.

D-l Berechet e totdeauna mulțumit, totdeauna dă nota trebuitoare, căci el de fapt a monologat tot timpul, oricare ar fi fost obiectul, despre filologia românească. Din acest monolog nimic nu-l poate întrerupe, nici o veste, nici o suferință și nici o reflecție răutăcioasă de-a altora. L-am văzut cînd, ieșind la pensie, preda pentru ultima oară după 30 ani de muncă, și totuși, fără nici o emoție, fără nici o umbră de melancolie, explica neîntrerupt cuvinte, parcă profitînd de ocazie că dascălii, mai impresionați ca dînsul, se simțeau obligați să-l asculte mai atent. Și desigur, cînd Moartea se va coborî să-l ia cu dînsa, d-l Berechet, neținînd seamă de suferința lui, de lacrimile și jeluirile celorlalți și de prăpastia cumplită care i se va deschide în față, va corija

la vorbă pe rude, pe prieteni, pe medici și pe Dumnezeu în persoană.

*

La domnul Hanibal Ionescu era greu de găsit o trăsătură principală. Ceilalți se mulțumeau să-l numească „un om ciudat” și apoi să povestească vreo întâmplare năstrușnică de a lui, fără însă să caute să vadă intrucit îi era esențială. A fost, se spune, unul dintre cei mai eminenti studenți cu 30 ani înainte, dar acum nu se știa ce meditează. Se chinuia la începutul anului ca să aibe ore cât mai multe, fără să se știe ce făcea cu banii, dacă-i stringea sau îi cheltuia pe cine știe ce gusturi nemărturisite. Era torturat de nu era pus în comisia de bacalaureat și, dacă îl omiteau la vreo examinare, se plîngea tuturor profesorilor, discuta îndelung cu directorul, considera jignită întreaga breaslă profesorală de nedreptatea ce i se făcea. N-a fost pus odată la un examen de absolvire (unde se câștigă cîteva sute de lei), a protestat, s-a agitat, a raportat ministerului. Cum în același timp au venit cîteva inspectori școlari, li s-a plîns lor îndelung, le-a cerut să-i promită că se vor ocupa de el și apoi a așteptat torturat să-i vină vreun rezultat de la București. Încă o zi pînă la începutul examenului, și nimic, o oră, zece minute, o minută. Și el, așteptînd în fața ferestrei, nemișcat, neatent la ce se vorbea împrejur, încremenit parcă de cine știe ce cumplită tragedie. Asemeni lui Tristan, pe țărmurile Bretaniei, scrutiînd zările după Isolda.

Odată l-am văzut la miezul nopții, abia tirindu-se pe stradă și văietîndu-se.

— Ce-ai pățit, domnule Hanibal?

— Eram să mor, un automobil a dat peste mine, am alunecat cînd am vrut să mă dau la o parte și mi-am scrintit piciorul.

Și iar vaiete. Cum însă mergea în direcția contrară casei sale, l-am întrebat:

— Și de ce nu te duci acasă?

— Nu pot să renunț la aerul curat.

Și și-a continuat drumul, șchiopătînd și jeluindu-se.

Nu putea suporta clinii. La un colț de stradă sta în conversație animată cu nemțisorul Fritz și cu d-l Lungeanu, cel mai pașnic dintre profesori. Deodată, d-l Hanibal, spre sur-

prinderea celorlalți, fără vorbă, îi părăsi în fugă, și era amuzant de văzut corpul imens cu barba fluturindă, fugind. Au descoperit misterul curind: în apropiere, își făcuse apariția o javră mititică, abia coborită din vreun mașon parfumat. De altfel, d-l Hanibal se temea de orice animal, și când vedea un călăreț minind falnic robul spre admirația duduilor, sau chiar vreă gloabă care abia își țira picioarele, traversa strada precaut.

Eveniment important: era abonat la tramvai (acest unic tramvai al târgului pe care se da vina de câte ori se întâmpla vreă întrerupere de radio: „Sînt paraziți din cauza tramvaiului“. Cum s-o fi mai auzind radio la Manchester, Doamne?). D-l Hanibal știa să profite de acest mijloc modern de locomoție. Și ca să meargă la micul restaurant situat la cîteva sute de metri de școală, aștepta totdeauna tramvaiul, ceea ce dura uneori o jumătate de oră. Tramvaiul îi mai servea, pretindeau dascălii, ca să stea, la anumite ore, în preajma fetelor de școală. (Școala de fete e tot pe acolo.) În orice caz, ținea îndelung mina vreunei duduie pe care o cunoștea, și dacă vrea să-l vezi preocupat și plin de întrebări, să-i fi spus că ai fost la o petrecere unde erau domnișoare tinere de tot. Ce regrete că n-a fost și el! „Dar de unde puteam să-mi închipui!“ Și noi (căci eram mai mulți care-i făceau farsa), îl consolam cu maliție: Nu e nimic, domnule Hanibal, nu era interesant, numai fetițe de 17 ani“. Într-o seară, fusesem cu toții la un banchet școlăresc. La 12 noaptea, d-l Marcu propuse unui grup:

— Știți ce, eu de aici mă duc la o nuntă. Am promis să viu cît de tîrziu și să aduc pe cine-mi place. Cine vine cu mine?

Cei tineri au primit, dar era și domnul Hanibal printre noi. Am insistat să vie și el și a început o conversație de două ceasuri ca să-l convingem, în timp ce două trăsuri ne așteptau. Cum însă nu refuza hotărît, continuam cu rugămințile. În sfîrșit, plictisiți, cîteva am plecat cu prima trăsură, lăsînd pe ceilalți să continue discuția. Din drum, cînd am întors capul, ce-am văzut? Pornise și cealaltă trăsură cu domnul Hanibal, decis subit, pe capră.

*

Se făcea încadrarea profesorilor. Domnul Lungeanu îl rugă:

— Dumneata ai să iei seria A, eu B. Să schimbăm însă, pentru anul acesta numai, clasele VII, căci în clasa VII A sînt elevii mei de ani de zile.

Discuție interminabilă. La sfîrșit, domnul Lungeanu întrebă:

— Și de ce nu vrei, domnule Hanibal?

— Pentru simetrie. 6 clase A, și brusc una B. Ar fi caraghios!

Toate acestea făceau pe domnul Hanibal un om neînțeleș. Am crezut că l-aș putea pricepe cu ajutorul muzicii. Într-adevăr, de cîte ori avea ocazie, asculta încordat vreo sonată cît de complicată și la urmă părea entuziasmat. Dar odată mi-a mărturisit: „Mie, de fapt, nu-mi place muzica“.

Față de domnul Hanibal am avut întotdeauna o imensă curiozitate și o părere de rău. Curiozitatea copilului în fața păpușii care suride perpetuu, își închide și deschide ochii, are gropițe în obraz, părul blond și rochița cu buline, și părerea de rău că nu pot, asemenea copilului, să desfac, să văd ce e înăuntru.

*

Două picioare dolofane, mereu despărțite ca să încapă o burtă prezentabilă, ornată cu un lanț de aur. Deasupra, o bărbîță rotundă: în întregime fața bisericească, părintele Bartolomeu. Bine aranjat la toate școlile unde se găsește vreo oră de religie, în toate comitetele, la toate slujbele. E în preajma celor mai profunde întrebări, celor mai teribile frămîntări, veșnic Moartea și Viața oscilează în diferite chipuri, totdeauna tragice, înaintea lui, dar nu l-am văzut niciodată preocupat de vreo nedumerire însemnată sau îngrijat de soarta vreunui chinuit. Bine aranjat în societate, are mici aranjamente și în școală și, cînd protestez, reflectează în același chip: „N-o să schimbi d-ta lumea“, cu toate că l-aș întreba cum, cu o astfel de teorie, mai poate rămîne preot a cărui primă credință trebuie să fie că poate schimba ceva. În cancelarie se caracterizează cerind țigări dascălilor cu o savantă artă. E pe rînd: rugător („dă-mi o țigară, te rog“); ambițios („mi-am promis să te fac să-mi dai o țigare“); spiritual („nici măcar nu ești în stare să-mi dai o țigare“); cochet („sînt curios să văd cum mi-ar sta cu țigara dumitale în gură“); lingușitor („am auzit că ai țigări extraordinare“);

poetic („ce melancolic este să privești în urma fumului de țigare“).

În afară de acestea, povestește anecdote pornografice. Cum însă nu are nici verva, nici știința și nici imoralitatea lui Jérôme Coignard² (e om de treabă), nu recoltează decît succese umile. Elevii spun că el face orele cele mai plictisitoare și că ar prefera pe profesorul cel mai sever. Și, într-adevăr, face impresia de dascăl extrem de plictisit, care nu mai vrea sau nu mai este în stare să inventeze nimic ca să primenească materia (ce are așa de imense resurse), și-l vezi, după sunarea clopoțelului de intrare, părăsind cancelaria ultimul, și apoi îndreptîndu-se, fără să se grăbească ca să mai rupă din timp, spre clasa lui, legănîndu-se pe picioarele dolofane și balansîndu-și antireul.

*

Să vă prezint și pe dascălul de română, macedoneanul Ion Dicea. Mare, lat, puternic, pășește maiestos spre 50 de ani. Făcea impresia că poartă de-a lungul șoldurilor toate iataganele și paloșele din țara lui, dar de fapt era cel mai blînd dintre oameni. De obicei tăcea la conferințele dascălilor. Cînd i se părea că se face vreo nedreptate prea mare, se aprindea brusc, perora, dar curînd se stîngea și renunța la orice pretenții. Știa multe, cu toată aparența lui modestă. Cunoștea toate limbile slave, apoi franceza, italiana, germana, turca, și cu precădere dialectul său macedonean. Domeniul care-l preocupa mai ales era poezia populară. În general se conserva, avea de gînd să trăiască mult, și cînd îi spuneam în glumă: „bătrînul meu prieten“ zîmbea numai pe jumătate. A păstrat din țara lui gustul de singurătate și de plimbare, și nicăieri nu se simțea bine, cu toate că nu cerea niciodată nimic. Ca profesor a schimbat vreo zece orașe. A stat și în străinătate și a ajuns odată, după multă cumpănă, chiar la Paris. Avea mania ilustratelor și, de pe unde a trecut, a adunat amintiri. Și-a împrumutat colecția cu ilustrate dascălului Nicolaescu și era peste măsură de amărît că acesta nu se grăbea să i le înapoieze. Timid, nu îndrăznea să le ceară, și domnul Nicolaescu făcea doar cîte o remarcă la fiecare două luni („bine că mi-am adus aminte, o să-ți trimit fotografiile“), ceea ce-l făcea să se bucure, să spera și apoi iar să dispereze. Dacă vroiai să-l aprinzi,

și dascălii se întreceau la aceasta, trebuia să-i aduci aminte de fotografii.

— Domnule Dicea, am auzit că ai niște ilustrate extraordinare, o să viu să le văd.

Riposta plină de nostalgie venea neapărat (chiar de știa intenția de glumă):

— Închipuiește-ți... stătea albumul pe masă... te mai uitai câteodată când n-aveai ce face... îți mai aduceai aminte...

O trăsătură caracteristică a lui era: ezitarea. Era ciudat cum schimbasesc atâtea orașe și cum ajunsese până la Paris, când el punea atâtea frământări înaintea celei mai mici hotăriri. Cuvintele care-l caracterizau erau: „Da... dar...”

— E frumos aici.

— Da, dar scump.

— E ieftin aici.

— Da, dar e aer prost.

— E bun aerul aici.

— Da, dar nu e priveliște frumoasă.

Niciodată nu cădea răspunsul întreg. Într-o zi, văzându-l că nu intră în clasă — el, totdeauna punctual — l-am întrebat: „N-ai oră?” N-avea decît două răspunsuri, „da” sau „nu”, dar a găsit totuși un al treilea răspuns personal: „Nu prea am”.

Mai răspicat vorbea doar de poezia populară sau de Macedonia. La Ateneul central, unde a conferențiat în mai multe prelegeri despre Macedonia, n-a putut să nu adauge, alături de un studiu serios, rar printre dascălii care de obicei improvizau superficial, și citeva considerații entuziaste. A terminat cu înșirarea tuturor oamenilor cunoscuți, sau aproape, care și-ar trage obirșia din Macedonia. Apoi a continuat cu acei care „se crede c-ar fi din Macedonia”. A citat și pe D.M., probabil cel mai bogat om din țară. Nu m-am putut opri să nu murmur din sală „avarul acela”. M-a văzut și m-a apostrofat cu vehemența lui neașteptată, care pornea de cite ori îl durea ceva, și care, de altfel, se potolea tot așa de iute: „Nu poți să ai nici o părere despre un om pînă ce nu moare”.

Erau comice și tragice în același timp ezitățile lui înaintea celei mai mici hotăriri, să se mute, de pildă. Trebuințele îi erau mici, o singură cameră modestă și curată. Totuși, cu luni de zile înainte îl chinuia gîndul acesta, se uita de pe

trotuarul de peste drum, era prea timid ca să intre să întrebe. De-i lăudai o cameră, era parcă nemulțumit, căci începeau grijile, s-o vadă, să discute prețul, și-și căuta argumente ca să se convingă să renunțe la ea: era prea aproape sau prea departe de liceu, prea în fundul curții sau prea în stradă, n-avea perspectivă și n-avea aer, trebuia să fie prea friguroasă iarna sau prea călduroasă vara. Și apoi, după multă chibzuială, se hotăra pentru cine știe ce locuință caraghioasă. Odată a stat într-o cameră cu cinci ferestre. (Cînd l-am vizitat pe neașteptate și s-a mirat de unde-i știam adresa, i-am ripostat: „Am întrebat un sergent de stradă: «Unde-o fi casa care are o cameră cu cinci ferestre?» Și mi-a răspuns imediat.”) Atîta l-am ironizat, încît s-a mutat iarăși. De data aceasta camera nouă n-avea sobă, n-avea electricitate, era mică, scumpă, fereastra, *numai una*, da peste un depozit cu gunoi (și el, mare amator de ozon), mirosea mereu a bucătărie și proprietarul nu-l lăsa să facă cel mai mic zgomot. El era foarte potolît, retras, eu eram unul din puținii săi vizitatori, dar... (mi-a făcut într-o zi confidențe) îi plăcea să declame versuri. Baladele românești cu iatagane și pistoale (ex. *Moartea lui Fulger*) erau bucățile lui favorite. Și atunci, cei de alături băteau în perete și-i stricau avîntul.

Cînd șovăia atîta la alegerea unei case, se poate închipui cum era la alegerea unei neveste, și totuși, toată viața lui n-a visat decît un cămin cald. Era prea modest ca să-și închipuie că ar putea să-i poarte cineva de grijă. Nu știa cum să-i vorbească unei femei (la vîrsta lui se roșea tot) și se rușina dinainte poate cînd, în intimitate, ea va trebui să descopere ce inabil a fost toată viața, că hainele îi erau cîrpite stîngaci, corpul prea mare sau prea păros. Și totuși, toți îl asigurau că pierde ultimul tren, și atunci, cu o jumătate de față rîdea și cu cealaltă se întrista. Într-o zi eram la el, împreună cu nemțisorul Fritz, profesor la comercială de matematici, subțirel, roz, blond și cu ochelari. I-am spus lui Dicea că mă mut. S-a întristat și a regretat că termenul cererilor de transferare trecuse, ca să încerce să se mute și el. I-am sugerat apoi, pentru înșurătoare, o farmacistă care îndeplinea condițiile pe care le-ar fi putut spera el, și care, știam, l-ar fi vrut. Au început ezitățile.

— Nu vreau farmacistă. Acestea vor medici... avocați...

- Bine, dar a spus că te-ar vrea.
- Lasă să mai treacă vreo două-trei luni, să mă informez.
- Dar poți să-ți iei informațiile imediat...
- Nu pot acum, că-s cu mutatul.
- Eu sint cu mutatul, nu dumneata. Îmi promiți c-o să te interesezi, fie și în câteva luni?
- Nu pot, căci nu vreau să pun lumea la bănuială.

Și discuția ar fi urmat în felul acesta multă vreme dacă Fritz nu i-ar fi pus capăt.

— Ai dreptate. Haidem acum la restaurant să mai vorbim de Macedonia!

Eram unul din puținii săi prieteni, dar multă vreme a trebuit ca să ajungă să fie cu mine mai vorbăreț. La el, tratația cu rahat și cafea neagră, obligatorie. În camera lui, mai ales cărți. Într-un colț, trei lăzi în care-și ținea zestrea. Apoi amintiri de pe unde a fost. Mici vase cu „souvenir“ pe ele sau ilustrate încadrate. Ce era mai important, albumul său cu poze de la Paris, Viena și Budapesta lipsea.

În public avea talentul să dispară cu ușurință și nicio dată nu băgai de seamă unde se topea un trup așa de mare și bine înțepenit în pământ. Ca să fii sigur de el, trebuia să-l ții de haină. Și dacă îl duceai cu de-a sila într-o excursie în care nu cheltuia prea mult și unde puteau să respire plămîinii lui mari, din plin, ozon, îți rămînea recunoscător și simțea că o dată cu noua ilustrată prinsă cu grijă — ca amintire — în marginea oglinzii, te-a prins și pe tine.

★

Fără să fie avar, cum viața lui nu fusese ușoară, și cum știa că în vreun caz trist nu putea să-i vie de nicăieri ajutor, nu-i plăcea să cheltuiască decît cu băgare de seamă, dar nu admitea nici să rămîie dator. S-a întîmplat ca un elev de-al nostru să comită o crimă, și, cu ocazia procesului să fie citați ca martori cîțiva din foștii lui profesori, printre care și Ion Dicea. Cu o zi înaintea procesului, am găsit pe Dicea prada celor mai teribile șovăieli. (Procesul se judeca la București.)

— Să mă duc, să cheltuiesc atîtea parale, și zadarnic... Ce voi spune eu despre acest elev? Abia îl mai țin minte. Notele lui la mine sînt destul de slabe, cu ce i-aș putea fi de folos?

— Într-adevăr, e inutil să te duci...

— Dar dacă totuși, măcar unul la un milion, i-ar folosi depoziția mea? Sau dacă el sau părinții lui ar crede aceasta? Cum voi mai da eu ochii cu acești oameni, care mi-au arătat atita încredere?

— Du-te atunci...

— Da, dar e zadarnic. Și apoi, să facem socotelile cât o să coste.

L-am hotărît, după o discuție îndelungată, să rămîie și, ca să fiu mai sigur, nu l-am părăsit decît noaptea, dar a doua zi n-a venit la școală: singur, se răzgîndise și luase trenul de persoane.

Au fost singurele absențe făcute în timp de zece ani. La București, la minister, înaltul personajiu care se ocupă cu absențele profesorilor nu [i] le-a motivat...

★

Unul din planurile mele era o vizită la Vilcov. Mă atrăgea pitorescul pe care-l bănuiam acolo. Dar cum mă speria drumul lung ce trebuia să-l fac și cum căutam zadarnic un tovarăș, amînam mereu excursia. Într-o zi de mare entuziasm Dicea primi să vină cu mine, dar știindu-i caracterul șovăielnic, n-aveam mare încredere în hotărîrea lui. Cîinstit, și-ar fi ținut teoretic cuvîntul, dar în practică ar fi găsit toate motivele ca să amîne. Astfel, planul a fost amînat ani de zile, și nu mai forma decît subiectul începuturilor de conversație cînd, cu ironie, întrebam inutil:

— Și cînd mergem la Vilcov?

— Las' că mergem noi.

— Sigur?

— Din moment ce ți-am spus... (aproape jignit).

— Joi?

— Am școală.

— Săptămîna viitoare, cînd avem două sărbători?

— Da...

Și cînd ajungeam atunci:

— Știi că acum e prea cald, or să fie țințari, mai amînam, tot am mai amînat.

Într-o zi am voit să merg cu orice preț. Am nimerit, parcă anume, un timp de ploaie torențială. I-am spus lui Dicea hotărîrea mea. Au început argumentele contra plecării fără să mi-l dea pe cel mai valabil: ploua. Argumentele

n-aveau deci nici o valoare logică. Erau numai niște rezultate ale ezitărilor lui.

— Plec singur atunci, am spus răspicat, căci după ce suportasem atîta vreme aminările, îmi devenise brusc intolerabilă lipsa de hotărîre a noastră.

— Ce să fac...

Mi-am executat amenințarea. Și, în momentul cînd vaporul se despărțea de țîrm, legîndu-se spre noi țeluri ale melancoliei mele, am zărit pe debarcader, sosit cu un minut de întîrziere, gifiind încă de fugă, silueta masivă a prietenului meu, cu fața lui întristată după cel pe care nu-l întovărășea și poate după zărilor spre care plecam, căci și în el se frămîntau melancoliile.

Cu o mină îmi făcea semne prietenoase și cu cealaltă își ținea umbrela sub ploaia care curgea mereu. Lăsam pe malul aproape pustiu, abia luminat, imaginea lui grotescă și așa de scumpă. Corpul vînjos, profilat pe ape, părea imaterial...

★

La Vilcov am încercat să mă aclimatizez printre ruși și bălți. Am mîncat semințe, am repetat neobosit cîteva cuvinte rusești, m-am agitat în preajma chirhanalelor unde morunii stau înșirați, mari ca vițeeii. Dar din pricina atmosferei așa de diferită de cea pe care o aduceam, și mai ales din pricina ploii, care nu mai contenea, oprind orice început de entuziasm sau de melancolie, eram plictisit și tragic.

Spre seară, pe neașteptate, cu vaporul următor, a sosit Dicea. I s-a făcut primire specială: s-a înseninat cerul și a ieșit din ape luna enormă.

Ce bucueroși eram amîndoi! Printre ruși, Dicea se simțea în elementul său. Începea conversații, întreba, era curios, nimic din timiditatea de la țîrg. Seară poetică, instelată, liniște peste tot. Și am rămas multă vreme în preajma unui lipovean care, sub o lumină singuratecă ce se încumeta zadarnic să despice întunericul, jeluia cu armonica, ale cărei sunete încercau să alunge tăcerea. Dar armonica și lumina făceau să ți se pară noaptea și mai neagră și mai adormită.

★

Cu barca prin canale, în timp ce razele lunii lunecau pe ape, rusul abia arunca lopețile. Dunărea șoptea, iar Dicea, beat de ozonul care-i umplea plămîinii și de umbrele ce ne împresurau, cînta, cutremurînd văzduhul, cîntece orientale.

L-am lăsat la Vilcov.

★

Și cînd am părăsit tirgul, printre fatalele păreri de rău, cînd îți dai seama că totuși ești legat de cîțiva copaci umili, de cîteva case fără nici o culoare și de cîteva obiceiuri caraghioase, mi-a părut rău că mă despart (căci revederile scurte și întîmplătoare ce vor urma, de nu va muri nici unul din noi prea iute, nu contează) de sufletul lui Ion Dicea, cu alte preocupări, cu alte experiențe și alte vibrații, dar care era, cu tot corpul mare și eroic, ce te făcea să-i bănuiești la chimir paloșe și i tagane, proaspăt ca al unui copil, duios ca al unei mame...

★

Elevii români se împart în două categorii, ca valeții lui Molière: cei deștepți și cei imbecili. Intermediarii lipsesc. Imbecilii! Care nu știu niciodată nimic. Care nu pricep, orice le-ai spune. Care tulbură liniștea vreunei teze cu întrebarea: „Îmi dați voie să iau o peniță?” Le-am dat elevilor să învețe pe de rost, pentru o vacanță, *Les animaux malades de la peste*³. La ascultare unul îmi sare dintr-un vers: „*Puisqu'il faut l'appeler par son nom*“. Cînd i-am atras atenția, a protestat: „Aceste vorbe sînt puse în paranteză și ne-ați spus să nu învățăm niciodată ce e în paranteză“. Cum ajung în clasa ultimă? Pentru că sînt feciorii lui X, Y sau Z, și X e om politic, Y e doctor, iar Z profesor de liceu.

Cînd se întîmplă ca unul din acești elevi să fie printre cei mai proști din clasă (ca cei doi frațiori ai lui Borș, de pildă), dascălii se simt obligați să treacă întreaga clasă. Dacă cunoști mecanismul școlii, știi cu luni înainte că elevul X, căzut la toate materiile, va căpăta totuși nota de trecere, *se va îndrepta*, după formula obișnuită. Dar nu trebuie crezut că imbecilii trec numai din cauza stăruințelor. Directorul, subdirectorul și, după ei, dascălii fac toate eforturile

ca să treacă clasa citi mai mulți. Și, pentru aceasta, tot felul de formule pe care le intitulează pretențios *principii*: unul e bolnav, altul e prea mare, altul e sărac, altul e prost și nu e de vină; în clasa I trebuiesc trecuți, căci sînt prea mici, în clasa VI și VII, căci sînt prea mari, în clasa III pentru ca să aibă — sărmanii — gimnaziul complet.

Și elevii deștepți... în clasa I au mult entuziasm, dar ce mai rămîne pînă la urmă? Firea românului de a se lenevi cu vremea? Poate... Dar ce sînt ei de vină dacă asistă la toate nedreptățile, așa de importante pentru sufletul lor curat? Și unii profesori cer lecția pe de rost, alții nu știu nimic, alții pun nota de trecere din oficiu, iar alții se pretează la toate intervențiile.

Rezultatul?

E tragic mai ales să vezi entuziasmul micilor elevi și constatările lor zilnice, așa de disperate.

★

Sînt diriginte în clasa II. Mulți băieți deștepți, și mă obosesc, așa se întrec, așa vor să învețe, așa se agită. În ora de diriginție însă jeluirile curg.

„Domnul Hortopan ne ascultă rînd pe rînd și numai o dată pe trimestru. La domnul Berechet nu facem nimic. Ce-o să știm peste cîtiva ani? Dacă-l întrebăm ceva pe domnul Hanibal Ionescu, ne răspunde să nu fim obraznici cu catedra. Lui Ghițescu, nepotul directorului, toți profesorii îi pun note mari, iar pe bietul Iliuță, pentru că e mic și timid, toată lumea îl persecută“...

Vorbesc cu toții deodată, spunîndu-și fiecare micile necazuri. Tuturor le scapără ochii de mînie, de ciudă, de speranța că se mai poate îndrepta ceva. Și gura nu li se mai oprește, ceea ce dascălii cu experiență numesc scandal. Dintre ei încep să se desfacă mici personalități. Este Iliuță, care se vaietă. Marcel Grünberg, care glumește, și Ionel Melinte, care se încruntă. Ionel Melinte mi se pare cel mai matur. E mititel, blond, plăpînd, pare o fetiță, dar e în stare să-și precizeze micile lui idei și să-și generalizeze nemulțumirile. Parcă pricepe că viața e prea scurtă și prea gravă ca să ți-o petreci memorînd inutil. Își începe frazele, cu vocea îngroșată ca să pară mai mare, mereu cu vorbele:

— Domnule diriginte, nu e drept... nu e drept...

Și, tulburat, îi răspund:

— Așa e.

Și apoi întrebarea care mă umilește, într-atît mă simt de nevolnic:

— Și nu se poate face nimic?

Ce să spun? Că la cea mai mică obiecție dascălii vor răspunde că ei au mai multă experiență? Cum să le dau gustul de inovație și tinerețea pe care nu au avut-o niciodată? Ce să-i răspund lui Ionel Melinte? Că părintele Bartolomeu are dreptate cînd spune că „n-o să schimbăm noi lumea“? Și scap de întrebările clasei în mod laș: profit de faptul că veselia lor se poate produce ușor și schimb conversația. Cîntăm, pentru îmbărbătare, *Marseilleza*. Închipuim povești caraghioase.

— Dacă am fi în America, am face lecțiile în aeroplan.

— Și ce ne-am face, ripostează Marcel Grünberg, dacă ne-am cere voie afară?

Plănuim ca la sfîrșitul anului să mergem la un kilometru afară din tîrg și să urlăm: „Jos domnul Hortopan!“ Clasa a uitat, lumea ride, toți se agită, toți au de spus o glumă. Numai Iliuță plînge:

— Domnule diriginte, mi-am murdărit mina cu cerneală și n-o să pot ridica degetele la lecție.

★

Dascăli mulți în cancelarie. Aduc un ziar cu poza lui Doumer“, nou ales președinte de republică.

— A reușit Doumer!

Cu toții par că primesc vestea cu mare interes. Matematicianul Biju anunță prompt corolarul:

— Vra să zică, l-a topit pe Briand⁵!

Manea (profesor de istorie, om de treabă): Ca și cu Clémeanceau⁶ odinioară.

Boiu (către Biju): Ei, ce-ți spuneam eu, coane, încă de acum o săptămînă?

Manea: Veniți la teoria mea de la 1905... (Continuă).

Boiu (care-și știe reumatismele, cu admirație): Are peste 70 de ani și e în stare s-o ducă pînă la sfîrșitul preșidenției.

Lungeanu (inimă bună, ia partea tuturor): Loubet⁷ a murit de curînd la 90 de ani, iar Fallières⁸ trăiește încă.

Hanibal: Imposibil, ăla a murit călare...

Biju (competent): Confunzi cu Félix Faure⁹.

Manea (loial, *mea culpa*): Vezi, asta n-o știam!

Boiu (tendențios): Orice s-ar zice, Franța e în decădere.

Ca profesor de franceză, intervin: De ce?

Boiu: Unde sînt Hugo sau Voltaire?

— Dar există Valéry și Claudel.

Biju (grav): Nu se pot compara.

(Perorind): Nici nu trebuie comparati. De altminteri, și Hugo pe vremea sa a părut neînțeleș și a fost mult timp nevalorificat de contemporani. E simplu să ai păreri bune despre un autor mort de mult, asupra importanței căruia toată lumea e de acord. E mai complicat să admiri pe un contemporan, să nu te impresioneze faptul că tipul are siluetă caraghioasă sau obiceiuri ridicole, și, mai ales, să fii degajat de orice invidie. E și inuman să precupețești unui artist această umilă satisfacție de a se ști admirat, căci după moarte totul îi va fi egal. De altfel, a nu-l pricepe înseamnă a fi, din punctul de vedere spiritual, bătrîn.

Maestrul Duțu (aranjîndu-și bretonul): În orice caz, în muzică sînt inexistenți.

— Debussy.

Duțu: Ăla e vax. Ascultă de la mine, că doar mă voi fi pricepînd în meseria mea.

Inutilă discuție. Cum să-i demonstrez că cea mai complexă fericire am avut-o grație cvatorului lui Debussy?

Frunză: Nici în pictură nu există.

— Ciți să citez?... Matisse¹⁰...

Frunză: N-am auzit.

Boiu (care a fost la Paris): În orice caz, în teatru sînt slabi. Sînt mai buni artiștii noștri. Am fost la Comedia Franceză. Dacă n-ar fi Ventura¹¹...

Lungeanu: Și în cinematograful sînt slabi. Nu vezi decît artiști nemți.

(June entuziast): În definitiv, cinematograful n-are decît un artist mare: Chaplin.

Frunză (reprezentant al frumosului, indignat): Pe dracul l Caraghiosul ăla!

Biju (a căruia vorbă ponderată impresionează totdeauna cancelaria): Exemplul e prost ales, Chaplin este un clown.

(Căutind ajutoare): Dar asta nu e numai părerea mea, o omenire întreagă spune la fel.

Biju (imperturbabil): Eu nu mă iau după gazete.

*

Conversația revine la Paris, și nostalgii frământă pe dascăli.

Boiu își amintește de viața petrecută acolo.

— Tot am vizitat, ce superbe lucruri! Au trecut 20 de ani, și tot mai țin minte. Ce frumos e Panteonul!

— Și te-a interesat desigur *Genevieve* lui Puvis de Chavannes¹².

Boiu: Pe asta am uitat-o.

— Dar e ce-i mai important din Panteon!

Boiu: Exagerezi, așa-s tinerii, dar vasul cu inima lui Gambetta¹³? și la Luvru, *Gioconda*? Frumoasă-i, domnule! (Către Frunză.) Ce zici, maestre? (Suride cu înțelesuri.)

Biju: Soi rău, râde la toată lumea.

Boiu: Lasă gluma! (Tot maestrului.) Ai impresia, din orice direcție ai sta, că te privește.

Frunză: Și eu am făcut o turmă de oi. Oricum te-aș așeza, ai impresia că vin spre tine.

Boiu: Și *Venus*; frumoasă, dar fără brațe.

Biju: Femeie ideală!

Boiu: Și Opera. Am văzut *Faust*. Orice ar zice Dușu, dar e frumoasă și muzica franțuzească.

Borș (inopinat): Eu prefer muzica italienească.

Boiu: Și midinetele...

(Suspîn general, discuția culminează: apare directorul.)

Directorul: Bravo: sinteți cu toții în păr!

Borș (spiritual): Nu sintem în păr, ci în chelie.

Directorul: Sintem invitați la serbarea aviației.

Borș (intransigent): Eu nu merg dacă nu-mi dau loc bun. Ori să mă considere ca personalitate și să-mi dea loc pe estradă, ori să mă lase acasă. La un loc cu croitorul meu nu vreau să stau (vorbește vehement de pe canapea, de lângă maestrul Dușu, care se trudește să citească un ziar).

Dușu (tresare): Dar ce-ai d-ta de țipi așa?

Borș (ironic): Te-ai enervat?

Dușu: Trebuie să știi că artiștii sînt nervoși.

Borș: Ei, parcă numai artiștii ar avea nervii... Și eu am. Dar înainte de a pleca de acasă spun totdeauna (de vorbă cu nervii): tu rămi acasă, eu merg la școală!

Pauză.

Directorul: Dar despre ce discutați când am intrat?

Boiu: De artă. Spuneam că Franța e în decădere artistică.

Lungeanu (profesor de română): Și la noi e la fel. Unde e veselul Alecsandri? Acum nu mai e nimeni.

Intervin iarăși aprins: Fiindcă nu sinteți în curent. Hortensia Papadat-Bengescu.

Biju: Am încercat să citesc. Nu-mi place. Scrie încelcit.

— Ion Barbu.

Biju: Nu cunosc!

Borș: Nu cunoaștem!

— Arghezi.

Manea. L-am auzit la radio, vorbește binișor.

Biju: Eu l-am citit, numai porcării.

— N-are importanță: Rabelais...

Biju: Asta o fi fost pe atunci, dar acum sint alte timpuri. Am întâmplător la mine *Flori de mucigai* și citesc ca mărturie *Tinca*.

Vezi, Năstase osinditul,

Nu te-a pătruns decret o dată,

Și-atuncia toată

Cu tot cuțitul.

Aștept sentința; Biju izbucnește vehement:

— Dar de astea îți fac și eu cite o duzină pe ceas...

Cu toate că sceptici, dascălii rid, se mișcă, discuția se schimbă.

Borș pune o întrebare asupra gramaticii, ca să facă plăcere profesorilor specialiști: Mă rog, cum spuneți: „două grupe“, sau „două grupuri?“

Hanibal (reflectează): Eu aș opina pentru „grupe“.

— Eu scriu „grupuri“, intervine Biju isteț.

Filologul Berechet: Azi, cum m-am trezit, mi-a și răsarit: De unde-o fi venind cuvântul „farfara“?

— Dumneata nu poți vorbi decit despre structura cuvintelor, conținutul lor nu te interesează.

Lungeanu (îi ia partea): Domnul Berechet are dreptate. Am auzit că și turcii au cărți bune de filologie, numai noi nu avem. Ei bine, frate (neliniștit), sintem noi mai proști ca turcii? (Gentil pe lângă Berechet, căci oamenii în vîrstă nu trebuie să fie supărați.) Am de scris un articol și am ezitări asupra unor cuvinte. Care e părerea dumneavoastră: să pun *abundent* sau *abondent*?

Berechet: Ești un ignorant; nici una, nici alta. *Abundant*, căci vine de la *abundantia*.

Frunză (cu admirație): Zău, de ce nu tipărești tot ce știi, căci e păcat să se piardă...

Berechet: Nu e nevoie!

Frunză: După mine vor rămîne picturile mele, dar după dumneata nimic.

Nicolaescu (căt-re Lungeanu): Și ce vrei să scrii?

Lungeanu: Un articol cu titlul *Importanța partidului liberal*.

Nicolaescu: Dar să fii vehement, nu moale ca de obicei.

Lungeanu: Lasă, frate, că știu eu să scriu. (Mi-am amintit de Thomas Mann, care mărturisea ce dificultăți îi prezintă elaborarea fiecărei fraze.)

Directorul în sfîrșit anunță: E ora șase, putem începe conferința.

*

Întimplarea m-a adus și într-o cancelarie de profesoare. Împrejurul meu, cîteva cucoane vorbărețe, agitate, în general bătrîne, urite și încă domnișoare. Tocmai discutau cu aprindere un caz grav petrecut în școală. Eleva Eufrosina Ionescu și-a tăiat părul, iar eleva Viorica Popescu a fost văzută pe stradă cu un tînăr („pretinde că-i e frate, dar las, că știm noi“)...

Controverse erau numai asupra pedepsei care trebuia aplicată, căci profesoarele erau de acord să pedepsească pe vinovate exemplar. Abia tîrziu a evoluat discuția, și anume, s-a admirat pălăria maestrei de muzică. Erau la un loc profesoarele de matematică, de germană, de franceză, de desemn și de muzică, probabil marispecialiste în Einstein, Thomas Mann, Paul Valéry, Eduard Manet¹⁴ și Claude Debussy...

*

La Paris am vizitat câteva licee ca să fac comparație cu liceele noastre. În recreație profesorii gentili m-au chemat în cancelaria lor și au căutat să înceapă o conversație. Erau, printre ei, unii celebri, cunoscuți peste granițele Franței. Bineînțeles, ca să-mi facă plăcere, au încercat să vorbească despre țara mea cu simpatie. Din primul moment i-am simțit exacti reprezentanți ai politicii franceze, minuind, la orice ocazie, formulele oficiale: „*Nous aimons beaucoup votre pays*“. Apoi profesorul de științe mi-a spus: „*Vous avez du pétrole*“. (Ceva similar cu: ai urechi și nas.) Alții alimentau discuția: „*Et votre reine Marie, la belle reine, où est-elle maintenant?*“ Și apoi a treia reflecție: „*Vraiment, Elvire Popesco¹⁵ est une femme extraordinaire!*“ (Și un gest elocvent, nepremeditat, ca atunci când, în sfârșit, te interesează discuția.)

Cum am priceput că acestea erau tot ce știau savanții francezi despre țara mea, „*qu'ils aimaient beaucoup*“, m-am retras.

★

Domnul Hortopan... gros, ursuz, singuratec, nespălat, cu capul rotund vîrit în git, cu ochii umflați, cu mustățile atirnite, mereu nebarbierit, fumînd una după alta țigările, pe care le ține atirnite de buza groasă. Pe hainele diformate, toate zoile. Are câteva cuvinte pe care le adaugă frazei celei mai scurte ce-i obligat să spuie. În clasă cere lecția știută pe de rost, rînd pe rînd, și bagă spaima în băieți, cărora nu le suride niciodată, nu-i întrebă nimic în afară de litera cărții, îi ignorează pînă la sunarea fatalului clopoțel și pune note mici tuturor, fără să facă vreo distincție între cei to-cilari și cei inteligenți, între cei leneși și cei harnici. Cînd ești obligat să-l întrebî ceva, răspunde foarte ceremonios, plin de politețe și de grație, dar conversația se termină imediat, și-l lași din nou singurătății sale, să i se odihnească creierul, pe care-l crezi fără nici un gînd, să dospească în voie corpul umflat, amator de femei nespălate și de hrană suculentă. Moartea unei surori l-a obligat să crească un băiețel de clasele primare, și este uneori văzut la miezul nopții umflat, greoi, unsuros, fără vorbă, cu țigara spinzurată de buza groasă, pocnind trotuarul cu cuiele de la cizme și tîrînd după el, pe strada pustie și întunecată, pe băiețelul

subțire, galben, diafan, cu pas inegal, care-și trage uneori ciorapii mereu căzuți, prăpădit de tristeță și de nesomn.

*

Domnul Popovăț... Corp caraghios, diform, legănându-se în mers, cu părul spinzurind în bucle pînă la umeri, scoborit parcă de pe vreo fotografie veche, cînd oamenii aveau alt chip și altă modă. Tăcea de obicei, dar dacă-i puneai vreo întrebare, pornea o mulțime de vorbe amestecate, fără sens, repețiri, întrebări și răspunsuri, exclamații, în timp ce te ținea de nasturi cu frica să nu-i scapi. (Domnul Biju pretindea că pe plajă te-ar ține de buric.)

„M-am dus, auzi? să cumpăr, auzi? o carte, unde-ți îndrepti ochii?“ În clasă, înspăimîntînd elevii, se pornea, în așteptarea răspunsului, pe spirite, pe ironii, pe aluzii, pe declarații duitoase, pe amenințări aprige, pe comparații, pe cuvinte fără sens, hohotind, jeluind, fredonînd, și, în același timp, agita miinile, picioarele, capul cu buclele, toți mușchii feții, toate cutele hainelor, țopăia la catedră, se rotea pe estradă, dansa prin clasă, ca să termine prin a pune nota ucigătoare, asemeni călăului care, înainte de a slobozi cuțitul, s-ar amuza în fața victimei. Nu suporta nici o intervenție pentru vreun elev căzut la dînsul, nici o rugăminte, nu voia să cunoască pe nimeni, pe nici o rudă, pe nici un prieten, pe nici un nevoiaș, pe nici o excelență politică sau cu altă importanță în țirg, căci, între toți dascălii respectabili, gravi, impozanți, oficiali, preocupați de refacerea suflotească a țării, conștienți în fiecare clipă de dezastrele care ne amenință, domnul Popovăț, cu toți zurgălăii care-l înconjurau perpetuu, prin al căror zgomot voia să se convingă că-i mai puțin singur, din punctul de vedere al promoției elevilor, era unul din rarii perfect cinstiți.

*

Nicolaescu, adresîndu-se părintelui Bartolomeu:

— Auzi, părinte, Crăciunescu a întrebat dacă e bine să se învețe morala religioasă în școală?

Părintele rămîne îngîndurat, probabil că-i trece prin minte toată importanța acestei chestiuni, îi face istoricul din timpurile cele mai vechi și în toate țările. Probabil

că-și alege vreun răspuns mai pe înțelesul nostru, al profanilor, din acest subiect așa de complicat, care i-a dat prilejul atitor meditații dintre cele mai intime. Poate că ezită, tocmai pentru că are prea multe de spus. În sfârșit, părintele Bartolomeu cuvîntă:

— Care Crăciunescu?

★

Giștele liceului au scăpat printre straturile de flori. Domnul Boiu, asemeni lui Paris, fiul buclucaș al lui Priam, cu bețișorul lui nelipsit, le conduce domol, și „hai, hai“, paternel, și „ga, ga“ filial, cu toții se îndreaptă spre cotet.

★

Domnul Michael Leonard Nicolaescu Dimbovitza (se iscălea întreg), din fruntea junilor, era probabil omul care se agita cel mai mult. Nu scăpa o ocazie să nu se indigneze și să nu peroreze contra dascălilor, contra politicianilor români și contra lumii întregi. Se împrietenea cu cel pe care îl hulise ieri, hulea pe acel care îi fusese prieten ieri, publica, și într-un caz și în celălalt, cu aceeași trepidație, articole prin foile locale, fără să-și dea seama de contradicție sau recunoscîndu-și-o amical, și astfel dezarmînd orice exclamare ironică și apărîndu-se cu orice argumente i-ar sta la îndemîină, care se contraziceau și maltratau logica cea mai îngăduitoare. Și asta o făcea fără sfială și fără cinism, natural, tinerește, fără ezitări, fără nici o îndoială care să-i oprească avîntul, cu cea mai desăvîrșită lipsă de autocritică. Și astfel, admiteai, ușor amuzat, dar uneori chiar cu simpatie, urile și admirațiile sale vehemente, dar de scurtă durată, trecerile prin cinci partide în timp de doi ani (scuze: în unele a militat fără să se înscrie, în altele s-a înscris fără să militeze, în unele din recunoștință pentru X, în altele din admirație pentru Y, și în altele din răzbunare pentru Z), pretutîndeni agitîndu-se, vorbind la orice ocazie, sosind de altfel, asemeni carabinierilor lui Offenbach¹⁶, mereu prea tîrziu, scîrbit și renunțînd „definitiv“ ca să se întoarcă la miile de fișe dragi, ce-l așteptau spre a termina lucrarea de doctorat, și la urmă, iarăși pornind vijelios, „desigur pentru ultima oară, cu jurămint solemn“. Și sentimentul care punea întregul motor în funcțiune: ambiția. Nu planuri mari, scopuri

nemăsurate, încercări de a se lua la întrecere cu ilustrii învingători, ci numai ciuda când vedea pe vecinul său mai prost ca el luând un locușor care putea să-i fie lui oferit, sau dorința ca dintre toți pretendenții să fie el ales în comitete, sau ca reprezentant al liceului la solemnități, ambiție dezinteresată, căci nicăieri nu se primea nici un ban. Această ambiție îl făcea să dea ministerul în judecată, să aibă procese cu unii dascăli; și, dacă era omis dintre examinatorii vreunei comisii, de la vreun examen sau de la bacalaureat, pleca imediat la București, cheltuind mai mult decât ar fi câștigat la acel examen, agitându-se, convingând, întrebându-și trecerea sa pe lângă unele persoane importante, nedormit până nu izbutea, ca să-și cînte apoi copilărește triumful, să-i umilească pe cei ce l-au săpat, să-și umple pieptul de satisfacție, totul cu zarvă, dar fără răutate, uitînd, iertînd și iarăși bun prieten.

La conferințele școlare perora o oră ca să se pedepsească elevul pe care dascălii erau înclinați să-l ierte, și să se ierte elevul pe care dascălii erau înclinați să-l pedepsească. De reușea, era încîntat. (Și reușea totdeauna, căci dascălii pornesc grav conferințele, dar se plictisesc iute și încheie oricum, numai să termine și să plece.) De nu reușea, era abătut, melancolic, dar numai pentru scurtă durată. De altminteri, domnul Nicolaescu era totdeauna amator să vorbească despre orice, conferința despre istorie, muzică, literatură, și atunci improviza cu ușurință, folosindu-se că vorbea ușor, se ocupa cu un subiect pe care abia îl cunoscuse, cu o oră înainte, pentru care abia avusese timp să frunzărească *Larousse*-ul. (Și se lăuda de aceasta ca de un merit.) Spunea deseori inexactități, făcînd mereu paranteze personale pentru a implini conferința, întrebându-și persoana întii surizător și fără pudicitate, mărturisind că „eu cred“ sau „eu nu cred“ despre un autor pe care de-abia îl cunoștea, cu o totală lipsă de date, care presupunea lipsa de informații serioase. Iar publicul românesc, a cărui primă caracteristică este superficialitatea, asculta cu plăcere, și era mulțumit că a putut să învețe ceva nou, fără nici o osteneală. Vorbea la orice ocazie, la toate serbările școlare, la vizitele oamenilor mari din București, la toate întrunirile publice — în orașe, apoi la sate — la banchete, la înmormîntări, la inaugurări, la puneri de pietre fundamentale, la festivaluri,

în numele lui personal, al dascălilor, al poporului român sau în numele vreunei asociații care te mirai ce legătură putea să aibă cu dinsul. La banchete trebuia să vorbească neapărat. După el, toți dascălii continuau să spuie cuvinte ocazionale, de cea mai lugubră banalitate, gratulându-se reciproc (e drept, cu un ton care presupunea și puțină ironie), exagerând importanța unor mici evenimente, exemplificându-se ca diriguitori de suflete — când, de cele mai multe ori în clasă elevii le numără greșelile, le imită ticurile sau urlă de plictiseală. Domnul Nicolaescu constata că mai trebuie să adauge ceva de prima importanță, nu știa dacă mai poate să cuvinte încă o dată, ezita, privea invidios pe cei care-și așteptau rindul la discurs, discuta cu vecinii, se indigna contra celor care vorbeau prea mult, sublinia toate enormitățile spuse, ca, în sfârșit, să se hotărască și să reînceapă, pe un ton degajat, zîmbitor, temîndu-se să nu întilnească vreo privire ostilă și plictisită când va fi văzut din nou perorînd, încîntat dacă găsea aprobare și dacă atmosfera de la un capăt la altul al mesei era caldă. Reîncepea neapărat în felul acesta: „Domnilor, să mă iertați că vă pun la încercare din nou atenția dumneavoastră, voi fi însă foarte scurt (cuvînt binefăcător, aruncat însă așa de deseori inutil de toți, că indiferent de ceasul pus pe masă, care trebuie să ateste hotărîrea nestrămutată a conferențiarului, nu mai prinde), dar nu pot să nu adaug, continua domnul Nicolaescu, ceva important, pe care atît eu cît și ceilalți conferențieri, cu tot talentul lor, l-am omis“... Și apoi spunea iarăși cîteva laude convenționale despre un dascăl de care nu vorbise nimeni, despre vreun ministru sau despre familia regală, și te întreba de ce, pentru așa de puțin lucru, și-a ostenit fălcile frămîntînd în gol înainte de a începe, și în plin după ce a început, a suris, a tresărit, s-a zbatut. Dascălii mînceau între timp, se indignau contra acestei vorbării, își promiteau să-l puie la punct la prima ocazie, dar cînd domnul Michael Leonard Nicolaescu Dimbovitza termina, ei de bucurie își uitau plictiseala, aplaudau, ciocneau și beau din toată inima.

★

Dar cel mai în largul său, domnul Nicolaescu, se simțea la procesele literare — foarte în gustul publicului din tîrg —

ROMANUL LUI MIREL de ANTON HOLBAN

Prima parte a romanului este o descriere a lumii din jurul lui Mirel, un tânăr care se luptă cu mediul său social și profesional. El este un personaj complex, plin de ambiții și de dorințe, dar și de îndoieli și de tristețe. Autorul descrie cu finețe psihologică starea de spirit a lui Mirel și a celor din jurul său.

În fața lui Mirel se deschide o lume nouă, o lume de libertate și de oportunități. El simte că este pe cale să se elibereze de toate constrângerile mediului său. Dar, în același timp, simte și o anumită singurătate și o lipsă de înțelegere din partea celor din jurul său.

Și acum, în fața lui Mirel se deschide o lume nouă, o lume de libertate și de oportunități. El simte că este pe cale să se elibereze de toate constrângerile mediului său. Dar, în același timp, simte și o anumită singurătate și o lipsă de înțelegere din partea celor din jurul său.

Și acum, în fața lui Mirel se deschide o lume nouă, o lume de libertate și de oportunități. El simte că este pe cale să se elibereze de toate constrângerile mediului său. Dar, în același timp, simte și o anumită singurătate și o lipsă de înțelegere din partea celor din jurul său.

Și acum, în fața lui Mirel se deschide o lume nouă, o lume de libertate și de oportunități. El simte că este pe cale să se elibereze de toate constrângerile mediului său. Dar, în același timp, simte și o anumită singurătate și o lipsă de înțelegere din partea celor din jurul său.

E. Lovinescu

281 Justin Holban

Prima parte a romanului este o descriere a lumii din jurul lui Mirel, un tânăr care se luptă cu mediul său social și profesional. El este un personaj complex, plin de ambiții și de dorințe, dar și de îndoieli și de tristețe. Autorul descrie cu finețe psihologică starea de spirit a lui Mirel și a celor din jurul său.

În fața lui Mirel se deschide o lume nouă, o lume de libertate și de oportunități. El simte că este pe cale să se elibereze de toate constrângerile mediului său. Dar, în același timp, simte și o anumită singurătate și o lipsă de înțelegere din partea celor din jurul său.

Și acum, în fața lui Mirel se deschide o lume nouă, o lume de libertate și de oportunități. El simte că este pe cale să se elibereze de toate constrângerile mediului său. Dar, în același timp, simte și o anumită singurătate și o lipsă de înțelegere din partea celor din jurul său.

Și acum, în fața lui Mirel se deschide o lume nouă, o lume de libertate și de oportunități. El simte că este pe cale să se elibereze de toate constrângerile mediului său. Dar, în același timp, simte și o anumită singurătate și o lipsă de înțelegere din partea celor din jurul său.

Și acum, în fața lui Mirel se deschide o lume nouă, o lume de libertate și de oportunități. El simte că este pe cale să se elibereze de toate constrângerile mediului său. Dar, în același timp, simte și o anumită singurătate și o lipsă de înțelegere din partea celor din jurul său.

Pagină din *Gazeta literară*, 1929, cuprinzând prezentarea lui E. Lovinescu și un fragment din *Romanul lui Mirel*

Parada dascălilor cu caricatura autorului

Anton Holban

Profesorul Aurel
George Stino din
Fălticeni, unul din
cei mai buni prietenii
ai scriitorului

unde era aproape întotdeauna procuror și unde distrugea pe vreun erou al vreunui roman celebru, băga în închisoare încă o dată pe Raskolnikov¹⁷, o pedepsea fără milă pe Madame Bovary¹⁸ pentru nesocotințele ei, îi arăta datoria strictă de mamă de copii Norei, păpușa lui Ihsen, ca, dacă programul era modificat în ultimul moment de cine știe ce dificultate, să facă el pe avocatul, să se înduioșeze de Raskolnikov, să o purifice pe Madame Bovary și să fugă cu Nora, în timp ce publicul trepida pe scaune, jurații literari înțepeneau grav în fotolii, și domnul avocat Lică Nicolau, prezidentul obicinuit, cu bărbită, cu nasturi mari de sidef la vestă și cu ghetele scilciate de bătăături, sub masa prezidențială încerca să-și dezmorțască discret ciolanele.

*

În afară de aceasta, domnul Nicolaescu e cel mai bun om din lume, își uită supărările, nu poartă ciudă nimănui multă vreme, e în stare de gesturi generoase, nu e anchilozat în anumite ticuri, e entuziasat în clasă, și de aceea elevii îl iubesc, e tatăl admirabil al unui copil minunat, și dacă ar vrea să rămâie numai tânăr fără nici o ambiție bătrânească, să cutreiere lumea cu munții și apele fermecate, mulțumind lui Dumnezeu că a împodobit-o pentru noi cu atita artă și varietate, ar vedea atunci că numai în contemplarea lor și în viața interioară, fără nici o atingere cu umilele zbuciumări ale plebei, poți avea depline satisfacții, îți poți permite orice orgoliu, și s-ar convinge că Moartea cumplită, care ne așteaptă oricând așa de aproape, nu ne permite nici o glumă, nici o ușurință și nici o pierdere de vreme.

*

Cu toate că tânăr, domnul Nicolaescu avea o mică suită. Înaintașul, elevul Wolf, ciupit de vărsat, însărcinat cu vinderea билетelor la vreo tombolă la care domnul Nicolaescu era patron și emisar pe la ziarele locale; domnul Cuțu, viitor popă, cu ocupații neprecise; dascălul Furculiță, popular, gen de pîrlit de treabă, care te apostrofa cu „salutare“ sau cu prescurtatul „bună“; și apoi tovarășul de zile negre, dascălul Lungeanu. Lung peste măsură și subțire, galben, afabil, blajin, bun la suflet, neîndurindu-se să lase vreun corigent, luînd din principiu partea oricui, și, cu toată

tinerețea, părint bătrîn, plin de tabeturi, schimbînd țigare după țigare și cafea după cafea, avînd răbdare, ceremonios cu cei mai în vîrstă, a căror insuficiență n-o bănuia, a căror părere mizeră asupra vreunui eveniment mare o lua în serios, o repeta și o da spre exemplificare, nevăzînd în preajmă decît „oameni distinși“, „vorbe alese“ și „suflete elegante“. Domnul Nicolaescu monologa, în timp ce domnul Lungeanu aproba sau voia să-l potolească, pînă ce primul se enerva, îl fulgera, scria un articol în care-l înjura fără de nici o rezervă, spunea tuturor că prietenia lor s-a rupt pentru totdeauna; apoi, în tîrgul cu unica stradă principală, dînd mereu unul peste altul, înțelegeau că se plictisesc singuri și reîncepeau vorba ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat (și uitau de altfel că s-a întîmplat ceva), și apoi îi vedeai iarăși, pentru o vreme, împreună, unul aprins, roș la față, agitat, gesticulînd, cotropînd cu gura omenirea întregă, și celălalt răsăm cu trei pași în urmă, galben, domol, lent la vorbă, mereu apărînd pe cineva.

★

La examenul de admitere de clasa IV, comisia gravă ca la bacalaureat.

Lungeanu (cu duhul blîndeții): Ascultă, băiete, poți tu să-mi spui ce-a scris Creangă?

Elevul: Creangă a scris poezie.

Lungeanu: Ei, nu-i chiar așa, Creangă n-a scris poezie, dar dacă spuneai că a scris frumos ca o poezie, era bine (Și continuă, la urmă, nota 7).

Borș (la rînd, molipsit de blîndețea lui Lungeanu): Ei, băiete, poți tu să-mi spui cum se numește țara noastră?

Elevul: Țara noastră se numește România.

— Bine. Acum să-mi spui mie cum se numește poporul predominant, adică cel mai numeros — fii atent! — care locuiește în România.

— Poporul cel mai numeros care locuiește în România se numește poporul român.

— Și alte popoare mai locuiesc în România?

— Da. Mai sînt ungurii, ovreii, turcii, grecii...

Borș (mulțumit de erudiția elevului, îi oprește perorația cu un gest): Destul, spune-mi mai bine cu ce seamănă țara pe care noi am numit-o România.

Elevul (spre satisfacția lui Bors, cu care a învățat în cursul anului aceste lucruri subtile): România seamănă cu o medalie.

Examenul continuă.

★

La un examen de bacalaureat, președintele, cînd auzi din ce oraș sînt, a reflectat:

„Trebuie să aveți un profesor admirabil acolo, încă tînăr, coleg cu mine la facultate. Au trecut 15 ani de atunci, nu l-am mai văzut, dar mi-l aduc aminte bine; era cel mai inteligent dintre noi toți, cel mai vioid, cel care înțelegea mai ușor, era nerăbdător să știe tot mai mult, avea totdeauna ceva de remarcat și fără să fie de loc farseur. Mititel, țigan, cu niște ochelari mai mari ca dinșul, în perpetuă agitație, zbătîndu-se (căci era sărac) să meargă în străinătate, să învețe mai mult, căci nu-l mai putea mulțumi ce găsea aici. Pe atunci era și suplinitor la o școală din București. Mi s-a spus că trepidau băieții de bucurie la lecțiile lui, avea talentul să le întreție vecinic curiozitatea, să fie mereu glumeț cu ei (dar de bună calitate), camarad, inventiv, niciodată monotone sau plictisitor. Asta nu-l împiedica să fie față de lenși foarte strict, să nu admită nici o complezență și nici o intervenție la sfîrșitul anului. Vorbesc de domnul Marcu.“

De domnul Marcu îmi vorbea! Și eu, care eram convins că face vreo confuzie, dar îl lăsam să vorbească, fiindcă mă îndrăgostisem de portretul improvizat. Vra să zică așa era domnul Marcu în tinerețe!

Acum domnul Marcu e un om între două vîrste, s-a îngrășat, are bărbie și burtă, ochelarii, la forma lui nouă, nu mai par așa de importanți, poartă totdeauna umbrelă, și, cum e bolnăvicios, se păzește mereu de curente. Face politică, a schimbat vreo două partide, a fost chiar director la un internat, sub un regim amic, unde a trebuit să numere locurile băieților și porția de hrană. Cu toate că acum ar fi în stare, n-are curajul să meargă în străinătate, căci nu poate, ca odinioară, să trăiască oricum, are mici tabieturi, greutăți familiale, spaimă înaintea unei hotărîri prea deosebită de viața zilnică, și a luat obiceiul dascălilor de a se consola cu: „las' la anul“.

Cînd aude de ceva în legătură cu preocupările sale de odinioară, îi scilpesc ochii, dar pentru scurtă durată, căci nu mai este în curent, nu mai știe să continue în detaliu, și apoi, nici n-are curajul să întrerupă gluma și reflecția imbecilă a vreunuia din preajmă, care schimbă sensul conversației.

În cancelarie ia parte la discuțiile cele mai zadarnice, face, ca și ceilalți, spirite umile, cînd explică ceva caută aprobarea oricui și se mulțumește cu ea, nu se revoltă niciodată, nu-i vine să țipe de viața de acolo, care se scurge mediocru și cu mici combinații. Îl interesează orice schimbare politică din țîrg, îl vezi bucurîndu-se cînd reușește vreun tovarăș, îi e ciudă cînd reușește un dușman. În clasă se ocupă, dar fără frenezie, plictisit de fleacurile pe care trebuie să le explice, și la sfîrșitul anului lasă corigenți pe cîțiva nevolnici, dacă nu e rugat pentru cineva în mod special, și se mulțumește, cînd face favoruri, pentru liniștea lui sufletească, de care are încă nevoie, cu teoria care salvează scrupulele tuturor dascălilor: „Notele sînt, în definitiv, așa de arbitrar!” Totul, însă [fără] excese, căci n-ar fi fost în stare de nici o faptă vădit nepermisă — cum făcea popa Bartolomeu, de pildă, care, cînd a fost director, în urma intervențiilor, a schimbat situațiile elevilor chiar după ce fuseseră afișate, reflectînd către secretar și minunîndu-se de propria-i ispravă: „Știu că am făcut-o lată!”

Căci pe domnul Marcu l-am găsit în mijlocul drumului, el n-a admis decît pe jumătate toate complezențele față de ceilalți și n-a renunțat decît pe jumătate la idealul său din tinerețe. Dar fiecare an îi va contura forma lui nouă, îl va îngroșa, îi va înmulți tabieturile, îl va deprinde cu mediul mediocru, îl va face să repete, de data aceasta complect ridicol: „Las' la anul“. Și, gîndindu-mă la domnul Marcu, m-a cuprins o nespusă milă de toți aceia (și miegroază pentru mine) care pornesc vijelios să transforme lumea, și apoi, încet-încet, admit orice, suportă orice, își tocesc spiritul critic, îmbătrînesc, capătă tabieturi, nu mai sînt în curent, nu se mai ocupă în școală, căci totul li se pare prea ușor, nici generos în afară de școală, căci totul li se pare prea greu, victime ale mediului înconjurător, în țara aceasta, în care nu-i nici o dreptate, în care tembelismul ne face să suportăm pe orice caraghios ajuns în locuri

importante, revoltându-ne, dar pentru scurtă vreme, mulțumindu-ne să numărăm prostiile spuse și făcute, să apostrofăm între patru pereți necinstea, și, suprema noastră tragedie, fiind inteligenți, să vedem clar ce se petrece cu noi.

★

La restaurantul unde luam masa de obicei, urmăream cu curiozitate un alt client, și el obicinuit acolo. Stranie apariție. Avea poate vreo 40 de ani, dar era nemaivăzut de mic, de slab, numai câteva oase, care și le mișca fără încetare, în diferite ticuri. Ce atrăgea mai ales atenția era galbenul feței, galben de cadavru. Apariție antipatică de altfel, n-aș fi avut curajul să mă apropiu prea mult, căci ochii sclipeau straniu, gesturile îi erau neobișnuite, avea un suris care lăsa să i se vadă dinții lați și despărțiți și da în total o impresie de rînced. Discutam de el întotdeauna cu amicul meu Paul, care mă întovărășea la masă.

— O fi eteroman.

— Poate numai o simplă gălbenare.

— Dar nu vezi ce prăpădită e toată ființa lui?

— Poate că e grav, poate că numai exagerăm.

Într-o zi, băieții din clasa VII fură duși de profesorul lor de igienă să asiste la disecția unui cadavru. Pe masa de disecție au găsit pe partenerul meu de la restaurant, pe care nu-l mai văzusem în ultimele zile. Abia atunci l-am identificat: profesorul de franceză de la școala normală, Musset. N-a găsit doctorul în el nimica să nu fi fost putred.

Singur la capătul lumii... Ce cumplită tragedie s-o fi abătut la el în țară de a fugit la capătul lumii? Cum de nu se va fi înspăimîntat de atita singurătate? De ce o fi preferat viața atit de departe, printre străinii care nu puteau să-l aline? Mi s-a povestit că unii voiau să-l invite și să-l domolească, dar el găsea totdeauna un pretext ca să refuze. Tragedia lui nu este un rezultat al imaginației sau al melancoliei mele. Dacă formele tuturor frământărilor mele nu sînt identice cu observațiile mele, în orice caz prezența acestora, profunde și jalnice, este sigură. Ca adîncurile mării, pe care o exprimăm, șubred, numai cu culori.

Lîngă mine lua masa în fiecare zi un cadavru, și eu aveam îndoieli. Am căutat să iau detalii de la chelnerul

care ne servea pe amindoi, dar n-a fost posibil. Chelnerul explica ridicol, încerca păreri personale, discuta cu șervetul pe braț, era încântat că stam de vorbă cu el, și n-am găsit în frazele lui nici un cuvânt cit de umil care să vibreze uman.

Nu știam cum să-l fac să termine. Dar la urmă m-am uitat brusc la el și m-am cutremurat de înfățișarea lui, la care nu fusesem niciodată atent: era mic și slab, fața galbenă de cadavru, dinții lați și rari, impresie de rinceu. În clipa aceea semăna cu *celălalt*.

*

Acum Musset odihnește potolit printre străini, la capătul lumii. Odihnește? Ce-o mai fi rămas din trupul lui așa de prăpădit, chiar după citeva luni de hrană, la praznicul viermilor flăminzi?

*

Dascăli mulți în cancelarie. Fiecare monologhează în felul său. Directorul vorbește despre disciplina elevilor. Subdirectorul Boiu, despre straturile cu flori. Nicolaescu, despre Ateneul central. Popa Bartolomeu savurează o țigare. Berechet explică o nouă descoperire filologică. Frunză istorisește sistemul pe care-l întrebuițează pentru ca să descopere elevii la cinematograf. Ion Dicea tace răzvrătit, Borș tace împăcat. Lungeanu aprobă pe fiecare în parte. Ventilatorul, în funcțiune. Pe perete, pozele miniștrilor de instrucție își surid. Apare Adolf Țcovici, și apariția sa îi unește pe toți. I se cere să povestească ceva. Încep pornografiile în legătură cu P.J.B. Dascălii rid cu poftă, chiar dacă spiritele se repetă. Apare și Guță, la butonieră cu o floare șterpelită de pe straturile domnului Boiu.

— O să vă spun o noutate.

— Dă-i drumul.

— Ionescu a căzut cu aeroplanul și a murit.

— Care Ionescu?

— Profesorul de gimnastică al liceului.

Într-adevăr, aviatorul Ionescu era și profesor la noi.

O clipă de tăcere, apoi directorul:

— Iarăși o glumă de a ghiujului bătrîn.

Dascăli încep să ridă, dar fruntea lui Guță nu se destinde ca de obicei.

— De data aceasta e foarte serios. (Și începe să povestească, în ascultarea serioasă a dascălilor, și sub povestirea sa se simt ascunse două sentimente: consternarea, dar și satisfacția de a anunța, el cel dintii, vestea.)

În sfârșit în cameră se aude:

Borș: I-auzi, domnule!

Lungeanu: Săracul!

Popa Bartolomeu: Dumnezeu să-l iertel

Directorul: Trebuie să dăm o coroană din partea liceului.

Nicolaescu: Eu pot vorbi din partea Ateneului central.

Frunză: Aseară l-am văzut. Părea un om fericit.

Nicolaescu: Făcea numai impresia. Acum câteva zile îmi povestea ce amenințate sint zilele aviatorului.

Lungeanu: Așa! (Grav.) Vra să zică, își presimțea moartea!

Popa Bartolomeu: L-am văzut pe domnul Dicea cu el pe stradă azi-dimineață. Ce spunea?

(Toată lumea așteaptă ceva senzațional.)

Dicea (jenat că e scos din umbră): Nimic interesant; m-a condus pînă la liceu.

Nicolaescu (bănuitor): Și nu ți-a spus nimic?

Dicea: Nimic.

Nicolaescu (dramatic): Domnul Dicea e probabil ultimul profesor cu care a vorbit Ionescu!

Dicea: I-am dat umbrela ca să meargă acasă, căci ploua.

Borș (spiritual): Te pomenești că s-a suit în aeroplan cu umbrela dumitale!

(Început de ris, dar directorul intervine.)

Directorul: Mai lăsați gura! A fost un om de treabă!

Lungeanu: Foarte de treabă!

Nicolaescu (cu reticențe): Da... de treabă... Dar toți oamenii *sunt* mai mult sau mai puțin de treabă.

Berechet: Ignorant. Nu se spune „sunt“, ci „sint“.

(Bătrîn de tot, atît îi sugerează ideea morții.)

Lungeanu: Nu te știam om rău.

Nicolaescu: Nu-s rău, dar vreau să caracterizez exact. Și, ca probă că nu-s rău, o să vorbesc despre el la Ateneul central.

Boiu (reflectează): Ce e viața, domnule!

Popa Bartolomeu: Ce-i, cucoane? Ți-ai adus aminte de reumatisme?

(Se suride.)

Boiu: Nu, dar mă gindesc cite forme are și moartea. Uneori te seceră pe neașteptate, alteori te lasă să te chinui. Tatăl meu a murit fără să știe doctorii ce are. Cînd i-au făcut autopsia, i-au găsit inima așa de mare (cu mîndrie), cum nu s-a mai văzut în știința medicală!

(Și simți că la fel exagerase și la fel se mîndrise chiar a doua zi după înmormintare.)

Popa Bartolomeu: Trebuie să trimitem elevii la biserică.

Borș: Așa să facem. Dar să mai schimbăm vorba. Eu știu una: morții cu morții și viii cu viii.

Nicolaescu (jumătate ironic): Dumneata totdeauna ai fost un filozof.

★

Intru în clasa mea... Băieții știu tot: toate verbele neregulate, toate cuvintele, povestesc în franțuzește, știu dicteul aproape fără greșală. Ca recompensă, le făgăduiesc o poveste. Ce bucurie, care trece ca un curent electric prin toată clasa! Ochii se fac mari, miinele se cumițesc, sufletele vibrează.

— A fost odată o prințesă frumoasă și bună. Prințul o iubea, băiețelul ei îi sta vecinic în preajmă să-l mîngie, oamenii de curte o respectau și nu-i ieșeau din vorbă. Castelul ei semeț se ridica la capătul munților, care se luau la întrecere să se înalțe, și pădurile lor curgeau ca apele. Împrejurul castelului, mii de flori de toate culorile, cu toate parfumurile cele mai de preț. Prințesa era fericită, dar Dumnezeu a avut alte planuri cu dînsa. O boală năprasnică îi luă viața. Îndată ce a murit, îngerul Gabriel a venit și i-a luat sufletul să i-l ducă în rai, așa cum trebuia să facă, deoarece ducea cu el sufletul unei prințese așa de bună și de frumoasă. Au trecut printr-o cîmpie minunată, cu flori cum ochiul omului n-a mai văzut. Îngerul Gabriel zise: „Vezi tu florile acestea? Pentru că ai fost așa de bună, toate vor fi ale tale.“ Dar prințesa răspunse: „Sînt frumoase florile, dar pe pămînt prințul se zbate și nu poate trăi fără mine, băiețelul plînge după mama lui, și florile mele neîngrijite se veștejesc. Lasă-mă să mă întorc.“

Și au mers pînă au dat de o poartă de aur. Acolo îngerul Gabriel i-a întins o cupă. „Bea apă fermecată, vei uita tot ce a fost pe pămînt, și apoi vom intra în preajma Domnului, printre îngeri și sfinți, în țara vecinic fericită.“ Dar prințesa a scăpat cupa din mînă, apa fermecată s-a răspîndit, iar jeliurile au reinceput. „Nici prințul, nici băiatul, nici oamenii de curte, nici florile nu pot trăi fără mine. Lasă-mă să mă întorc.“ Cînd a văzut îngerul atîtea lacrimi, s-a induioșat și a zis: „Bine, te vei întoarce, ai fost așa de bună, încît îți voi împlini voia aceasta, cu toate că nimeni nu s-a mai întors pînă acum.“ Și a condus-o înapoi la castel. Acolo o surpriză o aștepta. Florile erau mai proaspete ca niciodată. Pe băiețel l-a găsit în fugă după fluturi, și abia a avut timp s-o sărute. Iar în salon prințul vorbea prieteneste unei alte femei. Și atunci prințesa a plecat iarăși cu îngerul Gabriel printre florile minunate, pînă la poarta de aur, și acolo a băut toată apa fermecată. Apoi a intrat printre sfinți.“

Elevii stau tăcuți citeva clipe. Melinte s-a posomorit. Iliuță lăcrămează de tristețe pentru prințesă.

— *Nu e bine să se întorcă morții.*

Grünberg Marcel apare la ușă:

— Ați auzit, domnul Ionescu a căzut cu aeroplanul și a murit!

Un fior. De fapt, atmosfera dinainte care se prelungește.

Ionel Melinte e tot posomorit, și Iliuță amestecă lacrimile pentru prințesă și pentru domnul Ionescu.

Într-un colț al clasei, sub icoana cu chipul lui Isus, mingea mare de fotbal (cum vor putea-o manevra micuții elevi de clasa doua?) așteaptă încă ora de gimnastică.

★

Înmormîntarea a avut loc după două zile, cu muzică militară și discursuri, cu soldați, cu elevi, cu profesori, și, deoarece picura, cu umbrele multe. Pînă la cimitir numai Ion Dicea a ajuns. Seara, norii se împrăștiaseră, pe seninul magnific luna evolua misterioasă, presărînd lumini și umbre. Pe o bancă din grădina publică l-am văzut pe domnul Popică, îngîndurat, melancolic.

— La ce gîndești, domnule Popică?

— Mă gindesc că dacă ar fi fost cu aeroplanul meu, bietul Ionescu n-ar fi căzut!

*

Într-o seară, nemțșorul Fritz, expansiv, ne propuse, mie și lui Dicea:

— Haidem la „Alcazar!“

Bineînțeles, Dicea a refuzat:

— Nu merg pentru nimic în lume!

Dar Fritz l-a ambiționat:

— Protestezi ca și cum n-ai mai fi fost niciodată acolo!...

Acest argument l-a înmuiat mult, căci tandrul Dicea n-ar fi voit să se creadă cine știe ce lucruri rele despre dînsul și să se îndoiască cineva că ar fi un vajnic reprezentant al Macedoniei. Totuși, pentru ca să se hotărască, a trebuit o perorație întreagă, bătînd cu toții trotuarul în fața unui felinar roșu. De altfel, mergeam numai ca tovarăși ai lui Fritz, pe care aveam să-l așteptăm în antret, și din curiozitate pentru obiceiurile tîrgului. Tîrziu, am izbutit să-l împingem pe Dicea pe scări. După cum decisesem, Fritz a dispărut cu oacheșa Lola, Dicea s-a strîns într-un colț, iar eu am început o discuție stingace și ridicolă prin care mă sforțam să descopăr în Suzeta cine știe ce tragedie (gen rusesc) și întrebările mele o făceau să caște. Fritz a reapărut iute, și din urmă Lola îl lăuda: „Strașnic om!“ Încă vreo două vorbe, un „servus“ al lui Fritz, un „*bonsoir*“ al Lolei, și la plecare descoperirăm cu surprindere dispariția lui Dicea. Credeam că a plecat, dar „șeful“ ne anunță, arătînd o ușă: „E cu Suzeta“. Ce exclamare din partea noastră! Vra să zică, după atitea ezitări, această hotărîre prodigioasă! Ce ciudat om era venerabilul nostru prieten! L-am așteptat, dar el întîrzia. Expeditivul Fritz, la fiecare minut, era mai mirat. Și timpul trecea mereu. Am început să chem pe Dicea discret, apoi mai tare. La urmă, plictisit și în același timp curios, Fritz s-a dus și a deschis ușa cu pricina. Înăuntru am descoperit scena cea mai minunată, cu atît mai proaspătă cu cît se petrecea într-un local murdar:

La o măsuță, Dicea, cu pardesiul tot pe el, cu umbrela rezemată de un picior, și Suzeta, umilă femeie, beau cafea. Descoperiseră că amîndoi sînt macedoneni, și în dialectul macedonean, își aminteau de țara lor de departe...

Prietenul dascălilor, domnul avocat Moșinski, pe vremuri profesor.

Domnul Moșinski... Impozant, profil roman, îngrășat cu vîrsta, dar încă destul de proporționat, extrem de politicos cu toată lumea, și politețea cea mai nuanțată, prea bine minuită ca s-o poți bănuși de falsă (neavînd nimic din iritantele întrebări ale vînzătoarelor franceze), prea armonioasă și îndreptată prea identic spre toți ca s-o bănuiești adevărată. Orice i s-ar spune e important, are răbdare să asculte pînă la capăt, pune și el întrebări, se bucură sau se întristează cu tine, dar totul în cadențe măsurate. Duce orice discuție, cerînd umil detalii interlocutorului, a auzit de ocupațiile tale, le urmărește cu extrem de multă curiozitate, regretă că nu ți-a citit încă volumul, dar așteaptă vacanța ca să aibă libertatea unei meditații mai profunde; n-a putut asista la conferința ta pentru că a fost reținut de o chestiune excesiv de importantă.

„Nu, serios, domnule profesor, n-ai putea să mai ții conferința o dată?” Și-ți spune așa de onctuos „domnule profesor”, că te crezi cel puțin universitar la Sorbona. Apoi continuă: „Cunosc atîta lume care regretă că n-a putut asista!”

Și zîmbetul său fin, nuanțat, sinuos, care-i flutură mereu pe buze! E conferențiarul tirgului, ce-l ascultă cu precădere, îi gustă tonul degajat și totuși armonios, micile mărturisiri anume făcute, varietatea subiectelor, modestia prefăcută, ușoarele melancolii, gradațiile în perorație combinate cu artă, exploziile de entuziasm care-i mișcă, parcă fără voie, silueta ponderată, și după aceste clipe, oboselile nu lipsite complect de transpirație, plasate și ele cu băgare de seamă la capătul aplauzelor publicului. Și e suficient, la conferințe, gestul cel mai mic al acestui înalt personaj, o mîna ridicată în aer, jumătate amical, jumătate glumeț, cu care întovărășește pe „doamnelor și domnilor”, spus și el cu un timbru care dă a înțelege „că-i arhiplectisit de această formulă banală, dar că o întrebuițează neavînd ce face”; și e suficient să dea din fața mesei scaunul la o parte și să vorbească, tinerește, din picioare, sau să îndepărteze singur (fără ajutorul unui sclav) paharul din față, ca atmosfera

familiară să fie complet înfăptuită, și citeva conife din elita tîrgului să și savureze, să întredeschidă ușurel gura, să-și palpate nările, de interes să înainteze capul și o parte din bust, să rezime în neștire mîna pe marginea spetezei scaunului din față, să se uite una la alta cu înțelesuri și să exclame: „*Il n'y a que lui pour faire ça*“. Și vor continua cu această admirație, surizind inteligent la toate aluziile domnului Moșinschi, aprobîndu-i toate curajurile, căci el știe să nu întrecă niciodată limita și să scandalizeze, în timp ce, în atmosfera parfumată, circulă la braț, întocmai ca în paradis, sau pe pereții unui așezămînt cultural, gingașul Rafael și vulcanicul Michelangelo, angelicul Mozart și impetuosul Beethoven, energicul Corneille și tandrul Racine, și apoi Pasteur, Eminescu și Platon. Pentru toate aceste merite concetățenii i-au găsit o formulă pe care i-o aplică grav ori de cite ori un nou venit cere relații: „Moșinschi este un om cu adevărat occidental“. Dar odată l-am văzut, ieșise de la teatru, îl surprinsese miezul nopții și se credea singur. Căscă fără să aibă grijă să-și ducă mîna aristocratică la gură, tira ușor picioarele, îi cădeau obrajii, bărbia și pleoapele de grăscian care îmbătrînește, și mi-am dat seama cum trebuie să fie în intimitate acest om care în public face efortări să pară zvelt, proaspăt, vecinic zîmbitor și amabil, rubedenie directă a ducesei de Guermantes¹⁹ scoborită la bălțile Dunării.

*

În cancelarie, profesorii adunați ca să discute noile orientări ale Ateneului central. S-au adunat puțini. Se așteaptă mult peste ora anunțată, dar inutil. Împrejurul mesei, domnii Moșinschi, Borș, Nicolaescu, Lungeanu, părințele Bartolomeu. Se protestează contra absenților, cu ocazia unei chestiuni așa de importante pentru tîrg.

(A.C. = asociația neserioasă, unde foarte puțini nu sînt superficiali, unde vorbește cine vrea, fără nici o pregătire, se improvizează la întîmplare, în fața unui public lipsit de orice simț critic.) În sfîrșit, se începe. Domnul Nicolaescu, fostul prezident (uneori se intitulează chiar rector), explică tot ce a făcut cit a fost în funcțiune: s-au ținut 90 de conferințe, 15 procese literare, 30 de conferințe la cele 8 atenee care mai sînt în tîrg, s-a tipărit un număr

din revista locală *Suflet nou*, unde au scris dascălii „amintiri din copilărie“. Apoi domnul Nicolaescu e reales președinte. Se încep discuțiile asupra programului.

Lungeanu: Eu voi vorbi despre Eminescu.

Moșinschi: Foarte interesant, domnule profesor. Să-ți alegi o zi astfel ca să pot veni și eu.

Lungeanu (se prinde, caută în notes): Vinerea vă convine?

Nicolaescu: Vezi că despre Eminescu voiam să vorbesc eu...

Lungeanu (bun totdeauna): Renunț atunci...

Nicolaescu: Nu e nevoie... Dar dumneata, domnule Moșinschi?

Moșinschi: Eu despre artă.

(Nicolaescu are impresia că voia el să vorbească despre artă.)

Borș: Vorbește dumneata despre Napoleon.

Nicolaescu (e umilit, căci i se pare subiectul prea banal; îi vine o idee și o lansează): Eu voi face prelegerile muzicale.

Moșinschi (în curent cu mișcarea mondială): Tocmai voiam să vă atrag atenția că în curînd o să se sărbătorească un centenar important: al lui Bizet.

Borș: Cine-i ăla Bizet?

Moșinschi (amabil): Autorul lui *Carmen*. Un tip foarte interesant, domnule profesor.

Nicolaescu (președinte, deci se sesizează): Da, tocmai mă gîndeam. Cine va vorbi despre Bizet? Tu, Lungeanu?

Lungeanu: Vezi că eu nu cunosc...

Nicolaescu: Ce, n-ai văzut *Carmen* la operă?

Lungeanu: Nu mai țin minte.

Borș: *Carmen* am văzut-o eu. (Fredonează *Aria toroado-rului*.)

Nicolaescu: Vorbește dumneata atunci.

Borș (modest): Să vorbească profesorul specialist. Domnul Lungeanu, că-i profesor de literatură.

Lungeanu: Eu o să vorbesc mai bine despre Beethoven.

Nicolaescu (se sacrifică): Bine, voi vorbi eu despre Bizet. Aveți cărți?

Moșinschi: Este în *Larousse* suficient. N-ai nevoie decît de 20 minute. Punem pentru la urmă pe maestrul Duțu să organizeze o mică producție.

Borș: Eu atunci o să vorbesc despre poli.

Nicolaescu (incintat de auspiciile sub care se deschide Ateneul central): Foarte bine!

Borș: Așa, domnule! Să facem puțină cultură! Românii sint deștepți, dar au un mare defect: NU CITEȘTE!

*

Conferențiază domnul Moșinschi. Atmosfera, diafană. Lume aleasă, mai ales cucoane, și așa de multă, că în amfiteatrul mic și îngust a trebuit să se aducă scaune suplimentare. Apare, cu o mică întârziere, domnul Moșinschi. Găsește, la locul de onoare, pe banca din față, o serie de dascăli, cărora le dă mina pe căldură, le suride, și, ca o excelență veritabilă, găsește pentru fiecare cite o vorbă. „A! Domnul profesor Borș! Ce onoare! Vă rog să-mi scuzați întârzierea. A! și părintele Bartolomeu! Binecuvîntează, părinte. Într-adevăr sint coplesit...”

Sosește în sfîrșit, la masă. Aplauzele se aprind din nou. Domnul Moșinschi salută ușurel și zîmbitor. Apoi răsfoiește niște hirtii. Caută ceva și nu găsește. Publicul așteaptă, iar domnul Moșinschi ia brusc o hotărîre superbă: cu o mică strimbătură de copil răsfățat, pune din nou foile în buzunar (publicul feminin suride amuzat) și începe degajat: „Doamnelor și domnilor”...

Stau într-un colț, alături de amicul meu Paul. L-am hotărît să vie cu mine, cu toate că, știindu-l cit e de vajnic, mi-e frică să nu explodeze. Se va mulțumi să comenteze tot timpul lingă mine, făcînd paranteze după fiecare frază a domnului Moșinschi, spre stupefacția celor din preajma noastră, care-l aud uneori și nu știu ce să creadă de aceste reflexii despre un conferințiar gustat de ei fără îndoieli, de ani de zile. Domnul Moșinschi începe azi o serie de conferințe, puse toate la adăpostul titlului grandios: *Despre artă*. Deci spațiu. Putem vorbi și asculta o viață întregă. Vom trece în revistă sculptura, arhitectura, pictura, muzica, dansul, muzica, literatura etc., în toate secolele și la toate popoarele. Am gifiit de pe acum de drumul care o să trebuiască să-l facem. Domnul Moșinschi începe modest, familiar, interpret umil al unei ilustre religii.

— Doamnelor și domnilor, dacă mi-am luat acest subiect așa de important, nu m-am gîndit să fac paradă

în fața domniilor-voastre să vă vorbesc, de exemplu, de pictorul Lancret²⁰, din secolul XVII („al XVIII“, protestează la urechile mele Paul), sau despre alții pe care nu-i cunoașteți și (condescendent) pe care poate nici eu nu-i cunosc. N-o să vă detailez pe Wagner, acel titan, cu operele lui magnifice, unde sînt pagini care dau beții, dar unde sînt și atît de multe părți — de ce n-am mărturisi-o cîstit? — obositoare și confuze, greu de priceput pentru un spirit latin. („Bietul, reflectează Paul, nu-și ia seama ce ușor e, pentru un cunoscător de muzică, să înțeleagă pe Wagner, rînd cu rînd.“) Căci, orices-ar spune, Wagner n-are multe melodii („Vax“, spune Paul), indiferent dacă trilogia lui ar fi compusă din trei veritabile capodopere (în trecere, erudit), bine înțeles, întii prefața *Aurul Rinului*; apoi *Siegfried, Walkyria*, și (își permite să citeze chiar în nemțește, cu toate că nu vrea să facă paradă față de public, așa cunoaște subiectul de bine, studiat chiar la sursă) *Götterdämmerung*. (Publicul admiră coplesit. Din toată sala, numai Paul reflectează: „Întii vine *Walkyria* și apoi *Siegfried*.“)

Doamnelor și domnilor, un mare filozof chinez, al cărui nume nu vi-l mai spun, căci ar fi inutil, zice: „*Arta esie a ei*“. (Se aude vocea gravă a popii Bartolomeu: „Bine a zis“. „Poc“, face Paul.) Într-adevăr...

Și domnul Moșinschi continuă armonios, surizător, afaibil, în timp ce, invizibile, dar a căror prezență e incontestabilă, cele nouă muze îl acompaniază.

Îi sugerez lui Paul reflexia: „E un veritabil Apollo, gol, cu aureolă și cu chitară“...

„Și cu burta cu falduri“, face necruțătorul Paul.

Domnul Moșinschi evoluează printre oamenii celebri, printre tablourile vestite, printre obiectele de preț. Își formează un decor spiritual care să-i încadreze ființa profilată — vai! — numai pe zidul gol, infrumusețat doar de domnul director, cu un carton pe care scrie mare: *Te naști poet și om de treabă!* Acum e la o paralelă între Corneille și Racine, acum la Velasquez, acum la Debussy. Ca un fluture din floare în floare după polen, așa e de neobosit în preajma exemplarelor artistice, de unde știe să-și extragă exact nectarul spiritual. Și, ca să arăte că-i în curent și cu contemporanii, citează și pe Stravinski.

(„Mii de bombe!“ exclamă Paul.) Totuși este, în general, împotriva contemporanilor, căci, „unde ești tu, Beethoven?“ („De-ar fi trăit pe timpul lui Beethoven, mult l-ar mai fi cunoscut!“; îmi șoptește amicul meu.) Domnul Moșinschi continuă, și Paul renunță să mai corijeze, se mulțumește doar cu interjecții, cu apostrofe sau cu cite-un cuvânt vulgar, dar bine plasat. Paul nu este niciodată vulgar, însă în fața atitor inexactități, termeni vagi, superficialitate, toate spuse cu infinită grație, nuanțe, mici gesturi de copil răsfățat al publicului, vrea să fie un antidot.

Domnul Moșinschi se încălzește încet-încet, cum n-are obiceiul decît la zile mari. I se pare publicul subjugat, e încîntat de ce vorbește, e victima propriilor lui vorbe, e transfigurat. Și, în sfîrșit, punctul culminant al ședinței se infăptuiește. Domnul Moșinschi nu mai păstrează nici o discreție asupra emoțiilor lui cele mai intime. Totul trebuie să se termine, în conferința-introducere, într-o reunire a tuturor ramurilor artei și într-o delectare a tuturor simțurilor în același timp.

— Și știți dumneavoastră, doamnelor și domnilor, cînd am fost cel mai fericit în viața mea? („Sînt chiar curios“, îmi suflă Paul.) Eram la Paris („Bravo“), tînăr („Vous, l'etes, seigneur“), apăruse luna („Tiens!“), lîngă mine, o femeie frumoasă („Pas possible!“) cînta *Sonata lunii* a lui Beethoven. Și, în același timp, un prieten care declama admirabil, spunea versuri din Eminescu. („Mai lipsea cineva să-l caute în cap!“)

Cînd termină, se aplaudă vehement, și cîteva cucoane vin să-l felicite. Domnul Moșinschi e cîteva clipe copleșit. Apoi își revine, suride, mulțumește, protestează:

— Eu n-am spus decît lucruri umile, dar e drept că subiectul este prodigios.

Apoi dă mîna din nou la toți dascălii, are pentru fiecare o vorbă amabilă, și, înainte de a dispărea, mai adaugă o dată tuturor un „Am onoare, domnilor profesori“...

— A fost bine, zice Lungeanu.

— Ei! aproape fluieră Nicolaescu.

★

În ziua anunțată pentru conferința despre Beethoven, Lungeanu se îmbolnăvi ușor și a trebuit să fie înlocuit.

Bineînțeles, s-a găsit imediat unul dintre dascăli care, fără să cunoască nici o frază muzicală din Beethoven, să frunzărească *Larousse-ul* și apoi să vorbească. Lungeanu însă preparase, citise câteva cărți, mersese pe la prietenii care aveau la patefon vreuna din cele nouă simfonii. Nu voia să renunțe la munca lui, și cum, după părerea tuturor, Beethoven putea permite chiar două conferințe, Lungeanu își ținu și el conferința, „cu totul din alt punct de vedere“, după cum a anunțat.

Blindul Lungeanu a făcut, mai întâi, o sumară biografie; a insistat asupra bunătății excesive a lui Beethoven. De l-a găsit uneori pervers, i-a luat apărarea. Mereu fraze care începeau cu „ce era el de vină dacă“... Apoi a început discuția asupra operelor. De fapt, n-a vorbit decît despre simfoniile I și II. Făcea impresia că se pornise la studiu cu băgare de seamă, dar că, după *Simfonia doua*, obosise. Și mai ales, asupra simfoniei și-a îndreptat „punctul de vedere personal“. Așa, prima temă a părții I i-a sugerat o asemănare cu „Alecsandri al nostru“, andantele avea ceva cimpenesc în genul lui Coșbuc, iar cînd auzi partea III ai impresia că vezi toate căruțele cu boi ale lui Grigorescu, conduse de „țărani noștri vecinic voioși“. Pentru sfîrșit, ca să impresioneze auditoriul și să suplinească vorbirea lui prea domoală, fără consistență, fără vibrație, a trecut iarăși la biografie și a detaliat moartea tristă a lui Beethoven. Moarte năprasnică, nemiloasă, care l-a doborît cum doboară securea, în pădurea profundă, stejarul cel mai vînjos. Și ca să fie mai bine înțeles de publicul românesc, și ca să arate că e liberal fidel, a comparat moartea lui Beethoven cu moartea celuiilalt stejar, răpus de altă secure nemiloasă, și anume, a lui Ionel Brătianu.

S-a aplaudat. Îl credeam pe bunul Lungeanu mulțumit, dar a venit spre mine deprimat:

— Ai băgat de seamă ce am pățit?

Ce-o fi pățit? A uitat să vorbească despre *Sonata lunei*? Sau de *Patetica*? Sau de *Apassionata*? Sau de *Op. 31 no. 2*? Sau de *Sonata Kreutzer*? Sau de vreun cvartet? Sau de simfoniile III, V, IX? Nu, altul era motivul consternării domnului Lungeanu:

— Am uitat să spun că era surd.

*

Totul a durat 20 de minute. A urmat apoi o mică producție muzicală (la un pian stricat, pus la dispoziție grațios de domnul Duțu, pentru 1000 lei).

Program: *Für Elise*, și, cum publicul bisa, *Traümererei* de Schumann... Domnul Nicolaescu, entuziasmat de ședință, a mulțumit, „pe scurt“, conferențiarului și interpretei.

— Doamnelor și domnilor, să mă scuzați, dar după o seară așa de minunată petrecută împreună, nu mă pot opri să nu adaog câteva cuvinte — foarte puține — vă fâgăduiesc. Trebuie să mulțumesc mai întâi domnului Lungeanu... apoi domnișoarei Solomon... Într-adevăr, doamnelor și domnilor, Beethoven... etc.

La urmă, dascălii au pornit-o melancolici pe ulița pustie, sub luna magnifică...

*

— A! Și domnul Borș conferențiază la Ateneul central! Despre ce?

— Despre poli.

— Și ce spune?

— Lucruri foarte interesante și inedite. Că sint doi poli, Nord și Sud; că se găsesc acolo urși albi, foci și pescăruși; că urșii albi seamănă cu urșii noștri, numai că sint albi; și că pescărușii sint niște păsări albe-cenușii, care din cînd în cînd mănîncă, din cînd în cînd zboară, și din cînd în cînd fac K.K...

*

Există, în limba română, anumite expresii care exasperază, căci calchiază perfect unele stări sufletești de care, ca urmași ai Romei, nu sintem deloc mindri, recunoscînd influențe orientale.

În frenezia mea juvenilă de a ridica nivelul claselor, încercam să caut ajutor la părintele Bartolomeu. Părintele, prin meseria lui, trebuia să fie mereu preocupat de purificarea oamenilor.

— Părinte, elevii mint, fac incorectitudini, copiază. Obiceiul copiatului, în străinătate aspru pedepsit și la noi lăsat în voie, înfățișează, de pe acum, moravurile lor

viitoare. Profesorii, în general, sint prea distanțați de ei, prea puțin prieteni. De altfel, profesorii fac veșnic nedreptăți, și exemplul pe care îl dau e dezastruos. Astfel, copiii cresc fără de nici o educație sufletească.

Dar la toate tentativele de a-l neliniști de soarta copiilor, părintele Bartolomeu îmi răspundea inexorabil:

— *Ce să-i faci?!*

★

Domnul Boiu mă întîmpina cu altă vorbă. Îl găseam în curtea liceului, dimineața, la opt. Eram pipernicit, cu obrazul galben și tras, cu ticuri după o noapte de nesomn în care mă chinuisem, mă torturase imaginea morții, citisem pentru a suta oară *Subsolul* lui Dostoievski, sau ascultasem pentru a suta oră un cvartet de Beethoven, suportasem penibil, dar cu complacere, o atmosferă falsă și nu mai puțin dureroasă, trăisem intens uneori doar reminiscente literare.

Domnul Boiu se sculase de la patru dimineața ca să observe curățitul perfect al liceului; descoperise cu indignare, pentru a suta oară, porcării scrise („negramatică!“ se indigna domnul Berechet) pe pereții liceului; cercetase ca în cancelaria profesorilor sugativa să fie curată, penițele bune, condica de prezență în regulă; trecuse în revistă pe toți servitorii: și acum, extenuat, îmi arunca dintre straturi, cu un gest inexprimabil:

— *Ce-ți pasă!*

„Ce să-i faci“ a părintelui Bartolomeu și „ce-ți pasă“ a domnului Boiu mă torturau, căci după îndelungi reflexii găseam că, în definitiv, amindoi dascălii aveau dreptate...

★

Ionel Melinte, am terminat... Aș putea prelungi, într-o carte de cinci ori mai mare, căci subiectul este inepuizabil, dar tipograful nu o va permite... Și apoi, la ce bun? Căci de voi spune tot adevărul, nu voi interesa pe nimeni, așa va părea de obicinuit. Ce să facem, m-ai întreat? Să țipăm, să nu admitem nici o nedreptate, să ne plingem la toată lumea, să-i alungăm pe cei proști

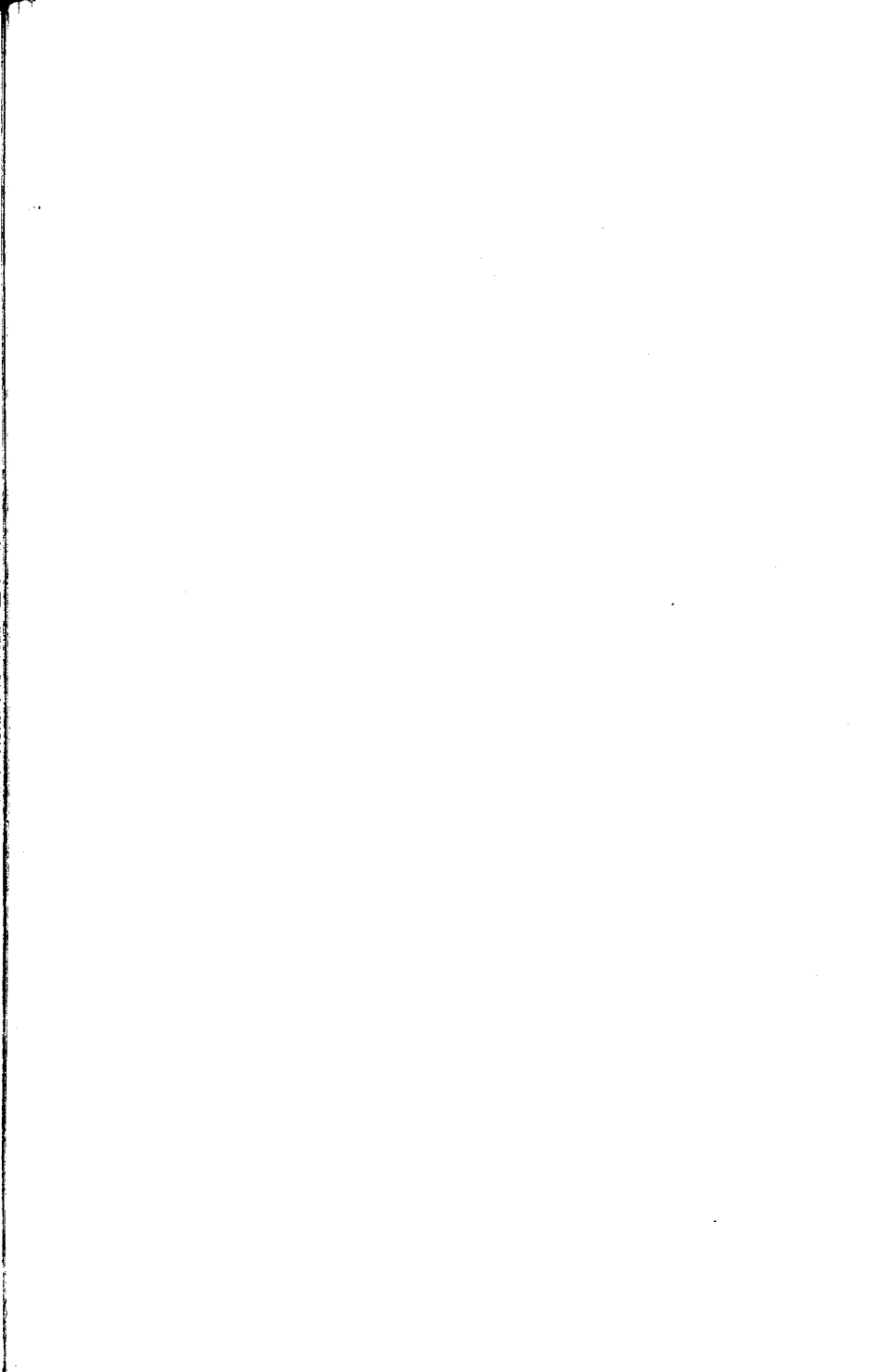
sau pe cei care nu-și fac datoria, să dăm foc de e nevoie. Să facem asta? Vom putea schimba ceva? Și ce vom pune în loc?

Să fugim departe, în altă țară, unde sint alte obiceiuri și alți oameni? Vom fi mai fericiți?

Dar atunci? Să lăsăm oamenii în pace. Să nu dăm spectacolul unei agitații inutile și, deci, caraghioase. Părintele Bartolomeu avea dreptate: n-o să schimbăm noi lumea.... Hai mai bine să ne bucurăm de ce e frumos și să ne facem că nu observăm ceea ce nu ne place. Cu vremea, cînd vei fi bătrîn, îți vei da seama ce complicat este să nu faci concesii. Vei avea pentru dascălii tăi de odinioară — te asigur — cuvinte amuzante, îți vei aduce aminte de scene comice și vei rîde, dar ciudă nu vei mai avea deloc. Dimpotrivă, poate și puțină melancolie pentru timpurile acelea cînd tu, mic, plătînd ca o fetiță, îți încruntaî sprîncenele și voiai să schimbi omenirea. Și, cine știe, gîndindu-te la silueta rotundă a domnului Hortopan, alături de un zîmbet, va tresări, între gene, și o lacrimă.

Azi e Zece Mai, ziua tuturor înfrățirilor. Să ne bucurăm și noi de toate minunile ce s-au întîmplat în țara noastră. Zi de primăvară, legănată de soare, parfumată de tei. Haidem la paradă. Să privim cu interes la soldații oacheși care traversează strada în ritm impecabil; să admirăm decorațiile domnului general, fracul bine tăiat al domnului prefect. Iată pe toți camarazii tăi, tovarăși de mizerie și de speranțe. Și peste drum, la locul de onoare, toți dascălii tăi, sprijiniți în umbrele. Uite pe domnul Lungeanu, mai înalt încă, aprobă pe nu știu cine. Și domnul Nicolaescu, care pregătește un discurs. Și părintele Bartolomeu, legănîndu-și antiriul. Și tandrul Ion Dicea, încruntat și vajnic, parcă purtînd la cingătoare toate iataganele din lume. Și domnul director, impozant, gătit ca la marile ocazii. Să privim, admirînd din toată inima, cum, la razele soarelui de primăvară, plastronul de zăpadă al domnului director sclipește, încordat ca arcul Dianei...

IOANA

În sfârșit, automobilul de curse părăsi centrul Bazar-
gicului, cobori pe ulițe chinuite, o porni pe pământul galben,
neted, printre lanurile de griu tremurind și schimbând culo-
rile ca marea cea așa de apropiată, și, printre maci, urme
de sînge ce duc la cine știe ce crimă petrecută în vreun ungher
dosnic al acestei pustietăți. Apoi ne-am oprit pentru cîteva
clipe la o moară arsă, unde ne-au părăsit cîteva tovarăși
de drum.

Balcicul începea lîngă noi, miraculos, fermecat, invizi-
bil, dar sugerîndu-ne aroma.

Automobilul meu, cu puținii pasageri rămași, s-a înde-
părtat de moară, alunecînd spre Căvarna minusculă. Chiar
la poarta casei, transfigurată de așteptare, mă întîmpină
Ioana.

E supranatural cînd vezi pe cineva complect în voia unui
sentiment puternic. Îi privești fața, și, fără nici o ezitare,
oricît de neîncrezător ți-ar fi temperamentul, ai certitudi-
nea că nu ți se ascunde nimic, că pentru clipa aceea, măcar,
nu există nici o minciună dedesubt.

Ioana apăruse, fără gesturi, căci se apropiau și alții de
noi, cu ochii, cu gura, cu miinile, cu toată carnea către mine.
Mă întreb dacă eu aș fi în stare de o asemenea dăruire totală,
fermecătoare, ce face fericit și pe cel de unde pornește și
pe cel către care pornește. Întotdeauna, sub orice inițiativă
de a mea, cea mai spontană posibilă, surprind și instinctul
de a mă analiza. Nu știu cum mă prezentam în fața Ioanei,

dar ea era prea turburată de fericirea ei ca să mă mai examineze. Totuși, luasem trenul cel dintii ca s-o revăd, așteptasem cu nerăbdare fiecare minut să treacă și să ajung mai repede. Aveam în valiză daruri bine alese ca să-i facă bucurii; am întors în minte, îndelung, toate aceste bucurii.

Acum eram în voia mai multor emoții: încântat de primirea ce mi se făcea, de peisagiul gol din față, de marea de alături. Eram intimidat de atîția oameni primindu-mă cu exclamații, cu toate că pe unii nici nu-i cunoșteam. Ioana, abia sosită și ea la Caverna, a și luat aerul provincial: arșă de soare, pe frunte cu cițiva pistrii, îmbrăcată fără grijă, cu picioarele goale în pantofi. Rochia și-a lucrat-o singură, fără gust, cu toate că a vrut să o facă pretențioasă; parcă și-a luat modelul nu de la o mare croitoreasă unde se îmbracă de obicei, ci din vitrina prăvăliei principale din Caverna. Cîteva zorzoane inutile, și la spate chiar un început de trenă. Totul nepotrivit pentru atmosfera rustică de acolo, și, de altfel, praful a bătut stofa și a făcut garniturile și mai caragioase. Dar această haină dădea un farmec nou Ioanei, o arăta sinceră, îi bănuiam toate gîndurile ei pentru mine, căci voise să fie elegantă ca să-mi placă, gînduri naive și delicioase de copiliță zăpăcită, oricîte dezastre ar fi trecut peste dînsa, rămasă proaspătă orice ar fi învățat-o viața. O priveam acum cu dragoste, cu duioșie, milă, dar și cu reflecția: „Ce rochie urită! E lipsită de logică după obicei, căci de atîtea ori a fost îmbrăcată cu gust.“

Aveam remușcări de gîndul meu ascuns lingă fata care mă primea cu tot sufletul...

E foarte frumoasă Ioana, dar numai cînd este fericită. Ochii îi scînteie, fața se luminează, emoția îi inundă toată ființa. Oamenii au chipul frumos sau urit, indiferent de proporția perfectă, numai cînd oglindesc mistere venite din afund. Numai cei care au suferit sînt frumoși...

Tovărășia noastră fu iute întreruptă: gazdele, doamna și domnul Axente. Amîndoi spre 50 de ani. Doamna Zoe Axente, rotundă, galbenă, cu gropițe în obraz, cu gesturi mărunte, cu vocea subțire și vorbele îngrămădite. Domnul Costică Axente, mărunț, întunecat, cu mustățile atîrnate. Și unul și altul în clipa aceea numai preocupați să se arate gazde perfecte, să pară imediat că mă cunoșteau și că-mi erau prieteni. Îmi puneau o mie de întrebări, cu toate că

nu m-au văzut niciodată, și aprobau orice părere aș fi avut despre lucruri ce le-au fost lor familiare, le-au discutat înainte zilnic, și era natural ca să fie ei mai competenți. Bineînțeles, păstrau și pentru ei un mic colț unde nu ai voie să intri, când eram ascultat numai cu bunăvoință, căci acolo domnul e specialist și a fost motivul de admirație al doamnei din prima zi a menajului. Astfel, domnul e cunoscător mare în agricultură. A trebuit să spun și eu câteva vorbe despre grâu și despre ovăz și să ascult cu atenție toate explicațiile primite.

Dialogul a început cu inevitabilul:

— Te vei mulțumi cu tirgul nostru mic, cu obiceiurile noastre vechi?

— Da, desigur, mie îmi place singurătatea, și apoi, nu departe e marea.

Singurul răspuns pe care poți să-l dai, și mă simțeam umilit, căci aceste vorbe corespundeau unor adevăruri profunde ale temperamentului meu, pe care le port tot timpul cu tragedie și cu voluptate, și mă supără că trebuie să fac în clipele neserioase, unor oameni străini și din altă lume, mărturisiri esențiale (chiar dacă sint sigur că ei nu pricep importanța lor), cum te-ai simți îndurerat să trebuiască să vorbești cuiva îndepărtat sau superficial despre o durere trăită îndelung.

Doamna și domnul Axente au primit cu satisfacție asigurarea mea, dar desigur că nu au priceput mare lucru. Un locuitor de lângă mare nu scoate din minunea ce se desfășoară în fața lui decât posibilitatea de a face plajă sau de a mânca pește mai des și mai ieftin.

O dată cu menajul Axente au apărut și celelalte două nepeate ale lor, Viky și Roza. Pe Viky, sora Ioanei, o cunoscteam mai demult: grațioasă, descurecându-se ușor printre oameni, plăcînd imediat băieților, întrebunțînd cu ușurință câteva cunoștințe despre muzică sau literatură căpătate din conversațiile mele cu Ioana, și impresionînd chiar și pe oamenii mai avertizați. De altfel bună, ușor influențabilă, fără încăpățînări, prietenă cu toată lumea, știind să invite, să primească și să nu uite pe nimeni. Apă limpede pe care nu puteau să se întîmple furtuni, din cauza aceasta odihnitoare, dar nefiind în stare să te învețe ceva neașteptat.

Sint oameni, și Viky este printre ei, ce nu-ți rezervă surprize, căci știi cu siguranță cum vor proceda, orice eveniment ai imagina pentru dinșii. Cu toate că Viky era expresia cea mai perfectă a fecioarei neprihănite, cu fruntea ei fără un creț, cu ochii luminoși, cu zimbetul liliac, poate ar fi putut fi a unui bărbat (nu din senzualitate, ci numai fiindcă fusese cerută cu insistență și nu avusese tăria să refuze), fără ca cea mai mică transformare să se observe în ființa ei. Pe vara fetelor, Roza (adoptată de soții Axente, căci părinții ei muriseră) o vedeam pentru prima oară. Fugea de lume și nu se înțelegea nimeni cu ea, cu toate că nu începea nici o discuție. Era mică, grasă, cu părul roșu, și toată fața acoperită cu pistrii. Avea o mulțime de umilinte și de terori și o chinuia îndeosebi fizicul ei și gindul că nu a avut ocazia să învețe mai multă carte. Ioana caracterizase imediat: „Viky e dulce și insuportabilă, Roza e singura profundă din toate fetele pe care le cunosc“. Viky a primit recomandăția cu un suris grațios, iar Roza cu un început de minie. Ioana adăugă mai tirziu numai pentru mine: „Să fii draguț cu Roza și să nu te impresioneze aparențele. Merită, săraca!“ După dejun, într-o trăsură, cu Ioana și Viky, cu un pisoi mititel, numit în glumă pentru culoare locală Ahmed, am pornit spre mare.

Cavarna: o singură stradă, cu prăvălii neînsemnate ținute de bulgari și câteva cafenele umile.

Trăsura a întors spre stînga, și după patru kilometri de mers pe un drum pustiu, ușor înclinat, în fund, de la un timp cu linia albastră a mării, o moară, și apoi mititelul Cavarna-Port.

Cîteva magazii, cîteva bordeie locuite de pescari vara. O mică piață la mijloc, pe o latură cu o casă pătrată, restaurantul „Mihali“, și el, cu toată neînsemnătatea lui, deschis numai vara. Pămînt galben, case albe, marea în culori deschise. La dreapta, un munte mic, Ciracmanul. Două pontoane de lemn, puțin nisip, o vilă roz — stranie apariție — pe o colină. Lîngă un ponton, o clădire care ar putea fi numită casă: locuința și biroul vameșului. În total, aspect de singurătate grandioasă.

Ne-am strecurat printre cîteva magazii și am ajuns la o cabană de pescari cu un etaj, locuința noastră. Într-una din

cele două camere de jos locuiau fetele, cealaltă folosea drept bucătărie. În camera de sus trebuia să stau eu. Ioana se căznise mult timp să curețe și să împodobească pereții goi și scindurile putrede, căci încăperile folosiseră numai ca adăpost pentru sacii de făină. Și izbutise admirabil. La mine pusese covoare pe jos și perdele aduse de la Caverna, iar într-un colț alcătuisese un pat moale. Fereastra da drept spre mare. Eram impresionat și de grija ei, și de deliciul vieții ce aveam să duc departe de lume. Ioana a fost încântată de entuziasmul meu și mi-a spus cu toată seriozitatea: „Mi-era teamă că n-o să-ți placă“. Și, alipindu-se de mine: „Să vezi ce fericiți o să fim aici!“

În clipa aceea așa credeam și eu...

Fetele mării. Vocile ei. N-am cunoscut obsesie mai constantă. Dacă aș fi poet, aș face o epopee în care n-ar apare nici un om. Numai valurile. Dar ce prodigios poet ar trebui să fiu, și de altfel, orice aș izbuti, s-ar dărîma la prima apariție a apei. Aș înșira o mie de emoții, și aici sînt emoții suprapuse. Orchestră gigantică cu nenumărate instrumente. Ar semăna construcția mea doar cît seamănă o păpușă, avînd un mecanism izbutit, cu un om. Îmbinare fantastică de culoare, zgomot, mișcare, miros. Nemărginire, și simți mereu impresia mărunței tale ființe. Te porți pios ca și cum ai fi într-o biserică. Puțin îți pasă de toată lumea și ai iluzia că poți să fii calm, că nici o nenorocire prea importantă nu se poate întîmpla. Nici o fantezie nu ți se pare prea romantioasă, poți să spui de o sută de ori aceeași vorbă și nu se miră nimeni.

— Ioana, ce ne pasă de ce a fost! Te simt fremătătoare lîngă mine, știu cît m-ai iubit, și tot dezastrul s-a întîmplat dintr-o dragoste exagerată. În clipa aceasta, nu suferim nici unul, și dacă vom vedea că nu putem altfel, vom lua o barcă și vom porni într-o noapte fermecată spre larg, vom da drumul lopeților și vom pluti în voia valurilor, asemeni lui Tristan. Apoi ne vom arunca îmbrățișați spre adîncuri. În pustiurile aceste nu va fi nimeni să ne scape.

Ioana se strinsese lîngă mine, accepta.

Pe mulți din oamenii din port nici nu i-ai observa în altă parte. N-au nici un pitoresc, oricît i-ai întreba, îți

răspund incolor, și din infățișare nu le poți scoate nici o caracteristică. Bulgari sau turci ursuzi, fără imaginație, fără chef. Nici măcar revolte reținute, căci niciodată nu protestează și se poartă la fel cu toată lumea. Așa este Mihali, restauratorul, sau Cadir, barcagiul, și totuși îi voi ține minte toată viața, căci s-au legat fără voia lor de emoțiile mele, și apoi, în deșertul acesta, fiecare capătă o importanță mare.

La restaurantul lui Mihali nu se găsește niciodată nimic, nici măcar pește. Am încercat să-l conving să aducă de la Caverna un pachet de șocolată, dar cum totdeauna la întrebările mele căuta cîte un pretext, am renunțat, și el nici măcar n-a băgat de seamă.

Duminica vin cîteva vizitatori de la Caverna, consumă la el limonadă, vin și sifon. Poate și puțină brînză și măslină. Are pe tejghea cîteva cutii cu sardele, care nu inspiră nici un fel de încredere; e și ridicol să cumperi cutii de sardele la mare. În fața circiumii lui sînt cîteva mese. La una din ele vād uneori pe un civil cu fes, jucînd șah cu multă răbdare, în ritmul peisagiului. Mi s-a spus că e un ofițer în armata română și că vila roz îi aparține. Dar niciodată n-am avut ocazia să-l cercetez mai de aproape și nici n-am voit să limpezesc misterul.

Prin fața casei noastre trece un riuleț destul de murdar, care se lărgește brusc și se varsă în marea de aproape. Marea pe aici, strînsă bine în golf, este destul de cuminte, nu se înfurie niciodată, cel puțin în anotimpul acesta, așa că riulețul rămîne în fiecare zi identic. Pe dînsul se agită, fără să le oprească nimeni, giște și rațe. Le privesc deseori de pe o înălțime de lingă casă; stau pe niște pietre mari și netede, așezate parcă anume să formeze o bancă. Sînt extrem de multe observațiile pe care le fac uitîndu-mă atent la aceste păsări, și e fatal să le observ, căci intru și ies mereu, și astfel în fiecare clipă dau peste ele. În agitația gîstelor din fața am constatat îndeosebi o imensă bucurie de a avea apă în preajmă. Țipă, fac ochuri, cufundă capul, marinari deplini, pentru care pămîntul nu contează. Cîteodată mă amuz zvirîndu-le fărimituri de piine, și apoi le privesc cum mă observă de la distanță, cum se apropie cu băgare de seamă, iar se depărtează și, în sfîrșit, una mai curagioasă mănîncă.

Reușesc, tot aruncînd piinea mai aproape, să le aduc la doi pași de mine. Cîteodată nu mă remarcă: se găsesc chiar la începutul mării, și albul penelor continuă albul spumelor. Am crezut că m-am obișnuit perfect cu obiceiurile lor, că cel puțin în peisagiul acela nu au nici un gust pe care să nu-l cunosc. Dar într-o zi s-a întîmplat ceva extraordinar, și nici acum nu pot da explicații. O gîscă s-a depărtat de tovarășe și a început, tot timpul cu strigăte stridente, să plutească spre orizont. Celelalte o priveau cu capul ridicat, incremenite toate, pricepînd se vede că se petrece în mijlocul lor ceva neobișnuit. M-am uitat cu binoclul pînă ce n-am mai văzut-o.

— Parcă erai tu, Ioana...

Ioana plînge desperată lîngă mine.

În pustiurile micului port, cu cîteva magazii și cîțiva oameni primitivi, s-a găsit loc pentru o aventură: vameșul, domnul Jianu, cu doamna Pitpalac.

Vameșul e un flăcău bătrîn, cu zîmbetul mereu pe buze, vorbind monosilabic și incapabil să pună o întrebare, de o timiditate cumplită, vizibilă de la primul moment de cînd l-ai cunoscut. Te întrebî cum poate să-și menție un post în care uneori are anumite inițiative de luat. Dacă îl întîlnesc de multe ori, și e fatal să fie așa, căci la cea mai mică mișcare trec prin fața vămii, și am curajul să încep conversația, aflu că domnului Jianu îi place literatura, că în fiecare an se duce la Buzău la părinți și cumpără romane de vreo cinci sute de lei. Toate cărțile îl satisfac, pentru toți autorii are stimă, dar poate că preferă pe autorii tandri, ca firea lui blajină să poată vagabonda fără cataclisme. Și dacă, înspăimîntat de singurătate (iarna, mai ales, trebuie să fie cumplită aici, căci atunci pleacă toată lumea la Caverna, și pescarii și *madame* Pitpalac, iar Mihali închide restaurantul; și astfel nu mai rămîn decît vameșul și cîțiva soldați, păzînd cu rîndul, inutil — căci nu vine nici o corabie — pontonul), îl întrebî dacă cele cîteva cărți ajung pentru trecerea timpului, el îți răspunde afirmativ, căci citește rînd cu rînd, meditează la fiecare pagină, și după ce termină ia lectura de la început. De fapt, cum are panică de orice gest mai isteț, are panică și să cheltuiască bani. Viața lui necăjită l-a învățat de mult astfel, iar Caverna-Port nu-i

oleră nici o tentație. Cărțile cumpărate constituie în viața lui un eveniment important, îndelung cumpănit și savurat, o orgie ce-l face mîndru în sufletul lui, de care vrea să profite cit mai mult timp, în lungile nopți de iarnă, cînd nu vine cu săptămîinile nici o veste din altă parte. În chipul acesta, orice erou al vreunui roman devine important, nu trebuie prea multă bătaie de cap din partea autorului ca pentru domnul Jianu el să trăiască ca un om veritabil, și cel mai mic gest, cea mai mică vorbă — mai ales aici, căci e întovărășită de vijitiul valurilor — pentru sufletul lui potolit ia aspecte catastrofale. Despre amica lui, *madame Pitpalac*, am o impresie nelămurită. Cel puțin nu o poți cîntări de la prima vedere. Ioana mi-a reprezentat-o în două chipuri diferite. La București îmi vorbise despre ea, cînd îmi enumerase pe toți oamenii Cavarnei-Port, ca de o ființă umilă, dar plină de suflet, interesantă să o descoperi la capătul lumii. Însă poate că exagerase astfel numai ca să-mi facă localitatea cit mai plăcută și să mă hotărască să vin aici, cu toată teroarea mea de rudele ce trebuia să le suport. Mai tirziu, la Cavarna chiar, Ioana mi-a spus că *madame Pitpalac* este foarte rea de gură, și că acum, nemaiinvitînd-o tot timpul ca mai înainte, o dușmănește, cu toate că odinioară fuseseră prietene. Nu pricep ce e adevărat, căci Ioana se contrazice ușor, și ajunge vreo cauză nînsemnată pentru ca să-și schimbe părerea, fără măcar să dea o scuză. Mie mi-a apărut *madame Pitpalac* ca o persoană subțire, albă, agitată. Foarte săracă, căci bărbatul ei o lăsase după ce-i cheltuisese toată zestrea, vrea să-și ascundă sărăcia și mizeriile (am aflat că lucrează toată ziua, în fundul unei magazii, covoare, ca să le vîndă) și pretinde să fie tratată cu tot respectul, de la egal la egal. Are păreri despre orice, a citit și ea cărțile domnului Jianu și lasă să se înțeleagă că asta nu e decît o parte din lecturile ei. Cunoaște pe toți cei mai importanți de la Cavarna, și chiar din Bazargic, și vorbește despre toți fără umilință, deseori judecîndu-i. O vezi de multe ori în tovărășia domnului Jianu, dar nu se poate ști cit au mers lucrurile de departe, așa e el de lipsit de inițiativă și ea fără răbdare și tact.

Și dacă consider totuși tovărășia lor drept idilă, o fac numai ca să repet clevetirea vecinilor și pentru că devine de o importanță considerabilă, în singurătatea locurilor, con-

versația lor. Îi întâlnesc uneori spre seară, cînd vagabondez pe coline, și e amuzant și duios în același timp văzînd perechea lor profilată pe mare.

De obicei, stăm pe plajă toată dimineața. Acolo lincești sub soare, nu se pot începe discuții.

Ioana și Viky aduc umbrelele lor înflorite și mă adăpostesc și eu lingă ele. Iau cîte o carte, creion și hirtie, dar nu pot citi decît cîteva rînduri fără importanță. Curînd, cartea, creionul și caietul se pierd pe jos, se acoperă cu nisip.

Viky nu stă niciodată în tovărășia noastră. E o înotătoare pasionată și curînd intră în apă. E foarte grațioasă, are corpul împlinit, grație la ris și la mers, pricepere cum să puie pe ea cea mai neînsemnată haină. În constumul ei de baie, *bleu-marin*, cu cîteva desene roșii, cu o mică pelerină pe care o lasă lingă noi, cu o scufiță amuzantă, e o apariție fermecătoare. Ce plăcere să o privești pătrunzînd încet, scufundîndu-se, făcînd roate, pe o parte, pe spate, pe pîntec, îndepărtîndu-se, sau jucîndu-se în preajmă, multă vreme, neobosită, parcă desen desprins dintr-o revistă de mode franțuzească. Apoi, cînd iese, se trîntește lingă noi, udă, cu cîteva fire de nisip lipite de carne, care măresc aspectul ei senzual, cu soarele strălucînd pe fiecare picătură, cu sîinii care se ridică tineri, cu tricoul ce ia perfect forma trupului și dezvăluie formele în cele mai mici amănunte. Și atunci am chef, cu orice risc, să rup tricoul, să-mi desfăt ochii pe corpul gol așa de proaspăt, să-i string sîinii, să o posed, strivindu-i carnea. Dar zîmbetul ei fermecător, mereu prezent și același, îmi întărește convingerea că poate ar accepta strînsoare din indolență, din lipsa oricărui principiu bine stabilit, dar că nici un fior n-ar străbate-o.

Dimineața, ne strecurăm cu rîndul la o cișmea să ne spălăm, cu prosopul, săpunul, peria de dinți și pasta. Treceam pe lingă cîteva magazii, pe lingă cele două pontoane, coborîm cîteva trepte și, chiar la începutul plajei femeilor, curge din stîncă de calcar un șipot limpede și rece. Această apă, neașteptată apariție, curgînd drept lingă mare, este una din minunile portului. Sorbi apa, după ce te-ai lăsat în voia razelor soarelui, cu deliciu. Îți uzi fața, mîinile, trupul gol, niciodată nu te saturi de ea și nu încetezi să te miri de unde a venit.

La masa noastră e bucuria principală și nimeni nu se gîndește la vin, ca și cum ai fi în virful unui munte unde ai descoperit un izvor.

Puțin mai departe, la o sută de metri, drept în mijlocul plajei femeilor, curge o apă și mai perfectă. De aici, pe rînd, Ioana, Viky și eu aducem în cană apă pentru prînz.

Aici putem fi dezvățați în voie, orice rușine a dispărut, umblăm cum se întîmplă, și ne simțim chiar încințați de neglijența noastră.

Sîntem în tricou de plajă toată ziua, și în picioare purtăm papuci, căroră repede le-a dispărut culoarea și șireturile.

Așa îl știu pe Hacik, cu pantalonii de baie cu sandale, cu restul corpului gol, corp negru, dogorit de soare și plin de păr. În cap poartă o pălărie specială de paie, mare cît o umbrelă, prinsă pe sub bărbie cu un elastic.

Stranie apariție și Hacik, așa de străin și totuși atît de apropiat de peisagiul acesta, că nu l-aș putea închipui în alt loc. Un om ridicol: mic, subțire, păros, cu sprincenile împreunate, fără vîrstă. Limbaj amuzant, dar și mai amuzant e timbrul vocii, pe care nu-l pot reda prin scris. O caracteristică are că te salută ori de cîte ori te-ar întîlni, și te întîlnește de o sută de ori pe zi. Prima dată l-am descoperit pe o bicicletă, cu o cutie de pălării în mină. Era țănoș, drept, cu o mină abia sprijinind ghidonul. Ce rost o fi avut bicicleta între cele cîteva magazii, sau cutia de pălării, rămîne inexplicabil. E gata să facă servicii, și, dacă îl iscodești puțin, începe să-ți povestească despre dragostea lui fără speranțe pentru o fată tuberculoasă. Dacă l-ar accepta, ar lua-o de nevastă, cu orice risc.

Hacik are un suflet admirabil, exprimat ridicol, dar în cazul lui ridicolul ți-l face cu atît mai drag. Poartă pretutindeni vioara cu el, și e suficient să-l surprinzi noaptea în vreun colț de lingă mare cîntîndu-și deznădejtile ca să-ți fie, măcar pentru clipa aceea, frate.

Ioana mi-a spus: „Cînd am fost la Caverna, în timpul despărțirii noastre, numai cu Hacik mă simțeam mai bine, căci îmi amintea de tine“. De ce? Căci între mine și Hacik nu e nici o asemănare. Poate că Hacik nu este decît eu, ușor caricaturizat, sau simplificat, fără amănuntele care mă

complică inutil? Sau poate că lingă ființa tragică și ireală a lui Hacik orice deznădejde găsește un teren prielnic?

Ce ciudate contradicții în Ioana! Nu-i place decît literatura clasică, și totuși e victima celor mai romantice zbuciume. Pare neverosimil ca o fată să-și petreacă timpul numai în lectura lui Racine sau La Fontaine, și totuși așa este. Prin mine i-a cunoscut, e un gust pe care i l-am transmis eu. Cînd i-am fost recomandat, abia terminase școala secundară de provincie, cu o profesoară de franceză ce nu știa bine nici să traducă. I-am interpretat cu toată subtilitatea de care eram capabil o fabulă de La Fontaine, *Les animaux malades de la peste*, ce produsese odinioară atîta încîntare în mine. Am trecut apoi la *Les deux pigeons*. Am lăsat-o mai tîrziu să interpreteze singură, și eu numai îmi dam părerea, profesor și elevă. Dar curînd elucida perfect orice, fără ajutorul meu, și vedeam cu stupefacție că eu nu mai aveam nici un rol. Am trecut la Racine, i-am detaliat cum din fiecare vers se desface o nouă definiție psihologică, am căutat să reconstituiesc viața fiecărui personaj. Curînd toate piesele lui Racine îi erau familiare și eu nu mai puteam contribui cu nimic. De altfel, după *Andromaca* am lăsat-o singură să găsească explicații, și eram sigur că va reuși perfect. Iar mai tîrziu multe înțeleșuri mi le-a clarificat ea mie. După ce analiza fiecare rînd, ținînd seama numai de realități, găsînd concordante imediate între eroi și oameni, așa cum făcusem și eu, pornea la construcții lirice, trădîndu-și de-abia acum temperamentul feminin, dădea explicații neașteptate conflictelor, sugera fatalitățile, și, destăinuindu-și propria ei fire, cu frenezie explica torturile dragostei. Ioana e foarte inteligentă, și dacă i-o spun într-un moment de apropiere sufletească, se roșește de bucuria complimentului. Dar cînd există o mică distanță între noi, se îngălbenește de disperare, ca și cum complimentul implică lipsa dragostei mele, pentru care nu e nevoie de inteligență, și chiar îl făcusem ca să-i dau ceva în schimb, să o consolez. Inteligența ei constă în spirit critic ce ocazia cărților, ceea ce n-am mai întîlnit niciodată la altă femeie, de obicei mai subtilă, dar prea personală, și-și traduce impresiile numai prin „îmi place“sau „nu-mi place“. Întotdeauna părerea Ioanei, spusă cu ample detalii, foarte serioase,

e exactă, și n-am nici o ezitare când ea îmi recomandă o carte, explică pe eroi tot așa de bine ca și pe eroine, și nu o dată m-a învățat multe lucruri asupra lui Neron sau Mitridate ai lui Racine, personajii pentru mine așa de familiare. Inteligență virilă, fără memoria facilă a femeilor. A învățat limba franceză prin muncă, și nu a prins-o cu urechea; și singura învățătură ce i-am dat și pentru care îi trebuise mult timp a fost să o deprind să nu mai facă greșeli de ortografie. Chiar și în românește are unele incorectitudini repetate mereu, oricât aş corija-o, m-aş ruga sau aş ironiza. Când îmi scria, punea preocupări prea esențiale ca să-și mai aducă aminte în clipa aceea învățătura mea, sau poate totul pornea din instinctul ei de a se împotrivi oricărei rugăminți. Tot ca un bărbat, pentru a citi o carte serioasă, renunță la lume, vreme îndelungată, la toaletă, și nu e în stare să clevetească, nu din bunătate, ci pentru că vecinul nu o interesează decât atunci când poate scoate explicații pentru suferințele ei. Am mare regret că, vorbind de inteligența excepțională a Ioanei, o reduc, punind-o în funcțiune de a mea, o explic prin puterile judecății mele, când de fapt ea există în sine însăși, are gusturi pe care[le-] am ajutat să se dezvolte (căci fatal sînt mai mare și am avut norocul să fiu învățat mai bine de alții), dar îmi preexistau mie și s-ar fi dezvoltat în același chip dacă alte ocazii s-ar fi oferit, vreun profesor bătrîn și priceput, de exemplu. Influența mea asupra ei s-a făcut numai indirect, fără voința mea precisă, numai intrucît un sentiment iscat din conflictele noastre zilnice s-a putut transforma într-o idee. Cred că întîmplarea care m-a făcut să o cunosc pe Ioana este excepțională, și n-am decât frica să nu mi se spuie că-mi supraevaluez prietena, căci numai după lungă cumpănire îmi aleg vorbele ca să o recomand. Cum toată omenirea n-a făcut nici o femeie critic de seamă, este drept ca să pricinuiască neîncredere, sau asigurarea mea n-ar putea găsi decât o explicație: lipsa de feminitate. Ceea ce unui bărbat îi repugnă. Are însă temperamentul cel mai chinuit, bucuriile și tristețile se urmează neîncetat, obosind-o și păstrîndu-i o siluetă transparentă. Cite o mică atingere cu realitatea ia proporții catastrofale, și atunci se întîmplă scene violente, nu lipsite de vulgaritate, și în momentul acela o urăsc, mi se pare că sînt pierdut fiindcă nu am curajul să plec, regret

timpul irosit, uit toate clipele în care am fost fericit. Cearta se termină epuizînd pe Ioana, făcînd-o să cadă istovită pe un scaun, fără viață, și atunci ciuda mea se transformă în milă cumplită, căci în definitiv nenorocita se chinuise din dragoste și din cine știe ce deteriorări în interior, fizice sau morale. Oricît aș fi de nevinovat, trebuie să am remușcări că am intrat în viața ei și am pricinuit atîta dezordine. O mîngii, îi vorbesc cit mă pricep mai bine, în timp ce o tristeță infinită mă învăluie pentru soarta noastră așa de desperată, sau dacă ne-am despărți, sau dacă am rămîne împreună, și nu văd nici o posibilitate de ameliorare.

Deseori, Viky face impresia că este o ființă ușoară, dar cunosc viața ei modestă, familia burgheză în care a crescut. Are o specialitate deosebită de a face imediat prietenii. Cei cîțiva băieți, adăpostiți prin magazii, i-au devenit imediat cunoscuți, și o văd înconjurată de ei tot timpul, cite unul ales la întîmplare, sau mai mulți deodată, prietenă cu toți, la fel de cochetă și de zimbitoare. Și cu fetele face la fel. Se tutuiesc, se joacă, fac escapade în mare.

Cînd era la școală — mi s-a povestit — avea obiceiul să aducă cu ea o serie de prietene bune cu care învăța, vorbea, făcea și desfăcea același lucru, căci totul dura timp mult, oricît au încercat, la început, să o certe cei de acasă.

Acum mă trezesc că aduce o mulțime de indivizi suspecti, dar puși la punct de surisul ei egal, cu care nu știu ce să vorbesc și mă indignez că, dimpotrivă, Vikyse simte foarte bine cu ei, înșiră banalitățile fără nici o dificultate, omoară timpul fără nici o părere de rău și fără să bănuiască plictiseala mea. Cite unul din companionii ei e și urit și imbecil, și totuși îl poartă după dînsa, îi vorbește cu același farmec și nu-l părăsește noaptea tîrziu înainte de a-și fi luat angajamente pentru a doua zi.

Eu cu Ioana, fatal, mereu în preajma ei. Cum nu bănuie nimic din toate dezastrelor noastre?

Cu Roza, în schimb, cînd cobor la mare, nu pot vorbi prea mult, căci, extrem de sensibilă, orice vorbă amabilă i-ai spune, o și bănuiește că-i convențională, spusă numai ca să-i facă plăcere, ceea ce o face să sufere și să se închidă în ea. Mă port cu Roza cu multă băgare de seamă, căci o consider un exemplar rar al umanității, dar am spaime și nu pot să

fac prea multe sacrificii; hotărît, nu-mi place deloc aspectul ei, părul roșu, pistruii, silueta fără grații. Închid repede orice discuție și prefer să par superficial.

De altfel, are unele obiceiuri rustice, exasperante, învățate din mediul unde a trăit. E ciudat cum există în ea atîta sensibilitate, atîta jenă în fața fiecărei vorbe pe care o spune, atîta frică de ridicol și, în același timp, la masă, te servește cu ușurință cu furculița ei cu care mîncase.

Nu mă miră gestul acesta și altele similare, căci așa o crescuse unchiul ei (cu care de altfel nu se împăca), dar mă miră că e întotdeauna așa de subtilă în nuanțele sufletești. Sau enervant (dar și duios) e obiceiul ei de a se îmbrăca imediat cu vreo rochie nouă a Ioanei și a nu o mai schimba toată ziua.

Ioana mi-a spus părerea Rozei despre mine: „E singurul om întreg pe care l-am întilnit“. Părerea aceasta denotă sau un fel de a-i face plăcere Ioanei, sau o părere grăbită asupra mea — căci de-abia îi vorbisem, și niciodată serios — sau o slăbiciune pentru mine, cînd nu-ți mai sînt controlate observațiile, sau mai ales singurătatea în care trăise și în care nu întilnise decît oameni simpli. Totuși, și eu și Ioana am fost mîndri de părerea măgulitoare a Rozei, și-mi pare rău că nu știu să mă plătesc în vreun fel.

Niciodată n-o să pricep exact ce se numește fericire, așa aspectul ei variază după om și după clipă. Parecă e valul superb care se întinde pînă la mine și se destramă înainte de a detalia toate farmecile din el. Pot numi fericire aceste extaze și torturi ce se succed mereu și aceste potoliri, pentru un scurt timp, în fața mării?!

Scot din toate aceste atîtea emoții, atît orgoliu de a trăi intens, de a fi în mine un foc cu arșițele și palpitările lui! De a descoperi atîtea lucruri noi, în mine, în vecini și în natură, atîtea taine, nebănuite. De a avea intuiții în orișice moment. Simt fiecare nerv întins ca să vibreze la cea mai mică atingere. Dar de o mie de ori îmi simt corpul prea firav ca să suporte aceste zbuciume, și mă plîng că n-am avut noroc. Și în ora cînd mă strecor printre cele cîteva corăbii ce odihnesc pe plaja mică și mă ascund după o cotitură unde nu vin oameni de obicei, și acolo mă întind pe nisip, cu marea și cerul în fața mea, și urlu de disperare și singură-

tate, nu pierd conștiința de importanța Cavarnei pentru mine în de-a lungul anilor, cum mă vor purta nostalgiile spre locurile aceste, și suferința că n-o să pot reincepe identic această viață. Iar dacă voi reveni, voi jelui de cel mai mic lucru pe care îl voi găsi schimbat.

Într-un timp, noaptea, marea era superbă. Am asistat cu adorație la toate prefacerile lunii, care lumina toată apa, și fiecare părticică de val scînteia. Era o feerie, și nu sint cuvinte pentru a o descrie, nici culori pentru a o picta. Ce contează toate farmecile oferite de o creație omenească, o carte genială, un oraș fantastic față de minunea ce se desfășura lingă umilul port...

Îmi simțeam tot sufletul în tresărire și-mi deveneau puerele toate credințele.

Uneori luam barca. Cadir conducea și îmi ghicea dorințele pe tăcute. Lipsa lui de personalitate devenea de un mare folos, căci îl uitam imediat. Luam cu noi patefonul, iar Ioana învîrtea arcul și punea mult timp aceeași placă. Am folosit mai ales *Concertul al doilea pentru pian și orchestră* al lui Brahms¹, pianul fiind susținut de Rubinstein².

Cînd muzica te ametește, cînd ești unul din rarii fericiți care are un astfel de narcotic prețios la dispoziție pentru neazuri, cînd ai nevoie de sunete zilnic și ascuți fără să observi trecerea orelor, atunci spiritul critic nu-ți mai împovărează emoțiile. Cred că o bucată muzicală își are decorul ei (întotdeauna însă în singurătate), și un concert public o despersonalizează, o abstractizează, o face să-și piardă din esența magică. Poate din cauza aceasta concertele simfonice sau opera apar vulgare. În lume, măsori fragmentele, combini, critici, faci socoteli. Concertul lui Brahms e făcut să fie cîntat pe mare, ritmul temelor imită valurile și printre note se profilează luna. Reluat la București, desigur că-și va pierde farmecul, și voi constata chiar că e mediocru.

Cu Ioana alături, se desfășurau împrejurul nostru miracole, și, în același timp, simțeam palpitînd în noi tot ce a fost, tot ce va fi.

Dar uneori luam și pe Hacik, și atunci lăsam patefonul acasă. În inimă i se chinuiau toate dorurile, și de pe arcușul lui acceptam toate romanțele.

Așa, la lumina lunii, misterios, părea o apariție fantomatică. În clipele acele orice aș fi crezut posibil.

Intr-o seară am plecat cu barca fără să avem lună.

Alte impresii, alte tristeți, întunericul în straturi groase învăluia pământ și apă. Seninul apărea sumbru, presărind frică. Pe țarm toată lumea dormea, numai o luminiță de la restaurantul lui Mihali mărea prin singurătatea ei spaima.

Barcagiu important, în afară de Cadir, mai e și Ali.

Ioana îmi vorbise de el cu mult înainte, cu entuziasm.

— Este uimitor ce viață profundă se găsește în oamenii aceștia primitivi. Ali mă lua cu barca la prins pește și stam ceasuri întregi pe mare. Visam, uneori dormeam, mă gîndeam la tine. Sau vorbeam. Putea să facă ce voia cu mine, eram în voia lui, n-aș fi avut de nicăieri nici un ajutor. N-a avut curajul, cu toate că i-am simțit tăria ochilor. Îmi povestea scene din copilăria lui, planuri de dragoste, de moarte. Am vorbit ore întregi despre moarte cu el. La oraș nu are nimeni astfel de preocupări.

Cînd i-am făcut cunoștința, mie nu mi s-a părut un personaj grav. Poate pentru că prezența mea îl făcuse mai rezervat, sau pentru că mărturisirile nu se spun dintr-o dată. Părea un băietan șmecher, care știe să se negustorească cînd îi cer să ne plimbe pe mare sau să ne vîndă guvizi. Ioana nu mințise, dar transformase conversația lor după obiceiurile pe care le avusese cu mine, îl silise să vorbească într-un fel, și sint chestiuni despre care orice om, cînd îl întrebi insistent, are de spus ceva. Crease involuntar o atmosferă dintre acele pe care le pricinuiam eu de obicei, după cum la fel încercase să facă și cu Hacik. Din moment ce erau oameni din alte condiții sociale, nu i se părea că, iscînd astfel de vibrații, pericolul era mare, și ar putea să se opue întregii ei sfortări ce făcea să mă uite. Dar viața pe care o ducea acolo pe mare cu un pescar, ore întregi, era exactă, căci aici nu sint emoții de interpretat, ci fapte. După ce m-am întors, a redevenit palidă, anemică, obosind iute, adormind imediat ce punea capul pe un căpătii, mereu bolnavă, incapabilă de o trudă prea mare. Ce crîspății s-au petrecut în ea în timpul despărțirii?!

— Cum ai putut să fii a lui?

— Iar începi aceleași întrebări.

— Sint evenimente cu care parcă te-ai deprins și apoi brusc reapar în minte cu aceeași intensitate. De pildă, acum îmi inchipui cum ți-ai scos rochia, ciorapii, cămașa. În ce cameră, în ce stradă? Nu îndrăznesc să te întreb niciodată. Desigur, într-un colț mai dosnic, căci pe străzile principale vă temeți să nu vă văd. Și eu, care bănuiam totul, nu îndrăzneam să merg decît pe străzile principale, ca să nu vă întîlnesc. Dar cînd întîmplător mă aflam într-un loc mai singuratic, pe lingă gară îndeosebi, căci veneam săptămînal la București, dacă nu găseam tramvai și mă trezeam în fața unui hotel misterios, încremeneam de groază să nu coboriți de acolo tocmai atunci. Dacă era noaptea tirziu, îmi spuneam că ați ales ora aceea ca să fiți mai siguri, imediat după prînz iar mă temeam, căci poate anume alegeți această oră neobișnuită la amanți. De era în timpul mesei, ziceam la fel. Inchipuiri diferite, dar chinuri identice. Ce penibil îmi este să fac aceste mărturisiri! Un ungher din București devenea pentru un timp oribil, și apoi, pentru cine știe ce motiv pueril, mă obseda alt ungher. Sau invers, excludeam fiecare stradă în parte, și totuși știam că undeva trebuie să se întîmple întîlnirea voastră. Îți inchipui ce tremur m-a cuprins cînd, pe neașteptate, cineva examina lingă mine o hartă a orașului. Poate erai îmbrăcată cu una din hainele pe care le porți cu mine. E imposibil să fi aruncat toate cămășile, toți ciorapii de atunci. Cu toate că hainele nu erau prea importante, azvîrleai imediat totul ca să rămîi goală!

Ioana și-a lăsat capul pe umărul meu, fața i s-a tras, s-a îngălbenit. Marea ritmează funebru conversația.

— Nu ți-am ascuns nimic. Trebuie să mă crezi, căci sint incapabilă să mint: nici nu-mi dam seama ce se întîmpla cu mine, îmi era egal. Voiam să mă vindec de tine.

— Și atunci de ce mergeai mereu? Te-a sărutat toată, ți-a strîns sinii, te-a mușcat, mai este vreun colț nemurdărit? Și-i spuneai vorbe de dragoste.

— Știa bine că nu-l iubesc.

— Și atunci? Ce rost aveau acestea? Ai continuat pînă ce m-ai întîlnit din nou, și acum îți găsești scuze! Ca și cum nu sint indiferente detaliile, dacă îl iubeai sau nu, și singurul lucru important este că te dădeai lui. Mereu in-

stinctul de a te scuza, chiar dacă nu poți răspunde nimic bun la argumentele mele.

Ioana, care era fără suflare, deveni brusc rea, cu ochii lucioși.

— Da! Ai rămas același. Ți-era egal de-l iubeam sau mă iubea. Toată chestiunea este să nu mă fi dat altuia. Egoism bărbătesc, numai amor propriu.

— E omenesc să te doară profanarea cărnii, oricât ai cugeta că alterarea sufletească are singură o importanță, că trupul este în voia cerințelor fiziologice. Dar toți ar proceda ca mine, indiferent dacă ar gândi că procedeul este caraghios.

— Numai un bărbat are toate drepturile?!

— Cum să-ți explic asta?... La începutul unei legături de dragoste, bărbatul trebuie să găsească pe femeie fecioară, altfel încep chinurile, și la urmă, poate, despărțirea. În schimb, un bărbat pur e ridicol și părăsit la prima ocazie...

— Stupid...

— Discutăm ca și cum am face generalități, și uiți că fapta ta mă chinuie zi și noapte. Tu poți fi calmă, ai găsit câteva argumente...

— De n-aș găsi, măcar uneori, argumente, n-aș putea trăi mai departe.

Oh! Tristețea cu care a spus aceste vorbe ce m-au infiorat! Avalanșe de păreri de rău au curs în mine: e drept că rareori Ioana găsește cite o explicație și încearcă pentru un timp să se apere cu ea. Cu atât mai impresionant, căci știe că încercarea e inutilă, parcă e cel din mijlocul oceanului ce se ține de o scîndură neînsemnată ca să se salveze.

Viky pleca la Căvarna; m-am decis să o întovărășesc. Ioana nu putea merge pe jos cei patru kilometri sub căldură și a rămas în port. La despărțire era tristă, ca și cum ar fi cutremurat-o o prevestire, ca și cum făcea un mare sacrificiu rămînînd singură. Mă simțeam prea dornic de a schimba atmosfera și nu puteam renunța la drum. I-am spus o ultimă vorbă, pe care am căutat să o fac cit mai afectuoasă posibil, și am plecat. La Căvarna am jucat cărți cu soții Axente, m-am plimbat pe ulița principală, prin lumea multă de la ora șase seara, am băut o cafea la o cafenea pitorească, și la urmă, aducîndu-mi aminte de tristețea Ioanei, i-am cum-

părat prăjituri și fructe. Când m-am întors în port se făcuse noapte. În întuneric magaziile apăreau sumbre și în tăcerea profundă aveai impresia că fantome foșnesc pe pietre. Ne grăbeam, căci abia acum ne dădeam seama cât întârziaseam și o lăsasem pe Ioana singură. Dar Ioana nu era acasă. Ne-am repezit pe plajă, pe pontoane să o căutăm, am întrebat pe Mihali de ea, pe Cadir, mereu mai înfricoșați, chemînd-o în toate părțile, însă întunericul oprea orice posibilitate de a ne descurca. Și atunci, cînd Viky mi-a spus vorba așa de pașnică: „N-avem ce face. Să o așteptăm mai bine în casă“, am început să țip la ea dezarticulat:

— Cum poți să fii așa de liniștită?! Știi ce poate să însemne dispariția Ioanei? Dar știi ce se petrece în sufletul ei? Habar n-aveți, cu toate că o cunoașteți de totdeauna. Și nu bănuieți tragedia ce s-a întîmplat între noi doi? Și că Ioana îmi vorbește foarte des de moarte?

Tot atunci, ca o stafie, a apărut Ioana. Am leșinat. Cînd m-am dezmeticit, Ioana a explicat:

— Am stat la mare mult timp, fără să-mi dau seama cum a trecut timpul. Nu v-am auzit strigătele din pricina valurilor.

Viky a început să povestească amuzată scena mea fără rost:

— Închipuiește-ți ce copil e!..

Ce-o fi gîndit Ioana la marginea mării? Pe fața ei nici o lumină.

Un măgăruș trist și caraghios face toate treburile oamenilor de aici. Îl vezi de dimineața pînă seara la lucru. Cîteodată un răcnet de al lui răscolește tot portul. E simpaticizat de toți și e un veșnic motiv de distracție. Se povestește în glumă că face și alte servicii: răcnește numai la anumite ore, și astfel poate fi întrebuițat [drept] ceas. În orice caz, la miezul zilei, sînt sigur că o să-l aud și că o să-mi întrerupă, pentru o clipă, amuzîndu-mă întotdeauna, mereu o altă stare sufletească, cu prilejul unei discuții chinuite cu Ioana...

Ce caraghioasă servitoare avem! Bătrinică, indesată, scurtă, cu picioarele întotdeauna goale, imense și strîmbe. Dar, cu toate hainele vechi și scîrnave ce atîrnă de ea, nu renunță la cochetărie, orice s-ar întîmpla, și nici aici, în

micul port, unde e aproape pustiu, și unde noi înșine nu mai avem nici o toaletă, își vopsește și pudrează obrazul. Bineînțeles, aspectul ei se arată cu atît mai ridicol, căci vopseala fusese pusă prost, nu ascunde nici o zbircitură și nu se potrivește cu mîinile și picioarele noduroase de muncă. O cheamă Ileana, și în bătaie de joc o numesc, și ceilalți după mine, Héléne. A fost în viață foarte sentimentală, doamna și domnul Axente povestesc de ea multe aventuri, căci au avut-o servitoare 30 [de] ani în șir, și cînd se găsea vreun regiment prin apropiere, soldații făceau cu rîndul — cu amor mare — prin bucătărie, unde întotdeauna Héléne păstrase un rest gustos de la masă și un pahar de vin. Într-o zi chiar, și asta nu demult, la bătrînețe, domnul Axente a găsit ascuns sub pat un plutonier, și cînd l-a întrebat ce căuta, a mărturisit șoptind: „Venisem la domnișoara Ileana“. Dar nici acum nu s-a cumișit de tot și întîrzie deseori prin magazii la vorbă cu vreun turc. Turcul oferă guvizi, iar Héléne furnizează farfurii de ale noastre, și masa se alcătuieste elegant. Altfel, Héléne a fost servitoarea cea mai cuviincioasă, uitînd cu lunile ce are de primit, căci e fără pretenții, muncind de dimineța pînă seara ca un animal și luînd parte la toate necazurile sau bucuriile familiei.

Într-o zi, ca să mă amuz, am făcut cu Viky un plan: Viky a adus o căldare cu păcură caldă pe care o reîncălzea mereu. Urcat pe un scaun, cu un băț avînd la capăt legată o cîrpă, și înmuind în căldare, am scris negru deasupra ușii cabinei noastre, spre mîndria servitoarei: „VILLA HÉLÈNE“.

M-am căznit mai mult decît aș fi crezut, dar la urmă literile păreau etern împlintate pe zid. Cît timp vor dura? N-am încercat oare această glumă neînsemnată numai să prelungească importanța mea și după plecare? Căci — orgoliu pueril — am impresia că marea miraculoasă, colinele, cabanele, cerul nu sînt decît creații ale imaginației mele, și mă tem că se va dărîma totul după plecarea mea.

Am urcat cu Viky pe Cîracman. Ioana n-a venit cu noi, căci o obosește cel mai mic drum anevoios. Și poate că-i era dor să rămîie măcar două ore singură, sau poate că eu îmi închipuiam că îi era necesară această singurătate, căci mă atrăgea perspectiva din virful Cîracmanului, sau posibilitatea de a face o plimbare numai cu Viky, fără nici o intenție

de flirt, numai cu satisfacția unui bărbat însurat făcînd o escapadă inofensivă (căci consideram legătura dintre mine și Ioana ca ceva oficial). Ioana n-a avut curajul să mă reție. Urcatul l-am făcut fiecare după temperamentul său, eu agitat, prea în urmă sau prea înainte, cu momente de osteneală și de ambiții care învingeau osteneala, cu ochii lucioși, fața uscată, mîinile crispate. Viky, cu mersul egal, identic, orice piatră neașteptată sau ridicătură i-ar fi ieșit în cale, pornită parcă să facă înconjurul lumii, pe un drum simplu care nici nu merita să fie băgat în seamă, rămînînd mereu grațioasă, zimbitoare, discutînd cu același farmec și ușurință, doar cu cîteva broboane de transpirație pe frunte și pe brațe. Ajuși sus, se desfășura înaintea noastră o magnifică panoramă asupra mării. Spațiul, cam strîns în port din pricina golfului, se deschidea acum fără margini. Am căutat să întretin o conversație „burgheză“ cu Viky, ca să demonstrez că-i sînt prieten bun, că nu sînt omul ciudat pe care îl bănuiesc ceilalți, și poate din instinctul meu de a voi să scot la suprafață, în omul care pare cel mai superficial și mai preocupat de evenimentele neînsemnate ale zilei, cîteva spaime. (Cît e de mare perversitatea? !)

— Și ți-e frică, Viky, de ce o să se întîmple cu tine mai tîrziu?

— Fără indoială.

— Și te gîndești des la asta?

— Foarte des.

— Ești așa de zimbitoare toată ziua, că n-ai bănuii că ai și frici. Iartă-mă că-ți vorbesc fără înconjur, dar vreau să fiu sincer.

— Nu trebuie să iai omul după aparențe. Și apoi, aici îmi place să fac cît mai mult baie în mare, și orice tovarăș este bun. De altfel, sînt toți foarte drăguți cu mine. Alceva nu mă interesează.

— Într-adevăr, viitorul tău este neliniștitor. Nu vād de ce ești studentă în drept. Dreptul e destul de greu pentru băieți. Nu te sfătuiesc să-ți faci nici o iluzie, nu ești obișnuită să te lupți prin tribunale.

— Închipuiește-ți! Ioana voia neapărat să mă fac doctor veterinar, căci acolo s-ar putea pătrunde mai ușor!

Am rîs amîndoi. Ioana prindea deseori din aer cîte o idee năstrușnică, fără nici o legătură cu realitatea, și apoi

voia să o transmită altcuiva, cu orice preț, despotic. Vorbea atunci cu atita flacăără, aduna dintr-o dată cantități de argumente, o enerva orice replică, se chinuia, încit, din milă pentru frământarea ei, sau convins în clipa aceea prin convingerea ei, acceptai orice. (Și față de tine însuți nu voiai să admiti că nu ești în stare să-ți trăiești viața și în salturi mai forțate, fără prudența burgheză și logica mărunță a celor mediocri. În orice om se găsește o veleitate de a porni în lume și a descoperi un continent.) În cazul acesta planurile Ioanei luaseră o înfățișare amuzantă, căci era comic să-ți imaginezi pe grațioasa Viky, cu surisul înflorit, cu hainele nostime de veritabilă pariziancă, cu silueta delicioasă, vindecînd o vacă sau un cal. Noroc că Ioana nu-și susține planurile ei multă vreme, și de altfel, dacă ești într-adevăr înțelept și ți-e milă de sufletul ei, trebuie să o lași să vorbească și să o aprobi, căci dacă nu e vreo hotărîre de luat imediat, renunță curînd singură la ea și uită chiar ce-a susținut cu atita tărie sau ride cu ceilalți de ridicolul planurilor. Din toată discuția rămăsese să o ironizăm pe Viky (cu atit mai mult, cu cit, nu prea personală, Viky se sugestionase cu adevărat la un moment dat), și, cum la București a rămas multă vreme neterminată Facultatea veterinară, să-i cerem mereu relații.

— În definitiv, e tristă soarta tuturor fetelor care cred într-o dragoste cinstită, educate în felul acesta. Cînd te gîndești că viitorul tău bărbat, adică acela care va fi mai important în viața ta, în toate obiceiurile tale, se găsește undeva... Acela care trebuie să te facă pe tine fericită! Iar tu nu știi încotro să te îndrepti, pe cine să alegi, și se poate să te înșeli chiar dacă ai fi sfătuită de oameni pricepuți. Căci cum poți cunoaște pe un om în amănunt cînd îi încredințezi o ființă scumpă sau cum poți să fii sigură de evoluția lui viitoare?

— Aș vrea să găsesc un bărbat pe care să-l iubesc și să mă iubească, să se îngrijească de mine și să mă învețe, să-i fiu soră, amantă și soție...

— Bravo, Viky! Și un șirag de copii atunci...

Tonul serios se transformase într-un zîmbet.

— Nu m-am gîndit chiar așa de departe...

Așa gindește Viky, căci așa gindise mama, bunica și străbunica ei. Dar desigur, dacă viitorul va fi puțin variat, nu se va întâmpla nici o nenorocire.

Intr-o zi, într-o magazie, și-a făcut apariția o nouă familie, compusă din mai mulți tineri, care dimineța invadau plaja. Viky deveni curind prietenă cu ei. Dintre toți, am desprins două fete, și te întrebai ce caută împreună, atît era deosebirea de mare. Una gravă, întunecată la față, fără un suris, cu un profil bărbătesc, cu haina lipsită de orice ornament, vorbind puțin, despărțindu-se tot timpul de ceilalți; nici nu știu unde își petrece timpul, căci n-am văzut-o decît de două ori, noaptea, singură, la capătul unui ponton. Dau relații despre ea mai mult după explicațiile lui Viky, subliniate de laudele Ioanei. Cealaltă are gura mărită de atîta ris, vorbele ei se aud în tot portul ca un clopoțel de cinematograf, și vorbește mereu cu gesturi insuportabile de copil răsfățat, dînd impresia că e la dispoziția oricui. Cîteodată risul ei strident și vulgar străbate spațiul ca o impușcătură, e suficient să alunge toate emoțiile și să anihileze puterile mării și ale cerului. Are un nume de familie neobicinuit, inventat parcă anume pentru dînsa. O cheamă Țurai!

Am primit o vizită de la Balcic, vărul fetelor, Charles. Foarte ciudat acest Charles, și Ioana povestea despre el lucruri senzaționale. Un om de vreo treizeci de ani, în care vezi mai ales sprîncenele îmbinate, ochii lucioși și dinții mari, lați, despărțiți, apărînd la cel mai ușor zîmbet. Fusesse prin Rusia chiar după venirea bolșevicilor, hoinărise prin Germania, avusese o mulțime de aventuri, încercase o mulțime de meserii, între măturător de stradă și artist de varietate. Ioana pretinde că Charles este de o senzualitate extraordinară și că toate istoriile ce le povestește, inepuizabil, s-au întîmplat cu adevărat. Femeile, cînd voia el, nu-i puteau rezista; știa să le decidă imediat și să le lase apoi fără mari complicații. Era totdeauna periculos să rămîie singur în tovărășia unei fecioare, căci nu se putea conta pe el. Aceste lucruri puteau fi adevărate, dar puteau fi exagerate de Ioana, deoarece se potriveau perfect cu fantezia ei, ce știe să mărească pînă la grandios un fapt puțin însemnat.

O altă certitudine a Ioanei, pe care insista deseori, fără să admită îndoială, făcea din Charles un tuberculos. Nu se vedea deloc asta, trupul lui părea voinic, nu tușea, nu se plingea de nimic. Dar îmi spuneam că Ioana trebuie să cunoască mai bine secretele familiei, și acesta nu putea fi decât un adevăr transmis direct de unde îl aflase. Sau poate că și acum brodase numai ca să explice acea senzualitate extremă. Bineînțeles, Ioana era de bună-credință în tot ce pretindea, căci n-a mințit niciodată și nici nu se pricepe să mintă. E amuzant de văzut această femeie atît de inteligentă ce puerilă e cînd încearcă vreo minciună. Complică, se supără, argumentul ei pare tot mai neverosimil și la urmă avem scandal. În orice caz, atîtea îmi povestise Ioana despre Charles, încît îl priveam cu curiozitatea cu care privești la iarmaroc un fenomen, vreun animal sălbatic, și stăteam cu toții în preajmă, îngrijați să nu se întîmple cine știe ce nenorocire, cu toate că Charles povestea nevinovat, afabil, amestecînd grațios, în tot timpul discuției, cuvinte franțuzești, ceea ce îl făcea să samene mai mult a artificial june de salon de provincie. Charles a adus cu el atmosfera mondenă, falsă, a Balcicului, fie că Balcicul pe timpul acesta, cu lume multă, cu țipete, cu agitații, cu diverse distracții, e artificial, fie că Charles, cu temperamentul lui ușuratec, nu știa să desprindă decît ce e frivol de acolo și a împrumutat el însuși frivolitate unui loc grav. La Balcic, la club, se dansa, și veniseră cîteva dudui care se pricepeau foarte bine să danseze; pe plajă se făceau tot felul de jocuri pînă noaptea tîrziu; „Vila reginei“ era demnă de vizitat („Să am și eu o astfel de vilă, *ce serait une folie*“), *madame* Ionescu îi pune coarne bărbatului său și el habar n-are... *c'est à se tordre*... a venit la Charles o fetiță de 15 ani și l-a rugat să-i ia fecioria... A avut cîteva succese monstre... să vezi...

— Și Arabella?

Arabella era metresa lui de multă vreme și alcătuisese cu dînsa aproape un menaj (dar cu despărțiri mari, semănînd aproape definitive). Ioana povestea despre ea lucruri uimitoare și, cu toată viața ei de ciine al nimănui și cu aparențe ușuratece, o socotea drept cea mai serioasă femeie din cîte a cunoscut.

— Arabella e drăguță, ne mai certăm, ne mai împăcăm, poate o să ne despărțim pînă la urmă. E ciudată. I-am

pierdut toți banii pe care îi primește lunar, într-o seară, la cărți, fără măcar să o întreb, și n-a spus nimic. În schimb, îmi face scandal pentru chestiuni complet neînsemnate. De pildă, îmi place să mă scol dimineța de tot, să mă instalez la fereastră pentru câteva ore și să mă uit la mare; ea turbează în pat, nu mai doarme, și începe o discuție stupidă, care îmi alungă toată liniștea.

Ce concluzie va scoate Ioana mai târziu din vorbele acestora? Cu cefrezie (reproș deghizat către mine) va face portretul femeii care acceptă orice sacrificiu pentru bărbatul iubit, dar îi este intolerabil să fie părăsită — și în cazul acesta, din culcușul cald unde ea se simțise atât de bine, când, prin somn, simțea corpul lui întins în lungul corpului ei, căldura pielii alăturate — și nu putea să fie fericită când el se ducea, pentru oricât de scurt timp, oricât de aproape, și pentru orice motiv inofensiv! Dar pe mine în clipa aceea mă preocupa altceva, în legătură cu obsesiile mele. Făceam remarce asupra ciudăteniei omenești, căci Charles era capabil în același timp să povestească scene picante, să se amuze la nesfârșit, să aibă o mie de întâmplări galante, să presare suferințe fără nici un regret, și totodată să simtă nevoia imperioasă de a privi îndelung, singur, o dată cu răsăritul soarelui, neliniștele mării.

Când i-am spus mai târziu uimirea mea Ioanei, ea s-a revoltat.

— Îmi vezi și tu tragedia! Mie mi-a sugerat imediat povestea lui viața noastră, și tu te-ai gândit la preocupările tale, fără nici o legătură cu mine. Și, cu o infinită tristețe: Nu mă iubești.

— Mă chinui îngrozitor din pricina ta tot timpul, asta nu e dragoste?

Dar Ioana arăta în clipa aceea așa de nenorocită, că n-am mai putut continua discuția gravă, în care nu voiam atât s-o conving pe dinsa, cât să mă clarific pe mine. Am utilizat consolări facile, jurăminte copilărești, glume, și am izbutit, ca de obicei, să o calmez puțin, căci este în natura omenească instinctul de a te reface în orice chip, de a te consola de un motiv serios printr-un mijloc facil, de pildă de a fi încântat că de mortul tău scump lumea vorbește de bine. Știam însă amândoi că discuția nu fusese decât suspendată pentru puțin, și că, și unul și celălalt, împinși de fatalități interioare,

vom reîncepe-o la prima ocazie, cu aceeași crispație și tot așa de zadarnic.

Uneori Charles se arăta uimitor, erou de legendă, parte abia ruptă din natură. Impresia a fost mare cînd într-o noapte feerică, cu lumina lunii împrăștiată pe toată marea, cum nu aveam barcă la țărîm, s-a dezbrăcat și a înotat pînă la barca lăsată de Cadîr la 2 km în larg, a desprins-o, a adus-o la pontonul unde îl așteptam, și, așa ud, cu toată răcoarea serii, cu toată boala care îl mina, ne-a plimbat pînă la prima rază de soare. Apoi, după ce ne-a lăsat din nou pe ponton, a dus barca la locul ei, ancorînd-o din nou, și s-a reintors înotînd. În noaptea aceea, gol, strălucitor sub razele lunii, Charles a apărut superb.

Cineva, citînd aceste note, ar putea reflecta că, în definitiv, pustiul acestei localități este destul de relativ și că eu însumi am înșirat, în afara celor două personaje principale, o serie de altele mai puțin însemnate, dar care înviorază singurătatea. Nu este adevărat. Aici sînt așa de puțini oameni, încît fiecare pare important, și cum, fatal, asîști la zilnicele lui ocupații și necazuri, mă socot obligat să-l înregistrez. Cei cîțiva oameni măresc pustiul, după cum lampa lui Mihali mărește întunericul și multiplică înfiorările.

Citeodată recurg la stratageme ca să aflu tot ce-a făcut Ioana. E ciudată această alegere de a afla anumite detalii și de a înconjura, ca să nu aflu, pe altele, chiar dacă toate sînt la fel de chinuitoare. Poate pentru că nu vreau să-mi scape nimic, totul mă interesează, și deci nu schimb subiectul decît după ce-l epuizez. Pornesc a doua zi și mai departe, utilizînd materialul strîns, recapitulîndu-l, ca și cum ar fi o serie de lecții grele pe care trebuie să le înveți bine, și deseori rămînînd la aceleași detalii, fie că mai găsesc noutăți la care nu mă gîndisem, fie că niciodată nu-mi sînt indiferente întîmplările acestea, oricît de bine ar fi știute, căci suferința mea, întovărășindu-le, nu istovește să le improspăteze. O singură vorbă schimbă totul, și într-o conversație e fatal ca vorbele să nu fie aceleași — și apar noi imagini. Amîn și din lașitate de a afla prea multe deodată. Dar temperamentul meu e incapabil să se apere, hotărîndu-se să nu mai reînceapă niciodată aceste chestiuni, căci numai așa poate

veni vindecarea. Am putea afla orice dacă ne-am arăta o vreme că nu sintem geloși. O stratagemă mai este să nu-i intrerup destăinuirile prin nici un reproș sau ironie, dimpotrivă să mă arăt prieten bun cu ea, să o compătinesc, să nu știu cum s-o mîngii (există și asta în mine) și să o las să vorbească, deoarece mărturisirile ușurează. Întrebările mele torturate avuseseră deci un efect asupra ei, chiar dacă părăseră inutile, făcute să o irite și nu să producă remușcări. Efectul fusese mai tîrziu vizibil în starea ei de veșnică tragedie în care se zbătea și prin trecutul ce-i persista tot timpul în suflet. Desigur că numai eu sint de vină că acel trecut o chinuie și-i apare groaznic, căci în timp ce-l trăise, se obișnuise cu el, îl acceptase, indiferent de nostalgiile ei înspre mine și de încercările ca să mă uite. Acum, numai văzînd torturile mele, îi dă toată importanța și îl privește cu alți ochi. Dacă aș inceta toate iscodirile și pedepsile, ea s-ar transforma imediat, ar redeveni liniștită, dar eu sint bolnav de gelozie și de dorința de răzbunare. Și apoi imediat ce aș inceta, presupunîndu-mi o voință excepțională (căci judecata așa mă învață: nimeni nu m-a obligat să-mi aleg viața aceasta, acum trebuie s-o suport), chinurile ar continua, căci eu aș rămîne în inferioritate, și Ioana ar începe să se jăluiască că n-am iubit-o niciodată. Mi-ar spune că gelozia și dragostea nu se suprapun decît în parte, și chiar din încetarea geloziei mele ar scoate un motiv în plus de a nega dragostea mea. Dar poate că aceste explicații nu sint bune pentru durerile noastre prelungite, care sint pricinuite, orice-aș face, așa cum au fost întotdeauna, și pe atunci cînd nu erau încă motive, de firile noastre mereu în contradicție, cu toate că perfect asemănătoare, de complacere în această atmosferă și de suportare a aceleiași fatalități.

Ești bucuros uneori că oamenii îmbătrinesc, căci astfel sint obligați la anumite transformări. Dacă n-ar fi așa, ar rămîne identici, oricîte dezastre ar trece peste capul lor. Și nici măcar nu văd exact în ei, nu-și pot aplica logica cea mai simplă. O femeie are în același timp un amant, înșelînd pe bărbat, pe copii, pe rude, se dă cu toți nervii, acceptă îmbrățișările cele mai intime, și totul îi devine așa de obicinuit, așa de normal, încît continuă să aibă, fără

nici o falsitate, aceleași perceptive învățate de acasă, să judece cu ele, indignată, pe toată lumea. Dacă amantul lucid o surprinde într-o astfel de judecată și-i atrage atenția: „Dar cu mine ce faci?“, ea răspunde calin: „Cu tine e altceva“. Vorbă fără de nici un înțeles, dar caracterizând așa de bine pe o femeie.

Încep eu:

— Într-adevăr, nu știa nimic de ce se petrecea în jurul său. Inteligența lui mă covârșea de multe ori, constatham cu precizie, oricâte indulgențe aș fi avut pentru mine, că are memorie mai bună, că sesizează mai ușor, logica e mai exactă. Lectura lui îmi apărea, oricât aș fi cetit și eu, prodigioasă, și totuși cu deplină bucurie constatham în discuțiile noastre despre viață că-i conduc gândurile în voie, că-l pot minți oricând, că eu știam în orice clipă exact tot ceea ce se petrecea într-însul (nu idei, ci sentimente), în timp ce îi rămâneam un străin. Deci aveam satisfacția să-i produc unele neliniști, pe cât putea el fi neliniștit, chiar dacă ele se cumișteau iute. Slabă consolare, și care nu-i făcea decit servicii (il mai complica), dar nu puteam să mă opresc.

— De aceea nu-i de mirare că mi-a rămas un străin. Și apoi, aveam așa de puțin timp liber, tribunalul îmi lua tot timpul, cite douăsprezece ore din zi eram ocupată. Mincam la prinz la ora două, trei, patru, în fiecare zi altfel, și puteam susține toată această oboseală! Trebuie să presupun că în mine sint focuri excepționale. Cînd am văzut că el nu mă poate calma, ca să-mi ocup timpul în mod obligatoriu — căci literatura îți permite toate libertățile — am intrat la bancă. Se poate spune că am fost o funcționară exemplară. Păstrez de acolo, pînă la mormînt, imaginea șefului meu, un bătrîn cretin și murdar, care mă tortura zilnic, pufăia tot timpul o țigară proastă și scuipa pe jos. Aveam un mijloc fericit ca ocupațiile mele să mă scoată la aer: puneam sechestre. Nimeni nu va ști ce înseamnă a pune sechestre, cel puțin în primele timpuri, fără să fii o brută, și oricît ți-aș explica n-o să ai decît o imagine teribilă, dar văzută pe gaura cheii. Ți-aduci aminte de trucul ingenios al lui Lesage³ în *Diable boiteux* ca să pătrundă în adîncul secretelor familiale? Eu mergeam și mai adînc, în fiecare zi în altă parte, pe străzi de care nici [nu] auzisem, în case cu forme

neinchipuite. Astfel, există în București o casă în formă de vapor, locuită de un fost marinar. Este o grozăvie cum trebuie să porți un om cu minciuni, în timp ce portărelul cercetează lucrurile. De altfel, faci progrese în psihologie. Mă pricepeam să profit de vanitatea fiecăruia, ca să sufere mai puțin, vorbind de lucruri cu totul fără legătură. La unul am găsit vizite și gazda a întrebuițat toate șireteniile ca să nu afle nimic musafirii de alături. Aiurea am găsit bolnavi și în altă parte amor! Apoi obiectele pe care vor să le dosească, lacrimile ce curg ca să scape cite un obiect devenit deodată pentru ei de o importanță extraordinară (poate că e o amintire scumpă, poate că numai își pierd orice rațiune în momentul acela). Desigur că mi-aș fi făcut capătul văzînd acestea, dacă n-ar fi fost în mine un sentiment mai important decît mila: curiozitatea de a cunoaște pe om. Veneam acasă și găseam o bucățică de friptură uscată de atita așteptare. Pe atunci venea și el. Începeam conversația și, cît mă mai țineau puterile, voiam să profit. Aveam spaima mediocrității în care mă cufundam și purtam chiar în servietă o carte. O citeam între două treburi, în tramvaie. El trebuia să-mi spuie ce citise, să-mi dea ample detalii despre ce nu mai aveam timpul ca să mă ocup personal. Îi plăcea să povestească, și-l ascultam ceasuri întregi. Și dacă citeodată mă lăsam în voia lui, asta nu se cheamă dragoste: plăteam cîstit! Dar uneori, cînd eram obosită, adormeam brusc, cu toate că prin voință pricepusem clar tot ce mi se spusese pînă în momentul adormirii. Și atunci, fără să-mi întrerupă somnul, pleca. Viky, din camera ei, nemaiauzind vorbă, venea, mă lua ca pe un copil și mă punea în pat.

Și atunci, în pat, începea pentru mine o existență fantastică. Nu eram nici trează, nici adormită. Adică, aveam prezente în mine, în același timp, locul unde mă culcasem, mobilele, toate preocupările pentru a doua zi, dar și imagina-m aventurile cele mai extraordinare, lucidă totuși că totul este ireal. Și ziua chiar consideram momentele acestea drept singurele clipe de fericire. Totdeauna jucai un rol, și dacă trează făceam tot ce puteam ca să te alung, noaptea te lăsam să sosești și să faci cu mine tot ce voiai. Dar nu tu întreg, așa cum te-am cunoscut; acum nu mai exista nimic în tine din ceea ce am urît, egoismul, gîndurile fără legătură cu mine. Păstrai numai ceea ce m-a subjugat, tandreța, nepu-

tința ta de copil ce trebuiește ocrotit (chiar dacă tot ceea ce îmi scăpa din tine mă legase mai mult) și o imagine dure-roasă obsedantă: slab, imaterial, cu ochii triști, cu gura crispată. Atunci mintea mea te lăsa în voie să călătorești pe la ferestre, să te tingui chemindu-mă, să te culci lângă mine, să mă iei în brațe și să mă duci spre lună!

— Scumpă Ioana, nicicînd n-a fost un dezastru mai mare ca al nostru!

— El n-are nici un contact cu realitatea, chiar dacă prin obiceiul de a-și satisface imediat apetitul nu apare deloc imaterial sau dacă fizicul îl arată ca pe un om bine înfipt pe pămînt: scurt și bondoc, cu surisul jovial, care marchează o eternă bună dispoziție. Îți inchipui că nu puteam să iubesc un astfel de om, căci în dragoste fizicul joacă un rol important. Îl persecutau tot felul de probleme fantastice și le povestea oricînd cu un mare lux de amănunte. Avea o memorie admirabilă și nu uita nimic. deseori îmi vorbea despre nemurirea sufletului, de viața viitoare, de păcat și ispășire; în direcția aceasta ne înțelegeam perfect, și orice îmi spunea nu mi se părea imposibil. Scepticismul tău m-a înghețat întotdeauna, puteam acum face construcțiile cele mai fenomenale. Credea în sfinți și în Dumnezeu, și a fost un timp cînd mergeam săptămînal la biserică.

— Erai foarte păcătoasă, mă torturai și mergeai să te rogi! Ce ridicol! Și nici măcar nu încetai păcatul, ci treceai de la biserică la hotel. Tu îți poți găsi scuze, dar el știa precis că față de mine era vinovat!

În nevoia Ioanei de a merge la biserică se poate vedea ce ușor era influențată, femeie prin excelență, și toată cultura și inteligența nu serviseră la nimic. Dar se pot vedea și chinurile în care se zbătea și căuta, oricum, o consolare. Din ziua întîia a revederii noastre, oricît de greu s-ar fi făcut împăcarea, nici nu i-a trecut prin minte să mai facă o rugăciune.

— Într-o zi, vorbind despre ce se va întîmpla cu noi după moarte, a spus de tine: „Sandu va deveni strigoii!“ Cu toate că pînă în clipa aceea fusesem liniștită, am început să țip! Așa lovise de exact — din greșeală sau înadins — în imaginea ta din subconștientul meu. Au venit cu toții, m-au calmat, m-au întrebat ce am și le-am dat o explicație

oarecare. Apoi s-au dus, mai înainte de a avea curiozitatea să priceapă ceva. Iubitul meu era un strigoi!

— Să-l fi văzut cum minca! Se obișnuise să rămână totdeauna la mine la masă, neinvitat. Dacă ne găseam în stradă, mă grăbea să nu pierdem mîncarea, și atunci nu mai băga de seamă de ceilalți, lua bucată cea mai bună, porția cea mai mare. Cînd mai era cineva la masă la noi, surprindeam ochi ironici privindul, și el nu observa nimic, căci era ocupat să vorbească și să mănînce. Ce rușine pentru mine! Vorbea tot timpul numai el, despre toate năzbitiile din copilăria lui, ca și cum asta ar fi interesat pe cineva. Căldurică, mîncare, femeie, găsise de toate în casa noastră. Putea în voie să se ingrașe. Și totuși, pretindea că pentru el realitatea nu există, că este prin excelență dezinteresat. Dar se califica la întîmplare, totdeauna cu complezențe, cu titluri luate de prin cărți, și mai ales se echivala cu vreun erou rusesc. De tine a spus că ești prea socotit, fricos, comod și-i faci impresia unui munte grațios cu flori la poale, apoi cu fagi și brazi spre capăt și cu zăpadă, iar după ce ai urcat cu anevoie și ești fericit de izbîndă, căci te simți puternic și singur, în timp ce înaintea ta se desfășoară minunile perspectivelor, descoperi, construit foarte confortabil, un restaurant.

— Și el este, în virful lui Jungfrau, *un pissoir!*

— Era un personaj deștept, dar destul de vulgar.

— Cînd ai ști ce vulgar era! Mi se crîncenă carnea cînd mă gîndesc ce descoperiri am făcut în primele noastre întîlniri. Poate dacă aș fi fost la prima cunoaștere, m-aș fi conso-
lat cu gîndul că așa sînt oamenii, dar te știam pe tine delicat, cum procedai într-o scenă, ce altfel devine oribilă. (De fapt, explicația era mai ales: pe dînsul Ioana nu-l iubea și o indignau toate gesturile, la mine orice i se părea perfect.) Ca un animal, credea că totul trebuie făcut simplu, un act de care trebuie să profiți cit mai copios. Și-a făcut cu mine educația, și acum, cu altă ocazie, se va prezenta învățat de mine!

Ce umilintă pentru Ioana, așa de mîndră!

— Și de ce n-ai plecat de la prima oară? (Aș fi suferit mai puțin?)

— Era prea tirziu și nu mai puteam da îndărăt; pornisem pe calea aceasta și trebuia să o duc la capăt, altfel totul purta numele de aventură.

Și, orgolioasă, dar alături de plins:

— Și știi că eu nu sînt în stare de aventuri!

— Voiam să mă vindec de tine cu orice preț, am crezut că acesta este un mijloc. Tipul este inteligent și am socotit că asta îmi ajunge. Dar îi lipsește complet orice sensibilitate, habar n-are de ce se petrece în preajma lui. N-a priceput nimic din marea tragedie ce se desfășura lingă el. Credea poate că sînt o midinetă care vrea să se dea. Într-o zi, la hotel, plănuind să se apropie de mine, m-a găsit înghețată, fără putere să fac un gest să-l primesc. S-a indignat cu o ridicare din umeri și a început să se încalțe. Oh! ce groază a fost pentru mine atunci! M-am îmbrăcat în goană și am pornit ca o nebună pe străzi, în timp ce el, transformat ca prin minune, se milogea după mine să-l iert. La urmă l-am iertat. Și-a ținut cuvîntul să nu mai facă astfel de gesturi: după cum vezi, eram educatoare!

Conversații lungi, inutile și care se termină cu epuizarea amindorora. Caut, ridicol, să descopăr un colț din carnea ei neprofanat, căci ideea de „dragoste“ e prea abstractă pentru chinurile mele, iar pe mine mă obsedează micile evenimente dintre ei, și vizual reconstituî scene în toate detaliile. Citeodată, sărutînd-o într-un fel neobișnuit, o iscodesc dacă celălalt o sărutase la fel, și răspunsurile ei evazive mă torturează. Dar nu poate să răspundă decît negînd, căci în brațele mele uită tot ce s-a întîmplat cu celălalt sau îi e milă de întrebările ce nu pot fi consolete și preferă să tacă. Totuși, a încercat odată să-mi facă o bucurie: „Era groaznic de gelos că m-ai avut fată!“ Această veste, în loc să mă bucure pentru o clipă, produse noi frămîntări, căci se presupunea că fuseseră scene între ei, discuții aprinse, și poate o consolare de a Ioanei spre el, inversă: „Dar asta n-are nici o importanță“. Deci, între ei, o legătură mult mai febrilă, de veritabili amanți, decît voia să mărturisească acum Ioana. Poate că și uitase. Și din moment ce n-o mai interesa chestiunea, se mira că mai insist eu. Deseori reflecta: „Ce deosebire! După despărțire, el parcă nici n-ar fi fost, și dacă n-ai fi tu, nici

nu m-aş mai gândi la viaţa aceea. În timp ce în orice clipă toată am fost impregnată de tine.“

Nu pot scoate satisfacţii din felul cum mi s-a dat prima oară. A fost o scenă grotescă, de care nu pot să am nici o mândrie. Am spus câteva minciuni, căci mă forţase prin firea ei dublă, ce se dăruia şi în acelaşi timp pedepsea teribil, şi apoi au început anumite mîngieri mai avansate. Dar, după ce permisesse aproape tot, s-a retras brusc şi a fugit, lăsîndu-mă ridicol. A doua zi m-a întîlnit pe stradă, a fost prietenoasă, ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat. O nouă încercare s-a terminat tot aşa de stupid. După o zi, am găsit-o culcată, în lacrimi. (Locuia, ca studentă, într-o cameră din Bucureşti, rudele fiindu-i în provincie. După un an, Viky, ajunsă şi ea studentă, a venit să locuiască cu dînsa.) I-am vorbit, am consolat-o, i-am explicat, pînă ce, într-un moment de desperare de a nu şti ce să fac şi din pricina nervilor încordaţi, am început să plîng; şi atunci s-a dat cu tot corpul, cu tot sufletul, şi niciodată nu i-a mai părut rău de asta, oricîte lupte ar fi început între noi, oricîte reproşuri ne-am fi făcut. Transformarea ei se făcuse aşa de brusc, devenise deodată din rea bună, încît mă aşteptam ca nervii să reîncapea pe tema aceasta. Cum cunoştinţa noastră se întîmplase de-abia de o lună, deprinderile între noi nu se făcuseră încă, şi posesia se îndeplinise înaintea atîtor alte familiarităţi mai puţin însemnate, dar necesare. Se întîmplase astfel între noi ce era mai grav şi continuam să ne jenăm pentru amănunte. Mi-aduc aminte de un detaliu fermecător şi amuzant totodată: exact peste drum de Ioana, fereastră în fereastră, locuiau alţii care puteau să vadă pînă în fundul camerei noastre, şi multă vreme întîrziem să ne apropiem unul de celălalt — lungeam o discuţie ce nu ne interesa, cînd de fapt ne era dor să ne strîngem — numai din pricină că nici unul din noi nu avea curajul să tragă storul.

Eu i l-am prezentat Ioanei. În ultimul timp scenele dintre noi deveniseră intolerabile. Urile, deznădejdlile, patima se succedau neîntrerupt, fără nici o zi de linişte. Nu ştiam ce hotărîre să iau, prea slab ca să fug, prea nenorocit ca să rămîn. Ca diversiune, i l-am prezentat, căci era inteligent, putea să o înveţe o mulţime de lucruri şi să aibă o înrîurire asupra ei, punînd puţină ordine într-o minte aşa de chinuită.

L-a prețuit imediat și mi-a vorbit cu admirație de el. Îi dasem preocupări noi, dar dragostea subzista întregă. Îmi amintesc odată cînd a venit Ioana să mă ia de la gară, cum făcea săptămînal. Era noapte frumoasă, și am pornit spre Șoseaua Kiseleff. Acolo, pe o bancă, s-a strîns febril ca de obicei, și în mijlocul unei discuții aprinse, cînd ne dam raportul de ceea ce făcusem, mi-a anunțat: „Știi că prietenul tău m-a vizitat; e foarte drăguț!“ Vorbe fără nici o însemnătate. Chiar acum, după tot ce s-a întîmplat, îmi dau seama că Ioana a depins mereu de mine. Mai tîrziu (dar totul s-a întîmplat foarte iute), a început să-i descopere o serie de calități, pe care nu le găsea în mine, după cum la urmă, cînd au fost împreună, avea să insiste tocmai pe ce era comun între noi. În special îi exagera virtuțile și îl admira ca pe un om de onoare, căci el știa să-și vorbească răs-picat intențiile fără ezitățile mele dubioase. (Deziluziile Ioanei trebuiau să fie cu atît mai mari.) Într-o seară, ca să fie exactă la gară cînd plecam, a fugit într-o goană să se îmbrace, și mi-a fost milă de inima ei, ce bătea ca a unei păsărici speriate. Cu un minut înainte de plecarea trenului i-am spus afectuos: „Ce bună ești cu mine uneori și alteori ce rea! Poate ne vedem prea mult, am pierdut orice sfială și destăinuim tot ce gîndim. Ce ar fi să aminăm revederea noastră cu o săptămîină?“ Ne-am înțeles. Totuși, săptămîina viitoare speram să-mi iasă în întîmpinare la gară, după obicei, și cum, negăsind-o, am suferit, m-am dus, cu toată umilința, să o văd. Mi-a trimis prin Héléne cîteva rînduri minioase (după ce am sunat de mai multe ori). Mă izgonea. Scrisoarea se termina cu: „Pentru că ești un om care nu se poate ține de cuvînt, totul s-a terminat între noi“. Astfel de scene grozave s-au mai petrecut, dar acum am priceput că a vorbit adevărat. Aveam intuiția de importanța ce o căpătase celălalt, chiar dacă știam ce puțin el se potrivește Ioanei și că nu va fi în stare să o facă fericită.

În seara aceea teribilă m-am îndepărtat încet de casa ei, am trăit intens fiecare pas făcut, mi-am întors ochii de mai multe ori, am privit pe cei cîteva trecători și luna turburătoare, la colțul străzii am întîrziat mai mult, și numai după aceea am pornit definitiv, tragic, ca și cum aș fi venit de la o înmormîntare.

Spun:

— Am știut tot ce se petrecea între voi, căci mă vizita deseori. Puteam astfel ști ce se întâmplă. Nu-mi spunea nimic, dar mă pricepeam să-l descos, fără ca să aibă vreo bănuială. Îi pricinuiam neliniști, imaginam evenimente, puteam să-l fac să creadă orice. Aveam imense bucurii ca să-l chinui, dar cine va ști febrilitatea mea bolnavă producându-mi astfel de satisfacții? Eu rămâneam pe multă vreme distrus, în timp ce el se refăcea imediat, fie că — om sănătos — nu-l puteam multă vreme covârși tristețile, fie că tu, cu care se întâlnea curînd, aveai să-l consolezi prin vorbe sau prin corpul ce-l îmbăta ca un vin. Discuțiile dintre noi evoluau în general asupra literaturii, dar fiecare ascundea alte emoții, căci în fiecare vorbă sau gest ne cercetam, și unul și altul încintat de ce putea să-i ascundă celuilalt. El — bănuitor, gelos (căci știa că succesul lui era aproximativ. Îi spusese Ioanei cu luciditate: „Dacă te-ar chema, te-ai duce la dînsul ca un ciinel!“), amical, deoarece se considera vinovat și avea oareșicare remușcări (ochii speriați, incapabili de a se preface, cu care primea anumite reflecții ce puteau fi cu dublu înțeles, dar eu le atenuam imediat, de frică să nu priceapă ceva, și apoi își produsese efectul, neliniștindu-l), eu — crispat, gelos la culme, înfiorat în toată ființa, umilit, căci îmi închipuiam că celălalt mi se preferase fiindu-mi superior, dar satisfăcut că mă puteam juca în voie cu el, că în jocul acesta, cel puțin, nu era nici o îndoială de superioritatea mea, și, în același timp, cu speranță nebună că poate nimic nu e adevărat.

Sînt o mulțime de feluri de a putea primi muzica. Lui îi furnizează mai ales idei. Combătea cu vehemență pe Brahms, și pentru a-l combate se găsesc teorii destule. Am cumpărat la patefon *Concertul opus 77*, pentru vioară și orchestră, ca să-l conving că nu are dreptate, și că primește prea iute păreri emise de alții. Sau, mai ales, pentru a-l obliga față de mine și a-i împiedeca sau a-i întîrzia, măcar, planurile perverse.

În curte, la miezul zilei, i-am spus odată ca să-l încerc:
— Pentru mine, senzualitatea nu joacă rol prea mare.
— Ba eu sînt senzual!

Și-l văd infiorat, sclipind la soare, umflindu-se: pe la începutul aventurii, pe cînd căpătase o femeie curată și de familie bună, oricînd la dispoziție, după ce escapadele lui se făcuseră printre dame și printre slugi.

— N-am noroc, îi spusei. Am avut o metresă care îmi făcea cîte un copil la fiecare lună. Ce mai cheltuială!

— Drace!

Și a plecat de la mine îngrijat, probabil să o întrebe pe Ioana și să ia măsuri.

A primit în fața mea un rest de bani la care nu se aștepta. Ce bucurie în ochi! Ca să aibă de hotel chiar pentru ziua aceea? Sau poate ea plătea...

Avusese obiceiul să-și spele lenjurile la servitoarea mea, și continua la fel, poate pentru că nu voia să-l bănuiesc, schimbînd ceva, sau — ceea ce i se potrivea perfect — nici nu se gîdea să aibă astfel de scrupule. Drept lîngă mine s-au așezat, într-o zi, cămășile lui cu dungi verzi, albastre, roșii și mai păstrînd o urmă din mirosul corpului...

La „Carul cu bere“ mi-am povestit toate durerile lui Radu. Radu este un adolescent, dar cu umerii destul de puternici ca să suporte o astfel de povestire. Tandru, fără întrebări iscoditoare, compătimitor. Căpătase obiceiul să mă caute săptămînal la gară, cum făcuse odinioară Ioana, și venirea mea nu mi se mai arăta așa de pustie, aveam pe cineva ca să mă sprijine. Cum îmi devenise imposibil să mai tac, confidențele către el nu mi se păreau de loc ridicole. În timp ce, împrejur, chelnerii se agitau, clienții se enervau așteptînd consumația sau plata, se intercalau strigăte din care nu puteai desprinde nimic clar, cu toate că cuprindeau toată atmosfera. În fața noastră, berea din pahare pierduse spuma și orișice tentație. Cum voi fi arătat la chip în clipa aceea? Știi că zîmbeam tot timpul.

Iar după ce Ioana mi-a spus, el a certat-o: „De ce i-ai spus? Habar n-avea!“ Ce satisfacție am avut pentru vorba aceea! Nici nu-mi închipuisem că poate să fie așa de incapabil de a înțelege ceea ce se petrece în jurul lui! Liniștit, împăcat cu rolul lui, n-avea nici o grijă, și dacă uneori se

purta binevoitor cu mine, o făcea complet gratuit. Și cum i se păreau toți oamenii făcuți după același calapod, a avut impresia că m-am prefăcut față de Ioana că știu tot. Într-adevăr, Ioana i-a mai spus:

— Știa perfect totul.

— Se laudă.

Mă tingui:

— În timpul celor trei ani de despărțire ai devenit parcă o fantomă prezentă oriunde aș fi fost, orice-aș fi făcut, dar destrămându-se la orice tentativă de a o prinde. După atita vreme fără nici o veste, nu mi se părea imposibilă o surpriză, și dacă primeam o scrisoare, îngălbeneam. N-aveam curajul să mă uit la scrisul adresei, o purtam cu mine multă vreme, și la urmă, după emoții prelungite, vedeam că scrisoarea era din altă parte; ceea ce știam de la început de altminteri. Dar niciodată n-am avut voința să privesc scrisoarea imediat și să simplific atâtea presupuneri inutile. De ziua mea, când îmi venea un teanc de scrisori, telegrame, cărți de vizită, iscodeam pe fiecare în parte, mă torturam pentru fiecare, și apoi, după câteva zile, după ce parveneam să citesc pe ultima, redeveeam nenorocit, cu impresia că din nou va trebui să aștept un an. Sau pindeam la fiecare colț de stradă, și toate femeile semănau cu tine, de departe, dar apropiindu-se deveneau străine.

— Trebuia să fiu moartă pentru tine! De aceea nu ți-am mai dat nici o veste.

— Totuși, când ne-am întâlnit, erai chiar în centrul orașului, și nu te mai ascunseseși.

— N-am mai putut lupta.

De ce atîția ani voința ei n-a avut nici o ezitare, dar s-a destrămat deodată într-o zi — pârindu-i-se că orice luptă este de prisos — n-o să poată înțelege nimeni niciodată.

Am întâlnit-o chiar în centru, singură. Era firavă, cu obrazul supt, galben, cu pistrui mulți: așa o transformase munca istovitoare și lupta din ea. Un pantof o stringea tare, și ca să meargă își răsucea un picior, penibil. A început între noi o scenă artificială, căci vorbeam amîndoi la întimplare, în prada emoției, ne puneam întrebări neînsemnate, fără să înțelegem bine răspunsul, mergeam fără sens, spre

Șosea. Distanțele deveniseră o jucărie de copil, căci nu aveam decît teamă să nu apară colțul de stradă unde o să ne despărțim. Singur îmi spusese: dacă aș putea să o mai întreb numai dacă își aduce bine aminte de *Tristan și Isolda*, sau să o mai întreb dacă mai trăiește cățelul ce-mi sta mereu în brațe! Și atîtea alte curiozități neînsemnate, care în momentul suferinții deveneau deodată esențiale, se excludeau una pe alta, rămîneau singura mea preocupare pe care o extrăgeam din viață. Ceea ce era important, căci îmi cauza de fapt suferința, n-aș fi avut curajul s-o întreb. Nu știu cum ar fi primit întrebarea sau cum aș fi suportat eu răspunsul, dar neprevăzutul întîlnirii a simplificat, sau remușcările ei au hotărît-o să-mi spuie la prima ocazie, chiar dacă după aceea spațiul din nou s-ar redeschide între noi, și de data aceasta pînă la moarte. De altfel, așa cred că e întotdeauna, un secret trebuie să izbucnească odată. Și după ce te-ai ascuns ani de zile, ai luat toate măsurile să nu bănuiască nimeni nimic, te-ai torturat fără să cauți nici o consolare în afară, ai acoperit neobosit cu noi văluri negre, deodată, fără rost, în locul cel mai nepotrivit, faci confidența totală. Așa de mari și de misterioase transformări se petrec în noi. Ioana a profitat de o vorbă inofensivă de a mea ca să spuie tot. Am întreat-o:

— Și dacă nu ai păreri rele despre mine, și acum îți pare bine că mă vezi, de ce ai rupt orice relații dintre noi, cit de rare, cit de oficiale?

— Vezi că s-a întîmplat cu mine ceva ce nu-mi da dreptul să te caut.

— Ce anume? (Cum n-am înconjurat după obicei, întîrziind?)

— Știi că spre despărțirea noastră ai adus pe cineva în casa mea.

— Și ești metresa lui? (Încă nu fusese prea tirziu ca să înconjur.)

— Da!

Un „da“ neînsemnat, neschimbîndu-mi poate cu nimic înfățișarea, dar conținînd în el toate chinurile noastre de ani de zile.

Nu m-am prăbușit, n-am plîns, n-am îndepărtat deloc mersul conversației, n-am comentat, dar în mine s-a desfăcut deodată o depresiune în care nu mai exista nici o încercare

de a te împotrivi, cînd în sfîrșit ți-e egal totul și accepți orice, cu alt aspect decît ceea ce simțeam zilnic, fără frămîntările cunoscute, semănînd a calm, ca o rană ce devine în culmea durerii insensibilă, și atunci am putut să mă întreb, în fața straniei mele stări, biată epavă umană care totuși pe stradă salută uneori un cunoscut, sau traversînd așteaptă să treacă un automobil ca să nu fie călcat, dacă nu cumva nu știusem nimic.

Și iarăși discuția continuă neînsemnată, vorbe ce nu pot fi reținute, și uneori tăceri ne semnificative, aproape plictiseală. Ne-am despărțit fără să ne mai promitem o întîlnire, căci nu-i vedeam necesitatea. Curiozitatea mea și scrupulele ei fuseseră satisfăcute, nu mai rămînea decît să mă deprind cu noua stare de lucruri. Cînd s-a depărtat, am putut s-o privesc iarăși în întregime, căci în conversație ochii nu o observaseră prea mult, și mi-a apărut aceeași imagine cum o descoperisem pe stradă: slabă, tristă, obosită și șchiopătînd dizgrațios.

A doua zi m-am hotărît cu tot dinadinsul să mă vindec. Trăisem prea multă vreme singur, trebuia să ascult de sfaturile ce mi se dau și să ies între oameni, oricît de prost aveam să mă simt. Mi-era teamă, căci nu puteam întreține o conversație, sau, dacă mă căzneau, vorbele ieșeau nenaturale, și oricîtă bunăvoință aș fi arătat, eram un om incomod. Această panică mi-a fost familiară întotdeauna, și mai înainte și mai tîrziu, un amestec de timiditate, de neîncredere asupra importanței mele, și un cuvînt spus greșit mă făcea incapabil să mai continui, năruia toate intențiile, și mulți mă puteau taxa sumar de „prost“. Și nu o dată părerea asta abia mascată venea din partea unui om neînsemnat, a unui funcționar inferior, care își omoară anii făcînd mereu același lucru la un birou, sau a unui comisar îngîmfat (citez un funcționar și un comisar fiindcă sînt exemple exacte din întîmplările mele nenumărate, înfipte în memorie pentru eternitate, să mă terorizeze). În momentele grave această incapacitate de a evolua normal între oameni se accentuează. Trebuia să încep, deci, viața mea nouă printr-o luptă împotriva mea de alt ordin, care implica noi suferinți, dar preferabile. Și apoi, această luptă putea fi de folos, căci îmi distrăgea atenția. În prima zi după întîlnirea cu Ioana m-am

alipit de un grup de cunoscuți care mergea să se amuze la Moși. Mi s-au perindat în față turta dulce, roata norocului, animalele sălbatice, scrinciobul și totodată ghiotele, glumele, muzica stridentă și conversația pe care trebuia s-o duc cu amicii mei, să fac haz de spiritele lor de oameni sănătoși. Cite o secundă, îmi revenea chipul Ioanei trădătoare și nefericită, dar mă forțam să-mi schimb gândul. Când m-am întors acasă, am găsit această scrisoare de la Ioana: *„Poate îți închipui cu ce emoții m-am hotărît să-ți scriu. M-am convins că amîndoi sînteți puternici, fiecare în felul său, și niciodată nu voi putea avea nici o preferință. Amîndoi îmi sînteți necesari. Vei voi să redevii prietenul meu? Bineînțeles, mă voi transforma, și nimic urît nu va mai fi între mine și voi“*... Scrisoare ridicolă. Am suferit mai puțin?

Misterul feminin... Nu este nevoie să asisti, cum am asistat, la întîmplări mari ca să te înfiori. În mijlocul conversației celei mai tandre, cînd femeia este de perfect acord cu tine, și aprobarea ei vine complect, fără să fii deloc vinovat, printr-o vorbă neprevăzută distruge construcția tuturor planurilor. Nici măcar nu-ți face vreun reproș, totul pare o întîmplare. Și atunci, dacă ești gelos, brodezi pe această vorbă și te chinui. De la Ioana eram deprins să-mi vie amenințările cele mai teribile. Mă înștiința deseori că se va da altuia. Nu trăgeam concluzii definitive, căci o clipă după aceea se alipea ca cea mai îndrăgostită dintre fete și despre exploziile ei de mai înainte spunea: „Cum poți să le iai în serios? Mi-era ciudă în clipa aceea pe tine!“ Se contrazicea mereu, căci depindea de cum îi apărusem în ultima clipă. Ar fi fost greu să-mi scot un portret din părerile ei, căci mă caracteriza nu prin mici nuanțe, deseori fără legătură între ele, dar întregind un om, ci prin însușiri exact inverse, reduse la schema „ești bun“ sau „ești rău“, susținută totdeauna cu aceeași violență. Apostrofa însă cu atita convingere, încît deseori te întrebai dacă nu are dreptate, indiferent dacă observai contradicția, mai ales că temperamentul meu nu este în stare de nici o certitudine, orice definire mi se pare în același timp posibilă și imposibilă, și n-am încredere în mine. Ioana, extrem de inteligentă, găsea caracteristici precise cînd nu erau instinctele ei în joc; o judecătă de felul aceluia pe care le aplica asupra unei cărți.

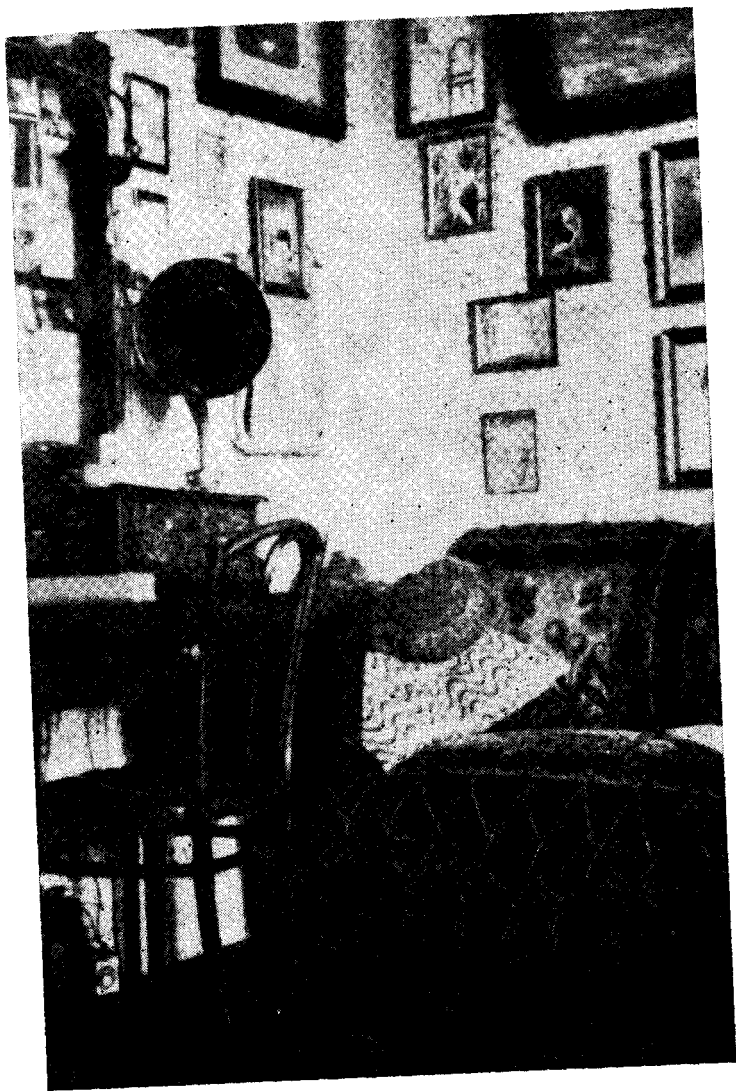
Păcatul ei n-a schimbat-o deloc. Are acum noi sentimente, remuşcări, umilinţă, tragedia celor întâmplate, dar ele, deşi o complică, lasă să subziste ciuda ei pe mine, nu o îmbună. Reproşul pentru că nu o iubisem (singura cauză a tuturor celor întâmplate) a reînceput. Cîteodată îşi aminteşte de cîte o scenă nerezolvată odinioară, în care suferise mult, şi o continuă acum, vrînd să pedepsească pe ceea ce fusese întrerupt atunci. Vorbe sau gesturi îndepărtate devin, în aprinderea ei, iarăşi vii, pe care trebuie să le explic şi să le scuz pînă la epuizare (pentru o zi, căci a doua zi totul reîncepe, pînă ce discuţia porneşte tot aşa de vehementă în altă parte). Şi despre viaţa noastră prezentă avem tot aşa de mari neînţelegeri, căci în clipe scurte de potolire a geloziei, cînd nu mă doare nimic şi mă cred vindecat, cu toate că experienţa m-a învăţat că totul nu se datoreşte decît unei ciudăţenii a naturii, unei acalmii trecătoare, şi chinul va trebui să reînceapă, redevin cel pe care îl cunoscuse odinioară Ioana, uşuratec în ceea ce o priveşte, plictisit, fără să-mi mărturisesc plictiseala, dar trădîndu-mă prin neastîmpăr şi prin planuri — cu aspect inofensiv — de a varia atmosfera portului şi de a vizita Caverna. Alerg la tot felul de şiretenii ca să plec, îndelung pregătite, stingace, căci nu sînt naturale, şi vizibile perfect pentru firea bănuitoare a Ioanei. Atunci izbuenesc certuri puternice ca şi odinioară, constat că nimic nu s-a schimbat şi că păcatul n-a avut cel puţin meritul de a o potoli puţin. Cu infinită ciudă, îi simt despotismul, şi mi-e scîrbă de mine că nu am avut curajul să mă degajez, să plec. Plimbarea pentru cîteva ceasuri la Caverna devine obligatorie, căci îmi permite să cred că mai am oarecare libertate (aşa de umilă, că-mi dam seama de asta), şi după o escapadă de cîteva ceasuri pe uliţe umile, satisfăcut de curajul meu, neliniştea să nu se fi întîmplat ceva Ioanei mă invadează tot mai mult, şi o pornesc înapoi spre port, mai înainte de ora ce mi-o fixasem, grăbindu-mă tot mai mult pe drum, şi ultimii paşi făcîndu-i alergînd. De obicei, în astfel de clipe o găsesc străină, fără să fie duşmănoasă, dar nici prietenă, ca şi cum suferinţa ei devenise prea mare ca să mai aibă nevoie de agitaţii.

În minia împotriva mea, pierde orice control al vorbelor, mă pedepseşte cu orice simte instinctiv că m-ar îndurera mai mult, şi nu o dată, în plină vehementă, m-a comparat

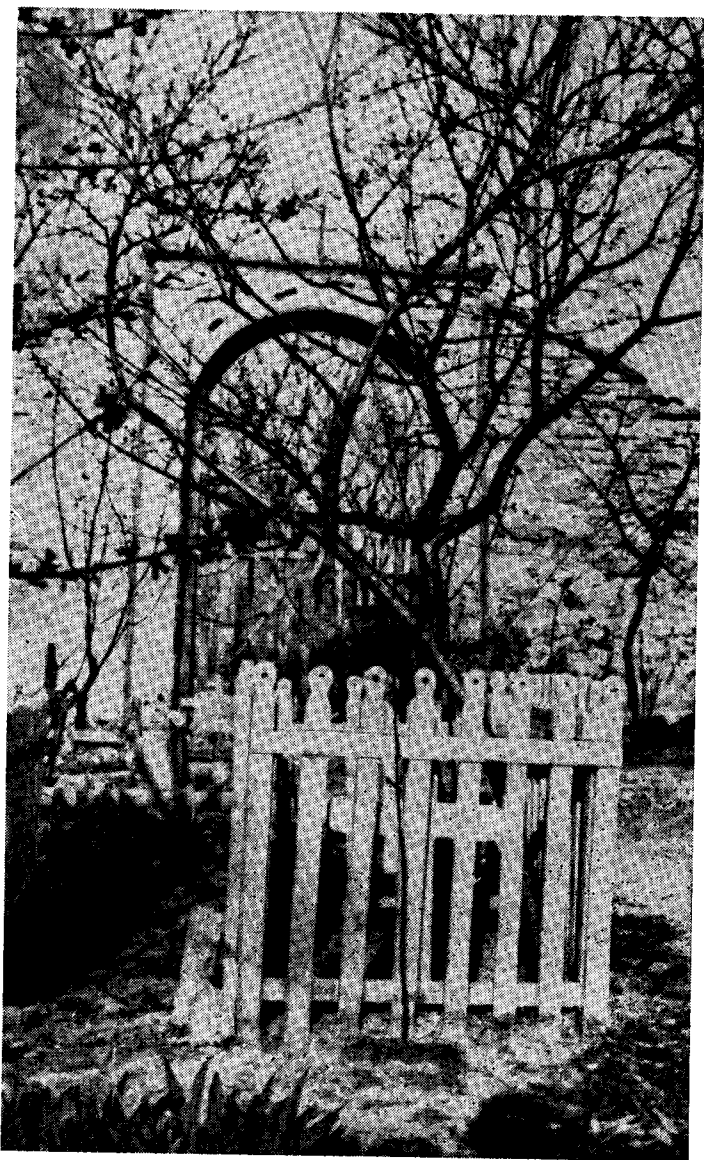
cu celălalt, cu toate că din pricina celuiilalt fusese nenorocită o clipă mai înainte; ne găsește la amândoi același egoism bărbătesc sau alte asemănări, atrage și asupra mea unele cuvinte rele pe care de obicei le aplică numai lui, și atunci izbutește să mă facă iarăși nefericit, gelos, să-mi alunge tot calmul care i se păruse că mă îndepărtează de dinsa. Reîncep iscodirile mele, deznădejdea ei și împăcarea de la urmă. Astfel, trecutul și prezentul se suprapun în viața noastră, iar gândul la viitor vine foarte rar, căci sintem prea preocupați de ceea ce se întâmplă; viitorul nu apare decât ca să ne dea o crispație în plus, și dacă uneori totuși spunem: „cînd vor trece toate aceste și vom fi fericiți“, nu ne facem nici o iluzie că ar fi altceva decît o poveste irealizabilă de a adormi copiii, și că putem adăuga, în cazul acesta, planurile cele mai neverosimile. Dar ele nu par ridicole, căci se potrivesc cu fantastica noastră existență, cu atîtea întâmplări și suferințe pe care le desăvirșim, fără ca altcineva să poată pricepe logica lor.

Dacă aș fi pictor, aș picta — și aș fi ocupat pentru toată viața — întregul port Cavarna, casă cu casă, fiecare ungher. Aș încerca să refac pe pînză întregul miragiu. Și pe cei cîțiva oameni de aici. Nimic nu mi se pare de prisos, orice detaliu îmi produce emoții. Cu toată splendoarea soarelui răsfrînt pe mare, pe petricele, pe lut, totuși, aș putea întrebuința cit de mult culorile sumbre. Fiecare tablou va trebui să plîngă. La Balcic, grație, capriciu, prea multe podoabe adunate. Aici numai cîteva linii dure, ca și cum adevărurile esențiale se exprimă simplu, fără contorsiuni. Dar în timp ce la Balcic sesizezi în scurt timp toate frumusețile, la Cavarna, în primul moment, nu observi nimic, și numai mai tirziu începi să te impregnezi de atmosferă, să capeti parcă un vițiu. Uneori, în mijlocul nopții, am impresia că stau de vorbă cu Dumnezeu.

Orice preocupare, cit de neînsemnată, este aici îndreptățită. Mi-am pierdut o dimineață întreagă ca să culeg scoici; mă bucuram la orice descoperire mai însemnată, și mereu alegeam alt amic din București căruia să i le duc. La urmă, am pus scoicile pe marginea ferestrei și a dispărut farmecul care îl avuseseră în nisip. De cîte ori închideam sau deschi-

„Colțul“ din locuința profesorului Aurel George Stino la Făl-
ticeni, unde îi plăcea lui Anton Holban să poposească

Mauzoleul familiei Lovinescu la Fălticeni

deam fereastra, pierdeam câteva, și mă întreb pînă la urmă ce va mai rămîne din ele. În orice caz, e ridicol să le duc cuiva. Timp de câteva ore am crezut că ar fi normal să fac așa.

Corăbiile cu mărfuri ne vizitează foarte rar, iar cele cu excursioniști niciodată. Vameșul n-are mai nimic de lucru. În portul acesta orice muncă stagnează, iar hambarele pline sînt de folos numai pentru șobolani. Odată a sosit o corabie mai mare, care citeva zile a rămas în fața Cavarnei (corăbiile nu se pot apropia prea mult de țărîm) ca să încarce grîne, să le ducă la Constanța. Hacik ne-a spus că cunoaște bine pe comandant și ne-a sugerat c-am putea face drumul pînă la Constanța, să rămînem acolo o zi, și cu aceeași corabie să ne întorcem. Hacik era încîntat că ne poate face un serviciu, iar pe comandant conta aproape sigur. Și într-adevăr, curînd, ne-a adus acceptarea comandantului. Trebuia să plecăm pe la zece seara, deci plecare de noapte misterioasă, și cu atît mai atrăgătoare, iar în ziua ultimă n-am vorbit decît de călătorie, am scos hainele bune ascuse într-un geamandan, am cumpărat provizii, am făcut planuri pentru Constanța, care, văzută din singurătatea Cavarnei-Port, face impresia unui oraș foarte important. Hacik se agita mai mult ca de obicei, ne vizita pentru o minută la fiecare ceas ca să ne aducă noi vești bune, era fericit. Bineînțeles, Charles, care nu plecase încă, venea cu noi. Charles găsisse o ocazie și venise la noi numai pentru o zi, probabil ca să aplice o mică lecție Arabellei, cu care se certase. Dar îi plăcuse locurile noastre, găsisse alte ocupații, și chiar o fată de popă frumușică, și întirzia să se întorcă. Pe Arabella părea că o uitase complect, și numai Ioana își mai aducea aminte uneori de ea (se temea să nu i se întîmple lafel?) căci probabil că trebuie să se fi simțit, așteptînd zilnic, foarte nenorocită. Acum Charles era gata să plece mai departe, și s-ar fi dus cu o ocazie pînă la capătul lumii, fără să-l reție nici un scrupul. Dar nici noi nu-l grăbeam să se întorcă, fiind mai puternică dorința egoistă ca să avem un tovarăș agreabil în plus. La ora zece eram cu toții pe ponton, felinarele abia se luminaseră. Hacik ne spuse că aveam să așteptăm pe comandant, care trebuia să sosească din Cavarna. Dar nu eram singuri. La ușa unei magazii mai apărură

cîteva călători: erau cu toții invitați de Viky, fără ca să ne anunțe și pe noi și fără să fi vorbit cu comandantul pentru ei. Și cînd am certat-o pe Viky, explicîndu-i că nu avea dreptul să facă invitații, unde era ea însăși, invitată, și că aveam teroare văzînd străini în tovărășia noastră, a replicat:

— N-o să spuie nimeni nimic, lasă, că vorbesc eu.

Erau două grupe distincte, și Viky făcea naveta între ele, la fel de zimbitoare. Hacik era incurcat simțindu-se responsabil, dar ridea ca și cum nimic nu s-ar fi întimplat. Și atunci începu o așteptare enervantă, o curgere înceată a minutelor, o atenție încordată, doar vom auzi vreun zgomot de automobil dinspre drumul de la Caverna care să anunțe venirea comandantului, o discuție în toate chipurile asupra cauzei întîrzierii, uneori glume care nu exprimau decît nervi, în timp ce Hacik, nenorocit, nu-și mai găsea loc, iar comandantul lua aspecte fantomatice, mereu alta îi era înfățișarea. Pe la ora unu ne-am dus la noi, căci bătea vîntul rece, și a rămas Hacik să pîndească și să ne cheme. După alt timp, am adormit cu toții pe cîte un colț al patului. Pe la patru dimineța m-am trezit, m-am dus la ponton și am găsit pe Hacik singur de veghe, tremurînd în haina lui subțire. Nu puteam să-l hotărîsc să plece la culcare, cu toate că noi nu mai eram amatori de mers. Dar el, a mai rămas să mai aștepte un ceas. A doua zi la opt, cînd ne-am trezit, corabia abia plecase, se mai vedea o umbră la orizont.

— Se poate, spune Ioana, să fi fost nedreaptă cu tine, să te fi chinuit, să-ți fi distrus viața, dar un adevăr se desprinde sigur: eu te-am iubit, și tu nu!

Cuvintele acestea sînt urmate în chipuri diferite, de acceptare sau de revoltă. Uneori adaugă: „În definitiv, tu ai făcut enorm de mult pentru mine, căci nu te obliga nimic să faci ceva, m-ai suportat, orice nervi aș fi avut“. Și altă dată: „Îți închipui ce deznădejde e mai mare decît a iubi fără să fii iubit?“ Și atunci eu ripostez, refăcînd astfel atmosfera din *Adolphé*⁴ (carte care, împreună cu *L'Amoureuse*⁵ a lui Porto-Riche, se găsea deseori în discuția noastră. Ioana afirma că ni se potrivește.) „Dezastrul este și mai mare pentru cel iubit!“

Dar, rămas singur, simt că vorba mea mai mult servește de pedeapsă, căci Ioana îmi tulburase calmul la care îmi

făcusem iluzia că aş putea ajunge, cu toate că experienţa mă învăţase că orice s-ar întâmpla n-aş putea fi calm şi că pretexte voi găsi întotdeauna, cele mai neînsemnate nemulţumiri se vor mări suficient ca să-mi devie insuportabile. Atunci mă întreb intrucît Ioana avusese dreptate. O iubisem sau o iubesc pe Ioana? Se poate da o definiţie a dragostei? Îmi fac socoteala la cite n-aş face sau n-aş renunţa pentru Ioana. Şi cu toate că frământările dintre noi îmi iau tot timpul, şi întrebuiţez toate şireteniile ca să aflu un detaliu pueril din viaţa ei trecută, totuşi, simt în mine nostalgii după altă lume şi alte locuri şi regretul de a-mi fărâmiţa timpul inutil. Am impresia că dacă ar sosi o corabie, oprită o clipă din voiajul ei la capătul lumii, şi m-ar chema şi pe mine, n-aş avea nici o ezitare să mă urc şi aş fi mai vindecăt la fiecare kilometru de distanţă. Am un dor de ducă, o frenezie după orizontul îndepărtat, care îmi îmbolnăveşte toate fibrele şi mă face să mă simt nenorocit, orice s-ar întâmpla cu mine. Dar ajuns departe, de unde pot să ştiu intrucît m-aş calma? Orgoliul meu e mai presus de dragoste, căci observam odinioară perfect îndepărtarea Ioanei, importanţa ce o căpăta celălalt în ochii ei şi nu făcusem nici un gest de apărare. Reîmpăcaţi, constat acelaşi lucru; că dacă continui să nu am mai multă energie şi să tac toate nemulţumirile, să nu încerc să o clarific pe Ioana şi să o conduc ca pe un copil, dînsa va pleca din nou, fantezia ei va imagina noi posibilităţi de răzbunare şi încercarea unei noi existenţe în afară de mine.

Şi frica de ridicol e mai presus de dragoste. N-aş suporta nimic pentru Ioana, prin care să devin spectacol amuzant, cu toate că de atîtea ori mă simt ridicol şi ar trebui să mă deprind. Dar este înspăimîntător cînd aş încerca să înşir tot ceea ce n-aş face pentru Ioana şi cînd o văd alipindu-se cu patimă de mine, fiind în stare de orice nebunie i-aş cere, mă torturează remuşcările şi găsesc că n-a avut noroc. Şi deoarece îmi pun atîtea întrebări, este un motiv suficient să mă conving că dragostea mea nu e extraordinară, dar aceste întrebări le-aş aplica oricărui eveniment ce s-ar întâmpla cu mine, pentru că este o caracteristică a minţii mele de a nu savura în voie o clipă de fericire, fără ca în acelaşi timp să o examinez, să-i precizez limitele, să mă doară încetarea ei fatală în viitor. Dar dacă în dragoste mă găsesc

neînsemnat, depășit de toată omenirea, în nefericirile din pricina dragostei mă consider unic, căci nu sint în stare să mă refac, să lupt contra acelei stări, și chiar mă complac astfel, îmi găsesc un motiv de orgoliu și sint mulțumit că îngrijorez pe toată lumea dimprejur, care se înspăimintă de atita singurătate funebră. Despărțirea de Ioana a cauzat cea mai fantastică existență, în care conturul dintre realitate și vis dispăruse cu desăvîrșire, mintea creea fantome și credeam în ele, cu toate că țineam minte că eu le-am născocit, și după trei ani de zile nu se ameliorase nimic, căci numai întîlnirea mea cu Ioana pusese capăt acelei stări. Și în portul Cavarna, din pricina Ioanei, mă chinui ziua și noaptea, și uneori cînd valurile mai puternice bat în ponton, îmi vine să urlu o dată cu ele. Exclamația Ioanei, „nu m-ai iubit“, nu o voi putea rezolva niciodată.

Diferența între dînsa și o femeie obișnuită este că, pe cînd aceasta se contrazice nuanțat, Ioana se contrazice cu violență. Mizeria și orgoliul ei. Este rar să vezi o femeie apărîndu-și o părere (artistică, sau literară, sau despre dragostea ei) cu atita înverșunare. Dar citeodată contrazicerile sînt așa de vădite, că te minunezi că pot să vie de la cineva inteligent. Într-o zi, un negustor ambulant i-a vîndut un parfum admirabil. Deseori ne emoționam de parfumul delicat și ne felicitam de afacerea excelentă. După un timp însă, făcînd din nou aluzie la calitatea parfumului, Ioana a protestat vehement: „Dar e oribil, ne-a înșelat negustorul“. Nu-și schimbase singură părerea, ci fusese influențată de vreo cunoștință a cărei neînsemnătate era ridicol să influențeze pe Ioana. Și nici nu-i trebuise un argument. Fusese de ajuns ca acea cunoștință să strimbe puțin din nas: „Nu miroase frumos parfumul!“ Și dacă dintre o mie de contradicții, uitate după ce mă supărau, păstram numai contradicția cu parfumul și făceam un simbol pentru ce era așa de des pretext de discuții, Ioana se enerva, găsea explicații și mă făcea meschin să insist pe un fapt fără importanță. Și, într-adevăr, era meschin să aleg dintr-atîtea motive grave pe unul pueril, dar nu mă pot controla în înlănțuirea pretextelor de chin, și reîncepeam același reproș.

Ioana este extrem de influențabilă, și dacă în gusturi asta nu are o prea mare importanță, în părerea ei despre oameni rezultatul e dezastruos. Fiecare om devine pe rînd, pentru ea, admirabil sau nesuferit, totdeauna excesiv, și nu-ți permite să o contrazici. Cu toate că se înșelase, tot nu are îndoieli. Cîteodată același om suferă mai multe transformări. Așa a fost extraordinar celălalt și acum nu-l mai poate suferi, în timp ce cu mine s-a petrecut invers, ca și cum am fi în două talere pe care Ioana le ridică și le coboară pe rînd. Și cînd Ioana mă învinovățește că nu am încredere în ea și că i-am distrus orice fericire, infiltrîndu-i îndoiala și oprind-o de la orice decizie, fărămîtîndu-i avîntul, gîndesc că are dreptate, căci într-adevăr așa e firea mea pe care o aplic tuturor și mie îndeosebi, și mă împiedecă să izbutesc ceva pînă la capăt. Dar mai gîndesc cu ciudă că o credință a ei nealternată deloc de mine — căci eram prea orgolios să o fac — ne distrusese fericirea: credința în virtuțile celuiilalt.

Ioana mea deșteaptă... E uimitoare pasiunea pe care o pune pentru cine știe ce lectură. Atunci nu mai există nici o altă distracție, fuge de lume, nu o interesează nimeni, nu o importă hainele cu care se îmbracă. Creionul nu o părăsește, căci adnotează fiecare rînd, și nu-și permite nici o superficialitate. Discuțiile cele mai aprinse, chiar pentru motive sentimentale, sînt extrem de interesante, la fiecare moment face observații asupra vieții și asupra omului, care pot fi false, dar care îți sugerează o mulțime de gînduri. Pentru susținerea lor, Ioana își pune tot sufletul, se consumă, așa că, privind-o, îmi spun că am avut norocul să mă iubească o femeie excepțională și că grație ei am învățat enorm de multe lucruri, mi-am înmulțit aspectele pe care mi le oferă viața și am descoperit sensuri adînci, care fără ea mi-ar fi rămas necunoscute. A lupta cu dînsa (căci se numește luptă îndelungatele noastre neînțelegeri și veșnica veleitate de a învinge, a pleca dacă nu se poate învinge altfel, ca să te întorci în același timp învins și învingător) e o supremă satisfacție pentru orgoliu (dar lipsită de umanitate, căci ne distruge pe amîndoi), o convingere nemărturisită că am un noroc rar în chiar necazul meu, că soarta mi-a făcut o mare cinste de a mă considera demn de a-i fi Ioanei inamic,

și o schimbare de tactică, lăsînd-o în voia ei, de pildă, ar semăna cu o lașitate, cu un semn că sînt un om mediocre, voind să-mi asigur o pace burgheză. Sînt multe cauzele că nu pot trăi fără Ioana. Dar cea mai mare: din orgoliul de a nu apărea în fața mea bicisnic. Ioana a remarcat: „Ce ciudat ! ne iubim așa de mult, și totuși sîntem mereu în luptă unul cu celălalt. După atîtea grozăvii, am putea înceta lupta, și mai bine să fim veritabili prieteni. Sîntem destul de firavi și avem amîndoi nevoie de pace.“

Gîndesc: „Tot răul pe care mi l-ai făcut poate să rămîie nepedepsit? Această luptă e ultima satisfacție ce mi-a mai rămas.“

Dar nu sînt numai eu vinovatul neînțelegerilor.

S-a petrecut o scenă între noi care mă face să mă gîndesc dacă nu cumva trebuie să procedez altminteri cu Ioana. De obicei își susține o idee cu violență, observațiile mele o întărită, și cînd o văd din ce în ce mai istovită, mi-e milă, îi dau dreptate, îmi iau toate vinele asupra mea și caut să o impac, îndurerat că mă umilesc, dar preferînd orice chinului ei, pentru clipa aceea, căci mai tîrziu o să încerc să-mi răzbun umilința (fără rezultat, căci scena o să se repete identic). Mă tem să nu se întîmple o nenorocire, căci o cred în stare de orice. Odată n-am împăcat-o. Cu orice risc, am părăsit-o și m-am dus la plajă. Eram așa de nenorocit, că devenisem insensibil pentru ce s-ar întîmpla și în aceeași clipă, lucid, eram încîntat de această insensibilitate, căci îmi dădea o forță pe care nu o avusesem pînă atunci. Jucam valurile înaintea mea și le urmăream, ca și cum jocul lor ar fi fost singura preocupare ce-mi mai rămăsese. Și atunci am auzit lîngă mine, fără să mă aștept, o voce emoționată spunînd:

— Iartă-mă, Sandule am fost rea !

Fără explicații, s-a lipit lîngă mine, mi-am trecut mina de-a lungul mijlocului, mi-am alăturat obrazul și am rămas acolo, în fața mării, multă vreme, pînă noaptea tîrziu, fără să îndrăznim să înterupem vraja cu vreun gest.

Dar n-am mai putut face la fel ca atunci, căci prima oară fusesem deplin sincer, și mai tîrziu ar fi părut că întrebunțez un procedeu care îmi reușise, și n-aș mai fi cauzat nici o transformare în Ioana. De altfel, Ioana e prea complicată ca

să întrebuițez cu ea anumite procedee, cu reușită sigură, iar dacă în paginile acestea apar unele repetiții, le fac numai din sforțarea mea de a simplifica, de a explica, de a vedea de partea cui sînt cele mai multe greșeli, de a pricepe ceva din toată tragedia care s-a întimplat cu mine, căci parcă destinul meu e să merg într-un palat fermecat, dar fără nici o lumină. Aceeași iluzie a mea, de totdeauna, că dacă aș clarifica, aș fi fericit.

Fuge de oameni, nu poate suporta pe proști. O enervează bărbații făcuți numai ca să fie cavaleri, și de altfel nimeni nu încearcă să fie curtenitor cu ea, căci ea ironizează la prima ocazie, și apoi nici ironia nu o continuă prea mult, neinteresînd-o deloc partenerul. Principial, femeie adevărată, ar vrea să fie frumoasă, elegantă, să placă. Se gîndește multă vreme la aranjamentul unei rochii, dar dacă se gătește, e suficient ca un mic detaliu să nu-i placă, și să nu se mai intereseze. Un succes o încîntă, dar mai mult ca să-l aflu eu, ca să mă convingă pe mine de valoarea ei de femeie. Viky se pricepe să farmece, să ducă o conversație cu mai multă lume deodată, să fie caldă în orice vorbă spusă și atentă față de toți. Cavalerii lui Viky, care fatal nu se găsesc prea departe de Ioana, se mulțumesc să fie politiciși cu Ioana, dar numai cu ea nu s-ar putea înțelege. O femeie a cărei singură virtute este feminitatea nu mă interesează multă vreme. Viky rămîne tot timpul drăguță, Ioana apare pe rînd frumoasă și urîță, parcă fizicul ar fi o reflectare a caracterului ei instabil, evoluînd între extreme. Totul depinde de liniștea mai îndelungată sau de oboseala ce o face străvezie. În momentul supărării devine slabă de tot, capătă riduri pe față, vinăt împrejurul ochilor, pistrui mulți, iar mișcările sînt fără grații. Dar uneori apare minunată cu profilul ei perfect de statuie greacă, fruntea limpede și mare sub arcurile sprîncenilor, ochii profunzi, dar potoliți, fără nimic turbure în ei, gura tăiată de un mare artist, părul bogat, încadrînd-o superb. Și o siluetă elegantă, înaltă, subțire, pe care o prinde admirabil negrul, și căreia i s-ar potrivi rochiile unei regine. Aparițiile Ioanei sînt uneori uimitoare (dar eu o prefer altminteri, căci de prima imagine, a Ioanei nenorocită, mi-e milă cumplită, iar de a doua mă simt umilit, îndepărtat; cînd o găsesc fără să se fi așteptat, și atunci

se bucură toată, se grăbește spre mine, o incomodează amuzant vreun pachet pe care îl are în mână, mă sărută fără să-și dea seama dacă e cineva de față, și întreg sufletul ei e la suprafață, mică provincială, după moda veche, naivă și fermecătoare, ca un obiect vechi păstrat bine în fundul unui scrin). Se entuziasmează pentru oamenii nefericiți, cu un zbulcium sufletesc în ei. Dar, pînă la urmă, constată că se entuziasmasse prea iute, căci rar se găsesc nefericiri veritabile fără o mare doză de trișare în ele. De altfel, oricum s-ar fi prezentat noul ei favorit, nu are nevoie de prezența lui. E suficient ca să cunoască doar cîteva date, și apoi să brodeze singură pe ele. Și așa, oamenii îi devin niște construcții personale. A fost o bucată prietenă și cu doamna Ghiga. Doamna Ghiga face parte din marea boierie (și asta îi mîngîia Ioanei vanitatea), și e încă foarte frumoasă, cu toate că se apropie de cincizeci de ani. Rar am cunoscut o persoană mai artificială decît doamna Ghiga, mereu încercînd să placă, suspinînd și împărțind mici răutăți. Nu e veritabil rea, căci în loc să aibă aventuri, a purtat-o pe Ioana după ea tot timpul, la ceaiuri, la muzee. Mai mult o inconștientă. Îi place să vorbească mereu de frumusețea ei sau să critice vreo cunoștință. Probabil că romanul dintre mine și Ioana a interesat-o enorm, a făcut tot felul de tentative ca să afle detalii, dar Ioana n-a fost prea vorbărețată, nu atît din grija de-a ține un secret, cît din amuzamentul văzînd-o pe cealaltă curioasă zadarnic. Am întîlnit-o pe doamna Ghiga în timpul cît eram despărțiți; nu-și mai putea ține curiozitatea ca să afle noutăți, și nici măcar nu și-a mai început întrebarea cu o conversație piezișe după obicei, ca să-și mascheze gîndurile. Eram la Operă, și ca să mă duc la locul meu trebuia să trec pe lîngă ea. M-am prefăcut că nu o văd, dar m-a chemat dînsa, fără să bage de seamă că rolul ei de mare aristocrată nu se potrivea cu chemarea: „Nu mă mai cunoști, domnule Sandu?” Știam ce va veni imediat, și fără să pot să o opresc speram să înconjur conversația pînă ce va începe spectacolul, ceea ce trebuia să se întîmple în cîteva clipe. Dar doamna Ghiga, care văzuse că nu are timp de pierdut, m-a și întreat: „Te-ai consolată de Ioana?” Ce dureri a răscolit în mine întrebarea aceasta! N-am mai priceput nimic din *Parsifal*. Cum simțeam prezența doamnei Ghiga în apropierea mea, am

plecat la mijlocul actului. Pe drum, mergînd în neștiire, mi-am dat seama ce epavă omenească devenisem.

În lipsa mea, Ioana a fost de multe ori în tovărășia acestei doamne superficiale și insuportabile. Nu era nici o potrivire între ele. Ioana mi-a dat explicații:

— Îți dai seama cît eram de nenorocită?

O distracție a mea în portul Cavarna e să-mi țin echilibrul pe una din șinele vagonetului (nu-l văd niciodată) ce duc pînă la capătul unui ponton. Încerc să fac cît mai mulți pași, dar după puțină vreme îmi alunecă piciorul. Citeodată Ioana se ia la întrecere pe cealaltă șină, și numărăm pașii făcuți de fiecare. Viky s-a distrat văzîndu-ne și chiar a inventat un joc, la care au luat parte toți cavalerii ei. L-a adus și pe Hacik. A fost o întrecere generală. Am uitat complect, pentru ora aceea, prezența mării din față și a necazurilor. Vindecarea devenise posibilă. Atîtea argumente fuseseră inutile, și părea indestulător, măcar pentru acum, un joc inofensiv.

Muzica a jucat un mare rol între noi. Eram pasionat pentru sunete, și am voit să o învăț pe Ioana tot ce știam și tot ce mai aflam. Cum educația mea începuse de mult, ea a învățat deodată numai operele bune, a cunoscut pe Debussy, înainte de a fi auzit pe Puccini. Același lucru s-a întîmplat și în literatură, unde a gustat pe Racine înainte de a se fi emoționat de Henri Bataille⁶. Avusesse norocul unui profesor bun, pe care nu-l avusesem odinioară eu, și pierdusem mult timp ca să am curajul să cred că anumite opere sînt proaste, indiferent de admirația ce o au încă pentru ele unii critici cunoscuți. O bucată de vreme, la începutul inițierilor, cunoștea la întîmplare numai opere bune, așa cum îmi sugerase cine știe ce preferință sau întîmplare, căci n-aveam răbdare să-i fac un plan. Anumite bucăți neînsemnate, dar esențiale pentru început, i-au rămas totdeauna necunoscute, și cînd a vrut totuși să se apropie de ele, era prea tîrziu ca să le mai suporte. Aș vrea să conving pe toți cum se pricepe de bine să judece o operă literară, fără influența nimănui, neputînd să-i schimb părerile, și ce patimă pune să-ți demonstreze adevărurile descoperite de ea. Minunatele

ceasuri petrecute cu ocazia unei discuții asupra literaturii, muzicii, vieții!

Ioana e cel mai priceput critic al meu, de la intuiția căruia am învățat atât de multe, egalul meu în atâtea preocupări subtile, și când am eu dreptate, sint mândru ca de o victorie, iar alteori trebuie să accept concluziile ei, cu teama de ceea ce crede despre mine. Sint convins că a sta de vorbă cu o femeie ceasuri întregi ca să-i explici o nuanță a unui personaj racinian este cu totul excepțional, și, în orice caz, cred că nu se mai găsesc doi îndrăgostiți avînd astfel de preocupări, susținute cu atîta răbdare și pasiune. Pentru cei mai inteligenți, care pun mare entuziasm în chestiuni tot așa de importante, Racine rămîne un inactual, iar noi, preferînd pe Racine, ne îndepărtăm și mai mult de ceilalți. Ioana explicîndu-se prin Hermiona, dînd în mijlocul unei analize personale un argument luat din psihologia fecioarei imaculate, apare și mai ireală pentru cineva care ar cunoaște-o. Dar eu nu înțeleg decît viața aceasta. La primul spectacol al lui *Tristan și Isolda* vibram unul lîngă altul. Apoi, o lună, la pian, am descifrat partitura celebră, încercînd să înțeleg sensul fiecărei note, în timp ce Ioana, lîngă mine, asculta fără oboseală, fără nici o întrerupere. N-a fost o tînguire a eroilor lui Wagner ca să nu se suprapuie perfect emoției noastre celei mai intime. Excesul pe care îl făceam însă de muzică o obosea pînă la urmă. Nu-mi dam seama exact cît era de periculos pentru sănătatea ei, și, mai tirziu, cînd am devenit mai intimi, avea să mi-l reproșeze. Dar în aceste reproșuri era mai cu seamă gelozia de a-i prefera o ființă nouă, muzica, contra căreia nici nu putea să protesteze, iar eu profitam de muzică pentru că mă puteam retrage în mine, pentru a nu mi se mai părea că ceea ce-mi este mai intim a fost invadat de un străin. Și avea dreptate să găsească atîtea pericole în muzică, căci în muzică îmi găsisem singurele consolări. În despărțirea noastră, Ioana, prin muzică, se simțea mai aproape de mine și dacă din întimplare (căci ocolea) îi apărea vreo temă, cum ți-ar ieși o ființă încîntătoare pe neașteptate, o floare într-un loc pustiu, atunci, uitînd toate urile, raționamentele, convingerile, ar fi pornit cu orice risc la mine.

Și cînd gelozia mă face să pun mereu întrebări ca să aflu adevărul în toate amănuntele, mă întreb dacă instinctiv nu încerc să reduc acel adevăr, să transform aceste amănunte. Orice aș face, esențialul rămîne intact. Ioana mi-a spus singură adevărul, numai pentru că firea ei era loială și se socotea legată față de dragostea noastră veche să nu-mi ascundă nimic. Și întîrziase mărturisirea numai pentru că nu știuse procedeul prin care să mă anunțe. (O scrisoare deodată ar fi fost caraghioasă. Și apoi, se temea de efectul ei asupra mea de la distanță, căci de la distanță îți închipui tot felul de grozăvii, pe cînd alături vezi că vecinul tău suportă, oricît ar arăta de nenorocit. Sau, în cel mai rău caz, cînd vezi că produce efecte dureroase, atenuezi adevărul. În același timp, celălalt o implorase să nu-mi spuie nimic, dînd ca motiv că m-ar face prea nenorocit inutil. De fapt, acest motiv conta chiar pentru el, căci avea o oarecare milă, dar i se mai adăuga și lășitatea celor ce aveau să se mai întîmple între noi, căci se deprinsese să mă viziteze și să discutăm literatură. Literatura era doar un pretext pentru mine, iar torturile ce le sufeream și încercam să i le transmit erau mascate prin analiza asupra vreunei cărți.) Ioana îmi mărturisise totul printr-un simplu „da“, la întrebarea mea cauzată tot de ea. În clipa aceea ne întîlnisem după trei ani de despărțire, și probabil că nu aveam să ne mai vorbim niciodată; în orice caz, celălalt era în intimitatea ei, și nu-și închipuia că o să i se mai întîmple în viață o transformare. Atunci aș fi putut afla orice detaliu, dar nu i l-am cerut, căci nu m-aș fi priceput să aleg din mulțimea întrebărilor (pe care nu le-am epuizat încă, atîtea curiozități am) din lășitatea de a nu mă mai chinui sau pentru că acea clipă avea o solemnitate ce nu admitea curiozitățile puerile, după cum în momentul unei morți e pueril să întreb pe cel nefericit de felul în care s-a întîmplat această moarte. De altfel, nu aveam nici un drept, și ceea ce mi se spusese fusese un dar gratuit și o onoare ce mi se făcea, de care trebuia să fiu recunoscător, căci reconstituia în parte încrederea în mine, așa de distrusă, deoarece mi se preferase un altul. Și apoi, era inutil să cer amănunte, căci aveam să mă despart definitiv de Ioana și să încerc să mă vindec spunîndu-mi: „A fost amanta lui, deci s-a petrecut între ei tot ce se poate imagina; să mă forțez să nu mă mai gîndesc“. În timp ce, știind citeva

amănunte, fatal aş limita, și mi-aș inchipui, ca să mă consolez stupid, că mai sînt multe care nu s-au petrecut între ei. Dar în clipa aceea situația era cu totul alta decît mai tîrziu, și nu ne inchipuiam nici unul, nici altul că s-ar putea schimba ceva. În Ioana, în urma revederii, s-au făcut transformări imense, s-a împlinit într-o zi ceea ce-i dorea întreaga ființă fără să știe, și a terminat prin a-mi trimite scrisoarea care avea să întoarcă mersul vieții noastre. De atunci în viața noastră comună, știind că totul s-a terminat cu celălalt, adică punînd o limită păcatelor ei, am început să o iscodesc, să mă chinui, să interpretez. Și abia la urmă, din pricina mea, Ioana, așa de sinceră, a început să-mi atenueze adevărul, fie că mă vedea chinîndu-mă și voia să mă consoleze, fie că ea însăși îndrăgostită în brațele mele și îngrozită de ceea ce făcuse, nu îndrăznea să privească acest adevăr în față și căuta să și-l facă mai acceptabil. Acest al doilea motiv contează mai ales, căci Ioana, cînd e nenorocită, nu mai are tăria să se îngrijească de mine, și deseori văzînd ce cataclisme produce asupra ei vreun reproș, rezultatul geloziei pe care numai ea îl cauzase, renunță la orice, și, ascunzînd în fundul inimii disperarea, fac tot ce pot ca să o consolez. Dacă nu mi-aș arăta chinurile, aş putea afla orice, cu toate că punînd multe întrebări, denot că sufăr, oricît de stăpîn aş fi pe mine. Totodată îmi fac o imagine foarte neverosimilă de viața pe care o dusesse în lipsa mea, cu toată truda mea de a fi cît mai exact, căci o plăsmuire a imaginației (mai ales bolnave) nu poate să se suprapună unei realități, chiar dacă aş avea explicații precise de la care aş porni. Dar Ioana nu spusese totul cum se întimplase, sau nu mințise tot timpul, după cum remușcările sau sinceritatea o făcuseră să spuie adevărul sau să mintă. Și astfel, am o mulțime de adevăruri și de presupuneri pe care nu le pot îmbina, sau îmbinîndu-le dau naștere la o construcție arbitrară, ridicolă pentru orice om normal. Într-o zi, cînd, după ce-i luasem o mulțime de detalii îngrozitoare, Ioana a început o frază cu: „Cînd mă săruta“, iar eu am întrerupt-o: „Te săruta des?“. „În fiecare zi, cum s-ar fi putut altminteri?“ am suferit îngrozitor ca și cum aş fi aflat un adevăr cu totul nou, neînchipuit, și m-am convins că toate presupunerile pe care le făcusem erau prea la suprafață în comparație cu realitatea.

Mai tirziu, cînd i-am spus Arabellei tragedia noastră, fiind siguri de discreția ei și de seriozitatea cu care ne asculta, ea a întrebat pe Ioana: „De ce i-ai spus?” Într-adevăr, aceasta a fost la capătul întregii noastre tragedii. Ca să-și liniștească remușcările, Ioana putea să se comporte cu mine ca o vinovată, fără să se trădeze deloc, să-mi suporte capriciile, să nu mai aibă nici o intenție de luptă. Dar așa n-ar fi putut face, căci durerea ei de a nu se simți iubită durează întreagă, la fel, și izbucnește cu toate că-și mărturisise păcatul. Se simte tot așa de îndreptățită să mă pedepsească. La reflecția Arabellei (rezultat al unei lungi experiențe a vieții, ceea ce demonstrează că un om profund sau altul ușuratec nu au decît un singur sfat de dat, chiar dacă motivele sînt cu totul altele), Ioana spuse tragic: „Cum să nu-i mărturisesc totul? S-ar fi putut să păstrez de el un secret așa de important cînd sînt obișnuită să-i spun cel mai mic gînd al meu? L-aș fi simțit tot timpul inferior, un bicisnic pe care trebuie să-l menajez și n-am vrut asta. Sandu e dragostea vieții mele, îl iubesc cum am impresia că nimeni n-a mai iubit pe lume, orice s-ar fi întîmplat.”

Cuvinte pentru care îi sînt recunoscător, căci îmi mîngîie toate neliniștile și-mi dau o mare încredere în mine. Totuși, la sfîrșitul unei discuții, cînd mă găsesc torturat, nenorocit pînă la moarte, reîncepînd zădarnic aceleași întrebări, și cînd, pe rînd, mă simt gelos, rău, îndrăgostit și neînsemnat, frunză pe care o bat toate vînturile, îi țip, întîmplă-se orice s-ar întîmpla: „De ce mi-ai spus?”

Tot ce-a fost trebuie să rămîie un secret, și deci toate aceste dureri trebuie să se petreacă în întuneric, iar în apropierea celorlalți, a lui Vîky, care e tot timpul lingănoi, trebuie să jucăm pe oamenii fericiți, sau să explicăm tristețea pe care nu putem să o ascundem, prin cine știe ce motiv pueril. Astfel, facem impresia de oameni ciudați. În definitiv, nici nu știu cît cunosc ceilalți din tragedia noastră. Eu n-am spus decît Arabellei, căci nu mai puteam în clipa aceea, iar pe Arabella o văzusem numai o zi, și deci nu schimba întru nimic situația ascunsă, și tînărului Radu odinioară, dar acestuia, imediat după împăcarea cu Ioana, nu i-am mai făcut nici o mărturisire nouă, iar el, cu o minunată discreție pentru vîrsta lui, n-a mai încercat nici o aluzie.

De aceea nu-i pot suferi pe cei dimprejur că fac mereu impresia că nu știu nimic. Au asistat la venirea celui alt în viața Ioanei o dată cu plecarea mea, la plecarea lui o dată cu venirea mea, la eforturile ei ne bune ca să mă uite odinioară, și ei nu știu nimic. Oricît de superficiali ar fi, tot nu mi se pare posibil așa ceva. E drept că sînt burghezi și nu s-au întîmplat între ei astfel de cataclisme... Totuși, îi urăsc și dacă n-au știut și dacă au știut, căci în primul caz au denotat atîta miopie sau indiferență pentru Ioana încît prietenia cu ei devine inutilă, iar dacă au știut tot, și mai tîrziu au păstrat cea mai perfectă discreție, îi urăsc pentru că n-au făcut nici un gest, n-au spus nici o vorbă ca să împiedece acele fapte, iar acum procedează ca și cum n-ar trebui să am nici un chin special. Și-i văd că și închipuie că sînt un om curios. Sau poate că nu pricep cum nu mă pot deprinde cu nenorocirea mea, socotesc logic că deoarece am acceptat să mă întorc la Ioana e inutil să mai continui cu reproșurile, fie că ei nu sînt în stare de turmente prelungite, fie că nu pot înțelege decît vag ceea ce se petrece în afară de ei, după cum vag poți înțelege pe cel cărui i-a murit cineva scump.

Cîteodată mă duc în lungul mării, pe unde nu vine nimeni, și strig să întrec zgomotul valurilor: „Ioana m-a înșelat! Fie-vă milă de mine!“ Secretul regelui Midas.

În minie, Ioana își pierde orice control al vorbelor, vrea să pedepsească pentru toate nenorocirile ei, și atunci face imprudențe. Așa, uneori mă aseamănă cu celălalt. Ce ciudată evoluție a stărilor sufletești! Pornind de la un reproș pentru viața ei trecută, gîndul la omul pe care îl urăște după ce l-a admirat sau i-a fost indiferent o înfioară. E deznădăjduită că nu poate repara nimic și că păcatul rămîne pînă la moarte, orice am fi făcut. Și din cauza asta caută să lupte, să găsească argumente mai mult pentru ea, chiar dacă depinde de întrebările mele. Și sfîrșește prin a se infuria pe mine, principalul vinovat de tot ce s-a întîmplat. Iar ca răzbunare îmi aruncă înconștient: „Parcă ești celălalt“. Adică apropie o imagine oribilă, o intercalează și mai adînc între noi, cu toate că se silise atît să o îndepărteze. De fapt, își țipă nenorocirea ce durează mereu, orice schimbări ar fi, și vorbele n-au nici o importanță. Dar pe mine mă lovesc, ca și cum fiecare din ele ar avea stricta ei semnificație.

Penibilele complicații ca să nu mă întâlnesc cu celălalt, ocolirea anumitor străzi periculoase sau a unor prieteni comuni. Nimeni nu mai știa cum să interpreteze dispariția mea, și acum mulți mă consideră ca și cum aș fi murit. Neînțelegerea mea cu oamenii s-a exagerat încă. Mi se pare că ghicesc intenții răutăcioase, că mise fac aluzii. Parcă m-aș simți vinovat de o hoție și bănuiesc pe fiecare să nu fi aflat. Uneori, urăsc pe toată lumea, și pe Ioana mai mult decât pe toți, căci mă simt umilit de rolul pe care sînt obligat să-l joc. Va dura asta tot timpul? Un vis a venit ca un răspuns, și cred în visuri, căci de multe ori ele mi-au arătat adevărul. E complet diferit de realitate, deci neinfluențat de nimic, și se formase singur. Parcă au venit în camera mea mai mulți cunoscuți, iar Ioana, Viky, soții Axente îmi reproșau: „Îți întinde mîna, de ce nu i-o dai?“ Eu voiam să-i dau mîna, dar nu-l vedeam. Ceilalți mi-l arătau surprinși: „Cum nu-l vezi lingă tine, acum e în dreapta, a trecut în stînga, în față“. Și eu mă zbăteam inutil: „În stînga e un scaun, nu văd decât un scaun... și în dreapta, patul... în față, masa. Văd toate obiectele camerei mele, dar pe el nu-l văd“...

Este acum exact de părerea mea asupra celuilalt, dar nu fusese totdeauna așa. Cînd am găsit-o, voia neapărat să-i descopere o valoare, și avea obiceiul să susțină: „Amîndoi sînteți egali, tot așa de puternici, unul prin sensibilitate, altul prin inteligență“. Instinctiv, nu am contrazis-o și m-am prefăcut că sînt de părerea ei. De altfel, eu am toate neliniștile, și îmi spuneam că poate are dreptate. Eram încîntat cel puțin că sînt egal. Multă vreme, crezînd că-l preferă, m-am socotit inferior, și asta a fost o mare umilință. Ioana nici nu putea susține altfel, căci numai așa mai avea vreo salvare ca trecutul ei să nu apară monstruos. Cînd am aprobat vorba ei, mi-a fost recunoscătoare: „Niciodată n-am crezut că ești atît de profund și ai să mă înțelegi“. Dar, pe măsură ce redevenea îndrăgostită ca odinioară, îl săpam pe celălalt, și-mi era ușor, căci găseam destule pretexte ca să o dezgust. Și apoi ea nu-l iubea, îi fusese numai un motiv. Accepta cu ușurință acum ca statuia ridicată cu atîta osteneală să se fărîmițeze. Mi-a fost foarte simplu să distrug valoarea trecutului ei, și nu mai rămăsese decât

rareori, din nevoia ei de a fi dreaptă, să-i mai susție vreo calitate, dar care, neavînd nici o legătură cu dragostea, nu mă irita deloc. Conversația se schimba îndată, căci aveam ceva mai important de vorbit. În schimb, imaginea mea în absență n-a făcut decît să se înfrumusețeze, Ioana n-a [făcut] decît o sfortare ascunsă să mă reabiliteze, reușind anevoie, căci por-nise de la cea mai mare ură, care întunecase orice. Și cum nu era susținută acea încercare de a mă reabilita nici de el — fatal — nici de ceilalți, care văzuseră cît de chinuită a fost Ioana din pricina mea, și acum erau bucuroși că totul s-a sfîrșit, le era egal în ce fel fusese adevărul. Cu timpul, el nu mai putea face un gest fără ca ea să se gîndească la mine și să-mi găsească superioritatea, să-l mai susțină numai prin gîndul (ca să nu se simtă prea vinovată): „Ca om este infect, dar inteligența lui imensă face să suport totul“. Evoluția se făcuse încet în Ioana, dar desigur, dacă eu nu i-aș fi ieșit în cale în ziua aceea, ei tot s-ar fi despărțit. Și nici măcar nu era rău. Avea mici socoteli, dar suportabile. Eu o făcusem să sufere pe Ioana, iar el numai intrucît îi aducea aminte de mine. Fiind complect detașată, faptele lui îi erau indiferente, putea să mai aibă metrese, să vie sau nu (dar era foarte punctual), să scrie sau nu, îi era perfect egal totul. Nici nu observa mare lucru, în timp ce la mine observa cele maimici intenții, și numai cînd alții îl ironizau prea pe față, sesiza, și se mînia mai mult de rușine. Chiar dacă ajung la aceste constataări așa de mulțumitoare pentru mine, totuși, unul din reproșurile pe care i le îndrept mai ales, producînd în mine imensă dezolare: „Să te fi despărțit de el cu un timp înainte de întîlnirea noastră, dacă este exact că-i cunoșteai toate cusururile! Dar ai trecut de la unul la celălalt.“

Ioana, iubita mea, m-a refăcut singură, și la urmă imaginea mea a căpătat proporții fantastice din pricina tuturor dorurilor, a prezenței mele veșnice în sufletul ei, și totuși a absenței mele, care îmi dădea un chip de ființă supranaturală.

— Am venit la Caverna numai cu Viky anul trecut de vacanță. Tot timpul am citit numai din clasicii francezi, mă forțam să explic lui Viky pe Racine rînd cu rînd și cum e ea bună, asculta. Cred că o și amuzam: oricît de superficială ar fi o femeie, are instinctul emoțiilor.

Celuilalt nu-i plăceau clasicii, îi cunoștea pentru că era în curent cu orice, iar din Racine scotea citeva idei interesante, și nu explicarea vieții. Cum viața îi era livrescă, nu-l sesizau apropieri cu cele ce i se întâmplau și lui. Se considera uneori personajul central din vreo carte care îl pasionase pentru cine știe ce teorie ce putuse să extragă de acolo, dar apropierea era complet convențională și totdeauna completentă. Tot ce explica Ioanei, și o entuziasma, erau interpretări arbitrare ale realității, totdeauna subtile, dar nu se pricepea să sufere fără să-și mai discute suferința. Ioana îl asculta cu admirație, îl repeta deseori, ambițioasă se forța să înțeleagă cărțile lui grele, dar imediat ce rămânea singură, fără nimeni care să-i schimbe preocupările, revenea la Racine.

Mi-a repetat iarăși rolul neînsemnat pe care l-a jucat dragostea între ei, căci așa trebuie să mă consoleze și să-și potolească remușcările. Pretinde că tot ce a fost important între ei erau numai discuțiile interminabile asupra unei cărți. Dar încercările de potolire dau greș, atingând întotdeauna chestiuni chinuite. Iar dacă continuă numai pe teren literar și vrea să reconstituie o teorie pe care au construit-o ei împreună, eu o las să vorbească, mai puțin din curiozitatea de a afla acea teorie (căci nu mă interesează. Teorii pot găsi oricând într-o carte, nu-i nevoie să utilizez cunoștința cu un om pentru aceasta. Un om nu poate fi interesant decît întrucît aduce o sensibilitate personală, care uneori îți sugerează o mie de priveliști asupra vieții, fără să spuie o vorbă), cît din a afla atmosfera în care au trăit, emoțiile ce au putut să străbată prin vorbele lor, gesturile ce au putut să întovărășească unele conversații. Analiză subtilă, migăloasă, și mai ales nesigură, căci sînt totdeauna nesigure constatările ce le faci asupra unei chestiuni ce te interesează prin toți nervii, în timp ce în alte ocazii, la o analiză literară, de pildă, pentru care pui cea mai mare sîrguință și dorință de adevăr, tot ajungi la anumite convingeri. Într-o zi, cînd Ioana a insistat după obicei asupra vieții lor comune de ordin intelectual, i-am replicat (cu o neînțelegere perfectă a vieții, dar gelozia era de vină):

- Atunci de ce mai trăiați împreună?
- Oameni sîntem!

Cuvinte făcute să mă străbată în întregime și să apară deseori la mijlocul cine știe cărui gând să-mi puncteze toată existența.

Mai târziu, Ioana mi-a explicat amplu ciudăteniile senzualității feminine, sentimentul care joacă la ele un rol așa de mare, plăcerea răspîdită în tot corpul, satisfacția îndeplinindu-se rar. O mulțime de detalii pe care nu le știusem decît vag și pe care și ea le aflase între timp, fie că formau un subiect de discuții între ei, fie că nu fusese mulțumită de viața ei, făcuse inutil trădarea, și avea nevoie de explicații. Îndeplinise tot ce-și închipuise că-i poate liniști dorințele și nu izbutise nimic, ceea ce cu mine se făcuse fără să-și pună nici o întrebare. Ioana credea că, spunîndu-mi aceasta, gelozia mea avea cîteva consolări. E drept că găseam și unele satisfacții, dar o dată cu ele veneau și alte gânduri: însemna că pentru a se potoli întrebuițase toate practicile imaginabile ale amorului, trecuse peste orișice repulsie, prelungea cît mai mult îmbrățișările; și apoi nu este de închipuit că continua fără să aibă nici o plăcere, numai din complezență pentru dînsul. Suportați un soț oricum, dar nu un amant numai pentru că te învață lucruri frumoase. Dorința de răzbunare împotriva mea se terminase, încercarea de a mă uita și de a se deprinde cu altul era evident că nu reușise. Și dacă susținea toate acestea, căuta mai mult să se mintă pe dînsa. În apropierea unui bărbat care o îmbrățișează, o femeie uită toate plăcerile avute înainte cu altul, după cum în fața unei prăjituri nu te interesează că ai mîncat cu un an mai înainte o prăjitură mai bună. Detaliile pe care eu le provocasem și acum mă înnebuneau, așa deveneau de vizibile scenele... „De fapt, n-aș fi știut cum să plec. Ca să implinesc timpul, îl întrebam despre cine știe ce carte.” Aceste limitări ale plăcerilor lor îmi fac suferința și mai puternică, deoarece reconstitui și mai bine ceea ce făcuseră. Cîteodată îmi zic că e oribil să provoc astfel de destăinuiiri, dar nu mai contează în clipa aceea nici o judecată, sînt în voia curiozității nebune de a afla cît mai multe. Ioana nu e în stare să mintă. Așteaptă mai mult o consolare din partea mea. O fată atît de inteligentă și totuși în voia tuturor capriciilor și durerilor mele, ca și cum ar trebui să le epuizăm pe toate ca să putem fi fericiți odată! Dar eu nu descopăr nici o ameliorare. Combin la nesfîrșit întrucît a fost a lui,

sau ce colț din ea a mai rămas neatins numai pentru mine. Și altădată aș fi crezut că numai dacă ar fi primit o sărutare străină ne-am fi despărțit pentru totdeauna. Ioana pretinde în momente de minie că totul s-a întâmplat numai din pricina mea, dar eu, scriind aceste lucruri, îmi dau seama că nu voi ierta-o niciodată, că chinul va fi etern.

S-au întâmplat multe în viața ei care îmi produc milă de câte ori îmi aduc aminte, cu toate că nu totdeauna pentru motive însemnate. Era la începutul cunoașterii noastre un personaj important, domnul X. El a invitat pe câțiva studenți ca să se arate apropiat de tinerete. Prin nu știu ce ciudățenie, ne-am hotărât să mergem și noi, necunoscuți și în același timp foarte orgolioși, deci trebuind să ne supere cea mai mică neatenție care ni s-ar arăta. Într-un salon mare a intrat vreo patruzeci de persoane. În sfârșit, a apărut și gazda, grav, zimbitor, dar distant, și a început să dea pe rind mâna tinerilor musafiri, oprindu-se mai mult la cei pe care îi cunoștea. La Ioana s-a mărginit cu o stringere de mână și cu o ușoară aplecare a capului. Ioana i-a răspuns cu un zimbet, iar domnul X a trecut mai departe. Curînd Ioana a schimbat locul, domnul X s-a găsit din nou în fața ei, și fără să o recunoască, i-a dat mâna din nou, iar Ioana a trebuit iarăși să zimbească. Am asistat de la distanță la amîndouă scenele (nu i-am spus Ioanei niciodată, chiar cînd am devenit intimi) și am văzut-o la a doua prezentare, mică, încercînd să zimbească, dar în fond lovită în orgoliul ei de femeie care se întrebă zilnic dacă este sau nu frumoasă. Am avut o durere imensă pentru Ioana din clipa aceea, durere ce a rămas identică de câte ori mi-am adus aminte de scenă, oricare ar fi fost relațiile dintre noi, și câte dezastre veritabile ar fi venit. Acum domnul X a murit, Ioana probabil că a uitat, iar eu transcriu cu aceeași emoție. Pentru multe supărări de ale ei am fost necăjit, cu toate că, mai tîrziu, cînd am urit-o, m-am bucurat că s-a întâmplat așa. Acum, cînd dragostea și ura se succed cu repeziciune și fiecare moment diferă de celălalt, și aceleași fapte de ale ei le văd în fiecare clipă altfel, totuși, vizita la domnul X subzistă intactă. Mila este și ea, ca orice sentiment, greu de delimitat, de gradat, începe, se transformă, se schimbă după legi misterioase. Cred însă că exemplul de mai sus e rău ales

pentru ca să demonstreze generalitatea acestei legi. Se poate vedea numai bine ciudăţenia mecanismului meu interior. Şi atunci iarăşi mă întreb: cine a fost vinovat? Nimeni n-ar putea să răspundă precis nici măcar cine a fost MAI vinovat. Aceste rinduri sînt complect nedrepte. Ar trebui să-şi scrie şi ea romanul ei, aşa cum îl vede ea, şi nu cum îl transform eu, căci consider pe Ioana egală cu mine şi în stare să-şi noteze cele mai impalpabile stări sufleteşti. Din lectura celor scrise de amîndoi un al treilea ar putea să-şi facă o convingere. Poate însă că ar găsi două pledoarii aşa de diferite, că orice comparaţie n-ar avea nici un rost. Dar de ce atunci eu şi cu Ioana depindem unul de altul? Nu s-ar putea spune că senzualitatea joacă un rol important. De ce ne torturăm clipă cu clipă, ca să ne împăcăm cu frenezie? De ce o urăsc şi o iubesc pe rînd, cu aceeaşi intensitate? Nu se poate să nu fie între temperamentele noastre puncte de contact.

E precis însă că sentimentele nu sînt pure, şi numai nevoia noastră de a simplifica ne face să vorbim de dragoste, gelozie, ură. Vorbesc deseori de „remuşcările Ioanei“, şi mă întreb care e adevărata limită a acestor remuşcări. Ele s-au iscat dintr-o părere de rău pentru suferinţa mea? Dar de atîtea ori Ioana îmi pricinuieste noi suferinţe sau mi le măreşte şi mi le întreţine pe cele vechi. Incapabilă de un gînd ascuns ca să mă vindece şi chiar dacă are o iniţiativă, n-o poate ţine multă vreme, izbucneşte mărturisind secretul ei şi făcîndu-mă astfel bănuitor. Iar la orice nouă tentativă o pot imediat descoperi. Acele remuşcări nu-mi fac decît rău, nu numai că-mi produc milă pentru fiinţa ei nenorocită, dar şi pentru că în clipa aceea destăinuieşte noi amănunte despre cele întîmplate. Milă pentru mine are numai uneori, căci temperamentul ei este ca şi al meu, tot aşa de bizar şi neprevăzut. La sfîrşitul unei discuţii în care o pedepsesc cu vorbe grele, ea se face rea, de obicei se depărtează de mine, răspunde. Dar alteori, brusc, o milă imensă o năpădeşte şi, apropiindu-se de mine şi îmbrăţişîndu-mă disperat, cu un hohot de plîns, spune: „Iartă-mă, iubitul, ai dreptate, fă ce vrei cu mine, goneşte-mă dacă nu poţi să mă ierţi; să ştii că toată viaţa te voi iubi.“

În femeile din romanele rusești găsești, alături de intensitatea sentimentelor, și capriciul cu care se produc ele. La francezi, agitația Hermionei depinde de Pirus, după un plan matematic. Agitația Ioanei n-are de multe ori nici un fel de explicație. Niciodată nu sînt sigur de ce o să producă în ea vreun gest de-al meu, așa sînt surprizele de mari. Mă simt totuși mîndru că soarta m-a ales să trăiesc viața cu atîta intensitate, că am înțeles atîtea grație Ioanei, și citeodată reaprind o discuție numai ca să îndepărtez o stare prea limpede, fără nici o semnificație, care durează de prea mult timp...

Dar, în definitiv, e pueril să asemăn pe un om cu un piano, care are un spațiu bine calculat între sunetele clapelor.

În lipsa ei, am fost în excursie cu cîțiva prieteni la acea minune care poartă numele de: Cheile Bicazului. Am mers cu automobilul pînă la Bicazul Ardelenesc și acolo am luat un băiețaș de țăran ca să ne conducă și să ne poarte pachetele prin strîmtoarea miraculoasă, de-a lungul apei clare și sprintene, pînă la lacul Ghilcoș, funebru, lac de plimbare parcă pentru melancolici. Băiețașul se identificase cu noi, împărțeam cu el mîncarea, îl întrebam, căci nu era pisc cît de înalt pe care el să nu fi fost. Două zile de emoții puternice, trăite împreună, apropiere distanțele dintre oameni. Cînd ne-am întors din nou la automobil, regretam că trebuie să părăsim pe băiețașul deștept, drăguț și cuminte. El, fluturînd mîna între eternitatea ce se așeza din nou între noi și el, ne-a strigat: „Mergeți cu Dumnezeu!”

Este oribil felul cum se despart doi oameni care s-au iubit. Două rude îndepărtate, doi prieteni, două cunoștințe vagi se pot revedea oricînd, dar între doi îndrăgostiți totul s-a terminat. Te-a interesat cel mai mic eveniment din viața celuilalt, ai suferit sau te-ai bucurat împreună, ți-ai făcut o mie de planuri, și deodată totul trebuie să-ți devie egal. Atîtea emoții împărtășite trebuie acum să le acoperi, căci ele au avut o valoare numai pentru că au vibrat amîndoi, și, singuri, fiecare s-ar fi emoționat în alt chip. Trebuie să arunci cu totul anii aceia și să nu mai păstrezi nimic, după cum la un cancer, dacă vrei să salvezi ceva, trebuie să tai carnea profund, de pe unde nu vezi nici un început de boală. În același timp, despărțirea se face meschin. Au

avut atâtea momente admirabile împreună, și totuși, în ultima clipă neagă totul, murdăresc totul, își spun cuvinte triviale, care nici nu le sint obicinuite, se pedepsesc cit mai tare; și aceste clipe, fiind ultimele din viața lor comună, vor fi mereu prezente în minte, oricît ai încerca să te gîndești la ceva mai bun.

— Și cînd eram nenorocit și singur pe lume, dragă Ioana, un lucru mai ales nu-ți iertam, mi se părea cea mai mare vină a ta, cu toate că nici o iubită n-ar fi făcut după pretenția mea. Să-mi fi spus, ca băiețașul din Bicz, din toată inima: „Du-te cu Dumnezeu!”

În discuțiile noastre, de multe ori mă contrazic, regret ceva neînsemnat din cele ce au fost, faptele nu mai au valoarea lor, ci le colorez după supărarea în fiecare clipă alta. Încep o conversație cu un „era mai bine dacă...” și susțin un lucru arbitrar, deseori prea complicat, fără să cîștîndă unei realități posibile. Am satisfacții construind aceste închipuiri, mă simt deseori răzbunat prin ele și mi-aduc aminte abia la urmă că am trăit aproape cu fericire o invenție. Ioana încearcă întotdeauna să mă consoleze și să se consoleze spunînd că, dacă îi fusese profanat corpul — și ca să mă vindec trebuia să renunț a mai salva ceva din el — în schimb sufletul rămăsese întreg, tot al meu. Văd că aceasta poate fi o consolare de valoare, și că e umilitor ca eu, care am pretenția că duc o viață strict intelectuală, păstrez prejudecăți. E drept că joacă și corpul un rol mare, căci îți place să-ți mîngii iubita, s-o privești, s-o păzești de cald și de frig. Nu poți renunța la toate acestea. Altfel nici n-ai avea nevoie de o apropiere, te-ai mulțumi să-i știi existența și să fii cit de departe. Dar gelozia este un sentiment ciudat. Nu poți fi gelos, de pildă, dacă iubești pe o femeie care a fost odată măritată, pe fostul ei bărbat, chiar cînd l-a iubit. (Dar poți fi gelos pe ce va urma. Dragostea este o chestiune de prezent?) Fără nici o iluzie, pot spune că aș suporta ca Ioana să fi început să iubească pe altul (care a murit sau a părăsit-o), și acum, cu mine, cu mine, s-o simt mereu cu gîndul la ceea ce ar fi putut să fie, dar corpul să-i fi rămas intact. Sau poate fac numai supoziții pe un caz cel închipui fără să-l fi trăit. Uneori sufăr nu din pricina că mi se pare că văd urmele păcatului pe carnea Ioanei, ci

pentru că îl inchipui pe celălalt. Am nenorocul ca el să fie o persoană cunoscută, și nu un anonim, pe care l-aș imagina mereu în alt fel, dar niciodată așa de bine conturat. Cu ocazia aceasta îmi dau seama că orice fantezie, cit de oribilă, e mai suportabilă decât realitatea. Uneori discuțiile pe tema aceasta [le]pornesc nelogic, puerile pentru un om calm de le-ar examina, dar fiecare vorbă conține o picătură de singe.

— Nu poate să-și facă cravata, i-o făceai tu când vă îmbrăcați?

— I-o făceam eu.

— Și băgai de seamă ca să-i fie cărarea drept la mijloc?

— Singur și-o făcea totdeauna strimb.

— Purta bretele proaste, și-i cădeau pantalonii. Tu l-ai învățat să-și cumpere bretele noi?

— Da!

— Tu l-ai învățat să nu vorbească când are mîncarea în gură? Când am mîncat cu el ultima oară, spre mirarea mea, mîncă frumos!

— Eu l-am învățat.

— Vra să zică, te interesai de el, voiai să-l transformi!

— Dar aceste erau defecte care săreau în ochi, aș fi făcut la fel și cu un străin!

— Mereu scuze! Totdeauna găsești o vorbă care să te consoleze.

— Altfel aș innebuni!

— În definitiv, ai făcut tot posibilul ca să-l faci acceptabil. Te-ai întors la mine fiindcă te-ai înșelat. Dacă ar fi fost el om cinstit, nu l-ai mai fi părăsit.

— N-aș fi avut curajul s-o fac!

— Dar făcînd socoteala, tot tu ești mai vinovată față de el. L-ai luat și l-ai părăsit cînd ai vrut, iar acum el suferă, atît cît este el în stare, în orice caz mai mult decît tine. Dacă nu ți-aș aduce eu aminte, nici nu te-ai mai gîndi.

— Pentru că te iubesc pe tine!

— Mă iubești pe mine, dar ai făcut tot posibilul ca să iubești pe celălalt. Aș prefera să te fi făcut cocotă, să fi fost prin viața ta o mie de bărbați; aș ști astfel că ai făcut-o să te răzbuni pe mine, și poate m-aș consola. Dar dacă ai ales pe unul singur, ai făcut-o cu gîndul ca să te aranjezi. Știi ce? Du-te și te mai dă și altora, corpul tău tot

nu are nici o importanță. În felul acesta nu vom mai avea discuții.

Ioana plînge deznădăjduită, vorba mea m-a înfiorat. Dar văd îndată că Ioana nu m-ar asculta, căci nu mai pricepe nimic din ceea ce s-a întîmplat cu dinsa.

Cum pot să-i reproșez ceva Ioanei de acum, cînd între ea și cea de odinioară, care a greșit, nu este, din punctul de vedere sufletesc, absolut nici o asemănare? Am de atîtea ori impresia că nu sînt un singur om, ci sînt în fiecare clipă altul, și între ei nu există un singur om, ci sînt în fiecare clipă altul, și între ei nu există nici o legătură. Ce-mi pasă acum de o boală pe care am avut-o cu un an înainte? De un necaz vechi? Îmi aduc aminte de întîmplările de altădată ca și cum ar fi ale altuia, și pentru o durere de cap actuală aș dărui toate bucuriile trecutului. Ce-mi pasă dacă cel ce mi-a fost mai scump a murit acum un an sau acum doi ani? Și dacă ar fi să i se prelungească viața cu mulți ani din trecut, dar să moară chiar în clipa aceasta, aș accepta?

Ioana se înlanțuie de mine cu toate puterile ei interioare, neagă tot ce-a fost rău, trăiește numai din prezența mea, și eu nu pot să am nici o certitudine: și prima oară tot așa de îndrăgostită se arăta! Ioana răspunde invariabil: „Pentru că te-am iubit tot timpul și am plecat ca să mă răzbun!“ N-am avut dreptate, altul este motivul meu: carnea de lîngă mine a mai fost atinsă. E tot ce rețin din trecut, restul îmi este complet indiferent.

— Eterna scuză pentru cele ce-ai făcut: „Eu nu te-am iubit“! Într-adevăr, dacă socotesc lucid, sînt o mie de lucruri pe care nu le-aș face pentru tine, dar orișicine, cît de îndrăgostit ar fi, poate ajunge la aceleași constatări. Sau, după momente, ar face sau n-ar face. Pe timpul bănuielilor mele, aș fi primit să fac ceea ce înainte sau după mi se pare imposibil. De altminteri, aș prefera să mă omor decît să fiu ridicol, și de aceea în momentele tragice am luciditatea să mă ascund bine, să nu mă vadă nimeni. Cît am stat împreună, n-a fost gînd pe care să nu ți-l împărtășesc, am împărțit cu tine toate bucuriile, ți-am citit tot ce mi se părea important dintr-o carte, te-am făcut să auzi orice bucată muzicală mă entuziasmase, în toate plimbările în mijlocul naturii

te luam cu mine, cu toate că știam că mergi fără ușurință, obosești ușor și deci mi se ratează excursia. Și, pe cât m-am priceput, te-am păzit, am făcut tot ce am putut pentru sănătatea ta, am tremurat de cite ori nu mă ascultai.

— Mai puține explicații m-ar face mai fericită. Așa strici și ce-ai făcut bun pentru mine, căci arăți că n-a fost nimic spontan. Toate acestea lasă-mă să le observ eu, fără să-mi atragi tu atenția.

— Dar n-ai observat niciodată nimic. Ai fost o ingrată, altfel nu comiteai atâtea grozăvii.

— Eram liberă să fac ce vreau. M-am despărțit într-un chip loial.

— Adică m-ai dat afară!

— Era singurul mijloc ca să pleci. Știi de câtă vreme ți-am spus să ne despărțim și tu amînai mereu. Îmi plac situațiile clare.

— Nu se poate spune că a fost ceva clar în cele ce s-au petrecut cu tine mai tîrziu.

— Din pricina voastră, nu din pricina mea!

— Vorbește de claritate cea mai confuză persoană din cite am cunoscut!

— Poate că tu nu pricepi decît ce e simplu.

— Vra să zică, dacă ai fi fost măritată cu mine, te-ai fi socotit angajată și n-ai fi făcut la fel?

— Da!

— Orice femeie, oricît de inteligentă ar fi, se gîndește la măritiș.

— Acesta e un instinct tot atît de puternic ca gelozia sau dragostea. Îl constăți, îl taxezi, dar îl admiți.

— Și chiar așa, dacă ți-ar fi venit o fantezie, dacă celălalt ar fi spus că sînt un bicisnic, l-ai fi crezut și ai fi făcut la fel. Argumente ca să te scuzi se găsesc oricînd.

— Dacă m-ai fi iubit, Sandule!

— Iar vorba asta! Ai dorit să dansez ca o paiată în fața ta, și asta mi-a fost imposibil. Am făcut-o uneori, dar numai din lașitate, cu gîndul ascuns de a mă reface la prima ocazie. Nu pot suferi despotismul. La cea mai mică încercare de a ta de a mă constrînge, regret că nu am curajul să fug, și asta mă face să te urăsc. Îmi place să am impresia că după voie mă pot duce, întoarce, rămîne singur sau sta cu tine, fără

să-mi ceară nimeni socoteală. Am anumite secrete, preocupări, în care nu-mi place să intre nimeni.

— Egoism bărbătesc.

— Cu puțină șiretenie, ai fi izbutit orișice! Dar tu nu poți să-ți taci triumful tocmai în clipa când mă simt umilit.

— Eu nu pot să ascund nimic!

Imensul merit al Ioanei, care o face așa de diferită de toate femeile, e în același timp motivul prim al dezastrelor noastre. Sînt extrem de bănuitor și nu știu dacă aș putea fi mințit. Sau ar fi destul să descopăr o minciună cit de mică, ceva turbure în privirea clară, minunată a Ioanei, ca să nu mai am încredere în nimic, să caut să explic fiecare gest, fiecare vorbă în toate chipurile posibile (chiar dacă nu ajung la realitate). Și Ioana încearcă să mintă uneori. În urma discuțiilor chinuite în care vede ce rău îmi făcuse mărturisirea ei sau în urma sfaturilor unei amice care susține că sînt unele minciuni inofensive, dar necesare pentru pacea dintre un bărbat și o femeie, Ioana se hotărăște să procedeze și ea la fel. Dar spune minciuna cu atîta stîngăcie, se contrazice așa de ușor, încît încercarea ei numai mă amuză și mă face să am și mai multă încredere.

— Întotdeauna îți găsești scuze!

Intr-adevăr este așa? E drept că atunci cînd o invinovățesc se scuză, găsește la fiecare tînguire a mea o replică, o explicație. Dar au vorbele o importanță așa de mare? N-o văd în același timp cit e de nenorocită și că totul n-a fost decît o încercare să lupte împotriva mea și a vocilor din sufletul ei? Uneori așa îmi spun, dar alteori ciuda îmi este mai mare, și atunci gîndesc că în nici un caz între noi nimic nu poate dura și nu voi ierta niciodată. În multe situații dintre noi sîntem la fel cum am fost odinioară, eu tot așa de distrat, iar ea tot așa îmi reproșează, se chinuie și pedepsește cu vorba această distracție. Dar acum nu mai amenință niciodată că o să plece sau că o să încerce să-și refacă viața în altă parte. Cînd o iscodesc asupra intențiilor ei ascunse: „Știi ce se întîmplă fără tine! Oricît de rău ar fi, continui viața aceasta.“ Spune așa chiar dacă e miniată pe mine, și mă miră, căci știu că e incapabilă să profite de o experiență și că rămîne tot așa de instinctivă. În schimb, eu am planuri mari de a fugi. Altădată mă simțeam prea slab ca să iau

hotărîrea, dar nici nu mă gîndeam să-mi educ energia, cu toate că viața cu Ioana se rezolva într-o mulțime de scene. Acum, cu toate că sînt tot așa de firav, și pe deasupra știind ce-am suferit în lipsa Ioanei, fac socoteli ascunse cum m-aș putea vindeca. Par un hoț ce plănuiește la întuneric o mare prădăciune. Îmi spun că poate atunci eu am fost vinovat, dar acum sînt absolvit de toate și e nedrept să nu fiu cruțat. Toată povestea m-a umilit adînc, mi-a demonstrat ce nevolnic sînt și ce puternică este Ioana. Aș vrea să mă răzbuñ măcar ca să priceapă că-i sînt egal și că nu am acceptat totul numai din slăbiciune. Să nu mai gîndească cum gîndește: „Trebuie să-l admit așa, căci îl iubesc. Dar ce mult aș fi vrut să fie mai puternic!“ Cred că Ioana ar fi trebuit dominată, și, cu scrupulele mele, cu o mie de explicații pe care le sugerează fiecare întrebare, am părut slab. Să fiu destul de tare ca să plec, fără să mă reție fiecare din vaietele ei!

— Cînd mă gîndesc la ce a fost, nu-mi vine a crede. Cu mine s-au întimplat toate grozăviile?

Așa spune Ioana. Frază feminină prin excelență. Cu noi bărbații nu se pot petrece surprize, chiar dacă am trăi viața cea mai aventuroasă. Sîntem conștienți de ce am făcut, sau, în orice caz, ne luăm răspunderea pentru tot ce a fost, pentru noi înșine. De aceea poate sîntem mai puțin proaspeți, purtăm întotdeauna după noi întreg trecutul. Femeile trec prin toate transformările, renăscînd de fiecare dată. Par, în momentul trăirii, că pun toată frenezia corpului și a sufletului, și totuși, după un timp constăți că pentru ele n-a fost decît o închipuire. Nu mai recunosc nimic din propria lor viață trecută, și nici nu au ambiția s-o salveze, pentru a avea o scuză. Ca valul fermecat care se apropie de mine, plin de sunete și de scînteii, dar curînd se destramă, ca să încerce o nouă construcție.

Se plinge: „Mai teribil decît orice în dragoste sînt așteptările. Preferam să-ți anunți venirea după un timp mai lung decît să nu vii exact. Mă uitam mereu la ceas sau pe ferastră, și în sfîrșit mă hotăram să ies pînă la poartă, dar nu te vedeam încă, oricît aș fi cercetat pe strada lungă ce se întindea în fața mea. Încercam să citesc, să cînt la piano, dar renunțam după cîteva minute. Mă hotăram: « Nu mă

voi mai uita pe fereastră pînă ce nu voi număra o sută. Apoi altă sută. Pînă ce nu voi număra toate franjurile de la perdea. Toate florile vopsite pe perete. Pînă ce nu voi prinde cinci muște.» Și iar la fereastră și în stradă inutil. Și, în același timp, toate posibilitățile trec prin cap. Poate ai fost călcat de un automobil. Ori te amuzi în altă parte. Sau eu n-am observat bine ora întîlnirii. Sau poate tu n-ai fost atent la ea. Poate ai plecat pentru totdeauna. Ne-am despărțit ca de obicei, fără nici o amenințare deosebită, dar poate că aveai planuri ascunse. Mi-aduceam aminte de o vorbă de a ta, care mă amenințase în felul acesta. Ai spus: «Dacă aș avea curajul să plec! Poate ți-ai ținut amenințarea. Sau poate te-ai omorît. Ești așa de trist, iubitule, uneori, că eventualitatea aceasta nu mi se pare exclusă. Eram pe rînd mîniată pe tine, geloasă, sau disperată să nu ți se fi întîmplat ceva rău. Plănuiam cum să procedez în fiecare din posibilitățile închipuite. M-aș fi omorît; sau de ar fi trebuit să te pedepsesc, m-aș fi dat primului venit. Viky mă vedea neliniștită și încerca să mă potolească: «Ești nebună, dragă, a întîrziat poate pentru că a avut treabă». Vorbă plată, pentru că ea nu mă putea înțelege, pentru că nu iubea sau pentru că avea o fire mai potolită. Întotdeauna, la urmă, se vedea că ea avusese dreptate și că toate bănuielile mele fuseseră nebunii. Realitatea era mult mai simplă. Viky făcea morală: «Ei, nu ți-am spus eu?!» Ai întîrziat pentru că mergea prost ceasul, pentru că n-ai găsit tramvaiul la timp, pentru că ai făcut înainte o plimbare pe Calea Victoriei. Mă găseai ostenită și rea!»

Trăiești clipe teribile și apoi ele se așează la întîmplare în memorie. Nu le mai re trăiești cronologic și nici nu le alegi pe cele mai importante. Deodată, o scenă neînsemnată prinde proporții, te persecută, o analizezi cu toate puterile tale de interpretare. Ți se pare că ea este vinovată de tot ce ți s-a întîmplat. În clipa aceasta Ioana e convinsă că m-a părăsit numai pentru că a trebuit să mă aștepte de cîteva ori.

Îmi aduc aminte de multe situații în care am fost vinovat față de Ioana, și nici o altă interpretare nu este posibilă (de altminteri, nu interpretez în multe chipuri pentru a-mi găsi scuze, ci numai dintr-o necesitate organică). Nu tot-

de-auna suferințele ei erau proporționale cu greșelile mele, de aceea, dacă îmi era milă după cum o vedeam de chinuită, remușcărilor îmi depindeau de cum îmi cîntăream greșeala. Sau, câteodată, dintr-o pricină mică, mă năpădesc tristețile pentru tot ce-i făcusem la un loc, fără să mai disting bine fiecare detaliu; pentru faptul numai că nu izbutisem să o fac fericită. Pentru un motiv însă remușcarea mea rămîne constantă, căci e o trăsătură a caracterului meu observată de atîtea ori zilnic, pe care nu o pot atenua, oricît m-aș căzni, și care, de altfel, nu e numai un prilej veșnic de neliniște pentru Ioana, dar mă împiedecă și pe mine să fiu fericit. Este un defect funest, căruia unii îi spun, ca să-i dea aparență suportabilă, luciditate. A asculta o bucată de muzică, a citi ceva subtil, a fi în mijlocul celui mai superb aranjament al naturii, și totuși a nu-ți uita prezența, a nu fi în stare să exclami ceva fără sens numai din entuziasm, fără să te auzi și să te găsești caraghios, a-ți urmări clipă cu clipă propria-ți emoție și evoluția ei, înseamnă să nu mai ai nici un sentiment pur, nealterat de o cercetare migăloasă și inutilă.

Ioana e febrilă, grăbită să-și satisfacă dragostea, fără nici o judecată a clipei care va veni, credulă în bucuria sau supărarea momentului și nenorocită de ezităările mele, pe care le găsește drept o dovadă a lipsei de dragoste. În clipele cele mai apropiate de Ioana nu-mi pierd pe tovarășul meu interior, care controlează toate gesturile. Poate asta o face să spuie că „n-am iubit-o“, dar acest obicei intim îl aplic pe toate fenomenele înconjurătoare. Din el, acum, cînd am început să fiu sigur de traiectoria vieții mele viitoare, nu-mi mai scot nici un orgoliu.

Poate că povestesc aceste gînduri sau scene din viața noastră comună în așa fel, că nimeni n-ar extrage adevărul. Într-o viață de cîțiva ani, s-au întîmplat fatal multe evenimente. Acum aleg la întîmplare, așa cum îmi vin în memorie sau așa cum le retrăiesc într-o discuție cu Ioana, și neînțelegerea începe să se zbată nu totdeauna pe un motiv important, căci chinurile noastre n-au nevoie de argumente însemnate. Un al treilea, citind aceste rînduri, ar putea, chiar fără să fie om simplu sau fără să simplifice o poveste care nu-l interesează, să tragă o concluzie imediată: „Ai fost vinovat,

trebuia s-o iai cu tine, și desigur că nu te-ar fi înșelat. Acum, dacă ai puțină inimă, trebuie să ai și destulă tărie și să nu-i aduci aminte, inutil, de ceea ce a fost. Ești convins că te iubește și tot ce-a făcut e numai din dragoste nemulțumită. Are toate scuzele.“ Sau poate ar spune: „A procedat ca orice femeie ușurică, cînd i se pare că găsește un bărbat mai bun. Îndată ce s-a convins că se înșeală, s-a întors. Ai prea multă complezență pentru dînsa.“

Dar eu, dacă povestesc numai pe fragmente, ca să nu încerc răbdarea ascultătorului, sau pentru că nu-mi aduc aminte în momentul acesta de toate, am sufletul însă format de întreg trecutul din fiecare clipă. Și cu Ioana nici o clipă n-a putut fi banală. Astfel, clar văd că, cunoscînd aceste note, nimeni n-ar putea să ne cîntărească greșelile, să explice care a fost motivul nepotrivirilor dintre noi. Iar eu numai pentru asta scriu.

E foarte vanitoasă, și din cauza aceasta prevăd multe su-părări viitoare. Tot ce-a fost m-a îndepărtat și mai mult de oameni. Am panici în fața oricărei întrebări, căci îmi pare a fi o indiscreție deghizată. Aici, ascuns în portul acesta, mi se pare c-am scăpat de curiozitatea celorlalți, sau, în orice caz, nu mă interesează ce se vorbește la distanță, atîta vreme cît sînt sigur că n-am să aud nici o aluzie. Întotdeauna m-am căznit să înțeleg cum se explică frenezia pe care o au oamenii de a afla un secret și apoi de a-l transmite vecinului, cînd, de cele de mai multe ori, nici nu se trage vreun profit. Putem să-l numim act cu totul dezinteresat dacă voim să compromitem actele dezinteresate. Nu interes psihologic, milă sau bucurie, ci numai anecdotă. Și ești încîntat dacă o poți anunța cel dintii. În orașelul în care m-am născut era un domn care avea pasiunea să anunțe cel dintii veștile, și am asistat la o scenă admirabilă. A venit la mine cu [o] noutate și i-am replicat cu maliție: „Știam!“ Fața pe care a arătat-o atunci a fost plină de savoare, și mi-am dat seama că sînt multe aspecte esențiale ale sufletului omenesc neexploatate, multe fizionomii nereprezentate de pictori. În spaima mea de a nu fi subiect de conversații e poate o lașitate de a nu trebui să-mi susțin cu tărie părerile și a nu înfrunța opinia publică. Dacă cei dimprejurul meu sînt vinovați de flecăreală, eu sînt tot așa de vinovat că dau

importantă acestei flecăreli. Obiceiul meu de a exagera cele mai mici neplăceri personale. (Orice faptă e complicată sau simplă, după cum o complică sau [o] simplifică temperamentul tău.) La fel, unui fricos, dacă e singur noaptea într-o cameră, la cel mai mic zgomot al unei mobile i se pare că-și fac apariția din toate ungherile hoți necruțători sau cine știe ce fantome.

Ajunși la București, Ioana n-o să poată păstra un secret. Oricâte remușcări ar avea, orice ar promite (de altminteri, n-am niciodată curajul să-i cer astfel de promisiuni; mă mulțumesc să crez un obicei între noi, dar îmi dau seama ce șubred va fi în fața primei ei minii), imediat ce voi escamota ceva din viața noastră în fața unui străin, vanitatea ei va fi mai puternică și va trebui să izbucnească. Mereu aceeași concluzie, că tot ce s-a întâmplat n-a schimbat nimic, că sîntem în aceeași luptă ca și odinioară, egali în drepturi.

Am un teanc de scrisori de la Ioana; am încercat, în lipsa ei, să le recitesc, dar am renunțat îndată, căci nu mi-au folosit la nimic, nici rău, nici bun. Poate scrisorile, după multă vreme, la bătrînețe, să aibă o valoare mai mult pentru aducere-aminte, dar deocamdată a le păstra înseamnă pură vanitate. Credeam că recitindu-le o să am prilej de melancolie, dar faptele transcrise acolo mi-erău indiferente și de alt ordin ca preocupările torturante de acum. Apăreau ca o suferință veche, în momentul cînd te invadează o suferință nouă. O scrisoare n-are decît o valoare momentană, te bucuri cînd face pe drum cit mai scurt timp, căci înseamnă că-ți aduce sufletul cel mai din urmă al iubitului, iar o scrisoare întîrziată nu te consolează prea mult, dacă ai neliniști că nu mai primești nimic altceva. Este ca și cum o scrisoare datată vechi ți-ar anunța „sînt sănătos“, și dacă nu mai știi nou-tăți, îl consideri pe acest „sînt sănătos“ ca pe o prevestire rea. La fel un „te iubesc“ apare tot așa de repede învechit și ai nevoie de noi asigurări. Cîtînd ce-a scris Ioana, aveam impresia că citeam pe altcineva, altă poveste de dragoste, care nu mă putea interesa în clipa aceea. De acolo nu puteam extrage nimic ce să se potrivească neliniștilor mele. Concluzii asupra sufletului feminin numă gîndeam să fac. Poți să ajungi la cîteva observații perfecte, aplicate la nouăzeci și nouă de femei dintr-o sută, dar era totuși posibil ca Ioana

să fie tocmai excepția. N-am crezut niciodată că mi s-ar putea întâmpla ceva excepțional, dar în nenoroc am presupus cazul unic pentru mine, și apoi, cu toate neîncrederile mele, am fost convins întotdeauna că Ioana este deosebită de celelalte femei prin inteligența virilă, dar și prin ravagiul care îi turbură tot timpul ființa, prin necesitatea de a fi nefericită. O scrisoare poate avea o valoare intrinsecă prin parantezele care se fac asupra epocii, a vieții, a întâmplărilor. Din rindurile Ioanei se poate construi temperamentul ei: bănuielile, afirmațiile grăbite, dar totdeauna pline de sugestii, patima în ură și în dragoste, încercarea zădarnică de a fi înțeleaptă sau mărinimoasă, naivitățile încântătoare; apoi mâniile și remușcărilor. Dar acum nu mă interesa să o construiesc, ci voiam numai să știu: „Mă înșeală sau nu?” Și în urmă, când am început să o detailez și să întrebunțez pentru asta toate mijloacele mele de obiectivare, nu înseamnă aceasta o detașare? O încercare de a mă reface, de a fi iarăși întreg, și nu aruncat spre toate vînturile? Cu toate frămîntările zilnice, se întâmplă în mine o refacere? Și din pricina aceasta, Ioana e neîncrezătoare la jurămintele mele?

Întotdeauna, toți cei ce m-au cunoscut mai de aproape mi-au spus: ești un exagerat. Cuvîntul este exact, dar trebuie aplicat numai la necazuri. Bucuriile nu știu să le prețuiesc și nici să le întretin. De altfel, nu sînt niciodată pure. O dată cu ele, păstrez și conștiința neînsemnătății lor sau le alterez cu bănuiele că poate mă înșel. E greu să crezi într-un noroc special pentru un om. Dar nu se poate să nu te impresioneze un vecin căruia îi reușesc toate, chiar ceea ce pare mai neverosimil. Eu n-am avut niciodată noroc. Ca să mă încurajeze, mama îmi găsea o mulțime de oameni mai nenorociți decît mine, dar asta nu putea să mă consoleze, căci astfel de exemple se pot găsi oricînd. Nu mi s-a întîmplat niciodată o bucurie mare pe neașteptate. Totul s-a îndeplinit în lungi etape, ca și cum soarta a ezitat îndelung pînă să-mi facă vreun dar. Bineînțeles, la capătul atîtor îndoieli, nu poate fericirea să mai fie mare. Mă găsește obosit, plictisit, hotărît să nu o mai aștept. Mă întreb întrucît toate aceste observații au o valoare obiectivă sau sînt rezultatul caracterului meu întunecat. În orice caz, toată lumea spune că orice neplăcere ia la mine proporții. Toată povestea cu Ioana va fi [fost] numai rezultatul exagerărilor mele? Totul

poate să pară neverosimil unui om normal? Durerea însă cu care construiesc este certă.

— Eu nu sînt gelos!

Stăm unul lîngă altul pe nisip, în fața mării, soarele pătrunde în noi, dar eu, cu această afirmare, am alungat brusc tot calmul. De ce am spus vorba care nu corespunde nici unei realități?

Ioana nu este în stare să descopere că am vorbit astfel numai pentru că un gînd îmi venise și mă umilea. Poate că în dragoste e imposibil să nu iai pe celălalt în serios. Și apoi în momentul necazului, nu poți să te consolezi cu adevăruri generale. Ioana, în loc să gîndească: „Săracul! Dacă n-ar fi gelos, poate s-ar potoli“, continuă să discute ca și cum afirmația mea ar fi exactă.

— Cel puțin n-ai delicateța să nu mi-o spui.

— Nu-mi inchipuiam că această mărturisire poate constitui o ofensă. (Nu știam? Cunoscînd-o pe Ioana?!)

— Orice femeie ar fi ofensată.

— Credeam că pentru noi este un caz special. După atîtea experiențe putem să avem curajul să privim adevărul în față.

— Sînt adevăruri care nu trebuiesc agitate ca un drapel.

— Dar eu admit să examinez zilnic ceea ce e într-adevăr grav.

Un strop de apă cade neașteptat pe pielea caldă. Ioana continuă:

— În definitiv, bărbaților nu le place să facă astfel de mărturisiri.

— Nu cred că ar fi un privilegiu pentru femei.

— Gelozia este cea mai complectă lecție a vieții. O experiență vastă pe care o ai totdeauna la dispoziție.

— Numai producătoare de neliniști, dar nu știu dacă îți dă vreo certitudine.

— Nu-i interesantă certitudinea, ci drumul spre ea. Numai oamenii lipsiți de fantezie nu știu ce-i gelozia.

— Ce tirade, iubită Ioana, parcă ai declama din Victor Hugo!

— Ce știi tu!

Și iar după o pauză:

— Nici eu nu sînt geloasă.

Scene stridente, fără nici o corespondență cu sufletele noastre, pe care le continuăm însă îndelung, punem toată priciperea noastră de demonstrație și pasiune ca să le susținem, să ciștigăm parcă ceva important, și rămânem la urmă epuizați și amăriți pe noi, căci se petrece atita zbatere inutilă, stupidă, fără să ne intereseze măcar, și nu putem să o înălțurăm.

Te jălui: suferința unui an! Dar nu există numai atmosferă sumbră. Cîteva iluminări, oricît de scurte, îți demonstrează că acest vaiet conține în el și o doză de farsă. Dacă ești surprins de cineva tocmai atunci, acela va păstra din tine o siluetă cu totul opusă celei obișnuite. În timpul despărțirii noastre, un prieten m-a încunostiințat: „Am văzut pe Ioana cu o fată pe stradă, părea foarte veselă“. Am păstrat chipul unei Ioane vesele, am fost multă vreme convins că dînsa s-a vindecat de mine foarte simplu, și chiar acum, cînd îi văd toată transfigurarea din pricina mea, tot o bănuiesc, căci îmi amintesc vorba prietenului. De altfel, pentru suferință trebuie să ai timp. Cînd ești prea ocupat, te refaci mai ușor. Sau e la fel dacă ai ocazia să călătorești. Am avut impresia că sînt mai indiferent pe măsură ce mă îndepărtam, că există chiar o proporție între durere și kilometrii făcuți. Probabil că este o complacere în trăirea întunecoasă, întretînută de atmosfera aceleiași camere pe care o locuiești, acelorași prieteni ce-i întilnești fatal, iar în voiaj n-ai timp de gînduri vechi, la fiecare cotitură apare un spectacol nou și viu. (O carte în clipele grave n-o utilizezi, căci ți se pare moartă, oricît ar fi suprapusă pe realitate.) Apoi dificultatea ca să te înțelegi cu străinii, ca să te descurci în locuri necunoscute te preocupă.

În absența Ioanei, am fost pentru prima oară la Saint-Malo, și după ce am părăsit hotelul de lângă gară, mergeam pe istmul lung aproape de un kilometru, ce ducea la orașelul-cetate. Eram emoționat de priveliștea ce se desfășura în față, căci zidurile trase capricios scînteiau sub soare, iar marea se întîndea nesfirșită, legănînd comori de pietre scumpe. Am avut o clipă în care emoția mea a fost imensă și am spus: „Dar bine că s-a terminat odată toată istoria aceea, îmi sacrificam viața inutil, dădeam atita importanță atitor nimicuri.

Îmi este egal ce se va întâmpla cu dînsa, și dacă și-a găsit un amant cu atît mai bine, scap de ultimele scrupule ce mi-au mai rămas. Viața e minunată, numai noi sîntem de vină că o urîțim. Cît timp voi avea un copac verde și parfumat în față voi putea fi fericit!“

Străbat uneori în noi astfel de extaze, și așa ne turbură, încît credem că trebuie să dureze mereu, oricît experiența ne-ar învăța că ne vom regăsi curînd exact ca mai înainte.

Oricine îți dă aceeași povață: ca un menaj să dureze (și se poate extinde asupra împerecherii în general), trebuie ca amîndoi să facă multe concesii. Adică să taci anumite preocupări, să minți cînd este nevoie, să renunți la orice gust personal dacă nu se potrivește celuilalt. Dacă cei doi nu sînt oameni proști, își dau seama perfect de falsul în care trăiesc, dar preferă să nu-l discute, să lase o mulțime de chestiuni fără rezoluție, să fie parcă încîntați la capătul fiecărui an trecut că nu s-a stricat mașinăria. Și oamenii încurajează: „Cu vremea se aranjează totul“. Adică, apărînd pericolul bătrîneții și al morții, totul se simplifică, nemaiavînd răgazul pentru a reîncepe. Toate aceste sînt exacte pentru un menaj fericit. Eu cu Ioana din pricina asta nu ne-am înțeles: n-am tăinuit nimic și ni s-au părut monstruoase împăcările hipocrite ale celorlalți.

În momentul marilor neliniști ești ridicol, căci ceri deslușiri oricui asupra vieții, sau consolări abia deghizate, și mînuiești conversația așa ca să ai un răspuns convenabil. Asta nu împiedecă să-ți vezi ridicolul chiar atunci, să știi precis că nu poți să afli nimic de folos și că faci numai mărturisiri compromițătoare pentru amorul propriu, care va suferi mai tirziu. Dacă cel ce te ascultă este un om fin, atunci nu-l interesează întrebările tale idioate, ci febrilitatea cu care le pui. Știe că nu poate să extragă nici un adevăr din explicațiile pe care i le dai, dar îl interesează spectacolul atît de rar al tresăririlor din fața lui. Cu domnul Theodoriu, licențiat în filozofie, sînt prieten vechi, și ne-a plăcut întotdeauna să discutăm îndelung, în plimbări nocturne. Mare asemănare nu este între noi, el inteligent, orice observație asupra unei cărți sau unui om prefăcîndu-se într-o idee; eu avînd doar unele intuiții. Prietenia noastră pare multora ciudată, căci domnul Theodoriu este recunoscut ca un om cu re-

plica tăioasă, utilizează ironia și nu-și pierde capul în nici o împrejurare. Dar cu mine a fost întotdeauna extrem de cald, și fără să-mi facă declarații, foarte prietenos, fie că pricepe că la cea mai mică ironie aș fugi, fie că îl interesează panicile care se petrec veșnic în mine. Poate că nici nu face prea multe socoteli, ci numai, după ce se războiește cu toată lumea, se simte bine în tovărășia unuia care se admite învins de mai înainte. Probabil că în lungile noastre conversații asupra vreunui adevăr general omenesc noi nu făceam decît să ne iscodim reciproc, eu ca să aflu anumite explicații asupra întâmplărilor mele tragice, iar el ca să asiste la ciudățeniile vibrațiilor unui om. Bineînțeles, numai el avea un profit, căci nu-l interesează un rezultat precis, ci numai jocul transformărilor, savura toate contradicțiile, luminile și umbrele mereu în succesiune și mereu lipsite de logică (și eram destul de stăpîn pe mine ca el să nu-mi considere disperarea prea mare și să nu aibă remușcări că mă examinează), în timp ce eu aș fi voit explicații precise. Îi puneam tot felul de întrebări generale ca să știu dacă Ioana, cu caracterul ei, m-ar putea înșela, îmi dam seama de ridicolul și zădărnicia investigațiilor, dar totuși continuam. Domnul Theodoriu (ne spunem „domnule“, căci relațiile noastre, deși amicale, păstrează o distanță, ceea ce nu se potrivește cu nevoia mea de efuziune) trebuia să mă puie în curent cu Freud și cu încercările lui de a descifra mecanismul omenesc, dar fatal nu putea să-mi dea decît generalități la cazul povestit de mine, sau, mai bine zis, transfigurat de mine.

Reîntîlnirea mea, după trei ani de despărțire, cu Ioana, s-a întîmplat în timpul plimbărilor noastre, și atunci cu febrilitate am început să pun o serie de întrebări. Nu știu cum și-a explicat el transformarea mea, căci neliniștea și-a mărit intensitatea, și apoi, înainte îl iscodeam cu șiretenie, intercalînd în ceea ce voiam să aflu alte chestiuni, iar acum nu mai aveam timp să întrebunțez nici un subterfugiu. Mărturisirile erau abia deghizate, și uneori mă găseam așa de nenorocit, încît n-aș mai fi păstrat nici un secret dacă domnul Theodoriu nu s-ar fi priceput să ție distanța. De altfel, el rostise la începutul cunoștinței noastre o sentință care făcuse imposibilă orice familiaritate între noi: „Confesiunile sînt vulgare“. Principial avea dreptate, dar totul

depinde de emoția cu care faci acea mărturisire și de clipa importantă și rară pe care o alegi pentru ea. Și poate că păstrez pentru domnul Theodoriu un reproș ascuns și o bănuială, indiferent de prietenia care s-a menținut intactă pînă la urmă, că părerea lui n-a fost decît egoism, instinctul de a se pune la adăpost de efuziunile altuia, ca să nu-și turbure liniștea sufletească.

Ioana adusese cu dînsa o mulțime de idei complicate, cu care nu eram deprins și pe care nu puteam să le neg dintr-o dată, pentru că ea pusese toată viața în ele. Se mai adăugau și alte motive. Înțelegînd-o cît mai bine, era și mijlocul cel mai sigur să mă insinuez din nou, s-o fac să se apropie iarăși de mine, să mă prețuiască dintr-o dată, găsindu-mă de aceeași părere, pentru chestiuni care, credea ea, îmi erau complet străine. Mai tîrziu, după acest ocol, aveam să-i transmit credințele mele, s-o recîștig în întregime. Și un al treilea motiv: trăisem tot timpul cu credința neînsemnătății mele și a superiorității celuiilalt. Ioana se schimbase, lăsîndu-mă în voia tuturor indoiilor. Încercarea de a o înțelege era încercarea tragică de a-i reda încrederea în inteligența mea. Semănam cu elevul fără memorie, învățînd ca un nebun ca să fie egal cu unul cu memoria bună, în ascuns, căci e umilit să-și arate inferioritatea. Printre alte păreri susținute cu pasiune de Ioana, era: „Vă iubesc pe amîndoi, sinteți complet opuși, dar egali“. Examinează aceste vorbe de un străin, ele par ridicole, ieșite din vreun roman de George Sand (niciodată Ioana n-a cetit vreo carte de George Sand). Era însă de ajuns să-i privești fața, spunîndu-le, ca orice interpretare ironică să devină o faptă rea. Părea o flacăară, așa de fierbinte, de tremurătoare, de miraculoasă și în același timp purtînd misterul stingerii apropiate. Dar se poate explica resortul declarației ei. Voia cu orice preț să salveze ceva din dezolarea în care trăise și pe care o înfăptuise singură, din atîtea iluzii în care pusese tot entuziasmul. Aceasta, ca să-și ascundă remușcările. Și acum utiliza, mai ales ca să se potolească (întotdeauna, în nenumăratele noastre discuții, a vorbit mai mult pentru dînsa decît ca să-mi răspundă mie. Deseori am avut impresia că fiecare monologăm. Replica nu e făcută decît ca să ne sugereze noi scuze, sau învinovățiri), tot felul de afirmații dubioase. Pornită astfel, trebuia să întregască, printre o mulțime de detalii, calitățile lui și

calitățile mele, și teoriile ei deveneau și mai complicate și mai fantastice. Încercare de a se calma, am zis. Un instinct de conservare, dar la un rezultat binecuvîntat nu ajungea niciodată, astfel că situația ei îmi mărea încă mila. Semăna cu un animal sălbatic, închis într-o cușcă și căutînd fără obosire, zadarnic — și va căuta așa, poate, pînă la sfîrșitul vieții — un loc liber pe unde să fugă.

Astfel de surprize omenești i le expuneam domnului Theodoriu. Desigur, el era prea inteligent ca să găsească vreo poveste omenească ridicolă, oricît de stridentă ar părea. Dar ce explicații ar fi putut să-mi dea?

Cred că, înainte de toate, spiritul ei de dominație, și o dată cu el incapacitatea mea de a fi constrins, au creat toate tragediile dintre noi. În dragoste a avut toate pretențiile. Așa de distrată totdeauna de tot ce o înconjură, nu-i scăpa cea mai mică intenție de a mea de eliberare, chiar cînd ea consta numai în gustul de a face singur o plimbare pe sub teii parfumați, gust pe care nu-l invocam ca să o ofensez, și numai din pricina discuțiilor esecate de dînsa devenea o ofensă: apărea deodată ca ceva esențial pentru firea mea, și-i reproșam că sînt împiedecat ca să-l îndeplinesc. Dacă Ioana ar fi avut neînsemnata șiretenie să-mi spuie simplu: „du-te“, poate nu m-aș fi dus. Dar la protestările ei, un eveniment fără importanță de felul acesta devenea singura mea sursă de fericire, renunțînd la el mi s-ar fi părut că fac o lașitate, cu toate că după ce-mi îndeplineam pretenția și o găseam pe Ioana distrusă, voiam să o împac cu orice preț și, fără să mai socotesc că ce făceam acum era tot lașitate, mă învinovățeam singur, puneam cît mai multă convingere ca să-i găsesc ei dreptate. Spiritul ei de dominație era ceva de sine stătător, nu putea fi explicat simplu, numai prin dragostea prea mare. Îl aplica și alteori, cînd dintr-o dată o părere de a ei trebuia să fie luată în seamă. În general, însă, nu avea prea multe neînțelegeri cu familia (de străini se sfia), căci cu toții renunțau să o contrazică chiar de la început, iar Ioana uita curînd ceea ce pretinsese vehement. Cu mine, însă, își susținea dorința pînă la sfîrșit, iar eu întrebunțam toate șireteniile ca să mă ascund de dînsa. Și dacă îi arătam la urmă nedreptatea, găsea totdeauna un argument ca să se explice, convingîndu-mă că un om inteligent poate să

demonstreze orice. Nu voiam să împrumute nimănui nici o placă de patefon, și cred că asta nu era încăpăținare. Țineam atât de mult la fiecare placă, trăisem atâtea emoții la muzica ei, avea o poveste fiecare, încît puteam avea pretenția asta. Și totuși, Ioana era incapabilă să-mi facă voia, de aș fi rugat-o sau i-aș fi poruncit, și mereu descopeream cite-o lipsă printre discuri, deoarece fără să mă întrebe împrumutase cuiva „foarte amator de muzică“. Și atunci discuțiile începeau, întrecînd în violență intențiile noastre. Am observat lipsa din colecție a unui *Coral* de Bach, piesă de mare importanță. De multe ori l-am ascultat cu o puternică vibrație, și brodînd pe aceeași idee: „Ce stupizi sînt aceia care fac din Bach un abstract! Aici sînt cataclismele cele mai personale, țipetele interioare n-au nici o discreție.“

— Iarăși n-ai ținut seama de rugămintea mea!

— Nu ții seama cînd rugămintea nu e decît expresia celui mai feroce egoism!

— Crezusem că ne-am înțeles!

— Numai ca să închei discuția...

— Și cui i l-ai dat?

— L-am trimis prin Charles Arabellei.

— Tocmai la Balcic!

— N-avea grijă, am rugat să bage de seamă să nu strice placa, și dacă ți-o vor strica, îți cumpăr eu alta.

— Dar de ce Arabellei? Te-a rugat ea?

— Arabella e o ființă profundă. Îmi închipui ce vibrații o să extragă din Bach.

— Poate că n-o interesează muzica.

— O interesează, mi-a spus Charles.

— Ce superficială ești uneori! Știi că toți se arată amatori de muzică, și în practică nu găsești pe nimeni care să aibă răbdarea să asculte trei ore în șir.

— Arabella e nenorocită și va avea toate răbdările.

— Ce știi tu despre oameni! De cite ori nu te-ai înșelat și ți-ai schimbat părerea...

— Este lipsă de orice pătrundere psihologică, închipuindu-ți că oamenii se pot prinde într-o formulă și vor rămîne identici tot cursul vieții.

— Pentru tine, Ioana, ei evoluează zilnic.

— De ce nu? Părerea mea e bună numai pentru clipa în care mi-o formulez!

— Ce fantastice afirmații! Îți poți scuza astfel toate erorile.

— La urma urmei, ce importanță are dacă mă înșel?

— La fel te-ai înșelat și asupra mea, și m-ai găsit, pe rînd, bun și rău, prost și deștept.

— Pentru că ai fost, pe rînd, bun și rău cu mine.

— După cum ai socotit tu la diferite momente!

— Niciodată n-a fost o socoteală calmă, ci totdeauna rezultatul unei emoții.

— Tocmai din pricina aceasta convingerile tale n-au o valoare obiectivă, ci sînt simple păreri momentane.

— În dragoste n-are ce căuta obiectivitatea.

— Parcă n-ai făcut la fel, în părerea ta despre celălalt!

Ce departe ne-a adus conversația cu ocazia unui disc de patefon! Am reîntors discuția.

— Și cînd o să avem *Coralul* înapoi?

— Se va găsi o ocazie. Tot îl știai pe de rost și nu-l mai cîntai.

— Indiferent dacă nu-l mai cîntam, îmi era drag să-l ții în discotecă.

— Ce meschinărie! Să-l ții închis, fără să se bucure nimeni de el!

— O fi meschin, dar e perfect uman; ia exemplu de la cei care au patima de a strînge cărți, chiar dacă nu le citesc decît o dată.

— De altfel, meschin este tot scandalul care mi-l faci acum!

— În definitiv, îmi este egal cum taxezi pretenția mea, dar dacă nu vrei să-mi ascuți rugămîntea, atunci, să știi un lucru mai simplu: sînt discurile mele, strînse cu multe sacrificii, și nu permit nimănui să puie mîna pe ele fără voia mea.

— Ești inconștient, nu-ți dai seama ce spui. Astfel de ofense nu se uită.

— Eu am fost cel dintîi ofensat!

— Și dacă-ți sînt așa de intime, de ce le-ai adus la mine acasă?

— Din generozitate, știind ce mult îți place muzica.

— Nu cu prețul acesta!

— Și din dorința de a împărți cu tine ce am mai scump.

— Gesturile frumoase se fac pe ascuns, nu telauzi mereu cu ele.

— Tu mă forțezi la astfel de mărturisiri, ingrătă ai fost totdeauna.

— N-ai avut nici un merit ca să procedez altfel.

— Acum găsești că tot ce-ai făcut a fost admirabil!

— Nu tu ești acela care ar trebui să judeci!

— De ce s-au mai întâmplat, Doamne, atâtea grozăvii, dacă nu s-a schimbat nimic!

Discuție stupidă, nedemnă de niște oameni care pretind că-și petrec aproape tot timpul în preajma vreunei cărți celebre, dar se pare că e fatală în dragostea noastră. Renunțăm pentru clipa aceea la orice gânduri însemnate, ca să susținem cu pasiune niște idei fără valoare.

Oricine ar face remarca, de ne-ar asculta, că repetăm aceleași lucruri fără importanță, că sintem lipsiți de orice logică, și s-ar mira că nu ne dăm seama că ne agităm inutil pentru motive puerile, uitînd complect ceea ce este grav între noi, și aruncînd astfel chiar bănuiele asupra posibilității noastre de a fi gravi. Poate însă că dacă ar fi mai pătrunzător, observatorul ar sesiza că vorbele simple ascund adevăruri profunde, fatalități ale temperamentelor noastre.

Odată am hotărît să facem o excursie în munți, și ca să nu atragem atenția camarazilor clevetitori, am plecat eu mai întîi la Brașov, rămînînd ca Ioana să vie peste trei zile. Am găsit cameră ca să o primesc și m-am bucurat de fiecare copac pe care avea să-l admire și ea în curînd, am făcut o mie de planuri. I-am scris între timp, și o dată i-am vorbit chiar la telefon, spunîndu-i mereu cu ce nerăbdare o aștept și cum toate frumusețile naturii nu pot fremăta în mine fără ea, parcă ar fi un disc (aceeași manie) care strălucește alături, îmbie cu o mie de emoții, dar așteaptă încă diafragma pentru a-și spune întreg secretul.

Nu avusesem ocazia despărțirilor, dar oricum, totul nu era prea important, durase abia trei zile. Și, de altfel, întrevedeam pentru mai tîrziu despărțiri mai lungi, căci îmi plăcea să văd cît mai multe ținuturi, iar Ioana obosea repede; și știam că dragostea nu ține tot timpul, ci dimpotrivă, are nevoie de unele recreeri.

La ora fixată am venit la gară să o întâmpin, însă tocmai în clipa sosirii trenului un băiețuș cu ziarul alerga pe peron țipînd: „Asasinarea președintelui republicii franceze!“ A trebuit să mă opresc, să cumpăr ziarul, să-l desfac și să citesc repede telegrama, îndreptîndu-mă înspre trenul care se oprise de două minute. Ioana se dase jos, probabil că fusese tocmai lingă ușa vagonului, căci nu coborise încă toți călătorii. Știrea aflată a făcut să existe o ușoară ezitare în mersul meu spre dînsa, o preocupare nouă, care împărțise în două emoția pentru venirea Ioanei. De altfel, chiar din pricina Ioanei, am trecut la un nou gînd, însă fără legătură cu bucuria revederii, așa cum pretindea ea: spre surpriza mea, Ioana nu se mai înfățișa întocmai cum o lăsasem cu puțin înainte în traiul nostru comun, ci avea aerul provincial, așa cum o cunoscusem la prima noastră prezentare, și pe care îl mai descopeream cu delicii, extrem de rar. Găseam o savoare nu din transformarea Ioanei, cît mai perfectă în persoana în curent cu civilizația, ceea ce mă străduiam totuși să izbutesc în fiecare zi, ci cînd o revedeam întoarsă la felul ei prim, naiv și prăfuit, cum ieșise din liceul de provincie. Chip pe care nu-l suportasem odinioară, făcusem tot posibilul să-l risipesc, și, în principiu, n-aș mai fi vrut să reapară în fața altora, căci m-aș fi simțit umilit de a-mi fi ales o iubită de modă veche.

Această umilință aveam să o simt de multe ori, dacă nu din pricina aspectului, căci Ioana își făcuse cea mai pariziană siluetă, în schimb din pricină că în lume nu se vedea tot ce știa, felul cum se pricepea să judece o carte, fie din timiditate, fie din instinctul de a face împotriva dorinții mele, din orgoliu de a se ști iubită numai pentru ea însăși.

Ce ciudată transformare la o persoană pe care de-abia o părăsisem! Acum Ioana apărea străină, deși apropiată, mă simțeam invadat de emoții ca și cum n-am fi dus pînă acum viața cea mai familială și de multe ori plictisitoare.

O dată cu aerul ei prim, observam și transformările care se făcuseră în ea de atunci, la fiecare gest descopeream o schimbare nouă, ca și cum în cîteva minute, cel mult o jumătate de oră (după care Ioana trebuia să devină exact cea de la București, doar cu decorul schimbat), aveam prilejul să asist la o repetiție, prodigios de repede, ceea ce

se petrecuse lângă mine în câțiva ani și nu-mi dasem seama din pricina încetinelii schimbărilor.

Pe Ioana am descoperit-o adolescentă, cu mine crescuse și se împlinise, și din cauza dragostei pentru mine se făcuse femeie. Dacă cineva n-o văzuse de multă vreme, reflecta neapărat: „Cum te-ai schimbat, Ioana!“, înțelegând prin această vorbă, desigur, și preocupările care se schimbaseră, și obiceiurile, și rochiile cu totul altele, dar mai ales transformările fizicului. Eu nu-mi dasem seama de nimic. Și acum, la gară, după trei zile de despărțire (poate și din cauză că Ioana re trăia emoțiile ca la început), am reconstituit aerul ei provincial, care mă izbise la prima dată, și apoi, pe rind, tot ceea ce i se întâmplase cu mine, căci se mărise, se îngrășase ușor, avea o prestanță de femeie (am reflectat: „Ce uimitor i-ar sta într-o rochie de bal!“), și eram mândru, ca și cum minunea mi se datorește numai mie.

Noutatea dublă a vestii politice și a aspectului Ioanei ce simplu s-au așezat în mine în câteva clipe și ce complicată e detaliera lor, ce nedreaptă mai ales, căci prin prea multe amănunte distrug o emoție. Și ce reduse sint mijloacele noastre de exprimare față de stările sufletești. De câte ori afirmăm ceva fără o mie de paranteze, escamotăm.

Ezitatea mea a apărut un cataclism pentru Ioana. Oricît i-aș fi explicat, îi distrusesem orice bucurie, și acum, dacă i-aș vorbi din nou, ea ar suferi iarăși, indiferent de câte s-au schimbat între noi, după cum un sensibil suferă după douăzeci de ani de observația pe care i-a făcut-o profesorul în clasă, pe cînd era copil.

— Dar a murit președintele republicii franceze!

— Ce are a face!

Această vorbă ridicolă (după cum ridicol eram și eu, căutînd să demonstrez) nu putea să aibă replică. Apărea superbă, reprezentînd pe orice femeie din toată lumea. Femeile, de obiceiul lor, mai ales la noi, nu sint prea în curent cu evenimentele mondiale, și sint rare acelea care au nevoie de ziar în fiecare zi. Ioana nu citea niciodată ziare. Dacă ironizam, găsea argumente destule să mă arate pe mine mediocru legat de ceea ce e trecător.

Cu ocazia dragostei, femeilor le devine orice indiferent, poate ca lumea să se răstoarne și să-și schimbe forma continentele. Faptul că iubitul a întîrziat cu cinci minute la o

întilnire devine mai important. Și dacă încerc să vorbesc cu Ioana despre asta, în momentele ei calme, atunci dă ample amănunte asupra deosebirii între un bărbat și o femeie: o femeie, în dragoste, uită totul, pe cînd un bărbat păstrează suvenirile trecutului și planuri pentru viitor.

Cînd era deznădăjduită își începea lamentația obișnuită: „Nu mă iubești, Sandule“. Mă irita vorba aceasta, dar nu puteam să mă supăr cînd vedeam că ea crede — cu atîta tristeță! — în ea. Cînd o observam mai potolită însă, exclamam și puneam tot atîta vehemență ca să o conving, cît și să mă conving. Ceea ce nu înseamnă că nu o iubeam, ci numai că aveam scrupule să dau o calificare unui sentiment căruia îi vedeam limitele. Limite vedeam chiar și acolo unde nu mai exista nici o bănuială, în sacrificiul meu pentru corpul ei, sau în viața a doi îndrăgostiți din cine știe ce carte celebră. Chiar și în *Tristan și Isolda*, simbolul dragostei pînă la moarte, aveam prilejul să fac observația: totuși, Isolda l-a lăsat pe Tristan să plece, și apoi, fără să mai folosească stratagema prin Brangăne, a acceptat să se culce cu Mark. Cei mai sentimentali, chiar, pot admite adevărul acesta comun. Singura diferență este că susținînd gîndul acesta cu perseverență, demonstrez că marginile dragostei mele sînt bine socotite, bine marcate.

Mă indignam: m-am chinuit atîta pentru Ioana fără să mă intrerupă nici un amuzament. Am acceptat toate fanteziile ei, și acum suport cele întîmplate fără nici o încercare de a fugi. N-am gînduri pe care să nu i le spun, nu aflu nimic fără să o pun în curent, nu trăiesc decît pentru a-i face bucurii. Am convingerea bine socotită (eu nu sînt în stare de afirmări în vînt) că dacă ar muri ea, m-aș omori. E insuportabilă viața fără Ioana, în absența ei nu m-a susținut decît gîndul că orice s-ar întîmpla nu e nimic ireparabil atît timp cît mai trăiești.

Și totuși, aceasta nu e de ajuns.

Accepta în feluri deosebite mărturisirea mea sinceră. Sau venea transfigurată în brațele mele: „Sînt fericită, iubitule, totul se va schimba, sînt nebună, nu lua în seamă vorbele mele,“ dar alteori rămînea tot așa de deznădăjduită; „Te cred, dar poți să-mi demonstrezi ceva? Vorbești ca să te convingi singur. Sau se poate că ai muri, dar motivul

adevărat ar fi altul: tristețile nevindecabile ale sufletului tău; eu n-aș fi decît un pretext!”

Pot reconstitui toată starea sufletească a Ioanei înainte de sosirea ei la Brașov, căci necazul care o cuprinsese văzînd ezitățile mele îmi dă posibilitatea să o presupun. În cele trei zile n-a făcut decît tot felul de planuri pentru excursia noastră de îndrăgostiți, n-a pus un obiect în geamantan fără să nu aibă o emoție, a trăit clipă cu clipă trecerea zilelor și apropierea de mine. Apoi dimineața ultimă, gara și trenul, și la fiecare stație din lungul călătoriei și-o fi spus: „Pe aici a mers el!” Și pe măsură ce se apropia: „Acum el se uită la ceas, părăsește hotelul, se îndreaptă spre gară să mă primească, acum trebuie să fie neapărat în gară. Poate că cu o floare, căci așa îi este obiceiul. Sau cine știe ce-a mai plănit! Desigur că-mi va aduce o noutate. Ajungem (controlorul cere biletele pentru Brașov). Nu ajungem încă. Ce degrabă a luat controlorul biletele. Au început casele. Să-mi cobor geamantanul ca să nu întirzii... să stau drept lingă ușă... gara... peronul... unde este el?... trebuie să vie neapărat într-o minută... o secundă... s-a înșelat poate de linie... sau poate n-a venit... a pățit ceva... o nenorocire... iată-l, vine citind un ziar!” Poate că a fost astfel, cu o mie de detalii noi, căci eu aici nu pot decît să rezum. Niciodată n-am să îndrăznesc pe Ioana să o întreb ce s-a petrecut în fiecare minută în cele trei zile, căci aș umili-o.

Această scenă nu este o invenție. Deseori se întîmplă ca să trăiești îndelung cu un gînd de bucurie pentru celălalt, și, dintr-un motiv oarecare, să fii primit fără căldură. Explicațiile poți să le găsești cu ușurință, nu e nimeni vinovat, totuși, momentul rămîne în suflet, trist. Între mine și Ioana s-a întîmplat deseori astfel, fie că totul se datora nenorocului, fie că instinctiv ne opuneam unei bucurii ce-ar fi adus, o dată cu dînsa, un nou prilej de dominație. Comparăm atunci dragostea noastră cu un mecanism admirabil, dar încă nu bine pus la punct.

Descriu această scenă cum fac întotdeauna cînd vreau să vorbesc de ceva din trecut, singur noaptea, în camera mea. Și după ce toată ziua am petrecut-o cu Ioana (înterpuși doar de venirile și plecările grațioasei Viky, căreia îi

e dor de noi pentru o clipă și apoi se duce iar pe plajă, prin apă, impregnați de atmosfera miraculoasă ce ne impresoară, de marea în perpetue transformări), schimbînd împreună, amestecat cu fericire sau desperare, momente din trecut și prezent, sau presupuneri pentru viitor, începe viața mea de om singur pe lume. Mai întii merg cu Ioana la izvor să mai beau, pentru ultima oară pentru ziua aceea, apă proaspătă. Plimbare în noapte, de-a lungul mării, prin micul port în întunec complet, afară de luminița lui Mihali. Apoi Ioana mă conduce pînă în camera mea, aprinde lumina sprijinită într-un pahar, trage perdeaua, mai mult în glumă, căci nu trece nimeni pe drum, aranjează așternutul pus pe podea. Ioana a adus un covor de la Cavarna, el îmbracă toată camera, e singurul lux în pustiul acesta. O ultimă îmbrățișare, apoi Ioana dispăre după ce mă roagă: „Să te culci repede (își închipuie că citesc pînă tîrziu), căci aici ai venit să te odihnești“. Încui ușa, intru în pat, trag paharul cu lumina drept lingă pernă și, cu un creion pe un vraf de hîrtii, încep să retrăiesc trecutul și să deslușesc prezentul între mine și Ioana. Abia acum pot să refac vechile scene dintre noi fără să le turbur cu emoțiile prezentului. Trecutul, sub alte forme, continuă și acum. Parcă noaptea și liniștea dimprejur au pus o stavilă neliniștilor, sînt detașat de realitate, ca și cum, bătrîn, m-aș gîndi la întîmplări vechi, cu melancolie, dar fără zbucium. Parcă toate faptele trăite sînt la egală distanță de mine, și n-am decît să aleg între ele și să mă las cuprins de vreo amintire. Și astfel am ales la întîmplare excursia noastră la Brașov și, încercînd s-o refac în toate detaliile, ea a devenit importantă în viața trecută, cu toate că s-ar fi putut să aleg o altă scenă și să degajez tot atîtea vibrații, căci viața între noi n-a fost niciodată banală, și chiar și clipele de plictiseală au avut un sens. O luptă neîncetată în care am întrebuițat toate armele, răutate pe față, ironia, șiretenia, tortura. Doi oameni care nu pot trăi unul fără celălalt și totuși se chinuiesc. Ca să-mi replic, Ioana nu-i niciodată obosită, cu toate că ea obosește repede. Dar deseori face impresia de consumată. Marea se zbate fără istovire, ca și suflele noastre, drept lingă fereastră, și în zgomotele ei variate pot să presupun orice, toate închipuirile, toate arătările supranaturale. Iar în podul meu, drept pe tavan, guzganii. Podul servește de hambar

la fel ca și toată casa noastră, pe care cu multă muncă Ioana a putut-o transforma în vilă, și prin sacii cu făină guzganii trebuie să se creadă la un ospăț. Trebuie să fie o mulțime, căci se aude mersul lor prin toate ungherele, și sint enormi, după zgomotul pe care îl fac. Ahmed, pisioul, se ghemuiește lângă mine de frică, dar desigur că tot așa ar face un motan oricât de mare, fără să aibă curajul să pornească în escapade pe acoperișuri. În port, în afară de Ahmed, pe care l-a adus aici fantezia Ioanei, cred că nu mai există nici o pisică. Cîteodată, zgomotele guzganilor sint așa de ciudate, încît mă întreb ce pot ei să facă. Mai departe, ușa unei magazii neînchisă bine se zbate împinsă de vînt. E miezul nopții, mă culc.

La Brașov n-am fost fericiți, nu numai din pricina primei impresii, care a planat tot timpul asupra noastră. În cele trei zile de singurătate am preparat venirea Ioanei, dar eram și încîntat de mica libertate ce mi-o îngăduiam. Cred că în singurătate și în tăcere se pot trăi clipele într-adevăr profunde, dar nu cu astfel de intenții am venit la Brașov. Pentru o viață serioasă este nevoie de timp mult și de lipsă de decor. Aici făceam mereu descoperiri, perspectivele erau tot altele, abia recunoșteam același om. Eram mulțumit fiind fără Ioana, și totuși avînd siguranța că Ioana va sosi în curînd. Pe stradă am văzut multe fete drăguțe, îmbrăcate de primăvară, cu bucuria circulîndu-le în tot corpul, și îmi plăceau, cu fiecare aveam în gînd o aventură, chiar dacă nu le-aș mai fi recunoscut. Detașam un chip fără realitate, dar în care se îmbinau toate pe care le observasem, sau și altele pe care le visasem altădată. La micul restaurant de desubtul hotelului unde trăseseam am remarcat pe fata care ne servea. N-avea deloc impresia de servitoare, poate fata patronului, blondă, zîmbitoare, abia împlinită, fără să fie deloc vulgară. Și chiar odată seara am zărit-o într-o postură impresionantă, pe un scaun, în grădina mică din fața hotelului, privea copacii dusă pe gînduri. O mică aventură cu dînsa mi-ar fi fost plăcută, dar n-am făcut nici un gest, n-am încercat nici o conversație. Am avut, ca de obicei, un gînd care să-mi distrugă tot entuziasmul: „Sau e ușurică și nu mă interesează, sau e serioasă și atunci tentativa mea în timp de trei zile rămîne vană. Dar, în orice

caz, sînt eu primul care am remarcat-o? Și cum aș fi eu preferat? Vorbindu-i despre Proust? Ce ridicol!“ Imediat ce a sosit Ioana, dînsa a și observat prezența fetei, și poate că și fata abia atunci a observat existența mea, căci a interesat-o perechea misterioasă din preajma ei. (Acum a văzut că pînă atunci fusesem singur.) Am lăsat și eu, față de Ioana, puțin să se înțeleagă că aș avea trecere la fată, numai dintr-o ușoară vanitate, și să joc măcar o aventură pe care aș fi vrut să o trăiesc. (Ce probă de neputință!) Nu mă așteptam la efectul teribil produs, căci n-aș fi glumit, și nu ar fi trebuit să mă umilesc mai tirziu ca să explic de o sută de ori că totul n-a fost decît o glumă. Izbucnirea Ioanei a găsit o ocazie care a complicat încă: din pricina unei timidități stupide, am reținut pentru iubita mea o cameră separată, n-am vrut să o culc la mine deocamdată, din jenă ca să nu explic hotelierului vizita și să-i cer un nou așternut, să întreb dacă prețul suferă o schimbare și mai ales să nu fiu întrebat cine este Ioana.

Îmi repugna să mint, și totodată nu puteam spune adevărul nici chiar unui străin, pe care n-aveam să-l mai văd, probabil, niciodată. Eu n-am putut să dau toate aceste motive stupide Ioanei, și nici n-am avut curajul s-o duc de-a dreptul la camera ei, ca ceva foarte simplu, ci am ezitat, am amînat, am întreținut o atmosferă falsă, și toate s-au adăugat la nemulțumirile pe care le avusese Ioana din pricina mea. Femeile nu se tem să facă nici o imprudență ca să știe toată lumea, sînt în stare să mărturisească oricui amorul, să braveze pe oricine de e nevoie, în timp ce bărbatul — nu mă refer la secături — păstrează discreție, nu ca să nu o compromită pe iubită, cît din timiditate, din oboseala de a da explicații tuturor, poate din ezitarea de a anunța o hotărîre definitivă. Ioana și-a închipuit imediat că fata hotelierului joacă un rol mai important decît lasă să se înțeleagă. Cînd, în sfîrșit, m-am decis să-i spui despre camera ei (am ținut-o de vorbă în camera mea, unde am intrat deodată, ca să o împiedec să se facă aci comodă, cum mereu voia, și multă vreme după sosire Ioana avea pălăria pe cap), deodată i s-a ridicat în obraz tot singele. Fără o vorbă, a plecat trîntind ușa după ea. Am avut un moment de indignare, de încercare de a fi energic și am zis: „N-are decît!“ Dar curînd am fugit pe scări să o caut. Am strigat-o zadarnic.

Am incuiat camera, ca un cumva să-și ia geamantanul lăsat aici, și cu prima trăsură m-am dus la gară. Negăsind-o, am răsuflet ușurat, dar mereu am fost atent ca nu cumva să fie ascunsă, pînă ce va pleca primul tren. Am așteptat trei ore în șir, ducindu-mă de la un capăt la altul al peronului. M-am reintors tot cu o trăsură la hotel, și, negăsind-o, m-am dus din nou la gară. După alte două ceasuri, cînd noaptea domnea pe [ste] tot orașul, m-am întors iarăși, și am găsit pe Ioana pe o bancă în fața hotelului. Liniștită oarecum dar străină.

— Unde ai fost?

— M-am plimbat în pădure. Mi-e somn, mă duc să mă culc. Care e camera mea?

Sub sumbre auspicii începuse prima noastră călătorie de dragoste.

Mai pe urmă Ioana mi-a povestit: „Am mers vreo zece kilometri de-a lungul drumului, parcă nebună“. Zece kilometri nu se poate să fi fost. Persoanele cele mai serioase, ale căror frămîntări interioare sînt incontestabile, tot au obiceiul de a exagera, pentru ca să impresioneze. Eu în același timp am gîndit: „N-a făcut așa de mult“, și am spus: „Iubito, săraca de tine!“

Cînd, impresionat de farmecele mării, te încumeți să găsești cuvinte care să o sugereze, înșiri imagini. Încerci să găsești echivalențe pentru mișcarea neîntreruptă, scînteiele fiecărui val, jocul culorilor, sau pentru tînguirile misterioase ce vin de la fund. Cu puțină sforțare, izbutești să imaginezi, pe apă, la diferite ore, orice fantezie. Joc de fete vesele, palate strălucitoare sau catedrale sumbre, armate pregătind război sau o înmormintare făcută cu tot alaiul și cu toate vaietele. Ca să exprimi grandoarea mării, utilizezi bicisnice construcții omenești!

Dintr-o scrisoare de a Ioanei: „*Îmi spui că mi-ai trimis trei scrisori și n-am primit decît două; nu mai înțeleg nimic!*“

Ce minunate sînt unele naivități!

În singurătate, o pisică devine foarte importantă și îți reverseși asupra ei toate puterile tale de afecție. În orice caz, Ahmed este un personagiu. L-am găsit la familia Axente,

mic de tot, și asist la transformarea lui de fiecare zi. Din primele zile l-am obișnuit să mănânce din farfurioară, ceea ce la Caverna nu făcea decît rareori, cînd ceilalți voiau să ridă. La început îl imbiam inutil, se apropia cu ezitări de lapte și se retrăgea cu frică. A trebuit să-l împingem de citeva ori cu capul, să se murdărească tot, și pornind să se curețe cu vitejie a descoperit că laptele din farfurie e bun. Tot timpul se linge, cred că a făcut meseria asta din prima zi cînd s-a născut, cu pricepere, și acum, dacă vrem să-i dăm o ocupație, îl stropim cu un pic de dulceăță. Pentru mult timp pune atita satisfacție să se curețe, că parcă îi facem un real serviciu. Și formele mereu noi pe care le ia așezîndu-se, inchipuind cele mai grațioase poziții... Se încolătăcește împrejurul lui de vreo două ori în aer și apoi se odihnește. Sau alteori lenea îl surprinde lăsat pe spate, într-o poziție care pare incomodă, și totuși el se simte foarte bine așa... Cite o lăbuță pusă sub obraz ca un om, sau în sus, rezemată de perete... Și coada lui caraghioasă, care face volute ca un șarpe. Cîteodată, cînd merge, și-o aruncă în sus ca o rachetă. Noaptea doarme pe așternutul meu, drept pe piept, și de multe ori mă simt înțepenit, dar nu îndrăznesc să-mi schimb poziția, căci mi-e milă să-l trezesc din somnul lui dulce de inger transformat în pisic. Oricît l-aș mîngîia, niciodată nu se plictisește. Dacă mă opresc, întinde capul spre mine ca să-l mîngîie mai departe și palpită întreg de voluptate cînd mina mea se prelinge de la cap, de-a lungul șirei spinării. Cred că, indiferent de unele trăsături comune, fiecare pisică își are caracterul ei, care evoluează și el. Totul este să o privești mereu cu atenție. Muzica nu face nici o impresie asupra lui Ahmed. Pot să pun în mijlocul somnului lui, la patefon, pe Wagner, care umple cu sunete toată casa, el nu face nici o mișcare, nici măcar nu deschide ochii. E de ajuns ca în mijlocul muzicii celei mai puternice, să scrijilez cu unghia în lemn, imitînd un șoarece, ca să și fie atent, să-și ațintească privirea. Guzmanii însă nu-l interesează, cu toate că se aud tot timpul: își cunoaște puterile și-i satisfăcut probabil că pericolul nu poate să vie pînă la el.

Doarme, se spală, se mîngîie, se joacă, la atita se reduce existența lui. Pe casă nu face nici o tentativă să se plimbe, cu toate că noaptea luna și stelele încearcă toate farmecile

ca să-l atragă. Perna pe care se instalează de obicei a strâns în ea, pentru el, toate miragiile. Poate că cele câteva flori desenate inchipuie în capul lui mititel întreg paradisul.

Eu și cu Ioana îl considerăm ca pe un copil, îi facem joacă (Ioana a rugat chiar pe *madame* Pitpalac să-i aducă de la oraș o jucărie specială), îi observăm orele de mâncare, păzim să mănânce exact cât trebuie și vorbim tot timpul cu el, schimonosind cuvintele, ca și cum astfel am putea fi mai ușor înțeleși. Atita căldură degajează din ființa lui, și totuși siguranța că dacă am dispărea vreunul din noi el nu va da nici un semn de neliniște, ci va continua să-și facă tabieturile! Și la prima mină care l-ar mîngia, indiferent care, poate a CELUILALT, ar toarce din nou.

Toată lascivitatea lui Ahmed nu-l împiedecă să fie la orele cînd e treaz bine foarte vioi. Cînd vrea să prindă ghemul de ață pe care eu sau Ioana îl trecem în toate chipurile pe dinaintea botului, face toate săriturile, utilizează toate șireteniile. Și ochii lui minunați, mari, profunzi, bine deschiși, cu scînteii în ei! Cu ce curiozitate ne privesc uneori, urmăresc toată ocupația noastră, și dacă mîncăm, cu toate că pînă acum nu-i dăm decît lapte, parcă cere de pomană.

Nu sînt un om fericit, am spus. Din orice întîmplare, din orice lectură, găsesc prilejul să scot o interpretare funebră. Nici o bucurie nu rămîne nealterată de gîndul destrămării fatale. Pe toți cei care reușesc să-și găsească un adevăr de viață la mijloc, fără mari oscilații, îi învinuiesc de lipsă de sensibilitate. Entuziasmele mele se darmă imediat, n-am perseverență în nici o hotărîre, și, orice plan aș alcătui, am netă prezența timpului care se scurge fără pic de răgaz, și deci e ridicol să-l întrebuițez, oricît de important ar fi scopul. Astfel, nu fac nimic, din frica de a-mi pierde timpul făcînd ceva nu destul de însemnat ca să fie plătit cu zile de viață. Am impresia că lingă mine se găsește un ceasornic mare cu nisip, aranjat exact pentru șaptezeci de ani, vîrsta la care se poate ajunge. E pus în funcțiune din clipa nașterii mele, și de atunci curge neîncetat. Privesc cum se apropie de jumătate, și nu mai pot face nimic tot privind la el. Asta nu împiedecă să invidiez chiar nisipul

care mai rămîne de curs și să am panică că totul se poate termina imediat. Și alteori am impresia că chestiunea aceasta mi-e absolut indiferentă, și dacă n-aș produce turburare și n-aș fi învinovățit de romanesc, m-aș arunca imediat în mare. Aș băga de seamă să fac gestul cel mai simplu, ca să nu par lipsit de simplitate în gesturile mari. Cu toate că alte instincte din mine pretind să-mi fie indiferent ce-ar cugeta lumea, să iau o barcă la miezul nopții, să merg pînă departe pe valuri și să nu mă arunc decît după ce mă voi impregna cît mai mult de apă și de cer. (Aș lua cu mine și patefonul? Ce placă mi-aș alege pentru ultima ascultare?) Cu ocazia morții, aș găsi un prilej de extaz.

Idea morții a devenit la mine un tic. Apare cu ocazia întimplărilor celor mai diferite, și astfel o amestec printre chestiunile neînsemnate și-i micșorez gravitatea. Unii surid cînd eu pornesc mereu aceleași obsesii, ca și cum aș da din cap tot timpul sau aș strimba din ochi și din nas. Am impresia că nu mă interesează nimic altceva. Nici nu sînt capabil să variez tema, ci doar clamez același fior care mă străbate, ca și cum mi-aș fi pus mina în foc, și țip, indiferent de cuvintele ce aleg. A da explicații mi se pare o impietate și o cădere în banal. O emoție n-are importanță decît fiind susținută de întreg temperamentul.

Într-o zi, pe timpul despărțirii noastre, eram mai nenorocit ca de obicei, și tocmai atunci a venit în vizită celălalt. M-a găsit, înainte de a-mi fi putut lua un aspect mai calm, pe care el l-ar fi acceptat imediat, căci nu era un om pătrunzător în sufletul vecinului, sau instinctul de conservare îl împia să escamoteze realitatea pe cît posibil și să nu-și turbure sănătatea sufletească. M-a întrebat, îngrijat: „Dar ce-i cu tine?” și am răspuns cu toată disperarea: „Sînt un temperament așa de nenorocit, încît mă gîndesc cu toată seriozitatea să mă sinucid!”

Vocea mea a sunat așa de sincer, încît l-am impresionat. I-am făcut mărturisirea, cu toate că știam bine că nu către el se potrivește să meargă mărturisirile. Dar fusesem descoperit pe neașteptate, și sînt clipe cînd ceri consolare din partea oricui, și-ți sînt binefăcătoare cuvintele cele mai neînsemnate. Oricît de caraghios ar fi, cuvintele convenționale pe care ți le spun străinii cînd îți moare cineva drag sînt binecuvîntate, și nu este numai o farsă faptul de a primi în

salon pe toți musafirii. M-am spovedit poate și pentru că speram ca prin plingerea mea să împiedic legătura dintre ei sau să distrug tot ce se întâmplase pînă acum. Dar nu era acesta esențialul. Ioana avusese dreptate: suferința din pricina ei a fost un motiv numai, explicația se găsește în caracterul meu nenorocit. Întotdeauna i-am vorbit Ioanei despre moarte. Nu acesta este un subiect pentru doi îndrăgostiți, oricît aș fi reușit să o înfiorez pe Ioana și s-o conving că e singura preocupare care are vreo importanță.

La strigătul meu, celălalt s-a crezut obligat să mă reconforteze. A găsit la dispoziție o mulțime de teorii, ca de obicei. Mi-aduc aminte de argumentul care plana: „Dar nu te gîndești ce ridicol este? Așa ceva nu fac decît croitoresele!“

Într-adevăr, vorba lui mi-a făcut bine, dar nu pentru motivele pe care le credea. Am reflectat cu satisfacție: „Ce imbecil! își închipuie că nu m-aș omori, numai din cauză ca să nu seamăn cu croitoresele! Habar n-are ce se petrece împrejurul lui!“

Cu toate că de fapt ar fi trebuit să-l invidiez, căci demonstra că este fericit. Probabil că suferința aduce o voluptate și un orgoliu, deoarece, oricît aș socoti, aș fi incapabil să schimb ceva cu el.

De la mine s-a dus direct la Ioana (care mi-a spus tot mai tirziu) și a ținut-o în curent. (Din gelozie sau din bravare, o ținea pe Ioana în curent cu tot ce mi se întimpla și i se părea că mi se întimplă, iar Ioana îl iscodea tot timpul, astfel că ea a putut la urmă să-mi spuie: „Am știut tot! Cînd veneai, cînd plecai, ce voiai să lucrezi!“ „Dar ce se petrecea în mine?“ am reflectat. Căci nu spuneam nimic, și, chiar dacă aș fi spus, celălalt n-ar fi înțeles prea clar.)

I-a spus Ioanei:

- Închipuiește-ți, l-am găsit pe Sandu foarte nenorocit.
- Știe tot, sint sigură!
- Nici gînd, așa e firea lui chinuită, dar l-am calmat eu! I-am explicat ce ridicole sint gesturile acestea!

Va să zică, a crezut cu tot dinadinsul că m-a putut liniști astfel!

Ioana a observat, pretinde, toată naivitatea lui. Dar ce a făcut? Ce măsuri a luat? L-a îndepărtat măcar pentru o zi? E natural ca el să-și închipuie astfel de lucruri. N-am nici

o îndoială că acum, după ce Ioana l-a părăsit, este aproape consolată. Va fi găsit la dispoziție o teorie binefăcătoare. Și la dînsul e mai grav, căci știe precis că a fost părăsit cu scîrbă, deci amorul lui propriu e rănit. Probabil că acum spune cu aceeași inepuizare, altcuiva, istorii cu strigoi, evenimente amuzante din cine știe care secol, sau cu jovialitate reface isprăvile lui de copil inventiv în obrăznicii. Să mă chinui atît pentru un motiv la care celălalt ar fi putut renunța cu atîta ușurință!

Ca să-mi bat joc de Ahmed, l-am pus tocmai pe dulap. A mieunat puțin, s-a învîrtit de cîteva ori pînă la capetele dulapului, și apoi, luîndu-și inima în dinți, s-a lungit pe una din părțile verticale, cu ghearele bine pregătite la cele două labe de dinainte, și dintr-un salt a fost pe covor. Ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat, a început să alerge și apoi a venit în brațele mele, ale criminalului, care, după ce-l pusese pe dulap, îl chema la dezmiertat.

— Îmi place Ahmed, spune Ioana, pentru că este curajos!

Mă urmărește în preocupările mele funebre. Cînd am un gînd prea intim, rezultat direct al firii mele, și deci fără nici o putință de a se generaliza și mă tem că n-o să fiu înțeles, Ioana mă încurajează: „Nu-mi sînt străine aceste preocupări! Știi bine că nu sînt nici eu fericită!“ Prin vorba ultimă nu înțelege numai necazurile pricinuite de dragoste, ci se gîndește și la firea ei însetată de o mie de planuri, care nu au realitate.

Cînd am găsit-o la început, Ioana nu semăna deloc cu o fată de vîrsta ei. Îi plăceau singurătățile, nu se pricepea să flirteze, rareori și pentru scurtă durată o interesa o rochie nouă. Fusese eleva cea mai inteligentă pe care o avusese vreodată școala ei, dar numai la anumite obiecte preferate, și de altminteri și acolo cu luminișuri și cu umbre, cu intuiții admirabile și cu incapacitate de a pricepe unele lucruri simple, încăpățînată față de orice constrîngere și surprinzător de neatență. Avea mai presus de orice patima cetitului, și nici un autor nu o speria, oricît de dificil ar fi fost. Cum nu avea pe nimeni să o învețe, prima educație literară trebuise să și-o facă singură. A cunoscut, de vorbă numai cu ea însăși,

toate exasperările, melancoliile. Mila nu era ceva esențial la ea, apărea numai uneori intensă, dar pentru scurt timp. Nu suporta pe oamenii proști și-i pedepsea cu cine știe ce ironie atita timp cât era obligată să-i suporte. Această viață închisă și-a trăit-o cu deplină sinceritate, fără nici o poză, fără să-și prețuiască cumva propriul ei temperament. Atunci când m-a găsit pe mine, transformarea nu i-a fost prea mare, n-a făcut decit să-și examineze mai clar caracterul și să extragă, sub influența mea, orgoliu. Firea ei mereu neliniștită nu o dusesse la constante preocupări funebre, ca pe mine. Nu întorcea în toate chipurile ideea morții și a zădărniceii fiecărui gest, dar imediat ce i-am sugerat o mie de catastrofe, s-a simțit ca în elementul ei. Deseori i-am explicat o mulțime de vibrații cu ocazia unui mort, fie că nu puteam scăpa de aceste obsesii și le spuneam oricui avea răbdarea să mă asculte, fie că aveam perversitatea să-i transmit panica mea, după cum un vițios încearcă să transmită vițitul lui celui mai bun prieten. Ioana se revolta uneori, dar nu mai putea să se dezobicinuiască. O fi acesta unul din motivele care au ținut-o fidelă, cel puțin sufletește, în tot timpul despărțirii?

Probabil că vina mea mare este că i-am explicat, sau că am grăbit să-și explice, că nu e fericită. Dar chiar dacă o viață mediocră de provincie ar fi împiedecat-o să-și vadă nefericirea, mulțumită n-ar fi fost niciodată, și deci nu sînt cu totul nimerite reproșurile pe care mi le face.

— Mi-ai distrus viața cu gîndurile tale negre: nu se vorbește unei iubite despre moarte.

— Îmi sînt cele mai esențiale preocupări, nu se putea să ți le tac.

— Ce deznădejde că n-am putut să influențez cu nimic temperamentul tău! Ai rămas exact acel pe care l-am cunoscut din prima zi. Singura diferență este că pe atunci cu un zîmbet mai îndepărtai vorbele tragice, lăsînd să se înțeleagă că poate glumești: ți-era frică de ridicol, ca de obicei, discutînd astfel de chestiuni cu o fetiță pe care o considerai complect neînsemnată. Tot pe atunci te apropiai de mine cu intenția de a fi a ta, și nu s-a petrecut nimic în tine lipsit de luciditate. Ai exploatat puțin gîndurile tale despre moarte, unde colecționaseși atitea cazuri, pentru ca să mă

zăpăcești pe mine. Pe o femeie o zăpăcește totdeauna cineva pe care îl simte trist, își face iluzia că l-ar putea vindeca.

— N-a fost o idee utilizată atunci pentru a te cuceri. Te-ai convins după atîția ani petrecuți împreună că aceasta este preocuparea mea constantă.

— Ce-are a face! În clipa aceea ai exploatat-o! (Este exact, dar toată lumea face la fel. Scriitorii cei mai disperați, din moment ce-au descris disperarea, nu înseamnă că și-au exploatat-o?)

— Un om este mai complex decît îți închipui. Pot subzista în același timp mai multe instincte, unele contrare chiar.

— Contradicțiile temperamentului lui André Gide... Cînd te gîndești că Gide a scris atîtea cărți numai ca să-și scuze vîtiul. Subtilități se găsesc cu ușurință de un om inteligent, dar reiese o impresie de comod care îmi repugnă.

— Este, dragă Ioana, ceea ce susțin eu despre celălalt.

— Nu putem începe o discuție generală fără să nu aduci aminte de ceea ce a fost.

— N-aveam impresia că discutăm o chestiune generală. Reflecția ta semăna cu un reproș.

— Am spus că este oribil să vorbești iubitei despre moarte.

— Sînt convins că ai avea astfel de gînduri și fără sugerările mele. Mi-am spus de atîtea ori că nu ești fericită din pricina firii tale.

— Trebuia să încerci tu să mă faci fericită!

Desigur că mă consolez prea repede spunîndu-mi că Ioana ar fi fost nefericită chiar dacă nu m-ar fi cunoscut, că e fatalitatea ei să fie astfel. Eu aș trebui să încerc să o schimb, să lupt împotriva fatalității ei. Cum mă iubește, un ajutor imens am la dispoziție. Niciodată nu simte nevoie de singurătate de cînd mă cunoaște. Dar sînt incapabil să iau astfel de inițiative, nu mă pricep ce să fac. Sînt prea egoist ca să-mi sacrific întreaga mea personalitate, și apoi, aș trebui să joc mereu un rol care nu-mi aparține, să mint, să fac inepuizabil pe mulțumitul, să susțin ceea ce mi-e cu totul străin. Și atunci, presupunînd că aș izbuti, poate că Ioana s-ar detașa de mine, sau nu i-aș mai fi, ca acum, necesar pentru fiecare clipă.

Să nu încercăm nici o transformare zadarnică, să lăsăm totul în voia soartei, fără împotriviri.

Este foarte mândră. Poate că acesta este motivul principal al neînțelegerilor. Ca să mă răzbun, o numesc uneori vanitoasă. Mândria la o femeie este un merit mare și face impresia că e de origine aristocratică. Sint insuportabile femeile ascultătoare față de bărbați, aprobându-i orice ar spune, admirându-i din principiu și fiind totdeauna de aceeași părere cu ei. În practică, însă, cele mândre te obligă la o veșnică băgare de seamă ca să nu le ofensezi, și deseori Ioana susține ceva forțat, ceea ce inteligența ei ar putea vedea cu ușurință că nu-i adevărat numai ca să nu se simtă umilită. Dacă citesc o carte mai mult decît trebuie, fără s-o bag de seamă, sau întirzii, sau îmi fac un plan inofensiv numai pentru mine, e supărată. Îi găsesc pretenția prea mare. Începe o discuție umilitoare, căci e mai presus de puterile mândriei ei ca să tacă, și astfel, la sfîrșit, mândria se transformă într-un sentiment exact contrar, în umilință.

La Ioana sentimentele contrare se urmează foarte obișnuit. Persoană făcută numai din contraste, totdeauna bine colorate. La un loc egoism meschin și apoi generozitatea cea mai neprevăzătoare. Mândria i se poate numi pe rînd dragoste excesivă sau despotism, și mă face să am gînduri dornice de eliberare, dar sint incapabil de a pleca.

Uneori îl luăm pe Ahmed pe plajă, căci nu ne îndurăm să-l lăsăm singur în cameră. Dar marea și nisipul îl sperie. Se instalează cit mai lipit de noi, pe vreo haină de a noastră, și o bucată privește curios împrejurul lui. La urmă, însă, închide ochii și doarme după obicei. Într-o zi, ca să ne batem joc de el, l-am dus pînă unde ajungea apa, și prima dată cînd i s-au muiat picioarele a luat-o la fugă înapoi la culcuș. Apoi l-am dus tot mai aproape de mare, în fiecare zi apa îl cuprindea mai mult. Ioana pretinde că acum poate să înoate, iar eu, din dragoste pentru el, sint gata să o cred. Noroc că ne-a văzut Viky și ne-a adus la realitate.

— Nu vă e rușine să chinuiți animalul! Și pretindeți că-l iubiți!

În momentul unei discuții aprinse, în care eu, inchizitorial, vreau să aflu noi detalii și întrebuițez toate armele de care sînt în stare, violența, viclenia, sinceritatea și ipocrizia, judecător în fața unui criminal, Ioana îmi aruncă: „În definitiv, nu e singura greșeală a trecutului meu!”

Un timp mi s-au oprit gîndurile de prea multă învălmășeală. A spus adevărat? Sau a fost o pedeapsă? Sau o simplă aluzie la unele greșeli de alt ordin, care prin comparație n-au nici o importanță? Căci, dacă mi-ar mărturisi că a furat, a mințit, a cauzat moartea cuiva sau plănuiește lucruri grozave, aş primi vestea cu imensă ușurință. Nu poți să fii niciodată sigur de Ioana. Cînd ai început să te deprinzi cu un adevăr, oricît de trist, descoperi că misterul a rămas tot așa de mare. O frază cu dublu înțeles îți strică tot ceea ce clădiseși mai sigur. Chiar și aspectul greșelii ei, pe care o cunoșteam bine, e mereu altul, căci cîte o vorbă neașteptată aduce noi neliniști și mă convinge că aventura lor nu se potrivește cu ce îmi inchipuisem. Detaliile pe care le aflu la întimplare n-au valoarea lor relativă prin comparație unele față de celelalte, ci fiecare colorează pentru un timp trecutul, după cum mi se aduce la cunoștință. Dar ceea ce îmi spune acum Ioana amplifică încă imens cadrul neliniștilor. Alături de ce se întîmplase apare acum posibilitatea unor noi aventuri. Din sinceritatea mărturisirii ei prime nu pot scoate o concluzie optimistă, căci pot subzista la un loc o sinceritate și o minciună. Insistase la început numai pe o aventură, deoarece i se păruse cea mai teribilă: se întîmplase cu prietenul nostru, și credea că vina față de mine e, mai ales, în ocazia aceasta, foarte mare. Și acum, cînd greșeala e familiară, apar și celelalte, cu dreptul lor de a fi spuse. Are poate și scuza că voise să se vindece de mine și nu mai păstrase nimic bun în ea, după cum un om care a furat ucide numai ca să nu mai aibă îndoielile unei refaceri posibile, care nu se mai poate îndeplini, oricîte sacrificii ar încerca mai tîrziu. Cu atît mai bine! Acum orice întrebări noi sînt de prisos, căci nu mai este nimic de limitat. A avut cîți amanți i-au stat la dispoziție, și nu conține amorul o practică, fără să fi încercat să profite de ea. Trebuie deci sacrificat tot trecutul și să pornim viața de la capăt, de cînd ne-am reîntîlnit, ca și cum aş fi început dragostea cu o văduvă sau cu o fată cu

trecutul dubios fiindcă și-a pierdut viața fără să întâlnească pe cel ce merita iubit. Va trebui să renunț totodată și la tot ce a fost între noi prima oară. E dureros să arunci ani din viață și e imposibil.

Timpurile cele mai grele le păstrezi, căci ți-au aparținut numai ție și ți-au dăruit o experiență de care ești mândru, iar eu trebuie să uit un timp când Ioana, fecioara, se emoționa, roșindu-și minunat obrazul de obicei palid, sau atâtea ore de comun acord între noi, când, tineri de tot, făceam la tot pasul descoperiri. (A face descoperiri în viață nu este decât un privilegiu care nu durează decât pînă ajungi la saturație.) Să fie murdar totul, ca un mijloc de simplificare. Orice gînd, cît de rău, îți devine acceptabil dacă nu-l știi decât în bloc și nu poți afla amănunte.

Ce susțin este o pregătire ca să pot suporta și noul adevăr? Căci în loc să mă întristez că toată povestea cu Ioana, dîndu-se unui om din ciudă împotriva mea, s-a schimbat în a prefăce pe Ioana în cocotă, găsesc argumente de consolare. Numai dacă aceste argumente nu demonstrează o crispă în plus, cînd numai din exasperare susții ceva invers decât ceea ce te interesează.

Dar este adevărat ce a spus Ioana? Căci de la chipul ei chinuit, cu ochii în vag, nu pot desprinde nimic și nici nu mă pricep cum să-i pun noi întrebări, din lașitate sau din teama de a fi prea umilit. Ce monstruoasă este Ioana aruncînd o astfel de vorbă turbure! Poate a spus-o numai din instinctul de a se răzbuna, pentru pedeapsile pe care i le dau zilnic prin întrebări intime. N-a mai avut timpul să facă socoteala că totul pornește la mine nu din răutate gratuită, ci de la un chin pricinuit de ea, și se răzbună imediat, chiar dacă mai tîrziu va regreta. Dar vorba ei este cu dublu înțeles, și cînd vrei să te răzbuni spui clar ceea ce trebuie să doară. Ioana e prea spontană pentru a cugeta o pedeapsă subtilă, cea care supără mai precis, cu toate că nu e sonoră, și de altfel nu are izbucnirea decât în mijlocul unei discuții înfierbîntate, cînd n-ai răgaz să mai combini ceva.

După o zi am cerut Ioanei să mă lămurească, dar ea a negat că ar fi vrut să spuie ceva deosebit. Poate că așa fi crezut-o, însă la fiecare nouă întrebare găsea o altă explicație, și astfel îmi întreținea bănuielile. A înșirat pe rînd: „nu știu ce am vrut să spun, nu mai țin minte“, „am vrut să mă

răzbun pe tine“, „mă gîndeam la ceva fără importanță“, și dacă aș fi acceptat unul dintre aceste motive, toate la un loc contrazicîndu-se, adăugau neliniști. Se poate să scot o consolare, fiindcă ea însăși nu mai ține minte ce voise să spună; sau se poate că ea întîrzie de a mă liniști spunîndu-mi adevărul neînsemnat dintr-un instinct al ei, deseori verificat, de a se opune oricărei voințe străine ce o obligă la ceva. Dar, mai ales, concluzia la care ar ajunge orice judecată normală este: și-a dat seama de ce dezastre produc în noi mărturisirile, și după ce într-un moment de iritare scăpase o aluzie, acum încearcă să o nege. Și neagă stîngaci, contrazicîndu-se, ca atunci cînd susții o minciună.

Asistasem la fizionomia ei cînd spusese vorba chinuitoare, știam că totul era mai mult decît o simplă întimplare. Sînt secrete pe care nu le poți niciodată afla cu certitudine, și fiecare om este un sfînx (oricît ar avea mania confidențelor) atunci cînd te interesezi de el. Ioana mea este o ființă complexă, deci cu atît mai greu de descifrat. De ce mă tot întreb, din moment ce se stringe lingă mine, și mă ascultă, și mă privește, și ametește cînd o dezmierd?... Ioana frumoasă și deșteaptă, cea mai frumoasă și deșteaptă din toate fetele pe care le-am întîlnit vreodată. Ioana mea!

Ioana complexă? Repede spus.

În orice caz, nu din exemplul de odinioară se poate scoate această concluzie. În oricine găsești un amănunt turbure. Nu poți face din el o virtute în plus.

Marea se întinde cenușie, iar soarele, acum spre seară, s-a acoperit de nouri care devin mereu mai întunecați, cu toate că vîntul bate fără putere. Și eu, singur pe plajă, mă gîndesc care ar fi mijlocul să scap de Ioana. Să profit de clipa aceasta cînd sînt calm și nimeni nu mă poate întrepru. (Ioana și Viky s-au dus în vizită la *madame* Pitpalac, deci pentru două ore n-am nici o neliniște că i s-ar fi întimplat ceva rău.) Să-mi fac exact socotelile. Oricine ar reflecta: „Nu trebuia să te mai întorci la ea. Acum e prea tîrziu, ai răspunderi; înseamnă că ai acceptat totul“. Invidiez temperamentul acela ce pot lua hotărîri precise, dar bănuiesc că spun așa de decis mai mult pentru că nu e vorba de cazul lor personal, și deci nu pot să înțeleagă mare lucru. M-am chinuit atroce trei ani, și nu vedeam în mine nici o amelio-

rare. N-am încercat nici o schimbare. Iar în clipa revederii n-am avut decât un scop: s-o recapăt. Îmi făceam iluzia că despărțind-o de celălalt, în același timp distrugeam și tot ce fusese între ei. Sau poate mă hotărisem să accept orice, căci starea mea tulbure fusese și mai chinuitoare. Dragoste pentru Ioana, spaimă de singurătatea în care trăisem, amorul propriu ce pretindea să aibă din nou ceea ce pierduse, gelozia cătind o răzbunare împotriva celui alt, toate la un loc — și e imposibil de a face o discernare pentru a vedea partea fiecăruia dintre aceste instincte. În timpul reîntilnirii eram halucinat. Disperarea cea mai cumplită, când nici nu te mai vaieți, iar unui străin i-aș fi făcut impresia de cîrpă răspunzînd la vreo întrebare naiv, dispărînd și apărînd fără nici un sens. Deci prea lipsit de voință ca să nu mă întorc la Ioana de îndată ce s-a ivit ocazia. Ce-ar fi trebuit să fac după părerea orîcărui om normal? Aceeași lipsă de voință face acum să se continue chinul, fără să iau nici o inițiativă. Aș putea să nu mai fac nici o aluzie la trecut. Decît să trec în minte pentru a mia oară aceleași detalii oribile, mai bine să învăț să înot, să plec cu Viky și cu Hacik în largul mării. Ar intra apa și aerul sărat în mine, aș obosi și n-aș mai avea timpul de gînduri rele. Să mă ocup cu ceva important, așa cum voiau toate ambițiile mele de adolescent, și să am răbdare să duc munca pînă la capăt! Sau să plec, indiferent ce s-o întimpla în urmă, în lume. Sint incapabil să iau vreo decizie și să mă dezmoțesc din starea mea. Știu bine că nu se va schimba nimic din viața noastră tristă fără o hotărîre drastică. Și cel mai bine pentru amîndoi ar fi să mă duc (căci fiind împreună am avea totdeauna tentația de a ne iscodi). Care ar fi mijlocul? Să profit de o oră cînd Ioana și Viky dorm, să-mi fac geamantanul? Ce oribil ar părea faptul că în fuga mea n-am uitat să-mi iau geamantanul! (Aud reflecția Ioanei: „Și eu, care îmi închipuisem că te-ai aruncat în mare!”)

Totuși, am în valiză lucruri absolut necesare. Dar cum să las plăcile de patefon? Tovarășile mele de deznădejde în orele cele mai intime. A fost o impietate că le-am folosit mai tîrziu, numai ca să o bucur pe Ioana (deci vecinica mea veleitate de pedagog), cu toate că Ioana, pe vremea cînd ele mă consolau, mă înșela. Avînd în ele căldura, inteligența, palpitatea ființelor veritabile... să le las ar fi o

ingraturitudine, un semn de neseriozitate a afecției ce pretindeam că o am pentru ele. Dar ce dezastru pentru Ioana cînd va observa că le-am luat! Și ce mîngiere cînd va vedea că i-am lăsat ceaveam mai drag! E în stare însă, într-un moment de mînie (o cunosc de atita vreme și sînt incapabil să-mi inchipui evoluția sentimentelor ei aflînd fuga mea) să le strice. Sau, simbolic și sarcastic pentru mine, să le dea drumul în mare. Dacă va crede că am plecat pentru altă femeie, va spune: „Le-am dat sirenelor să facă ele muzică!“

Ar trebui să plec fără să am o explicație clară cu Ioana? Aș denota o lașitate de care mi-ar fi rușine toată viața. Și apoi trebuie să pun și pe Viky în curent să păzească pe Ioana, altfel ea ar putea să-și facă ceva rău, marea îi stă oricînd la îndămină. Ce să-i spun lui Viky? Îmi repugnă să-i fac mărturisiri. Nu știu cît cunoaște viața noastră, fie că a fost prea discretă, fie că n-a interesat-o nimic și nici nu poate pricepe marile tragedii. Să încep să-i vorbesc despre ce i-am tăcut atita vreme? Și ce va pricepe dacă are alt temperament? O să puie aceeași întrebare: „Dar de ce pleci?“ Și n-aș putea da nici un răspuns clar. Orice promisiune mi-ar da, nu pot conta că și-o va ține cu toată seriozitatea. Tot mai bine cu Ioana să mă înțeleg. Voi minți-o că este o despărțire de scurtă durată (Ioana poate fi mințită în dragoste?), și dacă voi vedea că nu mă pot vindeca singur, cu toate că de data aceasta voi fi sigur că Ioana mă așteaptă fidelă, iar celălalt a dispărut definitiv din viața ei (prea îi e scirbă de el), mă voi întoarce din nou. De-abia atunci va trebui să suport toate consecințele, căci, afară de moarte, nu va exista nici o putință de salvare. Toată greutatea este să nu-mi fie milă ca de obicei.

Orice discuție îi produce atita rău Ioanei, îi slăbește fața, i se turbură ochii, încît trebuie să renunț și să-i dau toată dreptatea, ca s-o liniștesc. De altminteri, cînd vorbește, are totdeauna dreptate. Și eu, ca și toată familia ei, sînt sugestionat de forța cu care își susține părerile. Numai rămas singur pot să descopăr că pentru fiecare părere aveam la dispoziție o replică foarte bună. Într-un singur caz nu poate să mă atingă puterea ei: cînd o văd în mînte în brațele celuiilalt. Atunci am numai ură. Nici o pedeapsă nu mi se pare prea mică pentru ea. Aș suporta ca să fie flagelată ca în timpurile vechi, aș inventa eu însumi cele mai subtile

mijloace de tortură. Aceasta e singura mea posibilitate de a avea curajul să plec. Să-i anunț plecarea, gîndindu-mă numai la păcatul ei. La una din multele forme pe care le ia păcatul în mintea mea bolnavă de gelozie... și atunci mi-ar fi absolut indiferente și argumentele, și suferințele Ioanei. Orice s-ar întîmpla, eu nu i-aș vedea decît corpul — de care m-am bucurat atît în toate umbrele și palpitările lui — în apropierea altuia...

Am simțit deodată, fără să fi auzit nimic înainte, două brațe calde ce se încolăcesc împrejurul gîtului. S-a întors Ioana! Cu mult înainte de a mă fi așteptat! A făcut ce-a putut ca să scape mai iute de vizită și a venit! I-a fost dor de mine! Poate că se gîndea, deoarece mă văzuse îngindurat: „Ce chinuit este sărmanul din pricina mea! Și singur pe lume! Trebuie cu orice chip să mă transform și să mă fac bună, ca să nu-l mai irit!“

N-are nici o bănuială de ce unelteam. Crede, dimpotrivă, că făceam și eu combinații de împăcare. Ce groaznice combinații! Dar nu mă mai gîndesc, căci căldura corpului ei m-a calmat deodată. Iar gîndurile rele au devenit ceva neverosimil, un vis rău fără nici o legătură cu realitatea. Credeam că logica mea precisă nu avansase nimic nesuștinut, și acum mi se pare că am fost în voia fantomelor, aduse o dată cu noaptea, care în sfîrșit a pus stăpînire deplină pe întreaga lume.

Cîteodată abia îl ating pe Ahmed de frică să nu-i fac rău, și alteori îl apuc de ceafă, strîngînd cu putere, și-l arunc de la distanță pe așternut.

Cînd Ioana este prea rea cu mine și n-o mai pot opri, și cînd vreau ca starea de armonie să revie cit mai repede, utilizez un mijloc perfect întotdeauna: mă prefac că subit nu mi-e bine, exagerez nervii încordați cu ocazia discuției sau simulez o durere la inimă. Ioana are panică să nu fiu bolnav, și oricît ar fi de minioasă, se transformă instantaneu și nu știe cum să mă îngrijească. N-am fost niciodată bolnav mult timp, de cînd o cunosc, ca să știu toate sacrificiile pe care le poate face, cit îi permite să reziste oboseala sau dacă temperamentul inegal n-ar face-o să-și piardă răbdarea. Nici nu știu dacă în clipa aceea ar putea să su-

porte capriciile mele de om bolnav. Dar totdeauna cind mă prefac că mi-e rău citeva minute, izbutesc să o impac. Mi-e rușine de farsa jucată, dar numai așa pot s-o liniștesc. Cu toate că nu are nici o bănuială, totuși, poate și din pricina acestor scene turburi, Ioana păstrează atita neîncredere în mine.

Cocuța, iubita mea de adolescent, n-avea sinceritatea Ioanei de a-și arăta toate gusturile. Nu trebuie tras nici o concluzie din faptul că la urmă și-a aranjat viața și nu s-a mai întors. Totul s-a petrecut după ce s-a convins bine că eu voiam să mă sustrag, că-i mai bine pentru amîndoi să se mărite. Ori de cite ori i-aș fi dat ceva, cît de neînsemnat, sau aș fi anunțat-o ceea ce credeam să-i producă bucurie, invariabil i se lumina fața și-și exprima gratitudinea. Numai întîmplător aflam mai tirziu că vestea sau darul meu nu o interesau. Nu puteam să nu admir caracterul acesta minunat, necesar pentru ca relațiile dintre doi oameni să rămînă bune.

Dar mă inspăimîntam de acea mască constantă care ascundea perfect, oricît de atent aș fi fost, secrete de multe ori importante. Spontaneitatea Ioanei în a-și exprima bucuriile și tristețile e pricina tuturor neînțelegerilor. Cocuța nu mă supăra niciodată. Ce să prefer?

Ahmed își face deseori căpătîi din vreo carte. Acum doarme tolănit pe patefon, cu capul rezemat de *Albertine disparue*!

Ioana este foarte debilă. Trebuie să-i port mereu de grijă, și cea mai mică oboseală i se vede pe față. La sfîrșitul unei discuții i se trage fața, se fac umbre pe la ochi, parcă n-ar mai fi fata frumoasă cum e atunci cînd e odihnită și voioasă. Nervii întinși o fac să adoarmă oriunde s-ar găsi (cu ce voluptate se învește cu vreo haină de a mea!), și are nevoie de somn lung. Oricît o forțez să mănînce — atît pe cît izbutesc, căci Ioana nu suportă constrîngerea — rămîne slabă, străvezie, delicată și, deși înaltă, cu corpul de copil. Mereu mă preocupă debilitatea ei, dar nu pot să renunț să-i vorbesc de trecut și nu mă opresc decît prea tirziu, dar mereu o implor să se învească bine cînd seara e prea ră-

coroasă, să mănince, să ia doctorii. Și acum, când îi vorbesc de moarte, totuși îi pui o haină să nu-i fie frig. Teama să nu facă vreo imprudență subzista chiar în timpul despărțirii, cu toate că în același timp doream să i se întâmple toate nenorocirile, ca să fiu răzbunat.

În astă seară, la Caverna, o femeie vopsită și cu pretenții de a fi la modă mi-a făcut semn să o urmez. M-am dus după ea, cu toate că mi-era scribă de scările strimbe pe care am urmat-o, de încăperea murdară, unde nu voiam să mă uit la nimic mai precis, de frică să nu văd gingăni, și mai ales să nu văd trupul dizgrațios și impudic oferindu-se. De ce am intrat? Din perversitatea de a o înșela pe Ioana și de a mă simți, astfel, mai liber? N-aș fi avut curajul să-i spun ce am făcut. Vedeam că ea, așa de bănuitoare și gelosă, nu presupune nimic. (Nu sînt un om calm și greu de ghicit.) Și atunci: cite nu poate să facă sau să fi făcut Ioana fără ca eu să fi știut ceva! Chiar dacă uneori apare atît de sinceră...

De ce scriu această carte? De ce mă căznesc să refac atmosfera? Din manie de autor, care profită de experiențele lui intime ca să le dea în vileag și să aștepte laude? Din nostalgie după vremuri care se duc? Dar mai ales e un țipăt către oameni ca să mă consoleze și să mă vindece. Să-mi deslușească ce s-a întîmplat cu mine și de partea cui e greșeala. Cu toate că orice sentință ar da ei, nu m-ar mulțumi. Aș găsi-o prea simplă pentru crisparea din mine. Poate însă că numai ceva simplu, spus cu toată tăria și convingerea, semănînd cu o poruncă, m-ar putea calma. Aud interpretarea: doi îndrăgostiți nenorociți din cauză că femeia a avut un păcat. Aceasta e tot? Și neînțelegerile noastre de mai înainte, pe alte motive? Sau și acum, atîtea alte motive care ne cauzează neînțelegerile... Sau atîtea sentimente contrarii, imposibil să le analizezi, dar întregind pe un om. Aud ironia omului sănătos, protestînd că lipsește o explicație limpede: „Ăștia se chinuie și nici măcar nu știu de ce. Ce stupid!“ Aș vrea mai bine să se spună: „Doi oameni care nu pot trăi nici despărțiți, nici împreună“.

Am aflat noutăți despre Ahmed: că el poate nu e venit dintr-o mamă pisică, așa cum se întîmplă cu rasa lui. Doamna

Axente l-a găsit la malul mării. Poate că ieșise chiar atunci din spuma valurilor, și, dacă ar fi avut alt sex, ar fi fost drept să i se spună Afrodita. Dar l-au botezat Ahmed, și nu este cu totul nepotrivit numele în această țară orientală.

Marea calmă, cenușie, cu margini albe. De pe dealul unde stăm, parcă n-are nici un val. Cîteva pete negre, altele roșii. Ioana îmi spune dintr-o dată, dar simțim în preajma noastră toate neînțelegerile trecute. „Știi, Sandu, că nu este nimic adevărat din trecutul meu. Am imaginat o poveste ca să te fac să mă iubești!”

Cum aș putea transcrie starea mea ascultînd aceste vorbe? Dacă ar fi o imensă bucurie, m-aș lămuri ce se petrece în mine. Ce dezastruos ar fi să învie morții, căci am primi revenirea lor cu aceeași indiferență ca eu acum. Un mort pentru care te-ai tînguit timp îndelungat, i-ai fost fidel la mormint, l-ai îngrijit, ai dat slujbe la biserică. Și bucuria revederii, chiar dacă minunea ar fi unică, nu s-ar suprapune supărării de mai înainte. N-ar profita decît vanitatea de a se fi întîmplat așa ceva lîngă tine, după cum te-ar amuza să-ți cadă un bolid în curte, numai să nu fie periculos. După cîteva zile, inviatul ar reîntra normal în obiceiuri, după ce aranjezi cîteva complicații. Ești obligat însă să joci o comedie întregă, să chiui, să bați din palme, să alergi, să țopăi, ca să minți și să te minți că ești transfigurat. Acum, lîngă Ioana, cum n-am chef pentru astfel de scene, iau o înfățișare obosită, ca și cum bucuria îmi vine prea tîrziu ca să mă mai poată dezmorți.

Nici nu știu dacă e adevărat, și aș părea naiv și ridicol primind dintr-o dată noutatea. Trebuie să-mi aduc aminte încet de o mie de întîmplări, ca să văd dacă din toate se poate trage și concluzia că Ioana a rămas curată. O revăd doar pentru o clipă: plîngînd disperată la reproșurile mele. Deci nu se poate să nu fie adevărat păcatul ei. Nu pot s-o contrazic, să-i pun întrebări, căci ar însemna că am o vagă speranță că nu s-a întîmplat nimic. Mă asemăn prostului, care, nepricepînd bine dacă îi vorbești în serios sau îți bați joc de el, tace așteptînd ca vreo vorbă nouă să-l lămurească. De ce m-ar minți acum Ioana? Deodată, în fața mării liniștite, după o zi relativ calmă, monotonă, fără nici o însemnătate? Poate ca un rezultat al gîndurilor ei ascunse. În vreo

oră de singurătate, o fi reflectat că viața pe care o ducem împreună este imposibilă și, curajoasă, o fi sperat să poată găsi un mijloc de vindecare. Există un singur mijloc: despărțirea. Ceea ce am încercat și am dat greș, dar dacă am fi avut răbdare mai mult timp, în loc de trei ani, zece, sau și mai mult, ne-am fi potolit. Am fi rămas cel mult cu un regret, cu o imensă nostalgie pentru ceea ce nu s-a putut îndeplini, dar fără variație de emoții. Și dacă aș fi avut norocul vreunui nou eveniment (o călătorie la capătul lumii sau o nouă dragoste), m-aș fi consolată mai iute.

Ioana încearcă o nouă stratagemă: se va preface că totul a fost o născocire ca să o iubesc. Minciuna, pentru un temperament sincer, va fi grea și va dura la nesfârșire, va trebui să fie atentă ca să nu bănuiesc nimic. Va atrage după ea alte multe minciuni, căci va trebui să-mi explice tot ceea ce pare turbure, ce-am văzut sau am aflat. Și, mai ales, Ioana va trebui să-și ascundă propriile ei remușcări, să pară tot timpul mulțumită, deci o muncă prodigioasă, asemănătoare cu aceea când un bolnav drag trebuie să moară după o boală lungă, și tu îi zimbești, te arăți vesel, constați zilnic vindecarea și faci planuri pentru mai târziu. Și eu sînt sănătos, adică în stare să întreb, să mă interesez, pe cînd de un bolnav apatic poți dispune mai ușor. Desigur, cînd Ioana a făcut un asemenea plan, a arătat un imens spirit de sacrificiu, un suflet ales, dar și stingăcie, căci și-a închipuit că se poate face ceva în felul acesta. Sau poate că hotărîrea nu-i vine la sfîrșitul reflecțiilor ci dintr-o dată, cum i se întimplă deseori să hotărască în ocazii importante, și cum a decis despărțirea de odinioară. Ea explică: „Există un travaliu în inconștient, și într-o bună zi iese la suprafață, se desemnează brusc că trebuie să-ți faci alte socoteli de viață. Ca un butoi în care a curs apă multă vreme, și la urmă o picătură o face să se verse“. La orișice gînd mai serios, ar fi înțeles că planul e imposibil de aplicat, dacă voința de a se sacrifica nu-i va fi dat iluzia că totuși se poate îndeplini acest plan. Sau poate că vorbește așa numai ca să mă scoată din amorțeala din ziua asta, să mă facă să redevin febril din cauza ei. Căci este exclus să fie adevărat! Dacă ar fi adevărat, ce bucurie! Sau cuvîntul este prea neînsemnat, nu se găsește nici o expresie care mi-ar putea exprima starea sufletească. Pentru o zi, pentru o oră... Mai pe urmă, ne vom găsi exact în starea

de dinainte de despărțire. Eu neputînd pleca, dar plictisit, avid să-mi cîștig libertatea, ea torturată de indiferența mea, pe care o simte oricît aș nega-o. Aș avea desigur mai multă experiență, mi-aș spune în momentul plictiselii: dacă m-ar părăsi sau m-ar înșela, aș suferi imens, deci trebuie să iau toate precauțiile și să nu-mi fac iluzia că mi-aș putea reface viața altfel. Asta nu înseamnă că m-aș plictisi mai puțin. Aș face aceleași imprudențe ca s-o pierd, după cum un bolnav, cu toată dieta strictă la care e obligat, cu orice risc, mănîncă totuși ceva nepermis. Dacă ar fi adevărat că nimic rău nu s-a petrecut cu Ioana, poate ar înceta legătura dintre noi, ce pare a fi pînă la moarte. Sînt un temperament oribil, și numai tristețile mă leagă de oameni, de lucruri. Dacă aș fi mai sănătos, Ioana ar fi mai puțin nenorocită? Ioana mi-a fost fidelă! Ce invenții grozave spune Ioana uneori, ca și cum vorbele n-ar avea nici o valoare, ca și cum ar fi doar povești pe care le transformi în voie.

— Dacă tu ai fi fost credincioasă, aș avea curajul să mă arunc în mare!

Ce romanțios și totuși ce adevărat mi se pare!

După o zi discutăm cu aprindere despre celălalt. Am uitat complet ceea ce încercase să-mi sugereze, cu toate că pentru o clipă avusesem speranța nebună...

Ahmed și-a găsit o nouă joacă: sare după fluturi. Pe perete, în apropierea cuiului unde e atîrnată lampa mică de gaz, se string fluturi mulți, și e o minune să privești formele și culorile lor felurite. Parcă sînt stropi de mare. Și umbrele lor, care traversează tot peretele... Mă amuz să-i cercetez, și citeodată mă instalez pe scaun, drept în fața lor, și încerc să-i prind, să-i examinez de aproape, să-i admir. Fug o clipă cînd îmi observă mîna, dar vin din nou imediat, ca și cum ar fi hipnotizați de flacăra lămpii. Zboară capricios, pierd timpul în aer, fără altă țintă decît frumusețea zborului. Acum Ahmed mi-a luat locul. Este delicios cum urmărește atent, cu ochii sclipitori, pe cite un fluture. Încearcă să-l prindă, uneori schițează o săritură, alteori sare chiar la înălțime, și, dacă prinde vreunul, îi dă drumul, ca să continue jocul. Un pisic între fluturi. Ce imagine poate fi mai armonioasă?

Ce ușurică este Ioana uneori! Preocupări grave, și, deodată, pornită spre cochetării puerile, spre gust de a dansa, de a flirta. Mă dor mult aceste gusturi, destul de importante pentru a nu ne mai înțelege deloc. Oricît de excepțional ar fi construită, nu poate să uite că este femeie. *Madame* Pitpalac i-a spus: „Ce frumoasă ești, Ioana! Păcat numai că pronunți litera *r* franceză”.

I-a fost Ioanei de ajuns această vorbă ca să încerce cu frenezie să se corijeze. Numai timp de o zi sau două, căci Ioana începe cu entuziasm un nou plan, dar nu e în stare să-l continue. Scepticismul meu, cu toate că Ioana i se împotrivește și promite să nu se mai lase influențată, sfarmă pe drumuri ascunse noua ei dorință. În orice caz, astăzi toată discuția, în clipele cele mai funeste, e întreruptă de acel *r*, spus citeodată sau de mai multe ori în șir, cu energie, semnînd de atîtea ori a întrerupere ironică a celor ce spun. Cum își mai aduce aminte de el cînd îi vorbesc lucruri esențiale? Cînd o cert sau închipui speranțe? Nici nu pricep uneori dacă *r* este spus numai ca să-l învețe corect sau să mă întreprupă, să-mi deturneze argumentele perfecte, să mă pedepsească. Constatase poate ce exact mă lovește în chipul acesta.

- Ai fost în stare să pleci pentru totdeauna.
- De ce nu? *r, r, r...*
- Să începi o viață nouă cu altul.
- Desigur! *r, r...*
- Și nu ți-a fost deloc milă de mine?
- Mila n-are ce căuta în dragoste, ți-am mai spus-o.
- Dacă te-aș fi omorît?
- Ești prea laș s-o faci! *r, r...* Dacă aș fi știut că ești în stare s-o faci, nici n-aș fi plecat, nu din frică, ci din satisfacția că mă iubești.
- Nici așa n-aș fi demonstrat mare lucru...
- Măcar atîta! *r, r, r...*
- Eu nu glumesc deloc.
- Nici eu.
- Totuși, te pricepi să ridiculizezi această discuție.
- Ți se pare.
- În orice caz, *r* mă enervează.
- Vreau să-l învăț, și cum sînt tot timpul cu tine, e fatal să-l suportîi îndeosebi.

— Dar și fără r spui numai ușurințe. (Poate tocmai din pricina acestui r, care întrerupe șirul gândurilor, și care colorează toată conversația.) Nu găesc că ai vorbit ceva mai însemnat!

— Orice vorbă este ridicolă dacă insiști asupra ei și o analizezi. R... al meu e emoție transformată în literă. Ascultă ce frumos sună: r... și ce emoționată sint! r... Acompaniază perfect tinguirile tale, o vioară și un fagot.

— Voiam să discut cu tine despre ce vom aranja mai tirziu.

— Iar planuri. Lasă să trăim fără să ne mai gândim la ziua de mine. Sint mereu atitea surprize!

— Nu vreau decit să fii fericită.

— Atunci nu te-aș mai interesa.

— Totuși, ești fericită că sintem acum împreună. N-ai dorit toată viața decit să ne culcăm și să ne sculăm unul lângă altul.

— R...

— Cum vom ajunge la București, ne vom despărți?

— Cum vei crede de cuviință. Eu am renunțat la orice pretenție.

— Ca și cum, cu toată experiența, spiritul de dominație nu ți-ar fi tot atit de excesiv.

— Am avut tot timpul pretenția să mă iubești. Orice femeie ar face la fel.

Ioana deseori dă ca exemplu pe „orice femeie“ dintr-un tic sau din dorința de a fi considerată ca o veritabilă femeie. Pentru tot ce s-a întâmplat se găesc mai ușor scuze.

— R...r...r...

Spune o mulțime de r mai încet, ca și cum n-ar mai vrea să mă supere. Pare o pisică torcînd.

— Vom locui împreună...

— Știi bine că nu se poate.

— Cu toate drepturile legale.

— După cele ce s-au întâmplat?

— Ce-are a face!

— Spui așa ca să mă încerci!

— Îmi bănuiești intențiile mele cele mai bune...

— Tu m-ai învățat așa! r...

— În orice femeie, oricît de superioară, cu gândurile oricît de degajate de morala comună, se găsește o burgheză.

— Nu prin astfel de reflecții poți demonstra intențiile bune.

— Ne vom aranja artistic o cameră. Vom pune în ea covoarele de preț, piano, radio, patefonul cu plăcile, tablourile scumpe... Și un divan imens pentru dragostea noastră.

— R...

— Și toată viața vom citi, vom asculta muzică, vom scrie fără să ne pese de restul lumii. Vom fi o păreche unică, reușind să realizeze cele mai romantice viziuni. Iar când vom fi bătrâni, ne vom retrage într-un colț îndepărtat, ales bine în mijlocul naturii superbe, și alăturați, mereu de acord, vom aștepta moartea. Dar cu solemnitate, așa cum se cade la o astfel de oră.

— R...

— E tot ce găsești să spui... Ironii oribile.

— Nici nu mă gândesc să fiu ironică; am pornit să învăț pe r, l-am spus de o mie de ori, și acum îmi scapă involuntar.

— Ai reușit să-mi destrami orice entuziasm.

— Așa de iute? Ce vei face atunci peste o lună la București? Ce conversație ridicolă! R, r, r, r...

Acest r sună strident, anunță furtunile apropiate. Dar clar nu pot să pricep ce se petrece îndărătul lui. Pe mine m-a exasperat. Am impresia că Ioana mă găsește tot timpul caraghios. Și altădată, când îmi răspunde cu atita seriozitate sau mă combate cu atita îndârjire, spun lucruri mai importante?

— În definitiv, nici nu pot aștepta altceva din partea unei femei ușurele.

O mică tăcere; apoi: r...

— Căci femeie ușoară se numește aceea care a avut doi amanți.

— Mă tentează să-ți arăt exact ce este o femeie ușoară.

— Acum mi-ar fi egal!

— R, r...

— Cel mult, m-ar indispune să capăt din afacerea asta vreo boală.

— R...

— Când te gândești că i-ai mîngiat burțicica plinuță, de om care se pregătește să îmbătrînească cu voiește... Deasupra și dedesubtul ei, perișor mătăsos, creț! Și tot mecanismul în funcțiune!

— R!...

I-am dat o palmă. După o liniște lungă, Ioana rostește răspicat:

— Așa ceva nu se uită niciodată!

Nici eu nu voi uita niciodată gestul meu. Îmi va fi scîrbă de el, orice s-ar mai întîmpla în viitor, chiar dacă aş afla că Ioana este și mai vinovată.

Abia acum remarc: Ioana și-a făcut sprincenile subțiri, artificiale. Desigur, tot *madame* Pitpalac a învățat-o să și le facă așa!

Poate ca să-mi placă mie!

Prima carte citită de Ioana de la mine a fost *La femme et le pantin* al lui Pierre Louÿs⁷. Aveam pentru ea multă admirație, parcă se suprapunea celor mai intime vibrații, și mi-e frică să o recitesc ca să nu fiu dezamăgit. Și acum, cînd mi se pare că sînt victima tuturor capriciilor Ioanei, și cînd văd că, oricît de vinovată ar fi, tot eu îi cer iertare, incapabil să prelungesc o supărare prea multă vreme, cred că acea carte a fost un simbol al existenței noastre comune.

Pe Ioana am mai văzut-o și înainte de întîlnirea care avea să ne apropie din nou. De trei ori, cu puțin înaintea reimpăcării. În prima, Ioana era cu celălalt, și asta mi-a înteuțit gelozia și mi-a întărit siguranța de cele ce se petreceau. Stăteau în fața unui cinematograf din Bulevardul Elisabeta și se uitau la fotografiile filmului. Se juca *Potache și Perlmutter*. El îi explica probabil savoarea artiștilor. Ea asculta atentă, foarte interesată. Păreau de acord definitiv în toate, și acum, cînd Ioana susține că rămăsese cu celălalt o străină, eu din pricina scenei văzute (ce a durat cîteva minute) nu o cred. Am trecut drept pe lângă Ioana, la o jumătate de metru, și ce emoție aveam! Ce importanță căpăta fiecare milimetru din carnea Ioanei, hainele, gesturile, din care trebuia să construiesc mai tîrziu o mie de presupuneri! Am văzut-o numai puțin și n-am putut memora exact înfățișarea ei, încît mai tîrziu interpretările mele se multiplicau încă. Și acum o am pe Ioana întregă, la dispoziție, ca și la început, și ca și atunci, de atitea ori mă plictisesc cu ea! Îmi spuneam lângă ei: „Pot să-i vorbesc, dar ce să-i vorbesc?“ Aveam atitea lucruri s-o întreb, și totuși,

nu-mi venea în minte nici o singură chestiune. La fel ai face cu un mort care s-ar întoarce la viață pentru cinci minute: n-ai ști ce întrebare să-i pui. Mă împiedeca și alt motiv ca să-i vorbesc: frica de a nu fi ridicol față de ei, a arăta că sufăr. După o bucată de drum m-am reîntors la cinematograful, când am socotit că trebuie să fi plecat, și m-am uitat și eu la fotografii, încercând să reconstituiesc conversația lor. Fiecare gest al interpreților căpăta o importanță capitală, și-mi storceam creierul ca să fac și eu reflecțiile cele mai inteligente cu prilejul lor. Au admirat? Au ironizat? Au povestit o amintire cu ocazia imaginii? Ce nebun sint! Dar ce nenorocit! M-am gândit mult la această scenă, ca și cum toată ființa Ioanei s-a concentrat atunci. Când i-am povestit-o de curînd, ea nu și-a mai adus deloc aminte (nu se prefăcea, căci își găsea învinovățiri mai mari), și nu cunoștea existența celor doi comici americani. „Poate că le văzuse fotografia, dacă spun eu, dar îi uitase complect... În orice caz, era imposibil ca eu s-o fi surprins transfigurată, ascultînd pe celălalt“... Ce proporții imense căpătase pentru mine întîlnirea aceea!

Altădată am zărit-o cu Viky la braț, pe Calea Victoriei, pe la ora șase seara, cînd e lume multă pe stradă. Niciodată nu-i plăcea să treacă pe Calea Victoriei. O fi venit cu dorința ascunsă să mă întîlnească? Imaginea celor două fete la braț m-a calmat pentru ziua aceea, ca și cum mi-aș fi închipuit că totuși nu s-a întîmplat nimic.

Dar desigur, fiind întîlniri scurte, și în aceste două dăți nefiind nici măcar văzut de Ioana, n-au schimbat nimic între noi. (Și Ioana mi-a povestit mai pe urmă că m-a văzut de cîteva ori. O dată m-a surprins uitîndu-mă la ea, crezuse c-am recunoscut-o. N-am observat-o, căci eram absent și indiferent pentru locul unde mi se îndreptau ochii. N-am observat-o, căci eram cu gîndul în altă parte: la ea!)

A treia oară am schimbat împreună chiar cîteva cuvinte. Mi-a ieșit în cale pe o stradă lăturalnică, am salutat-o și am trecut înainte. După ce ne-am depărtat cîteva pași, m-a strigat. Mai tîrziu mi-a spus că a visat în noaptea aceea că o să mă întîlnească, și înconjură pe cit putea străzile principale spre a mă evita. Am întrebat-o încotro se duce: „La biserică“. Ce ciudat, ce să caute Ioana la biserică, unde nu mergea niciodată? Purta însă acum cu ea o viață atît de

străină, că orice mi-ar fi spus ar fi părut posibil. Acum, cînd știu că avusese cu celălalt o epocă de misticism, îmi explic drumul ei. Probabil că era chiar așteptată la biserică, deci un *rendez-vous* deghizat. Poate de la biserică aveau să meargă direct la hotel. Dar în clipa aceea, febril, căutam să spun vorbele cele mai inteligente, reflecțiile cele mai surprinzătoare, înșiram în cîteva minute tot ce gîndisem mai de seamă atîta vreme lungă ca să o impresionez. La o teorie a mea s-a opus cu toată firea, așa cum făcuse întotdeauna, și m-am gîndit, pierzînd orice nădejde: „Nici acum nu se pricepe să fie mai bună și să nu mă mai umilească!”

Și unul din reproșurile cele mai vehemente pe care i le fac: „Cum ai putut să VEZI în ce hal de disperare eram (căci atunci apărusem pentru cel mai necunoscător în a citi fizionomii o zdreanță), și totuși să te culci cu altul? “Iar alteori, cînd îmi povestește nefericirea ei lîngă celălalt:

— Ah! Dacă te-ai fi despărțit de el înainte de întîlnirea noastră. Dacă n-ai fi trecut din brațele lui în ale mele, am mai fi putut încerca să fim fericiți!

Așa mă agăț de iluzii.

O! prima oară cînd am ținut-o din nou în brațe, goală, după despărțire! Stingăcia mea unde s-o duc! Ca și altădată? Pentru o clipă așa de mare, același decor? Să-i aduc aminte astfel de o mulțime de neînțelegeri pe care le avusesem în locul acela? Cu atît mai mult cu cit noi nu voiam să refacem vechea noastră existență, ci să încercăm o viață nouă. Sau poate că și ei și-au ales același loc?

Și în sfîrșit împreună. Ce dor îmi era de trupul ei! Ca și cum în lipsa ei nu s-ar mai fi întîmplat nimic cu mine. Aceași impresie a avut și ea. Era emoționată, ca și cum m-ar fi așteptat tot timpul, fără să se apropie nimeni de dînsa. Dar n-am avut curajul să-i spun tot adevărul în ce mă privește. Cu mine, atîția ani, nu s-a întîmplat într-adevăr NIMIC! În timp ce ea... poate săptămînal? Mi-a spus, ca să mă consoleze: „N-aveam timpul și nici nu eram amatoare. Aminam pe cit puteam. Poate de vreo douăzeci de ori cu totul“... Numai atît? Dacă ar fi numai atît! Să spunem treizeci, mai bine mai mult decît prea puțin. Și, între timp, îmbrățișări ascunse și sărutări cînd nu e nimeni de față. Ea încerca o nouă viață, și eu, bărbatul, așteptam! Ce umi-

lință! Cum aş putea uita? Corpul ei fermecător lingă mine, superb, virginal, ca și cum nu s-ar fi întimplat nimic! Ce nefericit eram, și totodată ce poftă aveam de el! Și cum voiam să mă conving că nu mă doare, amăgit de dorința puternică de atunci. Am spus la întimplare: „Fapta noastră de acum e sfântă. Ea șterge toate profanările de mai înainte și tereface, pură, așa cum te-am cunoscut.“

Și acum, în discuții, când Ioana vrea să mă pedepsească, îmi amintește vorbele mele: „Fapta noastră sfântă!“ Închiriașem o cameră de hotel special pentru ea! Făceam același lucru, ca și celălalt! Și după împlinirea faptei sfinte, toaleta de rigoare!

Ioana are dreptate: spusese cuvinte de roman-foleton, așa cum se întimplă totdeauna când ești nenorocit, oricât de inteligent ai fi.

Lingă mine, Ioana mîngîie pe Ahmed și-i spune cu o nespusă dragoste: „Are mămica o bucățică de pisică!“

Și mă întreb: „Poate să fie Ioana rea vreodată?“

Cum azi a fost o zi plictisitoare, i-am sugerat Ioanei: „Ce-ar fi să facem o vizită Lidiei?“ (O vecină mereu invizibilă.)

— Știi bine că s-a eschivat să ne invite!

— Avea o scuză foarte plauzibilă: scutura casa. Acum este totul aranjat, după spusele lui *madame* Pitpalac. În definitiv, o putem lua pe Lidia la plimbare, dacă ți face plăcere.

— Ce umilintă, să depinzi de plăcerea acelei fete stupide.

— Nu știu de ce o numești stupidă. Nu poți să o taxezi așa după scurta noastră cunoștință.

— O să vie cu noi cu siguranță, de-abia așteaptă să o inviți. Am văzut ce emoționată este când îți vorbește. Eu nici nu existam între voi.

— E normal ca noi să avem unele amintiri — inofensive — față de care tu să rămii străină.

— Și mai vorbești de sufletele noastre identice!

— Are vreo importanță Lidia mai mult decît un mic amuzament și ar putea schimba ceva dintre noi?

— Nu mă importă. Nu pot s-o sufăr!

— Poate că ești geloasă.

- A ironiza gelozia cuiva este facil și inuman.
- Aceasta echivalează cu o mărturisire.
- N-am toate drepturile?

Cu ce savoare m-am răzbunat! Parcă iscasem anume această discuție ca să mă pot răzbuna:

— Nu mai ai nici un drept, ceea ce ai făcut m-a eliberat complet. Nu cumva ți-ar conveni ca eu să-ți fiu fidel? Și să fiu imbecil pînă la sfîrșitul vieții? Pentru cine aș face acest sacrificiu? Am de gînd să nu renunț la nici o fată frumoasă, dacă mă va accepta, și să n-am nici un scrupul!

Eram încîntat, aproape credeam că am și făcut astfel, și Ioana a plecat fruntea, parcă ar fi aflat despre mine fapte împlinite, pe care ți-e imposibil să le mai schimbi.

Nu mai are dreptul să fie geloasă! Ce nerozie! Ca și cum chinurile noastre depind de drepturi și datorii!

Dar alteori, în momentele ei de remușcare, Ioana pretinde:

— Dacă m-ai înșela, aș suferi îngrozitor, dar n-aș face nici un reproș. Atît de mare este instinctul meu de dreptate.

— Vezi tu, Sandule dragă, pe mine n-ar trebui să mă iei totdeauna în serios: sînt bolnavă.

Desigur că-i bolnavă. Un doctor, dacă ar cerceta-o bine, i-ar găsi fără îndoială un defect. Un al treilea care ar citi rîndurile acestea s-ar grăbi să reflecteze: „Nu mă interesează eroina, este un caz patologic“. Ca și cum asta ar împiedeca pe Ioana ca să fie bună sau rea, să-i simt trupul cald cerînd dreptul la existență, așa cum nu pretind fetele obișnuite, drăguțe și neînsemnate. Ioana este bolnavă, dar dacă examinezi de aproape, orice gest al nostru se poate explica printr-un secret organic, și ajung la concluzia că nu avem nici un liber arbitru, că sîntem conduși de fatalitățile structurii noastre. Îmi pot consola cu gîndul acesta gelozia? În iubita mea se poate constata imediat că se găsește ceva anormal. Însăși inteligența ei, care pîlpiie parcă, nu este rezultatul unor raționamente, ci al unor iluminări, intuiții uimitoare, întretăiate cu stingăcii față de unele întîmplări simple ale vieții. Pare un matematician care pe tablă face cine știe ce socoteli complicate, e pe cale de a demonstra cine știe ce secret al universului, și care se încurcă, din pricină că la un moment a înmulțit greșit pe 7 cu 8.

Atunci mă revolt: cum nu mi-am dat seama că Ioana avusese tot timpul febră și că nu e capabilă să-mi suporte jeluirile? Nu pot însă să admit că ea depinde în întregime de boala ce o minează. Pot explica așa plecarea ei cu altul, dar nu și reîntoarcerea la mine. Și chiar în ziua când se încolătăcește împrejurul meu și când tremură fierbinte, nu sint în stare să mă gîndesc că este ceva anormal, și frenezia ce o pune îmi place s-o explic: „Așa au făcut toate îndrăgostitele“. Și, orgolios, îmi spun: „Am avut prilejul să fiu iubit în mod excepțional“. Este posibilă o dragoste veritabilă, în care să nu consideri tovarășul egal cu tine capabil să te înțeleagă? Să te porți ca și cum el ar fi un copil? Adică să-l alinți, să-i dai jucării, să te amuzi de toate capriciile lui, să-i întri în toate voile, să te mindrești că-ți aparține? Dar de cîte ori ai vreo supărare, nu o împarți cu el, te retragi în locuri ascunse, ca să reflectezi, te îndrepti la străini, ca să ceri o consolare. Iubita mea Ioana e numai o păpușă?

— O să te vindecăm, Ioana, vom face tot ce va fi posibil ca să te vindecăm.

— Ce bun ești! Tu ești un sfînt!

Și, fără să mă aștept, îmi sărută mîna. Știu că lauda ei nu mi se potrivește, că nu e decît natural să dorești vindecarea vecinului, oricine ar fi el, iar pînă acum nu contribuiseam cu nimic la această vindecare. Vorba ei nu arată decît că se simte bine lingă mine în momentul acesta, că e îndrăgostită. Ioana e deseori excesivă. Cînd e supărată, la fel îmi exagerează vina. Dar deocamdată mă las în voia ei, încîntat că poate, măcar pentru o clipă, să-și facă o imagine așa de minunată despre mine. Adorația Ioanei se pretează la ridicol, dar e binefăcătoare.

Am fost la Balcic și am luat pe Arabella cu noi, iar în barcă, fără jenă de ceilalți, indiferentă la protestările mele, Ioana a ales pentru mine locul cel mai bun. A fost o noapte miraculoasă, pe ape, sub seninul complect, iar noi între vis și viață, confundînd mirajul visului cu al realității. Am ajuns la începutul dimineții acasă. Portul Cavarnei era mai puțin pustiu de cum ne așteptasem, căci aci oamenii se scoală devreme. Pe ponton, domnul Jianu sta de vorbă cu *madame* Pitpalac. Cum ne-a văzut, domnul Jianu s-a retras timid la el, dar doamna ne-a venit în întîmpinare, ne-a întrebat, a

avut păreri. A vrut să apară Arabellei drept o persoană cu distincție. Pe Arabella o cunoșteam de multă vreme înaintea tuturor, și uimirea mi-a fost mare când am descoperit-o (ii uitasem numele), după ce mi se vorbise mult timp de ea. Fusesem cu câțiva ani mai înainte, ca student la cursurile de vară din Dijon, și acolo, printre alți români, se găsea și Arabella. Apăruse zglobie, vorbăreată, ironică, amuzantă, avînd corpul bine împlinit, ochii șireți, obrazul roz, nasul în vînt, ciripind tot timpul franțuzește, cu rochie de voal rose cu buline negre. Prea de aproape n-am cunoscut-o, dar am păstrat o impresie de primăvară, și o revedeam acum galbenă ofilită, pămîntie, neglijentă în îmbrăcăminte, cu carnea ce nu mai păstrase nici o urmă de proștețime. Iar în vorbe, exagerînd acum un accent țărănesc, pe care nu l-ar fi arătat pentru nimic în lume la Dijon, unde voise să fie cît mai exact franțuzoaică. Își luase acest accent poate fiindcă așa se transformase gustul ei de răsfaț de odinioară sau fiindcă aceasta o apropia mai mult de țară — mama ei era țărăncă — către care o poartă uneori dorurile, dorînd poate o viață mai simplă, dar mai curată. Multă vreme nici n-am recunoscut-o, căci nu mai făcea nici o aluzie la Dijon. Numai ochii ei, cu o strălucire ciudată, mi-au dat bănuielei. În fața mea apăruseră două ființe complect diferite, la fel de caracteristice amîndouă, și anevoie le pot suprapune. Între ele se răsturnase o prăpastie cumplită.

Ioana reflectează după obiceiul ei:

— Privește cum transformă dragostea pe un om. Această femeie care a fost deșteaptă, învățată, frumoasă, cum e distrusă definitiv, în voia ușuratecului Charles. Cine ar mai putea să o mai readucă la viață? Cum să nu-i fie permise toate fanteziile? Și n-avem dreptul să îndreptăm asupra ei nici o judecată burgheză. Fiecare vorbă spusă de ea, cea mai inofensivă, este un gemăt. Ce puteți pricepe voi, bărbații, din toate aceste!

M-am dus pe plajă numai cu Arabella, căci ceilalți aveau alte treburi, și acolo, fără nici o poză, ca unui vechi prieten, cu un ton de femeie nenorocită, care nu mai păstrează nimic din gluma amuzantă și artificială de odinioară, mi-a spus amănunte din viața ei tristă, la întîmplare, bucurii și mai ales necazuri, așa cum îi veneau în minte și așa cum le trăise. Și în clipele acele m-am simțit frate cu Arabella, tovarăș,

mi-am adus aminte că noi ne cunoșteam cel mai de demult, că toți ceilalți erau veniți mai pe urmă și ne complicaseră existențele începute așa de suav, eu urmărind cu atenție, ca ceva extrem de important pentru mine, pe profesorul de la Dijon explicând tablourile din Colmar, și Arabella rizind ineputabil, în rochița roză cu buline negre.

Soarta creează uneori astfel de situații, încît oricît de serioși, am fi, trebuie să procedăm superficial. Viky s-a îmbolnăvit pe neașteptate, și doctorul chemat grabnic nu poate da nici o părere. Domnul și doamna Axente au sosit și ei, iar Arabella pare de prisos. Toți [și]-au pierdut capul, dau o mulțime de sfaturi și leacuri, dar temperatura lui Viky persistă. În sfîrșit, s-au hotărît și au dus pe Viky la Caverna, unde poate fi mai bine îngrijită. Rămîne ca noi să facem zilnic naveta pînă la Caverna ca să aflăm vești. Arabella, stingheră, a plecat. La necazul celorlalți ea nu prea avea rol, totuși ne cunoaște destul de bine și nu putea fi indiferentă, și, în definitiv, a ris cu Viky, s-a distrat cu ea. Și noi am păstrat totdeauna o ciudă că a plecat înainte de a ști ce e cu Viky, dar nu pot spune cum ar fi trebuit să facă altminteri. Ce ridicol este însă să exagerezi părerea de rău, să cauți s-o faci egală cu a celorlalți direct interesați! Uneori trebuie să te neliniștești pentru o simplă durere de cap, cu toate că bolnavul a putut în absență să aibă o mie de dureri de cap, de care, departe chiar de ai fi știut, nu ți-ar fi păsat deloc.

Zilele în port deveniseră așa de asemănătoare, încît, ca să nu ascund nimic, pot mărturisi că boala lui Viky mă bucură. Avem să scăpăm pentru cîteva zile de operoană care ne turbura intimitatea, oricît de discretă ar fi fost și mereu în tovărășia altora. (Iar dacă mai trecea pînă la noi, o făcea numai din politețe, căci cu noi nu putea să aibe nici o distracție.) Trebuie să ne ducem la Caverna pînă la vindecare, în fiecare zi, să schimbăm atmosfera, să ieșim puțin între oameni. Ioana, cu toate oboselile ei, e gata să mă întovărăsească, și, susținută de alte preocupări, nici nu observă cei patru kilometri ce sînt trebuitori să-i facem de cele mai multe ori pe jos. Ajutăm s-o aranjeze pe Viky în automobil, și apoi pornim la Caverna, în urma automobilului în care Viky luase

loc cu soții Axente. Când sosim, găsim pe Viky în pat în salon, camera cea mai mare a casei. Curat, fiecare lucru la locul său, și peste tot un covor imens, cu o admirabilă îmbinare de culori. Viky pare obosită; după obrazii roșii, se vede că are o arșiță mare, dar nu uita deloc să se arate politicoasă cu toată lumea. Suride ca de obicei și răspunde la toate întrebările noastre, ce nu mai conțin. Ioana se așează chiar lângă dînsa, ca să probeze desigur, cum se obișnuiește la cazurile acestea, că nu-i este frică de boala sorei sale sau că e oricînd gata chiar s-o împărtășească. A venit și un doctor al Cavarnei, bulgarul Petroff. Întunecat, rar la vorbă, și deoarece chiar vorbele acelea rare nu le spune cu convingere, făcînd o impresie proastă. Constată și el temperatura lui Viky, pune cîteva întrebări, și ca recomandatie spune înainte de plecare: „Boala trebuie să-și urmeze cursul. În orice caz, nu intră în camera bolnavei decît doamna Axente. Poate să fie o boală contagioasă.“ Ioana încearcă să protesteze, să asigure că ea vrea să îngrijească pe Viky, dar i se demonstrează că ar fi o imprudență inutilă. De altfel, în cazul acesta n-ar mai ști ce se întîmplă cu mine, rămas singur în vila din Port. Observînd nedumerirea doctorului (oricît de nepriceput ar fi), se prevede o boală care poate dura mai mult. Cu temperamentul meu de a exagera, de a trece de la o limită la cealaltă, acum mă obsedează moartea posibilă a lui Viky. Colecționez ultimele ei vorbe sau gesturi ca pe relicve de mare preț. Mă simt la întretăierea misterelelor supratereștre. Părăsesc camera cu ezitare, mă uit la toate obiectele ca să le înțepenesc în minte, să știu decorul unde Viky se va stinge în fiecare zi. Luîndu-mi rămas bun de la Viky, vocea îmi tremură de emoție. În antreu îmi dau lacrimile, iar Ioana îmi spune cald: „Ce copil ești!“ Ușa salonului se închide în urma mea, ca o ușă de temniță, pe unde nu mai poți pătrunde, pe unde pedepsitul nu va mai ieși niciodată.

Ce încîntată este doamna Axente de rolul important care i s-a încredințat! Să fie singură „în secretul salonului“! Intră și iese de două ori mai mult decît trebuie, își găsește treabă, și cel mai mic serviciu îl face în mai multe etape, ca să dureze mai mult și să o ocupe. Ne spune la fiecare moment noutăți noi („Viky încearcă să doarmă“, „Viky a închis ochii“, „lui

Viky îi este sete⁴⁾ cu vorbe grăbite și ca și cum n-ar avea timp mult de pierdut, dar aceste amănunte făcînd-o mai mult să întirzie. De fapt, se plictisește numai cu Viky nemîșcată, iar ajunsă între noi, prin povestirile ample pe care le începe totdeauna singură — căci nu ne mai pricepem ce să întrebăm — vrea să arate că nu și-a uitat nici un moment datoria și că se va întoarce cît mai curînd la locul de pază, de unde s-a îndepărtat numai silită. Chiar dacă n-am fi noi, tot așa s-ar agita, ca să-l ție în curent pe domnul Axente, sau ca să schimbe pentru moment decorul, să ia în antreu lingurițele de pe o măsuță și să le puie pe cealaltă. Noi simțem tot timpul în antreu, ca și cum am aștepta noutăți mari în fiecare clipă, sau ca și cum datoria noastră ne obligă să stăm tot timpul acolo, să putem fi astfel oricînd de folos. Doamna Axente este destul de mărinimoasă ca să împartă osteneala cu noi, și pe mine mă trimite uneori după vreo cumpărătură în oraș, iar Ioana trebuie să prepare vreun medicament. Ce multe artificii întrebuițează unele persoane ca să îndeplinească rolul cel mai serios! În definitiv, cu toate agitațiile ei caraghioase, riscă în orice moment să ia boala.

Venim zilnic la Cavarna, de obicei pe la ora patru după amiază. Drumul îl facem într-un camion de ocazie, care a transportat sacii cu făină la port și apoi se întoarce să încarce din nou. De multe ori ne ducem chiar pe jos, și soarele lovește cu toată forța în noi. Ioana, preocupată de ce o să afle, nu se plînge de drum. Dimineața rămînem în port, căci Ioana are treabă să aranjeze prin cameră (Hélène e zilnic la Cavarna ca să ajute pe doamna Axente) și să facem plaja. Încercăm chiar de dimineață să aflăm vești, și atunci, prin bunăvoința vameșului, telefonăm la poșta din Cavarna la ore anumite. Primim de obicei aceeași vorbă: „Tot așa“. La ora patru, sosiți la oraș, aflăm iarăși multe amănunte de la doamna Axente, dar din care nu se pot extrage decît aceleași concluzii: că Viky este tot mai slăbită, dar nu și-a pierdut delicateța obișnuită, și în clipele cele mai rele tot „nu are nevoie de nimic“. Temperatura se menține, la ora șase întrece de 39 grade, iar doctorul tot nu spune o vorbă hotărîtă.

Începem prin a face o mie de planuri pentru Viky, dar renunțăm pe rînd la ele. Fiecare emite tot felul de presu-

puneri, ne irităm unul contra altuia, și câteodată ne supărăm chiar pe bolnavă, cu toții în prada nervilor. Numai Viky, după cum ne spune doamna Axente, reușește să rămână mereu calmă. Noaptea pornim înapoi. Ca să nu mergem prea pe întunec pe un drum pustiu la o oră târzie, ne promitem să plecăm devreme, dar totdeauna întârziem. Nu avem îndrăzneala să părăsim prea iute casa bolnavei, unde la fiecare minut ni se pare că se poate întâmpla ceva neprevăzut. Și mai sînt zile cînd doctorul vine în întârziere (ce treabă are în Caverna minusculă?), iar noi voim ultima lui părere sau așteptăm efectul unei doctorii. Cînd voim să plecăm în sfîrșit, constatăm că noaptea a venit de mult, găsim inutil să ne mai grăbim. Ne așezăm la o masă în fața unei cafenele, luăm o bere și cîtiva mititei, iar un țigan spintecă aerul cu o melodie tărăgănată. Cîntecul lui, cu toate că fals, căzînd peste sufletele noastre în veșnică emoție, în timp ce cerul se încovoie miraculos cu stelele strălucitoare, pare plin de nostalgie. Obosiți, spunem numai cîte o vorbă, tot despre bolnavă, și sîntem cu teții (Roza ne întovărășește pînă la colțul de unde drumul o pornește spre cîmpie) pioși, ca într-o biserică. După ce ne luăm rămas bun de la Roza, cu frica morții lui Viky în noi și a singurătății, sub stele și lună, printre umbrele mișcătoare ale vreunui copac, abia vorbind, apropiați, corhorm spre mare.

Doctorul Petroff nu ne inspiră nici o încredere. Decite ori vine, așteptăm cu emoție decizia lui, dar totdeauna spune cuvinte nehotărîte, se arată incurcat, ca și cum ar fi și el un simplu om, fără cunoștințe medicale. Asta nu-l împiedecă să-și încaseze în fiecare zi taxa. Un tinerel, dar ursuz, încruntat, impresie de prost, cu niște haine cenușii care îl fac și mai sumbru. Am chemat și pe doctorul Abramoff, mai bătrîn, gros, volubil, voind să fie spiritual, dar de fapt și el tot așa de evaziv. Viky are dureri la pîntec și-i trebuie neapărat gheață. Ceea ce este foarte greu de găsit în orașelul acesta. De fiecare dată trebuie o pledoarie întregă ca să convingem pe vreun circuiumar să ne vîndă. A găsi gheață este așa de complicat, punem atîta panică înainte și atîta bucurie după ce o găsim, încît avem impresia că numai de ea depinde vindecarea lui Viky. În sfîrșit, doctorul Petroff a spus un nume de boală: febră tifoidă. Cuvîntul e înspăimîntător, dar

în sfârșit cunoșteam contra cui trebuie dusă lupta. Nesiguranța medicilor fusese oribilă, cu atât mai mult cu cât ea se întâmpla în timp ce termometrul era mereu aproape de 40 de grade. Avusesem impresia că în târgul acesta Viky poate să moară cu zile.

Doctorul Petroff a luat sînge lui Viky și l-a trimis la analiză la Constanța. În două zile, sau cel mult trei, vom afla adevărul. Avem un moment de optimism, ca și cum am afla că Viky merge spre bine. Doamna Axente este mai elocventă ca niciodată. După ce doctorul Petroff și-a dat sentința, ea s-a dus imediat la Viky să-i spună „vestea bună“. A găsit-o dormind și a trezit-o din somn. I-a spus, cu cea mai blîndă voce: „Știi că a aflat doctorul ce ai: (aici probabil că a făcut o minută de suspensiune pentru efect)... tifos... De-acum știm cum să te vindecăm.“ Fără o vorbă, Viky a deschis ochii, a privit-o o clipă și i-a închis din nou. Doamna Axente a adăugat, la povestirea ce ne-o făcea în antreu, ca și cum ar fi voit să o scuze: „Sărăcuța, nu-și mai dă seama de nimic, așa este de moleșită“.

La istorisirea ei am sesizat că bucuria noastră e deplăsată, că fusese produsă mai mult de o stare nervoasă ce nu suporta la infinit aceeași neliniște fără nici un moment de discordare, și ne-am posomorît din nou.

Una din impresiile zilnice ale doamnei Axente, pe care ne-o transmite imediat, este că parcă Viky ar fi chemat-o. Atunci își întrerupe povestirea și se duce imediat în camera bolnavei, deschizînd și închizînd cu precauție ușa. Noi rămînem fără suflare, așteptăm să aflăm ce s-a întîmplat. Și, în sfârșit, doamna Axente vine să ne anunțe că numai „i s-a părut“. Și cu toate că Viky nu o strigă niciodată, fie că este prea bolnavă ca să facă un astfel de efort, fie că are răbdare să aștepte, totuși, doamnei Axente continuă să i se pară că aude vocea lui Viky. Prin ușa o clipă deschisă izbutesc să văd interiorul camerei, dar parcă schimbat complect, căci misterul bolii ce se petrece acolo, cit și toate doctoriile, sticlutele și paharele, toate lucrurile care nu mai au ordinea de la început, au făcut transformări. Mirosul doctoriilor invadează toată casa.

Domnul Axente numai incomodează, dar, în definitiv, este în casa lui. Se mișcă de pe un scaun pe altul și vrea

neapărat să-și dea și el părerea. Cu mine e ceremonios, și în fața mea nu face nici cel mai mic gest de autoritate, dar Ioana mi-a povestit că a fost toată viața lui un despot, înspăimintă încă pe oamenii cu care are relații, și pe cei mai apropiați chiar îi terorizează. Roza suferă mult din pricina supărărilor lui. Însă am impresia că față de nevastă-sa e foarte supus, și, în orice caz, că ea face din el orișice, cu puțină șiretenie. Pe fața doamnei Axente nu se întrevăd de loc urmele unor îndelungi nemulțumiri, dar ai impresia că nimic n-ar putea să o întunece, iar o moarte cât de apropiată nu i-ar furniza decît un nou prilej de a istorisi cu o bogăție de amănunte. Acum domnul Axente o cheamă tot timpul tînguitor, răsfațîndu-se, și-l auzi „cum uiți tu pe micul tău“, „de mine nu vrei să știi nimic“, și e anost să auzi astfel de scîncete din partea unui om bătrîn, cu fața toată încrețită. Doamna Axente îl ascultă surizătoare, cu înțelesuri către noi. Joc cu el tot timpul cărți, reîncep pentru a suta oară „șasezeci și șase“ ca să-i întrețin simpatia și să-l răsplătesc oarecum că i-am pus stăpînire pe casă, dar poate și de enervare ca să treacă timpul mai ușor în așteptarea doctorului. Cînd Viky doarme, doamna Axente joacă panțarola cu noi și se antrenează ca și cum nu se întîmplă nimic în odaia alăturată, schimbă spirite cu bărbatul său — „lasă că o să te învăț minte să nu mai ai curaj să joci cu mine“, „te-ai îngălbenit de frică“ „mă lasă bătută la început, dar să mă vezi tu mai tîrziu“ etc. — și dacă aude vreun zgomot de la Viky, se intrerupe cu destulă neplăcere, și, înainte de a pleca, ne face un semn cu înțelesul: „Mă întorc numaidecît!“ Iar noi așteptăm. Cu nerăbdare. De ce n-aș mărturisii-o? În timpul acesta Roza stă cuminte într-un colț al odăii ca să n-o vadă domnul Axente și să nu-i dea vreo nouă poruncă, iar Ioana, fără rost, se plimbă prin antreu, iese afară, se întoarce iar. Gîndește desigur: „Ce oribil este să joci tot timpul cărți!“ Dar nu spune nimic, din jenă pentru menajul Axente, față de care se simte obligată, sau din pricina bolii lui Viky, care face penibilă orice ceartă, iar cînd mai tîrziu plecăm, Ioana este așa de fericită găsindu-se cu mine pe drumul pustiu, încît nu se mai gîndește să-mi facă reproșuri sau epuizează reproșurile în cîteva cuvinte neînsemnate.

Dimineața parcă nu s-ar scurge tot viața mea, așa diferă de ce se petrece seara. Neliniștea e tot așa de mare, dar nu asistăm la boala lui Viky decît de departe. Marea și tot decorul portului continuă să aibă miragiu asupra noastră și să se infiltreze în noi. Cum servitoarea pleacă de dimineață la Cavarna, sintem în cea mai strictă intimitate. Nici o frică de a fi surprinși de cineva. *Madame Pitpalac*, care ne făcea vizite odinioară, acum nu mai vine, căci simte că ar deranja. Curiozitatea și-o calmează de departe, sau acum a trecut la alte întrebări, deoarece despre noi știe tot. Ioana aranjează în cameră, prepară ceva de mîncare, și o face fără stîngăcie, poate pentru că, avînd alte gînduri, nu se mai sinchisește de ceea ce face. Sau pentru că eu lăsînd-o în pace, nemiobservîndu-i fiecare mișcare ca apoi să-mi spun observațiile răutăcioase, nu-i mai întetesc instinctul ei de împotrivire. Dar nu putem să profităm de singurătate, emoțiile ne sînt mereu întrerupte de gîndul soartei lui Viky. Avem impresia că la fiecare clipă poate sosi vreo veste rea, și ar fi oribil să ne surprindă fericiți. Cavalerii lui Viky par fără rost pe plajă. Vin la noi să ia informații, și apoi se retrag, fără chef de amuzament. Nici domnișoara Turai, care probabil că țipă la fel, nu ne enervează decît uneori, căci nu o auzim decît rar. Hacik stă mult de vorbă cu noi, și e deznădăjduit de boala lui Viky. N-am mai văzut un om de omenie mai perfect ca el, îndurerat de tot ce se întîmplă rău în jurul lui. Poți să-i spui toate necazurile fără nici o jenă. Ai impresia, indiferent de ființa lui umilă, că ești consolată. Ajungi la convingerea că oamenii se împart numai în două categorii: cei răi și cei buni. Și marea pare pustie de cînd nu mai văd printre valuri strecurîndu-se grațioasa înotătoare Viky. Iar noaptea ne înspăimîntă orice zgomot, și șobolanii fac tot felul de zgomote ciudate în pod, marea vijiiie, parcă ar fi un om care trage să moară, și toate ușile magaziiilor se zbat la vînt. Ni se pare că se pregătesc dezastre și toate spiritele ne vizitează.

Mă căznesc să fac o plăcere lui Viky și nu reușesc. Este prea bolnavă ca s-o mai intereseze ceva. I-am trimis un buchet de flori, mi-a mulțumit pentru ele, dar după scurt timp doamna Axente a trebuit să-l aducă înapoi, căci mirosul tare îi făcea rău. Mi-am spus că poate muzica ar distra-o

puțin; Viky prinde cu ușurință toate temele, dar de obicei nu are curajul să refuze vreo plimbare, vreo escapadă în mare din pricina unei melodii. Acum a trebuit ca doamna Axente să ridice diafragma patefonului înainte de terminarea bucății. (Și doamna Axente, care întredeschise ușa ca să anunțe după primele note: „Ce fericită este! Parcă s-a vindecat dintr-o dată!“)

Cum Viky e bolnavă, are toate drepturile, și mă simt umilit de insuccesele mele. Ioana are uneori, dintr-o dată, remușcări că nu ajută cu nimic pe Viky, și atunci se ostenește pentru vreo treabă neînsemnată.

Complică inutil. O persecută mereu gândul să intre la Viky, ca și cum ar putea fi de folos, și de fiecare dată trebuie să-i demonstrez inutilitatea imprudenței ei. Discuția se transformă, pe tema aceasta, în ceartă.

La un moment dat, când stam într-un colț al antreului, am surprins-o ieșind pe furiș din camera lui Viky (în lipsa doamnei Axente). Era atita mulțumire pe fața ei, i se părea că desăvârșește o faptă atit de valoroasă, încit n-am avut răutatea să-i spun că am văzut-o.

Sint multe mistere între noi...

Atit timp cit sintem la Caverna, nu mai discut cu Ioana de trecut. La fiecare minut am putea fi întrerupți, și nu vreau să escamotez chestiunile importante. Temperamentul meu se împotrivesște ca să pun întrebările direct, imediat, am nevoie de îndelungi pregătiri. Totodată, am lașitatea de a afla adevărul, și cuceresc pas cu pas acest adevăr. Îmi prelungesc o suferință care altfel ar fi puternică, dar epuizată dintr-o dată. Dimineața însă, pe plajă, suferințele noastre au rămas aceleași. Scene puternice nu se mai petrec, căci le considerăm, instinctiv, ca o impietate. Parcă am fi bătrîni și ne facem socoteala vîrstei pierdute zădarnic, cu multă melancolie, dar fără revoltă. Sărutările între noi sint rare, frățești, fără perversitate. Ne simțim obosiți. Zilele mai calde ca totdeauna și marea cuminte, legănîndu-se în cadență, ne influențează în această amorțeală. Cîmpie care a fost odinioară plină de flori și de iarbă proaspătă, pe unde a trecut un uragan.

Ioana spune tinguitoare:

— Cred că nimic nu s-ar mai putea întâmpla, că am ajuns la starea în care totul îmi este egal. Așa am dorit întotdeauna: să nu mă mai impresioneze nimic și să nu am nici o suferință prea mare. E drept că și bucuriile au devenit în aceeași măsură neînsemnate.

— Cred că privești adevărul sub un singur aspect: al dragostei noastre. Urmărești starea lui Viky cu aceeași înfrigurare.

— Mă întreb dacă este așa. Uite, îți fac mărturisirea fără nici o remușcare. Bineînțeles, aș vrea din toată inima să se facă Viky sănătoasă. N-ar fi sacrificiu pe care să nu-l îndeplinesc, și fără ezitare aș schimba soarta mea cu a ei. Nu mai am nici un optimism pentru viața mea, pe care o socotesc inutilă, nu sper în nimic, nu doresc nimic. S-a prăbușit tot ce-am încercat să clădesc și cred că și tine: deoarece m-am înșelat de atâtea ori și așa de funest, nu mai pot să mai am nici o siguranță în vreo judecată de a mea. Și în felul acesta poate cineva trăi? Viky îmi este dragă, am copilărit cu dînsa, îi admir sufletul curat, incapabil să supere pe cineva, dar n-avem nici o legătură amîndouă. Să mai insist asupra deosebirilor noastre ar însemna să crezi că iarăși sînt orgolioasă, nu pentru că ocupațiile mele sînt de mai bună calitate ca ale ei, dar pentru că tu nu prețuiești decît ceea ce îmi e și mie familiar: gust pentru viața artificială, închisă în bibliotecă, sau pentru turburările interioare. Și dacă ar trăi Viky și dacă ar muri, față de dînsa aș rămîne la aceeași despărțare.

Cu ce accent a pronunțat Ioana cuvintele „moartea lui Viky“, la care mă gîndesc deseori cu spaimă, dar nu îndrăznesc să le aduc în conversație!

Ce disperată trebuie să fie Ioana ca să aibă un asemenea curaj!

— Și eu nu mai am nici o însemnătate pentru tine? Ți-a devenit indiferentă existența mea?

— Tu mi-ai fost tot ce-am avut mai scump pe lume, și oricît nu ne-am înțeles, am fost perfect asemănători. Aceleași aptitudini am avut, aceleași preocupări și aceleași defecte și calități sufletești. Orgoliul ne-a fost egal, și, din pricina lui, n-am suportat nici unul nici o înjosire și ne-am răzbunat pentru orice umilință. Asemănarea aceasta a făcut imposibilă o minciună între noi, care e esențială între doi oameni

ce vor să se impace, și poartă numele de „menajament“: am ghicit imediat tot ce uneltește celălalt. Și acum n-aș putea spune că țin mai puțin la tine, îmi ești tot atît de necesar, dar s-au schimbat multe. Aș fi incapabilă să mai am conflicte, gelozie, ură, patimă. Aș suporta chiar să plec cu altă femeie și te-aș aștepta cu același calm. Ți-aș lucra flanele ca să nu răcești sau aș băga de seamă ca să ai mîncare bună. Dragostea celei mai devotate mame... Căci am îmbătrînit.

— Îți închipui că într-un timp atît de scurt s-a putut face o transformare atît de mare! N-au trecut decît cîteva zile de cînd îmi replicai, cu vehemență, la orice părere.

— Întotdeauna schimbările în mine s-au petrecut brusc. Probabil că se petrece o lucrătură ascunsă, dar hotărîrea apare deodată. Așa te-am părăsit și așa m-am întors la tine. Am fost bolnavă de dragoste, acum m-am vindecat!

Noutăți grave. Definitive? Sau numai convingeri de moment, așa cum obicinuieste Ioana? Sînt obosit și mi-este indiferent.

Astăzi am venit mai devreme la Cavarna, imediat după prînz, ca să aflăm rezultatul vizitei doctorului Bogdan, venit special de la Bazargic, în toate amănuntele. Era un eveniment prea însemnat ca să ni se transmită numai prin telefon. Doctorul Bogdan fusese de dimineată și, după o cercetare atentă, opinase tot pentru tifos. Nu avea mare lucru de ordonat, doar să continuăm cu gheața și cearșafurile ude și, pentru reconfortarea bolnavei, injecții cu ulei camforat. A făcut chiar el prima injecție, fără ca Viky să fi încercat cea mai mică împotrînire. Acum, cînd căpătăm siguranța celor ce se întîmplă, ne calmăm puțin. Mi se pare insuportabil de petrecut atîta vreme la casa menajului Axente. Povestirile doamnei Axente au devenit de-a dreptul plictisitoare, iar tonul dezmiertat al domnului mă torturează. Am plecat cu Ioana și cu Roza în orașel și, ca să găsesc un mijloc de distracție, am intrat în cafenele, m-am amuzat la vitrinile sărăcicioase. Am cumpărat tot ce mi s-a părut bun de mîncare, ca să avem provizii la mare. Am regretat lipsa oricărui mijloc de distracție, a vreunei petreceri populare sau măcar a unui cinematograf. La urmă ne-am dus în grădina publică, mare dar neîngrijită. Ne-am instalat pe niște fin și am început să mîncăm cu poftă struguri cu piine. Ca desert, șocolată.

Eu am povestit istorii vechi și am făcut planuri pentru viitorul Rozei. Bine dispuși și complect singuri în locurile acestea, ne-am jucat copilărește, chiar de-a prinselea. La întoarcere, în poartă, ne aștepta doamna Axente. Triumfătoare, își relua rolul mare pe care îl diminuasem zi cu zi și chiar i-l desființasem după vizita doctorului Bogdan.

— Știți, copiii, că a venit rezultatul de la Constanța. Și, după o mică tăcere calculată abil: N-are tifos!

Vestea s-a transmis printre toate cunoștințele noastre din Caverna imediat. Unii ne felicită și vor să scoată din rezultatul acesta argumente de fericire. Cei mai mulți, influențați de figurile noastre, nu știu ce să spună. Am telefonat doctorului Bogdan, de data aceasta enervați și pe el. Și dînsul n-a găsit decît să exclame: „Fir-ar al dracului!” Pe doctorul Petroff aproape l-am certat, și a suportat cu o mutră imbecilă tot scandalul nostru. Apoi, tot așa biiguind: „Eu tot febră tifoidă cred că este. Am toată încrederea în analiza făcută la Constanța, dar cine știe ce s-a întîmplat, poate că nu s-a găsit nimic în momentul acela, căci am trimis noi prea degrabă singele. Simptomele sînt ca la febră tifoidă: temperatură mare, stare generală de prostrație, lipsă de poftă de mîncare.”

Sîntem exasperați contra lui. Vra să zică, iar încearcă să ne aducă bănuiele. Nici măcar să nu reușim să avem certitudinea că tifosul este exclus! După ce pleacă, îl batjocorim între noi din toată inima: „Cine l-a mai făcut și pe ăsta doctor! Habar n-are! (Parcă doctorul Bogdan știuse ceva!) Și, pe deasupra, și încăpăținat!”

Ioana e tot așa de indignată ca și mine. Dar printr-un curios joc psihologic al ei, emite tocmai o pretenție, și ea vagă, de a doctorului Petroff.

— Trebuie să ne facem injecții antitifice!

Cum protestez energic împotriva acestei idei, căci e inutil să mai suportăm niște injecții cu efecte dezagreabile pentru o boală inexistentă, și pentru că mă irită contrazicerea Ioanei, ascultînd pe doctorul Petroff, pe care îl găsisem pînă atunci imbecil, Ioana, ca de obicei, se încăpățînează cu atît mai mult în gîndul ei. Și o bucată de timp uită complect de boala lui Viky, și toată discuția evoluează numai dacă trebuie să ne facem injecții sau nu.

La plecare am întâlnit pe *madame* Pitpalac. Ea ne-a spus misterios:

— Doctorul Abramoff susține că el a știut totdeauna că nu e tifos. Mai degrabă tuberculoza intestinelor.

Trăind aceste scene și transcriindu-le, îmi dau seama ce ridicole sînt, ce amuzante chiar, parcă imitație după cine știe ce pagină de satiră a lui Molière împotriva medicilor. Dar pe un pat zace de o săptămînă Viky între viață și moarte, fără măcar ca să știm ce să facem ca să-i venim în ajutor. Putem glumi?

De-abia pe la 11 noaptea, sub un cer superb, ne reluăm drumul spre port. Încep:

— Nesiguranța este oribilă. Poate că numai eu am nenorocul că orice mi se întîmplă, rău sau bine, să-l aflu în etape, să am în fiecare zi, de mai multe ori, speranțe și apoi deznădejdi. Sau poate că alții suportă mai ușor aceste stări. Eu am impresia că mi-e bolnav tot sufletul din pricina nesiguranței, și aceasta e cauza că orice se transformă pentru mine în cataclism. Chiar și o scrisoare întirziată cu o zi mă distruge. Aș prefera certitudinea cea mai gravă, căci pînă la urmă te deprinzi cu ea.

— De aceea faci tot posibilul să escamotezi adevărul și să îndepărtezi cît mai mult aflarea lui. Dar spui o teorie cu ocazia lui Viky, care-ți este, oricîtă milă ai avea, o străină. Dacă ar fi ceva personal, altfel s-ar întîmpla. Acum vrei să termini în orice chip o chestiune ce nu te interesează decît vag și care te împiedecă de la atîtea planuri: să privești marea în tihnă sau să pleci, căci a trecut data pe care o hotărîși pentru plecare.

— Aceste sînt răutăți gratuite. Sau mai degrabă sînt observații valabile pentru orice om, dacă are curajul să se examineze fără menajamente. Poate că ai dreptate: aș vrea să pot privi marea în tihnă. Cred că privind marea sau ascultînd muzică bună, parvin să ajung, numai atunci, la extaz, să nu mă mai întrerupă spiritul critic ce-mi distruge de obicei orice bucurie.

— Mă întreb uneori dacă ești om. Am iubit o mașinărie. Oricît de subtilă ar fi, îi lipsește singurul lucru care interesează în dragoste: umanitatea.

— Tragi concluzii prea grăbite, după obicei. Din moment ce sînt în stare, și încă cu vehemență, să mă entuziasmez și să mă deprim, nu pot fi numit mașinărie. De altfel, cred că nu se potrivește acest termen nici unui om. În fiecare se găsește o altă structură a instinctelor, o altă combinare a lor. Deci, dacă mă iubești, trebuie să mă accepți cum sînt, fără să mă numești mașinărie, oricite contraziceri ai găsi. Aceste contraziceri există în orice om. De pildă, vezi pe unii foarte rezezi în toate și totuși mincind extrem de încet. Am avut din pricina ta trei ani la dispoziție ca să-mi verific caracterul.

— Mereu revii la aceleași fapte.

— Pentru că mi-au fost esențiale. Toată experiența mea de viață pornește de acolo. Nu vei vrea poate să iau argumente din grija mea de student, cînd voiam la vreun examen să iau bilă albă în loc de roșie!

— Dar devine intolerabilă tovărășia dintre noi, dacă discutăm numai despre ceea ce s-a întîmplat!

— Nu trebuia să se întîmple nimic!

— Totul a fost numai din pricina ta!

— Bine că te poți consola așa de iute!

— Și, în definitiv, puteai să împiedeci de la început orice. Dimpotrivă, ai avut perversitatea să ne împingi unul spre celălalt. Cine îmi făcea mai multe elogii despre el?

— Sînt incintat, căci cu atît mai scîrnavă apare fapta lui de mai tîrziu.

— Ești prea bun observator al celor ce te interesează ca să nu fi observat că între mine și el se făceau trăsături de care NOI pe atunci nu ne dădeam seama. (O! Acest plural „noi“, care îi leagă pe amîndoi!)

— Nu-ți dădeai seama... Se potrivește asta pentru tine. Dreptul acesta ți-l dau, dar nu se potrivește deloc cu el, care s-a gîndit de la început ce trebuie să încerce. (Analizînd fraza aceasta, îi descopăr mai multe motive: despărteam pe pluralul „noi“, care mă duruse ascuțit, în timp ce toată conversația mă doare numai molcom, cum, jucîndu-te cu un foc care numai te dogorește, și-ar sări pe piele o scînteie chiar; în același timp, cred că așa este obiceiul lui; avea însă și scuza căci abia o cunoștea pe Ioana, și proceda cu ea cum procedează oricine cu o fată ce nu i se împotrivesc prea

mult; mai este și un al treilea motiv al vorbelor: vreau să o umilesc pe Ioana.)

— Un bărbat trebuie să conducă pe femeia lui, s-o povățuiască. Întotdeauna ai fost lipsit de orice autoritate.

— Nu ești o zdreanță, te poți administra singură! Poate că am privit dragostea noastră dintr-un punct de vedere romantic. Nu m-am deprins cu ideea că tu nu mă înșeli numai pentru că te împiedec eu să ai ocazia! De-acum înainte voi ști cum să procedez: nu voi aduce în casă pe nimeni, căci s-ar putea întâmpla o catastrofă!

— Cum mă pedepsești!

— Dar cum mă doare!

Și cum aș putea înregistra întunerecul ce ne impresoară, umbrele pomilor, cerul albastru cu stele și cu luna pe jumătate, plutind ca o barcă, pornită poate de pe marea ce se zbate tot mai aproape! Atmosfera strecurându-se printre noi în toți porii... Și cum Ioana a tăcut, semn că e grozav de nenorocită (mai mult ca mine?), și că picioarele o duc la împlinire, spun, apăsînd pe cuvinte, cu imensă tristețe:

— Abia cîteva zile au trecut de cînd pretindeai că ai ajuns la o stare sufletească definitivă și că nimic nu te-ar mai turbura!

— Și Viky, care ar putea să moară!

În noaptea următoare, după ce la Cavarna am văzut că n-a fost nici o schimbare, pe același drum, aproape la aceeași oră continuăm conversația. Ioana spune:

— Ce oribilă am fost ieri! Cînd Viky este așa de bolnavă, noi am uitat-o perfect (nu mai era către ea nici un gînd), ea să ne certăm pe neînsemnatele noastre neînțelegeri. Căci nu sînt neînsemnate, comparate cu moartea? Și cînd te gîndești că, indiferent de luciditatea noastră, am fi în stare să pornim aceeași discuție!

— Nu trebuie să ne irităm, căci ce am făcut este profund omenesc. Nu poți să susții tot timpul o stare funebră fără să intercalezi preocupări puerile. Educația noastră timpită ne-a dat iluzia absolutului, și de aceea sîntem mereu nenorociți, descoperind că orice sentiment nu este decît aproximativ.

— Aceasta nu-i decît o scuză deghizată, pentru a-ți împăca conștiința. Deci nu mă poți învinovăți pe mine că mă

scuz. Atit timp cit ai curajul să trăiești, îți aranjezi în folosul propriu tot ceea ce e convenabil. Cazul tău e curios: ești mereu atent la tine și la vecini, încerci să nu fii deloc binevoitor cu tine și totuși îți scapă observații esențiale, pe care le poate face din întâmplare omul cel mai puțin fin!

Sint convins de nereușita finală. Însemnează că nu fac observații cu un scop, ci dintr-un viciu temperamental. O fi avind acum Ioana dreptate? Numai în cazul acesta? Sau și în alte cazuri? În care? Există o trăsătură atit de esențială în mine, pe care eu n-am examinat-o niciodată? Mereu alte perspective ale omului.

— Ce îngrozitoare este nesiguranța în care ne ține boala lui Viky!

— Exact subiectul de la care am pornit ieri. Ce savoare pentru tine, care extragi fiori din moartea altora!

— Ce inutile ofense, pornite într-o clipă cînd nu sint vinovat cu nimic.

— Sint convinsă că, cu ocazia lui Viky, de o mie de ori te-ai gîndit la moarte, ai imaginat o mie de cortegii funebre, dar te-ai jenat ca să mi-o spui.

— Același lucru făceam și cînd Viky era sănătoasă.

— Atunci gîndul tău era inofensiv, pe cînd acum apare oribil.

— Am trăit cu aceeași intensitate și atunci și acum. N-am fost farsor niciodată.

— E ușor de imaginat dezastre pe socoteala altora!

— La fel imaginez și pe seama mea.

— Totuși, Viky este aproape să moară și tu ești sănătos tun.

— Tot sufletul meu este bolnav. Mă vezi în fiecare clipă chinîndu-mă.

— Cînd te gîndești că dacă aș muri eu, în loc să țipi sau să te arunci în mare, ai combina scene funebre și apoi le-ai scrie, bineînțeles pricepîndu-te să le gradezi cum trebuie, ca să ajungi la punctul culminant și la efectul dorit.

— Orice scriitor, cit de sincer ar fi, își aranjează suferințe reale.

— Și apoi publici volumul, vezi cum se vinde, te bucuri dacă ai o presă bună.

— Exact!

— Ce mediocru este acest „exact“, care nu explică sau nu scuza nimic, și care împacă totuși conștiința.

— Nu pot împiedeca nimic din cele ce se petrec în mine, cel mult le pot observa și taxa ce e bine și ce e rău.

— Și tu, care te crezi pedagog, adică avînd pretenția de a ameliora!

Urmează o lungă tăcere și ni se aud pașii sonori lovind pietrele. Apoi Ioana reîncepe:

— În definitiv, ai dreptate. Trebuie să ne închipuim și moartea lui Viky. Vom suporta-o mai ușor dacă ne deprindem cu ea.

Ce dezastru ar fi! Moartea nu i se potrivește deloc grațioasei Viky, care niciodată nu și-a pus întrebări prea profunde. Cu silueta ei delicată, îmbrăcată cu cel mai bun gust, cu nasul puțin în vînt, cu rîsul frumos, care îi luminează întreaga față, mereu în tovărășia băieților, glumind cu toții, dar știind cum să păstreze distanțele, așa am știut-o pe Viky! Și acum, deodată, s-o imaginez țeapănă, galbenă, plecînd în călătoria fără capăt, singură, descifrînd taine sau strecurîndu-se, strigoi, printre umbrele nopții. Acum altă Viky, și la fiecare moment iarăși o schimbare, aceeași ființă multiplicîndu-se la infinit și noi încercînd inutil să explicăm toate aceste aspecte.

Ce ciudate sînt capriciile soartei sau ale lui Dumnezeu! De ce a ales-o tocmai pe mititica Viky să joace un rol atît de important? Și eu, care mă crezusem predestinat pentru un astfel de rol și care, alături de Viky, sînt un nevolnic, clown într-un mic circ de provincie pretinzîndu-se actor!

— Ce bucurii ne propuneam pentru Cavarna și ce sfinșit lugubru închipuim acum!

— În nici un caz n-a fost o bucurie! (Am simțit ochii Ioanei cătîndu-mă prin noapte, să ghicească ce gîndesc. M-am simțit obligat să spun:) A fost totuși singura posibilitate de a suporta viața!

— Cred că sîntem identici! Și alipindu-se de mine: Te iubesc, Sandule!

În noaptea aceea n-am adormit decît tîrziu, atîtea preocupări m-au obsedat și așa de puternic se zbătea marea drept sub fereastră.

Am întâlnit pe Hacik în ușa cafenelei lui Mihali. Are obiceiul să-mi puie ca primă întrebare: „Ce mai face duduia Viky?” Azi, ca să mai variez programul, i-am vorbit eu mai întâi despre Viky: „Știi că Viky a întrebat de dumneta. Spune că îi e dor să-i cînți.” Toată povestea era inventată numai ca să-i fac o mică plăcere. Am fost rușinat de minciuna mea, așa i s-a luminat fața de bucurie, dar nu puteam să-mi mai schimb vorba. Pentru oamenii simpli orice cuvînt are o semnificație exactă, nu sînt în stare să bănuiască nimic îndărătul lui. Ce admirabili sînt acești oameni și ce reconfortanți! S-a oferit imediat să se ducă la Caverna să-i cînte lui Viky la fereastră, și n-am putut să-l opresc decît mai adăugînd o minciună că la ora asta Viky doarme. De fapt, ea stă zî și noapte în letargie și nu mai poți deosebi cînd e trează și cînd doarme. Dar Hacik va veni neapărat după amiază... Trebuie deci să plecăm noi mai devreme, înaintea lui de e posibil, și s-o anunțăm pe Viky prin doamna Axente să nu se mire cînd va auzi la fereastră sunet de vioară. Și, dacă se poate, să-l suporte un sfert de oră. Deci trebuie să pretindem lui Viky, aproape de moarte poate, să ia parte la combinațiile noastre convenționale de oameni teferi!

Seara, cu Ioana și cu Hacik pe prispă, fac planuri pentru Viky deoarece temperatura e scăzută. Ioana e preocupată dacă Viky trebuie să se mărite la vîrsta asta sau e bine să mai aștepte. Și apoi, ce fel de bărbat s-ar potrivi mai bine cu dînsa. Dar deocamdată o vom lua pe Viky din nou la port. O vom păzi, Hélène îi va face mincare bună și multă, vom ține-o toată ziua pe plajă, și prietenii ei desigur că o vor amuza cit mai bine. O singură frică are Ioana: ca nu cumva Viky, profitînd de un moment de neatenție, să intre în apă ca să înoate.

— Înotul este pasiunea ei! E o mică zăpăcită și e în stare de o asemenea nebunie!

Plimbarea noastră de noapte înspre port e o plimbare de tineri îndrăgostiți care nu au nici o experiență, se amuză de toate naivitățile, cred în jurămintele eterne. Complectă refacere interioară, fără nici o spaimă pentru viitor.

S-a terminat tot chinul. Îmi este egal tot ce s-a întîmplat, căci știu că în clipa aceasta Ioana tremură pentru mine și ar

fi în stare să facă tot ce i-aș propune, să fugă cu mine, să-și renege familia, să trăiască cu mine nemăritată, în văzul tuturor, indiferentă la birfeala lumii, să se arunce în mare fără de nici o ezitare. Starea care o cuprinde în întregime (o simt în toate fibrele vibrind) este extazul.

Ce magnifică noapte! Ce parfumat e aerul, stelele ce scli-pitoare, și luna halucinantă, pe razele căreia coboară și urcă fără oprire strigoi și toate arăturile. Ursitoarele torc firul vieții noastre din raze de lună! Iar marea! Tot mai aproape se simte mirosul, i se aude neîncetata ei legănare, neobosita ei încercare de a construi miracole și apoi destrămarea înainte de a porni din nou. Simbol al tuturor planurilor omenesci, construcții mereu reîncepute, inutile poate, căci știi perfect că nu vor ajunge la vreun rezultat, dar ce superbă lucrătură! Este admirabilă îndeosebi dezinteresarea acestor osteneți!

— Te iubesc, Ioana! Nu trebuie să crezi că vorbesc numai din pricina unui entuziasm momentan. Logica cea mai strictă îmi dă dreptate. Ai făcut o greșală fără ca dragostea pentru mine să-ți fie deloc alterată. Ai avut toate scuzele: m-ai văzut indiferent! Poate că nu corespundeam cu febrilitatea ta de îndrăgostită, și când îmi simt acum suflul în așa mișcare, obicinuită la tine, îmi dau seama ce bicisnic am fost, ce stupid, ce nevoie ai avut să te vindeci cu orice preț. Ai încercat ceea ce ți-a stat la dispoziție. Îmi închipui cu ce amar! Ai o educație prea burgheză, prea cinstită, ca să nu ți se pară gesturile acestea oribile, chiar dacă inteligența ta are toate curajurile. Te văd acum: suferi în orice moment, nu atit din milă pentru mine — ai dreptate, în dragoste n-are ce căuta mila — cit din scirba că ți s-a putut ție întâmpla așa ceva. Ești umilită în orgoliul tău. Iubita mea orgolioasă, mi-e dor de buzele tale fierbinți („fierbinte“ nu este pentru tine, pasionată, un cuvint convențional?) și de toate principiile înrădăcinate în tine, orice teorii ai susține. Și poate că fericită ai fi nu avind la dispoziție biblioteca cea mai imensă, ci cu un șorț și cu picioarele fără ciorapi în papuci, cu părul în dezordine, în fața unei căsuțe de țară aruncind grăunțele a mie de păsări. Am învățat atitea, am chibzuit atitea, și încă să nu fiu în stare să diferențiez suflul de corp! Suflul, care a rămas tot așa de intact ca și în prima zi de cunoștință, căci ai rămas tot așa de naivă în dragoste, pe rind deprimată și entuziastă, interesată de orice aș face eu, iubita

mea, care, după ce citește cinci ceasuri în șir o carte grea, găsește extraordinar un spirit prost de al meu și rîde dacă mă strîmb!

Și corpul a fost profanat? Cînd fiecare scenă era susținută cu o voință încordată și lăsa un gust amar, iar uneori un imens dezgust? Ce cunoaște el din corpul tău? Oricît l-ar fi examinat, oricît se va fi încercat să-l murdărească, să limpezească toate misterele lui? Ce știe el de vibrațiile corpului tău, starea ta normală pentru mine? Ce interes poate avea corpul tău fără acele vibrații? Putea să te înlocuiască, fără nici o diferență. Ți-aduci aminte de Tristan și Isolda. Isolda, ca să nu fie obligată să se culce cu Mark, a pretins ca împreunarea să se petreacă în întunec, și trimitea pe Brangäne în locul ei. Din această stratagemă, Mark n-a observat nimic. Desigur că Tristan ar fi observat imediat dacă într-o noapte n-ar fi fost Isolda în brațele lui numai după freamătul iubitei, acum absent!

Ce fericit sint! Ce rar i se întîmplă unui om să aibă o astfel de superbă ocazie în viață! Să cîntăm, să ajungă pînă la bolta cerului!

— Dacă ar dura tot timpul așa!

— Dar ce ne pasă ce se va întîmpla mîine! Nu trebuie să aduci tocmai tu neliniște în beția noastră, așa cum mă învinovățești pe mine de atîtea ori. Se poate ca mîine să murim noi, sau să moară Viky, să nu ne mai iubim, să ne despărțim iarăși. Și chiar avem siguranța tragediilor viitoare! Este fatal ca emoția noastră de oameni tineri să nu rămînă identică, și ca, în cel mai bun caz, dragostea să se transforme în prietenie, așa cum știm că s-a întîmplat cu toți oamenii, în toate timpurile. Apoi vom îmbătrîni, ne vom urîți, ni se vor ofili fețele. Ce frumoasă ești, Ioana, în seara aceasta! Și la urmă, oricît de tîrziu, fatal, unul va părăsi pe celălalt, prin distrugerea totală, care este la capătul oricărei sfortări omenеști! Poate că și în lună au fost odată oameni, și se vor fi găsit și acolo îndrăgostiți tot așa de febrili ca și noi. Dar ce ne pasă! Ce contează ce a fost și ce va fi în clipa aceasta de o așa de intensă trăire!

— Ce transformări în tine!

— Probabil că totul a depins de boala lui Viky, s-au amestecat neliniștile geloziilor mele cu neliniștile morții lui Viky, care la fiecare moment apărea amenințătoare.

Poate că teroarea, din pricina soartei lui Viky, a grăbit consumarea chinurilor din cauza trecutului. Și dintr-o dată am descoperit că vindecarea mea depinsese de coborîrea temperaturii lui Viky. Nici măcar n-a fost boala ta, ci a lui Viky, adică a unei persoane care mi-e foarte agreabilă, dar, în definitiv, destul de indiferentă, numai în funcție de existența ta. Și tot timpul cît am fost despărțiți m-am gîndit doar de cîteva ori la ea, și atunci cu ciudă: aveam convingerea că ea continuă să surîdă spre toți vecinii, să aibă ochii luminoși și fruntea fără nici o cută, ca cineva care nu cunoaște ce e supărarea, continuînd discuțiile ei neînsemnate cu tot soiul de cavaleri.

— Nici nu s-a vindecat complet, și ai și început s-o critici.

Ioana spune asta glumind, fără intenții de a-mi face vreun reproș.

— Pentru că și Viky redevine ceea ce a fost. N-am văzut-o, dar aș putea paria, căci în toate cazurile se petrece la fel. Boala și apropierea morții n-au învățat-o nimic, natura s-a căznit cu dînsa dîndu-i o experiență absolut inutil. Să vezi că mîine o să reînceapă să surîdă ca de obicei. (Dar oare cu mine nu se petrece același lucru, indiferent dacă mă consider mai profund decît Viky? Se va schimba ceva, așa cum cred în momentul acesta? Nici acum, cînd mă simt invadat de bucurie, nu s-au potolit întrebările, semn că nu sînt complet vindecat.)

Ca să-mi înăbuș bănuielile care se ridică în mine, spun: „Te iubesc, Ioana! Pot să ți-o afirm fără nici o ezitare. Ce să socotesc? Să precizez? La socoteală desigur că oricărei dragoste i-ai găsi limite. Trebuie să ai încredere în tot sufletul meu, ce freamătă pentru tine și mă îndeamnă să-ți fac această mărturisire.“

— Sînt fericită, Sandule!

Noaptea, îmbrățișarea cu Ioana a fost frenetică, așa cum nu mai fusese din primele timpuri.

A doua zi, doamna Axente ne-a anunțat că Viky își recăpătase temperatura mare. Chiar mai dinainte noi redevinsem la starea noastră obicinuită.

Se lasă seara, copacii se subțiază, și printre ramurile lor cerul e aproape alb. Doctorul Petroff a trecut pe la noi și a

constatat pe Viky tot așa de rău, ceea ce se putea constata fără nici o știință specială. Ne-am așezat pe pridvorul casei, eu și Ioana, în voia melancoliei orei, și Hacik, venit să ia informații despre Viky, a acceptat invitația și s-a instalat lângă noi. Il simțim așa de apropiat, că nu măsfiesc să-i spun:

— Tare sintem necăjiți, Hacik!

Această vorbă cuprinde multe dureri fără legături între ele, și totuși împletite așa de bine, înlocuindu-se una pe alta, suprapunându-se.

— Și eu sint atît de supărat!

Are curajul, umilul Hacik, să se jeluiască, poate pentru că accentul meu arată că am răbdare să-l ascult puțin sau pentru că el vrea să ne încurajeze pe noi. Omul, în egoismul lui, își găsește o consolare că se mai găsesc și alții în aceeași situație, sau chiar mai rău.

— Dar ce-ai pățit, Hacik?

— Cîte n-am pățit!

Este atît de amuzant spunînd aceasta, încît îmi vine să rid. Deseori nu ne interesează o durere adevărată numai pentru că se prezintă caraghios.

— Și nu poți să ne spui și nouă necazurile?

— Mașinka ne-a făcut familia de ris.

Hacik are o mulțime de frați și surori mai mici decît el, care foșnesc cu toții pe drumurile portului. N-aș putea să recunosc pe nici unul, dar, cînd văd vreun copil dezmațat cu părul roșu și cu pistrui (Hacik, singurul din familie, e negru ca un țigan), sint sigur că e un reprezentant al familiei prietenului nostru. Hacik nu-i iubește, cu toate că face sacrificii imense pentru ei, își împarte mica lui leafă ca să-i hrănească și să-i dea la școală (știm asta de la *madame Pitpalac*). Sau poate că-i iubește, căci el e tot numai nevoie de a iubi și de a se sacrifica, dar nu mărturisește, de rușine, căci știe ce impresie proastă ne face această droaie de copii obraznici și fără de nici o delicateță. Nu l-am văzut pe Hacik stînd de vorbă cu vreunul din ei. El se strecura pe cărările portului ca și cum ar fi fost singur pe lume, dar *madame Pitpalac* pretinde că în fundul unei magazii se petrec deseori sindrofii de familie. Pe Mașinka am remarcat-o, roșie și pistruiată ca și ceilalți, însă domnișoară care nu umblă cu picioarele goale și care-și păstrează o ținută de fată ce se crede frumoasă. Cu *madame Pitpalac* se salută, dintr-amîndouă părțile o

inclinare delicată din cap și un zîmbet fin, și cred că le-a persecutat mult timp chestiunea care trebuie să salute mai întîi, iar acum fac tot posibilul să dea din cap în aceeași clipă.

Și iată că Mașinka păcătuisese și ea în misterul vreunei magazii, sau poate chiar pe pămînt, la jocul razelor de lună. Cu cine? Hacik n-a vrut să nespună decît vag: „Cu un pașiv“.

Faptul se întîmplase de multă vreme, nu se mai putea face nimic să se împiedece venirea copilului, ce avea să aducă rușinea familiei. De un mariaj care să acopere păcatul nici nu putea fi vorba. Tipul o ștersese și nu avea cum să-i dai de urmă. Și apoi, cum să aduci în casă pe un derbedeu! „Cîte planuri îmi făcusem eu pentru Mașinka! Îi cumpărasem o casă la Caverna și puseseam și ceva bani deoparte. Ce s-a ales din toate acestea!“

Ce triste aceste mărturisiri! Dragostea lui Hacik pentru soră-sa spusă deodată! Dar cum putuse strînge acești bani din leafa lui neînsemnată? În cît timp și cu ce sacrificii?

— Și acum trebuie să stau aici să păzesc pe Mașinka să nu-și facă seama și să-i viu în ajutor la ceea ce se va întîmpla. Aș vrea s-o ascund undeva, să nu afle nimeni. Dar unde? Și ce vom face cu copilul? Lumea e rea, bagă de seamă orice. *Madame Pitpalac* trebuie să și fie în curent.

Ce prieteni trebuie să ne socoată Hacik că ne spune astfel de lucruri! Și mai ales ce singur trebuie să se simtă!

— Și eu, care voiam să plec imediat. Niciodată n-am avut noroc!

— Unde să pleci? Aveai intenția să ne părăsești fără să ne spui nimic?

— Nici eu nu știam nimic pînă astăzi. Am primit o depeșă care m-a chemat la Ada.

Hacik ne spusese odinioară, la o oră tot așa de melancolică, despre dragostea lui fără nădejde pentru o fată frumoasă, Ada. Cînd încercasem să-l consolez (cu ce argumente facile te mulțumești ca să consolezi pe alții!), „de ce nu încerci s-o uiți, căci nu te iubește“, mi-a ripostat: „ce-are a face, o iubesc eu!“ Ada îl chinuise, căci făcuse dragoste cu diferiți tineri, numai pe Hacik nu-l băgase niciodată în seamă.

— Acum te cheamă? Asta înseamnă că te iubește. S-a prefăcut numai că nu te observă. Un mijloc de cochetărie, la care a renunțat imediat ce a văzut că te retragi dumneata.

— M-a chemat pentru că acum e bolnavă greu și are nevoie de mine. Dar ce-are a face? Are toate drepturile.

Hacik nu poate să fie iubit, dar e necesar în timpurile de deznădejde. Ada știe să se folosească bine de generozitatea lui.

— Ce să fac?

Întrebare pe care mi-o pun și eu deseori. Am egoismul să cred că numai în mine se petrec cataclisme.

Uneori, la Caverna, rămân singur în antreul delingă bolnavă; doamna Axente nu poate părăsi pe Viky, domnul Axente citește vreun ziar și fetele sînt duse după cumpărături. Și atunci fac pasiențe și sînt așa de nenorocit și încurcat în atîtea presupuneri, încît pun în reușita pasienței dovedea vreunui mic amănunt din existența trecută a Ioanei (de pildă, dacă a dat celuilalt o anumită sărutare) de care n-am curajul să o întreb.

Întotdeauna sosim cu frică, după-amiaza, la Caverna. Ne temem de o veste proastă. Ne e frică să schimbăm vreo vorbă ca să ne spunem temerile, dar discutăm, pe măsură ce ne apropiem, tot mai molcom, tot mai distrat, ca o dată cu apariția primelor case ale tirgului să ne întrerupem de tot. Tremurăm amîndoi. La colțul străzii de unde se poate vedea casa familiei Axente, ne înfiorăm să nu vedem doliu. Și apoi, după ce scăpăm de această groază, îmi mai spun încă în restul drumului: „De fapt, nici n-ar fi avut timpul să puie doliu! Poate s-a întîmplat ceva de curînd!“ Și cînd, în sfîrșit, doamna Axente, totdeauna prima la întîmpinare, ca și cum ne-ar fi văzut că venim, ne anunță spunîndu-ne: „Viky e la fel. Temperatura a fost 40 grade“, răsuflesc ușurați. Totuși, moartea posibilă a lui Viky nu ne-ar apărea ca ceva cu totul neașteptat. De la timpul cînd ne temeam să ne gîndim la așa ceva pînă acum, cînd facem chiar unele aluzii, a trecut mult. Cînd sînt numai cu Ioana, în călătoriile noastre nocturne spre port mai ales, dacă nu pronunțăm chiar numele lui Viky, vorbim de moarte în general, mereu ca și altădată, dar acum se simte că avem în noi o panică imediată. În noaptea miraculoasă, numai noi pe drumul pustiu, printre umbre, în apropierea mării prezentă în noi tot timpul, chiar cînd n-o vedem, discuțiile grave par la locul lor, și

spunem multe gînduri pe care ziua le ascundem cît mai bine! Cîteodată, aceste generalități triste pe care le vorbim mi se par o impietate dacă mă gîndesc a doua zi la ele: am impresia că exploatez cazul lui Viky. Taina în care se săvîrșesc ele îmi mărește impresia că fac un lucru nepermis. Alteori îmi iau apărarea: găsesc o dovadă că soarta lui Viky mă impresionează mult, indiferent de anumite clipe în care am convingerea că totul mi-ar fi egal. În Ioana probabil că se petrece ceva similar, dar ne e penibil să ne facem mărturisiri.

Cîteodată sint cuprins de poftă de inițiativă. Orice plan, cît de mare, nu mă înspăimîntă. Clădesc o viață fericită cu Ioana sau mă indignez împotriva atîtor trîndăviri, pricina tuturor necazurilor, în timp ce o lume întregă muncește și nu mai are timp să se tînguie.

Sînt convins că-mi voi susține energia și că-mi voi pune în aplicare proiectele, cu toate că experiența ar trebui să-mi aducă aminte că nu e prima oară cînd sint invadat de astfel de stări și că freamăt inutil.

Discut cu Ioana despre trecut, pe pridvorul casei familiei Axente. Am luat temperatura la ora 6 — mare — a fost doctorul tot așa de evaziv, și, cum știm că pînă mîine nu putem avea nici o noutate în ceea ce privește pe Viky, putem să ne ocupăm puțin și de noi.

— Aș fi curios să știu cum s-au petrecut faptele în primele zile. A fost curînd după despărțirea noastră?

— Vreo două luni jumătate.

— Mi-ai spus vreo trei luni.

Niciodată nu poate să-mi spuie ceva exact. E drept, nu ții minte exact decît ceea ce te interesează. Dar cu patimă luptam cu Ioana ca să aflu că între ei intimitatea a durat cu o zi mai puțin.

— Reduci timpul ca să mă consolezi. Și cum a fost? Tipul și-a pledat mult timp cauza?

— Nici unul din noi nu bănuia nimic din ceea ce o să i se întîmple. Vorbeam literatură, artă. La un moment dat, a spus, tot cu ocazia unui subiect literar, cuvintele: „ei se doreau“. Deodată am tresărit amîndoi, ne-am întrerupt și am înțeles că se putea să ni se întîmple și nouă la fel.

— Numai tu iai hotărîrile dintr-o dată.

— Atunci am aflat numai că lucrurile ar fi posibile. Hotărîrea definitivă am luat-o mai tirziu.

— Cînd? După o lună?

— Cam o lună...

— A avut răbdarea să aștepte el atîta? Și în timpul acesta ce făceați? Discutați tot literatură?

— Da... Dar mai stînjeșiți.

— Și la urmă?

— La urmă m-a întrebă dacă vreau să mă dau lui.

— Te voia gratuit! Nici măcar nu ți-a propus să te ia de nevastă! O femeie nu se dă gratuit decît în două cazuri: cînd iubește sau cînd este o cocotă.

— Probabil că există și cazul meu, dar nu s-au priceput oamenii să-l puie în cazurile posibile. Nici n-am făcut observația c-ar fi trebuit să mă ceară de nevastă. Cum n-aș fi primit așa ceva pentru nimic în lume, de aceea probabil că nu m-am gîndit la procedeul lui.

— De ce nu te-ai fi măritat cu el?

— Ai fi auzit tu.

— Mi-ar fi fost egal dacă aș fi aflat că te-ai măritat cu el sau că trăiești cu el. Sau chiar m-ar fi durut mai puțin dacă aș fi auzit că te-ai măritat cu el. Aș fi presupus atunci că m-ai părăsit numai pentru că nu-ți oferisem căsătoria și te-ai dus la altul imediat ce ți s-a ivit ocazia. Deci ai fi semănat cu toate fetele ce vor să se aranjeze, și nu m-aș fi chinuit din cauza ta, sau n-aș fi fost invidios de norocul lui. Aflînd numai că ești metresa lui și cunoscîndu-ți temperamentul burghez, aș fi presupus că te-ai dat din dragoste. Ceva asemănător cu ce-ai făcut pentru mine odinioară. Și aș fi auzit și de asta, după cum aș fi auzit de căsătorie. Lumea e avidă să te ție în curent. Tu însuși căutai prilejul să-mi spui ce s-a întîmplat cu tine.

— Îți inchipui că vedeam în mine așa de clar? E drept că voiam să-ți spun ce se întîmplase și să-ți arăt că te stimez și nu te mint, chiar dacă în același timp consideram că n-am nici o obligație față de tine.

— Dar n-o făceai și pentru el? Îl vedeai ce puține scrupule are, știai chiar că continuă să vie la mine ca și altădată, foarte amical, și încercai să nu-ți apară laș, să-l reabilitezi. O faptă e urită mai ales dacă n-ai curajul să ți-o susții. De

fapt, cinismul de a-ți susține imoralitățile denotă un adinc instinct de moralitate.

— Poate și pentru el. Nu-mi surîdea să-mi fie atît de apropiat un personagiu dubios. Totuși, pot să afirm că el mă interesa extrem de puțin. Mi-era rușine să-ți tănuiesc hotărîrile mele. Mărturisindu-ți-le, mi se părea că fapta [mea] e mai puțin urită. Și apoi, poate că de la distanță continuam lupta cu tine și voiam să mă consider învingătoare. În orice caz, voiam să aflî. L-am rugat de o sută de ori pe el să-ți spuie tot și n-a vrut. A pretins că nu e în stare să-ți facă inutil rău.

— Putea să nu mă fi înșelat de la început dacă nu voia să-mi facă rău.

— Așa sînt toți bărbații. Și tu ai face la fel!

Gîndesc: „Aș face la fel? Dar cum să reflectez la ceva ce-mi este complet străin în clipa aceasta?”

— Să-mi spuie el! Îți dai seama ce oribil ar fi fost? Ce umilîntă! Din mărturisirea ta mă pot consola cu gîndul că totuși mi-ai păstrat stimă. Dar altfel? Aș fi suferit îngrozitor! Și mai ales, văzîndu-l ce cavaler se poartă, fiind sincer! Aș fi suferit și dacă aș fi descoperit pe figura lui dispreț (avea dreptul să se răzbune, căci îl supăra gîndul că fuseși odată a mea, și știa că nu m-ai uitat încă), sau dacă ar fi arătat milă. Iar tu absentă, fără să știi intențiile tale bune... Și ce trebuia să fac? Să rîd, să mă prefac că știi totul de mai înainte? Și apoi să continuăm conversațiile noastre despre literatură? Și peste cîteva zile să mă viziteze ca de obicei? Sau să primesc vestea ca pe o surpriză, să par un tont care habar n-avea de nimic? Sau să plîng? Să mă umilesc? Să-l rog să te lase în pace? Nu, hotărît, gîndul tău demonstrează că ești lipsită complet de orice umanitate. Instinctul singur, și nu demonstrația mea de acum te-ar fi putut învăța că e hain acest procedeu.

— Ce mare rol joacă orgoliul la tine!

— Asta e tot ce găsești să spui: vorbe, numai vorbe! Dar vezi că tot sufletul meu țipă de durere. Dacă mă iubești, înduioșează-te. N-are nici o importanță de partea cui e dreptatea.

Și după o tăcere:

— Noroc că lașitatea lui m-a salvat. A fost mai blind el cu mine decît tu!

— Nici eu n-am avut curajul să ți-o spun în față!

— Fiindcă nu ai avut ocazia, dar mi-ai spus-o prima oară cînd m-ai întîlnit!

— Pretindeai că a fost cel mai frumos gest al meu și că pe el se sprijină toată dragostea noastră viitoare!

De ce vorbele cauzate de suferințe, deci cele mai autentice, se contrazic între ele? Orice logică le lipsește. Poate că în momentul suferinței vorbele ies la întîmplare, nu trebuie să pui mare valoare pe sensul lor. Uneori întrebunțezi numai interjecții. Eu o surprind deseori pe Ioana contrazicîndu-se cu toate că se chinuie veritabil. Ioana, dacă ar fi mai calmă, n-ar putea să facă aceleași constatări asupra mea?

— Am acceptat ca totul să se petreacă iute, să nu mai prelungească o situație turbure.

— Și pînă în ziua aceea nu te sărutase, nu te mîngiase, nu pătrunsese cît mai adînc sub hainele tale?

— Tu știi cum se face întotdeauna. De ce mă chinui?

— Eu te chinui pe tine? Povestesc numai ceea ce tu ai înfăptuit!

— Poți face unele lucruri, dar nu poți vorbi despre ele!

— Asta e bun pentru cei mediocri.

— Cu o zi înainte, mi-aduc aminte, [eram singură în toată casa. Ți-am luat scrisorile și le-am recitit încet pe toate. N-am găsit un rînd care să-mi arate că mă iubești și să mă oprească din drumul meu. Numai grabă, preocupări străine de mine sau cite o declarație convențională, pusă acolo din jenă de a trimite o scrisoare prea rece. Una cite una le-am aruncat în foc. Aruncam în foc întreg trecutul meu de îndrăgostită. La urmă, ca o încheiere, ți-am distrus fotografia.

Fotografia mea, care mă reprezenta „frumușel, elegant, făcut să epatez pe domnișoare“ (tot vorbele Ioanei), și acum arzînd pînă la scrum!

— A doua zi m-am dus cu el!

— Ai fost în stare să te duci cu el, special pentru act? Și în momentele mele de speranță nebună, îmi spuneam: „Poate că nu s-a întîmplat nimic, căci nu au avut unde“. În casa ta sînt rude, la el la fel, și e imposibil să-ți propună să mergeți la hotel. La noi a fost norocul că locuiai singură pe atunci. Iar gesturile de la început sînt oribile dacă n-ai dragostea care să le susție și decorul, pentru clipa aceea,

favorabil. Să nu trebuiască să pregătești nimic. Cu propuneri explicite nu se procedează decît cu fete versate în amor.

Ce copil am rămas ! Ca să nu spun vorba care mi se potrivește: ce naiv ! Am ajuns așa de mare și așa de complet lipsit de orice experiență a vieții !

— Și în ziua aceea... (ce voi fi făcut eu în ziua aceea) s-a terminat tot ?

— Nu încă. Mergeam amîndoi pe stradă și vedeam cu groază că mă duce tot spre hotelul unde ne întîlnisem și noi. De la un colț al străzii am început să plîng și m-am întors spre casă, în goană. El se ținea după mine și tot cerea explicații. Ce ușor pricepea unele chestiuni dificile, din cărțile cele mai subtile, și ce străină ti era o problemă de viață. A doua zi am pornit iarăși. Ca în La Fontaine: „*Les voilà donc derechef en chemin*“... I-am pus condiția să nu mă mai ducă tot acolo, și el a fost încîntat că nu i se strică socotelile, așa cum crezuse un moment, și că totul n-a fost decît un capriciu de femeie. Dar după ce am plecat a devenit foarte încurcat. Nu cunoștea decît locul acela, nu mai știa unde să mă ducă. Este foarte timid — timiditatea la astfel de oameni apare grotescă, nu mai păstrează nimic din prospețimea ei — cu toate laudele lui și povestirile prin care pretinde că a făcut toate pozele din lume. (Joana arătînd că-i cunoaște caracterul și sugerîndu-mi intimitatea lor !) Mă ducea pe o mulțime de străzi necunoscute, pretinzînd că cunoaște o adresă sigură și discretă, dar de fapt ca să mai amîne. Eram ostentivă, disperată, iar el în fața fiecărui nou hotel îmi spunea că: „Aici nu putem intra, dar mai avem puțin“. În sfîrșit, în fața unui hotel nou i-am pus condiția: „Acum ori nicio-dată !“

L-am văzut bicisnic, ezitînd caraghios, încercînd încă să ridă și să glumească, și am urcat eu scara ca să întreb, lăsîndu-l pe el să aștepte în stradă pînă ce l-am chemat. După o jumătate de oră plecam ! Eram în sfîrșit calmată, aproape fericită. Se îndeplinise fapta scirboasă, situația se clarificase, începeam în sfîrșit viața mea nouă, cu toate riscurile ei. (Calm pe care ți-l dă vreo rudă apropiată, care, după ce se zbate să moară îndelung, în sfîrșit moare. Cu toate că în viață oricît de bolnavă ar fi fost și condamnată de medici, tot mai era o vagă speranță de salvare.)

— Cred însă că chiar de atunci îți [dădeai] seama perfect de toată persoana lui, indiferent dacă nu era încă cu nimic vinovat față de tine.

— Știam totul cu precizie, căci nu m-am înșelat nicio dată asupra lui. Voiam numai să mă mint, ca să nu apară dezastrul meu în toată tristețea. Poate că este la fel cu toți, dar, neîubindu-l, nu-i găsesc nici o scuză, în timp ce spre tine trimeteam toate învinovățirile și scuzele. El îmi este complet indiferent, și n-aș mai vorbi de el dacă tu nu m-ai întreba. Și mă doare ce s-a întâmplat numai pentru că te doare pe tine. În brațele tale uit complet tot ce-a fost urit. Ne-am regăsit, sintem siguri că ne înțelegem perfect. Sintem tineri, nu este prea târziu pentru a ne construi o nouă fericire. Marea, cea mai perfectă lucrare a naturii, ne este în preajmă, dându-ne mereu noi spectacole admirabile. Trebuie să voim să fim fericiți. Oare Viky este într-adevăr așa de bolnavă?

Am întârziat, toată Cavarna e în întuneric, numai de la fereastra bolnavei vine o lumină slabă, arătând că acolo se petrec ciudățeni. Domnul Axente nu se mai vede în antreu făcând pasiențe, probabil s-a dus la culcare. Roza a dispărut în camera ei. Doamna Axente poate că a ațipit puțin lângă bolnavă. O iau pe Ioana de braț, o string bine, și încet, prin liniște și umbre, fără să mai spunem nici o vorbă, ne îndreptăm spre mare.

Ce încet trece timpul! Gestul meu de a mă uita mereu la ceasul de la mână a devenit un tic. Nu mai avem posibilitatea unei discuții lăsată în voia ei căci mereu trebuie să ne aducem aminte că se apropie ora uneia din noile noastre îndatoriri. Dimineața, Ioana nu poate să stea fără grijă la plajă, căci e gospodină. După amiază, la patru, trebuie să plecăm. Apoi, la Cavarna, așteptarea doctorului, care întârzie regulat, și ora plecării îndărăt. Avem deci multe ocupații, dar, tot așteptându-le pe fiecare să le vie rindul, sintem nerăbdători. Odinioară, când n-aveam nimic de făcut, lăsam să treacă ziua, lincezind la soare. Acum împărțim fiecare clipă, și cu uimire am observat că de la îmbolnăvirea lui Viky abia dacă au trecut două săptămâni. Parcă am avea un drum greu de mers, și după o imensă oboseală am constata că n-am ajuns încă la jumătate. Atmosfera portului nu mai este așa de obsedantă pentru mine. Cunoscind prea bine fiecare ungher,

nu mai pot să-mi dau seama de multe nuanțe, totul a devenit banal, și uneori sînt așa de plictisit, încît mi se pare că nici mai tîrziu, după ce mă voi despărți de aceste locuri, n-o să mă gîndesc cu nostalgie la ele, oricît aș ști că am avut dese momente de puternică emoție. Preocupările noi cu ocazia bolii lui Viky au făcut imposibilă vreo meditație mai îndelungată asupra colinelor uscate sau a mării. Gelozia și dragostea mea se integraseră perfect cu legănarea mării, se complectau parcă. Ce se petrece cu Viky nu are nici o legătură, și deseori, cînd vin pe ponton cu intenția să stau cît mai mult, sînt întrerupt de gîndul ca să nu uit să duc vreun pachet doamnei Axente, așa cum fusesem rugat.

Așteptăm cu încordare să treacă timpul, să scăpăm de situația asta turbure atît de obositoare. Ce va aduce ziua de miine? Moartea lui Viky sau vindecarea ei? Primul caz ar constitui un dezastru, în al doilea, Viky ar redeveni grațioasă și neînsemnată și eu aș aștepta cu nerăbdare să mă descotoresc de ea. Ființa ei n-ar mai putea să-mi furnizeze nici o reflecție profundă. Oricum ar fi, mai tîrziu voi regreta clipele actuale de trăire intensă pe care fac toate sforțările să le alung.

Aștept să treacă timpul, căci așa sîntem predestinați. Și la urmă, bătrîni, bolnavi, cu moartea alături, constatăm că nu mai putem opri timpul în loc.

Ce încet trec zilele și ce repede trec anii!

Și dacă ar muri Viky?

Gîndul acesta îmi vine uneori, chiar dacă nu ia o formă netă, și n-am curajul să-l mărturisesc întotdeauna. Nu trebuie, cînd vrei să te reprezînți în fața oamenilor, să-ți dăruiești virtuți, ca să capeti elogiul pe care nu le meriți și nu ți se potrivesc. Ca și cum ai înșela lumea într-o țară străină că ești autorul unei cărți celebre din țara ta sau că te tragi din vreo familie însemnată, și te-ai bucura tu singur de minciună. Toată truda trebuie să-ți fie să te cunoști cît mai exact și să nu porți cu tine, toată viața, pe un străin. Eu surprind în mine în prima clipă, în fața unei nenorociri, o salvare. Și numai mai pe urmă îmi pare rău. Fac această declarație cu riscul ca ea să fie o micime personală, și nu un joc psihologic obișnuit pentru cei mai mulți oameni, care trec ca foarte de treabă. Nu mă îndoiesc că dacă ar muri

Viky, aş avea în primul minut o bucurie şi la fel procedez şi când mi se întâmplă mie însumi ceva rău, când, de pildă, nenorocul îmi spulberă în mod stupid un plan la care lucrasem cu cristaţii timp îndelungat. Asta înseamnă că din pesimismul meu temperamental trag satisfacţii. Am uneori o stare sufletească asemănătoare cu a copilului care se amuză să omoare o muscă, îi rupe pe rînd şi fără să se grăbească aripile, apoi picioarele şi la urmă capul. Cred că instincte similare se găsesc în orice om. La mine iau forme oribile. Şi acum îmi imaginez moartea lui Viky, prelungesc scena şi-mi multiplic detaliile, ca să nu-mi epuizez prea repede spectacolul. Asta nu mă împiedică să fiu terorizat zilnic de această posibilitate, şi aş face tot ce e posibil ca să împiedic această moarte, aşă de adînci sînt scrupulele săpate în mine de educaţie. Dacă ar muri Viky? S-ar duce importanţa doamnei Axente! Ar căuta să se despăgubească din plin, în cele două zile pînă ce merge la mormînt. Ar face tot ceea ce se obicinuieste, fără să uite un detaliu. Chiar ar inventa, ca să îmbogăţească decorul şi să-şi găsească ocupaţie. Ar reuşi să fie peste tot locul în acelaşi timp, şi lîngă mort, şi lîngă noi, să ne consoleze; prin camere dînd ordine şi făcînd mereu noi aranjări, iar în oraş după cumpărături. Ce haine de doliu ar purta! Ce voaluri! Sînt convins că indiferent de truda ei imensă de femeie de treabă, care vrea să salveze pe Viky, a întrezărit hainele negre pe care le va purta cu toată presanţa (după cum ca fată, cosînd de dimineaţă pînă seara pentru gospodăria grea întrezărea vreun prinţ din poveste venind să-i ceară mîna). Moarta va fi aşezată în antreul din mijlocul casei. E loc mai mare acolo, şi poate încăpea cît mai mult public. Viky va fi gătită cu rochiile cele mai elegante, şi la faţă va apărea frumuşică, roză, aşă cum o cunoscuse toată lumea.

Căci a îngrijit doamna Axente de toate, şi e încîntată de surpriza pe care a putut-o face tuturor, tăcînd numai pentru ea mîndria ei mare: tot ce-a lucrat ca să refacă pe Viky. Va reflecta la fiecare vizitator în parte: „Priviţi-o ce superbă este! Parcă n-a zăcut atîta vreme!“ Ca şi cum Viky de-acum s-a întepenit pentru totdeauna în această frumuseţe, astfel va vizita spaţiile interplanetare, şi viermii nu vor începe travaliul lor de alterare. Împrejurul lui Viky, flori multe, toată Caverna a fost epuizată de flori şi puse în valoare,

pentru ca fiecare să fie văzută. La un capăt, loc pentru colive și luminări, iar în preajmă, cit mai mulți musafiri. Să vie toți cei ce au cunoscut pe Viky. Și cunoștințele ei mai vagi sau ale doamnei Axente. Și chiar străinii. Toți n-au decît de ciștigat văzînd o fată așa de frumoasă, de care doamna Axente poate spune cu mîndrie: „Este nepoata mea!“ Ca să nu se întîmple încurcătură, oamenii să intre pe o parte și să iasă pe alta. Și doamna Axente se gîndește cu emoție că așa a citit în ziare că s-a făcut la regele Carol I. O să avem lume multă, de asta nu trebuie să ducem grija. Moartea unei fete așa de frumoase se întîmplă foarte rar la Caverna. Gingașă, bună, surizînd tuturor. Iar intimii vor avea o cameră alăturată, preparată special, unde vor putea sta mai multă vreme, comози, fără să se amestece cu poporul. Domnul Axente va face onorurile. Va fi îmbrăcat în redingotă. Nu și-a mai purtat redingota de la nuntă, adică de 30 de ani. Îi ședea foarte bine atunci. A fost strînsă în naftalină, desigur că-i tot așa de perfectă, dar trebuie scoasă din vreme la aer. Numai dacă, cu reumatismele lui, n-ar fi prea bolnav în ziua aceea. Se va face cum va fi mai bine, nu te poți împotrivi soartei (și doamna Axente, după ce asistase în gînd la moartea lui Viky, abia acum, cu ocazia reumatismului domnului Axente, constată că nu te poți împotrivi soartei). Bineînțeles, printre primii vizitatori, *madame* Pitpalac pozînd ca totdeauna în persoană remarcabilă, cu toate că probabil nu mînîncă decît o dată pe zi acasă. Domnul Jianu nu va veni decît o jumătate de oră mai tîrziu. Așa cer conveniențele ca nu cumva lumea să bănuiască ce se petrece între ei. Ca și cum lumea nu a văzut totul de la început. Ce diferență e între ei doi! Pe cit e *madame* Pitpalac de agitată, de bună de gură, de voluntară, pe atît domnul Jianu este moale, timid, incapabil să spuie o frază pînă la capăt. Fără îndoială, ea s-a agățat de capul lui! L-o fi dezbrăcat ea, căci lui trebuie să-i fie rușine să se dezbrace în fața unei femei. Trebuie să-l fi găsit fecior. Poate că nici nu știa bine ce se întîmplă între o femeie și un bărbat! I-a explicat *madame* Pitpalac! La urma urmei, n-au decît să facă după pofta lor. Tot erau singuri pe lume, și, de altfel, domnul Jianu e mai îngrijit, mai periat. Orice se poate spune despre *madame* Pitpalac, dar e bună gospodină. N-ar putea veni la înmormîntare și domnișoara Lidia? Ar fi chiar obligatoriu, oricît de mare boieroaică s-ar ține. Tre-

buie să aibă recunoștință către Sandu, și Sandu a fost intim cu Viky. De la moară pînă aici nu sînt decît doi kilometri. Trebuie să vie neapărat, chiar dacă n-a văzut-o încă nimeni ieșind din casă. Nu poate scăpa cu un bilet de condoleanțe. În momente grave se cunosc prietenii, și Sandu și Ioana au nevoie de prietenia ei. Hacik nu arată prea elegant, dar va fi nevoie de dînsul. Cunoaște bine Cavarna și va putea face multe servicii, fără să mă mai ostenesc eu. Ce-ar fi oare dacă ar cînta din vioară la căpătiul lui Viky? Atunci, cînd se va aduna toată lumea? Ar fi un păcat? Dar ce impresionant!...

Îmi imaginez toate gîndurile doamnei Axente. N-am nici o probă că în capul ei se petrece tocmai așa, dar cunoscîndu-i firea romanțioasă și rolul prim pe care îi place să-l joace în tirgușorul ei (face parte din mai multe comitete, care n-au decît păcatul că nu sînt de nici un folos) e precis că în capul ei se petrece sau se va petrece așa. Asta n-o împiedecă să fie o femeie foarte de treabă, să fi slăbit cu două kilograme de cînd o îngrijește pe Viky, să nu mai aibă oră de somn și nici timp măcar ca să se spele cum trebuie, iar noaptea nu poate să se dezbrace complet ca să se odihnească în așternut. În timp ce eu, cel care ironizez, nu sînt în stare de astfel de sacrificii, și, în cazul morții lui Viky, m-aș ascunde pe cît mi-ar fi posibil, ca să escamotez toată acea situație penibilă și m-aș jena tot timpul de gesturile convenționale ale celorlalți. Și dacă doamna Axente și-ar arăta prea multă importanță, poate că nu m-aș putea opri, cu toate că moarta ar fi alături, s-o pedepsesc cu vreo mică răutate. Dar numai imaginînd acest spectacol și descriînd-o pe doamna Axente în toate transformările ei posibile la o ocazie gravă, chiar dacă aș imagina realități, nu dau dovadă de incapacitate de a simți o durere mai multă vreme fără întrerupere? Cine va suferi mai mult de moartea lui Viky, eu sau doamna Axente? Multă vreme după aceea, doamna Axente va povesti la vecini, în toate amănuntele, ceea ce s-a întîmplat, va reface boala lui Viky, și apoi dispariția și punerea în mormînt, clipă cu clipă. Iar eu voi cugeta asupra morții, a dezastrului iremediabil al tuturor planurilor și la ceea ce mi se pregătește mie. Și unul, și celălalt vom exploata pe Viky.

Pe cer, un șirag de berze. *Madame* Pitpalac glumește: „A venit toamna, se duc sezonistii!”

Preocupați cu boala lui Viky, care ne ține jumătate din fiecare zi la Caverna, Ahmed nu mai are pentru noi importanța de odinioară. Noaptea ne întorcem obosiți, copleșiți de soarta lui Viky și de discuțiile noastre de pe drum, și-l găsim adormit pe covor, în camera mea. Îl las acolo. Dimineața abia îl mîngii, căci mă grăbesc să mă duc la mare, în fața căreia sînt la fel de artificial, căci nu mai am timpul de singurătate la marginea ei. Și dimineața, cînd căldura e mereu mai puternică, n-ai gustul melancoliilor. Azi îl găsim pe Ahmed ușor amorțit, parcă bolnav, și de-abia astfel ne aducem aminte de el. Ahmed fusese amator de toate trîndăviile, dar la ocazii și foartevioi, cu ochii rotunzi privind tot ce se petrece în jurul lui cu curiozitate, jucîndu-se cu vreun canaf și fugind cu coada în vînt prin ungherele camerei. Acum nu se mișcă de la locul lui (cînd mă îmbrăcam totdeauna mi se încurca printre picioare), nu toarce dacă îl mîngiem, nu atinge laptele pe care i-l întindem, ne privește nenorocit. Glumesc, dar numai pe jumătate:

— Trebuie să chemăm pe doctorul Petroff să-l examineze.

— Pățește ca și Viky.

— Ce importanță ar avea pentru noi boala lui dacă Viky ar fi sănătoasă! Și acum de-abia avem timpul să-l observăm. Ce s-ar mai agita Viky pentru el! Chiar ar fi în stare să cheme doctorul, să-l examineze. Am fost niște ingrați cu Ahmed, nici nu l-am mai băgat în seamă. Ai observat ce mare s-a făcut? Cavaler adevărat! Nu trebuie să-l închidem în cameră, poate din cauza asta tînjește.

Îi luăm coada și i-o întindem, ca să ne amuzăm puțin, căci nici eu, nici Ioana nu credem prea mult în boala pisoiului.

În astă seară, întorcîndu-ne de la Caverna, am vrut să mai întirziem pe ponton. Dar la capătul pontonului, pe neașteptate, s-a ivit o umbră: domnișoara Turai. Prezența ei ne-a schimbat dintr-o dată toate gîndurile.

În fața casei, lingă riuleț, Ioana îmi spune: „Ți-aduci aminte cum dădeai de mîncare giștilor?“ Uitasem giștele! Mă amuzasem zilnic cu ele. Parcă istoria aceea s-a întîmplat în alt an. Și citeodată, cînd îmi apare iarăși în minte Ioana goală, căutînd satisfacții cu altul, mi se pare că nu s-a schimbat nimic.

În casă, Ahmed, și mai jalnic decît îl lăsasem, ne aduce aminte de boala lui. Îl uitasem de tot, și eram pe punctul să mai întîrziem vreme multă pe ponton, și numai prezența domnișoarei Turai ne-a alungat. Laptele din farfurioară a rămas neatins. Cînd îl mîngîiem, nu face nici o mișcare, dacă îl ridicăm puțin de laele de dinainte cade la loc. Numai ochii îi sînt tot așa de mari. Nu mai are însă nici o bucurie în ei. Vrasă zică, Ahmed e bolnav cu adevărat! M-am revoltat și am început să țip, în timp ce lacrimile îmi veneau în ochi: „E oribil în aceste locuri păcătoase! Mori cu zile! Nu sînt decît doi doctori imbecili care să te îngrijească! Dar pentru un animal mititel nici nu poți face nimic. Mi-a devenit viața aci insuportabilă. De-aș pleca odată!”

Luam instinctiv, ca pretext, boala unei pisici, ca să mă războiesc cu soarta pentru neliniștea în care trăim mereu din pricina lui Viky sau din pricina trecutului Ioanei. Poate că să plec e dorința mea cea mai intimă, fără să mi-o mărturisesc nici mie, poate că vorbeam astfel numai din exasperare. După ce suportasem situații grave fără explozii (cuvintele, ca să lovească bine, trebuie să aibă și sonorități), acum țip din pricina unei pisici. Neg toată încîntarea ce pretindeam că o am în Cavarna, în viața comună cu Ioana. Măcar ridicolul situației ar fi putut să mă oprească.

A trebuit să veghez toată noaptea pe Ioana, nenorocită ca să încerc să o consolez: „Nu trebuie să dai nici o importanță vorbelor spuse într-un moment de exasperare, văzînd atîta nenoroc!”

A doua zi, Ahmed puse capul pe o lăbuță și închise ochii. Dar încă respiră. Încercăm să-l dezmoțim puțin, să-i dăm lapte cu de-a sila, la urmă ne dăm seama că facem o barbarie gratuită. Așa stă, pînă ce plecăm la Cavarna.

Parcă moartea a intrat în casă și s-a oprit o clipă să se odihnească lingă culcușul mic, înainte de a porni la lucru.

Sărman pisic, care poartă tot atîtea mistere cu el ca și grațioasa Viky.

Cum îl vom găsi astă-seară?

Ajunși la Cavarna, am aflat că Viky a avut 39 grade de dimineață chiar, ceea ce nu i se mai întîmplase. Seara la 6 termometrul s-a urcat pînă la 41 grade.

Și aici moartea stă la căpătîi?

La inapoiere, vorbesc cu Ioana despre moartea lui Viky fără nici o sfială. Văzind că Ioana suportă discuția cu destulă tărie, mă bucur, căci mă tem de mari disperări.

— Ce tragedie pentru toți cei care o cunosc pe Viky! Minunată fată... Niciodată nu ne-a supărat. Și rămîne aci pentru totdeauna, în acest pustiu! Tocmai ea, căreia îi plăcea societatea! Ce amuzant se strecura printre tineri! Ce trebuie să fie iarna aici!

Apoi ne aducem aminte deodată de Ahmed.

— Și pisicul? Ce se va fi întîmplat cu el? O fi murit? Ce să facem cu el? Să-l zvirlim? Unde? Cum să punem mîna pe el? Să aducem un străin să-l ducă? Atîta lașitate pentru Ahmed, al cărui suflet mi se păruse uneori apropiat de al nostru! Să-i facem înmormintarea mîine? Cum să dormu un pisic mort în cameră? Dar cum să dorm, chiar dacă îl ia cineva, numai cu gîndul că a stat mai multe ore mort în cameră? Sau, indiferent ce s-ar face, numai cu gîndul că a murit? N-am văzut niciodată un pisic mort. Ce să fac, Doamne!

Întirziem cit mai mult pe drum, pe treptele casei, în fața ușii. Și imediat ce ne uităm pe deschizătura ușii, înțelegem: Ahmed a murit!

Pricepem că este o imensă diferență în a presupune moartea, oricît de serios ți-ar fi temperamentul, și între a asista la ea. Și pricepem că orice presupuneri, oricît de cumplite, facem despre moartea lui Viky, ele rămîn la suprafață, și nu știm nimic ce o să se întîmple cu noi, cu Ioana mai ales, în cazul unui deznodămînt tragic.

Ahmed, poate emisar al lui Viky în ținuturile sumbre... Ahmed! Viky!

Ce păcat că n-am introdus religia și printre animale! Nu pentru a asigura un loc în paradis sufletului lui Ahmed, căci sînt sigur că dacă există vreun aranjament după moarte, pisicile, păsărelele și alte gînganii vor fi instalate înaintea tuturor oamenilor. Dar aș fi dorit o înmormintare pentru Ahmed făcută cu tot dichisul. Dacă aș fi trăit în Franța, în secolul al 17-lea, aș fi rugat pe La Fontaine să scrie o fabulă tristă, în care toate animalele ar conduce la groapă un pisic. Ar fi îndurerate foarte toate lighioanele pămîntului, și chiar și leul s-ar fi crezut obligat să nu lipsească.

Așa, la miezul nopții, eu singur a trebuit să organizez ceremonia. L-am găsit pe Hacik, și apoi împreună am trezit pe Cadir. Într-un șervet am luat pe Ahmed și ne-am urcat în barcă, eu, Ioana, Hacik și Cadir. Barca a lunecat ușurel pe ape, iar lumina lunii se revărsase pe toate ținuturile. Hacik a început un cîntec de jale, și era așa de transfigurat, că ai fi crezut că este în legătură directă cu tainele cerului și ale mării. L-am aruncat pe Ahmed în apă. O imagine groaznică a apărut atunci, la care nu mă gândisem, arătînd calitatea dubioasă a întregii scene, gusturile mele romantice și farsa care se desprinde din emoțiile cele mai sincere: la lumina lunii, am văzut pe Ahmed plutind în voia valurilor, ca o muștrare de a fi organizat un spectacol din tragedia lui. Am spus lui Cadir să lopăteze spre mal, să fugim de imaginea grozavă. Toată noaptea n-am putut să dorm, căci mi se părea că fiecare val care se zbătea sub fereastră ar putea să-l aducă pe Ahmed înapoi. Și dimineța mi-era frică, pășind pe plajă, ca nu cumva să-l fi aruncat marea pe nisip...

A doua zi m-am înțeles dintr-o vorbă cu Ioana, fără să mai fie nevoie de discuțiile obicinuite: mergem la București! Pregătirile au trebuit să se facă foarte repede, ca să nu pierdem trenul de la Bazargic, astfel că am făcut cu automobilul de mai multe ori naveta între port și Cavarna. Am plecat întii la Cavarna, ca să spunem ce-am hotărît și ca să fim siguri că nu există nici o împotrivire din partea familiei Axente. Nu s-a opus nimeni, numai au imaginat altă combinație: eu cu Ioana vom pleca îndată, și la București vom alege spitalul, vom vedea pe doctor, vom tocni pe cei ce-aveau să ia pe bolnavă din gară. După o zi, aveau să aducă soții Axente pe Viky și vor găsi totul aranjat. Cu toate că Viky continuă să aibă temperatură, ne-a înviorat decizia noastră.

Ne-am reîntors în port ca să facem în fugă bagajele, și noroc că vestea plecării noastre s-a răspindit imediat, și toți cunoscuții au venit să ne ureze drum bun, altfel n-am fi avut timpul să-i vizităm, cu toate distanțele mici de aici. *Madame Pitpalac* s-a înființat cea dintii, și chiar ne-a ajutat la împachetat. Domnul Jianu asista și el mai la o parte, cu un zîmbet plin de încurajare. Am descoperit lipsa lui Hacik, dar *madame Pitpalac*, cu o privire șireată, ne-a spus misterios: „Lăsați-l în pace, s-a dus la Ada. Vine el îndărăt.“

De ce să vie îndărăt? Din cauza Mașinkei sau pentru că-l expediază Ada?

În schimb, Mihali, cafegiul, personagiu ursuz, s-a prezentat și a dorit toată sănătatea pentru Viky. Cum nu poți cunoaște pe oameni! Ce anost ni se păruse!

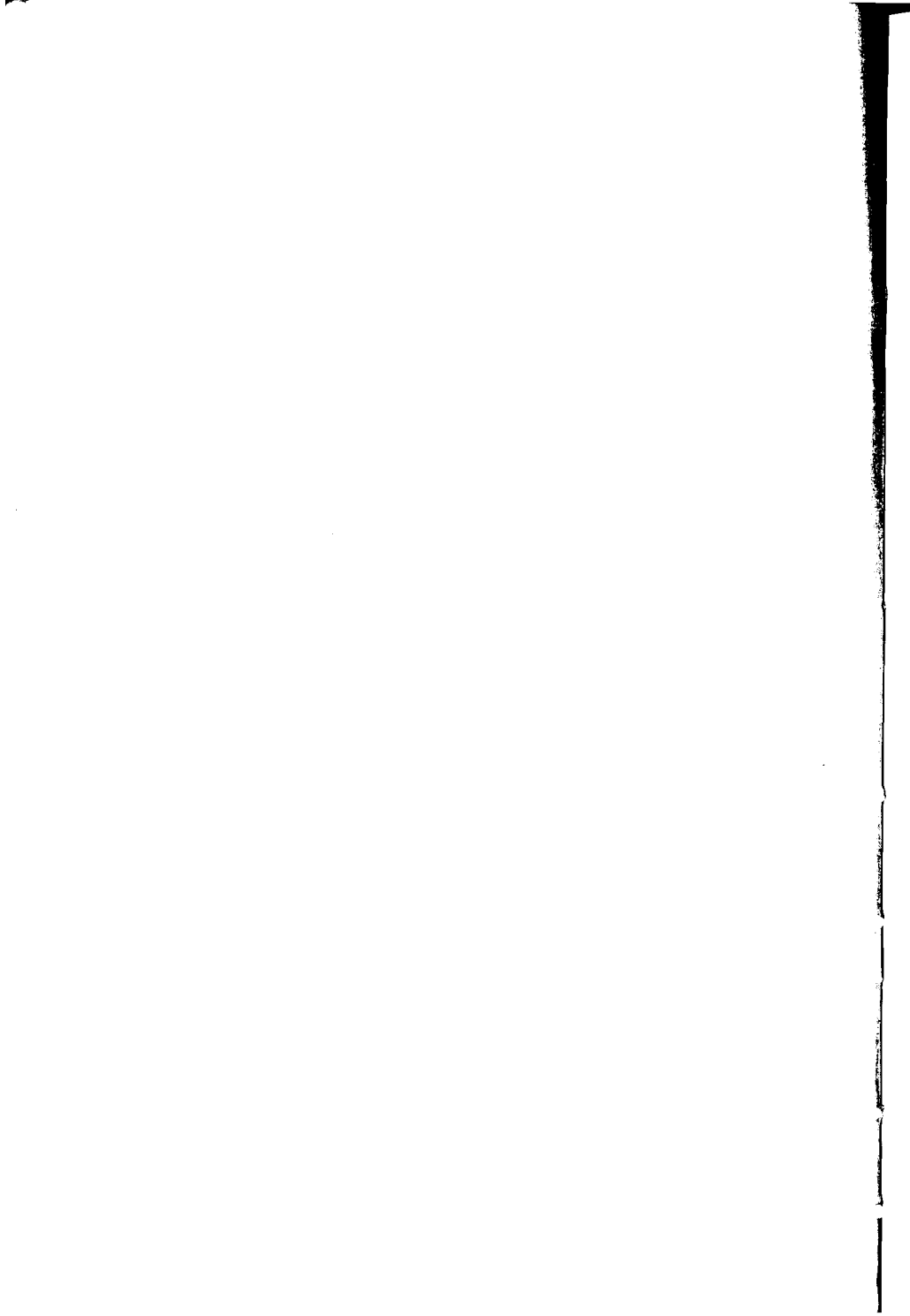
Speram să-mi iau rămas bun încet de la fiecare loc familiar. Numai întâmplător m-am uitat la mare. Pină la șipotele ce făceau deliciile noastre nu ne-am adus aminte să ne ducem. Nici la ponton, nici pe plajă, nici printre magazine. Și acum repede, în fuga automobilului, spre oraș, pe un drum pe care vibrasem la fiecare casă în călătoriile noastre nocturne. Măgărușii, prietenii, acum ne indispun dacă împiedică drumul. Și împrejurul nostru, geamantane prost făcute, patefonul cu plăcile și o mulțime de cutioare fără rost. Citeva minute la familia Axente, și mai departe, spre Bazargic. În sfârșit, putem fi siguri că nu vom pierde trenul, căci mai avem la dispoziție tot timpul necesar. Lăsăm pe șofer să conducă în voia lui, și eu mă alipesc de Ioana. Ioana, pe care a obosit-o enervarea plecării, se odihnește, a închis ochii, doarme pe jumătate. În poziția aceasta, rezemată de umărul meu, e fermecătoare. O fericire imensă mă invadează și vorbesc Ioanei, însă numai cu ochii, căci nu vreau s-o trezesc, și mi-e frică să-mi aud vorbele.

— Ioana, frumoasa mea iubită, s-au terminat toate necazurile, de acum vom începe o viață nouă. Vom aranja astfel existența ca să fim oameni întregi, vom risipi atmosfera artificială în care trăim. La București vom face pe Viky sănătoasă și apoi ne vom îngriji de dragostea noastră. Singuri pe lume, alăturați, cu atit mai puternici.

Ioana scincește, își întrepruce somnul:

— Am visat pe Ahmed...

NOTE, COMENTARII, VARIANTE

ROMANUL LUI MIREL

Romanul lui Mirel a apărut în primăvara anului 1929 la Editura „Ancora“ (152 p.).

Primele 12 pagini au fost publicate în *Gazeta literară*, I, nr. 1, din 31 ianuarie 1929, și nr. 2, din 7 februarie 1929.

S-a tipărit în ediția *Parada dascălilor*, București, Editura de stat pentru literatură și artă [1958], p. 19—125.

Textul este reproduș după *Romanul lui Mirel*, 1929.

O succintă prezentare semnată de Eugen Lovinescu [însoțește textele din *Gazeta literară*. O reproducem integral: „Publicarea romanului unui «debutant», d-l A. Holban, într-o revistă în jurul căreia s-au strins scriitorii ce numără — unii — mai mult de două decenii de la debutul lor, ar fi de dorit să aibă toată semnificarea pe care i-o dă revista, voluntar. Oricît de circumscrise ar fi cadrele în care se desfășoară acțiunea acestui roman, despuiat de acțiune și de decor, ceea ce-l caracterizează nu sînt fericitele defecte de abundență ale începutului, ci stigmatele dureroase ale maturității; supravegherea de sine împinsă pînă la sterilitate, observația acidă, rea, lipsa de lirism și avînt.

«Debutul» este, așadar, numai un capriciu al timpului, și nicidecum o categorie psihologică a scriitorului și a romanului său. În puținele pagini ce vor urma, cititorul va lua contact și cu acuitatea răutăcioasă a adolescentului Mirel, din linia sufletească a lui *Poil de carotte*, și cu personalitatea grotescă a lui Tololoi, prins de d-l Holban atît de precis în deformația lui. La urmă, poate, va ajunge la convingerea noastră de a fi descoperit un scriitor format.“

Aceeași satisfacție o manifestă F. Aderca (în *Bilete de papagal*, II, nr. 402, 2 iunie 1929, p. 4), apreciind „puritatea amănuntului

și arhitectura întregii povestiri“. Îi urează tânărului său prieten succes și „la revedere peste 25 de ani! Căci ești dintre cei cu care se poate avea speranța să te mai întâlnești“...

O. Șuluțiu dedică o cronică mai amplă cărții de debut a lui Anton Holban, la pagina literară a ziarului *Ultima oră* (I, nr. 121, 25 mai 1929, p. 2): „*Romanul lui Mirel*... este o admirabilă icoană a adolescenței, în care Mirel, eroul romanului, ni se prezintă în tribulațiile psihologice ale vârstei, ca un om hotărât și de acțiune, plin de energie, pe care trebuie să o risipească în răutăți, dar și plin de lașitate și murdărie și ură oarbă... Ar fi fost interesant dacă d-l Holban ne-ar fi descris pe acest tânăr din mai multe părți. D-sa preferă să-l lumineze într-un moment și apoi să stingă brusc farul. Și aceasta ajută la efectul romanului...

D-l Holban nu speculează momentele psihologice, ci se mulțumește să le dea ca atare. Caracteristica aceasta faceca eroii d-lui Holban să fie definitiv fixați. Romanul, deși nu pare decît o reclamă, cuprinde în el eroi stabili, liniștiți, cu figuri clasice. Astfel, Tata, Mama, Ortansa, tanti Lina, dr. Valter, Lilli. Singură Mary este un sfînx cu, în interior, mistere multe, ce se zbat ca o apă, într-un suris invariabil, neîncetat. Atenția d-lui Holban s-a îndreptat îndeosebi asupra lui Tololoi. Să mărturisim că este o figură epocală. Un tip viu. Ne face impresia unui gîndac după care Mirel aleargă, și la urmă reușește să-l fixeze cu acul pe plaușă. Aici stă se pare, chiar ideea romanului. Și aici cel mai mare defect.“

În continuare, O. Șuluțiu crede că Holban nu a știut să traseze antinomia dintre Tololoi și Mirel pînă la ultimele consecințe, „pînă la adversitate. Dacă ar fi făcut-o, ar fi trebuit să-l pună pe Tololoi în gardă și să conducă între cei doi o luptă surdă. Dar și așa lupta este evidentă. Arma lui Mirel este ironia, și a lui Tololoi, indiferența. Tololoi este inconstient, și Mirel se încapăținează să-l atace spre a-l pune cu umerii la pămînt. Această luptă, accentuată, ar fi putut constitui axa romanului. Așa, însă, actul de confesiune al lui Mirel nu poate fi privit decît ca o excesivă prostie a adolescentului.

Atmosfera romanului este admirabil susținută de sufletul autorului, care se simte pretutindeni.“

În recenzia sa din *Vitrina literară* (I, nr.1, 21 octombrie 1929, p. 5), Pompiliu Constantinescu remarca „tonul sigur, cu fraza nudă și observația directă“, precum și darul de portretist: „Mirel își creionează fauna familială cu o luciditate rea. Mediu balzacian, de proporții portative, cu unele reveniri și prolixități, ambianța lui Mirel interesează prin creația lui Tololoi, un ratat bonom, simpatic și ușor umoris-

tic... Brutal cu o verișoară, dezamăgit de alta, Mirel scapă de tirania pubertății. D-l Holban are însă datoria să revie: cu luciditatea sa psihologică, de la această schiță îl așteptăm la o etapă de maturitate de creație.“

1 Debussy (Achille-Claude) (1862—1918), compozitor francez, a inovat arta muzicală, eliberînd-o de influența romantică și wagneriană. Creațiile sale se remarcă prin sonoritate fluidă și virtuți poetice cu totul originale.

2 Mai potrivit cu intențiile scriitorului e termenul „muzicieni“.

3 Roussel Albert (1869—1937), compozitor francez, a avut ca profesori pe E. Gigout, apoi pe Vincent d'Indy la Schola Cantorum. Și-a adus contribuția în domenii variate: muzică instrumentală, muzică de cameră, balet. Influențat în primele compoziții de César Franck și Claude Debussy, izbutește să-și găsească după 1920 un stil propriu.

4 Milhaud Darius (n. 1892), compozitor francez, elevul lui Dukas și d'Indy. A scris în variate genuri (operă, balet, muzică instrumentală, muzică de cameră etc.). Milhaud este adeptul politonalității, îndreptîndu-și atenția asupra ritmului, căutînd să multiplice și să rafineze mijloacele de expresie în acest domeniu.

5 Ravel Maurice (1875—1937), compozitor francez, elevul lui d'Anthiome, Ch. de Bériot, Gédalge și Fauré la Conservatorul din Paris. În creațiile pentru pian se relevă descoperirile și îndrăznelile lui.

6 Schreker Franz (1878—1934), compozitor și profesor austriac, întemeiază corul Filarmonicii și conduce Școala superioară de muzică din Berlin. A scris numeroase opere, o *Simfonie de cameră* și o *Suită pentru orchestră de cameră*.

7 Honegger Arthur (1892—1955), compozitor elvețian, a urmat conservatorul la Zürich și apoi la Paris, avînd ca profesori pe Widor și Gédalge. Împreună cu prietenul său, Darius Milhaud, a întemeiat grupul „celor 6“, după primul război mondial. Reacționînd împotriva impresionismului, Honegger adoptă formele clasice în muzica instrumentală, punînd în valoare intensitatea dramatică a frazei.

8 Stravinski Igor (n. 1882), compozitor de origine rusă, a trăit multă vreme în Franța, Elveția, stabilindu-se în S.U.A. Prin combinații instrumentale din cele mai variate, Stravinski modifică echilibrul masei sonore. Creația sa bogată și diversă, cu puternice rădăcini

în folclor, se impune prin inventivitate instrumentală și ritmică. A influențat pe Ravel și Prokofiev, Bartok, De Falla etc.

9 Erard, familie de constructori de pianе și harpe. Sébastien (1752—1831) a adus cele mai multe perfecționări. Pianul cu două claviaturi independente este opera sa.

10 *A părea*, aci cu sensul de a juca un rol.

11 Planiol Marcel (1853—1931), jurist francez și profesor la Facultatea de drept din Grenoble, Rennes și Paris. A publicat în colaborare cu Ripert un *Tratat elementar de drept civil* (1899—1901).

12 Eroul principal din piesa cu același nume a lui Henri Lavedan (1859—1940), reprezentată pentru prima dată la Comedia Franceză (7 februarie 1902). Marchizul de Priola reprezintă pe desfrinatul lipsit de scrupule.

Variante

S i g l e

Romanul lui Mirel, București, Editura „Ancora”, f.a.: *A Gazeta literară*, 1929: *G.I.*

5

4 zărind *A*; zări *G.I.* // 20—21 încăpăținarea *A*; încăpăținarea *G.I.* // 22—23 Boierul Ion trebuise să-i suporte, astfel, din lipsă de servitoare *A*; Boierul Ion trebui să-i suporte, astfel, din lipsă de servitori *G.I.* 26 trîrise *A*; trase *G.I.* (*formă adoptată*) //

6

4 să iasă *A*; să-i iasă *G.I.* (*formă adoptată*) // 9 cîne *A*; ciine *G.I.* // 12 adinioară *A*; odinioară *G.I.* // 20 mesei *A*; mesii *G.I.* // 22 mîinile *A*; mîinile *G.I.* // 27 veșnic în mișcare *A*; în veșnică mișcare *G.I.* // 32 familială *A*; familiară *G.I.* //

7

4 te aude *A*; că te aude *G.I.* // 5 Se uita *A*; Se uită *G.I.* // 14 săruta *A*; sărută *G.I.* // 27 arate *A*; arăte *G.I.* // 31 dedea *A*; dădea *G.I.* //

8

6 cere *A*; cerea *G.I.* (*formă adoptată*) // 9 muftii *A*; mufti *G.I.* // 15 considerații *A*; considerațiuni *G.I.* // 22—23 Se opri, tăcînd cu înțelesuri, ca să impresioneze și mai mult *A*; *lipsește* *G.I.* // 23

lase *A*; lese *G.I.* // 24 adaugă *A*; adăugă *G.I.* (*formă adoptată*) // 34 să se schimbe *A*; să schimbe *G.I.* // 36 lipsește *A*; care-i și transformase numele din Ionel *G.I.* //

9

4 ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic *A*; ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat *G.I.* // 34 băgau *A*; băga *G.I.* //

10

4 Nu vezi că nu o mai gust *A*; Nu vezi că numai gust *G.I.* (*formă adoptată*) // 7-8 că a luat *A*; c-a luat *G.I.* //

12

4 arată *A*; arăta *G.I.* // 22 invita *A*; invită *G.I.* // 40 întretăiară *A*; întretăiau *G.I.* //

13

20-21 de-a binele *A*; de-a binelea *G.I.* // 30 desperatulă *A*; desperatulă *G.I.* //

14

2 se chinuia *A*; se chinuia să facă *G.I.* // 11 rămas bun *A*; un rămas bun *G.I.* // 13 la coadă *A*; în urma lor *G.I.* // 22 se roși *A*; roși *G.I.* // 37 falsă *A*; falsă *G.I.* // 38 nouă încercare *A*; încercare *G.I.* //

15

15 cât l-au dorit *A*; cât l-au dorit pe Mirel *G.I.* // 17 încercă *A*; încerca *G.I.* // 26 Ortansa *A* (*greșcală de tipar*); Orfana *G.I.* (*formă adoptată*) // 32 nu iubea *A*; nu-i iubea *G.I.* (*formă adoptată*) //

16

7 Lilli *A*; Riri *G.I.* // 8 Streină *A*; Străină *G.I.* // 10 sărutarea *A*; sărutarea de dimineață *G.I.* // 12 și-o revârsa *A*; ș-o revârsa *G.I.* // 19 în somn *A*; prin somn *G.I.* //

O MOARTE CARE NU DOVEDEȘTE NIMIC

Romanul *O moarte care nu dovedește nimic* a apărut în două ediții. Prima, cea care a reținut atenția presei literare, tipărită într-o mie de exemplare la Editura „Cugetarea“ (171 p.) în primăvara anului 1931, a doua, în colecția „Biblioteca pentru toți“ a Editurii „Alcalay & Co.“, nr. 1.498—1.499 (173 p.).

Se pare că inițial scriitorul se gândise la un alt titlu, *Oglinzi paralele* (vezi rubrica „Indiscreții“ din *Vremea*, III, nr. 103, 27 martie 1930), la care însă renunță, probabil pentru că nu punea suficient în valoare ideea fundamentală a cărții. Notațiile de la finele volumului ne îngăduie să fixăm perioada de elaborare între anii 1926 și 1929 (Paris, 1926; Porspoder, 1929). Deținem o scrisoare pusă cu bunăvoință la dispoziție de către destinatarul ei, domnul profesor I. Argintescu, semnificativă pentru preocupările ce le atestă: „31 iulie [1929]. Dragă Nelu, Te asigur, scrisoarea d-tale mi-a făcut mult bine. Sint acum la 3.000 km de d-ta. De două săptămîni n-am schimbat o vorbă cu nimeni (afară de hotelieri). Mă plimb melancolic și ridicol de-a lungul mării în Bretania, fac observații, imagini și deseori reflexii stupide. Ai ghicit, să nu crezi că sint *de invidiat*. E obositor acest monolog continuu... Singurul lucru ce mă preocupă cu adevărat este moartea sub toate formele ei. Apoi am neliniști, lașități, reverii naive. Îmi dau seama de toate acestea, așa numai îți seamăn. Mă consum găsindu-le ridicole...

Sint la St.-Malo, după ce am văzut Praga și Nürnberg. Plec de-a lungul coastei Bretoniei“...

Fragmente au fost publicate în *Vremea*:

Boierul Pandele, în nr. 167, 12 februarie 1931, p. 6;

O moarte care nu dovedește nimic, în nr. 171, 26 februarie 1931, p. 4;

Cuvinte despre moarte, în nr. 175, 12 martie 1931, p. 4, corespunzătoare paginilor 97 — 102, 120 — 126, din ediția noastră.

La 25 aprilie 1931 apare în *Excelsior* (I, nr. 21, p. 5) o schiță intitulată *Rica*, purtînd mențiunea: „Fragment inedit din romanul *O moarte*“...

Se pare că Anton Holban a fost sfătuit să renunțe la acest capitol, și astfel se explică, pe de o parte, neincluderea lui în volum, iar pe de alta, tipărirea independentă în revistă. Reproducem textul integral.

RICA

În stradă cu mine făcusem cunoștința unei fete tinere, de condiție destul de proastă, însă gătită destul de bine ca să nu-mi displacă. Glumeam cu ea mai mult decât se cuvenea, nu se supăra niciodată, dar, din lipsă de hotărâre și din incapacitatea mea de a-mi menaja cu multă bătaie de cap ocaziile, nu știam întrucât aș putea avea trecere.

Observam, uneori, când aveam timp, că se roșea răspunzându-mi, dar, nu puteam trage concluzii. Au trecut multe luni astfel. Am întâlnit-o într-o seară în grădina Cișmigiului, i-am oferit o plimbare printre copaci, a primit și, profitând de o umbră mai deasă, am sărutat-o pe neașteptate pe buze. Când i-am dat drumul, o porni la fugă înainte ca eu să știu dacă gestul meu îi displăcuse. După câteva zile, răspunzând ca de obicei la salutul meu, am hotărât să-mi continui aventura. Am urmărit-o pe o alee — ea se întorcea în fiecare seară de la birou — și apoi iarăși am sărutat-o. A încercat să se smulgă, de data aceasta o țineam strâns cu orice risc. Mi-a spus: „Nu se poate!“ Și a început să plîngă. Primul pas fusese, în sfârșit, făcut.

Am putut s-o duc pe bancă, s-o țin de mână, să-i șterg lacrimile, să-i spun vorbe frumoase, să-i sărut obrazul fierbinte de plins. Se lăsa în voia mea, și apoi, la urmă, când crezui necesar, începui chiar să glumesc. Glumele o făcură să ridă cu tot necazul.

De atunci în fiecare zi o așteptam în drum și în fiecare seară o întârziam pe cât puteam. Eram încântat că aveam, în fine, o nouă aventură, cu toată calitatea ei îndoielnică și, mai ales, fiind dintr-o lume cu totul specială, că Irina nu putea afla nimic. Fata — se numea Rica — nu lipsea de la întâlnire, dar trebuiau multe vorbe de ale mele și multe îmbrățișări ca s-o hotărâsc să mă sărute și ea. Legătura noastră mergea foarte încet. Când m-am hotărât, după lungi îndoieli din pricina veșnicei ei ezitări, să-i pun mâna în sân, Rica m-a amenințat că nu mă va mai întâlni niciodată. M-a asigurat că faptul că e o funcționară nu implică puțină onestitate, dimpotrivă. A trebuit mult s-o îmblînzesc, și, dacă scenele n-ar fi fost scurte, n-aș fi avut perversitatea de a o înșela pe Irina și a-mi recăpăta oarecum libertatea, m-aș fi plictisit să aștept atât ca s-o conving pe Rica. Am fost obligat să iscodesc tot felul de viclenii și s-o deprind încetul cu încetul să nu se sperie și să nu fugă. Căutam s-o cuprind astfel încît palmele să cadă pe bluză, deasupra sînilor. A trebuit să mă fac că nu observ întâmplarea și, de se sustrăgea, să mă dau la o parte, ca și cum n-aș fi băgat nimic de seamă și să protestez cu totul de altceva: „Ce, nu mai vrei să te sărut?“ Rica răspundea: „Ba da!“ căci nu putea spune un

motiv pe care îl imaginase singură și care, spus, n-ar fi făcut decît să-mi dea intenții noi și obicinuință de vorbe dubioase, ceea ce ar fi fost periculos pentru ea. Poate că era cuprinsă și de o moliciune amoroasă care îndepărtează protestările violente cînd ele nu sînt de nici un folos vizibil. Cu vremea, din ce în ce mai mult, mîinile mele, cu degetele strînse, se adînceau, cuprindeau mai profund plinul sînilor mici și rotunzi. Apărările erau mai mici și protestările mai puține. Apoi, după ce s-a deprins cu îmbrățișările a căror tărie cădea regulat asupra sînilor — stratagema mea dură două săptămîni, atît o vedeam de fricoasă — după ce sărutările erau tot mai apăsate și dinții lăsau urme pe buze, mi-am strecurat pentru a doua oară mîna prin deschizătura bluzei. S-a supărat iarăși, dar de data aceasta nu m-am mai sfiit s-o rog să-mi explice de ce nu mă lasă. Bineînțeles, nu răspunse decît acel fatal: „Pentru că nu vreau!”

Nu cîștigam nimic, dar îndreptasem conversația spre lucruri mai puțin eterice. Cînd văzui că vorba singură n-o alunga, insistai rugător. Nu voia să primească, bănuind primejdia viitoare.

Cu precauție repeta tot mereu mai mult: „Pentru că nu vreau!” Totuși, regretul de a nu-mi face plăcere văzîndu-mă supărat (căci se simțea îndrăgostită) o tulbura. Ar fi vrut să facă alt sacrificiu, mai puțin periculos, ca să mă îmbune. Atunci, cuprinzînd-o strîns în brațe ca de obicei, cu mîinile strîngîndu-i sîinii peste bluză, o rugai desperat: „Cu toată nenorocirea de a nu te simți aproape, voi face totuși — ți-o promit — cum îmi ceri; să-mi permiți în schimb să pun mîna la ei pe deasupra pînzei!”

Avu un brusc: „Nu!” și voi să se desfacă, dar o țineam strîns. „De ce această răutate, nu vezi că sînt mai demult cu mîna asupra lor? Nu ceream mai mult decît ceea ce-mi îngăduiai!”

Și, în sfîrșit, rămase fără protestare, dar cînd mîinile strîngeau prea tare, încerca vag o sustragere. Și gura ei mă săruta pentru prima oară mereu, apăsător, fără s-o fi rugat eu, dovedind că lupta ei împotriva instinctului fusese grea. Gestul acela nu mai era hoțesc, nesigur la cea mai mică bănuială, care nu da nici un drept pentru noi pretenții, ci de data aceasta era cunoscut de amîndoi ca un fapt stabilit. De altfel, îl complicai iute. Mîinile mele tot mai mult lunecau în direcțiile sînilor. Încercai să-i ridic, pătrunzînd cît mai adînc sub ei, sau apăsam pe mijlocul lor. La protestele Ricăi, răspundeam: „Tu mi-ai dat voie!” Și ea, care, la început, permisesese numai un gest cu care se deprinsese, dar i se păruse anevoie să-mi explice marginile lui (sau nu se gîndise), acum vedea că nu putea da îndărăt și că observația mea de la urmă se potrivea cu îngăduința ei de la început. De-

prinderea venea iute. Ne cunoșteam de ajuns ca să nu se mai rușineze și ca să-și arate în voie dragostea. Când îmi strecurai a treia oară mina sub bluză, avui impresia că nici nu observă. Strînsoarea noastră era așa de puternică, încît nici nu băgă de seamă că de data aceasta rtemura sub degetele mele direct pielea. De altminteri, și pînă atunci gesturile mele fuseseră așa de conturate, că pînza nu mai era, de fapt, decît o farsă, și bustul fusese cedat întreg mai demult.

Și iar săptămîni, prin grădini seara, cînd o deprindeam cu noile mele îmbrățișări. De fapt, toate aceste gradații îmi plăcuseră. Cu Irina totul se petrecuse prea repede și fără nici o protestare.

Poate că acesta era motivul ezitărilor mele de atunci și scrupulele nu fuseseră decît un pretext.

Nu știam cum să procedez mai departe cu Rica. Ceea ce se întîmplase era destul de mult pentru ogrădina publică. Totul fusese executat, din pricina trecătorilor, care ne puteau surprinde, prin mișcări înterupte. N-aveam nici o ocazie s-o văd pe Rica singură în vreo casă și nu-i puteam propune un hotel. N-aveam camera mea unde s-o duc, sub pretextul unei vizite. Căutam să mă mulțumesc numai cu atît, deoarece timpul îndelungat ca s-o îmbun îmi demonstrase că succesul meu era totuși mare.

Într-o zi îi spusei:

— Ce păcat că nu putem fi undeva singuri!

De-abia spusă, vorba îmi sugeră noi posibilități. Părea o dorință înofensivă, de mulțumire de a fi lingă ea, cum aș fi spus, de pildă: „Ce frumoasă e luna!”

Apoi vorba fu repetată cu mai multă nervozitate. Rica, fără să-i dea vreo importanță, o reținea totuși. Odată chiar crezu că este nevoie de o consolare:

— Ce putem face!

— Să mergem undeva!

— A, nu!

— De ce nu?

Și teorii întregi apoi. După multe discuții, pe cînd părea convinsă că faptul nu e mai grav întru nimic, că nu vom face decît ceea ce făceam și în grădină, dar fără atîtea constrîngerii, o stîngăcie de a mea păru că strică totul: pronunțai vorba „hotel”. Cuvîntul o sperie așa de tare, încît mă privi cu ură, ca pe un dușman, și, dîndu-și seama de tot ce cedase pe nesimțite, începu să plîngă. Credeam totul pierdut. Am îmbunat-o cu greu. Dar multă vreme n-am mai îndrăznit să-mi aplic planurile, oricît de vagi. A trebuit, discutînd cu totul de altceva — un fapt fără nici o importanță — să reviu la aceeași preocupare.

— Te superi pentru nimic, ca atunci cu hotelul... și numai târziu am întrebuințat cuvîntul pe cont propriu. Simțeam însă că chiar de-mi va da dreptate și va aproba că o cameră la hotel e la fel cu o cameră particulară, totuși, nu voi putea-o duce acolo. Nedepriinsă, se va înspăimînta de lumină, de lumea care va scorbî și urca treptele. Atunci luai o mare hotărîre. O rugai să se plimbe în noapte și o învățai minciuna pe care o va spune acasă că a întirziat. O dusei pe străzi tot mai mici, în timp ce ezita la fiecare colț, ca și cum ar fi văzut pericolul (nu vorbeam natural!), dar nu avea motiv ca să nu-și continue drumul.

Brusc, pe lîngă un circ venit cu ocazia Moșilor, în fața unei uși mici, luminată slab, spusei: „Ce-ar fi să intrăm aici?“ Avu o șpaimă, neașteptîndu-se să se găsească deodată acolo. Voi să plece, dar aproape plîngeam rugînd-o. Eram deprimat și poate se temeă să mă lase singur. Hotelul fiind acum în fața ei, n-o mai speria așa de mult. O stînjenea mai ales portarul venit în ușă. Ar fi fost mai ridicol de ar fi plecat. O împinsei pe trepte. Ajunși în cameră, totul fu însă neașteptat de ușor. De la prima strîngere o auzii șoptind spre surprinderea mea: „Să scot rochia, căci așa se mototoleşte!“

Avusei impresia unei glume imense. Pierdu brusc orice importanță. Aproape i-am smuls hainele, degrabă, fără să mai am nici o stînjnire, și totuși fusese cuminte...

Biata funcționară micuță, pe care viața o învățase să cunoască toate lucrurile din vreme, care știuse cit de mici îi vor fi mai târziu pretențiile, care, cu tot trupul ei cald de început de femeie, rezistase cit putuse mai mult, lăsîndu-mi mici avantaje pe nebăgate de seamă și care, înaintea cedării definitive, cînd pricepuse că nu se mai poate împotrivi, își aminti, instinctiv, că n-are decît o rochie bună de birou!

Am întirziat mult în preajma acestei aventuri, dar a fost singurul eveniment de felul acesta de pe timpul Irinei. Am fost atunci mult mai bun cu ea, ca și cum, nesimțîndu-mă legat complect, mă mai îmblinzisem. Era cea mai mare împotrivire obișnuinții care mă ținea lîngă Irina și speram pentru mai târziu noi eliberări. Eram încîntat că aveam în același timp două succese diferite și trebuia să întrebuințez micile minciuni care mă impresionaseră atît de mult prin romane și care mi se păreau un semn de superioritate sentimentală. A nu fi complect stăpîn pe o astfel de situație mi se părea ridicol.

Dar, pe neașteptate, lucrurile se schimbă așa de dezastruos, încît am regretat că mi-am complicat existența. Dintr-o dată, fără s-o fi bănuît în stare, Rica aceea neînsemnată, a cărei dragălaşenie

cuminte și palidă dădeau cele mai precise asigurări de calm și de plictiseală, deveni de o gelozie grozavă, când entuziasmul și disperarea se urmau neincetat, amenințându-mă și apoi cerindu-mi iertare, țipând și zbătându-se la cea mai mică bănuială. Vedeam cum dragostea o transformase. Ea, cu care nu aveam ce vorbi, care nu făcuse nici o reflexie mai ascuțită, devenea acum în minuirea indoielilor de o îndeminare prodigioasă. Fiecare vorbă sau gest de al meu îl interpreta cu tot atîta subtilitate cu care un intelectual autentic ar descifra idei. Timpul scurt pe care i-l dam, de obicei seara, nu-i mai ajungea, se arăta dispusă să prelungească cit mai mult întîlnirile noastre, să născocească tot felul de motive la care odinioară nici nu s-ar fi gîndit. Acum umila funcționară cu cultură neînsemnată și inteligență aproximativă mi-a răspuns, de pildă, la o remarcă a mea, cînd găseam una din minciunile ei pentru acasă prea stîngace: „Nu e nimic, te asigur că o vor crede cu atît mai mult! N-o să-și inchipuie că ceva așa de ridicol a fost inventat!”

Curînd însă scenele ei deveniră insuportabile. Printr-o studentă, prietenă a ei, află despre legătura mea cu Irina. Fără să se știe pînă unde merseseră lucrurile, se bănuia de toți că fusese mai mult decît o prietenie ocazională. Acea prietenă pe care n-o cunoșteam începu s-o țină în curent așa de exact cu tot ce se întîmpla cu mine, încît mă cuprindea o adevărată groază înaintea oricărei întîlniri cu Rica.

Oricît m-aș fi ascuns, oricît de prudent aș fi fost, pe orice străzi obscure m-aș fi plimbat, faptele mele erau repetate întocmai. Poate că și frica mea mă dădea de gol. Dar cînd o vedeam primindu-mă tremurînd de ură și de amenințare, imediat după ce o părăsisem într-un gang obscur pe Irina, nu puteam să nu cred că știe totul precis. Amenințări care mă cutremură încă și acum. Mi-aduc aminte de scene ridicole, cînd agita o sticlură colorată. Sticlura era aproape sigur goală, dar eu nu mă speriam mai puțin, căci nebuna putea să dea un sftîrșit tragic aventurii. Nu puteam, ca s-o liniștesc, să renunț brusc la Irina, și nici așa poate că scenele n-ar fi încetat. Rica devenise atît de rea, că nu aveam remușcări.

Nu mai știam ce să fac. Din ce în ce Rica se arăta mai primejdioasă. Nu mai avea, ca odinioară, păreri de rău. Odată, de pildă, în urma unei petreceri, mi-a fost rău o zi întregă, nervii mei, chinuți de Rica, deveniră zdruncinați în urma băuturii. Rica a aflat prin servitor de boala mea, apoi a pîndit toată ziua medicul și fețele îngrijorate care ieșeau din casă. Mă făcui mai bine spre seară și mi se recomandă o plimbare cu automobilul la aer curat. M-am oprit la Universitate ca s-o văd pe Irina, după cum vorbisem. La întoarcere știam că o să-mi

iasă înainte Rica și speram că boala mea a speriat-o îndeajuns, mai ales că-și bănuia vina mare care o avea, și astfel va fi mai cuminte. Am găsit-o mai nebună ca niciodată: bănuise întilnirea mea cu Irina. La impasul meu nu vedeam nici o ieșire. Nu știam unde să cer un sfat. Într-o seară, conducînd pe Irina acasă, eram mai tragic ca de obicei. De-abia puteam vorbi. Am intrat într-o cafenea mică, pe cheiul Dimboviței, și acolo am căzut pe un scaun, îndărătul sticlei cu vin. Irina, cu tot gunguritul ei obișnuit, îmi observase zbciumul și mă iscodea mereu. Și atunci am luat o hotărîre extraordinară: să-i spun tot. Mă gîndeam: va suferi, dar va avea dovada cît o prețuiesc, luînd-o pe ea de confidentă, și va fi mîndră (se mai poate că în momentul acela aș fi spus oricui). Cu puțină șiretenie, Irina și-ar fi putut da seama că o astfel de mărturisire, primită de ea cu lărgime, mi-ar fi creat obligații veșnice. De altfel i-am indicat de la început rolul: „Te cred o ființă superioară, care ții mai mult la mine decît la prejudecăți“... etc.

I-am spus, și, cu toate că am împărțit astfel discursul încît la început nu erau descrise decît suferințele mele și amenințările Ricăi (incercam s-o ambiționez sau cel puțin să-i fac milă), de la prima vorbă mai explicită a rămas buimăcită. Începuse să scrișnească din dinți, iar cu mîinile mă depărta. Am văzut-o așa de încruntată, încît de frică am simulat un hohot de ris. (Îmi văd imaginea grotescă în balta Dimboviței!)

— Ce copilă! N-ai văzut că e o glumă, ca să văd cît te-ar durea infidelitatea mea!

Ca să termin mai iute scena, găsii o dovadă de dragoste într-un fapt invers decît cel pe care-l pretinsesem la început. Irina însă nu era în stare de gîndire prea complicată: se apropie fericită. Dar eu mă simțeam iremediabil singur.

Și Rica? Nici o importanță, s-a terminat imediat. I-am spus totul sorei mele, Vana, care mi-a prilejuit cîteva zile de excursie ca să poată aranja situația în lipsă. Nu știu ce a făcut, căci am rugat-o să nu-mi mai vorbească niciodată de asta, de rușine sau din lașitate, temîndu-mă de păreri de rău. N-am mai văzut pe Rica de atunci.

Probabil că s-a dus în provincie la niște rude. Cît despre mine am plecat cu Irina, ca să nu-i fie urit, la Sinaia, și ne-am extaziat în fața munților. În tren, o mică întîmplare: un domn cu figura inteligentă citea aceeași carte ca și noi: *Colas Breugnon*.

La sosire, mi-a spus pe un ton șiret, cu toate că noi fusesem foarte prudenți: „*Bon amusement!*“

Una din analizele cele mai perspicace și nuanțate scrise la apariția romanului *O moarte care nu dovedește nimic* o datorăm lui Eugen Ionescu (în *Excelsior*, I, nr. 16, 21 martie 1931, p. 6):

„Principiul disoluției personalității, prin excesul analizei, își află, în romanul lui Anton Holban, o minunată exemplificare. Iar teoria bergsoniană a insuficienței inteligenței în intuirea esențelor, în înțelegerea și intuirea vieții este, aici, edificator justificată: asistăm la o dramatică a introspecției, a analizei. Căci, oricât am împărți realitatea matematic, rămâne întotdeauna un cît indivizibil, spunea Goethe.

Ca toți analiștii și introspecții, Sandu nu reușește să se cunoască pe sine. Nu o va «intui» nici pe Irina, cu toată atenta lui aplicare întru a explica pînă la ultima limită, pînă la atom, pînă la principiu, mecanismul psihologic al unei individualități.

Analistul nu cunoaște niciodată oamenii. Mai precis: nu îi cunoaște în raport unii cu alții, sau în raport cu el, ci — într-un sens — îi cunoaște numai principial. Introspectivul analist se va rătăci într-un labirint de presupuneri. El este logic și nu intuitiv. Disecă pînă la inexistență, pînă la gol. Și acesta este tragicul tuturor analiștilor: nu izbutesc niciodată să se dumirească asupra lor sau asupra oamenilor, după cum nu izbutesc — *reflexiunea ucizînd acțiunea* — să se decidă sau să voiască. Aceasta pare a fi cheia ezitărilor și a abuliei lor. Exemplele sînt clasice și cunoscute tuturor.

Cu romanul acesta, Anton Holban se integrează într-o tradiție pur franceză. Ea începe cu J.-J. Rousseau din *Les Confessions* și se continuă, contimporan, cu Proust (influențele din Proust și le cunoaște, lucid, autorul însuși prin mărturisirea pusă în gura lui Sandu) și cu André Gide din *Si le grain ne meurt*. Căci linia al cărui punct inițial este J.-J. Rousseau își află o bifurcare: Proust, științific și metafizic; Gide, a doua ramură (mai aproape poate de Rousseau) afectiv și moralist. Iar pe Anton Holban nu am șovăi să-l situăm — desigur temperamental — pe linia trasată de Rousseau, B. Constant, Amiel, A. Gide.

Desigur că acest traseu nu este direct sau definitiv. Sînt și mici derogări. Dar l-am apropiat pe Holban mai mult de Amiel, prin abulie, prin șovăială și nehotărîre, prin pasiunea introspecției pentru introspecție, veritabil viciu; de Rousseau și Gide, prin sinceritatea implacabilă — despuiere sufletească — cerebrală și mistică totdeauna, caracteristică printr-o candoare cinică și printr-o autopedeapsire, flagelare.

Tradiția aceasta, din care B. Constant și Stendhal fac parte — și Stendhal este reclamat ca precursor de o mare parte a literaturii franceze actuale — nu are o serie analogă la noi. Anton Holban, după Camil Petrescu (cel din *Ultima noapte...*) ar fi unul din fondatorii ei în literatura noastră. Și presupunem că Perpessicius, cu romanul pe care ni-l anunță, ar fi un al treilea colonizator, cunoscându-i configurația literară și temperamentală în critică și poezie livrescă revelată.

Dar diferențele dintre această literatură de analiză și analiza de-un gen cu totul special a lui Proust este că pe cînd prima dizolvă personalitatea, cea de-a doua o reconstituie. Proust are intuiția vieții sentimentale, și, de aceea, la el sentimentele sînt mobile, fluctuează, trăiesc, deci se schimbă, se modifică, cresc și se întrepătrund. Nu sînt ca dincoace (și Holban este un bun exemplu) disecate și epuizate pînă la vid, fragmentate și scrutate părțile cu părțile. Pe cînd Proust narează (el nu explică — motivația este doar altceva — ci evocă), un Amiel, de pildă, vrea să elucideze, explică fără să nareze. Unul este epic-interior, celălalt descriptiv-interior. (Vorbeam mai sus de unele derogări ale traseului indicat pentru situarea lui Holban: pentru că sînt remarcabile unele influențe din Rilke, pe care, de astă dată, autorul, prin Sandu, nu ni le mai numește și nu fi sînt, poate, conștiente, ragmentul despre obsesia și gustarea morții, care uimitor seamănă cu fragmentul din *Caietele lui M. L. Brigge*, cu identice exemplificări, ca moartea boierului Barbu Pandelescu, identificabilă perfect cu moartea bătrînului Brigge.)

Interesul și valoarea estetică a acestei literaturi constă în tragicul inutil, chinul demonic și zadarnic al analizei. Urmărirea acelei disoluții a unui concret. Mersul inteligenței care ucide viața și nu o intuiește: după cum fierul roșu arde obiectul pe care îl atinge. (Inteligență sau, în cazul nostru, cerebralitate. Nu știm dacă Sandu este inteligent, putem ști însă că este [un] lucid și un cerebral: ceea ce constituie o nuanță.) Calitatea de a se dedubla, de a fi simultan actor și spectator — și spectator de acuitate critică — posibilitatea de a-ți furniza propriul tău spectacol, germinează o viață dramatică printr-o izolare de viață: printr-o singularizare și o detașare, o neparticipare totală la viață.

Dar tragicul acestei literaturi crește cu chinul artificial al eroului. Literatura aceasta este literatura unui singur personaj. (Eu în J.-J. Rousseau, în Amiel, în amintirile lui Stendhal, în Gide, eu — alias Adolphe — în B. Constant; în romanul lui Camil Petrescu și aici, în Anton Holban.) Fiindcă asistăm într-adevăr la viața și la activarea sterilă a personajului într-o lume făcută, artificială, a lui,

din care — ca dintr-un cerc închis sau dintr-un labirint — este ursit să nu poată evada. Este ca un inutil mers pe aceleași căi bătute. Sărăcime de varietate. Monotonie și chin. (Nu poate fi decît un număr redus de perspective interioare.)

Autorul, nu pune, dinafară, pe oameni să activeze, ci, dinăuntru, activează un unic erou: bunăoară Sandu. Asistăm la mersul acestuia, repetat și identic, în cerc. (Din acest punct de vedere, Camil Petrescu ne apare mai proustian decît Anton Holban.) Din imposibilitatea de a vedea clar și departe — și aceasta cauzează și debilitatea voinței sale — Sandu nu poate dobîndi, prin el însuși, nici o lămurire. Nu poate căpăta (achiziționa) date noi de cunoștințe, nici posibilități noi de interpretare, din aceeași insuficiență organică.

După ce am asistat la demoniacul analizei (ceea ce prezenta interes estetic era tocmai această inutilitate și, de aici, exagerare, hipertrofiere a chinului), la ineficacitatea unei inteligențe, Irina ne este tot atît de hermetică; Sandu rămîne interior, vid, sterp și chiar pervers sau crud.

Perversitate sau mai degrabă slăbiciune. Dintr-o slăbiciune imorală identică, Rousseau și-a abandonat copiii sau înainte fusese hoț și laș. Iar mărturisirea, autoacuzajie, îi este — ca și la Holban în cazul nostru — o flagelare necesară. Așadar, după acest joc excesiv al lucidității și al analizei, Irina dezmente toată inteligența rece a lui Sandu și ipotezele inextricabile ale acestuia, printr-un gest grav și misterios, sinuciderea. Dacă analiza inteligentă nu a putut să explice sau să vîdeze sensul sufletesc al Irinei, un singur gest, irațional și neprevăzut, ne-o descoperă, deodată, nouă, enigmatică și turburătoare.

Misterul crește din extrema luciditate. Zbuciumul inutil al lui Sandu și tristețea lui nasc comizație pentru superficialitatea lui de înțelegere și nuditatea seacă a inteligenței sale.

Analiza nu poate purta decît asupra detaliului; ea generalizează detaliul. O închidere în sine, o lipsă de sens emoțional, o incapacitate de a simpatiza și excesiva deliberare și reflexiune i-au anihilat orice posibilitate de a cunoaște. Și de a fi fericit. După sinuciderea Irinei — dacă Sandu ne apare steril și trist — ea este, postum, reabilitată complet. Misterul (moral) încheie luciditatea, depășind-o, și își va proiecta penumbra asupra romanului întreg.

După ce toate armele analizei lucide au fost ineficace, nelimpzindu-ne o minimă parte din psihologia Irinei (pentru că gestul ultim dezmente toate deducțiile logice), imagina acesteia va crește, în sufletul nostru, inegalat de nobilă, de pură, de tristă.

Și dacă autorul ar continua povestea interioară a lui Sandu, ea s-ar putea numi, desigur, *Tragedia unor remușcări*."

Și Pompiliu Constantinescu scrie despre romanul lui Anton Holban, integrându-l de asemeni în proza analitică românească.

„Romanul nostru nu excelează în studiul analitic al cazurilor de conștiință. Cu excepția d-nei Papadat-Bengescu, a *Omului descompus* al d-lui Aderca, a pătrunzătoarei analize a geloziei din primul volum al romanului *Ultima noapte de dragoste, prima noapte de război* al d-lui Camil Petrescu și a citorva pagini de debut din *Mătușa Matilda*, a d-rei Stahl — domeniul e aproape virgin.

În subtilitățile psihologismului, scriitorul trebuie să aducă un desăvârșit calm și un fel de atentă auscultare în propriul lui suflet. Autobiografia poate fi ușor poetizată, deformată cu închipuirea, proiectînd-o în planuri ideale, care nu se mențin în sinceritate decît prin punctul de plecare în contact cu realitatea de la care a deviat. Transformată în investigație lucidă, ea devine un simplu instrument de cunoaștere, o descindere în uman, urmărind să descifreze un tip psihologic. Dacă pornește de la un substrat autobiografic, romanul de analiză se conciliază într-o generalitate abstractă și oarecum obiectivată prin efortul de a desluși mecanismul intim al unei pasiuni.

D-l Anton Holban reușește să se sustragă primejdiei de a poetiza pe un pretext de psihologie, fiindcă eroul său, Sandu, urmărește nu numai o confesiune, dar și o definire în marginile unei experimentări a propriului temperament.

În romanul de analiză, sinceritatea se confundă cu luciditatea. Ispita de a se idealiza într-o confesiune nu este un criteriu legitim de a condamna un gen anatemizat de Brunetière ca o falsă „literatură personalistă“. E o eroare de dogmă clasicizantă și un scrupul de moralist, care confundă confesia artistică cu un act de ispășire creștină.

Eroul d-lui Holban, studentul Sandu, își povestește la persoana întâi variațiile iubirii pentru o colegă a sa, Irina, căutînd să definească, într-un dublu plan, două temperamente și două inteligențe opuse. Sandu e un orgolios și un timid, un intelectual care își caută un fel de auditor restrîns în sufletul unei femei, și un febril neurastenic, trăind cu iluzia dominațiunii în iubire, în care se consideră mai mult spectator decît serios angajat. E un suflet mai ales livresc, legănat în confuzia că viața e un teren de experiență pentru eul lui și că iubirea se poate discuta și combate asemenea unei cărți. Un romantism nemărturisit îl împinge la un sistem întreg de perfectare a iubitei; fac lecturi împreună, îi stabilește un program de studii, îi inoculează propriile lui

gusturi, căutînd să-i formeze o personalitate care nu este altceva decît dublul personalității lui. Acaparator absolut, se vede neconținut contrazis de realitate. În timp ce imaginația lui activează cu iluzia izbînzii, se vede treptat dezmințit; e firesc, din această cauză, să-și creeze o nouă superioritate, aceea a judecătorului dezamăgit, față de superioritatea inițială, în baza căreia să-și poată impune individualitatea unei alte ființe. Este o certă contradicție în structura morală a acestui îndrăgostit; o nevroză specifică îl minează, fără ca el să-și dea seama; prin această trăsătură interioară, autoanaliza duce la crearea unui tip și dă o valoare de document sufletesc romanului. Sandu afirmă că își petrece vremea cu Irina din obișnuință și plictiseală; se consideră un sacrificat, care face concesiile vieții erotice. Eroarea lui, inconștientă mai mult, este de a nu crede în dragoste. Totuși, dintr-o livrescă hipertrofie, se dorește un donjuan, se dezgustă de pierderea unor posibile aventuri cu alte femei, mîhnit că-și risipește vremea cu o fată mediocră.

Egoismul și egocentrismul nu sînt, desigur, o dispoziție naturală în iubire. Abandonarea în combustia clasicului «*égoisme à deux*» este semnul pasiunii autentice. Reticențele morale, analiza fiecărei vorbe și atitudinii, regretul o dată angajat în jocul erotic, impresia de nenorocire perpetuă și de plictiseală insuportabilă creează un fel de falsă disponibilitate interioară, de care este devastată dragostea lui Sandu. Neputința de a iubi i se pare astfel o realitate naivă, stăpînirea de sine o certitudine, și indiferența la durerea altuia un semn al superiorității.

Această formă neurastenică a iubirii îl duce pe Sandu, în etapele esențiale ale confesiunii, la dubiu integral. Se îndoiește de propriile lui stări sufletești și de ale Irinei. Se vrea iubit și nu este sigur de pasiunea femeii. O consideră ușuratecă, și fiindcă i s-a dat, i se pare că săvîrșește un act mecanic ori de cîte ori o posedă. După fiecare scenă de acest fel el se consideră eliberat; descărcarea lui nervoasă îl calmează, obsesia se risipește, și iată că își poate îngădui veșnica lui ipoteză liniștitoare: Irina e dominată de el, fără ca să se simtă angajat într-o pasiune reciprocă. Jurnalul lui Sandu s-ar fi putut întinde, pe aceste alternanțe, pe mii de pagini, fără o soluție concludentă.

Bărbatul care se socotește atît de lucid în analiza căreia se supune cu o amară voluptate n-are totuși intuiția dragostei — mai just, a femeii. Plecat la Paris, punînd între slăbiciunea lui și mobilul de incitație distanța, nu-și cîștigă sînîștea. Pasiunea este o ardere lăuntrică, în timp; e de ajuns să se simtă singur, ca închipuirea și curiozitatea să-i sfărîme presupusa indiferență.

Irina îi pusese o dată categorica întrebare: «*Ce ai de gând să faci cu mine?*» Sandu, tip de voință fragilă, afectat de neputința de a conchide, dă un răspuns logic, după structura lui, îi dă libertatea și chiar o sfătuiește să se mărite. În raport cu încercările Irinei de a se căsători, intervieve Sandu cu vechile raționamente: ironizează pe candidații eventuali, subliniindu-și indirect superioritatea. Într-o problemă în care femeia își pune sufletul și simțurile, bărbatul activează cu rațiunea. Planurile sînt contradictorii, și drama se petrece pe două paralele fără punct de tangență. E de ajuns însă ca Irina să se descătușeze de cercul vicios al irezolvării, căsătorindu-se, evident din clasica răzbunare a femeii care se simte părăsită, ca Sandu să reacționeze, să se simtă nenorocit și subprețuit, să se umilească și să se plîngă, să caute a schimba cursul unei vieți pe care n-a acceptat-o decît ca pe un provizorat indefinit. Concesiile încep din partea lui, cu aceeași precipitație cu care pînă acum își aglomera rezistențele. Abia în fața faptelor își dă seama că a iubit-o pe Irina; crede în pasiune după ce a respins-o; Sandu se descoperă îndrăgostit cînd e prea tîrziu. Irina e dispusă să renunțe la căsătorie; asigurat în parte, reintră în vechiul lui eu: iar o disprețuiește și o consideră fără personalitate, iar se crede disponibil și pleacă din nou în Franța. O scrisoare a unei prietene comune îi anunță că Irina a murit într-un accident, în munți. Dar în sufletul lui orgolios și nesigur interpretează sacrificiul femeii ca o jertfă logică: «*A fost convinsă că-mi este de prisos și dispăruse*»; supozițiile nu dorm însă nici în fața evidenței. Scepticismul bărbatului hipetrofiat își mîngîie raționamentul cu o posibilitate, dacă nu controlabilă, anulabilă, a durerii ca un calmant la-ndemină, foarte comod: «*Poate a lunecat*».

Pe aceste cuvinte se încheie subtila analiză a iubirii din *O moarte care nu dovedește nimic*.

Dacă romanul de analiză are predilecție pentru materialul autobiografic, tehnica lui variază cu o suplețe conformă cu timpul. Benjamin Constant a scris *Adolphe* într-o narațiune lineară și cu o liniște clasică; tot astfel și Fromentin pe al său *Dominique*. În *La porte étroite*, Gide s-a folosit de aceeași metodă, pe care a schimbat-o însă, în *L'Ecole des femmes*, cu procedeul mai artificial a două jurnale intime juxtapuse. Jacques Chardonne, în *Eva*, a adoptat tehnica simplă a jurnalului unic în care își înseamnă etapele mai puternice ale unei evoluții morale, într-un ciclu de sentințe și observații interioare.

Metoda d-lui Holban am putea-o numi evocativă: ea se abate de la metodele cunoscute; stările sufletești se asociază în legătură cu

incidente reale reînviat de memoria afectivă. Evoluția personajelor e urmărită mai mult în timp decît în spațiu. Analiza se-ntretaie cu evocarea, reflexia cu fulguranța plastică a faptelor mici, dar semnificative. Romanul său e alcătuit ca un subtil mozaic, în care fragmente miniaturale, stilizate cu grație și poetizate cu descripții, întregesc o psihologie. Desigur că această tehnică e luată din procedeele disociative ale analismului proustian, pe care d-l Holban l-a aplicat cu migala unui pictor care ar reduce scara de frescă la miniatură. Analiza sa lucidă nu ignoră grația interioară și stilistică. *O moarte care nu dovedește nimic* este adevărata afirmare de prozator a d-lui Anton Holban.“

Perpessicius integrează cartea în linia romanelor cerebrale, apreciind „luciditatea autocritică“, „în linia jocului de inteligență, care se desfășoară cu inepuizabile resurse în prezentul său roman, *O moarte care nu dovedește nimic*, după cum o făcuse și în lucrarea sa de debut, *Romanul lui Mirel*. Am amintit de întiul roman al d-lui Anton Holban, și amănuntul este de două ori prețios. Amorul torturat și torturat pe care Sandu îl nutrește pentru Irina este de fapt amorul unui intelectual, unui cerebral, mai exact, ros de propriile-i incertitudini logice, pentru o făptură simplă, poate, dar total anticerebrală — într-un cuvînt, femeie. Or, un astfel de amor, cu filtrarea tuturor veninurilor, numai cît cu o decantare mai sistematică ne-a dat d-l Camil Petrescu, în amorul lui Ștefan Gheorghidiu din *Ultima noapte de dragoste, întia noapte de război*. Romanul d-lui Anton Holban, cantonat, de altminteri, numai în regiunea aceasta de galerii soboliene, a dragostei, nemulțumită cu ea însăși, își recunoaște ascendență proustiană. Și lucrul e cu atît mai adevărat, și cu atît mai mult se cade să subliniem această cronologie cu cît *Romanul lui Mirel*, apărut cu cîțiva ani înainte, este din aceeași plămădă ca și *O moarte care nu dovedește nimic*.

Mai mult chiar: Sandu, intelectualul inchișitor din ultimul roman al d-lui Anton Holban, nu este altul decît Mirel, adolescentul, răutăcios, șicanator, dotat cu bogat spirit de observație, avid de lectură și peregrinări, nestatornic în afecțiunile lui și de o cruzime, de atîtea ori, monstruoasă. Mirel este un mic monstru, și tot monstru este și Sandu, numai că de la o vîrstă la alta, d-l Anton Holban a adaos eroului său, unul și de o ființă cu celălalt, de altminteri (cea ce dovedește un prețios instinct de romancier), o mai accentuată preocupare psihologică, o mai umană justificare. Amintiți-vă, de pildă, de scena brutală dintre Mirel și Lilli și de inconștiența cu care adolescentul donjuan își reneagă

pe mica Elviră. Aceleași cruzimi, numai că intensificate, și în *O moarte care nu dovedește nimic*. Iubire fără gelozie, sau miere fără de venin se vede că nu există, și eroul ultimului roman al d-lui Anton Holban este nu numai victima acestei pasiuni, dar mai cu seamă, victima propriilor săi vulturi. Romanul Sandu-Irina este mai la urma urmei romanul vechilor cupluri romantice, cu deosebirea că în locul predestinării și beatrificării vechilor aventuri, aci totul e tortură, iad și scrișnire a sufletelor.

Deși construit pe portativul autobiografic (ca și romanul d-lui Camil Petrescu), din fragmente de jurnal și redus, față de vasta compoziție proustiană, la o simplă secțiune sau diagramă pasională, este uimitor totuși cât de prezenți și de umani, cu toată perversiunea sau monstruoziitatea unor suflete înveninate de excesul de analiză, sint eroii d-lui Anton Holban, fie Mirel, fie Sandu. Fără să mai amintim de puterea de creionare sugestivă de care d-sa dă dovadă în bogata figurație a ambelor romane și fără să mai revenim asupra lucidității acestor variațiuni psihologice, dificile prin chiar excesul lor. Calități ce înscriu de pe acum chiar pe d-l Anton Holban nu între promisiunile, dar între reprezentanții autorizați ai romanului psihologic de la noi, alături de d-na Hortensia Papadat-Bengescu, de Camil Petrescu, de F. Aderca și de nuvelistii H. Yvonne Stahl și Ion Vinea.“

1 Arvers Félix (1806—1850), poet și autor dramatic francez, cunoscut prin sonetul de care este legat numele său și care începe cu versul: „*Mon âme a son secret, ma vie a son mystère*“...

2 Odin, cel mai mare zeu din mitologia popoarelor scandinavice. Este zeul vitejiei, al înțelepciunii, al poeziei. Cunoștințele sale se datorează demonului apelor, unchiului său, Mimir, și nectarului divin. Odin hotărăște care dintre luptători trebuie să moară glorios pentru a ajunge în Valhala, domeniul imens stăpinit de valkirii. În mitologia germană este cunoscut sub numele de Wotan.

3 Crivelli Carlo (1430—1493), pictor italian. Dintre cele mai cunoscute pinze ale sale amintim *Maria Magdalena*, *Madona della Candelatta*.

4 *Albertine disparue* este titlul sub care a fost publicat în 1925 (trei ani după moartea lui Marcel Proust) romanul *La fugitive* din ciclul *A la recherche du temps perdu*.

5 Celebrul erou din romanele lui Fr. Rabelais (1494—1553),

6 *Funduleț*, funduliță.

7 Géraldy Paul (n. 1885), scriitor francez. Își datorează popularitatea unei culegeri de poezii erotice intimiste, *Toi et moi*, 1913. După alte câteva încercări literare, Géraldy se dedică dramaturgiei.

8 Versurile citate reprezintă începutul poeziei *Passé*. În românește sună astfel:

Aveai, atunci cînd ne-am cunoscut,
Acum trei ani,
Încîntătoare timidități.
Te-am dezvățat să le mai ai,
Și astăzi îmi pare rău.

9 Substantivul *cunoștințe* este luat în accepția de *cunoscuți*. De aceea referirea care urmează este pusă la masculin plural.

10 Alceste, personaj principal în comedia *Le misanthrope* de Molière, jucată pentru prima dată în 1666. Reprezintă tipul corect, cinstit, de o sinceritate intransigentă.

11 Fabrice del Dongo este eroul principal din romanul lui Stendhal *La Chartreuse de Parme*.

12 Același caz ca la nota 9.

13 Hardy Thomas (1840—1928), scriitor englez. După ce termină studiile de arhitectură se consacră literaturii. Din seria romanelor apărute între 1872 și 1891, *Tess d'Urberville* s-a bucurat de un succes considerabil. Se remarcă pătrunderea psihologică și capacitatea de a descrie peisajele și obiceiurile provinciale. Romanul *Jude Neștiutul* (1895) l-a impresionat pe Anton Holban în mod deosebit.

14 Andromaca, eroina tragediei lui Racine cu același titlu, reprezentată pentru prima oară în 1667. Scriitorul s-a inspirat dintr-un pasaj al *Eneidei*. Andromaca, văduva troianului Hector, este luată în captivitate de Pirus. Suferințele ei se datorează alternativei dure-roase în care se zbate: sau se căsătorește cu regele Pirus, logodnicul Hermionei, sau își pierde fiul, pe Astianax, cerut de Oreste, în numele grecilor. După îndelungi ezitări, Andromaca se preface că acceptă căsătoria, ceea ce aduce deznodămîntul. Hermiona, bolnavă de gelozie, cere lui Oreste să-l omoare pe Pirus. Ea însăși se omorâ, iar Oreste înnebunește.

15 Esther, eroina tragediei cu același nume a lui Jean Racine. Piesa a fost scrisă la cererea doamnei de Maintenon pentru a fi jucată

de elevele Pensionului de fete Saint-Cyr și a fost reprezentată pentru prima dată în 1689.

16 În tragedia lui Racine *Mithridate*, reprezentată în 1673, Monime este o prințesă greacă, care, fiind luată în captivitate de Mitridate, se îndrăgostește de unul din fiii săi, Xipharès. Bătrînul rege, bănuindu-și copiii, închide pe Pharnace și apoi, prin abilitate și vicleșug, izbutește să afle adevărul. Pharnace evadează și se răscoală împotriva tatălui său. Regele își provoacă moartea, dînd binecuvîntarea sa celor doi îndrăgostiți. Istoria consemnează existența Monimei ca soție a lui Mitridate al VI-lea, după lupta victorioasă a acestuia împotriva Miletului. Ea pieri, o dată cu toate femeile regelui, din ordinul lui Lucullus, învingătorul roman al regelui Pontului.

17 *Bérénice*, tragedia lui Racine, reprezentată pentru prima oară în 1670. Subiectul i-a fost inspirat de cîteva cuvinte ale istoricului roman Suetonius: „Titus, care iubea cu pasiune pe regina Berenice, aceasta — se spunea — promițîndu-i că se va căsători cu el, o alungă din Roma, fără voia lui, fără voia ei, în primele zile ale domniei sale“.

18 Eroină din tragedia lui Racine *Britannicus*, reprezentată pentru prima oară în 1669. Britannicus, fiul împăratului Claudius și al Mesalinei, deposedat de tron de Neron, iubește pe Iunia. Agripina, mama lui Neron, protejează dragostea lor, sperînd să obțină prin amenințări influență asupra fiului ei. La un ospăț, Neron otrăvește pe Britannicus, de teamă ca acesta să nu ridice pretenții asupra imperiului.

19 „Oprește-ți zborul, Vreme!“, celebrul vers din poezia lui A. de Lamartine, *Le lac (Lacul)*.

20 *A avala* (fr. *avaler*) — a înghiți.

21 Piesa lui Alfred de Musset *A quoi révent les jeunes filles* apare o dată cu *La coupe et les lèvres*, elegia *Le Saule* și poemul fantezist *Namouna*, în culegerea *Un spectacle dans un fauteuil* (1832).

22 Reprezentată la Paris în 1864, piesa lui Alexandre Dumas-fils tratează relațiile dintre soți într-o manieră interesantă și vioaie.

V a r i a n t e

Am consemnat deosebirile dintre ediția de bază, ediția din colecția „Biblioteca pentru toți“ și paginile publicate separat în periodice, dar nu am considerat necesar să efectuăm o confruntare integrală a celor două ediții.

Sigle

O moarte care nu dovedește nimic, Editura „Cugetarea“, 1931, 171 p.: *A*.

O moarte care nu dovedește nimic, „Alcalay“ (B.P.T.), nr. 1.498—1.499, 173 p.: *B*.

Fragmentul *Boierul Pandele*, *Vremea*, nr. 167, 12 februarie 1931, p. 6: *C*.

Fragmentul *O moarte care nu dovedește nimic*, *Vremea*, nr. 171, 26 februarie 1931, p. 4: *D*.

Fragmentul *Cuvinte despre moarte*, nr. 175, 12 martie 1931, p. 4: *E*.

97

3 ungherile *A*, *D*; unghiurile *B* //

98

4 un „dragă“ *A*, *B*; dragă *D* // 31—32 întocmai *A*, *B*; tocmai *D* //

99

9 neputinții *A*, *D*; neputinței *B* // 40 fetele *A*, *B*; femeile *D* //

100

4 o urită *A*, *D*; urită *B* // 38 cu un glas melodios *A*, *B*; cu glas melodios *D* //

101

21 ceilanți *A*; ceilalți *B*, *D*// 28 pietricelele *A*, *B*; pietricele *D*//

102

12 mîinile *A*, *B*; mîinile *D* // 14 amuzat *A*, *B*; amuzant *D* //

120

11 cuiva *A*, *B*; lui *E* // 14 valurile *A*, *B*; malurile *E* // Fiecare *A*, *B*; Așa fiecare *E* // 15—16 legați *A*, *B*; legat *E* // 33 fără de nici o grabă *A*, *B*; și fără de nici o grabă *E* //

121

4 regulile *A*, *B*; regulile *E* // 7 i-ai povestit *A*, *B*; i-ai povesti *E* (*formă adoptată*) // 25 sprincenile *A*, *B*; sprincenile *E* // 26 bubuliță *A*, *B*; bubiță *E* // 32 Asta nu mă împiedeca să-l iau de model *A*, *B*;

Asta nu mă împiedica să-l admir și să-l iau de model *E* // 33 ridicol *A, B*; ridicul *E* // 35 La oferea serviciu *A, B*; Se oferea pentru orice serviciu *E* //

122

2—3 era bătut *A, B*; era totdeauna bătut *E* // 3 pe jumătate ironic *A, B*; pe jumătate simpatic, pe jumătate ironic *E* // 5 îi trăgea atenția *A, B*; îi atrăgea atenția *E* (*formă adoptată*) // 7 adăuga *A, B*; adăoga *E* // 8 ce să mă mai fac *A, E*; ce să mai fac *B* // 14 fluturatecul de Bonbonel *A, B*; fluturatecul Bonbonel *E* // 19 încheia *A, B*; încheia *E* // 30 satisfacția *A, B*; satisfacție *E* // 35 pe rînd *A, B*; rînd pe rînd *E* //

123

3 ignorase *A, B*; ignora *E* // ușa *A, B*; ușe *E* // 10 bărbatul ei *A, B*; bărbatul său *E* // 11 subțiat *A, E*; subțire *B* // 12—13 nu avea rost în casă la el *A, B*; nu avea rost *E* // 20 de dimineață *A, B*; de dimineața *E* // 23 Atita *A, B*; Atit *E* //

32 dimpotrivă *A, B*; lipsește *C* // 35 ordinele *A, B*; ordinile *C* //

124

9 ca și cum *A, B*; cum *C* // 15 parcă *A, B*; ca și cum *C* // 26 începeau *A, B*; începea *C* // jeliț *A, B*; jilț *C* // 32 pe un cuptor *A, B*; pe o plită *C* // 35 invenițiți *A, C*; invinețiți *B* // 38 jeliț *A, B*; jilț *C* //

125

4 nu sorbea *A, B*; sorbea *C* // 11 arăte *A, B*; arate *C* // 35 au purtat *A, C*; i-au purtat *B* //

126

1—2 pe țarnă răscolită *A*; pe țarna răscolită *B* (*formă adoptată*); pe țarnă încă răscolită *C* // 9—11 Iar la urmă, cînd ar fi căzut pe jos, neputînd să se miște din pricina stomacului prea plin și ar fi adormit *A, B*; Iar la urmă cînd vor cădea pe jos, neputînd să se miște din pricina stomacului prea plin și vor adormi *C* //

PARADA DASCĂLILOR

Parada dascălilor a apărut la Editura „Cugetarea“, București, 108 p., în 1932. Primele 6 pagini au fost publicate în *Vremea*, IV, nr. 213, 15 noiembrie 1931, p. 6, cu titlul *Prezentarea dascălilor*. Un alt fragment, intitulat *Parada dascălilor*, apare tot în *Vremea*, V, nr. 219, 1 ianuarie 1932, p. 5.

S-a retipărit în ediția *Parada dascălilor*, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1958, p. 128—188.

Textul este reprodus după *Parada dascălilor*, București [1932], 108 p.

Cartea este dedicată lui G. Aburel, magistrat la Galați, prețuit de Anton Holban pentru cultura și pasiunile sale literare.

Într-un succint cuvînt înainte, autorul încearcă să-și convingă cititorii că personajele cărții nu au existat cu adevărat, ci sînt modelate prin acumulare de gesturi și atitudini „de la mai mulți oameni, de la mai multe școli din diferite orașe, uneori chiar în afară de școală“.

Pe unul din exemplarele cărții, dăruit doamnei Florica Codreanu, scriitorul a adăugat în paranteze subtitlul: „Souvenirs de Galatz“. Deducțiunile noastre au fost confirmate de mărturiile domnului profesor Ion Argintescu, prietenul și colegul scriitorului la Liceul „V. Alecsandri“ din Galați, precum și de corespondența pe care domnia-sa a binevoit să ne-o pună la dispoziție. „Știu că voi avea tot felul de nemulțumiri, îi scrie la începutul anului 1932. Dascălii au încă un sentiment întreg: orgoliul. În privința orgoliului sînt egalii lui Chateaubriand. Mă întreb dacă în toată cancelaria [Liceului «V. Alecsandri» din Galați, nota noastră] se va găsi cineva care să-mi ia apărarea... Întotdeauna mi-a plăcut să imaginez scena din cancelarie cînd ar afla că am murit. Văd pe fiecare dascăl ce ar face. Ar fi așa de simplu! La fel, cu mici variații, vor proceda față de mine și la apariția volumului. Sau dimpotrivă, ciuda ar fi mai veritabilă decît părerea de rău simulată.“

Tot datorită bunăvoinței domnului profesor Ion Argintescu putem nota cîteva dintre „cheile“ *Paradei*. Uneori numele ales de Holban se deosebește de cel real doar printr-o singură literă: Ion Licea, profesorul de literatură română, apare ca Ion Dicea. Părintele Chitic se numea în realitate Arșic. Hanibal Ionescu era Aețiu Hogaș, fiul lui Calistrat Hogaș, Alexandru I.C. Frunză se numea Florea Iacob, Michael Leonard Nicolaescu Dimbovitza îl reprezenta pe Grig. Mich.

Cotlaru, publicist, Lungeanu se numea Gherincea I., iar conferențiarul Mosișchi era portretul luat pe viu al lui Lenguceanu N.N.

Despre colegul său, Ion Licea, profesor de literatură română la Liceul „V. Alecsandri” din Galați, scriitorul publică un articol în *România literară* (nr. 52, 11 februarie 1933, p. 1—2). Îl reproducem integral:

„Oamenii superiori sînt așa de rari la noi, că ai impresia că ai trebui să-i cunoști în toate detaliile. Și totuși, descoperi uneori cite un exemplar prețios pe care modestia și lipsa oricărei ambiții, prim motor al popularității, îl țin la o parte. Aș vrea să înregistrez aici silueta dascălului de română de la Liceul «V. Alecsandri» din Galați, d-l Ion Licea.

Prezența lui m-a întărit și mai mult în iluzia mea în fantome, așa ireal părea, fără nici o pretenție și nici o legătură cu viața meschină.

Probabil că niciodată n-a observat schimbarea unui guvern, căci de nicăieri nu aștepta nici un angajament personal. Iar combinarea de note de la sfîrșitul anului, la care se pretează aproape toți profesorii, îi era streină organic, ca ceva ce nu putea pricepe cu mintea lui, căci din această probitate strictă nu scotea nici un orgoliu, și nici nu încerca să-i demonstreze valoarea. Într-o cancelarie de 30 de colegi, rămînea singuratic, tăcut, ascultînd politicoșii discuții ale altora, dar de fapt neatent, căci mereu era tulburat de toate nostalgiile și de dorul de ducă.

Și dacă totuși nu te sperla înfățișarea lui fără de nici o sclipire artificială, și-l iscodeai, aflai cu surprindere că știa mult mai multe lucruri decît vorbitorii ineputabili și, de pildă, că e familiar cu toate limbile slave și ar fi meritat cu tot dreptul să ajungă profesor la Universitate. La distanțe mari, a publicat cîteva volume prețioase, dar cunoscute numai de anumiți inițiați, complect ignorate la București. Astfel, au apărut: o critică documentată asupra lui Cerna; un studiu extrem de migălos lucrat asupra poeziei populare, și găsești acolo o informație amplă, indispensabilă oricărui cercetător în acest domeniu; un volum ca rezultat al călătoriilor sale prin Polonia și al observațiilor făcute acolo, iar de curînd a publicat o nouă carte ce conține, în afară de cîteva amintiri prinse toate sub titlul *Din alte vremi* (factură sămănătoristă, dar pline de savoare, inactuală, dar] nu mai puțin interesantă), și traduceri de un număr minunate din literatura rusă, puțin familiară la noi, care nu cunoaștem decît romanele rusești. Cine știe, astfel, minunea intitulată *Ce frumoase, ce fragede sînt rozele* a lui Turgheniev?

Existența d-lui Ion Lica e suficientă ca să-ți schimbi părerea pesimistă, pe care de atâtea ori ești inclinat s-o ai despre oameni.“

În recenzia la *Parada dascălilor (România literară, nr. 5 din 13 martie 1932, p. 3)*, Mihail Sebastian făcea distincție între psiholog și portretist. Reproducem fragmentul incriminat: „Eroii săi au silueta pregnantă a unei bune caricaturi și, în același timp, o vagă dungă de omenie, care lasă să se ghicească pentru unii din ei... o viață interioară ce depășește ridicolul imediat al ființei lor. Mă tem însă că autorul este mai degrabă un portretist decît un psiholog, și asta înseamnă că vede oamenii din afară, după indicii aproape teatrale, nu sufletești. El reprezintă mai mult decît observă... De aceea avem, cetindu-l, impresia continuă de a asculta o poveste, nu de a lua parte la o întâmplare“...

Ideea este susținută de Mihail Sebastian și în polemica iscată la apariția volumului II de *Memorii* al lui Eugen Lovinescu. Plecînd de la premisa că un critic nu poate da decît o operă „de informație exactă“, și nicidecum una de „imaginație“, Sebastian îi reproșează lui E. Lovinescu „spiritul schematic în observarea fenomenului literar“, ca și în „observarea fenomenului de viață. Știe să vadă cel mult aspecte, detalii, fragmente. Un peisagiu sufletesc, oricît de complex, îl reduce la o expresie, la o linie, care pe urmă o mărește exagerat, încercînd să compenseze astfel prin proporții sărăcia elementelor observate“, conchizînd că E. Lovinescu este un „excelent portretist“, dar „un psiholog nul“ (*România literară, nr. 8, 9 aprilie 1932, p. 3*).

Anton Holban îi răspunde prin articolul intitulat *Portretele d-lui Lovinescu (Vremea, nr. 235, Paște 1932, p. 16)*, pe care-l reproducem integral:

„Cred că de d-l E. Lovinescu se poate vorbi totuș cu imparțialitate. În orice caz, încercarea de a contura personajii m-a interesat totdeauna așa de mult, încît nu mă pot dispensa să analizez valabilitatea unor procedee tehnice. Acesta constituie singurul fel de a te apropia de miezul *Memoriilor* și celelalte discuții rămîn lăturalnice. Un articol al d-lui M. Sebastian îmi va furniza punctul de plecare. D-l M. Sebastian spune în *România literară*: ca psiholog, d-l E. Lovinescu e nul. Formulă care poate suna tot așa de arbitrar, ca și alte formule pe care d-l Sebastian i le reproșează d-lui E. Lovinescu. Căci acest lucru trebuiește îndelung demonstrat; experiența de viață a autorului *Memoriilor*, înțelegerea sufletească față de cunoscuți, luciditatea cu care se analizează singur, frica de orice complezențe pe cont propriu; sau cum acestea sînt greu de precizat, cel puțin

valoarea observațiilor de viață pe care le-a făcut, ca paranteze, deseori de-a lungul criticilor.

Mai târziu, mai ales, căci la început se mulțumea cu remarcе străine: Anatole France a spus... etc. Dar să presupunem că *Memoriile* sînt suficiente ca să demonstreze insuficiența psihologică. În adevăr, destul să cunoști de-aproape pe unul din cei vizați ca să spui: nu corespunde; sau: sînt fațete mai importante și mai profunde care n-au fost sesizate. Căci, de la birou, d-l E. Lovinescu n-a putut reține mare lucru din vizitator. De pildă, cum conversația a mers, îndeosebi, înspre literatură, d-l E. Lovinescu a observat orgoliul literar al vecinului. Este drept ca acest orgoliu să devină esențial, cînd sînt atîtea alte frămîntări care încep din nou, imediat ce vecinul se găsește în stradă. N-am pretenția să discut adevărul văzut de d-l E. Lovinescu, fiindcă știu ce complicat este să evaluezi un om. (Proust are, pentru asta, nevoie de volume masive, și nu ajunge, totuși, la nici o certitudine. De altfel individul este în perpetuă evoluție.) Dar am avut ocazia să cunosc de aproape pe una din siluetele d-lui E. Lovinescu și să asist, tăcut, fără să fiu actor, la unica scenă dintre autor și model. Portretul amicului meu... Paul (numele propriu interesează numai pe amatorii de intrigă) nu s-ar putea prinde într-o formulă. În bloc: inteligență vie; lectură prodigioasă filozofică-literară, priceput la analizele cele mai subtile; o înțelegere sufletească extrem de fină, capabil să discearnă stările interioare, indiferent de vorbele adesea necorespunzătoare; un admirabil pricepător muzical. În fața d-lui E. Lovinescu a apărut intimidat, și ca să simuleze din orgolii, tranșant, pîrînd sigur pe ce spune, disprețuitor, artificial, terorizînd firea unduioasă, sceptică a criticului. D-l E. Lovinescu i-a spus: „ar trebui să scrii“..., cu un ton de bunăvoință superioară, care l-a indignat și l-a făcut să se simtă umilit și, dacă ar fi fost personagiul de tragedie corneliană, ar fi replicat: *«la valeur n'attend pas le nombre des années»*, chiar dacă la fel cu Don Rodrigue, nu atinsese încă spada. (De ce numai scrisul să aibă importanța și nu și discuția asupra unei teme? De altfel, cu toată pretenția de a fi „*au dessus de la mêlée*“, d-l E. Lovinescu este considerat ca un egal în tinerețe, pasiune literară și mereu actualitate.) Și apoi a ieșit portretul pe tema: Paul este un orgolios...

Dar chiar din *Memorii* se poate scoate dovada ce false pot fi observațiile făcute asupra unui moment, prim și el, în societate. Este portretul așa de bun al căpitanului Popa. Vra să zică, un om strident, dezagreabil, mereu în agitație de proastă calitate, victima unor preocupări minime, amuzant cînd nu era grotesc și brusc, neprevăzut.. sinuciderea!

Desigur că a avut un zbugium interior mai adînc decît al nostru, al tuturor — cei care-l examinam superior — și care se exprima așa de deplasat, și în orice caz, ceea ce frapa la el era numai un detaliu. (După cum sunetul unui clopot te-ar împiedeca să auzi o melodie magnifică.) Și atunci: este d-l Lovinescu sigur că nu se poate ca un vizitator, după ce l-a părăsit și i-a lăsat o impresie de orgolios nefîsemnat, nu se poate sinucide, din cine știe ce dureri cumplite, în grădina de peste drum? D-l E. Lovinescu ar putea spune: am scris atît cît am văzut eu. S-ar putea răspunde: ai văzut cam puțin. E drept că din conversația în preajma unui birou, cu lume care intră și iese, nici nu se poate vedea mai mult. Dar e și mai drept ca cei vizați să nu se recunoască.

(În afară de motivul prim: lipsa de autocritică.) Dar pentru falsificarea modelului, mai contribuie ceva: tehnica însăși (explicată și de autor), aceeași tehnică pe care o aplica și la critică: să cauți „*une faculté maitresse*” căreia să-i subordonezi detaliile. Astfel ești sigur de relief. În felul acesta au fost creați o armată de scriitori, care, deși poate simplificați, s-au înțepenit pentru totdeauna în memoria noastră. A discerne esențialul este o calitate de primul ordin, căci aproape toți care fac la noi critică, zăbovesc pe detalii (în direcția aceasta, d-l Pompiliu Constantinescu este un continuator admirabil al d-lui E. Lovinescu). Această metodă o poți aplica unui text pe care-l ai, mai mare sau mai mic, întreg în fața ta. Dar unui om? Memoriile se pot numi doar: cițiva oameni, cu ocazia unor discuții literare. Și pentru a analiza viața, literatura este un argument cu totul nefîsemnat.

Deci, în literatură poți utiliza «*la faculté maitresse*». Fiecare erou al lui Balzac trăiește printr-o trăsătură principală. La fel și siluetele lui La Bruyère. În viața zilnică, însă, acești eroi nu sînt posibili. Și memoriile vor să prezinte viața zilnică. Căci un om e format dintr-o mie de trăsături disparate, deseori contradictorii.

D-l E. Lovinescu ar mai putea spune: «Poate m-am înșelat, am voit numai să fac artă». Căci toate inexactitățile lui Saint-Simon sînt salvate de temperamentul lui. Aici, cum d-l E. Lovinescu nu cunoaște aceste înverșunări, și se mulțumește să lege totul în valuri de ușoară melancolie și de bunăvoință, nu ne putem raporta la temperamentul autorului. Salvarea vine din altă parte: de la stilul magnific! (Nu e și aceasta calitatea primă a lui La Bruyère?) Discuția îndelungă a acestui stil, cu toate procedeele lui tehnice, în evoluția lui, m-a obsadat totdeauna. Nimic nu lipsește: expresia abstractă sau detaliul plastic, reținerile, vibrația după încetarea cuvintelor, poezia fluidă, melancolia cu aparițiile ei neașteptate (așa de stăpîină pe sine e această

artă, încît suspectezi orice mărturisire sentimentală, dacă n-a fost pusă decît de dragul unui cuvînt), ironia sau indulgența discretă, și mai presus de toate, o artă a variației desăvîrșită, și ți se cere un ochi expert ca să-i prinzi nuanțele, același ochi pe care-l întrebuințezi și la lectura lui La Bruyère. Și, desigur, tot mai aproape de La Bruyère l-aș vrea îndreptat pe d-l E. Lovinescu. Căci atunci experiența de la birou ar fi suficientă, după cum suficient fusese salonul lui Condé. Am avea atunci numai imaginare și nimeni nu s-ar mai interesa să caute modele. Ar aveași libertăți: ar putea combina mai multe modele, pentru ca tipicul să iasă și mai desăvîrșit (și n-ar mai depinde de un anume personaj, deseori fără nimic excepțional).

Tendințele lui de abstractizare și generalizare n-ar mai fi deloc împiedicate.

Renunțînd să fie actual pentru cei amatori de mici intrige amuzante și-ar păstra o actualitate veșnică pentru cei subtili.

Arta lui de miniatură, în care fiecare vorbă își are importanța ei, îndelung cugetată, ar avea spațiul necesar.

Anecdotele ar dispărea ca ceva prea facil, indiferent de savoarea unora din ele pentru care se vor citi cu satisfacția cu care citești pe Tallemant de Réaux, luminînd fals pe cei vizați (Paul Valéry a arătat ce falsă este legenda distracției lui La Fontaine).

Anecdotele de altfel sînt la baza tuturor memoriilor franceze, dar cartea d-lui E. Lovinescu e numită greșit *Memorii*. Mai degrabă o colecție de siluete, din întîmplare veniți în Cîmpineanu. Ele sînt văzute în parte, și nu în bloc, în mici scene particulare și nu într-o scenă de ansamblu, ca în Saint-Simon. O anecdotă este un detaliu minim în ansamblul din Saint-Simon și ar fi sunat fals în medalioanele lui La Bruyère. Și aceste pagini ar curge impalpabile și plutitoare, fără nici un cadru dur, care să le dea un contur greoi, sau vre-o idee premergătoare, care se va învechi ca orice idee, lăsînd să se desprindă nuanțat și abia sensibil, observat numai de lectorii fini, sufletul autorului — duios, resemnat, sceptic fără revoltă, lunecînd domol spre peisagiul cenușiu al eternității, întocmai cum, din *Caractere* se desprinde nuanțat, dar incontestabil pentru cei atenți, magnificul La Bruyère.“

Polemica nu încetează, pentru că M. Sebastian simte nevoia să se explice, să-și dezvolte principiile, pentru a nu fi învinuit de parțialitate. În articolul său din *România literară* (nr. 12 din 7 mai 1932, p. 1), reia disputa de data aceasta și cu Anton Holban, care a scris — după opinia lui — „o perfidă pledoarie, mult mai violentă decît un rechizitoriu“.

„Meseria portretistului este să reproducă. A psihologului este să înțeleagă. Un portret se face grafic: cu ce se vede. Iei cunoștință de anumite trăsături și le înregistrezi. Ce sens au aceste trăsături, ce spun și ce nu spun ele poți să știi și poți să nu știi tu cel care le reproducă. Aș îndrăzni să spun că e mai bine să nu știi. Pentru că portretist fiind, ceea ce te interesează este materialul plastic, linia, culoarea, umbra, toate elementele pe care tu le grupezi după anumite legi de expresivitate picturală sau sculpturală, în nici un caz psihologică. N-am văzut multe tablouri: atâtea doar câte se pot vedea la Luvru într-un an de plimbări neregulate. Afirmația o fac deci cu multă teamă, dar o fac: psihologia este un detaliu cu totul secundar în portret și de cele mai multe ori împovărător. Este un instrument pur în plastică. Nu e nici pictură, nici sculptură, ci abia literatură, adică ceva suprapus, fals și lipsit de expresivitate directă. Psihologii rătăciți în plastică sînt comentatori, cînd ar trebui să fie pictori sau sculptori.

În scris, portretul nu-și pierde această necesitate care îl domină în plastică. Afară dacă ne gîndim la un portret spiritual, dar în acest caz el nu mai este «portret», și mai ales nu se construiește cu anecdote și elemente exterioare, ci cu idei și comentarii abstracte, iar termenul «portret» trebuie înlocuit cu termenul mai exact «analiză psihologică». Nu este cazul pentru un memorialist care trebuie să fie portretist prin definiția genului.

Așadar, cine scrie un portret se va sluji de aceleași elemente cu care l-ar picta: observarea detaliilor interioare, organizarea lor după anumită logică a expresiei, alegerea unei note plastice dominante. Un portret este ceva coerent și unitar. Îl vei crea deci cu nesocotirea trăsăturilor contrazicătoare. Vei ignora tot ce nu aderă la cadrul tău dinainte fixat, la atmosfera și intențiile tale, și îl vei realiza, dincolo de adevăr, împotriva adevărului de cele mai multe ori, dar unitar și expresiv, expresiv prin el, nu prin calitățile modelului.

Psihologia unui ins este atît de complexă, de variată și schimbătoare, încît numai cu silnicia ei un om poate încăpea în rama unui tablou...

Nu. Hotărît, psiholog și portretist nu este deloc totuna. Ba, cu un dram de exagerare, eu aș spune bucuros că este exact contrariul. Fiindcă legea portretistului este esteticul, pe cînd a psihologului este adevărul.

Dar distincția aceasta depășește cu mult și personagiul, și cazul de la care am pornit.“

Nu este lipsit de interes a reproduce și pledoaria lui Eugen Lovinescu din *Vremea*, V, nr. 235, Paști 1932, p. 11, pentru că aci criticul defi-

nește arta portretului literar, demonstrând că volumul de *Memorii*, care a suscitât atâtea discuții, trebuie interpretat prin prisma specificității acestui gen literar:

„Dacă fiecare cititor caută inconștient în artă realizarea propriei sale sensibilități estetice, valoarea criticului, nu ca cititor cu simple satisfacții intime, ci sub unghiul profesiei sale publice, se determină pe măsura eliberării din amplexiunea preferințelor strict temperamentale sau a concepțiilor proprii, fără ca, de altminteri, această emancipare să se poată consuma în cele mai multe cazuri definitiv. Un portret literar, fie el opera «unui excelent portretist», dar «nul psiholog» — după cum mă definește anulându-se un cronicar — fiind expresia estetică a unei viziuni personale, trebuie considerat în valoarea sa de creație după tehnica și legile interioare ale genului; neavînd scopul de a se suprapune viziunii felurite a cititorului multiplu, nu trebuie supus criteriilor individuale. E neîndoios că elementele ce intră în compoziția lui pot fi în principiu discutate sub raportul autenticității, dar această discuție se degradează pe măsură ce trecem din domeniul istoric al faptelor precise în domeniul faptelor de ordin moral, a căror materialitate se resoarbe în interpretarea nuanțată a observatorului pentru a se putea valorifica apoi în arhitectura ansamblului portretistic. Conceput astfel, adică estetic, portretul trebuie judecat exclusiv estetic, adică sub unghiul artei cu care a fost elaborat, a îmbinării tonurilor și a armonizării lor după legile interioare ale compoziției; în nici un caz el nu trebuie raportat la viziunea particulară a fiecărui critic, ci la viziunea scriitorului pe care are ambiția de a o reprezenta în plenitudinea expresiei artistice. Fără a-i nega valoarea de document, calificată de altfel prin autoritatea morală și discernămintul psihologic al portretistului, dar controlabilă și prin mărturiile altora, ceea ce trece cu mult în primul plan este realizarea și puterea de însuflețire. Cu alte cuvinte, în concreto, memorialistul mai ales cînd nu-și exercită arta în domeniul istoric, ci în cel psihologic, nu are pretenția de a exprima viziunea altora, ci se limitează numai la viziunea lui proprie; opera sa e o contribuție personală în audiența dezbatărilor morale, pe care cetitorul obișnuit o poate judeca prin prisma sentimentelor și resentimentelor sale personale, după gradul de afecție sau de repulsie inspirate de model, dar pe care criticul profesionist trebuie să o judece prin unghiul creațiunii artistice, întocmai cum ar face-o cu tabloul unui pictor.

Critica reprezintă și o tehnică, și nu o impresie afectivă; nesocotită în latura ei de tehnicitate obiectivă, ea duce la spectacolul înregistrat recent de publicul nostru, în care fiecare portret al *Memoriilor*

mele e găsit simultan «bun» sau «rău», în care eu însumi sînt decretat «excellent psiholog» sau «psiholog nul», după situația personală a criticilor față de modelele mele, fără nici o raportare la construcția artistică ce era supusă totuși competenții lor“...

Dintre recenziile dedicate *Paradei*, reținem pe aceea a lui George Călinescu, din care transcriem cîteva paragrafe:

„Noul volum *Parada dascălilor* confirmă inclinațiunile incisive ale d-lui Holban, deoarece cartea este un fel de tablou satiric al corpului didactic secundar, fără alt sens decît satisfacțiunea spiritului de a defini un anume aspect al vieții.

D-l Holban va fi știind poate că eu sînt, prin profesiunea mea, unul din aceia în măsură de a-mi da seamă de adevărul sau neadevărul cuprins în observațiunile sale. Ei bine, nu este un rînd din carte care să nu aibă, vai, cea mai desăvîrșită aprobare în propria mea experiență, și din acest punct de vedere scrierea merge sigură pe adevăr.

Firește că generalizarea e totdeauna iniquă, și autorul are dreptate cînd recunoaște că «în țara aceasta mai există mulți dascăli care merită admirație și atenție pentru știința și sacrificiul lor zilnic». Din pricini însă pe care nu o cronică literară are căderea de a le cerceta, atmosfera corpului didactic este în multe cazuri aceea pe care o zugrăvește d-l Holban.

Mijloacele bănești nesatisfăcătoare, aerul provincial? Fapt este că profesorul secundar român — se înțelege, fără să generalizăm — nu citește cărți și nu este un intelectual subțire, deși el este chemat, într-o țară tinăra ca a noastră, să alcătuiască floarea intelectualității. Cîți profesori de istorie sînt în curent cu noile cercetări și au văzut măcar cu ochii vreo publicațiune de specialitate? Cîți maeștri de desen sau de muzică — oameni în genere simpli, ratați și fără cultură — au cunoștințe de istoria artei și a muzicii? Cîți profesori de literatură citesc cărți și reviste și sînt în curent cu scrisul contemporan? O sală specială a Fundației Carol și Biblioteca Academiei pune oricînd la dispoziția profesorilor mijloace de informație, dar rar se întîmplă ca în aceste așezăminte să pășească membri ai corpului didactic. Două reviste mari de cultură avem în țară, *Viața românească* și *Gîndirea*. Eu, personal, n-am găsit pînă acum un profesor care să le fi răsfoit, după cum n-am văzut pe nici unul aducînd în buzunar, alături de o gazetă politică, o foaie săptămînală literară sau culturală, iar cînd am văzut, profesorul se întîmplă să fie el însuși... scriitor. E inutil ca cineva să protesteze, fiindcă acest fapt este evident pentru orice om de bună-credință pe care problema — dincolo de orice susceptibilități — nu-l înspăimîntă decît fiindcă există. Din cauză că nu

este în centrul vital al culturii, profesorul secundar este atins de o lipsă de spirit critic izbitor la întâia convorbire și are o astfel de spaimă de manifestațiunile de cultură, pe care le socotește — se vede — ca superioare menirii sale, încît e îndeajuns ca o mediocră profesoară să publice o mizeră broșurică sau ca un retor facil să țină o conferință anostă, pentru ca în șapte de venerațiune să fie decretați «distinsa noastră colegă, distinsul nostru coleg».

Nu este în intențiunea mea de a jigni aci pe nimeni, cu atît mai mult cu cît îmi dau seamă că unii dintre cei mai distinși factori ai culturii contimporane fac parte din același corp didactic decăzut temporal de la strălucirea și autoritatea de care se bucura înainte de război. Scriu aceasta, pe de o parte, fiindcă fondul scrierii d-lui Holban trebuia confruntat cu realitatea, pe de alta, spre a stîrni o meditațiune ce poate fi multora profitabilă. Faptul că autorul cărții în chestiune este el însuși profesor dovedește că corpul are atîta vitalitate, încît să-și fabrice singur oglinda în care să se privească.

De altfel, scrierea d-lui Holban este nevinovată, ca orice ficțiune, și tînde numai să zugrăvească unele diformațiuni profesionale, așa cum Caragiale, de pildă, a ironizat în Chicoș Rostogan pedagogia ardeleană și d-l Brăescu viața cazonă. Deși, așadar, fictivă, cartea d-lui Holban nu este și humoristică, ci e pătrunsă de [o] amărăciune și o indignare ce răsar la tot pasul, în observațiuni de o nobilă idealitate. " ...

„De altfel, urzeala volumului este anecdotică și prezintă o mare asemănare cu metoda portretistică a d-lui E. Lovinescu din *Memorii*. Presimt sub numele fictiv un personagiu real, și oricît autorul pretinde că și-a născocit eroii, noi vrem destăinuirea prototipului, pentru motivul că nu ni se face prezentarea intuitivă a oamenilor, ci o caracterizare critică de natura portretului istoric. Cu toate acestea, scrierea d-lui Anton Holban este interesantă și spirituală, și dacă ea nu lasă în suflet întipărirea neștearsă a unor ființe vii, ne captivează cu problemele și inciziunile ei și ne dă satisfacțiunea superioară de a privi aspectele unei societăți prin ochii unui om inteligent.“

Transcriem de asemenea și recenzia lui Perpessicus, care apreciază *Parada dascălilor* dintr-un punct de vedere opus celui exprimat de George Călinescu:

„Cu *Parada dascălilor*, d-l Anton Holban schimbă de perspectivă, de acea perspectivă cu care ne obișnuiseră întiile d-sale volume, *Romanul lui Mirel* și *O moarte care nu dovedește nimic*. Subiectiv, cu precădere, în acele planșe psihografice, lucrate în laboratorul de meticuloasă investigație proustiană la care l-au dus, de bună seamă, și imperioase afinități electivă, d-l Anton Holban abordă de astă dată

epica obiectivă, romanul de figurație și acțiune, în care portretul și mai adesea silueta psihologică se intercalează de-a lungul unei galerii, ca tot atâtea paranteze ale unei viziuni de viață, sugestivă în chiar frinturile ei.

Căci dacă *Parada dascălilor* nu este încă un roman, ea este în schimb un admirabil jurnal — gen de la natură subiectiv, din care, totuși, d-l Anton Holban a căutat cât mai mult să se elimine. În ce măsură această operație de trecere în culise a reușit sau nu, este tocmai ceea ce vom vedea în cele câteva însemnări ce urmează. Or, putem spune de pe acum: în măsura în care temperamentul și facultatea dominantă a autorului nostru au răzbit printre crăpăturile acestor portrete sau prin molozul căzut al galeriei, opera d-sale a câștigat în expresie estetică. Operele sale anterioare ne comunicaseră, mai presus de aventuri, unele senzaționale, altele patetice, și mai presus de siluetele eroilor și eroinelor, un spirit de necruțătoare indiscreție al autorului, memorialistul întrepid și sensibil care mergea în urma întâmplărilor, leschița, le mima, le deforma, după legile propriei sale individualități. Așa se va întâmpla și aici.

Considerate drept extrase ale ziarului de dascălie, ca să nu zicem ale condiții de prezență, ale autorului nostru, paginile acestea din *Parada dascălilor* intenționează să creeze acea atmosferă de sterilitate specifică școlii și cancelariilor dascălești, așa ceva în genul unui acvarium tulburat în care se agită, prizoniere și uniformizate, siluetele unei faune, așa-zicînd, cenușii. «Nu trebuie ca cineva să se recunoască în *Parada dascălilor*», scrie d-l Anton Holban în pragul albumului său, și precauțiunea aceasta este, s-o recunoaștem, inutilă. Procesul de creație e altceva decît copia de pe natură, și asupra lui s-au spus destule cuvinte celebre pînă acum. Dacă Proust vorbea de colaborarea și fuziunea unui mare și divers număr de elemente eterogene, Mauriac vorbea chiar de o asasinare a modelelor. Cînd a apărut emininkele pedagog de școală nouă, onorabilul Chicoș Rostogan, al lui Caragiale, sau mai curînd inspectorul Popescu-Răcari din *Fata din Zlataust* al d-lui Ionel Teodoreanu, unii și alții au numit modele. Pentru cine n-avea idee de modele, eroii s-au numit cu porecla pe care le-o dăduseră nașii lor și pe care ei o schimbaseră în renume. Totul este, bănuiesc, ca în decalcul ce se operează, mîna să nu tremure. Zidarul care fură umbra trecătorului o îngroapă neprefăcută la temelie clădirii și zidul se urcă temeinic. După trecere de ani, se descoperă că d-na Arnoux d.p. din *Education sentimentale* a lui Flaubert a existat, cu adevărat, numai că sub alt nume. Descoperire aproape inutilă. D-na Arnoux continuase să trăiască în opera copistului, amplificată. Iar Flaubert avea dreptate

și cînd spunea: «*M-me Bovary c'est moi*». Procesele de creație sînt infinite.

La fel și cu siluetele d-lui Anton Holban. Unele vor fi fiind copiate, și totuși mai puțin expresive decît altele, lucrate din nou și din nimic. S-ar putea, spre pildă, ca sfinția-sa, părintele Bartolomeu, să trăiască, pe undeva, în vreun colț de țară, așa cum defilează însă în *Parada dascălilor*, cu reminiscențe de variațiuni pe tema nasului cyranoesc, cînd cere o țigară, el este izbit de nulitate estetică. La fel și cu ratatul Marcu, dezamăgitul și învinsul (în genul căruia d-l Eugen Goga ne-a dat un patetic ratat, pe profesorul Calotă din *Cartea Facerii*), și de speța căruia se întilnesc destui în viață. În schimb, ce pitorească siluetă aceea a profesorului Lungeanu, cel care e disperat că a uitat în conferința despre Beethoven să spuie tocmai ce i se părea mai interesant, că, adică, turmentatul și genialul autor al concertului în *re major* fusese surd. Dar Michel Leonard Nicolaescu-Dîmbovitză, tipul conferențiarului omniscient, «cosmopolit și provincial», ca să întrebuițez paradoxalul, numai în aparență, atribut din Lawrence? Și mai cu seamă profesorul macedonean Ion Dicea, cea mai substanțială, cea mai omenească și mai îngrijită din siluetele *Paradei dascălilor*? A existat pe undeva un Ion Dicea, zeificare elocventă a ezitării, acel Ion Dicea ce se hotărăște abia după plecarea vaporului să-și însoțească colegul la Vilcov și, o dată ajuns, cu cursa următoare, nu se îndură să se mai întoarcă? Paginile acestea de portret ideal și savuros ar trebui citate și pentru seva dintr-însul, și pentru firul acela subiectiv, al memorialistului, ce-și face drum într-o operă voit obiectivă.

Or, dacă deschiserăm acest parantez, în aparență contradictoriu, relativ la procesul de creație, n-am făcut-o de fel gratuit. D-l Anton Holban ar fi putut, după a noastră părere, să scrie cu *Parada dascălilor* o operă mai puțin siluetară dacă îndrăznea mai mult. Însăși mărturia ce citarăm, mai sus, din prefață, actul acela de prudență inutilă, nî se pare o dovadă a timidității d-sale. Timiditatea exprimată în chiar forma de jurnal și album ce dădu *Paradei dascălilor*. Timiditate răscumpărată, ici și colo, de note personale, prea puține însă pentru a scoate în relief atmosfera de sterilitate a cancelariei dascălești, la care memorialistul nu se conformează, și nu se poate conforma. Dar cele cîteva dialoguri, deși caracteristice pentru atmosfera de izolare a generațiilor dascălești, sînt prea puține, sau rînduri ca următoarele cît mai zgîrcite: «Domnul Boiu mă întîmpina cu altă vorbă. Îl găseam în curtea liceului, dimineața, la opt. Eram pipernicit, cu obrazul galben și tras, cu ticuri după o noapte de nesomn în care mă chinuisem, mă torturase imaginea morții, cetisem pentru a suta oară *Subsolul*

lui Dostoievski, sau ascultasem pentru a suta oară un cvartet de Beethoven, suportasem penibil, dar cu complăcere, o atmosferă falsă și nu mai puțin dureroasă, trăisem intens uneori doar reminiscențe literare. » Unde scriitorul cu bogată viață interioară din *Romanul lui Mirel* sau *O moarte care nu dovedește nimic* întredeschide o zare familiară la care l-am fi voit fixat cu mai multă pasiune. *Parada dascălilor* ar fi fost, în cazul acesta, nu numai albumul de siluete pitorești și de atmosferă sugerată, dar procesul psiho-fiziologic al unui dascăl strivit între generații ostile și sterilizante. Roman pe care nu disperăm a-l aștepta și pe care anumite indicații din *Parada dascălilor* îl prevestesc. «

1 Hindenburg Paul von Beneckendorff, von (1847—1934), mareșal al Germaniei, a avut un rol hotărâtor în primul război mondial. În 1925, partidele de dreapta formează un bloc și îl desemneză ca reprezentant al lor, fiind ales președinte al republicii. Influențat de curcile marii industrii, Hindenburg favorizează venirea lui Hitler la putere.

2 Jérôme Coignard, personaj din romanul *La Rôtisserie de la reine Pédauque* de Anatole France (1893), precum și din culegerea de articole publicate în *Echo de Paris*, *Les opinions de Jérôme Coignard* (1893).

3 Fabulă de La Fontaine.

4 Doumer Paul (1857—1932), om politic francez. Ca ministru de finanțe (1895—1896), prezintă primul proiect de impozit asupra beneficiilor. Guvernator general al Indochinei, președinte al Camerei și al Senatului, ajunge președinte de republică în 1931, murind asasinat în 1932.

5 Briand Aristide (1862—1932), om politic francez, militant socialist. Ca ministru al instrucțiunii publice și al cultelor, propune legea de separare a bisericii de stat. Unul din cei mai zeloși luptători pentru pace și dezarmare, propune în 1930 organizarea unei uniuni federative europene.

6 Clémenceau Georges (1841—1929), om politic francez. Șeful extremei stîngi radicale, a fost cel mai temut opoziționist al politicii coloniale, apărător al lui Dreyfus. Prin numeroase organe de presă participă la dezvăluirea carențelor existente în domeniul apărării naționale. În timpul primului război mondial, ca președinte de consiliu, a sprijinit planurile și inițiativele mareșalului Foch, contribuind astfel la victoria Franței.

7 Loubet Emile (1838—1929), om de stat francez aparținând grupului republicanilor moderați, a urcat treptele politice de la deputat pînă la președinte de consiliu. El a pus capăt afacerii Dreyfus, grațiind pe nevinovat. Președinția sa a fost marcată printr-o politică anticlericală și printr-o întinsă activitate diplomatică.

8 Fallières Armand (1841—1931), om politic francez, reprezentant al stîngii republicane. Deputat și senator, este ales președinte al republicii (februarie 1906) într-o perioadă dificilă pe plan intern și extern.

9 Faure Félix (1841—1899), om politic francez. Ca reprezentant al republicanilor moderați, este ales deputat, ministru și președinte de republică (1895—1899).

10. Matisse Henri (1869—1954), pictor francez. Debutînd sub influența lui Pissarro, Matisse evoluează spre impresionism în peisajele de pe Coasta-de-Azur, Africa. Personalitatea sa se afirmă definitiv în maniera „*fauve*“, adică prin simplificarea naturii, transpunînd prin pete de culoare tonul și forma obiectelor. Influențat de Cézanne și apoi de Renoir, pictorul se orientează spre o artă grațioasă, suplă.

11 Ventura Maria (1886—1954), artistă de origine română, societară a Comediei Franceze. Dotată cu o mare sensibilitate și cu o voce impresionantă, a interpretat rolurile eroinelor lui Racine, Cehov, Shaw, Pirandello etc.

12 Puvis de Chavannes Pierre (1824—1898), pictor francez, elev al lui Ary Scheffer. Pînzele sale se caracterizează prin măreție și seninătate. A decorat Muzeul din Amiens și Marele amfiteatru al Primăriei din Paris. Cea mai populară operă a sa este *Sainte Geneviève veillant sur Paris* (1874), executată la Panthéon.

13 Gambetta Léon (1838—1882), om politic francez și renumit orator. A desfășurat o activitate însemnată pentru restabilirea ordinii într-o perioadă străbătută de neliniște și fricțiuni interne. Apărător al Republicii, a organizat rezistența împotriva coaliției bonapartiștilor, clericalilor și monarhiștilor.

14 Manet Edouard (1832—1883), pictor și gravor francez. Elevul lui Thomas Couture. Considerat ca șef de școală de mai tinerii Monet, Cézanne, Renoir, Pissarro, a fost unul din promotorii artei moderne. A lăsat o operă variată, în care locul cel mai însemnat îl ocupă portretistica.

15 Popescu Elvira (născ. 1896), actriță de origine română. Debutază la Teatrul Național din București, apoi preia conducerea Teatrului Mic. În Franța cunoaște un mare succes în rolurile de comedie (*Verișoara din Varșovia* de Louis Verneuil, *Elvire* de H. Bernstein, *Nina* și *La Mamma* de A. Roussin etc.).

16 Offenbach Jacques (1819—1880), compozitor francez, a scris 102 operete, modele ale genului, în care îmbină în mod fericit umorul, verva, truculența și invențiile comice. *Povestirile lui Hoffmann*, operă postumă, a fost terminată și montată de E. Guiraud.

17 Raskolnikov, celebrul erou din romanul lui Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*.

18 Eroina din romanul cu același titlu al scriitorului francez Gustave Flaubert.

19 Personaj din romanul lui Proust *A la recherche du temps perdu*.

20 Lancret Nicolas (1690—1743), pictor francez, elev al lui Gillot, a excelat în portretistică.

V a r i a n t e

S i g l e

Parada dascălilor, București, Editura „Cugetarea“, 1932, 108 p.: A

Fragmentul *Prezentarea dascălilor*, *Vremea*, 1931: B

Fragmentul *Parada dascălilor*, *Vremea*, 1932: C

197

3 pașnic A; bleg B // 4 pe care-și balansează A; pe care își balansează B // 5 cu bețișor A; cu un bețișor B // 7 la el A; lipsește B // 15 culoar A; culoar B //

198

1 culoar A; culoar B // Viță A; Vițu B // 4 Viță A; Vițu B // 6 așteaptă A; aștepta B // 8 D. Boiu A; Al. Boiu B // 10 satisfacție A; semnificații B // 12 sprincenat A; sprincenat B // 15 floricea A; floricea B // 16 matematician A; matematician B // 16—17 arătînd domnișoarelor cu dexteritate stelele A; arătînd cu dexteritate domnișoarelor stele B // 17 școlile A; școalele B // 18—21 Cititor neobosit de romane sentimentale, în care se lăcrimează și se suride perpetuu. Melancolic deseori după ultima lui tinerețe, care trece.

Asta nu-l împiedică să fie director la o fabrică de bere. De altfel, suflet minunat *A*; lipsește *B* // 37 a adăugat *A*; a adăogat *B* //

199

4 Mai lasă-ne *A*; la mai lasă-ne *B* // 18 Gîndește *A*; Gîndește-te *B* // 25 unul *A*; unu *B* // 36 piețele *A*; piețele *B* // 38 de artă *A*; de asta *B* // 39 cele mai bune *A*; cele bune *B* // 41 o copie bună *A*; o copie, dar o copie bună *B* //

200

1—2 deoarece *A*; lipsește *B* // 3 frumuseților *A*; frumusețelor *B* // 4 stă *A*; sta *B* // 14 statuile *A*; statuiele *B* // 31 Da *A*; de *B* // barba *A*; barbă *B* // 40 Borș face: Hait! *A*; lipsește *B* //

201

14 cu fața *A*; pe fața *B* // 16—17 Biza groasă, limba groasă *A* // Buză groasă, limbă groasă *B* // 20 popa Bartolomeu *A*; popa Fișic *B* // 32—33 epilepsie *A*; apoplexie *B* //

224

13 Domnul Michael Leonard Nicolaescu Dimbovitza *A*; Domnul Leonard Nicolaescu Dimbovița *C* // 14 iscălea *A*; iscălește *C* // 14—15 era probabil omul care se agita *A*; e probabil omul care se agită *C* // 15 Nu scăpa *A*; Nu scapă *C* // 17—18 Se împrietenă cu cel pe care îl hulise *A*; Se împrieteneste azi cu cel pe care l-a hulit *C* // 18 hulea pe acel care îi fusese prieten ieri, publica *A*; hulește azi pe cel care i-a fost prieten ieri, publică *C* // 23 care se contraziceau și maltratau *A*; contrazicîndu-se și maltratînd *C* // 24 Și asta o făcea fără sfială și fără cinism *A*; Și asta o face fără sfială, dar fără cinism *C* // 26 lipsă de autocritică *A*; lipsă autocritică *C* // 26—27 admiteai *A*; admiți *C* // 27 dar *A*; lipsește *C* // 28 sale *A*; lui *C* // trecerile *A*; trecerile lui *C* // 32 pentru *A*; pe *C* // 36 așteptau *A*; așteptă *C* // 38 punea *A*; pune *C* //

225

1 iluștrii *A*; mării *C* // 2 ci numai *A*; Numai *C* // 4 dintre *A*; din *C* // 5 ambiție *A*; ambiția *C* // 7 aibă *A*; aibe *C* // 14 săpat *A*; scăpat *C* // 19 înclinați *A*; înclinați *C* // 22 să termine *A*; să se termine *C* // 24 totdeauna *A*; oricînd *C* // 25 conferința *A*; conferența *C* // 31—32 persoana întii *A*; persoana întîia *C* // 33 de-abia

A; abia *C* // 34–35 informații serioase *A*; informație serioasă *C* // 37 lipsește *A*; de *C* // 39–40 în orașe, apoi la sate *A*; în oraș și apoi în sate *C* //

226

I lui *A*; său *C* // 3 aibă *A*; aibe *C* // 8 ca *A*; cu *C* // 10–11 constata că mai trebuiește să adauge ceva *A*; constată că mai trebuia să adauge ceva *C* // 12 cuvinte *A*; cuvinta *C* // 21 voi fi însă *A*; dar voi fi *C* // 25 continua *A*; continuă *C* // 27 l-am omis *A*; l-au omis *C* // 31 lipsește *A*; s-a agitat atita *C* // 35–36 Michael Leonard Nicolaescu Dimbovitza *A*; Michail Leonard Nicolaescu Dimbovița *C* //

227

I întotdeauna *A*; totdeauna *C* // 2 vreunui *A*; unui *C* // băga *A*; băgă *C* // 6 de cine știe *A*; din cine știe *C* // 10 grav *A*; gravi *C* // 16 nimănu *A*; pe nimeni *C* // 19 e tatăl admirabil al unul copil minunat *A*; lipsește *C* // 23 atunci *A*; astfel *C* // în contemplarea *A*; contemplarea *C* // 24 în viața *A*; viața *C* // 32 la care *A*; unde *C* // 35 lipsește *A*; pretutindeni *C* // 38 vreun *A*; nici un *C* // 39 luînd din principiu partea oricui *A*; luînd partea din principiu oricui *C* //

228

I–2 țigare după țigare *A*; țigară după țigară *C* // 5 spre exemplificare *A*; pentru exemplificări *C* // 9 în care-l *A*; în care îl *C* // 12 înțelegeau *A*; își dau seama *C* // 18 apărînd *A*; apăsînd *C* //

IOANA

Romanul a apărut, după toate probabilitățile, la sfîrșitul anului 1934, tipărit de către o casă de editură din Brad.

Un exemplar dactilografiat, dăruit de Holban în 1936, se găsește la Muzeul din orașul Fălticeni („Domnului N. Ciurea, pentru Muzeul Fălticenilor, manuscrisul romanului meu *Ioana*, cu fidelă afecție și admirație“).

Fragmente independente, neincluse în volum, au apărut după cum urmează:

Lidia Miras, în *România literară*, nr. 88, 23 decembrie 1933, p. 4, cu indicația „Din romanul *Ioana*“;

Ioana, în *Reporter*, II, nr. 24, 30 mai 1934, p. 4, cu indicația „Fragment din romanul cu același titlu“;

Ioana, în *Litere*, II, nr. 15, 1 decembrie 1934, p. 3, cu subtitlul „Fragment“.

Ioana, în *Pământul*, Călărași, IV, nr. 98—100, 28 aprilie 1935, p. 3, cu mențiunea „Fragment inedit“ și cu același titlu în nr. 117—120, nr. de Crăciun, 1935, p. 5, purtînd indicația: „Fragment inedit din romanul cu același nume“.

Alte două fragmente, incluse în roman cu neînsemnate deosebiri, au apărut în *Familia*, Oradea, seria a III-a, I, nr. 7, noiembrie 1934, p. 23—26 și în revista *Azi*, III, nr. 5, noiembrie 1934, p. 1.290—1.294, corespunzînd paginilor 255, 256, 258; 254—255 și respectiv 257 261—262; 269—271 din ediția noastră.

Reproducem în ordine cronologică fragmente din periodice.

LIDIA MIRAS

Am avut o vizită simandicoasă: d-ra Lidia Miras. A coborît pînă la vila noastră improvizată. Toată lumea de pe aici o consideră drept boieroaica docurilor. A fost foarte bogată și a sărăcit din cauza războiului, dar stima locuitorilor i-a rămas intactă și teama să nu o supere. Acum locuiește într-o casă modestă, lipită de moara ce stă la mijlocul drumului între Cavarna și port. Moară umilă, învîrtindu-se ziua și noaptea și încercînd să salveze ceva din averea pierdută. În fața casei, o mică grădină cu o sumedenie de stupi de albine, ceea ce ne face să înconjurăm drumul cînd trecem pe acolo ca să nu ne înțepe vreuna din viespele ce roiesc. Bineînțeles, *m-me* Pitpalac o cunoaște. Chiar sînt „prietene foarte bune“, pretinde ea. Și dacă cer vreo relație asupra domnișoarei, îmi spune: „Este o persoană foarte distinsă“. La atîta se mărginește caracterizarea pe care mi-o dă *m-me* Pitpalac, și poate că are dreptate, căci d-ra Lidia trăiește foarte retrasă și n-am izbutit s-o vedem decît o singură dată în tot timpul șederii noastre la Cavarna-Port. La fel, cînd treci des pe lângă palatul unui rege: vezi pe soldați făcînd exerciții, dar pe rege niciodată, ca și cum el n-ar avea nevoie să se plimbe puțin în grădina lui. Lidia apare pentru toți foarte politicoasă, căci e binecrescută și distantă. Poate o ține ascunsă pierderea banilor care o umilește, sau firea ei melancolică o oprește

de a se amesteca printre oameni. Poate că, orgolioasă, grecoaică veritabilă, nu vrea să-și piardă prestigiul de prințesă îndepărtată.

Ioana a cunoscut-o mai demult, pe când eram despărțiți, și unica lor întâlnire s-a petrecut la marginea mării. *M-me* Pitpalac a făcut prezentările. *M-me* Pitpalac se plimba cu Ioana, și tocmai atunci a apărut Lidia, ce voia să treacă, după un salut politicos. Dar *m-me* Pitpalac i-a ieșit în întâmpinare și a oprit-o. Au rămas cu toatele pe plajă, aproape o jumătate de oră. Lidia și Ioana, mai mult monosilabice. *M-me* Pitpalac, vorbind tot timpul. Ioana mi-a povestit despre Lidia că este o duduie nu de tot tinără, poate de vreo douăzeci și patru de ani, pe care seriozitatea figurii și încetineala vorbeii și a gesturilor o îmbătrânesc încă. A citit multă literatură, dar nu se dezvăluiește niciodată [cu] vreo reflecție proprie, ca și cum s-ar teme să nu spuie vreo prostie, mai ales în fața Ioanei (care nu-și ascunde deloc știința, și când găsește pe cineva de care se teme să nu fie întrecută, dă în câteva minute zece definiții ale unui autor, rezultat al lecturilor ei îndelungate sau al discuțiilor cu mine). Dar, în orice caz, Ioana a văzut precis că Lidia vorbește foarte bine franțuzește și că cunoștințele ei sînt destul de aproximative. Un nou amănunt mi-a mărit curiozitatea să cunosc pe Lidia: am aflat că a fost eleva mea la *Sacré-Coeur* și a vorbit cu admirație Ioanei de mine. Într-o singură zi am fost la *Sacré-Coeur*. Rugat de o profesoară prietenă, cu mare trecere în școală, care prețuia cunoștințele mele muzicale, am ținut o conferință despre Beethoven. Am păstrat o amintire pregnantă de atunci. Atmosfera cu totul neobișnuită, fiecare gest precis stabilit, cu toate că surisul ineputabil al maicilor și politeța lor mare te făceau să crezi că poți evolua prin acele săli fără nici o constrângere. Erau și cîțiva invitați, prețuiți, din oraș, și deci conferința mea căpăta o solemnitate care întrecea micile mele succese de om ce abia își termină adolescența. În sala mare de spectacole, invitații și maicile stăteau într-un colț, și elevele, în uniformă, în partea opusă. La mijloc, pianul unde trebuia să se execute câteva lucrări de Beethoven, după terminarea conferinței, și, nu departe, o măsuță și un scaun pentru mine. Mă simțeam singur în acea lume multă, cu toate că ochii tuturor mă scrutau. Eram emoționat și din cauza vieții fără noroc a marelui compozitor, tragic fără farsă. Printr-o curioasă întâmplare, despărțirea mea cu Ioana se întâmplase cu câteva zile mai înainte. Găseam în acea sărbătoare — venită parcă la timp — un mijloc de a mă țingui și a mă consola puțin. Curiozitatea cu care eram ascultat mă măgulea și-mi arăta, măcar pentru o clipă, că nu meritam disprețul Ioanei. Erau în fața

mea o mulțime de *jeunes filles en fleurs* și știam cu precizie că apariția mea, a unui profesor tânăr vorbind despre muzică, însemna pentru ele un eveniment, pentru viața lor de școlărițe în care distracțiile lor nu le sînt permise. Și fiecare din fete tresărea, poate, cu gîndul la dragostea ce trebuia să vină și luase pentru moment aspectul meu. Oh! Acel grup de fete turburătoare, din care nu puteam să disting nici una, căci se întregeau între ele! Ca pe un cîmp cu flori unde cu greutate te decizi să alegi o singură floare. Surisul tuturor și ochii. Siluetele proaspete, ornația ce se desprindea din tot grupul. Se desăvirșise o atmosferă de subtilă poezie. Toate fetele mi se păruseră frumoase, cu toate că n-aș fi recunoscut pe nici una de aș fi descoperit-o în alt loc. Aveam chiar siguranța că, văzută în altă parte, oricare dintre fete, cea mai frumoasă și cea mai inteligentă, ar fi apărut neînsemnată, căci ar fi căpătat limite exacte, iar imaginația mea era nelimitată.

Totuși, am păstrat regretul că am rămas față de ele un străin, regretul rămînînd mereu același, ca și cum fetele ar fi rămas aceleași, n-ar fi murit unele, n-ar fi ieșit din școală sau nu s-ar fi măritat, ca și cum s-ar putea reconstitui oricînd emoția de atunci.

Acum, auzînd că una din elevele de la *Sacré-Coeur*, care a asistat la serbare, era aproape de mine, am vrut s-o cunosc. Faptul că Lidia stătea retrasă și rămînea prezentă în discuțiile localnicilor, fără să fie văzută niciodată („Cum nu vine la mare?“ mă întrebam) îi dădea un nou prestigiu. Imediat ce mi-am exprimat dorința, *m-me Pitpalac* s-a și oferit să facă legătura între noi. În aceeași zi, *m-me Pitpalac* ne-a înștiințat că și Lidia vrea să ne vadă, că se scuză că nu ne poate primi deocamdată — casa îi era deranjată — dar că va veni ea la noi, a doua zi după amiază, dacă nu ne stingherește. Graba cu care Lidia, așa de retrasă de obicei, a primit invitația, demonștră că și dînsa își aduce aminte cu nostalgie de spectacolul de la *Sacré-Coeur* și voia să cunoască mai de aproape pe conferențiar. Și într-adevăr, după o zi, spre seară, își făcu apariția. Nu mai era fata tînără așa cum mi se păruseră că sînt toate la *Sacré-Coeur*; serioasă, cu tot zîmbetul convențional, cu tenul înnegrit de soare, cu un dinte lipsă din față, ceea ce se remarcă în tot timpul vorbirii. Purta o rochie de stambă albă, fără nici o garnitură, numai strînsă puțin pe talie, iar picioarele, goale în pantofii de pinză, și brațele nu aveau nici o prospețime. Am început o conversație neînsemnată și în curînd mă plictiseam de cunoștința nouă. O simțeam pe Ioana tot așa de plictisită și, după ce o amuzase gîndul unui musafir și preparase cu multă oboseală citeva prăjituri, acum nu știa ce să mai spuie. Noroc de Viky, care încălzea atmosfera, distrîn-

du-se, parcă încântată de vizita celei mai bune prietene, neobservînd deloc răceala ce inunda. Nici Lidia, această domnișoară fără de nici un farmec, nu se sfia să tacă pe cît posibil. Venise la noi parcă fără nici o curiozitate. Mă enervam căci ea apărea mediocră, și îmi dam seama că nici eu nu pot să apar altfel.

— Cum se face, domnișoară, că nu vii niciodată la mare?

— Sînt așa de obicinuită, că marea nu-mi face nici o impresie. (De cite ori am auzit fraza aceasta m-am indignat!)

— Și ce faci toată ziua atunci?

— De obicei citesc.

— Ce carte citești acum?

— *Jean Barois* de Roger Martin du Gard.

Niciodată n-am putut avea o părere exactă despre Roger Martin du Gard. Am citit ciclul *Les Thibault* mai demult și la distanțe, fără prea multă atenție, iar acum nu-mi aminteam nici cît să pot avea o conversație cu Lidia. Am auzit pe unii oameni în al căror gust am încredere vorbind cu admirație de aceste volume, dar, după voga impresie păstrată, n-am curajul să le controlez. Nu mă interesează decît ce are vreo legătură cu neliniștile mele. (Nu am intenția să devin critic literar). Și știu precis că *Les Thibault* îmi sînt complet străini. Încercarea de a mă apropia de Lidia rămînea tot așa de sterilă. Nicî măcar o părere definitivă nu puteam să am. Discuția a evoluat asupra conferinței de la Sacré-Coeur, singurul motiv ce ne făcuse să ne întîlnim acum. Ioana rămăsese complet străină.

— Știi, îmi spuse Lidia, fetele erau foarte emoționate din pricina d-tale.

Încercai să glumesc:

— Un eveniment rar în viața lor de închisoare, unde bărbații tineri nu-și prea fac apariția. O fată mi-a spus: „Sîntem așa de sătule de profesoare, că ne bucurăm chiar și de preotul de religie“.

Ioana făcu mult haz, poate mă încuraja să continui glumele.

— Conferința le-a plăcut la toate. Dar să fi văzut mai înainte ce s-au mai gătit fetele! Au circulat oglinzile în dormitor toată dimineața.

— N-am putut să disting pe nici una, de la distanța unde eram așezat. Mi-a apărut doar în general grupul minunat.

— Și fiecare din ele și-a făcut iluzia că pe ea ai remarcat-o în-deosebi. La urmă, cu toatele erau disperate că n-au învățat piano să cînte din Beethoven.

Noile deslușiri pe care mi le aducea Lidia asupra emoției fetelor din ziua aceea mă măguleau, dar aveau, mai presus de toate, un efect penibil: detailau ceea ce apăruse o atmosferă ideală, spre care deseori îmi întorceam nostalgiile, și-mi arătau de ce calitate proastă fusese acea atmosferă. Munca de a-mi concretiza câteva vibrații asupra lui Beethoven, după îndelungi studii și singurătăți, apărea o profanare inutilă a intimității mele. De altfel, acele fete tot mai mult se ase-mănau între ele și căpătau aspectul Lidiei din față (multe din ele avuseseră atunci vîrsta Lidiei, deci acum trebuiau să-i semene): persoană mare, care nu mai este în stare de naivități delicate și știe că în viață nu aștepți surprize, ci te străduiești cit mai mult să obții un aranjament, iar pe obraz, trebuind să folosești culori, pentru ca să mai ai — așa de vag! — impresia de proaspăt. După ce a plecat, am simțit că, din imprudența mea (fusesem sigur că o să se întîmple așa, și-mi fusese ușor să înconjur pericolul!), s-a alterat o obsesie, consolatoare în orele de tristeță. Avusese chiar atîta importanță că îndeplinise singurele momente de calm, pe cînd mă zbăteam din pricina despărțirii de Ioana. Din moment ce Ioana s-a întors, pot să renunț la acea amintire ca la ceva devenit fără întrebuintare?

După cîteva zile de la vizită, am primit din partea domnișoarei Lidia un admirabil fagure de miere cu un bilet pe care scria: „Fostului meu profesor, din partea Lidiei Miras“. Dar cu toate că am stat mai mult de-o lună în portul Cavarnei și în acest timp am trecut deseori pe lângă moară (mai ales la urmă în fiecare zi), n-am mai văzut pe Lidia. Credeam poate că s-a îmbolnăvit sau a plecat; *m-me* Pitpalac, care le știe pe toate, ne-a asigurat că nu s-a petrecut nimic anormal cu ea.

În ziua aceea, cînd mi-a apărut așa de neînsemnată, o fi avut și ea aceeași deziluzie și părere de rău că i s-a destrămat un vis de copil?

IOANA

Numărăm orele pînă cînd va trebui să vină răspunsul de la Constanța. A trecut o zi. Deoarece a plecat cu trenul de aseară, astăzi trebuie să fi ajuns. Trebuie să lucreze tot astăzi, seara îl trimite și probabil că mîine seară vom avea rezultatul. Viky se simte însă tot mai rău, nu vrea să bea nici puținul lapte pe care doctorul i-l permite. Temperatura s-a urcat mereu, și seara a întrecut chiar de 40 grade. Așteptăm rezultatul analizei cu înfrigurare, ca și cum el ar trebui să o

vindece dintr-o dată, și ne indignăm când doctorul ne spune că nu poate face mare lucru și că trebuie numai să avem răbdare ca boala să-și urmeze cursul. Sînt complet lipsit de experiența bolilor. Presupun toate posibilitățile. Mereu cer explicații de la soții Axente, cum este scarlatina sau anghina, căci oricare dintre acestea mi se pare plauzibilă. Mi se dau cîteva explicații și descopăr din ele că dacă jumătate din semnele lui Viky nu se potrivesc, cealaltă jumătate corespunde perfect. Dar nu trebuie să mă simt prea umilit, căci amîndoi doctorii Cavarnei se arată tot așa de îndoielnici, și dacă noi insistăm pe „tifos“ ca pe o salvare, doctorul Petroff, cu toate că a emis el însuși părerea, spune fără siguranță:

— De... cred că așa este. Să vedem rezultatul de la Constanța...

Am vorbit la telefon, la Bazargic, cu doctorul Bogdan, un doctor care trece drept bun. Mi-a spus că nu poate să-și facă o părere fără să vadă și el pe bolnavă. În orice caz, să așteptăm rezultatul analizei. Dacă ar fi nevoie, va veni chiar el la Cavarna...

— Dar nu va fi prea tîrziu?

N-am primit răspuns, căci închisese telefonul.

Să așteptăm... Ce mult durează așteptarea! Aștepți fiecare clipă să treacă.

Am așteptat toată ziua un rezultat de la Constanța, și nimic n-a venit. După toate socotelile, aveau tot timpul. Ar fi tragic să se fi întîmplat un nenoroc, să se fi pierdut pachetul, de pildă, sau omul de încredere să-l fi rătăcit, sau să fi uitat să-l transmită. Oricît ar fi cineva de neglijent, este exact în momentele pe care le-a văzut așa de grave. Laboratorul a pus, probabil, această încetineală. Acolo sînt deprinși cu un caz grav, și atunci cînd s-au plictisit să-și facă datoria scrupulos, nu se impresionează de o tragedie omenească. Aceeași lipsă de punctualitate, atît de exasperantă în România.

Viky este tot așa de rău, dar acum ne-am obicinuit cu temperatura ei mare, cu trupul ei slăbit peste măsură și cu doctorul care dă din cap tot așa de nedumerit. Nu ne-ar impresiona decît o veste nouă. Așteptarea rezultatului analizei ne întreține doar neliniștele. Cînd sîntem în stradă, ni se întîmplă chiar să vorbim de subiecte indiferente. Doamna Axente are tristețea de a vedea că veștile ei nu mai sînt ascultate cu aceeași atenție; ni se pare că se repetă. Domnul Axente este de-a dreptul insuportabil, cu scîncetele lui de copil răsfațat. E ridicol să se vaiete pentru toate fleacurile, în timp ce, alături, Viky este așa de bolnavă. Ce anoști devin oamenii cînd ai nenorocul să trebuiască să intri în intimitatea lor!

Hélène face aci toată treaba: gătește mincare, spală, se duce după comisoane. Nu se împotrivese niciodată, dar nu pleacă înainte de a se aranja în oglindă.

În fața casei cu grădinița delicată s-au întins fringhii, și pe ele sînt înșirate, toată ziua, rufele la uscat.

Nici astăzi n-a venit nimic de la Constanța. Fac această observație dintr-o dată, dar noi o trăim clipă cu clipă, o zi întreagă. Pînă la ora patru, cînd venim la Cavarna, eu și cu Ioana sîntem oarecum scutiți de așteptare. Cu mare emoție ne apropiem de casa bolnavei, tot sperînd că s-a aflat ce este cu Viky. Întrebarea o punem gîfîind și apoi, comentînd motivele întîrzierii, ne indignăm, plănuiim, facem presupuneri, tresărim de cite ori vreun automobil vine de la Bazargic, și seara întîrzierea întoarcerea pînă la ora zecesaș și mai mult, așteptînd.

Este ridicol. Pînă acum este exclus să nu se termine analiza. Trebuie să se fi pierdut pachetul, sau cei de la Constanța pun o neglijență oribilă. Trebuie să mă duc eu însumi la Constanța, să văd ce s-a întîmplat. Numai să nu fie inutil, poate rezultatul vine pe drum. Avem o mulțime de presupuneri. Viky e mereu tot așa de grav, temperatura se menține ridicată, cu mici oscilații, dar luciditatea nu și-o pierde. Dormitează multă parte din zi, însă vorbele ei, oricît de puține, dau răspunsuri exacte. Niciodată n-a fost o ființă mai vagă, oricît și-ar fi pierdut viața în combinații neînsemnate. Surisul ei este fermecător, dar același, și de aceea, dacă face plăcere pentru moment, mai pe urmă te întrebă ce valoare poate să aibă, împărțindu-l pentru atîția. A făcut întotdeauna impresia că nu are nici un gust al ei, că e oricînd la dispoziția partenerului, dar am remarcat că, la urmă, cu toată politețea desăvîrșită, tot gustul ei și-l face. Și nici nu bagă de seamă cum evoluează discuția, doar constăți rezultatul. Ioana, invers, este extrem de violentă în ceea ce susține, nu admite cu înverșinare nici o altă părere, dar la urmă, dacă nu i te împotrivesți, renunță ea singură. Întotdeauna orice fapt i se pare Ioanei capital și apoi complet indiferent.

Astăzi Viky a refuzat să facă injecția cu ulei camforat. Nu s-a împotrivit, n-a întărit vocea, dar toată volubilitatea doamnei Axente a fost zadarnică. Doamna Axente a venit de mai multe ori la noi să ne spuie cum avansează truda ei ca să o convingă, uneori cu speranțe, alteori cu pesimism. Deoarece obosea ca să protesteze mult timp, Viky s-a prefăcut că doarme. Astfel, a fost lăsată în pace, fără să ofenseze pe nimeni. Ioana s-a indignat pe Viky, ca și cum ar fi fost

îndărătnicie de om sănătos. „Așa face totdeauna! Sub aspectul ei de mironosiță este o încăpățînată. Trebuie să i se facă injecția cu de-a sila!“ Și imediat după izbucnire au invadat-o remușcările. Doctorul Petroff n-are nici o inițiativă. Chiar și pretenția unei injecții a lansat-o fără nici o convingere, cu toate că orice nepriceput își poate spune că în cazul acesta ea este necesară. Fatal, văzîndu-l așa de bicisnic, Viky nu are nici o încredere în el. Dictorul Petroff a încercat și cîteva expediente (doctorii inofensive), care n-au adus nici o ameliorare, numai au plictisit-o pe Viky. Cînd trebuie să-i plătim seara, îi întîndem, banii cu minie. Nu-i facem nici un reproș, căci oricît de mediocru ar fi tot se pricepe mai mult decît noi. Și apoi, credem că aceasta e datoria noastră. Avem credința că deodată trebuie să țîșnească din el o sentință precisă. Repetăm că bulgarii sînt mai înceți la minte, dar cu rezultat mai sigur. Cîteodată ne încăpățînăm să-i dăm dreptate, și atunci clevetim superficialitatea românilor, gata oricînd să aibă o părere mai înainte de orice control. Dar astfel de situații sînt rare, căci boala lui Viky nu ne permite să ne depărtăm prea mult de adevăr.

Trece prin fața casei doctorul Abramoff. Face un gest care vrea să spuie: „Ce mai e cu pacienta?“ și cînd îi răspundem, tot pe tăcute: „Tot așa de rău“, are parcă o satisfacție (e supărat că nu-l mai chemăm pe dînsul) și un alt gest cu semnificație: „Ei! nu v-am spus eu!“ Și, desigur, dacă l-am anunța că e tifos sau că nu este, tot același gest ar avea. După ce ne-am bătut joc de mutra lui de farsor, seara, deoarece Viky se simțea mai rău ca de obicei, l-am chemat tocmai pe el. A vorbit tot timpul, a umplut toată casa cu glasul lui strident, ne-a dat o sută de povețe, și după ce a plecat ne-am dat seama că n-a spus nimic important. Noaptea am stat pe prispa casei cu Hacik. Am vorbit despre lucruri minime, dar din pricina cerului negru, a gravității pe care o degajează Hacik, a bolnavei de alături, orice cuvînt tremura și i avea profunzime. Am plecat toți trei spre mare, și era așa de negru împrejur, că abia ne vedem între noi, ca niște umbre.

Boala esențială a lui Viky s-ar putea numi febră. Restul nu contează. Cum termometrul arată tot timpul aceeași temperatură urcată, ne vine să stricăm aparatul. Uneori, doamna Axente își face iluzia că bolnava este mai bine, dar la examinare căpătăm tot 40 de grade. Discutăm și posibilitatea că termometrul să fie stricat, dar imediat ce-l încercăm unul din noi, revine ca prin farmec la normal. Gheața, de a cărei răceală ne speriem, se încălzește lîngă Viky, se topește imediat, și trebuie mereu să fie schimbată, spre panica noastră, căci nu mai știm de unde să cumpărăm alta.

Viky, după cite ne povestește doamna Axente, e roșie la față de căldură, are buzele uscate, nările dilatate, ochii cu cearcăne împrejur și uneori este cutremurată de frisoane. Doctorul Petroff crede mereu că e tifos, chiar dacă vorba lui rămîne evazivă. Discută probabilitățile în fața noastră și ne spune lucruri așa de simple, că neîncrederea noastră se mărește. Citeodată înșiră simptomele care se potrivesc, măcar în parte, cu ceea ce are Viky, și altădată înșiră caracteristicile altor boale posibile. Dar ce e mai penibil sînt unele simptome exacte pentru mai multe boli, și ne încurcăm cu atît mai mult. Ni se spune: „Bolile interne sînt deseori misterioase, nu seamănă cu o rană pe care un chirurg este stăpîn cu precizie“. Cu corpul unui om alături, și sîntem în întuneric, ca și cum ar fi vorba de un fenomen ce se petrece în altă lume. Sufletul omului nu ne rămîne tot atît de străin, oricare ar fi subtilitatea investigației?

Toată lumea ne întreabă de boala lui Viky și pun oamenii destul curaj să stea de vorbă cu noi, căci s-ar putea să fie o boală molipsitoare. Li se pare că ar însemna un gest prea urît ca să nu ne întindă o mînă prietenească, pe care însă noi, din prudență pentru ei, o refuzăm neapărat. Se miră și ei de nesiguranța noastră asupra bolii lui Viky, și de cite ori sîntem siguri că n-o să ne fie transmisă opinia, clevetim pe doctor. Singura puțință de a ne răzbuna pe cineva. Localnicii se miră și ei de imbecilitatea doctorului, pe care n-o bănuiau pînă atunci (chiar dacă spuneau cu mare respect: „L-a căutat un doctor de la București“), fie că nu avusese niciodată cazuri prea grave, fie că nu le trăiseră cu prea multă neliniște. În orice caz, ca boala să chinuie atîta vreme un om și totuși nimeni să nu poată spune ce e nu se înțimplă prea des. Vin să ne ceară informații madam Pitpalac sau domnul Jianu, sau ațiția alții pe care abia i-am cunoscut pînă acum. Hacik se înființează de mai multe ori pe zi. Chiar și Țurai, stridentă, înspăimîntînd singurătățile, a venit să ne întrebe. Numai sora sa a rămas tot așa de îndepărtată. Ce s-o fi petrecînd în ea?

Roza a vorbit din nou la Bazargic cu doctorul Bogdan. S-a minunat și el de neglijența de la Constanța și de starea pacientei, mereu gravă. A promis că va veni mîine. Vestea am primit-o cu neînchipuită bucurie, dar temperatura lui Viky de la ora șase ne-a readus la realitate.

Am luat o hotărîre extraordinară: s-o ducem pe Viky la București cu orice risc. Aici nu se pricepe nimeni ce are, și cu atît mai mult nu poate nimeni s-o vindece. Doctorul de la Bazargic, cu reputație mare, prețuit chiar la București, s-a mulțumit cu o vizită și, fără să-i

fie rușine că se înșelase așa de ridicol (diagnosticul lui a fost contrazis chiar în aceeași zi de rezultatul analizei), a refuzat să mai vie. Sau, mai exact, a spus, când din nou l-am chemat la telefon, că îi este deocamdată imposibil din cauza unui caz grav, dar că peste câteva zile speră să vie. Ca și cum Viky ar avea timp de așteptat! Trebuie încercat drumul la București. Să avem curajul acesta. Cum? Vom găsi un automobil care să ne ducă pînă acolo? Cum va fi așezată Viky în automobil, când de două săptămîni nu stă decît culcată, aproape în nemîșcare? Sau cu trenul... Întîi trebui s-o ducem cu automobilul pînă la Bazargic. Tren fără *vagons-lits*. Dacă nu va găsi o banchetă întreagă, chiar în clasa întîia? Viky nu va putea suporta, desigur, osteneala. Și dacă, prin călătoria aceasta, în loc să-i venim în ajutor, împiedicăm tocmai vindecarea, ce se face acum fără ajutorul doctorilor, și boala nu cere decît să aibe timp să-și urmeze cursul? Putem să ne luăm răspunderea (pentru noi înșine, mai ales pentru mai tîrziu) s-o ducem? Și dutem să ne luăm răspunderea s-o lăsăm? Căci soții Axente nu contează. Ei pot fi oricînd influențați de noi, de puterea de convingere a Ioanei sau de jena de a mă refuza pe mine, un strein. Doamna Axente va regreta, probabil, că e frustrată de rolul important, dar avînd în vedere osteneala imensă de care scapă (doamna Axente a slăbit, e mereu neadormită, nu mai are timp pentru nimic), va accepta după câteva protestări de rigoare. Planul acesta ne-a venit deodată în minte, și acum sintem torturați, tot întrebîndu-ne dacă trebuie să-l îndeplinim și cum să-l îndeplinim. Deodată, ne-am găsit o obligație. Parcă trebuia să răscumpărăm puțina trudă pe care o avusesem pentru Viky, și după ce suportasem, fără prea mari păreri de rău, ca rolul nostru să se mărginească numai în a veni zilnic, pentru câteva ore, la Caverna, de a ne ține în curent cu toate detaliile și de a face câteva cumpărături (pe care tot așa de bine poate să le facă Roza sau Hélène, prăvăliile încep la o sută de metri de casă), acum avem nevoie neapărat să ne agităm. Sforțarea mare pentru noi, căci niciodată, nici eu, nici Ioana n-am avut ocazia să purtăm de grije cuiva. Am vorbit cu doctorul Bogdan la telefon, și el ne-a dat aprobarea. (Nu era un mijloc să scap de încurcătura asta? În orice caz, putea să aprobe, cu toate că nu văzuse pe Viky de mai multe zile? Sau poate că doctorii iau hotărîri mai repezi în ceea ce privește viața sau moartea, fără să aibe atîtea scrupule.)

Deciși, ne îndreptăm acum spre bolnavă, grăbiți, căci abia avem timpul să punem în practică hotărîrea, dar doamna Axente ne aștepta la poartă cu o veste nouă:

— Știți că lui Viky i-a scăzut temperatura! Nu are decît 38 de grade!

Bucurie generală. Fac constatarea că bucuria este de mai proastă calitate decît întristarea. Căci la supărare discuți probleme grave, te gîndești la rosturile vieții sau măcar privești melancolic orizonturile. Cînd ești vesel — cel puțin așa se întîmplă cu noi acum — cînți, faci glume proaste, nu-ți găsești astîmpăr. Jucăm cărți cu doamna Axente, facem spirite, nu prefacem supărați dacă nu ne iese cartea trebuitoare sau sintem încîntați dacă avem noroc (jucam fără bani). Parcă m-aud reflectînd cu zgomot, în momentul cînd domnul Axente ne-a arătat în cărțile lui toate damele: „Se putea să nu fie în preajma domnului Axente un varieteu !“ Doamna își privește bărbatul și, cu un gest de mustrare, prefăcîndu-se geloasă. Sărmanul domnul Axente, care abia poate să se miște de pe un scaun pe altul, din cauza reumatismului. Domnul Axente se răsfață fără să aibă nici o jenă: „De ce ești rea cu micul tău? Ești nedreaptă cu pușorul tău.“

Facem zgomot fără să ne întrebăm măcar dacă o supără pe Viky. O și uitasem. Spre seară joc în fața casei „chaudron“ cu Ioana și cu Roza. Ne amuza și dacă nimerește piatra în pătrățel și dacă nu nime-rește. Dacă unul din noi nu se poate ține, la un moment dat, într-un picior, larma era grozavă. Ne-a amintit doamna Axente, pe la ora 7, că temperatura lui Viky a urcat la 38,5, dar nu dăm nici o atenție, căci găsim fatal să se întîmple așa. Și doamna și domnul Axente au ieșit în curte să ne privească și se amuză o dată cu noi. Cînd ne-a găsit așa de veseli, lui Hacik nu-i venea să creadă. L-am luat și pe dînsul la joc, și sînt amuzante săriturile lui stingace, dar pline de ambiție ca să nu rămînă mai pe jos. Toate cunoștințele din Caverna au aflat imediat, și toți trec pe la noi să ne felicite. Era atîta bucurie pe fețele tuturor, că m-am convins că oamenii sînt mai buni decît fac impresia. În orice caz, instinctul lor este bun. Mai pe urmă își fac socoteli de ce le este mai convenabil, și-și alterează primul sentiment. Doamna Pitpalac, în *grande dame*, a adus lui Viky un buchet de flori. Doctorul Abramoff a făcut gălăgie mare: „E ! ce v-am spus eu !“ Doctorul Petroff a îngăimat ca pentru dînsul: „Tot tifos a fost“.

IOANA Fragment

Vorbesc deseori de inteligența Ioanei și despre cunoștințele ei multe și mereu înmulțite, seriozitatea cu care și le amplifică, renunțînd pentru ele la orice distracție, și totuși fără nici un scop sau ambiție, ci numai din patima de a cunoaște anumite opere care o interesează. Exemplar rar pentru o femeie. În același timp inteligența ei e lipsită

de anumite calități pe care le au de obicei femeile: memoria îi este slabă și trebuie să lupte mereu, să dispereze și din nou să prindă curaj, ca să reție câteva date necesare. Nu e niciodată în stare să ghicească imediat ceva, să prindă numai „cu urechea“ și a trebuit să învețe franțuzește ca un bărbat, cu gramatica dinainte, și să-i rămie pînă la urmă o oarecare stingăcie la vorbit, iar pentru *dicté* să facă eforturi repetate. Uneori începea să plingă de enervare, și era duios să vezi pe această față, care făcuse tot felul de observații subtile asupra vreunei pagini din Proust, greșind pentru a suta oară un accent. Chiar și în românește păstrase unele greșeli de ortografie, oricît aș fi ironizat-o, dar totdeauna avea de scris ceva prea pasionat, o bucurie sau o supărare, și în pornirea ei nu mai avea răbdare să întirzie o minută să recitească, crezînd că dacă pune imediat scrisoarea la cutie, ea este și pornită.

Femeile au *dicté* franțuzesc parcă în virful degetelor, căci scriu aproape fără greșeală, fără să explice de ce au pus un accent grav în loc de unul ascuțit, sau ce acorduri au trebuit să facă. N-aș vrea să se presupună că exagerez însușirile Ioanei din slăbiciune pentru ea, sau din delicateță, sau din instinctul meu de a mă consola de atîtea dezastre, căci în chipul acesta mi-aș demonstra că n-am suferit inutil. E drept că aceste însușiri nu sînt dovedite cu nimic, și dacă transcriu o discuție, pentru un străin n-ar putea să pară decît fără însemnătate, și ar fi sceptic în fața acestui chin pornit deseori de la un pretext minim. Dar cum aș aduce dovezi? Reconstituind o discuție cu ocazia unei cărți? Înșirînd toate sugestiile pe care le găsea Ioana într-un vers al lui Racine? Cum aceste studii au format o mare parte din timpul nostru, nu s-ar putea epuiza în câteva pagini. Am citit împreună rînd cu rînd pe Racine, Proust sau pe La Bruyère. Discuțiile noastre asupra celei mai tragice cărți, după părerea noastră, făcută să crispeze pe oricine are experiența vieții — vorbesc de *Jude l'Obscur* al lui Hardy — au durat ore multe. Cum să le transmit? Și Ioana mi-a explicat după lungi controverse că în Hortensia Papadat-Bengescu nu există nici o intuiție, că totul e pornit de la omenescul cel mai profund. N-am dezbătut cite o carte sau cite un personaj, ci fiecare gest al unui personaj. Și dacă aș căuta să descifrez singur în una din aceste cărți prodigioase, nici n-aș mai ști ce am priceput singur sau ce am fost învățat. Cum să refac discuția? Sau cum s-o omit, cînd este așa de esențială pentru tovarășia noastră?

Și totuși, aceste afirmări par complect suplimentare, adăugite romanțios ca să măresc valoarea unei eroine care are viață și fără ele, chiar poate mai multă viață, căci e lipsită de orice aspect de femeie savantă și artificială. Ceea ce este esențial e tragicul dintre noi, și nu

fraternități intelectuale, adică importante sînt adevărurile elementare care au o valoare prin freamătul cu care s-au exprimat. Fiecare din noi doi ar fi putut face acele reflecții atît de subtile singur sau cu ajutorul altuia (oricît de rar ar fi acel altul) și păstrau o valoare obiectivă chiar dacă încercam să le fac personale, dîndu-le decor din valurile mării sau întrerupîndu-le cu observații familiare.

Dar aveam impresia că felul cum îmi făcea o declarație de dragoste sau cum ne aruncam unele vorbe fără nici o profunzime, felul cum ne bucuram sau ne întristam, n-ar fi putut să-l facă la fel nimeni de pe fața pămîntului. Și scenele amuzante în care amîndoi apăream sub valoarea noastră le-am păstrat cu exactitate și ne-au înveselit și mai tîrziu. Glumim unul pe seama celuilalt, și celălalt acceptă gluma fără să se supere, dimpotrivă, încîntat, cu sentimentul unui copil care se simte răsfațat. Ce scene importante între noi, ce vijelii, și nimic nu împiedecă să avem scene de copilărie! Un om mare, ca să amuze pe un copil, se strimbă în glumă, îi imită cuvintele șchioape, dar noi pe rînd sîntem copil și om mare. Și cîteodată aceste scene copilărești sînt jucate cu toată seriozitatea și produc frămîntări nu mai puțin dureroase.

Psihologia Ioanei era ciudată. O discuție cu mine numai o înciuda, oricît aș fi avut dreptate, riposta, nu făcea nici o socoteală că vorbele mele erau spuse din dureri pricinuite de dînsa. În mînie spunea vorbele cele mai nelogice, complica în loc să atenueze suferința, mă uita și-mi da gînduri de fugă. Ca să fie pedepsită, trebuia să o las să monologheze, căci se flagelează singură. Dar o dată cu noutățile din viața ei trecută, și care mă dureau, o milă cumplită mă cuprindea pentru ea, mai puternică decît gelozia, și în clipa aceea nu știam cum s-o îmbun. Ca o fetiță se lăsa convinsă de mine, și mîngierile o calmau, apoi, dacă dura acest calm prea mult, reîncepeam iarăși discuția (știind că e inutil, dar neputîndu-mă împotrivi), utilizînd noutățile pe care mi le-a dat, ce fuseseră primite aproape indiferent cînd mila era mai puternică, dar acum, slobode să-și recapete importanța, prezente toate în cele mai mici detalii și înconjurate de o mulțime de supoziții, care măreau pînă la grandios și transformau realitatea.

IOANA
Fragment inedit

Viky făcuse la Cavarna cunoștință cu un bulgar, Stoiloff, un domn bine, de vreo treizeci și cinci ani, în viligiatură la Balcic, venit aci într-o excursie de cîteva ore cu o mașină proprie. Îi făcuse

curteși o părăsise cu greu, promițind să vie iarăși curînd. Și într-adevăr, peste cîteva zile își făcu apariția din nou, chiar la Caverna-Port. Tînărul avea distincție, era elegant, și curtea lui rămînea discretă. Ne-a oferit să ne ducă la Balcic și am primit cu entuziasm aceasta, căci simțeam cu toții nevoia unei ieșiri din apatia ce ne cuprinsese. Și apoi, Balcicul apropiat se simțea palpitînd la orizont, oraș de care mă legau atîtea amintiri tragice, că ezitasem să-l mai vizitez de zece ani.

Mi-a apărut transformat, vilele înlocuiseră multe case turcești, lume multă înviorase lutul galben, dar încă uimitor sub soare. Am simțit regretul după un loc pe care îl crezusem numai al meu, așa de intensă fusese viața trăită acolo și care, oricît m-aș fi chinuit, descoperam că-mi rămăsese străin și oricine avea dreptul să și-l apropie în cele mai adînci cute sufletești.

Seara am privit distrat de la Cazinou marea, lumea, pe dansatori, pe Charles, pe Arabella, pe Viky, pe Ioana. Cu Ioana schimbam cuvinte neînsemnate. Și atunci, la o masă vecină, printre multă lume, a luat loc dragostea mea de adolescent. În clipa aceea, brusc, tot ce mă înconjura a devenit invizibil, atenția mea încordată porni în altă parte, hipnotic. Și cele două ore cît am mai stat la Cazinou, pînă ce ne-am dus la barca lui Cadir, ce ne aștepta să ne ducă la miezul nopții acasă, toate, existența Ioanei, toate durerile dintre noi, întrebările, chinurile s-au oprit ca o mașină importantă, care își încetează lucrul pentru un timp (ce impresionant este o mașină în plin zgomot și mișcare și deodată zăcînd ca un cadavru!)...

Și nici măcar n-aș putea spune că schimbasem pentru clipa aceea suferințele, căci, pentru vechea mea prietenă de mult îmi epuizasem toate emoțiile, și ce simțeam acum era cu totul altceva, ce nu poartă nume. Un fel de liniște, scurtă dar deplină, ca un somn pe un front unde inamicii au luptat toată ziua, liniște urmărită însă cu toată încordarea. Așa de convins eram de rolul meu, încît Ioana n-a avut curajul să mă întrerupă și nici să facă vreo aluzie mai tîrziu, și niciodată n-am știut ce s-a petrecut în sufletul ei. N-am întrebat-o nimic după aceea, cu toate că eram de obicei curios să știu tot ce gîndește, nu din lașitate, ci pentru că găseam că e ridicol să dai importanță unui fapt neînsemnat, care, din întîmplare, a întrerupt pentru puțină vreme un cataclism.

În chestiunile sentimentale Ioana era complet lipsită de logică, ea, care se pricepea să explice perfect un roman.

E curios cum toate aceste contradicții puteau coexista, dar trebuie să le admit astfel, căci așa era evidența. Foarte des îi subliniam

contradicțiile. Hotărit, aveam instincte de pedagog, căci totdeauna îi explicam logica ei șubredă cu gîndul că pot să o transform. E fermecător, uneori, la o femeie, ca și la un copil, să-i surprinzi la o mică distanță două idei contrare, și atunci te simți parcă adevărat stăpin al ei. A ști cît poate fi de educabil un om e foarte greu.

Cu Ioana n-am reușit nimic, cu toate că m-am căznit atîta vreme. Patima ce punea susținînd o părere o împiedica să se mai controleze. La Ioana defectul acesta de logică era exagerat mai mult decît sîntem obișnuiți să vedem la o femeie. La Viky am observat același lucru. La d-l Axente, unchiul lor drept, cu toate că bărbat, la fel. Cu toții puteau fi ușor influențați, deci aceasta era o caracteristică a familiei, și Ioana o moștenise pe de-a-ntregul. Și cu toate că s-au suprapus inteligența și cultura, micul defect al mecanismului cerebral a persistat. Punea însă atîta violență și agitație ca să susție o credință, oricît de năstrușnică, încît ceilalți, cu toate că burghezi deplini, erau influențați. Am simțit și eu puterea Ioanei asupra mea, și deseori nu o ascultam (dar prefăcîndu-mă că o ascult) numai ca să mă păzesc. Îmi spuneam că, chiar dacăea are dreptate, trebuie să mă păstrez așa cum sînt (totdeauna părea că are dreptate). Puțin mai tîrziu, cu puțină șiretenie, puteam să o schimb oricum, dar nu trebuiam să mă bucur, că începea altă fantezie imediat, tot atît de imposibilă. O asemănam în glumă cu un aeroplan.

— Pari un aeroplan minunat care înfruntă furtunile și se ridică ca fulgerul spre cer, dar o dată cu mîndria de a-l conduce și de a te simți învingător al spațiului, cu beția înălțimilor unde nici vulturii nu te mai pot ajunge, și-e rău din pricina neînsemnatelor goluri de aer.

— Asta numai dacă ești bicisnic, riposta ea.

Eroina romanului se numea în realitate Maria Dimitrescu și a fost eleva lui Anton Holban la începutul carierei sale didactice. La data de 21 februarie 1931 se căsătorește (actul nr. 272), dar se despart curînd, și divorțul se pronunță la 3 iulie 1933 (actul nr. 181) de către Tribunalul Ilfov.

Acest episod erotic a fost prilej de chinuri și desperări. Prietenului său, Tache Soroceanu, care încearcă să medieze o împăcare, îi scrie în 1932 rînduri deprimante, însă lucide: „Îți închipui ce plăcere mi-au făcut rîndurile tale calde și ce mult mă bucur cînd constat uneori că nu sînt chiar așa de singur pe lume. Dar am ezitat să-ți răspund... Că ce fel de explicații aș putea da eu, fără să mă simt umilit sau să ofensez pe alții? Cu atît mai mult cu cît deseori mi se pare că

numai eu sint de vină, victimă a ciudăţeniilor mele. O singură scuză aş avea: toate aceste deviaţii de temperatură sentimentală imi produc destule torturi.

Dragă Tache, ai asistat în mare parte la toate variaţiile mele şi a celor de primprejur, şi nu eşti observator aşa de rău. Ştii deci că situaţia noastră nu se potriveşte. Să nu ne mai minţim ! Încurajările pe care mi le dai sint prietenoase, dar necorespunzătoare. Ştii din ultimul meu roman patima care mă chinuie: gustul de a vedea exact ce e în mine şi ceilalţi. Fatal, constatările nu pot fi decît deprimante... Familia o găsesc deseori ilogică şi cu complezenţe faţă de toate vinturile. De aceea nu mă mai duc... Şi dacă vrei să nu mă umileşti, prefă-te că n-ai citit nimic. Şi-ţi mulţumesc din tot sufletul, Anton.“

Încă în 1932 scriitorul încearcă să transpună această experienţă pe plan artistic. Din Fălticeni îi trimite prietenului său, domnul profesor Ion Argintescu, o scrisoare, din care desprindem următorul pasaj care se referă la *Ioana*: „Drumul la Balcic mi-ar face mult bine, şi apoi, cum scriu de zor un roman cu *mare*, am nevoie de cîteva detalii de acolo“.

În vara anului 1933 precizează aceleiaşi perioada de elaborare: „Ce veşti să-ţi mai dau? Desigur că numai povestite ar putea avea o valoare aceste veşti. Ai scoate mai multe concluzii privind-mi febrilitatea cu care ţi-aş spune o mulţime de fleacuri. Am terminat un roman. Mult mai repede ca de obicei. La Fălticeni, vara trecută am lucrat cuminte în fiecare zi. Dar acum se pune chestiunea editorului. E drept că n-am vorbit încă cu nimeni, dar sint aşa de înspăimîntat de un refuz posibil, că renunţ de mai înainte. La fel s-a întîmplat cu piesa: n-am arătat-o nimănui din siguranţă că va fi refuzată... Acum am găsit un argument ca să mă consolez. N-am de gînd să scriu în fiecare an cîte un roman...“

Correspondenţa cu prietenii ne transmite emoţiile, neliniştile şi bucuriile care au punctat anii aceştia. Profesorului Ion Argintescu îi comunică: „Romanul meu va apare negreşit la toamnă. Un contract foarte bun a fost semnat cu o editură nouă din Ardeal...“ (Scrisoare din 28 martie 1934.)

Domnului profesor Aurel George Stino — transferat pe atunci la Orăştie — îi scria în octombrie 1934: „*Sîr* Aurel, primit cu delicii scrisoarea ta — şi voi răspunde cum trebuie. Acum fiind la poştă, îţi trimit un emisar. Dacă cineva de acolo cunoscut pleacă la Brad, să întrebe la Editura Pantheon ce mai e cu cartea mea. Căci de aici nu pot afla nimic...“ La 5 ianuarie 1935, după apariţia *Ioanei*, prozatorul

fi împărtășește aceluiași primele impresii: „*Merci* pentru tot. Regret că oricât aș scrie, aș rămîne convențional, față de bucuria de a te fi cunoscut mai de aproape... Dar poate ne vom întîlni la Fălticeni și vara aceasta. Îmi făgăduiam să-ți trimit prima *Ioană*, dar nu mi-au sosit decît după zece zile, și atunci am socotit că e prea tîrziu. Dar poate îți inchipui că apariția unei cărți e întovărășită de neliniște, care te împiedică să vezi totul clar... Toată lumea îmi laudă cartea, dar spune că e greu de citit. Deci n-am mare speranță de cititori. Și regret îndeosebi pentru editorul de la Brad, care n-aș vrea să dea faliment din pricina mea...”

Într-un interviu apărut în *Reporter*, nr. 26 din iunie 1934, Holban încerca să ascundă faptul că romanul a așteptat aproape un an pînă la găsirea unui editor. Îl transcriem pentru opiniile prozatorului despre cele două romane ale sale, *O moarte care nu dovedește nimic* și *Ioana*.

Interviu expres cu Anton Holban

— În definitiv, cînd apare *Ioana*?

— Într-adevăr, am fost de multe ori întrebant dacă *Ioana* există și cînd va apare. În orice caz, cu ezitățile mele, romanul a fost terminat cu mult după neliniștele prietenilor că nu-și găsește editor. Dar ceea ce vreau să se știe: n-am căutat niciodată editor. Am avut panică de anumite situații umilitoare pe care o astfel de căutare le comportă. Și de altfel, cum n-am de gînd să scriu de fiecare an o carte, nu mă grăbeam deloc.

— Totuși?

— Totuși, providența a luat aspectul domnului Ștefan Minovici, inginer din Brad, care s-a prezentat la mine și mi-a oferit un contract casă apară cartea la o editură din Transilvania, la d-l Francisc Roth din Brad. Apariția a fost, de comun acord, stabilită pentru noiembrie viitor, și în cele mai bune condițiuni de tehnică.

— Pe ce cade accentul în *Ioana*?

— Este o carte — ezit să o numesc roman, așa acest termen denotă o arhitectură — care are legături nu de persoane, ci de atmosferă cu *O moarte care nu dovedește nimic*. Îmi fac iluzia că e și mai adîncită, și că renunțarea, cu orice risc, la orice ornamente agreabile e și mai mare. Bineînțeles, totul e relativ, căci din moment ce faci literatură, concentrezi, alegi, trebuie să ții seama de o mulțime de convenții. Nu trebuie găsită sub intrigă neapărat corespondența unei aventuri, ci numai un climat autentic. *Ioana* e și mai sumbră decît celelalte cărți ale mele, căci e lipsită de orice dinamism, care ar putea ține

curiozitatea lectorului mediocru încordată. Numai de o mie de ori mereu alte aspecte ale acelorași sentimente. Cine n-are nici o experiență și n-are incapacitatea de a se reface prea ușor de anumite panici nu va avea mari bucurii.

— Dar prepari și alte cărți?

— Se vede că nu sînt om de litere înăscut, căci dacă aș avea o ocazie de a pleca la capătul lumii, sau de a asculta tot timpul muzică, n-aș mai scrie un rînd... Mai am o serie de nuvele, rătăcite prin diferite reviste, care ar putea apare în volum. M-au costat cea mai multă trudă, și consider nuvela ca incomparabil superioară romanului, cu tot cadrul ei restrîns. De sine stătător ar trebui să apară *La mormintul Irinei*, ca o continuare a romanului *O moarte care nu dovedește nimic*. Unii au protestat: aceleași personaje! Nu sînt în stare să-mi schimb eroina de fiecare dată, și s-o cheme, pe rînd, Casandra, Maria sau Elena. De altfel, aici am încercat alte sentimente și o concentrare cu mult mai mare. Am și un studiu critic al scriitorului nostru cu mult cel mai însemnat, cu toate că nu se face tapaj în jurul numelui său, Hortensia Papadat-Bengescu.

— Te socoți părtaș la problemele „tinerei generații“?

— Aș spune „nu“ și dintr-o șiretenie. Camarazii mei de aceeași vîrstă se vor jena peste cinci ani să se mai numească tinăra generație, deci locul e efemer. Și am sesizat cu toată ființa că cinci ani este un termen scurt. Dar mai sînt și alte deosebiri de fond. Există în *Contrapunct*, admirabilul roman al lui Aldous Huxley, un personaj, Philip Quarles, un intelectual care, văzînd că un ciine este strivit de un automobil, în loc să se impresioneze, nu găsește cu cale decît să emită o teorie. Aceasta aș găsi de reproșat tinerei generații. Că teoretizează — deseori foarte inteligent, de-altminteri — diferitele aspecte ale vieții.

Uite, unul din eroii secundari ai romanului meu viitor, Hacik — am păstrat numele exact — cu adîncuri sufletești prodigioase, a murit decurînd. Dacă aș descrie această moarte la capătul unui capitol, aș părea convențional, aș aminti de sfîrșiturile Franciscăi Bertini de odinioară. Și totuși, ce importanță are tot restul și ce vanitate de scriitor mai pot să păstrez? Și ca să ne ocupăm numai de literatură — căci acesta e singurul meu drept ca să mă exprim în public — socot pe *Jude l'Obscur* al lui Hardy o carte care te obsedează toată viața. Sau Racine, Fromentin, Proust... Orice s-ar spune, nu aceștia formează preocupările intime ale tinerei generații. Asta nu împiedică deloc ca întîlnirea cu anumiți prieteni — oricît de scurtă ar fi, și neîntovărășită de discuții importante — să-mi lumineze toată ziua...

Romanul s-a bucurat de o presă foarte bună și a întrunit sufragiul criticilor de prestigiu. Șerban Cioculescu în *Revista Fundațiilor regale*, II, nr. 7, 1 iulie 1935, p. 169—173 scria între altele:

„D-l Anton Holban ne pare... una din personalitățile literare de cea mai armonioasă formație intelectuală. Fiecare carte a d-sale este un document subiectiv deosebit de valabil, într-o țară a cărei proaspătă epică plutește la suprafața fenomenelor sociale. Prețuim în d-l Anton Holban pe unul din primii, poate pe primul promotor al analizei interioare. Pe lângă întietatea cronologică, îi recunoaștem și întietatea calitativă în domeniul vieții morale subiective... Tot ceea ce scrie are un accent subiectiv impresionant. Cetirea cărții sale imprimă pînă la contagiune o seriozitate de confesional. Sintem smulși de pe tărîmul convențiilor sociale și al micii birfeli ce nutrește realismul, ca să ne împărtășim cu o dramă ce se petrece în simburile conștiinței.“

Criticul reproșează romancierului „leit-motivele lexicale“, revenirea obositoare a unor cuvinte: „catastrofă, cataclism, dezastru, tragedie la singular, ca și la plural. Ele corespund complezenței în patetic a romancierului. Cine este nedepins cu modalitatea analitică, poate fi copleșit sub o impresie de monotonie. Este pentru noi evident că d-l Anton Holban nu a urmărit delectabile variații. Monotonia este în *Ioana* corolarul statismului psihologic. Deși psihologia teoretică a d-lui Holban este mobilistă, postulînd neidentitatea morală a unui ins în timp — ceea ce este foarte modern — structura individuală a eroilor săi practic rămîne clasică, prin alte cuvinte statică. Din intuiția după care «gelozia este cea mai completă lecție a vieții» (p. 133), d-sa și-a rezervat în *Ioana* să aprofundeze dialectica sufletească a geloziei. Aceiași cititori nedepriși cu zona vieții morale găsesc la eventuala impresie de prolixitate un răspuns deosebit de semnificativ: «De cite ori afirmăm ceva fără o mie de paranteze, escamotăm» (p. 149).

De aci rezultă caracterul oarecum pietinant al staticii d-lui Holban, a cărui monotonie poate e cea mai bună dovadă că refuză orice efect literar. Din aceeași pricină decurge absența stilului, care deseori e un simplu placaj peste adevărul moral. Nu este mai puțin adevărat că uneori d-l Holban se complăce într-o exagerată neglijare a formei exterioare, ca și cum aceasta ar fi de o minimă importanță. Important (alt cuvînt foarte uzual la d-l Holban) pentru d-sa este conținutul, și nu expresia, pe care noi, după Croce, le socotim indivize. Sub acest raport numai ne permitem să sperăm că d-l Anton Holban va sfîrși prin a-și chinui mai puțin fraza decît eroii. Starea de luciditate care prezidează scrisul d-lui Holban se cuvine limpezită de febrilitatea

compoziției, chiar dacă aceeași febrilitate ar urma să rămână ritmul sufletesc personal al autorului. După cum a spus în arta sa poetică Verlaine, versurile emoționante se scriu la rece. Nu se poate tot astfel surprinde turburarea unui sentiment într-o formă cit mai limpede? Aceasta este întrebarea.

Cu *Ioana*, d-l Anton Holban a depășit considerabil propriile mijloace din *O moarte care nu dovedește nimic*, unde ne onoram a fi intuit calități excepționale de analist.

D-l Camil Petrescu a dat în primul volum din *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* analiza dinamică și dramatică a fenomenului geloziei. Aceeași temă și-a găsit în d-l Anton Holban un remarcabil analist, static, în aparență monoton, nedramatic prin aparatură, dar implicit dramatic în esență, de un patetism sobru, nespeculat. D-sa pare a se conforma unei observații clasice: «Toată truda trebuie să-ți fie să te cunoști cit mai exact și să nu porți cu tine, toată viața, pe un străin» (p. 258).

Acest comandament socratic poate fi socotit piatra unghiulară a activității d-lui Holban.

„Ceea ce caracterizează operele, indiscutabil remarcabile, ale d-lui A. Holban — consemna G. Călinescu în *Adevărul literar și artistic* (nr. 739, 3 februarie 1935, p. 9) — este voința continuă de luciditate. Voința nu include reproșul lipsei, și de altfel autorul e stăpînul unei inteligențe și al unei culturi ieșind din comun. Dar nu este mai puțin adevărat că starea de vecinică tensiune a spiritului poate da o rezultantă contrară celei urmărite. Pentru a înțelege (cuvîntul e de altfel cu totul convențional) viața sufletească, trebuie o anume intuiție simpatetică, și mai puțin aceea metodică suspectare pe care obicinuim a o numi împotrivă luciditate. În scopul de a-și pregăti o bună ședință de disecție, d-l Holban stringe «exemple exacte», observații ce pot servi unei definiții, mărturisind cu onestitate toate elementele «inexplicabile» («nici acum nu pot da explicații», «rămîne inexplicabil»). Totul într-un stil sec de proces-verbal, cu voită uneori familiaritate, plin de ipoteze, presupuneri, observări și comentarii, printre care se intercalează din cînd în cînd «texte justificative». Investigația e așa de neostenită, vorbele și faptele într-atît întoarse pe o față și pe alta, încît în acest proces cititorului-jurat nu-i rămîne nici o inițiativă. Dorința lui cea mai vie trebuie să fie de a asculta și partea cealaltă (în cazul de față pe *Ioana*), dar această satisfacție nu-i este dată.

E în acest roman foarte mult din materia lui *Adolphe* de Benjamin Constant, și anume, acea oboseală în iubire, acea dorință de a fugi (expresia e chiar a d-lui Holban). Autorul i-a dat o formulare mai personală: «Doi oameni cari nu pot trăi nici despărțiți, nici împreună». Tema ar fi dar aceasta: Sandu și Ioana se iubesc și se detestă reciproc, se chinuiesc și, într-un cuvânt, cei mai nimeriți să se-nțealegă, nu se potrivesc. Sandu (la persoana autorului) e dispus să dea cea mai mare parte din vină pe Ioana. Femeia aceasta, care i s-a dat pentru înțtia oară lui, l-a înșelat mai apoi, pentru ca să revină iar dezamăgită de aventură. Ea ar fi o ființă plină de contradicții, cu înclinații burgheze pătind intelectualitatea ei aleasă, incertă în afecțiunile ei. Adevărul este că eroul o torturează grozav, pentru ca apoi să întrebe pe cetitor: «de partea cui e greșeala?»

Laturea cea mai curioasă (și foarte interesantă totuși) a acestei cărți e incomprehensibilitatea eroului față de sufletul femeii pe care o scrutează cu atita atenție. Dacă autorul ar prezenta numai faptele goale, atunci fiecare ar trăi în virtutea lor, și cititorul ar fi îndreptățit să spună: iată un bărbat și iată o femeie. Dar autorul comentează, se silește să înțeleagă fiecare fapt, însă interpretarea sa e uimitor de strimă și a trebuit un mare dar de a transporta viața în paginile unei cărți pentru ca eroul să apară altfel decum vrea, iar femeia să poată striga cititorului printre rînduri dreptatea sa oprimată. E un caz rar cînd puterea creatoare osîndește pe autorul «lucid».

Dragostea lui Sandu pentru Ioana pare un sentiment titanic, de un mare patetism, care îl face «să sufere îngrozitor» de gelozie, îi dă «dureri imense», dar totul în «limitele» (sic) unui concubinaj comod. Dacă și femeia acceptă romantismul unei asemenea situații, atunci nimic de zis, dar dragostea femeii este prin definiție practică, adică etică: ea cere o abnegație, o răspundere socială, și asta se cheamă în termeni comuni căsătorie. Să nu se creadă că introducem din propria-ne inițiativă un punct de vedere burghez în analiza critică a eroinii. Ioana cugetă *astfel*, și n-ar fi firesc să fie altcum. Dacă un bărbat nu e în stare să dea o explicație satisfăcătoare refuzului de a contracta o căsătorie, înseamnă atunci că e la mijloc o socoteală jignitoare, un criteriu ce anulează iubirea. Sandu își chinuie mîntea să afle pentru ce l-a înșelat Ioana, aude din gura ei cea mai posibilă lămurire, dar o ignorează cu totul, pierzîndu-se în considerații subtile și fanteziste...

Toată cartea e o demonstrație, în ciuda autorului, a tragediei Ioanei, care iubește fără să fi obținut nici un semn de stimă, care a făcut din deznădejde un gest necugetat, îngreunător al stării ei principal

insolubile. Cartea ar trebui să se numească *Romanul omului care n-a înțeles că trebuia să ia pe eroină în căsătorie*.

Abstrăgînd însă de la analiza autorului, trebuie să recunoaștem că eroul trăiește prin faptele lui: egoist, snob, lucid în chip voluntar și în fond de o sensibilitate capricioasă, feminină, nevrotică (izbu-nește în plîns de nerăbdare sexuală), tăietor de fire-n patru și cultivator inuman al eului propriu.

În banalitatea stilului văd mai puțin o inaptitudine, cît o intenționată afecțiune prozaică, fiindcă portretul pisicuții Ahmed e plin de grație. Lipsită de orice literatură de prisos, opera d-lui A. Holban e însă remarcabilă prin profunditatea unei preocupări limitate, în care nu intră nici un grăunte de mistificație. Alături de Camil Petrescu, d-l Holban înfățișează cu acuitate, dar și cu o inerentă obtuzitate, cazuistica unui sentiment care la noi e mai acceptat în liniile simple ale liricii.“

În recenzia dedicată *Ioanei*, Pompiliu Constantinescu raportează tehnica lui Holban la metoda proustiană a integrării și dezintegrării, relevînd modul original în care prozatorul român a asimilat influențele livrești, subordonîndu-le unei experiențe și unei viziuni proprii:

„De la romanul *O moarte care nu dovedește nimic* pînă la *Ioana*, d-l Holban a evoluat spre un analism dus pînă la o veritabilă tortură morală. Cînd ne-am ocupat de primul său roman, care l-a afirmat printre tinerii scriitori de merit, am insistat asupra nuanțelor sufletești care sintetizau un tip cu o anume structură erotică. Dacă metoda asociativă a reintegrării stărilor interioare ale personajului era de filiație proustiană, am putut totuși să surprindem și o compoziție meticolos gradată, o unitate de esență clasică a caracterului analizat, păstrată cu o grijă care nu disprețuia un vădit efect artistic. Tehnica proustiană era însă mai mult formală, fiindcă sentimentul unei perfecte simetrii învingea, la sfîrșit, impresia de disociere psihologică.

În *Ioana*, d-l Holban trage ultimele concluzii ale metodei integrării și dezintegrării analismului lui Proust. Mai întii, a urmărit să risipească orice impresie de finit a romanului, rupîndu-i simetria. Să fim bine înțeleși, căci nu voim să spunem că d-l Holban nu și-a stors subiectul de toate posibilitățile. Dar aici a voit o epuizare în adînc, în subconștientul stărilor de gelozie prin care trece același erou, Sandu, față de Ioana...

Analiza nu reiese din fapte prezente, din succesiunea lor logică sau din conflicte care se alimentează exclusiv din incidente actuale. Personajul central, Sandu, re trăiește situații, bănuieli, resentimente,

extaze, reminiscențe din insondabilul inconștientului și din recrudescența lor prin memoria afectivă. Acțiunea se prelungește pe un plan exclusiv psihologic, unificându-se într-o durată care anulează realitatea logică.

D-l Holban pune accentul romanului nu pe caracterele personajilor; nici Ioana și nici Sandu nu sînt două tipuri psihologice, conturate în limitele unor sentimente definitive. Adevărata lui temă este metamorfoza unei stări morale absolute, aceea a geloziei...

Via decarea nu vine prin reluarea unei pasiuni întrerupte; fericirea nu se poate redobîndi. Dăzastrul moral definitiv este strigătul repetat, lamentabil, sfîșietor al lui Sandu. Atunci ce-i rămîne, dacă liniștea e o iluzie, iar temperamentele lor ireductibile sînt într-o încordare fără soluție? Un singur lucru — cunoașterea, introspecția infinitezimală, chinul sterp al explicărilor și justificărilor formulate în sentințe morale care însoțesc fiecare moment analitic. D-l Holban a abuzat aci de seducția introspecției proustiene; arta nu trebuie să emoționeze, nici să tipizeze, nici să purifice — ea trebuie să cunoască, să meargă pînă la ultimele fibre de care se leagă rădăcina unui sentiment. Dar Proust nu este numai un abstract moralist, un analist împins pînă în pîzele albe; el reconstruiește un sentiment, și deci și un personaj cu ajutorul unor infinit de subtile tentacule, al unui suprasimț al vieții. Analismul proustian nu duce la colecția unor piese moarte de anatomie morală. Un sentiment feeric al vieții învăluie lunga serie din *A la recherche du temps perdu*. Analiza nu anulează sinteza. Este ceea ce ni se pare că se întîmplă în *Ioana* d-lui Holban, atît de prețioasă în amănunte, în observații morale, transformate în sentințe psihologice, atît de intensă în momentele izolate ale unei covrșitoare analize a geloziei.

Proust a descompus «misterul» unui sentiment atît de profund, decapricios, de aberant, în formele pe care le ia uneori, ca iubirea, fără să-i fi volatilizat magia; marea lui descoperire psihologică este de a fi coborît această magie cu cîteva trepte mai în adîncul subconștientului uman, transformînd un complicat laborator de investigație morală într-o nouă și vie realitate.

Întîmplător am cetit de două ori *Ioana* d-lui Holban; o dată în manuscris, apoi în volum. Impresia de laborator de analiză chimică, pentru a surprinde fenomenul într-o formulă simbolică, ce nu se precizează, a persistat de ambele dăți. Aș numi procedeul său analist un procedeu didactic, în sensul unei abuzive raționalizări, al unei prea vădite căutări de certitudini a cunoașterii unui sentiment. După lectura romanului, rămîi, pe masa de operație, cu două cadavre, disecate

în cele mai ascunse fibre intime; voind să reconstitui magia vieții, constăți că refuzul e un răspuns prea categoric. Există o forță am putea spune negativă în analismul d-lui Holban; ea despică gelozia în componente nebănuite, în străfunduri care scot la iveală o adevărată mizerie a tragismului condiției noastre umane. Un pesimism lucid, o obsedantă aspirație spre absolutul sentimental, un sens al fatalității biologice în care se zbat eroii se desprind clar din ultimul său roman. Un gust de cenușe rămîne după terminarea lui; dar sentimentul vital al contemplației, al superioarei noastre siguranțe, de suferinzi care ne putem obiectiva tragediile, nu aureolează memoria noastră artistică. Explicația poate sta în faptul că d-l Holban a aplicat cu exclusivitate numai o față a metodei proustiene, analismul pe care l-a împins la virtuozitate exasperantă.

Sentimentul morții, al unei morți morale sau al unei nefericiri invincibile este fără îndoială atitudinea ce se desprinde din *Ioana*; tot el susține, în parte, și laborioasa analiză a romanului. Dar credem a-l găsi mai persistent, mai transpus în contemplație, în acele prețioase medalioane în care d-l Holban încrustează câteva figuri episodice, ca Ali, Kadir, Arabella și pisoiful Ahmed. Ceea ce nu înseamnă că celelalte portrete nu au o finețe și un contur tot atît de precis. Mai presus însă de acestea trebuie să relevăm că sentimentul morții, panica în fața neprevăzutului, care atenuază pînă și tragedia esențială, gelozia, învăluie cu un mister plin de sugestie figura placidă a lui Viky. Episodul acesta care încheie romanul participă integral la contemplația care gravează în spirit un turburător spectacol uman, transpus în ficțiune artistică.

Prețuim în *Ioana* d-lui Holban un efort excepțional de analiză psihologică, o conștiință autentic chinuită de tragismul vieții și o inclinație organică spre experiențele mari morale; subtilitatea sa de analist îl fixează printre fruntașii tinerilor noștri prozatori.“

Octav Șuluțiu, în cronică sa din *Familia* (seria a III-a, I, nr. 9, ianuarie 1935, p. 103—106) crede că Anton Holban este „un mare realist care se ignoră. Dacă nu are în cartea sa fapte, nu e pentru că nu le poate reda, ci fiindcă disprețuiește un realism pentru care totuși are inclinații vădite.“ Îi reproșează „o prea mare secetă a scrisului său, prea exagerat antiartistic... Romanul acesta are un caracter de dosar, cu fișe, cu note, neprelucrate, netransfigurate, și, în ciuda adevărului și a exactității, aș fi vrut să le văd muncite, înfrumusețate. Cu siguranță că n-ar fi pierdut nimic. Romanul are prea mult un caracter de reportaj psihologic, just dacă vreți, dar uneori — să o spunem? —

greoi, chiar plicticos. E un roman care se străbate cu greu. Se apreciază în detalii, în analizele subtile ale autorului, dar nu trebuie privit în ansamblu.“

După această filipică pentru scrisul artistic, Șuluțiu își declină preferințele pentru romanul dinamic *O moarte care nu dovedește nimic*.

1 Brahms Jean (1833—1897), compozitor german, talent original și viguros. A reînnoțit firul cu tradiția clasică. Unul dintre compozitorii preferați ai lui Anton Holban.

2 Rubinstein Arthur (1839), pianist polonez, virtuoz celebru.

3 Lesage Alain René (1668—1747), romancier și autor dramatic francez, își începe cariera adaptând piese spaniole la realitatea contemporană lui din Franța. Piesa *Turcaret* sau *Finanțiarul* (1709) a fost reprezentată de comediienii francezi pe baza unui ordin al Curții, fără asentimentul oamenilor de afaceri pe care îi portretizează fără menajamente.

Romanul *Diavolul șchiop* (1707) se inspiră după o nuvelă a spaniolului Guevara: *El Diablo cojuelo* (1641).

4 Cartea lui Benjamin Constant de Rebecque (1767—1830), publicată în 1816, capodoperă a romanului psihologic.

5 *Îndrăgostita*, piesă de Porto-Riche, George de (1849—1930), autor dramatic francez. Analist al iubirii, Porto-Riche pune accentul pe studiul conflictelor psihologice.

6 Bataille Henry (1872—1922), autor dramatic francez. Aduce pe scenă dezbaterile unor conflicte psihologice îndrăznețe pentru acea vreme în piese ca: *Maman Colibri*, *La vierge folle*, *En marche nuptiale*.

7 *Femeia și paiața*, romanul lui Pierre Louys (1870—1925), care, împreună cu alte creații epice, *Aphrodite* și povestirea satirică, *Les aventures du roi Pausole* (*Aventurile regelui Pausole*) (1901), îi aduc autorului celebritatea.

S i g l e

Ioana, Brad, Editura Panteon: A

Fragment publicat în *Familia*, 1934: F

Viky, fragment publicat în *Azi*, 1934: B

22 îl întâlnesc A; îl văd F // 23 e A; era F // 24 prin A; în F // 28 ca A; pentru ca F // 31 aici A; lipsește F // 34—35 inutil — căci

nu vine nici o corabie — pontonul *A*; pontonul inutil, căci nu mai vine nici o corabie *F* // 38 cum *A*; lipsește *F* //

256

1 Cărțile cumpărate constituie *A*; și cărțile cumpărate constituiesc *F* // 7 bătaie de cap *A*; bătaie *F* // 12 nu o poți *A*; nu o puteai *F* // 13 mi-a reprezentat-o *A*; mi-o reprezentase *F* // 18 să vin aici *A*; să mă duc acolo *F* // 21 foarte *A*; extrem de *F* // 22—23 o dușmănește, cu toate că odinioară fuseseră prietene *A*; căci prefera să stea cu mine, o dușmănea, cu toate că odinioară îi fusese prietenă *F* // 23 o *A*; era *F* // Ioana *A*; prietena mea *F* // 26 albă *A*; slabă *F* // 35 O vezi *A*; O văd *F* // 40—41 și 1, p. 257 devine de o importanță, considerabilă, în singurătatea locurilor, conversația lor *A*; conversația lor capătă o importanță considerabilă în singurătatea locurilor *F* //

258

17 nu l-aș putea închipui *A*; nu l-aș fi putut închipui *F* // 33 deznădejdiile *A*; toate deznădejdiile *F* // 38 nu e *A*; nu-i *F* //

254

30 stau *A*; stînd *F* // 34 ele *A*; dinsele *F* // 35—36 în preajmă *A*; sub ele *F* // 37 Cîteodată *A*; Dar cîteodată *F* //

255

5 nu au *A*; nu aveau *F* // 8 tovarășe *A*; tovarăși *F* // 9 plutească *A*; pornească *F* //

257

7—8 nu pot citi *A*; nu poți citi *B* // 8 rînduri *A*; pagini, superficial de altfel, nu poți scrie decît cîteva rînduri *B* // 16 lipsește *A*; în apă *B* // 24 dezvăluie *A*; dezvăluiește *B* // 28 întărește *A*; aduce *B* //

261

31 nu-l părăsește *A*; nu se desparte *B* // 33 bănuie *A*; bănuia *B* // 36—37 orice vorbă amabilă i-ai spune *A*; orice vorbă i-ai spune amabilă *B* // 40 și *A*; lipsește *B* //

262

2 Închid *A*; și închid *B* // 3 discuție *A*; discuții *B* // 8 lipsește *A*; din farfuria din mijloc, comună *B* // 11 că e întotdeauna așa de

subtilă *A*; ca întotdeauna, că e atît de subtilă *B* // 16 întreg *A*; profund *B* // denotă *A*; denota *B* //

269

10 merita *A*; merită *B* // 13 desfășura *A*; desfășoară *B* // 15—16 Am căutat să întrezăresc *A*; Caut să încep *B* // 28 frici *A*; frică *B* // 30 iai *A*; iei *B* // 36 lipsește *A*; și *B* // 40 prindea *A*; prinde *B* //

270

1 voia *A*; vrea *B* // vorbea *A*; vorbește *B* // 2 aduna *A*; adună *B* // 3 enerva *A*; enervează *B* // se chinuia *A*; se chinuie *B* // 5 acceptai *A*; accepți *B* // lipsește *A*; Și apoi *B* // nu voiai *A*; nu vrei *B* // 32 sigură *A*; sigur *B* //

271

2 puțin *A*; nițeluş *B* //

TABLA ILUSTRĂȚIILOR

Anton Holban cu mama lui, Antoaneta Lovinescu	34—35
Anton Holban cu tatăl lui, Gheorghe	34—35
Casa din Fălticeni unde a locuit Anton Holban cu părinții	34—35
Vasile și Profira Lovinescu cu nepoții	34—35
Vedere spre dealurile Fălticenilor	98—99
Liceul „N. Gane“, unde a studiat și Anton Holban	98—99
Profesorii lui Anton Holban la liceul „N. Gane“: George Stino, I. Băncilă, V. Chirilescu, I. Mazăre, N. Dră- gușanu, V. Ciurea, A. Spiridonescu, N.N. Răutu, Virgil Tempeanu	98—99
Carte de <i>Geografie elementară a județului Suceava</i> , întoc- mită de Ioan Stino	98—99
Satele din raza orașului Fălticeni	98—99
Anton Holban cu verișoara lui, Corina	162—163
Anton Holban la Focșani, în travesti	<u>162—163</u>
Anton Holban, profesor la Constanța, cu elevii săi	162—163
Anton Holban, profesor la Galați, liceul „V. Alecsandri“	162—163
Pagină din <i>Gazeta literară</i>, 1929, cuprinzând prezentarea lui E. Lovinescu și un fragment din <i>Romanul lui Mirel</i>	226—227
<i>Parada dascălilor</i> cu caricatura autorului	226—227
În fața casei bunicilor	226—227
E. Lovinescu și Anton Holban la Fălticeni	226—227
Tache Soroceanu (x) și Anton Holban (xx), cu alți colegi la Minăstirea Cernica	226—227
Anton Holban	226—227
Profesorul Aurel George Stino din Fălticeni, unul din cei mai buni prieteni ai scriitorului	226—227

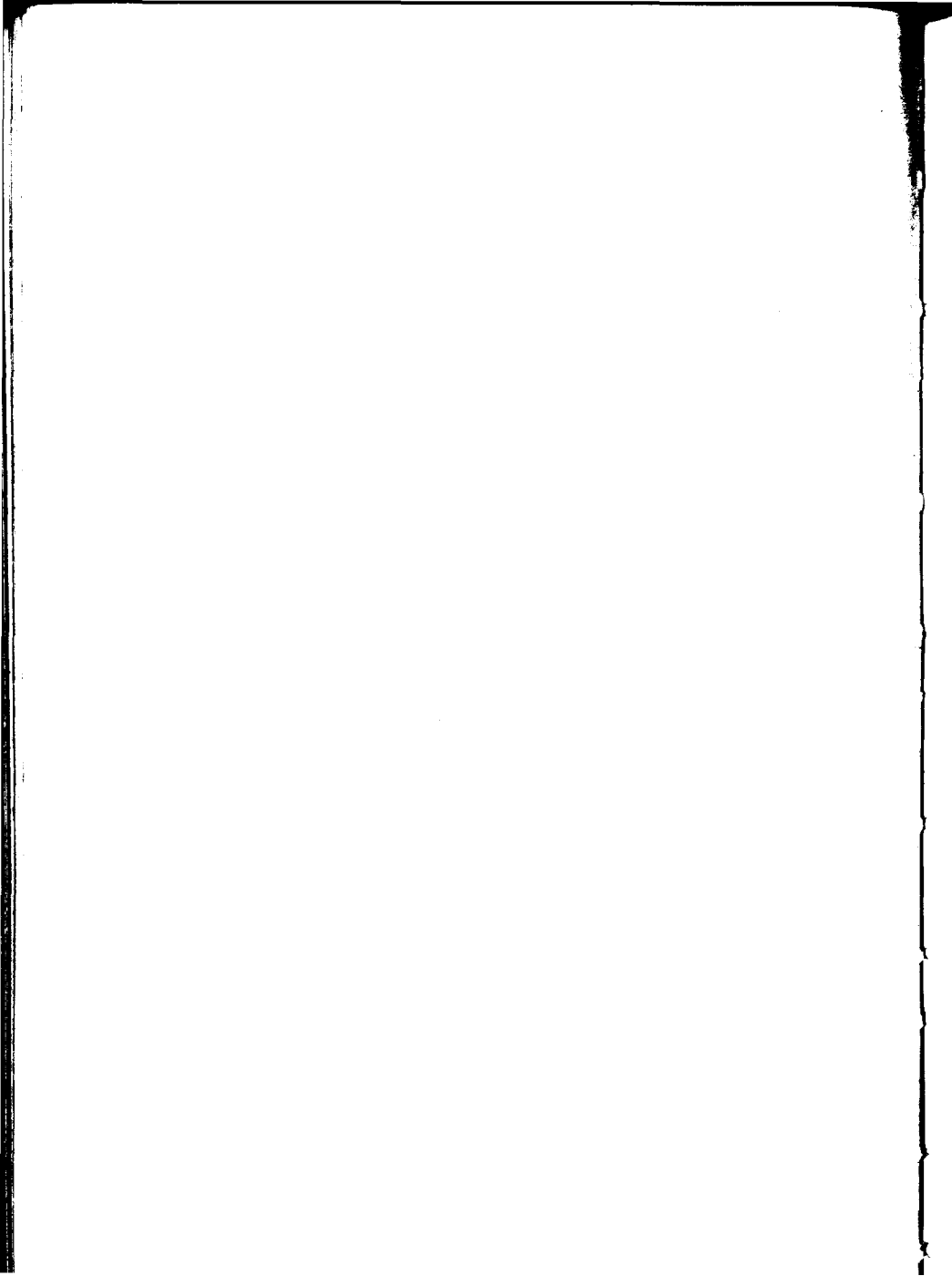
„Colțul” din locuința profesorului Aurel George Stino la Fălticeni, unde îi plăcea lui Anton Holban să poposească	290—291
Irina, eroina romanului <i>O moarte care nu dovedește nimic</i>	290—291
Maria Dimitrescu, eroina romanului <i>Ioana</i> (portret de Tache Soroceanu)	290—291
Mauzoleul familiei Lovinescu la Fălticeni	290—291

CUPRINSUL

<i>Anton Holban — prozator analist</i>	VII
<i>Nota editorului</i>	XCI

ROMANE

Romanul lui Mirel.....	3
O moarte care nu dovedește nimic	95
Parada dascălilor	191
Ioana	247
<i>Note, comentarii, variante</i>	407
<i>Tabla ilustrațiilor</i>	477

Redactor : GHEORGHE ZARAFU
Tehnoredactor : MINA CANTEMIR

Apărut 1970. Hirtie tipar înalt tip A de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 34,48. Coli tipar 36. Planşe tipo 11. A. nr. 1465/1969. C.Z. pentru bibliotecile mari şi mici 859—0.

Tiparul executat sub comanda nr. 90428 la Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”, Piaţa Scintei 1, Bucureşti — Republica Socialistă România.